ספר-הזכרונות

ערא'נערונגען

פון א לימוישען משכיל אין דרין וועלט-טהיילען

אייראפא, אמעריקא און אפריקא.

ערצעהלט, פערפאסט אונד הערויסגעגעבען פון

נ. ד. האפפמאנן

פערפאסער פון איצר נחמר, הונזע, מנשי חכמים, ספורי השבע, מקדמי ארץ, תולדות הנפש, הפרדס, תוכן עלילות, תולדות חיי הצמחים, תלאות חכמים, ועוד ספרים בכתובים.

נעדרוקט און הערויסגעגעבען בייא נ. האפפמאנן, 28 דא־ע כמ־יט.

קיפטאון 1916 — תרע"ו.

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

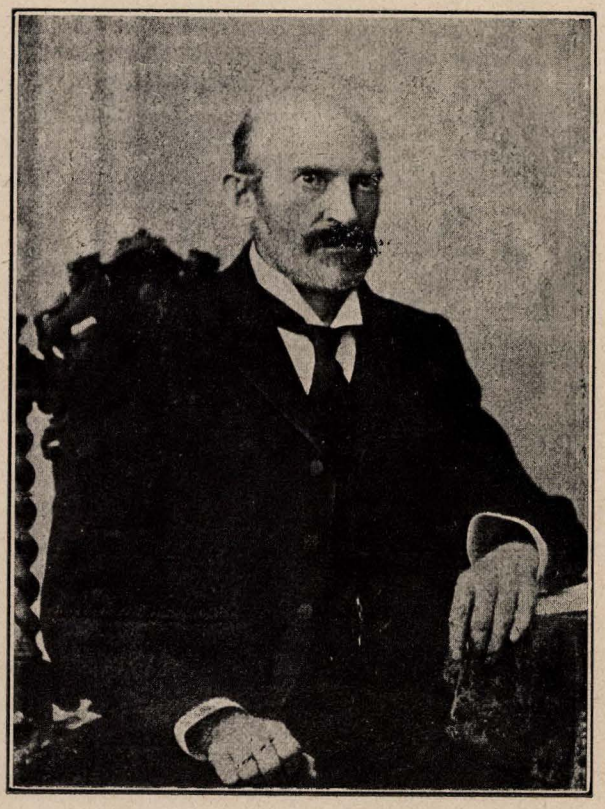

Mr. N. D. HOFFMANN.

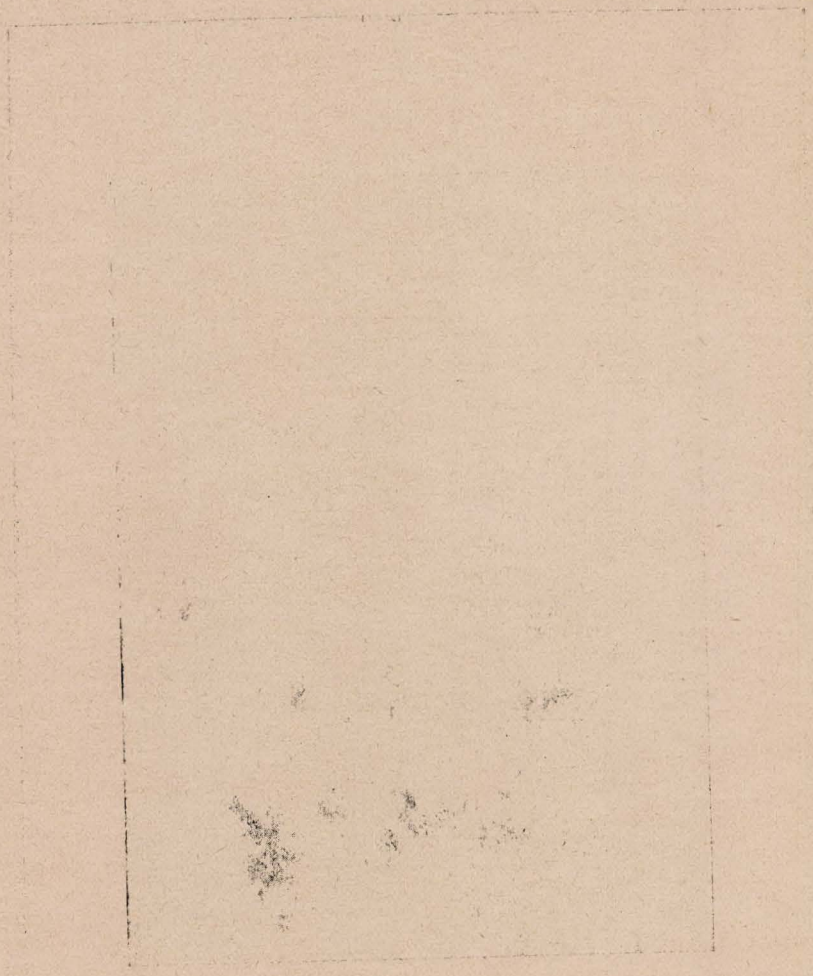

ספר זכרונות

דיא לעבענסגעשיכטע

פון א ליטווישען משכיל.

א קלייגע הקדמה.

איך האָב מיר ענטשלאָסען צו שרייבען מיין ביאָגראַפּיע, מיין לעבענס־געשיכטע פֿיר מיינע צאהלרייכע פֿרײַנד אונד פֿערעהרער, פֿיר מ׳זן פֿאַמיליע און פֿיר כל ישראל, מוז איך בעקאַנט מאַכען, דאם וועהרענד איך פֿאַנג אָן צו שרייבען מיינע זכרונות, מיינע עראינערונגען, דעם 1־טען מאַי 1913, בין אוך שוין א 52 יעהריגער איד, א איד וועלכער קען ווייזען א רעקאָרד, א באלאַם־שיט פֿון איבער א האַלבען יאהרהונדערט. 52 יאָהר איז א גרויסע תקופֿה, א לאַנגע עפּאָכע אין מענשען׳ס לעבען. בעפֿאָר א מענש קומט ביז 50 יאָהר, האַלט ער זיך נאָך ניט פֿאַר אַלט. ער שטייגט, ער קריכט אַלץ העכער און העכער אויף דעם טייבעל־מאָנטיין, אויף אייף דעם בארג פֿון לעבען, און קוים קריכט ער שוין ארויף דאָרט אויף דעם הויכען שטיילען בארג, וועלכער איז פֿערבונדען מיט לעבענס געפֿאַהר, מיט סכנות נפֿשות, דאָן הויבט זיך אָן דיא ירידה! און מיר מוזען אָנפֿאַנגען אַראָבצושטייגען פֿון טייבעל מאָונטיין, פֿון לעבענס־בארג, שטופֿענאַרטיג, לאַנגזאַם, ניעדריגער, ניעדריגער, ביז מען קומט צום תהום, צום אָבגרונד, ביז מען ווערט פֿערשוואונדען און זכרון!

איבער א האַלבען יאהרהונדערט האב איך ביז היינט אָבגעלעבט אויף דער וועלט. איך פֿיהל מיר נאָך זאנאר שטאַרק, געזונד אויף אללע מיינע רמ״ח אברים און שס״ה נידים, גאָט האָט מיר געבענשט מיט א געזונדען שטאַרקען קערפֿער, אָבוואָהל איך בין ניט פֿעט, בריים און דיק, אָבער געזונד בין איך ביז היינט וויא א ריעז. איך בין אַמאָהל קראַנק געוואָרען, זייענדיג נאָך א באָי פֿון קוים אַכט יאָהר יאָהר אַלט אויף פּיפֿום. דיא דאָקטורים האבען מיר אָבגעזאָגט, מיין מאָסע, עלי׳ה השלום, האט מיר אָבגעוויינט. דער קריזום איז געקומען. אָבגעלעבט! ניט געשטאָרבען! און געזונד גע־וואָרען און גיעמאלם ביז היינט חלילה ניט קראַנק געווען. דיא נאַטור האט מיר געבענשט מיט א וואונדערפֿולען מאָגען ארומטרעבלענדיג אין קאָנטרא צווישען דיא פֿאַרמערס, האב איך גענעסען אועלכע אכילות, וועלכע קענען א מענשען קראַנק מאכען. איך האָב אַלץ געגעסען, וויל איך בין געווען הונגעריג, עס האט מיר גוט געטהאן און עס האָט מיר ניט געשאדעט (איהר וועט זעהן אין מיינע שילדערונגען), אַלזא האט מיר נאָט געבענשט מיט א שטאַרקען געזונדען מאָגען

52 יאהר האב איך ביז היינט אבגעלעבט אויף דער וועלט. איך פֿיהל מיר נאך זאָגאר ניט אַלט, שטאַרק און טהעטיג, איך האב נאָך ביכולת א סך צו טהון און צו ווער־

קען, דאָך פֿיהל איך מיר דאס איך הויב שוין אָן צו געהן בארג אראָב, ניעדריגער, ניעדריגער, און וואו־אין ווען איך ו על בלייבען שטעהן, ווען אין וואו מיין לעצטער סטיישאָן וועט זיין — דאס וויס־איך ניט! —

52 יאָהר איז איבער א האַלבער יאהרהונדערט אין אונזער לעבען, אוּן דיא עראיגניסע, די פאַסירונגען, די געשעהענעסעו אין 52 יאהר ציִיט, זיינען געווען־הנליך זעהר פֿיעל אוּן אינטערעסאנט. אז אָן אינפֿאַכער מענש, א מענש פֿון נאַם, לעבט אב 52 יאהר, מאַכט קיין גרויסען אויגדרוק אויף צוויִיטען, מען בעמראַכט איהם אלס פשוט'ער מענש וויא אלע מענשען, געלעבט, געאַרבייט אוּן געשטרעבט עס איז אבער אנדערש מיט א מענשען וועלכער איז געווען א חדר אינגעל בייִם מלמד, א יונגער מאָן א משכיל בייא עלטערען אוּן בִּי שוויער אוּן שוויגער אוּן שפעטער נעוואָרען אַ שרייבער, א מחבר, א מענש מיט הויכע אמביציאנען, מיט מאדערנע וועלטאַנשויאינגען, מיט גרויסע אידעאַלען אוּן שטרעבונגען.

איך גהה איך איבער־נעבען מיין תולדה, מיין ביאָגראפֿיע מיין לעבענס־נעשיכטע. איך וועל איך אללעס ערצעהלען פֿון דיא צייט אוּן וואס איך בין געווען א באי פֿונקט יאָהר בִּי היינטיגען טאָג. זאָ וויִיט מיין זכרון וועט מיר דיענען, וועל איך קיין זאַך פֿון איך נים פֿערגעסען. אלעס וואס איך נעדענק, אלעס ויאָס איך וויים וועל איך פֿיר אייך ערצעהלען אין אינפֿאַכע פאָפּילערע שפראך. איך וועל פֿיר אייך שילדערען צייטען אוּן עפאכען פֿון דעם אידישען לעבען אין רוסלאנד, בילדער אוּן סצענען פֿון אונזערע קליינע ליטווישע שטערטלאַך, איך וועל אייך פֿאָרשטעלען מענשען פֿון אונזער אלטען היים, וועלכע וועלען מאכען א נרויסען אויגדרוק אויף אייך אוּן אויף אייערע מינדער. פֿון מיינע שילדערונגען וועט איהר זעהן דעם ריכטיגען טיפּ אוּן נאטורטרייַע פֿארבען פֿון דעם לעבען פֿון אונזערע בריידער אין דיא קליינע פֿינסטערע ליטווישע שטערטלאַך אוּן דערפֿער, בילדער פֿון עלענד, צער אוּן דחקות. שילדעי־ונגען פֿון רבנים, חזנים אוּן בטלנים אוּן פֿון גרויסע אוּן קליינע מענשען. עראינערונגען פֿון גדולים חכמים אוּן משכילים, מיט וועלכע איך בין געשטאַנען אין פֿרייונדליכע פֿערבינדונג, וועלכע זיינען שוין מעהר ניטאָ אוּן וועלכע לעבען נאָך בִּיז היינטיגען טאָג.

א בעזונדערער גרויסער העכסט אינטערעסאַנטער אָבשניט אין מיין לעבענס־נעשיכטע וועט פֿערנעהמען מיין 23 יעהריגער לעבען אין מיין נייעם היים סויטה־אַפֿריקא. איך וועל אייך שילדערען אַט דיעזע וויִיט פֿערוואָרפֿענע האַלבווילדע מדינה וויא זיא שטעהט אוּן געהט. איהר וועט זעהן וואונדער איבער וואונדער.

— ערשטער קאפּיטעל —

מיין קינדהייט אוּן מיינע ערשטע מלמדים.

נאָוורע, א קליין שטעדטעלע אויף'ן ברעג פֿון טייך „סעסעווע", ניט וויִיט פֿון מאָוריג, נעבען פֿרייסישען גרענץ פֿאָונער גובערני, ראַסיינער אויעזד, איז דער פּלאַץ וואו מיין וויענעלע איז געשטאַנען פֿאר 52 יאָהר צוריק, וואו מיין צערטליכע מאמע האָט מיר געוויענט, געטוליעט, געניאַנעט אוּן מיר געזונגען זיסע שלאָף־ליעדעלאך. אין נאָוורע האב איך צום ערשטען מאָהל דערזעהן דיא ליכטיגע וועלט דעי 14-טען נאָוועמבער 1860. מיין פֿאָטער ר' זאב וואָלף, זאָל מאריך ימים ושנים זיין ער מאה ועשרים שנה (ער איז שוין היינט קרוב לשמונים), איז אינער פֿון דיא בעוואוסטע פֿראַמינענטע אלטע בעלי בתים אין יענער נענענד. ער איז אינער פֿון יענע זקנים מיט וועלכע אונזער יודענטהום דאַרף זיך ניט שעהמען. א איד א משכיל א יודע ספֿר, פֿערשטעהט אייניגע שפֿראַכען אוּן האט פיעל נעלעזען אוּן פֿיעל דורכגעמאַכט. מיט אין וואָרט, מיין פֿאָטער איז א איד א משכיל, א בעל מדות טובות אוּן א גרויסער מענשענפֿרייַנד, אוּן דאהער איז קיין וואונדער דאס ער איז אין יענעם נעגענד בעקאַנט אלס א וועלט חכם מיט וועמען מען קען זיך אָן עצה האַלטען אוּן וועלכער זוכט איטער נוטעם צו טהון פֿאר דעם צווייטען.

מיין מוטער ראשעל בת ר' אהרון הכהן, איז שוין טויט זיא איז געשטאָרבען דעם 2טען טאג פֿון אב תרנ"א. פֿיעל, זעהר פֿיעל וואָלט איך אייך געקענט ערצעהלען פֿון איהר אין וועגען איהר. מיר דאַכט זיך, איך וואָלט ניט מיעד וועלען צו זיטצען טאָג און נאַכט און ערצעהלען אייך איבער מיין פֿער־שטארבענע מוטער. זיא איז געווען אַן אלט־מאָדישע, זעהר א קלוגע און זעהר א פֿרומע אידענע, א צערטליבע מוטער צו איהרע קינדער, א ערענסט געטרייע איבער־געבענע פֿרוא מיט לייב און לעבען צו איהר מאַן און א גרויסע אשת חיל אין חויזליכען וויטהשאפֿט. דאס איז דער לאָבערקראַנץ, דער גרעסטער שבח וואס א אידישע פֿרוא קען זיך ערווערבען.

נאַוורע. דיא קליינע שטעדטעלע, אין וועלכע איך בין געבאָרען געוואָרען, איז צו יענער צייט געווען א שטעדטעל פֿון קוים צעהן מנינים אידען. נאַוורע און אלע דער־פֿער אין יענעם אומגעגענד, האט צו יענער צייט געהערט צו דעם פּוילישען פּריץ לודוויג סעמעט. זיין הויף, זיין רעזידענץ איז נעווען אין זיין פּראַכטפֿאָלען עסטייט, וועלכער האט זיך אויך ג־רופֿען מיט דעם וועלבען נאָמען „נאַוורע" אדער „נאַוורער הויף". נאַוורער הויף איז בעקאנט נעווען אין גאַנצען אומ־גענענד אלס איינער פֿון דיא רייכסטע, שענסטע און הער־ליכסטע ניטער. דיא וואונדער־פֿולע גרינע געדיכטע וועלדער, וועלכע האָבען דעם גאַנצען עסטייט אַרומגערינגעלט, דיא וויטע גרינע לאָנקעם אוי קאָרן־פֿעלדער, דיא רייצענדע בלומען און פֿרוכט גערטנער, דיא סאָוועלקעם מיט פֿערשיי־דענע פֿיש, דיא שפּרינג־ברונעמער און אַראַנדושעס (טרייב־ גערטנער), און דאס אלעס האט פֿערוואַנדעלט דעם עסטייט אין א פּאַראַדיז, אין א אָלדעראַדע.

איבער פֿינף הונדערט ליטווישע פּויערים, מענער, ווי־בער און קינדער האָבען אין נאוורער הויף געאַרבייט אלס שקלאפֿען אונטער רער שטרענגער השגחה פֿון לודוויג סע־עט, פֿארלייט, וועלכע האָבען איבער זייא רעגיערט מיט דער קנוטע אין האַנד אָהן רחמנות, און דיא אונגליקליכע האָבען געמוזט טהאָן כל עבודת פּרך אין פֿעלד און וואַלד מיין מוטער ראַשעל בת ר' אהרון הכהן, איז שוין טויט זיא איז געשטאָרבען דעם 2טען טאג פֿון אב תרנ"א. פֿיעל, זעהר פֿיעל וואָלט איך אייך געקענט ערצעהלען פֿון איהר אין וועגען איהר. מיר דאַכט זיך, איך וואָלט ניט מיעד וועלען צו זיטצען טאָג און נאַכט און ערצעהלען אייך איבער מיין פֿער־שטארבענע מוטער. זיא איז געווען אַן אלט־מאָדישע, זעהר א קלוגע און זעהר א פֿרומע אידענע, א צערטליבע מוטער צו איהרע קינדער, א ערענסט געטרייע איבער־געבענע פֿרוא מיט לייב און לעבען צו איהר מאַן און א גרויסע אשת חיל אין חויזליכען וויטהשאפֿט. דאס איז דער לאָבערקראַנץ, דער גרעסטער שבח וואס א אידישע פֿרוא קען זיך ערווערבען.

נאַוורע. דיא קליינע שטעדטעלע, אין וועלכע איך בין געבאָרען געוואָרען, איז צו יענער צייט געווען א שטעדטעל פֿון קוים צעהן מנינים אידען. נאַוורע און אלע דער־פֿער אין יענעם אומגעגענד, האט צו יענער צייט געהערט צו דעם פּוילישען פּריץ לודוויג סעמעט. זיין הויף, זיין רעזידענץ איז נעווען אין זיין פּראַכטפֿאָלען עסטייט, וועלכער האט זיך אויך ג־רופֿען מיט דעם וועלבען נאָמען „נאַוורע" אדער „נאַוורער הויף". נאַוורער הויף איז בעקאנט נעווען אין גאַנצען אומ־גענענד אלס איינער פֿון דיא רייכסטע, שענסטע און הער־ליכסטע ניטער. דיא וואונדער־פֿולע גרינע געדיכטע וועלדער, וועלכע האָבען דעם גאַנצען עסטייט אַרומגערינגעלט, דיא וויטע גרינע לאָנקעם אוי קאָרן־פֿעלדער, דיא רייצענדע בלומען און פֿרוכט גערטנער, דיא סאָוועלקעם מיט פֿערשיי־דענע פֿיש, דיא שפּרינג־ברונעמער און אַראַנדושעס (טרייב־ גערטנער), און דאס אלעס האט פֿערוואַנדעלט דעם עסטייט אין א פּאַראַדיז, אין א אָלדעראַדע.

איבער פֿינף הונדערט ליטווישע פּויערים, מענער, ווי־בער און קינדער האָבען אין נאוורער הויף געאַרבייט אלס שקלאפֿען אונטער רער שטרענגער השגחה פֿון לודוויג סע־עט פֿארלייט, וועלכע האָבען איבער זייא רעגיערט מיט דער קנוטע אין האַנד אָהן רחמנות, און דיא אונגליקליכע האָבען געמוזט טהאָן כל עבודת פּרך אין פֿעלד און וואַלד

ניט זיכער וויענדיג מיט זייער לעבען יערען אויגענבליק, דען לודוויג סעמעט איז געווען אינער פֿון ענע דיספּאָטישע פּו־לישע מאַגנאַטען, וועלכע האבען צו יענער צייט רעגיערט איבער זייערע פּויערים מיט דיא גרעסטע אכזריות. און אונ־ערבאַרמליכקייט, אין אַלעם וואס זיי האבען אָבגעטהאָן, איז קיין קלאָגער און קיין ריכטער ניט געווען. דער פּויער, זיין וויב, זיינע קינדער און זיין האָב און גוטס זיינען בייא דיא פּוילישע פּריצים געווען פֿערקויפֿט מיט לייב און לעבען. דער פּריץ האט מיט זיינע פֿערשקלאפֿטע פּויערים געטהאָן וואס זיין האַרץ האָט געלוסט און מעהרערע פּריצים האבען אויך דיא אונגליקליכע אויסגעאיבט די גרעסטע בלוטיגע אכזריות.

און לודוויג סעמעט איז אויך ניט בעסער געווען פֿון זיינע חברים. ער האט זיינע פּויערים אזוי וויט פֿערשקלאפֿט, דאס יעדען אויגענבליק זיינען זיא ניט זיכער געווען מיט זייער לעבען. זיין גרעסטער פֿערגניגען איז געווען ארומצוהינטען אויף זיין הילצערנע פֿוס (דען ער איז געגאַנגען אויף קרוקעס און דערום האט מען איהם געפֿרופֿען „דער הינקעדינער פּריץ") אויף דיא פֿעלדער און אין דיא נערטנער צווישען די אַרבי־טער מיט זיין רייט־בייטש אין האנד און דער בייטש פֿלעגט מהעמיג ארבייטען אויף די האלב נאקעטע פּלויצעס רעכטס אוי לינקס אהן פֿארווּאס און פֿאר ווען. דיא אונגליקליכע פּוי־ערים פֿלעגען פֿאר איהם ציטערן ווא פֿאר טויט, דען ער האט פֿון קיין רחמנות פֿון מיטלייד ניט געווּאוסט. מע, האט זיך פֿון זיינע אכזריות זעהר פֿיעל אָנערצעהלט, ווען למשל, א יונגע פּויערטע אדער א שעהנע דאָרף - שיקסע האט בייא איהם נושא חן געווען, איז זוא שוין געווען זיינע, אבגעהאַלטען א קורצע צייט ביי זיך אין הויף אונטער פֿער־שלאסענע טיהרען, און ווען זוא איז איהם נמאס געוואָרען, פֿלעגט ער זיין קרבן אבשוקען צוריק אהיים מוט א האַלב לייף קאָרן און אפּאָר היהנער.

מ ען ערצעהלט אלם פֿאקט, דאס קומענדיג אמאהל צו גאסט בייא זיין ברודער סטאניסלאוו סעמעט אין אנעלימקער הויף לעבין טאוריג, האָט ער דאָרט דערזעהן א יונגע שעה־נע פּויער פֿרויא, א מוטער פֿון צוויי קליינע קינדער, אין זיא איז איהם שטארק געפֿעליג געוואָרען. ער האט פֿיעל מיט זיין ברודער זיך ניט געדאַרפט דיננען, ווייל יענער איז אויך געווען אזא טיראַן. דער מסחר איז באַלד געמאַכט געוואָרען און די יונגע פּויערטע איז אויסגעביטען געוואָרען אויף א יאַכט־הונד.

אָט יענער הינקעדיגער טיראַן איז געווען דער מושל, דער „שרה" איבער גאַווערער אידען. איהר קענט זיך פֿאָרשטעלען וועלכע צרות, רדיפֿות און שרעק האבען דאָרט ריא אידען אויסגעשטאנען פֿון יענעם הינקעדיגען טייוועל, ווי אין וועל אייך שפּעטער שילדערען אין מיינע אראינערונגען. יעצט וועל איך מיר אומקעהרען צו מיינע קינדער־יאָהרען.

אז איך בין אַלט געוואָרען קוים פֿינף יאָהר, האב איך שוין אָנגעפֿאַנגען צו געהן אין חדר. מיין פֿאָטער האט צוואָר ניט מסכים געווען דערצו. ער האט געוואָנט דאס דער יונגער מוח'ל פֿון א פֿינף יעהריגען קינד, דאַרף אזויא פֿריה ניט פֿער־שקלאַפֿט ווערען אונטער דעם יאָך פֿון מלמד אין דעם ענגען דאַמפֿיגען חדר און שפּעטער קען עס שאדען טהאָן צו דיא גייסטיגע אנטוויקלונג פֿון אזא־רייפֿען יונגען קינדער־מוח. אָבער מיין מוטער, עליה השלום, זיינדיג א פּשוט'ע פֿרוי־נעזונענע אידענע אָהנע מאַנכע פֿאָראורטהיילע (משפּטים קדומים), האט ניט אַנדערש געוואָלט וואס פֿריהער מיר אַריינגעבען אין חדר, אום צו זעהן וויא איהר ע־שטער קינד געהט אין חדר, קומט פֿון חדר און לערענט אין חדר, און זי האט נחת געקליבען. איך געדענק נאָך ווי היינט, דאס אין א כמאַרנעם חשון פֿריה־מאָרגען האט מען מיר איינגעוויקעלט אין א"טלית און מיין פֿאטער אליין האט מיר צום ערשטען מאָהל אַוועק־געשראגען אין חדר, צוואָנציג מיר צוקער־לעקאכלאך מיט ראָזינקעס אין מאַנדלען, און אייב איך וועל נוס לערנען, וועט מיר דער מלאך פֿון הימעל וואַרפֿען קאָפּעקעס.

מיין ערשטען מלמד האָט מען גערופֿען „מרדכי דער שמש". ער איז געווען א זעכציג יעהריגער א"ד, פֿלעגט אפֿט לויידען אויף מעריזען און איז נעווען כל ימיו שוואך אויף די אויגען. ער האט נעהאט דרייא פרנסות, א דרדקי־מלמד מיט פֿופֿצעהן חדר אינגלאך, דער שמש פֿון שוהל און א שמעק־טאבאק מאכער און זיינע שמעק טאבאק האט נעהאט א שם אין גאנץ שטעדטעל. און דאָך האט ער אָט פֿון דיעזע זעלע פרנסות נעהאט וויינציג ברכות און ער מיט זיין וויב ציפּע'ן און מיט זיינע אכט קינדער האבען געלעבט אין דחקות אין הונגער און קעלט.

צווייא זמנים האב איך נעלערענט בייא מרדכי דעם שמש. ער האט מיר אַריינגעבראכט אין עברי און האב שוין געקענט כמעט א האַלבען דאַוונען אויסווייניג. וואס פֿאַר א עברי איך האב געוואָנט און וואס פֿאר א דאַוונען עס איז ge־וועז; קענט איהר זיך אליין פֿאָרשטעלען, אָהן הענד און אָהן פֿים, רבי לא שנה חיא מנין. דאָך האט זיך מיין מוטער מיט מיר געפֿרעהט און אָט דיא ערענסטע פֿרויא האָט געקליבען נחת זועהענדיג פֿון דער וויבערשער שוהל שבת פֿריה וויא איך שטעה לעבין מיין פֿאָטער מיט דעם אָפּפֿענעם סידור און דאַוונען און פֿערפֿעהל ניט צו ענטפֿערען ברוך הוא וברוך שמו! אמן! מיט אַללע אינגלאך צוגלייך.

צו מיין זועבענטען יאָהר, האט מיר מיין פֿאָטער אַווענק נעגעבען צו אן אַנדערר מלמד, „אליה בנציון'ס" האט מען איהם גערופֿען, און בייא איהם האב איך אָנגעפֿאַנגען צו לער־נען חומש, אין צום צוויייטען זמן חומש מיט רש"י. צו יענער צייט האט מיין פֿאָטער אָבגעדונגען „אויף ארענדע" פֿון דעם הינקעדיגען פריץ א קליינעם הייפֿעלע אדער פֿולוואריק וואס האט געהייסען „יוקנישקע"; דריי וויאָרסט וויט פֿון שטעדטל און מיר זיינען אַרויס וואָהנען צו לאַנד. דאס האט מיר פֿיעל געשטערט אין מיין רעגעלמעסיגען אטטענדען דעם חדר. דען קומענדיג יעדען נאכמיטאג אהיים פֿון חדר — איהר דאַרפֿט פֿערשטעהן דאס מיין פֿאָטער ה ט מיר ביי'ן מלמד

אָנגעדונגען באָארד און לאָדושינג, און קומענדיג יעדען פרייטאָג נאָכמיטאָג אהיים אויף שבת, פלעגט זיך מיר זונטאג פריה ָעהר ניט וועלען צוריק געהן אין חדר, איבערלאָזענדיג דיא גרינע געבלומטע לאָנקעם, דיא רופטענדע קאָרען-פעלדער, דיא רייטצענדע פרוכט-גערטנער מיט דיא מאַיעסטעטישע קאָרשען און עפעל בוימער, דיא קליינע היהנדלאך און גענזעלאָך און לוסטיגע טאַנצענדע קעלבלאָך, וועלכע איך האב אַזויא שטאַרק נעליעבט מיט מיין קינדערשען אונשולדיגען גע־פיהל, א סך מעהרער וויא איך האב געליעבט מיין רבי'ן מיט דיא רביצין און מיט דעם ענגען שטיקענדען חדר צו־זאַמען, און אום זיך ארויסצומאַכען פון חדר, פלעג איך אָפט מוזען זאָגען מיין מוטער א ליענען אויפשטעהענדיג זונטאג פריה, דאם דער קאָפ טהוט מיר וועה, דאַם עס שווינדעלט מיר פאר דיא אויגען, אדער איך פלעג געבען א הוסט, און אזויא בלאָפענדיג מיינע אויגענע עלטערן, פלעג איך גע־וועהנליך אויסען בלייבען פון חדר ,טעג און ָוואכען דורך'ן ָמן, און פון אזא אונרעגעלמעסיגען חדר געהן, קענט איהר פערשטעהן דאם בייא אליה בנציון'ס חאב איך קיין גרויסע פעולה אין לערנען ניט געטהאָן.

שפעטער איז אָנגעקומען אין גאַווערע א נייער מלמד פון טאַוריג, און ער האט זיך גענאכט א קנעלונג. משה אָרע דער גרוש האט מען אויפגען, און איז אַלט געווען א יאָהר 35. דעם בייי־נאָמען „גרוש" האָט ער געקראָגען דעריבער וואָס זיין וויב זעלדע האט איהם אָבגעגעבן, וויל צעהן יאָהר נאָך וייער חתונה האָבען וויא קיינע קינדער ניט געהאַט, און אַזויא וויא דער עולם האט געזאגט, אז דיא מניעה איז פון איהם, וויל ז י א איז געווען א שטאַרקע געזונדע וויבעל און ע ר איז געווען א שוואַכער א בלייבער, האבען זיך די טאַי־ריגער נשים-צדקניות געלעגט אין דער לענג און אין דער בריים, ביז זיא האָבען בייא איהם געפועלט ער זאָל איהר געבען א גט. שפעטער האט מען אויסגעפונדען דאם ענע שטארקע געזונדע גרושה איז אויפגעגאַנגען מיט א טאַמאַ־נעם שריבער פון טאַווריגער טאַמאָזנע קיין טאַסקענט.

משה אָרע'ס זיסטעם אין מלמדות איז שוין געווען גאַנץ אַנדערש פון מיינע ערשטע צוויא מלמדים, און זיין סדר הלימוד האָט שוין עפעס געהאַט א טעם, א חכלית, כיי איהם האב איך אָנגעפאַנגען לערנען תנ"ך און שרייבען אידיש. שפעטער האט ער מיט מיר געניומען לערנען דעם „זכר רב" פון ר' בנימין מוספיא און ער־שטע כללים פון דקדוק, לוט דיא זיסטעמע פון „מסלול לשון עברי", און נאך שפעטער האב איך אָנגעהייבען צו לערנען „חיי אדם" און אין דיא אַלע לימודים האב איך א גרויסע פעולה געטהאָן.

דעם הויפעלע יוקנישקע האט טיין פאָטער ניט לאַנג געקענט אַנהאַלטען, וויל עס האט געשטעקט מיט לעבענס געפאַהר, דען צו יענער צייט האט אויסגעבראָכען דער לעצטער פוילישער מאַיועש (אין 1868). דיא מאַטעזונקעס, דיא פאָליאַקען און דיא סליאַכטעס האבען זיך פערשפרייט אין אלע פערוואַרפענע געגענדען, איבערהויפט אין דיטיפע וועלדער און פערגעסענע פלעצער, און אזוי ווי יוקנישקע איז געשטאנען צווישען געדיכטע פינסטערע וועלדער און פער־געסענע ערטער וואו דיא מאַטיועשניקעס האבען געפונען וויי־ערע צופלוכטס ערטער, האט מיין פאָטער איינגעזעהן, אז יוקנישקע איז א געפעהרליכער פלאַץ פיר א יודישע פאַמיליע אין אזא געפעהרליכע אויפרעגענדע צייט, און דאַהער וויינען מיר אַרין צוריק וואָהנען אין גאַווערע.

פון דעם לעצטען פוילישען מאַיועש איז פאַראַן זעהר פיעל צו ערצעהלען. עס איז דאַן געווען זעהר א געפעהר־ליכע היסע צייט פיר דיא אלע לישווישע פראָווינצען. אלע פריצים, סליאַכטעס און סתם פאָליאַקען האבען זיך בעפונ־דען אין א מיליטעריש־קריעגעריישען צושטאַנד און נאַנין ליא איז דאַן געשטאַנען אין א לעבענס געפעהרליכע קריטישע לאַגע, וויא געווענליך אין דער צייט פון א רעוואָלוציאָן. דיא גרעסטע פוילישע פריצים, פירסטען און מאַגנאַטען דערונטער אויך לודווינ און סטאַניסלאוו סעמעס, האבען פערלאָזן וויערע פאַלאַצען, וויערע פערגניגונגס גיסער און האבען זיך געשלאָסען צום פאָלק, צו דיא רעוואָלוציאָנערע פאָליאָקען

צו קעמפֿען נענען רוסלאַנד אום צו קריגען זייער לאַנד צוריק. דער פּאַטריאָטיזמוס האט אויא וויים נעגרייכט, דאם די בעס־טע קינדער פֿון פֿוילישען אַדעל, מעננער און פֿרויען האבען מיט לויב אוֹן לעבען זיך נעאָפּפֿערט פֿיר זייער לאַנד און זעלבסטשטענדיגקייט. מיט וואס יענער מאַטיעזש האט זיך אויסגעלאָזען, וווייסט איהר אלע אוֹן דאָ איז נוט דער פלאץ וועגען דעם מאריך צו זיין.

מיט מיין פּאָטער, בשעת מיר האבען נעוואָהנט אי'ן יוקנישקע; האט פּאַסירט א זאַנדערבאַרע נעשיכטע, צוליעב וועלכע ער אוֹן זיינע קינדער אוֹן קינדס קינדער האבען נעקענט פֿאַר אימער גליקליך זיין, אוֹן אָט יענע נעשיכטע עראינערט מיר דיא בעוואוסטע נעשיכטע פֿון א נעוויסען קורפֿירסט, דורך וועלכען דער אַלטער אַנשעל ראָטהשילד איז גליקליך נעוואָרען, דער אונטערשייד איז אבער אז ראָטהשילד איז נעבליבען ראטהשילד ביז היינטיגען טאָג אוֹן מיין פּאָטער איז נעבליבען דער פשוט'ער בעל הבית ראַ־ט אין די פֿינסטערע שטעדטעלע, אוֹן עס איז דאַהער וועלטה דיעוע נעשיכטע צו פֿערצייכענען אין מיינע עראינערונגען.

וויא איך האב אייך ערצעהלט, איז דער הויפּעלע יוק־נישקע נעשטאַנען אַרומנערינגעלט פֿון נעדיכטע פֿינסטערע וועלדער. אין א שטירמישע פֿינסטערע וויינטער נאַכט, וועה־רענד מיר זיינען אלע נעזעסען אין א וואַרימע ליכטיגע שטוב בייא א סאמעוואר טהיי, האָבען מיר פלוצלינג דערהערט וויא א שליטען איז אָנגעפֿאָהרען אויף'ן נעהעפֿט אוֹן האט זיך אָבנעשטעלט האַרט בייַ'ן שטוב. „ווער זאָל דאם האבען נע־קומען אין אזא טרויעריגע שרעקליכע נאַכט?" האבען מיר זיך איינער דעם אַנדערען נעפֿרעגט [מיט איבערראשונג. אוֹן אלם מיין פּאָטער איז אַרויסנעלאָפֿען אין אימפעט זעהן ווער עס איז נעקומען אזויא שפעט אין דער נאַכט אין אוא שרעק־ליכען וועטער, האָט ער צו זיין נרעסטען איבערראשונג אוֹן ערשטוינונג נעטראָפֿען אַרויסקריבענדיג פֿון שליטען דעם הינ־קעדיגען טיראָן לודוויג סעמעט.

„יאסנע וועלימאָזנע פּאַן! וויא קומסטו אין אוא ווועטער אוֹן אזויא שפעט אין דער נאַכט אין 'יוקנישקע?" האט איהם מיין פּאָטער נעפרעגט העלפֿענדיג איהם אַרויסקריבענדיג מיט זיין הילצערנע פֿום פון שליטען, וועלכער איז נעווען אָנגעלאָ־דען מיט גרויסע שווערע קאָסטענס אוֹן צעמאָדאַנען.

„קאָכאַני האָפֿפֿמאַנן, — האט זיך דער גרויסער פרוץ אָבנערופֿען — פֿרעג מיר נוט קיין קוועסטענס. איך בין נע־קומען צו דיר דוא זאָלסט מיר העלפֿען! דורך מיינע שפיאָנען האָב איך מיר רעזוואוסט דאם מאָרגען ביי נאַכט וועט א סקאַדראָן רוסישע סאָלדאַטען איבערפֿאַלען מיין הויף נאַוורע אוֹן וועט אויספלינדערען אלע מיינע רייכטהימער, אוֹן אזויא וויא מיין הויף איז אויגענבליקליך אונבעשיצט פֿון שונא, האָב איך צוואַמענגעפאקט אלע מיינע אויצרות נאָלד, זילבער דיאַמאַנטען, בריליאַנטען אוֹן פערויל אין קאַסטענס, אוֹן האָב דאם אלעם אהער צו דיר נעבראַכט, דוא זאָלסט עס פֿון מיר צוגעהמטען אוֹן בעהאַלטען; זעהסטו אָט דיא גרויסע שווערע קאַסטענס אויף'ן שליטען? — זייא זיינען ווערטה א האלבע מלוכה, אוֹן אזויא וויא איך וויים דאם דוא בינסט אן עהר־ליכער זשיד, נויב איך דיר איבער מיין נאַנצען אייגענס, בע־האַלט דאם אוֹן האַלט עס ביז איך ווועל צוריק קומען, קוים אָבער קום איך נוט צוריק, קוים פֿאַל איך אַריין אין די פֿער־דאַמטע רוסישע הענד, וֶדאַן איז אלעס פֿערלאָרען, אוֹן מיין נאַנצער אייגענס בלייבט אין דיינע הענד, קאָכאַני האָפֿמאַן".

מיין פּאָטער האט דיא אוצרות בעהאַלטען אין שפייכלער אונטער א זאַשיק קאָרן. מאַנאַטען לאַנג זיינען פֿערנאַנגען, דער הינקעדיקער פּ־יץ איז מעהר צוריק נוט נעקומען, דען ער איז פערשיקט נעוואָרען קיין סיבירין צוואַמען מיט נאָך פֿיעלע פריצים. שפעטער אבער איז זיין ווייב דיא פריצעס נעקומען אוֹן פֿערלאַנגט מיין פּאָטער זאל איהר אבנעבען דעם פקדון וואס איהר מאַן האט איהם נעגעבען צו בעהאַלטען. מיט איין ווארט „איך האָב ניט", „איך ווייס ניט", וואָלטען מיר היינט נוט נעווען דאם וואס מיר זיינען. מיין פּאָטער איז אבער צו עדעל צו האָנעסט פֿאַר אועלכע ביזנעס. דיא פריצעס האט אַלעס צוריק נעקראָנען, אוֹן מיין פּאָטער האט ביז היינטיגען טאג קיין חרטה נוט וואס ער האט אזא גליק פֿאַרביגעלאָזען.

בשעת איך בין נוין יאהר אלט געוואָרען, האבען מיינע עלטערען גאָוואָרע פֿערלאָזען און מיר האָבען זיך איבערגעקלײבען אין עזוועליק, א קליין שטערטעלע וואס ליגט אויפֿן טויך סאלטענע, צווישען גאָוואָרע און יורבע־ריג, עפּעס גרעסער פֿאר גאָוואָרע מיט א בעפֿעלקערונג פון א 120 אידישע פֿאַמיליען, און בעפֿאָר איך פֿערלאָז מיין געבורטס פלאַץ גאָוואָרע, איז ווערטה צו פֿערצייבענען אין מיין ספֿר זכרונות נאך אייניגע אינטערעסאַנטע עראינערונגען, נעמליך וועגען דאַמאַלסדינען גאָוואָרער רב „רבי לייזער־ל גאָוואָרער" זצ"ל. דיעזער ר' לייזער־ל איז געווען דער פֿאָטער פון הגאון הצדיק „רבי משה'לע שקידווילער" זצ"ל, וועלכער האט געקלונגען אין דעם גאַנצען געגענד אלס צדיק, גאון, מקובל און חכם. וועגען ר' משה'לען וועל אַיך אייך שפּעטער מעהר ערצעהלען, יעצט האָלט איך בויא זיין פֿאָטער ר' לייזער־ל.

וויא פֿאַר מיינע אויגען, לעבעדיג, דייטליך שפּיגעלט זיך אָב עד היום דער מיס, דער געשטאלט פון ר' לייזער־ל גאָוואָרער. זיין זילבער־ווייסער לאַנגער בייַ־ער באָרד, דיא נעגרייזעדטע לאַנגע פֿאות, דיא קלוגע פֿרוינדליכע אויגען, דער בריימער ווייסער שטערען אוון זיין ערענסטער הדרת פּנים, האט פֿאַרגעשטעלט דעם פֿאַטריאַרכאַלישען טיפּ פון אונזערע יענע גדולים, וועלכע מיר בעגענען ועהר אָפֿט אין די אנאַללען (זכרונות) פון אונזער גרויסע היסטאָריע אין פֿערשיידענע נדות לעגדער פֿון פֿערשיידענע דורות.— 25 יאהר איז ר' לייזער־ל געוועסען על כסא הרבנות דאָרט אין דיא קליינע שטעדטעלע גאָוואָרע, וועהרענד דיא ארומיגע גרעסערע שטעדט וויא טאַוואריג, יורבערג, שקווירוויל און נעמענטליך האבען איהם פֿערלאַנגט מיט גרעסערע שכירות און מיט בעהר כבוד. ער האט אָבער פון קיין אנדער קהילה ניט געוואָלט הערען און ווייסן, „כל זמן איך האב דא לחם לאכול יבגד לבוש, וועל איך אנדערסוואו ניט נעהן". פֿלעגט ער אויפֿער זאָגען: — „איך בין דא צופֿרידען מיט מיט מיין קליינעם קאָמער'ל, מיט מיין אלטער ספֿרים, מיט מיין קליינעם בית מדרש'ל, מיט מיינע עטליכע בעלי בתים און מיט דיא עטליכע גילדען שכירות וואס וויא נייבען מיר אויף חיונה. און וואס דאַרף איך מעהר?".

ר' לייזער־ל איז געווען איינער פון יענע פֿארצויטיגע רבנים וועלכע האבען אָננענומען דיא סיסטעמע פון ר' חנינא בן דוסא זיך צופֿרידענען צושטעלען בקב כרובין מערב שבת לערב שבת. ער איז פֿאָלגלידְ געווען איינער פון יענע רבנים וועלכע וויינען זיך מסתפּק במועט און האָבען אויסגעלעבט זויערע יאָהרען דאָרט וואו זויא ויינען געזעסען בתוך ד' אמות של התורה והעבודה און האבען ניט געשטרעבט נאך כבוד און גדולה, א טיפ פון ר' חנינא בן דוסא.

ר' לייזער־ל נאָוואָרער האט צו יענער צייט געקלונגען, געשם'ט אין גאַנצען אומגעגענד אלס דער גרויסער צדיק און חכם עתיק. דער עולם האט געוואָגט דאס ר' לייזער־ל איז אויך א בעל מקובל און ויינע ברכות און קללות וועהרען מקוים, אפֿילו דיא גוים, דיא פּויערים פון דיא ארומיגע דערפֿער, האבען איהם געשעטצט און געעהרט און האבען איהם געהאלטען פֿאר א היליגען מאן. פֿאר א יום טוב פֿלעגען זויא דיא רביצין בריגגען מתנות היהנער, אייער, בוליעס, פֿרוכט, און פֿלעגען דיא רביצין בעטען דאס דער היילוגער ראבי זאָל בענשען וויערע פֿעלדער און בהמות. ער פֿלעגט זאָגאָר מתנות עכו"ם ניט וועלען לויידען, אבער למען השלום פֿלעגט ער עס הייסע דיא רביצין צינעהמען און עס צוטהיילען צווישען דיא ארעמע וויבער פון שטערט'ל.

וויא אכטבאר און געשעטצט ר' לייזער־ל איז געווען, בייא. אידען און ניט־אידען, קען מען זעהן דערפֿון, דאס זאָגאָר דער שטאלצער טיראַנישער פּריץ לודוויג סעמפּט, וועלכער איז געווען א געפֿעהרליכער שונא ישראל, האט איהם־איך רעספּעקטירט און האט איך גענלויבט דאס זויינע ברכות אדער קללות וועהרען מקוים. מען דערצעהלט, דאס ער איז אמאהל געקומען צום רב אין הויז און האט פון איהם פֿערלאַנגט ער זאל איהם בענשען אין זיין אונטערנעהמונג אין דעם פּוילישען אויפֿשטאַנד געגען רוסלאַנד (1868—1869). אויב ר' לייזער־ל האט איהם געבענשט ער זאל מעליח זיין; דאס וויים איך ניט, נאָר דאס וויים איך; אז ער איז דאן ארוים פֿון רבים היינ, האבען זיך זיינע פֿים אונטער איהם געשאָקעלט און זיין גאַנצער האלטונג איז נעיען העכסט אויפֿנערעגט און קיינער האט ניט געוואוסט דעם אינטערוויו צווישען רב א

פריין, נאר שפעטער האט זיך ארויסגעזוינט, דאס גאזיער הויף איז קאנפעכקירט נעווארן פון דער רוסישער רעגירונג אין דער גרויסער פריין כעמעט איז פערשוקט נעווארן אין וויטען סביבֿ צוואמען טוט פיעלע אנדערע פוילישע פיזיס אין מאנאטען פון וואנענד זיי זיינען צוריק ניט נעקומען.

ר' לייזער'ל, וויא איך האב פריהער כעמערקט, איז נעווען איינער פון יענע רכנים וועלכע האבען נעלעכט כתוך ר' אמות של התורה והעבודה און האבען זיך מסתפק כמעט נעווען. אלעס וואס ער האט נעטהאן איז נעווען רשם שטים ולכביר התורה ואהבת הבריות. מען האט אים נעהאלטען פאר א חכם אין עניני דעלמא און פאר א נרויסען חריף אין דיני ממונות; און דאריס פלעגט ער שטענדיג האבען נרויסע דין תורה'ס, ואנאר צוישען אידען און נוים, און מיט זיי חכמה פלעגט ער דורכמאכען דיא שוע־סטע סכסוכים, באיפן דאס ביידע צדדים פלעגען פון אים ארויסנעהן צופריעדען

ר' לייזער'ל איז ניט נעווען פון דיא רבנים מחמירים, וועלכע זיינען זיך מקפיד על חוט השערה אין הלכות איסור והיתר ער האט אימער נעוואכט א דין מקיל צו זיין און וואו עס פלעגט זיך האנדלען בייא א דין וואס דאדורך קען א איד חלילה האבען היזק אין פרנסה, האב ער נעוואכט מיט אללע מיגליכקייט איהם צו פערהיטען פון שאדען דען א אידען'ס א פרומה איז בי איהם טהייער נעווען. „דיא אידען'ס פרנסה, ברידערלאך, איז שווער און דיא תורה פערלאנגט חלילה ניט זיא שוין ער צו מאכען, איז שטענדיג נעווען זיין מאמא.

איך נעדינק, אזוי וויא היינט וואלט דאס נעווען אזן פאסירט האט עס איהם בפיר בייא נאכט נאך כל נדר', עס האט זיך אננענומען דיא שטערטלשע באר, און אזוי וויא דער כרחין איז נעווען נאדעמט צו אנדערע אידישע הייזער איז דיא נאנצע שטעדטל נעשפאנען אין נרויס נעפאהר. דען א שטארקער ווינד האט נעטראגען דיא פלאמען אן פונקען אויף דיא שטרויענע דיכער, אן אידען, וייבער אן קינדער זיינען ארויסנעלאפען האלב נאקעטע, פערשלאפענע אן צו־

שראקענע פון דיא היזער, אן דער יאמער אן קלאג איז נעווען העערויסענד; אבער קיינער יהאט ניטנעוואנט מחלל יום כפור צו זיין אום דעם פיער צו לעשען. פלוצלינג האט זיך ר' לייזער'ל הורכנעטצאנדערט דורך דער מחנה פון די צו־שראקענע נפשות מיט אן עמער וואסער אין האנד אן ארויפ־ניסענדיג דיא וואסער אויף דיא פלאמען; האט ער אויסנע־שריען: „יואם שטעהט איהר, ברידערלאך! קומט העלפם דעם פיער! דער יום כפורטעט איך מכפר זיין אן איהר וועט האבען א נוט יאהר". דער פיער איז האלד אבנעלאשען נעווארן, און די שטעדטל איז נצול נעווארן פון אונטערנאנג.

ר' לייזער'ל איז נעשטארבען א זקן פון איבער 80 יאהר אן איז נקבר נעווארן אויף נאזערע בית עלמן; וועלכער שטעהט אין מיטען שטעדטל. אללע ארומיגע רבנים זיינען זיך צוואמענגעפאהרען צו דער לוית, מען האט אים מסגיד נע־ווען כהלכה אן דער נאנצער נענענד האט דעם אלטען צדיק בעווויינט אן בעקלאגט.

דא ניט לאנג צוריק האב איך נעלעזען אין לאנדאנער „רושואיש קראניקל" א בעריכט פון רוסלאנד, דאס דיא שטעדטעלע „נאווגע" אין קאווגער גובערניע האט איפגעהערט צו עקזיסטירען, דאס היימט אז נאווגע־ אידישע קהילה איז נענצליך אונטערנענאנגען, דיא „עמע עטליכע אידישע פא־מיליען וואס זיינען נאך דא־ט איבערנעבליבען, האבען עטי־ריר קין אמעריקא, עס איז פון קיין אידען דא־ט קין שריר ופליט נעבליבען. אין אלעם וואס עס איז נאך איבערנעבליבען פון נאווגער אידישער כהילה, איז דיא אלטע האלב איינגע־פאלענע שוהל'בעל און דער נרויסער אלטער־בית עלמן. דאס איז א טראגעדיע, א ביטערער ש־שיינונג אין די אננאלען פון אידישע קהילות אין רוסלאנד. דער ארט ואו איך בין נע־בארן נעווארן, ואו מיין וויינעלע איז נעשטאנען און מיין באבא מיר נעווינען און האט מיר נרוים נעמאכט, עק־זיסטירט ניט טעהר! אריין אין תהום פון עוינקייט.

דיא אורזאך וואס מיינע עלטערן האבען פערלאזען נאווגע, ווערהענד מין פאטער איז דא־ט נעווען איינער פון דיא אכטבא־סטע און וואלהאבענדסטע בעלי בתים אין

שטעדט'ל, איז פֿערבונדען מיט א העכסט ריחרענדע פֿאמיליען טראגעדיע. מיר זיינען צו יענער צייט געווען, פֿיר־ קינדער כייא מיינע עלטערען, איך, דער בכור, א מ־ידעלע נוטעלע, 7 יאה־ אלט, נאָך א מיידעלע לאה'קעלע 5 יאהר אלט, און זוסקעלע 3 יאָהר אלט, זיינען אין 10 טעג צ־יט אלע 3 קינדער געשטא־בען פֿון קרופ. אזא כראָך, אזא אונגלוק וויינש איך מיין גר־עסטען שונא ניט. עלטערען זאלען אין צעהן טעג צייט פֿערליערען דרייא ערוואקסענע קינדער. לאנד און לייט האָ־בען געקלאָגט אויף אונזער בראָך. דער רב ר' לייזער'ל האט מיין פאטער געראטהען פֿון סנולה ווענען, ער זאל משנה מקום זיין און זאל פֿון גאוורע ארויסגעהן. מיין פֿאטער האט צוואר אין אזעלכע כגולות וועניג געגלויבט, אבער כיין מור־ מער עה"ש האט געווינט און געקלאגט מיר זאלען וואס צום גיכסטען גאָוורע פֿערלאזען, דען זיא האט זיך איינגעבילדעט, ווען מיר וועלען דאָ־ט לענגער כלייבען, וועלען מיר אלע איים שטאָ־בען; און מיר האבען זיך איבערגעקליבען אין ערווועליק.

— צווייטער קאפי־טל —

מיין נייער היים און מיינע נייע מלמדים

בשעת מיינע עלטע־ען האבען זיך בעזעצט אין ערזוועליק בין איך קוים נייז יאהר אלט נעזעזען און האב שוין דאָן נע־ לערנט חומש מיט רש"י.— ערזוועליק איז א קליין שטעדט'ל צווישען גאוורע און יורבערג און 5 רוס־ישע מיל ווייט פֿון ראסיין. זיא שטאָהט אויף א בארג ביין זיך סאלטענע, וואס זיהט זיך ביז יורבערג און פֿאָם ארויי אין מיכעזע אין פֿעראייניגט זיך מיט'ן נייעמען, צו יענער צייט באיז ערזוועלי־ קער קהילה בעשטאנען פֿון קוים צעהן מנינים אידען; בשעט אלע ארעמע לייט; געלעבט אין גרוים דחקות אין עלענד, מ עהרע־ע פֿון זיי זיינען געווען קארעבעלנ־קעס וועלכע פֿלעגען זיך דיא נאנצע וואך ארומשלעפען מיט'ן שוי־נרען פֿאָר אויף רוקען אין דיא דערפֿער צווישען דיא פוי־רים און אויף שבת פֿלעגען זייא קומען אהיים אָנגעלאדען מיט היהנער; אי־ער, קעלבערנע פֿעלכלאך, כינטלאך פֿלאקס־און חויר האָאר, בול־ ווען; אי־בעם, גערשטין, צי־בערעם ושאר ירקות, וועלכע זייא פֿלעגען אויסבייטען אויף שויעבעלאך, בענדלאך, נאָדלען און שפיגעלאך. דער קאָרעבעלנ־קשער לעבען אין דיא קליינע לימוויישע שטעדטלאך מיט א יאהר פֿער־ניג צורוק, איז געווען העכסט קלענליך און בעדויערונגנסווערטה, דען רכד דיא פֿינסטערע שווערע פרנסה; איז דער ארעמער קאָראבעלניק ואָנאָר מיט זיין לעבען אויך נים זיכער נעווען, דען ארום־ שלעפענדיג זיך מיט'ן שווערען פאק פֿון דאָרף צו דאָרף, וואו א מאג און וואו א נאכט, איז ער שטענדיג נעווען אוים־ נעזעצט צו דיא גרעסטע לעבענס בגעפֿאהר, און נאכן אָפֿט פֿלעגט דער קארעבעלניק אריינפֿאלען אין די הענד פֿון ווילדע שיכור'ע פויערים, וועלכע פֿלעגען פֿון איהם אָוועקרויבען די ביסעל סחורה, שלאנגן מכות רצח און אריפֿרויצען די בייזע הינד. ווען דער ארעמער קָארעבעלניק פֿלעגט ערב שבת קו־ מען אהיים קוים מיט'ן לעבען, פֿלענט ער בענשען גומל פֿאר דעם גרויסען נס וואס דער רבונו של עולם האט ניט איהם נעטהאן, דיא איבריגע ערווויליקער בעצעלקע־רונג זיינען נע־ ווען שומערים; שניידערס; שינדעל־מאכערס, קרעמערס און קרעטשמערס.

מיין פֿאטער האט מען אין שטעדטיל נעהארטען פֿאר איינים פֿון דיא אכטנארכטע פֿיינכטע בעלי בתים, דען ער האט זיך באלד דאָרט געקויפֿט אן איי־ענע שעהנע הויז מיט א גרויסען גארטען, אפאָר מעלקעדינע קיה, 2 פֿערד מיט א כריטש־ע, און א געהעפֿט מיט היהנער, נענס, ענטלאך און אינדיהעס. אין אונזער הויז פֿלענען זיך צוואמענקומען די פרא־ מי־ענטכטע כעלי בתים פֿון שטעדטיל אבצוהאלטען א מיטונג (אסיפה) וועגען א רב, א שוחט א שמש, וועגען א בעל תפלה פֿאר ימים נוראים, וועגען צורעכטצוהאלטען דעם מרצץ אין דיא מקוה, וועגען שטעלען א צוים אויף'ן בית עלמין אום בהמות זאלען דאָרט ניט אריפֿקומען און וועגען אנדערע קדר שע ענינים, אין וואו עס האט געהאלטען בייא א נדבה, איז מיין פֿאטער נדבה נעווען דיא ערשטע און אפשר דיא נרעסטע.

ערזוועליק, זיינדיג א קליינע ארעמע שטעדטעלע, האט זיך ניט אויסגעזונדערט פֿון דיא ארומיגע נרעסערע שטעדט־ לאך מיט אללעם וואס א אידישע קהילה דארף האבען. אין ע־זוועליק איז אימער נעווען א רב פֿאר דרייא רובעל א וואָך שכירות, א שוחט וואס פֿלענט נעהמען דעם צונג פֿון א נסה אוז דעם לונג און לעבער פֿון דקה. א חזן פֿיר ימים נוראים און א שמש פֿאר'ן נאנצן יאָהר, א חברה נמרא, א חברה עי' יעקב, א חברה חיי אדם, א חברה מנורת המאור, א חברה

משניות, אָרעם-בחורים, וועלכע פֿלעגען זיצען אין בית מדרש אוּן לערנען אוּן פֿלעגען בעקומען „טעג" פֿון שינדעל־מאַכערס אוּן קאַרעבעלניקעס. אין ערזוועליק וויא נעווהנליך אין אַלע קליינע ליטווישע שטעדטלאַך, האָט געפֿעהלט אחדות אוּן מחלוקות וועגען א רב אדער א שוחט האָט אין שטעדטעל שטענדיג געבוישעווען, אוּן אָפֿט פֿלעגט דיא מחלוקות אזויא ווייט שטיגען, דאָס מען פֿלעגט מוזען בריינגען רבנים פֿון אַנדערע שטעדטלאַך א פשרה צו מאַכען צווישען דיא צוויא קריעגערישע צדדים, אוּן דאָס פֿלעגט טעג אוּן וואַכען דיא קאַרעבעלניקעס אָבהאַלטען פֿון דאַרף אוּן די שינדעל מאַכערס פֿון זויערע שינדלען, אוּן דיא פרנסה אין שטעדטיל פֿלעגט זינקען אוּן דער דלות פֿלעגט שטיגען.

מיין ערשטער מלמר אין מיין נייעם היים, איז געווען ר' שמחה בונים שאַרף. א איד פֿון א יאהר זעכציג, א גמרא למדן, א שטיקעל דרשן, א שטיקעל משכיל אוּן א בעל מטופל פֿון פֿיער אַלטע מיידען וואס זייערע בעשערטע האָבען זיך פֿערשפּעטיגט צו קומען, אדער דער זיווגים־מלאך האָט פֿיר־געסען אויסצושרייען בעפֿאָר זיא זיינען געבאָרען גיוואָרען בת פלוני לפלוני, אוּן דערצו איז ער כל ימיו געווען א עני ואביון, איינגעטונקט אין דלות, אין צרת הבת אוּן יסורים אוּן האָט כל ימיו געליטען פֿון א כריך (שבר) אוּן פֿון מעריידען.

ר' בונים איז צוואר ניט געווען קיין פּראָפֿעסיאָנעלער מלמד, דען האָבענדיג סמיכות אויף רבנות פֿון ראָסטיינער רב ר' אברהם שמואל זצ"ל אוּן פֿון אנדערע אַרומיגע רבנים, האָט זיך איהם אימער געוואָלט צו זיין דער רב אין ערזוועליק, אבער לוידער איז ער אימער דורכגעפֿאַלען, ווייל דער עולם האָט מרנן נעווען אויף זיינע טעכטער, וועלכע האבען געהאט א שיינקעל אוּן האבען פֿערקויפֿט בראנפֿען צו דיא פויערים, דאס זייא זיינען צו פֿרייגדליך צו דיא יונגע שקצים, וועלכע קומען מאַכען בייא זייא א לחיים. אַלזא איז ר' בונים געבליבען א מלמר עד יומו האחרון, אוּן האָט זיך אויסגעצויגען כענט מעהר אלס דיא איבריגע מלמדים פֿון שטעדטיל. בייא איהם האָבען געלערענט אַלע בעלי בת־שע קינדער אוּן זיין חדר איז בעשטאַנען פֿון איבער 15 תלמידים, וועלכע א מהייל האָבען געלערענט תנ"ך אוּן א טהייל גמרא. ביי ר' בונים'ען האָב איך צום צוויטען זמן אָנגעפֿאַנגען לערנען גמרא אוּן מיין ערשטע מסכת איז געווען בבא קמא, אוּן זייענדיג א שטיקעל מתמיד, האָט מיר דער רבי געהאַלטען פֿאר אייניעם פֿון זיינע בעסטע תלמידים מובהקים. בייא איהם האָב איך אָנגעהייבען צו לערנען שרייבען אידיש אוּן רוסיש, דען איז שטעדטיל האָט מען איהם געהאַלטען פֿאר א ספֿרא רבא אין לשון קודש אוּן פֿאר א גרויסען בריה אין רוסיש. פֿון וואַנענד עם האָט זיך בייא איהם זענומען אָט דיעזע ידיעות, קען איך אייך ניט זאגען, קיין סקוהל האָט ער ניעמאַלס דורכגעמאַכט אוּן לשון קודש האָט ער ניעמאַלס נעלערענט, אוּן דאָך האָבען איהם אללע געהאַלטען פֿאַר אַן עכטען רוסאַק אוּן העברייער אוּן דיא ארומיגע פויערים האָבען איהם געהאַלטען פֿאַר א גרויסען אדוואָקאַט, דאַהער איז קיין וואונדער ניט, דאָס ער פֿלעגט שטענדיג זיין ביזי אין שרייבען פֿיר דיא פויערים פּראָסענטיים צום פאַסרעניק, צום פּריסטאָוו אוּן זאָנאר צום גובערנאַטאר אַליין, אוּן אבוואָהל ער פֿלעגט שטענדיג אין זיינע פּראָסענטעס נכשל ווערען אוּן פֿלעגען צוריק געשיקט ווערען מיט דיא בעמערקונג דאָס עס איז „אונפֿערשטענדליך" דאָך האָט ער דאַדורך זיין רעפוטאציע ניט פֿערלאָרען אוּן ער פֿלעגט שטענדיג זיין בעשעפֿטיגט אין שרייבען פּראָסענטעס פֿיר דיא פויערים. דיא בעלי בתים פֿון דיא קינדער פֿלעגען צוואָר אביסעל אויף איהם מתרעם זיין, ווייל דאַדורך איז ער מבטל דיא צייט פֿון חדר, אבער מען האָט איהם דן געוויזן לכף זכות, ווייל פֿון קנעלונג אליין האָט ער קיין לעבען ניט גע־קענט מאַכען.

ווען איך בין צוהן יאָהר אלט געווָארען, האָט מיר מיין פֿאָטער אַריינגענומען אין ערזוועליקער פובליק סקוהל (נאַ־ראָדני אוטשיליסצי), אוּן איך בין געווען דער ערשטער אידישער אינגעל אין שטעדטיל וואס האָט אָנגעפֿאַנגען צו געהען אין א גוי'אישע סקוהל צו לערנען דיא לאַנדס־שפּראַך. דיא ערשטע צייט האָב איך מיר אין אוטשיליסצע בעפֿונדען ניט צופֿרידען דען איך בין געווען בלויז אוין אידישער שילער צווישען 150 פויערשע האַלב־ווילדע שקצים. איך האָב מיר דאָרט בע־פֿונדען צי עלענד, צו פֿיעל אליין פֿאַר זיך, דען מיט וועמען

האב איך דאַרט געקענט האבען צו טהון? מיט ווילדע דאַרף שקצים און פֿאסטוכער? וועלכע דיא רעגיערונג האט זייא איבער געוואלד געוואונגען צו נעהן אין אוטשילישצע. אבער שפעטער, אלס נאך פֿיער בעלי בתים פֿון שטעדטיל האבען אויך זייערע אינגלאך אַריינגעגבען אין אוטשילישצע, בין איך שוין נוט געווען אַליין און האב שוין מעהר חשק בעקומען צום לערנען, אוי אוויא וויא דער אוטשיטעל [לעהרער] לעבעדאוי איז נעווען אז אינטימנער פֿרייַנד פֿון מיין פֿאטער ווייל ער פֿרענט איהם שטענדוג לייהען א פֿאאר רובעל, פֿלעגט ער אויך מיר בעזוגדער אכטונג נעבען, איך זאל ניט אפֿאהירט ווערען פֿון דיא ווילדע שקצים אין פֿלעגט מיי פֿאטער זאגען דאס איך מאר ניטע פֿארשריטט אין לערנען איז בין ביי איהם פֿערעבענט נעווען אלס איינער פֿון זיינע בעסע מע אוטשענוקעם (שילליר), אוו צו מיין ערשטען עהזאמען האט מיר דער אוטשיטעל נישאוקען א שעהי נעבוגדענעם רומישען בוך „ראבינסאו קרוזע" מיט שעהנע אילוסטראציעם, דעם בוך האב איך שפעטער נעליזען מיט גרויס פֿערניגענך און האב איהם יאהרען לאנג נאהלטען צום אנדענקען.

מיינע ידיעות אין דער רוסישער שפראך, ענדיגענדיג נאדענע אוטשילישטשע, איז געווען צו דערליידען, דאך האב איך א שטוקעל בעגריף בעקומען אין מיט דער צייט האב איך פֿון זיך אליין גרינדליך דיא שפראך ערלערענט, לעזענדיג שטענדיג אלעם וואם איך האב נור אין האנד בעקומען נעבערויבענדיג א רוסישדייטשען וועטערבוך. אין אוטשילישצע פֿלעג איך נעהו כיז מיטאג אן פֿון נאכמיטאג כיז שפעט אין אָוונד — אין חדר.

מיינע קינדער יאהרען אין ערוועליק זיינען פֿערפלאסען אין פֿערנניגענד, צופֿריידענהיט און קינדישער נעיוט, דען מיינע עלטערען האבען מיר פֿערצערטעלט און פֿלעגען נאכגעבען אלע מיינע קינדערשע קאפריזען. דיא פאויציע פֿון שטעדטעל דיא נאטירליכע סצענעריען. דער מילרער קריסטאל-קלארער טייך, דיא גרינע געבלומטע לאנקעס, דיא שטולע סאסנאוע און דעמבאוע וועלדער, דיא בערג און טהאלען ארום שטער-

טעל, וועלכע זיינען בעדעקט מיט יאנדעם און נים-בוימער דאס אללעס האט נעקענט פֿערשאפֿען גענוג פֿערגניגענד צו דיא אונשולדינע געפיהלען פֿון א קינדערשע נשמה וועלכע פֿיהלט און אטהעמט די רייגע לופֿט פֿון גאט'ס שעהנע נאטור.

צו מיין בר מצוה האט מיין פֿאטער פֿארבעטען צו זיך אהיים אויף ברכה שבת נאך'ן דאוונען די נאנצע ערוועליקער געמיינדע. דיא הפֿטורה האב איך נעליענט אויסנעצייכענט דען מען האט מיר שוין דאן נעהאלטען פֿאר א וואויהלען אינגעל, ווייל איך האב כיז בר-מצוה שוין נעהאט דורכגעלע-רינט די דריי בבא'ס בבא קמא, בבא מציאה און בבא כתרא און כמעט נאנץ תנ"ך. מיין רבי ר' בונים האט מיר אויסגע-שטעלט א הדרן אויף בבא כתרא וועלכער האט כלומרשט נע-האט א שייכות צו דעם ענין פֿון בר-מצוה, און דיא לומדים פֿון שטעדטיל, דער רב אוו דער שוחט. האבען מיין פֿאטער מבמיח געווען דאס איך וועל איה"ש זיין א גדול בישראל.— איהר קענט זיך דאהער פֿארשטעלען וואס פֿאר א נחת מיינע עלטערען האבען פֿון מיר נעקליבען. מיין מוטער עה"ש האט נעווייגט פֿאר שמחה. און מיין פֿאטער האט זיך דאן אויסגעדריקט דאס יענער שבת וועט בלייבען פֿאר איהם דער שעהנסטער פֿון אלע שבתים אין זיין לעבען.

באלד נאך מיין בר מצוה איז אין ערוועליק אָנגעקומען א נייער רב, ר' שרגא פֿייוועל בורסקי האט פֿער נעהייסען, א יונגער מאַן פֿון א יאהר דרייסיג, א מופֿלינ נדול בש"ס און פוסקים, א מוסמך פֿון גרויסע רבנים און דערצו א דרשו נפֿלא וואס זיין רהעטאַרישער קראפֿט איז נעווען צו בעוואונדערען. נאַנז ערוועליק האט איהם נעטראַנען פֿשוט אויף דיא הענד. דען לבד וואס ער האט נעהאַט סמיכות פֿון ר' יצחק אלחנן פֿון ר' אלכסנדר משה לפידות דער ראסיינער רב, און פֿון ר' מענרעלע מאווריגער, איז ער סתם נעווען א נאה למקום ונאה לבריות. פֿון די ארומיגע שטעדטלאך פֿלעגט מען קומע הערען זיינע דרשות, וועלבע זיינען נעווען מאראַליש, וויטציג

און אנציהענד. איך געדענק וויא הינט, וועהרענד ער האט אמאהל געואגט א הספד אויף דעם צדיק ר' אברהם שמואל זצ"ל, דער אלטער ראסיינער רב, איז דער נעווייז און דיא ללה געווען אזויא גרוים, דאם דער גאנצער עולם איז אויסער זיך געווען, און בשעת ער האט געזעבען א געשריי: רבותי! זייט מקבל אונזער ר' אברהם שמואל'ן! מיר האבען איהם דאָ איצט אין בית מדרש פאר א גאסט! האט זיך דער גאנצער עולם אויסגעוועצט אויף ד'ערד און מעהרערע וויבער אין עזרת נשים האבען גע'חלש'ט. מיט איין וואָרט, ר' פייוועל איז געוואן אינער פון יענע יונגע רבנים, וועלבע האבען צו יענער צייט פיעל געליימטען צו זייערע קהילות אין דיא קליינע ליטווישע שטעדטלאך.

זיטצענדיג אין ערזוועליק על כסא הרבנות פאר פינף רובעל א ווָאך שכירות מיט א וויב און דרייא קינדער, האט ר' פייוועל נעמוזט אנווענדען דעם נעוויסען מיטעל, נעמליך „צוצוקנעלטען". און צווישען דיא עמליכע בעלי-בית'שע'קינדער בין איך אויך געווען איינער פון זיינע תלמידים מובהקים. בייא איהם האב איך אָנגעהייבען צו לערנען גמרא יבמות מיט תוספות און מהרש"א, א שווערע מסכת, און אין בעשטימטע צייטען אין ויאך האב בייא איהם געלעהרענט תנ"ך מיט מלבי"ם'ס ביאור, און דאדורך האב איך אָנגעהייבען צו בעקומען א גרויסען חשק צו לשון הקודש.

דיא ערשטע זייטינג לשון קדש כפרים ווּאם איך האָב אנגעהייבען צו לעזען איז נעווען דער „כפר חושר" (כפורים פון חומש) און דער יוסיפון (דיא אלטע אידישע נעשיכטע פון יוסף בן מתתיהו הכהן). מיט גרוים פערגניגען האב איך דיעזע צוויא כפרים דורכגעלעזען און האב יעדען וואָרט פון זייא פשיט איינגעשלונגען. פון דיא מאָדערנע העבריאישע כפרים האב איך דאן נאך ניט געוואוסט, און האב מיר נאָר ניט פאָרגעשטעלט אז עם עקזיסטי־ט איא שעהנע און בריישע ליטעראטור צווישען אידען אויף דער וועלט. איך האב נעדאכט דאם קיין בעסערע און קיין שעהנערע כפרים ווי דער כפר חישר, דער יוסיפון און דער כפר הברית, וועלבען מיין רבי ר' פייוועל האט מיר שפעטער נעגעבען צו לעזען, איז גאָר נישא און דאָרף מעהר ניט זיין. אָבער ווי אויבערראַש און ערפריידט איך בין נעווארען אלס מיין פאטער האט מיר אמאהל גיבראכט קומענדיג פון האססין צוויייא ניע לשון קדש כפרים, דעם „שבט אלוה" פון מרדכי פלונגיאן און דעם „אהבת ציון" פון אברהם מאפו, און אזויא ווּיא מיין פאטער איז פון אויב'נ אן נעווען א גרויסער ליעבהאָבער פון לשון הקדש און האט דיא שפראך גוט פערשטאנען, האט ער, אין זייגע לעדיגע שטונדען אָנגעפאנגען צו לעזען מיט מיר דיעזע צוויייא כפרים און האט מיר נענעבען נוט צו פערשטעהען דעם מיינונג פון דיא מחברים אין מאנכע ערטער ווּאו עם איז מיר אָנגעקומען שווער צו פערשטעהן.

דאן האָט זיך פאר מיר געעפענט א נייע וועלט, א וועלט פון פאעזיע פאנטאזיע, א וועלט פון שעהנע רויצענדע בילדער פיי אונזער גרייסען פערזאמיניגהייט אין פון יעדער גלעזענע דען שיהנעם בליהענדען צוקונפט דארט ווּאו די צעדערען וואקסען ' און דיא רויזען בליהען, חלומות פון יענע אלטע גוטע "צייטען, וועהרענד אידען זיינען נעזעסען אין זייער הייליגע לאנד איש תחת גפנו ותחת תאותו, און דער בית המקדש איז נעשטאנען אין זיין גאנצען הערליכען גלאנץ און הייליגען פראכט דארט אין דיא היסטאריישע שטאדט ירושלים. דער „אהבת ציון" האט אויף מיין יונגע וויכע פיהלענדע קינדערשע האר־ץ אזא וואונדערליכען איינדרוק געמאכט, דאם בשעת איך פלעגלעזען דיא פאעטישע שילדערונגען, דיא ערהאבענע בילדער אין לעבהאפטע שילדערונגען פון דעם פארצייטיגען אידישען גלאנץ און הערליכקייט, פלעג איך מיר עפעס כע־פינדי־ן איז א נייע וועלט, אונטערא נייען הימעל און צווישען נייע מענשען. איך האב דעם אהבת ציון דורכגעלעזען איניגע מאהל. און מיין חשק צו דיא העבריאישע שפראך מיט איהר שעהנע ליטעראטור האט זיך אין מיין יונגע נשמה אָנגעצוי־דען און האט אונאויפהערליך אננעהויבען צו פלאקערען מיט מיט יענעם געטליכען פייער וואס קיינער איז נית אין שטאנד צו פערלעשען. און דאן האב איך אָנגעפאנגען צו געפינען מיין גרעסטען פערגניגען, מיין בעסטע צייט פערטרייבען אין לעזען העבריאיש, און וואו איך פלעג נור קריגען א לשון קדש ספר'ל, פלעג איך איהם כמעט אינשלינגען.

אין א פאָר מאָנאַטען ארום, איז חאַצקעל מוכר ספרים וויעדער נעקומען אין שטעדטל מיט זיין הייליגען סטאק. אוּן אַריינקומענדיג אין בית מדרש צו מעריב, האט ער מיר אַוועק געוּפֿעוּ אָן א זייט אוּן האט מיר אין דער שטיל מגלה געווען דאס ער האט געבראכט וויעדער סחורה פֿאַר מיר, דעם „תעודה בישראל" אוּן דעם „בית יהודה" פֿוּן ר' יצחק בער לעווענזאָהן (ריב"ל), אוּן אזוּיא וויא איך האב דורך דער צייט, געקליבען קאפּעקע ביי קאָפּעקע, די טאַשען־געלד וואס מיין פֿאָטער פֿלעגט מיר שטענדיג געבען, בין איך געווּוּאָרען נוג בעמי־טעלט דעם צוויטען אוּנער פֿוּן חאַצקלען אבצוקויפֿען, ניט אָנקומענדיג צו מ־ין פֿאָטער, וועלכע־ וויאלט מיר געווּיס ניט ענטוּאַנט, דען איך האב מורא געהאט איהם פֿוּן דער נייער קניה צו ערצעהלען, אפֿשר וועלען דיעזע ספֿרים איהם אויך ניט געפֿעלען וויא דער אביעזר, דאַ־ום האב איך דעם אוינקויף נעמאַכט בשתיקה.

שפּעט אין דער נאַכט, בעת אלע אין שטוב פֿלעגען שוין שלאָפֿען, פֿלעג איך מיר צוכאַפּען צו דיא צוויי־א נייע ספֿרים אוּן האב יעדען וואַרם, יעדען זאַץ, יעדען ענין ממש אי־נ־שלינגען, אוּן שטודירענדיג זיי מיט גרוים התמדה, האט זיך פֿאַר מיינע אוי־גען א נ־יע וועלט געעפֿענט, א וועלט פֿוּן גייס־טיגע הערליכקייט, לויטערקייט אין זויבערקייט, א נאַנצער אי־צר פֿאָזיי אוּן וויסענשאַפֿט, א נייער געפֿי־הל צו אונזער הייליגע שפּראַך. א נייע ליעבשאַפֿט צו אונזער ראטור אין צו־ אונזער ואַנדערבאַרע לאַנגע היסטאָרי־ע האט אין מיין יונגע הארץ אויפֿגעפֿלאקערט אוּן האב מיר געפֿי־הלט עפּעס וויא בעני־סטערס, וויא בעצויבערט פֿוּן די ערהאבענע גע־אַנקען הויכע אידעען פֿוּן דעם גרויסען מיי־סטער פֿוּן יענע צוויי־א וויכטיגע ספֿרים.

איך האב דאן אָנגעפֿאַנגען צו לערנען מעהר תנ"ך אוּן אַליין צו שמוּדירען אין־ דקדוק פֿוּן ספֿר „מסלול לשון עבר" וועלכען איך האב געקראָגען פֿוּן מיין רבי־ן ר' פֿייוועל, אוּן אין איין זמן צי־יט האב איך געטהאָן א גרויס־ פֿעולה אין לשון קדש. איך האב דאן אָנגעפֿאַנגען צו שרייבען העברייאישע בריוועלאך צו מיין פֿאָטער אוּן צו מיינע חברים דיא חדר־ אינגלאך, וועלבע איך פֿלעג וויי־זען מיין פֿאָטער אוּן ער פֿלעגט מיר פֿערריכטען דיא פֿעהלערען אין ספּעלען (אויסלייגען) אוּן אין כללי הדקדוק, שפּעטער האב איך זיך געמומען צו פֿאָזיי, איך האב אָנגעשריבען שירים אויף די זוּגן אוּן לבנה, אויף דעם הימעל אוּן שטערען, אויף פֿעלדער אוּן וועלדער, אויף־ן הערבסט אוּן פֿריהלינג ועל העצים ועל האבנים, אין אזויא וויא דער רוח השיר האט פֿוּן נאַטור אין מיר זיך ניט ער־ וועקט, זיינען געוועהנליך מיינע שירים געווען בקול הסירים תחת הסיר, ויא מען זאָגט: אָהן הענר אוּן אָהן־ פֿיס, אָהן א טעם אוּן אָהן א ריח, אין דאַהער האב איך די פֿאָזיי אווּעק געוואָרפֿען אוּן האב בעסער געמומען שרייבען פּ־אָוע, וואס דערצוּ האב איך לויט מיין קינדערשען געפֿיהל געהאט א סך מעהר פֿעהינקייט לויט וווּ עס האט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזען.

ענדע 1873 האט מיין פֿאטער פֿערלאזען ערזוועליק אוּן האט זיך בעזעצט מיט זיין קליינע פֿאַמיליע אין בירז, א שטאַדט אין קאָוונער גובערני, פֿאָניוויועזר אויעזר. אונזער נאַנצע פֿאמיליע איז דאן בעשטאנען פֿוּן פֿינף פערזאָנען, נעמ־ליך: עלטערען, איך, אוּן מיינע צוויי־א איינגערע ברידער משה אוּן שלום, אוּן בעפֿאָר איך פֿערלאָז ערזוועליק, האָב איך נאך עטוואס צו עראונערען פֿוּן מיין רבי־ן ר' פֿייוועל.

ר' שרגא פֿייוועל בורסקי איז נעווען איינער פֿוּן יענע קליין־שטעטלשע יונגע רבנים חריפֿים ומתמידים, וועלבע האבען זיך שפּעטער געמאַכט א גרויסען נאָמען אין דער ליטא, אוּן האבען פֿערבראכט זייער לעבען על כסא הרבנות על התורה ועל העבודה. אין בעוואוסטע ליטווישע שטעדט־לאך. ר' פֿייוועל וואָלט שפּעטער אויך געוואָרען בעריהמט וועוּן ער וואָלט לזנגער געלעבט. איבער מחלוקות שלא לשם שמים איבער־ אומנעלומפּערטע מחרחרי ריב, וועלכע זיינען פֿוּן אויבּיג אָן נעווענען א משולחת, א נגע צרעת אין דיא קליינע ליט־ווישע שטעטלאך, האט ר' פֿייוועל נעמוזט ערזוועליק פֿער־ לאָזען, אוּן איז באַלד אָנגענומען געוואָרען על כסא הרבנות אין יאַשוועוּן, א רעבטע שטעדטיל ניט וויט פֿוּן קאָוונא, מען האט איהם דאָ־ט פּשוט אויף דיא הענד געטראָגען אוּן האט זיך באַלד א גרויסען נאָמען ערוואָרבען אין נאַנצען געגענד.

פון צופּיעל אנשמרענען זויגע כחות און זיין מוח אין לערנען אוו „זאגען" פאר'ן עולם, האט ער זיך אנגעפאנגען צו קלאָגען אויף'ן ברוסט. דאקטורים האבען איהם אונטערזוכט, אוו האבען בעהויפטעט דאס דער ברוסט פעהלער איז איהם געקומען פון צופיעל לערנען אוו „ריידען", דען ווי איך האב אויבען בעמערקט, איז ער נעווען א גרויסער דרשן אוו פלענט קענען אוועקזאגען פון 4—5 שעה נאכאנאנד. ער־איז איבער א יאהר געלעגען קראנק, אוו צו זיין 35־סטען יאהר איז ער נעשטארבען אין קאוונער בקור חולים, חבל על דאבדין!

גרויסע רבנים, דארונטער אויך ר' יצחק אלחנן זצ"ל האבען איהם מספיד נעווען אין זיין לויה איז נעווען איינע פון דיא גרעסטע וואס קאונא האט ווען נעזעהן. ער האט איבערגעלאזען אייניגע ספרים בכתיבים אויף דרוש אוו שאלות תשובות, וועלכע זיינען ביז היינט נאך ניט געדרוקט געווארען.

— דריטער קאפיטעל —

מיין כאריערע אין בירז אוו מיין גרויסער לעהרער.

בעפאר איך וועל פארטזעטצין מיין ביאגראפיע, וועל איך אייך עטוואס בעקאנט מאכען מיט מיין נייעם היים בירז.

בירז איז אן אלטע ליטווישע שטאדט מיט אן ערך פון צוויי מויזענד אידישע פאמיליען (צו יענער צייט). בירז האט א היסטארישען בעדייטונג. דארט שטעהט נאך עד היום א מיטעלאלטישער רואינירטער שלאס וועלכען דער אלטער דוכוס ראדזיוויל האט אמאהל געבויט אוו האט זיך דארט געמאכט זיין הויפט קוואַרטיר פאר זיין זומער־רעזידענץ. דער אלטער גראף טישקעוויטשין האט אנגעשריבען א גאנצען בוך אין פוילישׁ וועלכען דיא פע־ג אנגעהויט פון בירז מיט א סך אלטערטהימליכע היסטארישע דאקומענטען פון מיטטעלאלטער (דער בוך איז געדרוקט געווארען אין ווארשא). דער פערפאסער ערצעהלט פון אמאליגען בירזער גלאנץ אוו פראכט אוו פון דער אונבעגרענצטער משלה פון דיא פארצייטיגע ראדזיוויולס. ער רעדט אויך א סך וועגען דיא אמאהליגע בירזער אידען, אוו ווייזט אויף מיט דאקומענטען פון אלטע ארכיוון כיוועון דאס אין ראדזיוויולס צייטען איז בירז געווען א גרויסע רייכע האנדעלס שטאט אוו איהרע אינוואהנער זיינען בעשטאנען פון לויטער אידען אוו קאראאימער. די קאראאימער זיינען געווען זעהר רייך אין האבען געפיהרט גרויסע נעש־פטען. זייא האבען זיך אויסגעבויט א גרויסע פראכטיגע שוהל, וועלכע איז שפעטער איבערגענאנגען אין די הענד פון דיא דארטיגע אידען. איך געדענק נאך דיא שוהל ווען איך אוו מיין פאטער פלעגען קומען שבת דאוונען. דארטען איז נאך געווען צוי זעהן דיא שפורען פון א פארצייטיגע „קוננע" אין דער עזרה אוו א גרויסער כסא־של אליהו איז א וויקעל פון שוהל, אן אלטערטהימליכער גרויסער קופערנער כיור, אייניגע אלטערטהימליכע מעסענע מנורות מיט זיבען רעהרען אוו היננלייכטערס אוו אייניגע פסול'ע ספרי תורות, וועלכע זיינען געשריבען געוואָרען פאר א דיי הונדערט יאהר צוריק. זייענדיג שוין דאָ אין אפריקא האב איך געהערט דאס יענע היסטאָרישע שוהל איז חרוב געוואָרען פון א שרפה. אויב די שוהל איז צוריק אבגעבויט געוואָרען, ווייס איך ניט.

בירז האט א נאמען אין נאנצען נעגענד צוליעב דעם גרויסען פראכטוגען שלאס אדער פאלאסט „אסטראָוא", וועלכער געהערט צום גראף טישקעוויטין, אוו צוליעב דעם גרויסען סטאוו (אוצר) וועלכער איז בעריהמט מיט זיינע בעסטע פערשיידענע פיש. בירזער אידישע בעפעלקערונג בעשטעהט פון צוויי בעזונדערע קהילות נעמליך: חסידים אוו מתנגדים, וועלכע פיהרען צוויי־ען זיך שטענדיגע חלוקות.

קומענדיג אין בירז, האט מיר מיין פאטער אוועקגעבען לערנען בייא דעם בעסטען מלמד, וועלכער האט דאן אין שטאדט געשם"ט אלס דער גרעסטער אוו בעסטער מלמד, ר' יהושע העשיל זינגער האט ער גהייסען. בייא איהם האבען געלעהרענט די גרעסטע בעלי בית־טע אוו גבירישע קינדער

און מיין פֿאָטער האט ניט אומגענעבען צו צאָהלען פֿיר מיר מעהר שכר־לימוד ווי בייא אַנדערע מלמדים, אום איך זאָל אויך זיין אינער פֿון דיא תלמידים פֿון זיין חדר.

ר' יהושע העשיל זינגער איז געווען אינער פֿון יענע ליטווישע מלמדים, וועלכע האָבען בעזעסען תורה, חכמה און השכלה. א איד וועלכער איז געווען א בקי בש"ס בבלי וירושלמי, א איד א משכיל אין וועלטליכע וויסענשאַפֿטען, א שהנער שרייבער אין לשון קדש און א גרויסער בעל חשבון. אבער דערצו איז ער אויך געווען א גרויסער עני ואביון. א איד וואס האט פֿון דיא מלמדות קיין לעבען ניט געקענט מאַכען, שטענדיג געווען געפלאַנט מיט קראַנקהייטען אין הויז און מיט אַנדערע סיבות.

בייא ר' יהושע העשיל זינגער האב איך געלעהרענט גמרא, תנ"ך מיט משה דעמויער"ס (משה מענדעלסאָן) ביאור. ער איז דער ערשטער געווען, וועלכער האט מיר געגעבען אויסטערייכיש אין דיא דייטשע שפּראַך, אוו בייא איהם האב איך אויך געלעהרענט חכמת החשבון. וייענדיג פֿון נאַטור א גרויסער מתמיד, האָב איך אין דיא אַלע זאָבען א גרויסע פעולה געטהאָן און האב מיר געפֿיהלט דאס איך קען שוין אסך

ר' יהושע העשיל זינגער איז קראַנק געוואָרען אויף א בייסט־פֿעהלער און זיין חדר איז צוגעמאַכט געוואָרען. דאן האָט מיר מיין פֿאטער אריינגעגעבען אין דעם חדר פֿון ר' יוסף ליב זאַסניץ. איך זאָג „חדר", אבער באמת איז ר' יוסף ליב זאַסניץ'ס חדר גאר קיין חדר גיט געווען, דען ער איז גיט געווען קיין פּשוט'ער מלמד במלוא מובן המלה. זיין חדר איז בעשטאַנען פֿון עטליכע נעזעהלטע גבירישע יונגע בחורים, וועלכע זיינען דעם גאַנצען טאג געוועסען אין בית המדרש איבער רער גמרא און פֿון אווענר פֿלעגען זיא צוזאַמענקומען אין „יאסע ליב'ס חדר" (אזוי האבען די בירוער עם גערופֿען) און יער פֿלעגט זיא אינטערייכטען אין תנ"ך אין דקדוק. אין חכמת ישראל און איז אַנדערע וועלטליכע ידיעות. און געווהנליך בין איך געווען איינער פֿון זיינע תלמידים מובהקים, און דאַהער איז ווערטה בעקאַנט צוזאַבען דיא לעזער פֿון מיינע עראינערונגען ווער און וואס מיין גרויסער לעהרער ר' יוסף ליב זאַסניץ איז געווען.

ר' יוסף ליב זאַסניץ איז געווען איינער פֿון יענע ליטווישע עלוים פֿון נינצ. הנטען יאהר־הונדערט, וועלכע זיינען צוערשט געווען נחבאים על הכלים, קיינער האט פֿון זיא ניט געוואוסט, געליטטען צרות, רדיפות, בזיונות און הונגערס נויט שפּעטער האב זיא זיך ענטפלעקט, מנלה געווען, פֿאר דער וועלט מיט זייער גאַנצען מאיעסטעטישען געשטאַלט אלס גרויסע לומדים, משכילים, חכמים און מחברים, פֿון וועלכע דיא אידישע וועלט איז ענטציקט געוואָרען און וועלבע עם האבען שפּעטער פֿיעל נוטצען געבראכט פֿיר דעם קולטורעלען יור־דענטהום בכלל און פֿיר אינזער יונגענד בפרט.

ר' יוסף ליב זאַסניץ איז פֿאַר א יאָהר אַכציג צוריק געבאָרען נעוואָרען אין בירז אין דער אטמאספֿעריע, אין דעם שטיקענדען לופֿט פֿון פֿאַנאַטישען חסידיזמוס. זיין פֿאטער ר' יחיאל מיכל איז געווען א פֿערברענטער חסיד וועלכער האט גענלויבט אין לאַדיער רבי'ן, וויא א איד גלויבט אין תורת משה. ער פֿלעגט עולה לרגל זיין אייז מאָהל אין יאהר אין לאַדי צו הערען דעם רבי'ס תורה, כאפען שיריים צו שלש סעודות א טענצעל מיט זייע חברים מוצאי יום כפור אוו א טרונק בראַנפֿען לכבוד דעם רבי'ן, און קומענדיג אהיים פלעגט ער אין חסידים שטיבעל האבען צו דערצעהלען דיא נסים ונפלאות וואס ער האט זיך דאָרט אָנגעזעהן און אָנגעהע־ט' ביי'ן שולחן פֿון צדיק צו שלש סעודות און מלוה מלכה.

וען דער קליינער יוסף ליב איז דרייצעהן יאהר אלט געוואָרען, האט איהם זיין פֿאטער ר' יחיאל מיכל מיטגענומען אין לאַדי צום רבי'ן אויף ימים נוראים, און דאָרטען איז ער בר־מצוה געוואָרען. ר' יחיאל מיכל, וייענדיג א וואָהלהאַבענ־דער בעל הבית, האט דעם רבי'ן א שהנעם פֿרוין געגעבען, דער רבי זאל דעם בר מצוה בענשען און האט אין רבי'נם

הויז געמאַכט א גרויסאַרטיגע סעודת בר מצוה פֿאר אללע חסידים, אכילה ושתיה איז געווען לרוב, און דער קליינער יוסף ליב האט אין נעגענווארט פֿון רבי'ן און א גרויסע פֿערזאַמלונג פֿון חסידים געואנט א בר מצוה דרשה, וועלכע איז בעשטאַנען פֿון א טיעפֿען פלפול מעניני התפשטות הגשמיות נאך דיא שיטות פֿון זוהר און פֿון תניא. דער עולם איז נתפעל געווארן הערענדיג אזא טיעפֿע עכט חסידישע דרשה פֿון א דרייצעניעהריגען איינגעל און דער רבי זצ"ל האט איהם א קוש נעטאַהן אויף'ן שטערן און האט זיין פֿאָטער מבטיח געווען אז ער וועט זיין א נדול בישראל.

זייענדיג נאך א יונגער חדר איינגעל, האט זיך ר' יוסף ליב אויסגעצייכענט מיט זיינע גרויסע כשרונות, מיט זיין זעלטענעם זכרון. מיט זיין שאַרפֿען מוח און מיט זיין אונערמיעדליכע התמדה צום לערנען. דאם נאנץ בירו סאַי חסידים סאַי מתנגדים האבען איהם בעוואונדערט, מען האט איהם נעהאלטען פֿאר אן אֶפּענעם מיח, פֿאר א וואונדער־מינד, פֿאר א נאון'אישע קאָפּ, פֿאר אן עלוי, וועלכער וועט אמאָהל זיין א ליכטיגער שטערן, א שטאַלץ פֿאר דעם יודענטהום.

כאַלד נאך בר מצוה האט זיך דער־יונגער חסיד'ל יוסף ליב נעזומען לערנען תורה און חסידות אהן א מלמד, ד"ה פֿאר זיך אליין, און דאָרט אין „חסידים־שטיבעל" איז ער נעזעסען יומם ולילה איבער ש"ס ופּוסקים, איבער דעם ספֿר הזוהר אין איבער אנדערע חסידישע ספֿרים. עס האט איהם ניט לאַנג נעדויערט ביז ער איז נעווארן א בקי אין ש"ס בבלי וירושלמי מיט אלע מפֿרשים און אין דער נאַנצער חסידישער ליטעראטור, קורץ, ער האט נעזומען שם'ען אין נאַנצען נעגענד און מען האט איהם פשוט נעטראָגען אויף די הענד.

זיטצענדיג טאָג און נאכט אין חסידישע שטיבעל אונטער דיא שטיקענדע אטמאָספֿעריע פֿון חסידיזמוס, אַרומנעריגעלט פֿון לויטער פֿאַנאַטישע אימגעלומפֿערטע חסידים, איבער דיא מרוקענע חסידישע ספֿרים און איבער דעם קיים פֿערשטענד־ליכען ספֿר הזוהר, האט זיך דיא גרויסע נשמה פֿון דעם יונגען עלוי ניט געקענט צופֿרידענשטעלען מיט אזעלכע מאָגערע מרוקענע מזונות, וועלכע זיינען אין שטאַנד אבצושוואַכען קערפֿער און זעעלע, אין זיין גייסט האט נעשטרעבט צו עפּעס העכערעס, צו עפּעס נוטצליכערעס און שהנערעס. ער האט אָנגעפֿאַנגען צו פֿיהלען דאם עס גיעבט עפּעס א בעסערע וועלט, א שהנערע וועלט אחוץ דיא חסידישע וועלט, א חוץ דיא וועלט פֿון זוהר, תניא, אין קהל חסידים. ער האט אויסנעפֿונען דאם עס עקזיסטירט עפּעס א מאָרערנע העברייאישע שפּראך מיט א בריטע רייכע ליטעראַטור. וועלכע איז אויפֿנעבויט נעווארען פֿון בעריהמטע אַרכיטעקטערס, היסטאָריקער, קריטיקער, פֿילאָזאָפֿען, דיכטער און דענקער. דורך א וליקליכען צופֿאַל האט ער נעפֿונען אין אַלמער פֿון זיין פֿאָטערס ספֿרים דעם ספֿר „מאור עינים" פֿון ר' זכריה מן האדומים, וועלכער האט איהם דיא איגען נעעפֿענט און ליכטיג נעמאכט אין באַלד דאַרויף האט ער אויך צופֿעליג נעקראָגען דעם ספֿר „מורה נבוכים" פֿון רמב"ם. מיט לייב און לעבען האט זיך אונזער יונגער נאנישער משכיל ארויינגעוואַרפֿען אין דעם שטודיום פֿון דיזען צוויא פֿילאָזאָפֿישע ספֿרים, און א נייע וועלט א וועלט פֿון ליכט, פֿראַכט און גלאַנץ, א וועלט פֿון חכמה און השכלה, פֿון חקירה און פילאָזאָפֿיע האט זיך פֿאר זיינע אויגען נעעפֿענט. דער גאַנצער חסידיזמוס, דער בעש"ט, דער תניא, דער קהל חסידים האבען בייא איהם פֿערלאָרען זייער וועכטה און זיין שאַרפֿע מוח האט אנגעהויבען צו שמרעבען צו עפּעס העכערעס. צו עפּעס וויכטיגערעס.

וויעדער דורך א צופֿאַל האט ער בייא איינעם פֿון זיינע בעקאַנטע נעפֿונען זיך וועלנערענדיג דעם ספֿר „מוסרי חכמה" פון חיים זעליג סלאָנימסקי, אין ארויינקוקענדיג אין יענעם ספֿר האט זיך אין איהם ערוועקט דער חשק צו אַסטראָנאָמיע און מאַטהעמאַטיק, ער האט שפּעטער אויך בעקומען סלאָנימסקים „ידיעות השיעורים" א דעם ווילנער גאון'ס „אילמשולש", און האט אנגעהויבען דיזען ספֿרים צו שטודירען מיט לייב אין לעבען און א גרויסע בריטע פֿעלד פֿון וויסענשאַפֿט האט

זיך פֿאר זיינע אויגען ענטפלעקט.

האָבענדיג א שאַרפֿען מוח, א טיעפֿע השגה און א זעלטענעם זכרון, זיינדיג דער גרויסער מתמיד און דער אונערמיידליכער לערנער, האט דער יונגער וואונדער-קינד זיך באַלד עראייגנעט דיא וויסענשאפֿטען פֿון יענע ספֿרים, שפּעטער האט ער געקראָגען דעם ספֿר „הכוזרי" פֿון הלוי און דעם „עקרים" פֿון ר' יהודה הלוי און דיעזע צוויי פֿילאָזאָפֿישע ספֿרים האבען אים דיא אויגען גיעפֿענט צו בעקוֹמען א בעגריף אין דער אידישער פֿילאָזאָפֿיע.

ער האט נעמוזט זעהר פֿאַרזיכטיג זיין מיט זייַנע פֿילאָזאָפֿישע שטודיען אים דיא חסידים פֿון שטיבעל זאָלען דאס נית בעמערקען. ער האט געוואוסט דאס קוים מרעפֿט איהם יעמאַנד איבער'ן מו־ח נביאים אדער איבערן כוזרי, וועט ער־האבען א פֿינסטערע מפלה אין מען וועט איהם רודף זיין עד חו־זה, דאַהער האט ער יענע ספֿ־ים נעמוזט לערנען אין געהיים בישעת קיינער קען אוהם נית כאפֿען, און בישעת אַללע פֿלעגען שוין שלאָפֿען זיינע יענע ספֿרים געלעגען פֿאר איהם אָפֿפֿען. ויאו זיין הויכע נשמה האט זיך געבאָדען אין א ים פֿון נייסטוגע פֿערגענינגענד אין היטלישע בעהאַלטניסען.

אַוויא האט דער יונגער עלוי אימער געשטיגען אין תירה אין חכמה, ליידענדיג פֿון דיא האַלב־וועלדע פֿאַנאַטישע חסידים געברענטע צרות און רדיפֿות. כיו ער איז ערשיינען פֿאר דיא עפֿענטליכע וועלט אלס דער גרויסער יוסף ליב זאַנטיין, דער איד דער גרויסער למדן, חכם און פֿערפֿאסער.

רבי יוסף ליב זאַנטיין איז נעיוען איינער פֿון די גרויסע אידען פֿון אַלטען דור, וואס האבען געוזוכט צו פֿעראייניגען תורה אין חכמה. ער האט אָנגעשריבען א גרויסע צאָהל וויסענשאַפֿטליכע ארטיקלען וועלכע האבען זיך אָבגעדרוקט אין פֿערשוידענע העברייאישע צייטונגען, אוּן זשורנאַלען, ער איז שפּעטער אוועקגעפֿאָהרען קיין ריגא, וואו ער האט נעלערנט דייטש אוּן אַנדערע וועלטליכע וויסענשאפֿטען אוּן האט זיך בעקאַנט געמאַכט מיט דיא גרעסטע פּראָפֿעסאָרען פֿון ריגא'ר שטערען־וואַרטע (אָבזערוואַטאָריום), וועלכע האבען איהם שטארק געשעצט אוּן פֿלעגען מיט איהם דיסקוטירען איבער מאנכע אסטראָנאָמישע אוּן מאטהעמאטישע פּראָבלעמס אין דער אויסרעכנונג פֿון ליקוי המה אוּן ליקוי לבנה. מיט דעם גרויסען אַסטראָנאָמיקער פּראָפֿעסאָר העיכעל איז ער געשטאַנען אין א שטענדיגען ווייסענשאַפֿטליכען בריעף־וועקסעל, אוּן אין דעם וויסענשאַפֿטליכען דיימישען זשורנאַל „נעא", פֿלעגט ער שטענדיג שרייבען וויסענשאַפֿטליכע ארטיקלען פֿאר א קליינעם האָנאָראַר.

זיינע בעקאַנטע ספֿרים וועלכע האבען זיך אבגעדרוקט אין ווילנא אוּן אין וואַרשא, זיינען: „אָבן יש ה'"; דער איז געוויסען זין ערשטע ווערק נאך זייענדיג אין בונד אלס מלמד דער ווילנער מדפֿיס ר' יהודה ליב מ"ץ האט פֿון איהם דעם זכות אָבגענעקוויפֿט לצמיתות; געוויהנליך פֿאר זעהר א קליינעם פּרייז. דער ספֿר האט גיהאלפֿן ביו היינט מעהרערע אויפֿלאַגען אוּן זיין ערשטע אויפֿלאַגע איז געווען אין 1875. איך, זייענדיג דאַן זיין תלמיד מובהק (איהר וועט זעהן אין פֿאַרטזועטצונג פֿון מיינע עראינערונגען) האב איהם א סך מיטגעהאלפֿען אין הערויסגעבען זיין ערשטע מייסטערווערק דער „אָבן יש ה'", אוּן ווער עס האט דיעזען ספֿר געלעזען, וועט נעפֿינען צום סוף א דאנקזאָגונג פֿון רבי'ן צום תלמיד.

זיין צוויימע מייסטערווערק איז געווען דער „השמש". באלד נאָך דעם דער „המאור", אוּן שפּעטער דער „מאמרי חכמה", דער „לוח נצחי" יון דער „שחוק השאָך". ער האט אָבער א גרויסע צאָהל ספֿרים געלאָזען אין מאנוסקריפֿט אוּ האָט אויך שפּעטער זעהר פֿיעל געשריבען אין פֿערשוידענע צייטשריפֿטען. ער איז אויך געווען אויניער פֿון די מיטאַרבייטער אין דיא ערשטע העבריאישע ענציקלאָפּעדיע „האשכול" וואס איז ערשיינען אין וואַרשא מיט 25 יאהר צוריק.

וועו ר' יוסף ליב זאַנטיין איז 56 יאהר אלט געוואָרען, האט ער רוסלאַנד פֿערלאָזען אוּן האט אָבגעריזט נאך אמעריקא.

און זיך בעזעצט אין נויאָרק, וואו ער האט זיך איבעראַלל בע־
ליעבט געמאַכט דורך זיינע גוטע מדות אין זיין איינפאַכקייט.
ער האט פֿאַר א צייט מיט יאהרען נעהאַלטען וויסענשאַפֿטליכע
פֿאָרטרעגע יעדען שבת אין עדיוק־ישאָנאל אלייענס און האט
אימער נעהאַט אן אינטעלידזענטע קלאַסע אידען וואס פֿלעגען
איהם יעדען מאָהל קומען הערען.

בשעת ר״ל זאָסניץ איז 70 יאהר אלט געווארען, איז מיט
גרויס פּראַכט זיין יובילאַום געפֿייערט געוואָרען. עס איז גע־
האַלטען געוואָרען אין זיין עהרע א גרויסער מיטינג אין עדיוי־
קוישאָנאַל אלייענס און זיינע פֿרייַנד אין פֿערעהרער האבען
איהם געגעבען א באַנקעט וואו דיא פּראָמינענטסטע פערזאָנען
זיינען געווען אַנווועזנד.

ר״ל זאָסניץ איז געווען בעשעפֿטיגט טיט זיינע פֿילאָזא־
פֿישע לעקטשורס און וויסענשאַפֿטליכע שריפֿטען ביז די לעצטע
טעג פֿון זיין לעבען, ער האט בעקומטען א בלוט־שטורץ אין
דיא געהירען וואס האט איהם געמאַכט פּאַראַליזירט, פֿון דאַן
אן איז ער געלעגען בעוואוסטלאָז אין זיין וואָהנונג אַכט טעג
צייט, ער איז אַטענדעט געוואָרען פֿון זיין זוהן דר. איזאַק
זאָסניץ און דר. בריינין, זייא האבען אבער פֿון אָנפֿאַנג קראַנק
הייט באַלד איינגעזעהן אז עס איז פֿאַר איהם קיין האָפֿענונג
ניטאָ, אז זיין טויט איז נור א פֿראַגע פֿון איניגע טעג, און
דער גרויסער געלעהרטער און דיינקער האט געשלאָסען ד א
אויגען פֿאַר אימער זייענדיג א זקן פֿון 73 יאהר.

טויזענדע אידען, צווישען זייא זעהר פֿיעל פֿון דיא נו־
יאָרקער רבנים, חסידים, לומרים, משכילים און שריפֿטשטע־
ער האבען זיך בעטהיליגט אין דער לויה פֿון גרויסען נפֿטר,
דער בעריהמטער העברויאישער שריפֿטשטעלער ראובן בריינין
דער בעליעבטער פֿאָלקס רעדנער רעוו. צ״ה מאסלאנסקי
דר. דיוויד בלוישטיין, געוועזענע־ סופּעראינטענדענט פֿון עד־
יוקיישאָנאל אלייענס, דר. ס. ביכלער, דער פּרעזידענט פֿון
פּיפּעלס סינאגאָג, ה״כ ר׳ שלום אלחנן יפֿה, רעוו. פּ. יחס
און רעוו. דר. מ. קאַפּלאן האבען ריהרענדע הספדים פֿאַר־
אָפּענעם קבר געהאַלטען און האבען כאַראקטעריזיר־ט דעם
פֿערשטאָרבענעם אלס גרויסער וועלטליכער געלעהרטער או!
אידישער נאון, ערנענסטער משכיל־און שריפֿטשטעלער, גוטער
און טרייער פֿאַטריליען־פֿאטער און מענשענפֿרייַנד, און אללע
אידישע ציטונגען האבען אָנגעצייגט אויף דעם גרויסען פֿער־
לוסט וואס דאס אידישע פֿאָלק האט געליטען מיט דעם טויט
פֿון דיעזען גרויסען נפֿטר.

צוליעב יקרא דשכבא האב איך ניט פֿאַר איבריג געפונען
אריינצושטעלען אין מיין ספר זכרונות דעם ריהרענדען חספד
אויף מיין גרויסען לעהרער ר״ל זאָסניץ פֿון דעם געניאַלען
שריפֿטשטעלער פּראָפֿעסאָר ג. זעליקאָוויץ, וואס האט זיך דאַן
אָבגעדרוקט אין נויאָרקער אידישעס טאגעבלאַטט.

„נאָך איינער פֿון אונזערע געצעהלטע ביסעל גדולים, פֿון
אונזער אַלטען חדר, איז אַרויסגעטרעטען פֿון לעבען אין דער
היסטאָריע", קלאָגט פּראָפֿעסאָר זעליקאָוויץ.

„דאָרט אויף בית עולם פֿון די ג־עסטע אידישע שטאָדט
דער וועלט, איז צוגעקומטען נאָך א זאַמד־בערגעלע, נאָך א קבר
מען האט אָבגעפֿיהרט צו זיין לעצטען וואָהנונג א־ינעם פֿון דו
עמודי התורה והשכלה, א זקן, וועלכער האט פֿעראיניגט
גרויסע לומדות מיט מאָדערנע בילדונג, איינער פֿון דיא גע־
צעהלטע גייסטיגע מאַגנאַטען וואס זיינען אונז איבע־גבליבען,
רבי יוסף ליב זאָסניץ, וועלכער האט געשלאָסען זיינע או גע
אין עלטער פֿון 73 יאָהר, נאָבדעם וויא ער האט זיך בעריהמט
געמאַכט אין צוויא וועלט־טה־ילען מיט זיין טיעפֿע לומדות,
מיט זיינע פֿילאָזאָפֿישע ספֿרים אין העברויאיש, מיט זיינע
מאַטהעמאַטישע און אַסטראָנאָמישע חקירות אין דייטש, מיט
זיין פֿרוטקייט, מיט זיינע עכט אידישע ע־יוות אין מיט זיינע
בריליאַנטענע מדות, וואס האבען אויף איהם אַרויפֿגעזעצט
דעם קרון פֿון אונשטערבליכקייט.

„ר' יוסף ליב איז אַלט געווען בלויז צעהן יאהר ווען ער האָט פֿערפֿאַסט זיין לוח פֿיר ת"ח (1847-48) — און אין 1875 ווען ער האָט שוין געהאַט א שם אלם אייגער פֿון די גרעסטע לומדים פֿון יענער צייט, האָט כּלאָנימסקי איהם געלאַדען אלס צווייטער רעדאַקטאר פֿון „הצפֿירה" אין בערלין שפּעטער איז ער אויך געווען רעדאַקטאר פֿון דיא העברייאישע ענציקלאָפּעדיע „האשכול" אין וואַרשא, און נאָך דעם וויא דער עלוי פֿון בירז האָט אויז א לאַנגע רייהע פֿון יאָהרען פֿערשפּריט אידישע וויסענשאַפֿט פֿון ריגא ביז וואַרשא איז ער אָנגעקומען אין נויאָרק אין 1891 וואו ער האָט וויטער פֿארטנעוועט זיין אַרבייט נאָכן שטיל אָהן ליאַרם פֿיר אידישע וויסענשאַפֿט ביז דיא לעצטע מינוט. וועלן דער טויט האָט אָבגעשטעלט דיא געווערקצייג פֿון זיין נאָבעלע אידישע האַרץ און מיר האבען מעהר ניט זיין זאָגניז! ניטא דער גרויסער איד מיט'ן שעהנעם הדרת פּנים, דער זקן מיט דעם יונגען פּנים! ער איז מעהר ניטא אין ער פֿעהלט אונז וואו נאָר מיר וואַרפֿען אונזער בליק. ער פֿעהלט אונז בייַ זיינע לעקטשורס אין היברו אינסטיטוט יערען שבת נאָכט אידער חכמת וישראל, ער פֿעהלט אונז יעדען וונטאג בייַ דער בלאַט גמרא וואס ער פֿלעגט זאָגען פֿאר לומדים אין העברי סטריט, ער פֿעהלט אונז אין פּאָבליק ליבערי וואו ער איז געווען א צייט דער אסיסטענט פֿון מר' ש. פֿרוידם אין די אָבטהיילונג פֿון אידישע ספרים, ער פֿעהלט אונז אין די בראָנקס וואו ער האט געוואָהנט און וואו מען פֿלעגט איהם זעהן יעדען טאג אין יאָהר צווישן מאָהל מעגליך געהן דאַונען אין 171 סט סטריט, שחרית און ערבית, וועלן ער פֿלעגט אין סטריט בעלייבטען מיט זיין ליעבליכען שטייבעל אלעמען, זאָגאר די סקוהל קינדער מיט דיא סעטשלאך אויף דיא שולטערן וועלבע פֿלעגען זיך אָבשטעלען מיט דעם גרעסטען רעספּעקט און זאגען:

„הער קאַמם דהי ראַבי!"

„יין העברייאישען וועלט „אָבן יש הי" צו בעווייזען ווייסענשאַפֿטליך דיא עקזיסטענץ פֿון גאָט, וואס איז געווען אן ענטפֿער אויף ביכנער'ס „קראַפֿט אונד שטאָף". זיין אַנדער ספֿר „השמש" איבער אַסטראָנאָמיע, זיין „עוינער קאלענדער" אין דייטש, זיין „עירן עולמים" און זיין ספֿר „המאור" איבער דיא פֿילאָזאָפֿי פֿון יודענטהום, ערצעהלען נאָך גענוג וועך עס איז געווען דער איד בייא וועמען דער טויט האָט אַרויסגערייסען דיא פֿערדער פֿון האַנד, וועך עס איז געווען דער זיסער אידישער פּאטריאט פֿאר וועמען מען האָט געגראָבען א קבר אום דאָרט צו בעהאַלטען דעם שטערבליכען טהייל פֿון דעם אונשטערבליכען גדול.

„ארי עלה מכבל, ר' יוסף אריה ליב איז אָנגעקומען אין אַמעריקא!— האבען אלע לומדים און משכילים פֿון נויאָרק בעגריסט מוט 17 יאהר צוריק דעם גרויסען גאָסט, אוּן הוינט זיפֿצען דיא זעלבע געלעהרטע אידען „גזע ישישים" עלה מכבר, קשה היום לישראל כיום בא השמש בצהרים" וויא דער תלמוד דריקט זיך אויס אין א וואונדערבאַרען הספּד [מועד קטן כ"ה], דאם הייסט אז דער אידישער קוואַרטאל פון לומדים אין משכילים קוקען הויגט אויף דעם שטופען אָרון מיט זאָלבע פֿערוואָלקענטע אויגען פֿונקט וויא די זונן וואָלט אונטערגענגען אין מיטען טאג! אבער קיינער פֿיהלט ניט אזויא גוט דאם וויאם מיר פֿעלירען הויגט, וויא דיא יענינע וועלבע האבען דעם נפטר געקענט פערזאָנליך, וועלבע האָבען געהערט זיינע לעקטשורס זון געהאט א געלענהייט צו בעוואונדערען זיינע גוטהערציגקויט. דער תלמוד דערצעהלט: כשמת שמואל הקטן הספדוהו: היה ענין והיה חסיד תלמידו של הלל [סוטה ט"ח], דאם זיינען אויך געווען דיא שהנסטע מעלות פון דעם מיט וועמען מיר געזעגענען זיך הויגט, דען אויך ער האט געשטעלט פֿרומקייט און גוטקייט פֿיל העכער וויא אלעם, וויל ער האט געוואוסט, דער דיסטינטינער איד אז דיעזע צוויי גייסטיגע בריל־אַנטען זיינען דיא נשמה פֿון יודענטהום, דער אָרון קודש פֿון אונזער רעליגיאן.

„א, דאס אַלעס איז געווען דער מאַן וועמען מיר האבען פֿערלאָרען. דאָ וואַרעמע אידישע הארץ קלאפט נוט מעהר, דאָ בעגויסטערטע נאָבעלע פֿעדער שרייבט נוט מעהר, דאָ רוינע שעהנע מויל זאָגט נוט מעהר דעם שיעור גמרא, דער פֿאַמיליעו-פֿאטער, דער איבערגעגעבענער געטרייער זיידע ער איז געוואָרען א טהייל פֿון דיא זעלבע ערד, וועלבע האט איהם געטראָגען אויף זיך. וויא עלענד נעפֿינט זיך דער אידישער פֿאטריאָט וען ער שטעהט נעבען פֿרישען קבר פֿון אזא פֿרוינד! אָט איז ער, דער מענש מיט זיין גאַנצע חכמה, אָט איז ער א קערענדיל צווישען צוויא אויבינקייטען, א שטאַהל צווישען א ז און נ ע ו ו ע ן א שאָטען צווישען נעבטען און היינט. א פינטעלע צווישען וויעגעלע און קבר!

„אינזער איינציגער טרייסט איז וואס ר' י"ל זאַסניץ האט נוט מיטגענומען אויף'ן בית עולם זיינע שעהנע ספֿרים אוו בריליאַנטענע מאמרים. דער קבר קען נאר פֿעראיינגען דעם שטערבליכען טהייל פֿון גדול. אבער ניט וואס איז אונשטערבליך, און דאס איז אונזער איינציגער טרייסט".

אין אט דיעזער גרויסער למדן. חכם און פֿערפֿאסער, איז נעזוגן מיין רבי, מיין לעהרער. בייא וועמען איך האב נעלעהרענט פֿינף יאָהר כסדר תורה און חכמה, וועלכער האט מיר געהאַלטען פֿאר איינעם פֿון זיינע תלמידים מיבהקים און פֿיר דיא ביסעלע השכלה וואס איך זיך ערוואָרבען האב איך נור צו פֿערדאַנקען אָט דיעזען גרויסען לעהרער.

.....

בייפֿאר איך ויעל קומען צום פֿארטזעטצונג פֿון מיינע בעגעבענהייטען אין בירו, וועל איך א־יך פֿערציילענען נאך אייניגע ערא־נערונגען פֿון מיין קינדהייט אין ע־וועליץ.

מיין מוטער עה"ש. זיי־ענדיג א פֿרומע פשוט'ע ערענטע אידענע. און מיינענדיג דאס א אידיש קינד, א חדר־אינגעל, דאַרף נור זיטצען איבער דער גמרא, פֿלעגט מיר שטענדיג אויפֿמער־קואם מאכען וואס איך פֿערברענג די ציים אט אויף יענע קליינע כפֿרים'לאך, ניט וויסענדיג זיי אינהאלט. מיין פֿאָטער אבער, וויסענדיג וואס יענע קליינע ספֿרים'לאך בעדייטען, פֿלעגט ער אויף איהר אָנשרייען, זאָגענדיג: „נוש'קשה, זאָל ער ליענען דיא קליינע ספֿרים־לאך, עה, שטער איהם ניט, אָט צוליעב דיעזע קליינע ביכלאך וועט ער אַמאָהל א בעסערער איד אויסוואַקסען".

חאַצקעל דער ראסיינער מוכר־ספֿרים, א לאַנגער פֿער־בייזערטער איד, מיט א דאַרען גאלען פנים אוו מיט א שפּי־צינען גאלען בערדל, וועלכער פֿלעגט אַרומפֿאָהרען מיט גע־פאקטע זעק ספֿרים מיט זיין וויסע קליאמצקע, פונקט וויא דער זיידע ר' מענדעלע בשעתו — פֿון שטעדטל צו שטעדטל, פלעגט אויך שטענדיג קומען אין ערזוועליק, אוו פֿלעגט אויס־פאקטען זיין סטאק אויף'ן שול־הויף. האט פֿיעל נעליסטעט צו מיין וויסענשאפֿטליכען ענטוויקלונג, דען צווישען דיא פעק סדורים, חזורים אוו חומשים. פֿלעג איך שטענדיג ענטדעקען עפעס א לשון קדש ספֿר'ל, א ספֿור א מעשה אדער סתם א מליצה ביכעל, אוו פֿלעג עס אָבקויפֿען. אזוי האב איך אַמאל צוויישען זיינע רומעל ספֿרים ענטרעקט א נאנצען אוצר. אין א בעזונדערען פעקיל איז נעלענען צוואַמענגעבונדען מיט א פסוק'ע תפֿילין־רצועה פיער העבריאישע השכלה ספֿרים, נעמליך: דער „הריאל" פֿון קלמן שולמאַן, דער „אביזו־" פון מרדכי אהרן גינצבורג, דער „שבילי עולם" פֿון שמשון בלאָך אוו דער „מגדל עוז" פֿון משה חיים לוצאטו, אוו אזויא וויא ר' חאַצקעל האט פֿערלאַנגט נאַנצע 80 קאָפּעקעס פֿאר דעם גאנצען דזשאָב־לאָט, האב איך מיר נעוועדעט צו מיין פֿאטער מיט דער בקשה ער זאל פֿיר מיר די פֿינף ספֿרים אבקויפֿען. מיין גוטער פֿאָטער האט א וואָרט ניט איבערנערעט, האט מיר דערלאַנגט דעם בעטראג אין מיט שמחה בין איך גע־לאָפֿען בעצאָהלען ר' חאצקלען דיא קליינע סומע פֿאר אזא גרויסען אוצר. יעצעם טאג בין איך נעזוגן אזויא צופֿ־יעדען אוו אויפֿנעי־עגט פֿון שמחה, דאס איך האב וועניג נערעדט מיט מיינע חברים אין חדר אוו האב זייא עפעס בעט־אבט מיט שטאָלץ אוו פֿערַאבטונג, אוו האבענדיג שוין דיא פֿינף ספֿרים אין מיין בעזיץ, האט מיר א צייט נעדויערט ביז איך

האב מיר ענטשלאָסען צו וועלכען ספֿר איך זאל זיך פֿריהער נעהמען, ענדליך האב איך מיין בעשלוס געפֿאַסט, איך האב אָנגעפֿאַנגען מיט'ן הריאל און געענדיגט מיט'ן מגדל עוז. דיא ערשטע פֿויר ספֿרים זיינען געגאַנגען ווי געשמירט, איך האב זייא פשוט אויסגעשלונגען, און וואו עס פֿלעגט מיר שווער אָנקומען צו פֿערשטעהן די כוונה פֿון מחבר, פֿלעג איך מיין פֿאטער פֿרעגען וועלכע־ פֿלעגט מיר אלעס דייטליך ערקלע־ רען און געבען צו פֿערשטעהן. מיט דעם מגדל עוז אבער איז שוין אביסעל שווערער געגאַנגען, דיא הויכע מליצות דיא טיעפֿע געדאַנקען פֿון דעם פֿילאָזאָפֿישען דיכטער איז אין מעהרערע ערטער פֿאַר מיר געווען א רעטענים, א שווערע סוגיא, און פֿלעג שטונדען לאַנג בלייבען שטעהען בייא אין חרוז בייא אין פֿערז, ביז איך פֿלעג אויסגריבלען דעם ריכ־ טיגען מיינונג פֿון געטליכען משורר און דערבייא האט מיר מיין פֿאָטער איך א סך אונטערגעהאָלפֿען ביז איך האב דעם ספֿר דורכגעשטודירט אייניגע מאָהל, און וואס מעהר איך האב אידם נעלעזען אלץ גרינדליכער האב איך אידם פֿערי־ שטאַנען, און אלץ מעהר געווארען בעניסטערט פֿון די טיפֿע נעדאַנקען פֿון יענעם גרויסען פֿאָעט, ביז איך האב אידם כמעט אויסגעלערענט אויסווייניג, און מיין תשוקה צו דער העברויאישער ליטעראַטור האט זיך געשטאַרקט פון טאג צו טאג.

קומענדיג אמאהל שפעט אין אויענד אַהיים פֿון חדר, האב איך מיר געזוכען צו מיין קליינעם ביבליאטהיק, און וויא ערשראָקען בין איך געווארען בעמערקענדיג, דאס איינער פֿון מיינע ספֿרים, דער אביעזר, איז ניטאָ. איך האב אידם געזוכט אירעאל און ניט געפֿונען. אין אָנפֿאַנג האט זיך מיר ערווועקט א חשד אויף מיין מוטער, זיא זאל האבען דעם ספֿר ל פֿון מיר בעהאַלטען, ווייל וויא איך האב אייך שוין פֿריהער ערצעהלט, פֿלעגט זיא ניט גלייבען אָט דיא קליינע ספֿרים'לאך, וועלכע נאך איהר מיינונג, זיינען מיר מבטל דיא צייט פֿון לערנען. באלד אבער האב איך מיר אַיבערלייגט אז דאס האט ניט נעקענט זיין מיין מוטערס אַרבייט, דען וויא באלד בעהאַלטען, וואָלט זיא דאך אלע בעהאַלטען, און וואס איז דוקא געפֿאַלען דער נורל אויף'ן אביעזר? דאס איז געווען פֿאַר מיר א חידה, א רעטהועל, און איך האב אָנגעהויבען פֿון פֿערדרוס צו ווינען, מיין כליפֿענען האָט מיין פֿאָטער דערהערט פֿון צווייטען קאָמער, וואו ער איז געוועסען איבער א פוילישען בוך, ער איז אַרויסגעקומען און מיר געפֿרעגט פֿאר וואס איך וויין?

„דער אביעזר.. דער אביעזר..." האב איך מיט א גע־ ברָאָבענעם טאָן אויסגעשטאַמלט.

„דער אביעזר? וואָס קלאָגסטו אזוי שמאַרק אויף'ן אביעזר?" האט מיר מיין פֿאָטער מיט א ויסען שמייכעל געפֿרעגט.

„דער אביעזר פֿעהלט מיר... ניטא... מען האט איהם פֿון מיר גע'גנב'ט..." האב איך ווייטער כליפענדיג געשטאַמלט.

„ווין ניט, ווין ניט, מיין קינד", האט זיך מיין פֿאָטער אָבגערופֿען און האָט זיך צוגלאַכט, „דעם אביעזר האט קיינער פֿון דיר גע'גנב'ט, איך האב איהם פֿון דיר בעהאַלטען, דוא ביסט נאָך צו יונג פֿאַר אזעלכע ספֿרים, דוא וועסט אַביסעל עלטער ווערען. דאן וועסטו קענען לעזען אזעלכע ספֿרים".

איך האב שפעטער איינגעזעהן, דאס מיין קלוגער פֿאָ־ טער האט רעכט געהאַט.

— פֿיערטער קאַפּיטעל —

אין „יאסע ליב'ס" חדר.

דיא ערשטע לעסאָנס וואס איך האָב בעקומען ביי מיין רבי'ן ר' יוסף ליב זאָבנין, זיינען געווען וועגען חכמת ישראל. איך האב בייא איהם אָנגעהויבען צו לערנען דעם ספֿר „מורה נבוכים" פֿון רמב"ם און „ספֿר העקרים" פֿון ר' יוסף אַלבו, אין צור גלייכער צייט אויך דעם פֿילאָזאָפֿישען „ספֿר הכוזרי" פֿון ר' יהודי הלוי. אין אָנפֿאַנג זיינען דיעזע טיעפֿע למודים פֿאַר מיר שווער געפֿאַלען, שפעטער אָבער איז שוי געגאַנ־ גרינגער, און אין צוויא זמנים צייט, האב איך דיעזע דרייא פֿילאָזאָפֿישע ספֿרים אייניג מאָהל דורכגעשטודירט פֿון אָנ־ פֿאַנג ביז ענדע. שפעטער האט מיין רבי אָנגעפֿאַנגען מיר צו

געבען אונטערריכטונגען אין חכמת התכונה (אַסטראָנאָמיע) און אין חכמת הטבע (פֿהיזיק). דיא ערשטע ספֿרים פֿון וועלכע איך האב אָנגעפֿאַנגען צו לערנען דיעוע וויסענשאפֿטען, זיינען געווען ח"ז סלאָנימסקי'ס „תולדות השמים" און צ"ה ראַבינאָוויץ עס „המנוחה והתנועה". שפעטער האט מיר מיין רבי געגעבען צום לעזען דעם „כוכבי דשביט", דעם „מציאת הנפֿש" און שערישעווסקי'ס „סולם הטבע". צווייא מאָהל א וואָך, זונטאג און דאָנערסטאג פֿלעגט זאָסניץ האלטען לעקטשור פֿאר זיינע תלמידים וועגען אסטראָנאָמיע, פֿהיזיק און וועגען פֿערשיידענע צווייגען אין חכמת ישראל. און א בריוטע גרויסע וועלט פֿון תורה און וויסענשאפֿט, א ווילט פֿין נאטור ואונדער און גבורות הבורא האט זיך פֿאר מיר געעפֿענט.

מיין רבי ר"ל זאָסניץ, וועלכער האט מיר געהאלטען פֿאר אייניעם פֿון זיינע בעסטע תלמידים מובהקים ומתמידים, האט מיר געראַטהען, איך זאָל אָנפֿאַנגען לערנען דיא דיטשע שפּראַך. „או דוא ווילסט קענען דיטש,— פֿלעגט ער שטענדיג צו מיר זאָגען,— „וועט זיך דאָך דיר עפֿפֿענען א גרויסער בריוטער פֿעלד, א געזונדע פֿרישע קוועלע פֿון חכמה, א פֿראַכט־גער בליהענדער בלומענגאַרטען פֿון א גלענצענדע גרויסע אוו שעהנע ליטעראַטור".— איך האב איהם געפֿאָלגט, און האב אָנגעפֿאַנגען צו נעהמען אונטערריכט אין דער דיטשער שפּראַך בייא א דיטשען לעהרער, וועלכער איז געווען אין בירז פֿון ריגא פֿיר ר"ח קאַמינעצקי'ס קינדער, און ער פֿלעגט קומען דרייא מאָהל א וואך. אין אונזער הויז צו אונטערריכטען מיר אין דיטש, און אין אַבצעהן מאָנאַטען צייט האב איך די דיטשע שפּראַך כמעט גרינדליך ערלערענט.

דאַן האָב איך אָנגעפֿאַנגען צו לעזען דיטש. נעווענליך האב איך צוערשט געלעזען ליכטע דיטשע ביכער, ערצעהלונגען און נאָוועלען, ווי א למשל, בערטהאָלד אויערבאַך's „שוואַרצוועלדער דאָרף־געשיכטען", זיין „שפּינאָזא", אויזען כי'עס ראַמאַנען „דער עוויגע יוד" און „געהיימנישע פֿאָן פּאריז", און פֿיעלע אנדערע נאָוועלען.

כיין דיטשער לעהרער האט מיר געבראַכט „שילללער's ווערקע", און האט מיר געראַטהען איך זאָל עס לעזען, און איך האָב עס דורכגעלעזען. שפעטער האט ער מיר געבראַכט היינע's און בערנע's ווערקע, און איך האב דיא אויך אויסגעלעזען. דאן האט מיר מיין רבי נעראַטהען, איך זאלל דערווייל דיא שעהנע דייטשע ליטעראַטור אויפֿלעזען אן אַ זייט און זאָל מיר בעסער נעהמען צו דער „ווייסענשאַפֿטליכער ליטעראַטור. ער האָט מיר נעגעבען צוב לעזען דעם לייפּציגער ווייסענשאַפֿטליכען מאַנאַט שרי־פֿט „נעאָ" און אַנדערע ווייסענשאַפֿטליכע פּעריאָדישע שריפֿטען.

שפעטער האָט מיר מיין רבי ר"ל זאָסניץ געגעבען צוויי ביכער צום לעזען, איינער א העברייאישער קלייניער ספֿר'ל „אות זכרון לאַלכסדר פֿאָן הומבאַלדט" פֿון רח"ז סלאָנימסקי, און דער צווייטער „קאָסמאָס", אין דרייא דיקע בענדער פֿון אלכסנדר פֿאָן הומבאלדט.— „בעפֿאָר דוא געהסט לערנען הומבאָלד'ס „קאָסמאָס" זאָלסטו צוערשט דורכלעזען סלאָנימסקים „אות זכרון". איך האב איהם נגעפֿאָלגט, און האב דעם „קאָסמאָס" שטודירט זעקס מאָנאטען צייט און איך האב אין איהם געפֿונען א ים פֿון חכמה, פֿילאָזאָפֿיע און וויסענשאפֿט, וועלכער האט מיר דיא אויגען געעפֿענט און מיין בעגריף אין דער וויסענשאפֿט האט נעשטיגען.

שפעטער האב איך אָנגעפֿאַנגען צו לערנען ביכער, קאַנט לאַזאַם, דאַרווין און אַנדעדע וויסענשאפֿטליכע ווערקע, אין וועלכע מיין רבי האט מיר איטער אונטערריכט גענעבען, און איך האָב אָנגעפֿאַנגען בייא זיך צו פֿיהלען דאס איך בין שוין א גאַנצער משכיל, א גאנצער פֿילאָזאָף.

דאַן האָב איך מיר גענומען מיט לייב און לעבען צו פֿערפֿאָלגען מיין שטודיום אין לשון הקדש. איך האב בייא מיין רבי'ן זאָסניץ געלעהרענט תנ"ך מ. מיט מענדעלסאָן's בייאור, און אין א האַלב יאָהר צייט, האב איך כמעט אויסווייניג געקענט דעם גאַנצען „תלמוד לשון עברי" פֿון אד"ם הכהן לעווענסאָהן. דאן האב איך מיר געפֿיהלט דאס איך בין שוין א גאַנצער משכיל סאי אין העבריאיש אוין סאי אין דייטש.

בייז איז צו ענדער צייט געווען א פֿינסטערע פֿאַנאַטישע חסידים־מתנגדישע שטעדטיל, אין וועלכע דיא שטראַהלען

פֿון השכלה האבען ניט געקענט אַרײַנדרינגען צוליעב רעם פֿאַנאַטישען רב ר׳ אשר ניסן פֿון מתנגדישען צד און צוליעב דער חסידים־שטיבעל פֿון חסידישען צד. עס איז פשוט געווע א לעבענס געפֿאַהר, א מסירת נפש פֿאַר א בחור, וועלכער האט געהאַלטען א תנ״ך׳ל אין האַנד, אדער וואַן מען האט איהם חלילה געכאַפּט איבער א השכלה ספֿר׳ל. אין בירזער בית־מדרש האבען זיי יענער צייט געלערענט איבער זעכציג אָרעם־בחורים, פֿון דיא אַרומיגע שטעדטלאַך. וועלכע זיינען עשטאַנען אונטער דער שטרענגער השגחה פֿון רב ר׳ אשר ניסן, וועלכע פֿלעגען עסען „מעג״ בייא דיא בעלי בתים אין פֿלעגען דורכאוים מווען ויטצען יומם ולילה אין בית מדרש איבער דער גמרא, אוּן קוים פֿלעגט א בחור נכשל ווערען, ענטערעקענדיג א תנ״ך׳ל אונטער דער גמרא, אדער מען האט בייא איהם געפֿונען א מליצה ספֿר׳ל, האט ער באַלד דיא „טעג״ פֿערלאָרען אין פֿלעגט דיא נעכט אָבהונגערען.

וויא איך האב שיין פֿריהער ערוינערט, איז צו יענער צייט אויף בירזער כמא הרבנות געוועסען רער אלטער צדיק ר׳ אשר ניסן ז״ל, דער פֿאַטער פֿון דעם „בירזער עלוי״ (וועגען איהם וועל איך שפּעטער שרייבען). ר׳ אשר ניסן איז געווען אייגער פֿון יענע אלט־פֿאַנאַטישע רבנים, וועלכע האבען תכלית שנאה פֿייגר נעהאט אוּן וועלטליכע וויסענ־ שאַפֿטען. זיין מאָטטאָ איז געווען: דאס דיא גרעסטע חכמה אוּן בעסטע סחורה פֿאַר א אידען, איז דער בלאַט גמרא אוּן דער שולחן ערוך, דעם אידן׳ס וועלט איז בעגרענצט בלויז אין בית מדרש, אוּן זוכט א איד זייטיגע תענוגים, וועלטליכע ידיעות, איז ער א קנאַפּער איד אוּן דאַרף בעשטראָפֿט ווערען.

צוויישען דיא זעכציג „אָרעם־בחורים״, וועלכע האָבע דאַן גלעלערענט אין בירזער בית מדרש; זיינען געווען בחורים מיט זשענ׳ כשרון, שכל, אוּן פֿעהיגקייט צוּם לערנען אוּן צו וויסען, געווהנליך פֿלעגען זיך מעהרערע פֿון זיי אָפּט־ מאָל צוכאַפּען צו א תנ״ל אדער צו א זייטיגען ספֿר׳ל בעת זייא פֿלעגען שפּעט אין דער נאַכט אויף זייערע גלעלענערס דאָרט אויבען אין דער וויבערשער שול, זייענדיג ועה־ פֿאַר־ זיכטיג מען זאָל זיי נ ט באַפּען. אָבער ר׳ אשר ניסן׳ס דער־ טעקטיוום האבען סוף כל סוף אויסגעפֿונען דאס ביי מעהרערע פֿון דיא אָרעם בחורים אין זייערע שטענדערס זיינען גלעלענע תנ״ך׳לאך אוּן מליצה ספֿרים׳לאך. דאן האט דער צדיק ניטן פֿיעל גלעקלעהרט אוּן ער האט אויף זיי גוור געווען זיי זאָלען אָבטרעטען פֿון בית מדרש אוּן זאלען ארויסגעשיקט ווערען מחוץ למחנה.

איך גלעדענק, אַזוויא וויא היינט וואלט דאס געווען, ר׳ חאַצקיל דער בעל־קורא פֿון בית מדרש, א גלעלער קורצער אידל, אי־נער פֿון דעם רב׳ס שפּיאָנעז, וועלכער איז געווען צו ענטדעקען גלעהיימע חטאים, איז דער־ ערשטער נעווען, וועלכער האט גלעבראַכט צום רב דיא מסירה, דאס ביי מעה רערע פֿון דיא אָרעם־בחורים האט ער געפֿונען אין זייער־ע שטענדערס־לעטערים תנ״ך׳לאך אוּן פֿערשיידענע מליצה־ ביכלאַך. מעהר האט מען ניט גלעדאַרפֿט, דער צדיק איז אויפּ־ גלעלענט געוואָרען, ער האט באַלד פֿאַרוּפֿען אין בית־דין־ שטיבעל אוּן אַסיפּה פֿון יראים ושלמים, אום זיך צו בע־ ראַטהען וועגען דעם עון פּלילי וואס איז ענטדעקט געוואָרען צוויישען דיא אָרעם בחורים אין בית מדרש, אוּן בהסכם כלם איז גלעבליבען, דאס יעדער אָרעם־בחור, ביי וועמען מען האט גלעפֿונען לעטערים א תנ״ך׳ל אדער סתם א טרף־פסול, מוז אַרויסגלעטרי־בען וועלען פֿון בית־מדרש אוּן ויא בעלי בתים מוזען זייא דיא „טעג״ אָבואָגען, כדי מקיים צו זיין „ובע־ ה־עה מקרבך״.— אויף 24 אָרעמע הילפֿלאָזע אידישע קינדער איז אין א גלעוויסען מאָנטאג אין חודש שבט, אַרויס דער גור דין לגירוש, אוּן אין א וואך צייט זאל פֿון זיי קיין שריד ופליט נית בלייבען אין בית מדרש! אוּן אזויא וויא דיעזע גזירה האט דוקא שטאטגלעפֿונדען אין תקופֿת שבט, וועהרענד דער פֿראָסט איז גלעוועזען שטאַרק אוּן דער שנייא איז גלעפֿאַלען מאַנ אוּן נאַכט, האבען זיך דיא 24 אָרעמע הונגעריגע אוּן נאַקעטע נפשות בלפֿונדען אין א העכסט קלענליכע לאַגע, עס איז זייא גלעקומען, וויא מען זאגט, פֿון בריק אין וואסער, דען דער צדיק ר׳ אשר ניסן האט ניט גלעוואוּסט קיין חנינה, פֿון קיין ערבאַרמונג וואו עס האט גלעהאַלטען בייא א אפיקורסות, בייא מינות, נאָך זיין מיינונג, אוּן קוים איז פֿון איהם ארויס׳ א גזר דין, האט קיין זאַך ניט גלעהאַלפֿען, אוּן דאס וואס ער ווזר גלעווען, האט גלעמוזט מקוים ווערען.

צו יענער צייט האָט אין בירו געלעבט און געווירקט א געוויסער אידישער כלל־טהוער, ר' חיים קאַמענעצקי, האט מען איהם געוופֿען. ער איז געווען דער גרעסטער גביר פֿון בירו, ער האט פֿערמאָגט א סך הייזער, נחלאות, און האט געהאַלטען דיא פראָפענאַציע פֿון 60 קרעטשמעס אין דעם אומגעגענד פֿון פֿון בירו, וואו 60 אידישע פֿאַמיליען האבען אונטער זיין שוטץ א בכבוד'ן לעבען געמאַכט. לבד דעם איז לבד זיינע עשירות, גדולה און כבוד, איז ר' חיים קאַמינעצקי געווען א גרויסער יחסן, א קינר פֿון רבנים און גדולים, א גרויסער למדן אוך א הויכט וועלטיגער משכיל. ער האט אויך זיין הויף געהאַט אַן אייגענעם קלויז, וואו עשרה בטלנים זיינען געוועסען אויף זיינע הוצאות און האבען לעלערנט יומם ולילה, לבד אייניגע אָרעם בחורים. וועלכע ער האט זייא אללעמען אויסגעהאַלטען מיט לעבענסמיטעל און מלבושים און יעדען שבת בין מנחה למעריב פֿלעגט ער זאָגען פֿאַר זיין עולם דיא פרשה השבוע מיט'ן אברבנאל'ס פירוש.

ר' חיים קאַמענעצקי אז געווען איינער פֿון יענע ליט־ווישע קליין־שטעדטילשע גבירים, וועלכע האָבען זיך געמאַכ א נאָמען סאי בייא אידען און סאי בייא גוים. זייענדיג א איד א גביר, א גרויסער בעל צדקה און א בעל מדות טובות, איז זיין הויז אימער אפֿען געווען פֿור ליידענדע און נויטהבע־דיגפֿטוגע, מען האט זיין הויז גערופֿען „אברהם אבינו'ס הויז" ען א הונגעריגער פֿלעגט פֿון איהם אַרויסגעהן א זאַטער און א נאַקעטער — א בעקיידטער. אין זיינע קרעטשמעס האָבען געווואָהנט צעהנדלינע פֿאַמיליען, און זיין פערוואַלטער ר' שלום דעמבע, אויך אַ אינטעליגענטנער איד, איז פֿון איהם בעאויפֿטראָגט געווען מיט דיא אָרעמע קרעטשמערס אין דיא דערפֿער צו האַנדלען מיט יושר, ניט צו פרעסען דיא רעכט און זייא לייכטער צו מאַכען מיט וואס מעגליך א ז, אום זיוא יאָלען קענען באָבען א בכבוד'ן לעבען און ערציהען זייערע אין תורה און חשבלה. ע־ איז געווען א גרויסער מעורב עם הבריות, גרויסע משוואוניקעס וועלכע פֿלעגען קומען אין בירו פֿלעגען בייא איהם אונטערטעליך אויפשטעהן, זאָגאר דער גובערנאַטאר פֿלעגט בייא איהם פֿערפֿאָהרען, דאָרום איז קיי וואונדער, דאס ר' חיים קאַמענעצקי האט געקלונגען אין דעם גאַנצען אומגעגענד פֿאַר זיינע מעשים טובים און נאָבעלע טהאטען, ער איז געווען א איד מיט גאָט און מיט לייט.

זייענדיג דער גרעסטער גביר פֿון שטאָדט, דער יחסן למדן, משכיל און נדבן, האט ר' חיים קאַמענעצקי זיך ער־וואָרבען א גרויסען צירקעל פֿרוינד און פֿערהרער, וועלכע זיינען געשטאַנען אונטער זיין אינפֿלום און אללעם וואס ער האט געזאָגט און פֿערלאַנגט, איז אָנגענומען געוואָרען מיט גרוים רעספעקט און הדרת כבוד, און אזוא וויא ער איז ג־ווען א ליבעראַלער היינטוועלטיגער א־ד, א איד וואס האט א סך געלערנט און שטודירט און פֿערשטאַנען וואס דיא צייט פֿערלאַנגט, האט ר' חיים קאַמענעצקי געפֿיהרט א שטענדיגען שטרייט מיט ר' אשר ניסן און מיט זיין לאַנער. זייא זיינען בידע געווען צוויי קאַנטראַסטען, צוויי אונהאַרמאָנישע עקס־פלויזיוון עלעמענטען וועלכע האבען קיין מאָהל ניט געקענט האַרמאָניזירן, ר' חיים דער קאָסמאָפאָליט, דער פראָגרעסיסט און ר' אשר ניסן דער קאָנסערוואַטיוו, דער פֿאַרצייטיגער פֿאַנאַטישער רב.

ר' אשר ניסן איז געווען איינער פֿון יענע שטרענגע רבנים מחמירים, וועלכע פֿלעגען זיך מקפיד זיין אין ענינים פֿון אסור והיתר על חוט השערה. איהם האט ניט געקומערט וואס יע־נער אָרעמער קצב'ל בלייבט אָהן ברויט טרף מאַבענדיג זיין בהמה'לע איבער דיא קלענסטע סרבא'לע אויף דער ריאה וועהרענד אנ'אנדער רב וואלט געווים אזא שאלה דורכגעלא־זען. דער יורה דעה פסקנט אזוי און אזוי, איז געווען זיין מאָטא, זייני חומרות, או עם פֿלעגט קומען א ערב פסח איז געווען ניט צו דערטראָגען, איבער א האָבער אין א טון העריגג איבער א גערשט אין א זעקיל פסח'דיגע מעהל, איז יענע־עבליבען אהן ברויט אין יענער אָהן מצות, ער האט קיינמאָל ניט געטרויט עפעס צו געפֿינען אויף א שאלה א חשש היתר ום מבריע צוזיין דעם פסק דין לכף זכות. בעסער טרף יודער בשר, דערבי האט ער זיך אימער גהאַלטען.

חיים דער קירזנער, אַן אַלטער אָבנגעלעבטער דוסלי־ווער איד, א בעל מטיפל פֿון א ווייב מיט אַכט קינדער, אַן אָרעמאַן אַן אביון, ווועלכער ער און זיין פֿאַמיליע, פֿלעגט א גאַנץ יאָהר דאַרפֿן און קוואַרן אין הונגער און קעלט, פֿלעגט זיך דורך ן יאהר מרייסטען מיט דעם „פֿאַר פּסח". ער האט דעם גאַנצען יאָהר שווער און בישער געאַרבייט מיט זיין ווייב און קינדער, ער האָט אָנגעמאַכט א גרויסען אויסוואַהל, א סטאַק פון היטלען אין פערשידענע סוגי־יעס לכבוד פּסח דען פֿאַר־פּסח קויפֿט זיך יעדער בעל־הבית א נייע היטעלע פֿיר זיך און פֿיר זיינע אינגלאַך. ער האָט געוואַרט פֿאַר דעם פֿאַר־פּסח ווייא א איד א סוחר וואַרט אויף לייפּציגער יריד, אדער ווייא בל ישראל וואַרטען אויף משיח'ן. עס איז געקומען א ציווי וואָכען א וואָך. עטליכע טעג פֿאַר פּסח, קיינער קומט נית אריין בייא חיים'ען קויפֿען א היטעלע, אזוי ווייא גאַנץ בירו ווילט געווען אויסגעשטאַרבען.

חאַצקל דער בעל־קורא פֿון בית המדרש, וועלכער איז געווען דער אַנגעשטעלטער געהיים־דעטעקטיוו פֿון ר' אשר ניסן, וואס זיין דיוטא איז געווען אונטערצוכּובען געהיימע חטאים אין שטאָדט, האט אויסגעפֿונען דאס חיים דער קירזנער בעקלעפּט דעם אונטערשלאַג פון זיינע היטעלאַך מיט א פּאָפּ, קליי, וואס איז געמאַכט פֿון טעהל. ער האט באַלד זיין גרויסען געהיימנים ענטדעקט דעם רב. און דעם שבת פֿאַר שבת הגדול האט ר' אשר ניסן געהייסען אויסרופֿען דעם שמש בעפֿאַר קרואת התורה. דאס דיא היטעלאַך פֿון חיים דעם קירזנער זיינען חמץ'דיג!— און דער אָרעמער קירזנער איז געבליבען שטעהן מיט זיין פּסח'דיגען כמאק, ער האָט נעבאַך געמוזט נעהמען מעות־חטים אום פסח צו מאַכען, און ער מיט זיין פֿאַמיליע האבען דעם גאַנצען יאָהר געהונגערט.

וועהרענד ר' חיים קאַמינעצקי האט זיך דערוואוסט פון דער גוזרת הנירוש וואס דער צדיק ר' אשר ניסן האט גוזר געווען אויף דיא 24 אָ־עם־כחורים, דאס זייא מוזען זאָפֿארט פֿערלאָזען דעם בית המדרש, און דיא בעלי בתים מוזען זייא אָבזאָגען דיא „טעג", האט עס איהם וועהר פֿער־דראָסען. און זיינדיג דער גרויסער ליבערַאַלער מענשען־פֿרינד, האָט ער ניט געקענט גלויבגילטיג בלייבען צוזעהען־דיג דיא קלעגליכע לאַגע פון דיא 24 אונשולדיגע יונגע לייט וועלבע זיינען געבליבען בערום ובחיבר כל. ער האט ראַהער געהייסען דעם שמש פֿון זיין קלויז ער זאל דיא אללע ארעם־בחורים צוואַמענרופֿען בייא אוהם אין קלויז.— זייא זיינען אללע באַלד צוואַמענגעקומען, און ר' חיים קאַמינעצקי האט זייא ערקלעהרט, דאס אַזוי זייא עס איז קוין פֿאַר פּסח, און ער האט געהערט פֿון דער גזרה וואס אויף לייפּציגער יריד, ארער זייא בל ישראל וואַרטען אויף משיח'ן. עס איז געקומען א ציווי וואָכען א וואָך. עטליכע טעג פֿאַר פּסח, קיינער קומט נית אריין בייא חיים'ען קויפֿען א היטעלע, אזוי זייא גאַנץ בירו ווילט געווען אויסגעשטאַרבען.

חאַצקל דער בעל־קורא פֿון בית המדרש, וועלכער איז געווען דער אַנגעשטעלטער געהיים־דעטעקטיוו פֿון ר' אשר ניסן, וואס זיין דיוטא איז געווען אונטערצוכּובען געהיימע חטאים אין שטאָדט, האט אויסגעפֿונען דאס חיים דער קירזנער בעקלעפּט דעם אונטערשלאַג פון זיינע היטעלאַך מיט א פּאָפּ, קליי, וואס איז געמאַכט פֿון טעהל. ער האט באַלד זיין גרויסען געהיימנים ענטדעקט דעם רב. און דעם שבת פֿאַר שבת הגדול האט ר' אשר ניסן געהייסען אויסרופֿען דעם שמש בעפֿאַר קרואת התורה. דאס דיא היטעלאַך פֿון חיים דעם קירזנער זיינען חמץ'דיג!— און דער אָרעמער קירזנער איז געבליבען שטעהן מיט זיין פּסח'דיגען כמאק, ער האָט נעבאַך געמוזט נעהמען מעות־חטים אום פסח צו מאַכען, און ער מיט זיין פֿאַמיליע האבען דעם גאַנצען יאָהר געהונגערט.

וועהרענד ר' חיים קאַמינעצקי האט זיך דערוואוסט פון דער גוזרת הנירוש וואס דער צדיק ר' אשר ניסן האט גוזר געווען אויף דיא 24 אָ־עם־כחורים, דאס זייא מוזען זאָפֿארט פֿערלאָזען דעם בית המדרש, און דיא בעלי בתים מוזען זייא אָבזאָגען דיא „טעג", האט עס איהם וועהר פֿער־דראָסען. און זיינדיג דער גרויסער ליבערַאַלער מענשען־פֿרינד, האָט ער ניט געקענט גלויבגילטיג בלייבען צוזעהען־דיג דיא קלעגליכע לאַגע פון דיא 24 אונשולדיגע יונגע לייט וועלבע זיינען געבליבען בערום ובחיבר כל. ער האט ראַהער געהייסען דעם שמש פֿון זיין קלויז ער זאל דיא אללע ארעם־בחורים צוואַמענרופֿען בייא אוהם אין קלויז.— זייא זיינען אללע באַלד צוואַמענגעקומען, און ר' חיים קאַמינעצקי האט זייא ערקלעהרט, דאס אַזוי זייא עס איז קוין פֿאַר פּסח, און ער האט געהערט פֿון דער גזרה וואס אויף לייפּציגער יריד, ארער זייא בל ישראל וואַרטען אויף משיח'ן. עס איז געקומען א ציווי וואָכען א וואָך. עטליכע טעג פֿאַר פּסח, קיינער קומט נית אריין בייא חיים'ען קויפֿען א היטעלע, אזוי זייא גאַנץ בירו ווילט געווען אויסגעשטאַרבען.

חאַצקל דער בעל־קורא פֿון בית המדרש, וועלכער איז געווען דער אַנגעשטעלטער געהיים־דעטעקטיוו פֿון ר' אשר ניסן, וואס זיין דיוטא איז געווען אונטערצוכּובען געהיימע חטאים אין שטאָדט, האט אויסגעפֿונען דאס חיים דער קירזנער בעקלעפּט דעם אונטערשלאַג פון זיינע היטעלאַך מיט א פּאָפּ, קליי, וואס איז געמאַכט פֿון טעהל. ער האט באַלד זיין גרויסען געהיימנים ענטדעקט דעם רב. און דעם שבת פֿאַר שבת הגדול האט ר' אשר ניסן געהייסען אויסרופֿען דעם שמש בעפֿאַר קרואת התורה. דאס דיא היטעלאַך פֿון חיים דעם קירזנער זיינען חמץ'דיג!— און דער אָרעמער קירזנער איז געבליבען שטעהן מיט זיין פּסח'דיגען כמאק, ער האָט נעבאַך געמוזט נעהמען מעות־חטים אום פסח צו מאַכען, און ער מיט זיין פֿאַמיליע האבען דעם גאַנצען יאָהר געהונגערט.

וועהרענד ר' חיים קאַמינעצקי האט זיך דערוואוסט פון דער גוזרת הנירוש וואס דער צדיק ר' אשר ניסן האט גוזר געווען אויף דיא 24 אָ־עם־כחורים, דאס זייא מוזען זאָפֿארט פֿערלאָזען דעם בית המדרש, און דיא בעלי בתים מוזען זייא אָבזאָגען דיא „טעג", האט עס איהם וועהר פֿער־דראָסען. און זיינדיג דער גרויסער ליבערַאַלער מענשען־פֿרינד, האָט ער ניט געקענט גלויבגילטיג בלייבען צוזעהען־דיג דיא קלעגליכע לאַגע פון דיא 24 אונשולדיגע יונגע לייט וועלבע זיינען געבליבען בערום ובחיבר כל. ער האט ראַהער געהייסען דעם שמש פֿון זיין קלויז ער זאל דיא אללע ארעם־בחורים צוואַמענרופֿען בייא אוהם אין קלויז.— זייא זיינען אללע באַלד צוואַמענגעקומען, און ר' חיים קאַמינעצקי האט זייא ערקלעהרט, דאס אַזוי זייא עס איז קוין פֿאַר פּסח, און ער האט געהערט פֿון דער גזרה וואס אויף לייפּציגער יריד, ארער זייא בל ישראל וואַרטען אויף משיח'ן. עס איז געקומען א ציווי וואָכען א וואָך. עטליכע טעג פֿאַר פּסח, קיינער קומט נית אריין בייא חיים'ען קויפֿען א היטעלע, אזוי זייא גאַנץ בירו ווילט געווען אויסגעשטאַרבען.

און געהן פֿלעגט ער האלב־לייפֿענדיג, מיט אן אַ־אָבגעלאָזע־נעם קאָפּ ניט אַ־ומקוקענדיג זיך אן אַזוים, אלוא פֿלעגט צו יענער בעשטימטער צויט קוין אידישע פֿרויא זיך ניט וואַנע, ארויסצוגעהן אויף'ן גאַס אדער שטעהן אויף'ן סטופּ וואו דער רב פֿלעגט ראַרפֿען פֿאַרבי געהן, און וועה איז געווען צו יענעפֿרויא וועלכע האט אויף דיזען געזעטץ עובר געווען. עס האט זיך אַמאָהל געטראָפֿען דאס אריה ליב דעם חזן'ס וויב, א יונגע חן'עוודינע לוסטיגע וויבעל, איז נראדע גע־שטאנען אין דער פֿריה אויף'ן סטופּ פֿון איהר חויז בשעת דער רב איז פֿערבי געלאָפֿען צום דאַוונען, און דיא חוצפה'דיגע חזן'טע האט זיך איינגערעט „גוט מארגען רבין". ?מעהר האט מען ניט גערעפֿט, באלד נאָך'ן דאַוונען איז דער חזן מיט ד' חזן'טע פֿערפֿעלן געווארען ?אין "בית־דין שטיבעל אבצוגעבען דין און חשבון פֿאר דעם חוצפה'דיגען „גוט מארגען" וואס דיא חזן'טע האט געוואָנט צום רב. בית־דין האט איהר גע־פֿונגען „שולדיג" און דיא ארעמע חזן'טע האט געמוזט צאהלען קנס ח"י לטרות נרות אויף'ן בית מדרש און צוויא מאָהל ח"י קאפיקעס פֿיר ר' מאיר בעל נס.

ר' אשר נו ן האט זיך ערווארבען א גרויסען נאמען אין דער ליטא ניט אליין דורך זיינע לומדות, יראה. ענוות און חומרות זאנדערען זיין גרעסטען נאמען האט ער זיך גע־מאכט צוליעב זיין בן יחיד ר' נתן, וועלכער האט צו יענער צייט נעקלונגען אין גאנץ רוסלאַנד אונטער דעם נאָמען „דער בירוער עלוי". ער איז געווען א וואונדער־קינד, גענוים, ער האט געהאט א גאונישע קאָפּ, א זעלטענער בעל זכרון און א אינערמויערליכער מחמיר. צו אַבצאהן יאהר האט ער דורכ־עלערענט גאַנץ ש"ס בבלי וירושלמי, פוסקים ראשונים ואחרונים מיט אלע מפֿרשים, א בקי אין ספֿרא וספֿרי, תוספֿתא ומכילתא און גרויסע רבנים, דערוסער ר' ישראל סאלאנטער זצ"ל האבען איהם געגעבען סמיכות אויף רבנות. צו צוואנציג האט ער־שון געהאט אָנגעשריבען אייניגע ספֿרים אין פֿלפֿול סוגיות וחומרות און שאלות תשובות. צו 21 יאהר איז ער א חתן געוואָרען צו דיא בת יחידה פֿון א גרויסען וואַרשויער גביר א בעל מיוחס, וועלכער האט איהם צוגעזאָגט פֿערציג טויזענד רובל נדן, אויבינג קעסט און אחר מאה שנה דער אייניגער יורש פֿון אלע זיינע עשירות.?

אונטערדעסען האט זיך דער עלוי אָנגעפֿאַנגען צו קלאָ־גען אויף'ן ברוסט. מען האָט געזעהן דאס דער שטאַרקער בליהענדער יונגער מאן הויבט אן צו ווּעלקען פֿון טאָג צו טאָג. מע' האָט געלאָזט קומען גרויסע דאָקטוירים פֿון ריגא און ?וויא האָבען אין איהם ענטדעקט ס'מפּטאָמען (סימנים פֿון אויסצעהרונג, שווינדזוכט, וואס האט זיך ענטוויקעלט פֿון צופֿיעל לערנען, פֿון צופֿיעל אָנשטרענגען דעם מוח.

דער צווייגהאַפּטער יונגער בוים, ווּעלכער האָט אויף זיך נעטראָגען אזויא פֿיעל צוויגען, בלומען, רויזען און פֿרוכטען איז אין?מיטען בליהען אָבגעהאקט געוואָרען!— דער יונגער ?אין ר' נתן איז אויסגערוויבט געוואָרען פֿון דער וועלט.— דער גאון ר' ישראל סאַלאנטער, ווּעלכער איז נעקומען צ' לויפֿען פֿון סאַלאַנט צו דער לויה, האט דעם עלוי מספּיד נעווען און האט געקלאָגט דאס מיט דעם אָכשטאַרבען פֿון דיזען יונגען גאון האט ער פֿערלאָרען זיין רבי'ן, און כל ישראל האט פֿערלאָרען א צווייטען ר' אליהו גאון מווילנא.

זיינע ספֿרים האט זיין פֿאָטער ר' אשר ניסן שפּעטער אָבגעדרוקט אין ווילנא אויטער דעם נאָמען „אפֿיקי יהודה", ווּעלכע?האבען צו יענער צייט נעמאַכט א גרויסען רושם אין דער תלמודישער ליטעראטור צווישען רבנים.

— פֿינפֿטער קאַפּיטעל —

מיינע חברים אוּן מיינע ערשטע שריבערייַ.

מיין פֿאַטער אוּן איבערהויפּט מיין ביטער עה"ש. האַבען פֿון מיר פֿערלאַנגט איך זאָל זיצען אין בית מדרש אוּן לערנען צוזאַמען מיט דיר אָרעם־בחורים אוּן יונגע לייט, ווּעל־כע זיינען געווען „אויף קעסט" בייַ זייערע שוויגער־עלטערען אוּן האבען נחנה גיווען מן הלחם הקלוקל, די שוויגער פֿלעגט אייַיא „קאַבּיי טיפּיילאַך" אוּן מאכיל ומשקה זיין פֿוּן דאם שוּלחן־סטע אין דאם בעסטּ אום זייַא זאלען נאָר זיצען אוּן לערנען, נליבענדיו דאם צוליבע דעם זכות פֿוּן איהר איידים תּורה ווּעט זיַא זיך איינהויפֿען עולם הבא, אלוא פֿלעגט טאַקי דער ווּוער מאַן זיצען טאָג אוּן נאַכט אין בית מדרש אוּן „קוויטצען דעם באַנק" אוּן לעבעז א גוטען טאָג, אוּן זיין נאַיצע עיבדה איז נצויצען עסען, טרינקען, שלאָפֿען אוּן ייסק זיין בתּירה ועבודה אוּן כפריה וריביה. דער רעזולטאַט פֿוּן אזא לעבען פֿלעגט זיין, דאם נאכדעם ווייַא דער משך פֿוּן דיא קעסטּ פֿלעגט זיך ענדיגען, פֿלעגט דער יונגער מאַן אוועק איבער דער וועלט זוכען חיונה איבערלאָזענדיג א ווייב מיט א האַלבען מנין עופֿה'לאך ביי שווער אוּן שוויגער או ף'ן קאַרק אוּן דער צאָהל פֿוּן ענוגות האט געשטיגען.

צוזאַמען מיט מיר אין בירזער בית מדרש האט נע"ע־רענט א זעכצעהן יעהריגער בחור'ל, מיט ויטּ בעקלאַך אוּן א בריטען שטערן. יהושע יוסף חנן דעם מלמד'ס, אדער שפעטער — הגאון ר' יהושע יוסף פריל — האט מען איהם נערופֿען.— ער האט געהאַט א זעלטענע נאוניש קאָפּ, א גרויסער מתמיד אוּן א חריף נפלא. אום דיא לעזער פֿוּן מיינע עראינערונגען זאללען ווייסען ווער מיין חבר ר' יהושע יוסף פריל איז געווּעזען, מיט ווועמען איך בין געזעסען אין בי־מדרש איבער אין גמרא, ווּעל איך דאָ איבער קאָפּירען דעם נעקראָלאָג ווּאס איך האב געשריבען ווּעגען איהם אין מיין צייטונג „האור" אין 1896 נומ' 61. בשעת איך האב בע־קומען דיא טרויעריגע בשורה דאם מיין גרויסער חבר, מיין בעסטער שוּל־ברודער איז מעהר ניטאָ צווישען די לעבעדיגע אָט אזויא האב איך דאן ווּעגען איהם געשריבען:

ווייַדער א גרויסען פֿערלוסט האט כנסת ישראל נעהאַט מיט דעם אָבשטאַרבען פֿוּן אונזער חבר הר"ג ההכם המליץ המפֿואר ר' יהושע יוסף פריל ז"ל.

ר' יהושע יוסף פריל איז געווּעזען על כפא הרבנות צוואר אין א קלייַנע רוסישע שטעדטיל קראָק, מאַוינער גובערני, ער איז אָבער מפֿורסם געווּען בכל תפֿוצות ישראל צוליבע זיינע חריפֿות ובקיאות אין אללנעמיינעם אידישען ליטעראַטור. אין די לעצטע יאָהרען פֿוּן זיין לעבען האָט ער אויפֿגעטרעטען על במת המופֿרים אלס מליץ יושר, אלס סנגר פֿיר זיין נאַציאָן אוּן פֿיר זיין אמונה, אלס קעמפֿער פֿאַר דער וואָהרהייט אוּן פֿערטהעדיגער געגען אונזערע שונאים.

פֿוּן זיינע ערהאַבענע מאמרים וועלכע האָבען יענע צייט ערשיינען „המליץ" אוּן אין אַנדערע אידישע צייטונגען, איז אַרויסצוזוהען, דאם ר' יהושע יוסף פריל איז געווּען א אמת'ער איד, א היסער אידישער פאַטריאָט אוּן א גרויסער קעמפֿער פֿאַר זיינע פֿערפֿאָלגטע ברידער אין דיא גלות לענדער, א'ן ערענטער מקנא קנאת הדת והדעת.

ר' יהושע יוסף פריל איז געווּען איינער פֿוּן יענע יונגע רבנים פֿוּן אונזער נייעם דור, וואס האט זיין נאַנצען לעבע נעשטרעבט צו פֿעראייניגען תּורה מיט חכמה, צו פֿערבינדען דיא רייַנע אמונה מיט דיא וואָהרע השכלה. ער האט געהאַסט דעם כבוד המדומה, איז נעזעסען אין א קלייַן שטעדטיל אלס

מרא דאתרא, האט זיך מסתפק געווען במועט און האט ניט פֿערלאנגט, ניט געזוכט קיין גרעסערע שטעלע, וואס ער האט צו יעדער צייט געקענט בעקומען. זיין גרעסטער פֿערגניגען איז נעווען התבודדות, אינזאמקייט, פֿלעגט שטענדיג זיצען פֿערשפֿאַרט אין זיין חדר מיוחד איבער זיינע ספֿרים, דיינקען גריבלען און שרייבען.

ר' יהושע יוסף פֿריעל איז געווֶען ווייניג נאָך א יונגער מאן פֿון קוים 38 יאהר. שאַדע שאַדע אז אוא ושענא אוא צנא מלא ספֿרא איז אוויא גיך פֿון אונז צוגענומען געוואָרען! מיט זיין פֿריהצייטיגען טויט האָב איך אָנגעוואָרען אן אונפֿערגעסליכען יוגענד־פֿרוינד אלם יונגע בחורים פֿון 15—16 יאהר, האט אונז דער צופֿאלל אין אין שטאָדט צוזאַמענגעבראַכט, און איבער פֿיער יאָהר זיינען מיר בוידע צוזאַמען געזעסען און געלערנט אין בירזער בית מדרש.— זיין פֿאָטער איז געווען אין בירז א מלמד דרדקא, „חנן דער מלמד" האט מען איהם גערופֿען, א פֿאַנאַטישער איד אין א פֿאַנאַטישע קליין שטעדטיל פֿון העלפֿט חסידים און העלפֿט מתנגדים. אלזא האט זיך יהושע יוסף ערצויגען אין אַרעמזעליגע דחקות און הונגער, און זיין פֿאָטער חנן דער מלמד האט אויף איהם אכטונג געגעבען ער זאל חלילה ניט אַרויסקומען אין דיא זייטיגע ספֿרים לאַך, וועלכע ער פֿלעגט רופֿען „דיא אַפּיקורסישע ביכלאַך".— נאָכדעם וויא מיר פֿלעגען שפּעט אין אָוונד, איבערהויפֿט ווינטער צייט, געהן פֿון בית מדרש אַהיים, פֿלעגט ער מיטגעהן מיט מיר. קומענדיג אהיים אין א וואַרעמע ליכטיגע הויז, פֿלעגט מיין מוטער עה"ש וועלכע האָט איהם געגליכען צוליעב „זיין ברייטען שטערען", וויא זיא פֿלעגט זיך אימער אויסדריקען, באַלד דערלאַנגען א גלאָז זיסע טהיי מיט עפּעס וואס צוצוביסען, זאל זיך דער אָרעמער קינד אַביסעל דערקווויקען און אויפֿהאַלטען זיין פֿער שמאַכטע נשמה", פֿלעגט זיא שטענדיג זאָגען. און ביז שפּעט אין דער נאַכט פלעגען מיר בוידע זיצען אין מיין קאַמער'ל אַיבער השכלה ספֿרים און דיסקוטירען. ביז אוא געלעגענהייט האט מיין יוגענדפֿרוינד דעם בעסטען פֿלאַץ געפֿונען זיך אָב צו'גענב'ענען פֿון זיין פֿאַנאַטישען פֿאָטער, און פֿלעגט שטוגדען לאַנג שפּעט אין רער נאַכט פֿערברענגען מיט מיר אויף ספֿרי השכלה. מיר פֿלעגען צוזאַמען לע־גען דעם „מורה נבוכים", דעם „ספֿר הכוזרי", דעם „חלמור לשון עברי", אדער לעזען דעם „הלבנון", „החבצלת" אין „המגיד". אָט יענע נעכטליכע שטונדען זיינען אפֿשר געווען די גליקליכסטע אין בעהאַגליכסטע שטונדען פֿון מיין לעבען, און דיא אהבה צווישען מיר אין צווישען איהם, איז געווען א פלאַטאָנישע, אהבת דוד ויהונתן.

איך גיידענק נאך וויא היינט, אמאָהל שפּעט אין דער נאַכט, איז מיין חבר יהושע יוסף צו מיר אַרויינגעלאָפֿען זעהר ערשראָקען און אויפֿגערעגט, ער האט מיר ערצעהלט, דאס זיין פֿאַטער האט איהם געטראָפֿט ער האָט איהם געטראָפֿען לעזענדיג דעם „מוסדי חכמה" פֿון ח"ז סלאָנימסקי. דעם מוסדי חכמה האט זיין פֿאָטער אַרויינגעוואָרפֿען אין בראַנ־דיגען אויוון און איהם האט ער אַרויסגעיאָגט פֿון שטוב.

פֿון דאַמאָלס אָן האָבען איהם דיא בירזער פֿאַנאַטישע מלמדים און בטלנים אָנגעהויבען שטאַרק צו פֿערפֿאָלגען און ער האט פֿון זייערע רדיפֿות זעהר פֿיעל געליטטען.

וויא איך האב אייך דערצעהלט, האט צו יענער צייט געלעבט אין בירז מיין גרויסֿער לעהרער זאָסניץ. יהושע יוסף איז געוואָרען בייא איהם אָן אָפֿטער איינגעהער, און דורך דיעזע בעקאַנטשאַפֿט האט זיך פֿאַר איהם א נייע וועלט גע־עפֿענט. זאָסניץ האט איהם שטאַרק מקרב געווען, ער האט איהם דיא בעסטע ספֿרים אין דייטשע וויסענשאַפֿטליכע ביכער פֿערשאַפֿט, און איז געוואָרען איינער פֿון זאָסניץ'עם חדר. שפּעטער איז ער פֿון בירז אוועק, האט זיך אומגע־וועלנערט אין פֿערשיידענע שטעדט, אין פֿערשיידענע בתי־מ־רשים און ישיבות, האט זעהר פֿיעל געליטטען און האט שפּעטער פֿלוצלינג אויפֿגעטוכט אלם רב מוסמך בגדולי הדור אין איז געזעסען על כסא הרבנות אין קראָק עד יומו האחרון

אויבּיג וועל איך דיעזען טהיערען יוגענדפֿריינד ניט פֿערגעסען. זיטצענדיג אין נישטאָדט־סוגינד ביו קורץ פֿאר מיין אבריזען קיין אַפֿריקא (אין 1889), בין אַך מיט אים נעשטאנען אין א שטענדיגען בריעף־וועקסעל וועגען עניני חכמה און השכלה אין 1888 האבען מיר אונז צופֿעלינ גע־מאָכּט אין קאָוונא. ער איז פֿאר מיר ערשיינען אלס עכט אָרטהעדאָקסישער רב באצטלא דרבין פֿון א קליין האלב־פֿאַבאטישע ליטווישע שטעדטיל. מיר האבען זיך גיעפֿריט איינער מיט דעם אנדערען און מיר האבען אפֿאָר טעג פֿער בראַכט צוואַמען באהבה אחוה ורעות.

.....

אונטערדעסען האב איך מיר אַריינגעוואָרפֿען אין לער־ען און שטודירען מיט מיין גאנצען ליב און לעבען. איך האב בעקומען א זעלטענעם חשק צו די מאָדערנע העברּיאישע ליטעראַטור, א זעלטענע תשוקה צו די שפּהנע דיטשע קלאַ־סישע און וויכטענשאַפֿטליכע ליטעראַטור.— מיין רבי ר״ל זאָסניץ האט פֿאר מיר געפֿעלט זיין קליינעם ביכליאָטהיק, אין וועלכען איך האב געפֿונען א רייכען אוצר פֿון די בעסטע העברּייאישע אין דיטשע ווישענשאַפֿטליכע ווערקע. איך האב דורכשטודירט אלכסנדר פֿאָן חומבאָלדטס „קאָסמאָס״ אין 3 דיקע בענדער, ציממערמאן׳ס „וואונדער דער אורוועלט״, די ווערקע פֿון דארווין, ביכנער, קאנט, לאַפּלאס, לענץ, ברעהם, דעם „אמרי בינה״ פֿון ר׳ עזריהו מן האדומים, דעם „ספר האלים״ פֿון יש״ר מקנדיה, אברמאָוויץ׳עס „תולדות הטבע״, צ״ה ראבינאָוויץ׳עס „אוצר החכמה והמדע״, דער „המפֿחד״ פֿון מ. שאַצקעס, און וואס עס איז מיר שווער אָנגעקומען צו פֿער־שטעהן, פֿלעג איך קומען צו מיין רבין ריל״ז פֿון ער „פֿלעגט מיר ערקלעהרען און געבען צו פֿערשטעהן.

דאן האב איך מיר אָנגעהויבען צו האַלטען פֿאר א נאַ־צען משכיל און מיינע חברים האבען מיר בעמראכט מיט קנאה און הכנעה. איך האב אָנגעפֿאַנגען צו איבערזעטצ

פֿון דייטש אין לשון קדש לייכטע וויסענשאַפֿטליכע אַר־טיקלען וועלכע איך פֿלעג ציינען זאָסניץ׳ען און ער פֿלעגט פֿערריכטען מיינע פֿעהלערען אין דקדוק און חוקי הלשון. לעזענדיג דיא העברּייאישע ציימונגען המגיד; הלבנון און החבצלת, האט זיך אָנגעהויבען אין מיר צו ערוועקען די תאוה פֿון שרייבערי קנאת סופֿרים, אין עס האט זיך מיר שטאַרק פֿערגליכסט צו זעהן מיין נאָמען געדרוקט מיט אותיות מ־ובעות. איך האב אָנגעפֿאַנגען צו שיקען „מאמרים״ אין דיא העברּייאישע צייי־טונגען, ליידער אבער זיינען זיי ניט עולה ליפֿה געווען, ווייל זייער אינהאַלט האט זיך ניט הארמאָנירט מיט דעם טענדענץ פֿון צייטונג, און איך פֿלעג שטענדיג בעקומען דעם געוויסען אַנטווארט אין רעדאַקטאָרס בריעפֿקאַסטען „מאמרך לא יודפס״ ענדליך האב איך געוויגט, אוז מיינער אן ארטיקעל, א בע־שרייבונג פֿון בירו, האט זיך אָבגעדרוקט אין „הלבנון״. מיין שמדה איז געווען אונבעשרייבליך אוז דער טאג איז געווען פֿאר מיר א יום טוב, אוז אזוי ווי יענער אַרטיקעל איז געווען דיא ערשטע פּראָדוקציאָן, דיא ערשטע פֿרוכט פֿון מיין העברּייאישער פֿעדער, האב איך פֿאר נוט איבריג גע־פֿונען עס אויפֿצוקאָפּירען וואָרט בייא וואָרט פֿיר דיא לעזער פֿון מיינע עראינערונגען צום עוינען אַנדיינקען.

בירן, בחודש אלול, התרל״ה.

זה מימים רבים השבתי בלבי להביא מנחה מאשר יש לאל ידי להעלות זכרון העיר הזאת בשערי „הלבנון״ לפני הקוראים הנכבדים את אשר נדרתי אז, אשלמה היום.

בין הערים העתיקות אשר יחסו תחת כנפי ארץ רוסיה, תחשב מיוחים רבים גם העיר בירו, מודעת זאת לכל חוקרי ארצות ולאומים, כי בימי קדמוהה היתה נסיכית (קניאזעטווא), ותקרא בשם „נסיכות בירו״. אמנם הזמן בשטף עווז שדד ממנה את גדלה, ויפשיט מעליה הודה והדרה, בכל זאת עוד נשארה העיר הזאת ברשמי כבודה ועקבות הודה והדרה שהיה לה לשם ולזכר עולם על ידי הבירה (ועל שמה תקרא העיר עד היום בפי דור הישן ובמכתביהם בשם „בירו הבירה) אשר הקדיש הנסיך הגדול „ראדזוויל״ למשכן לו; עוד יתנשאו רוכסי

הרים רמים מפאת העיר צפונה-מערבה בתבנית מרובעת, אשר לא מתולדת הטבע כי אם מעשי ידי אדם המה; אשר יסדום ידי חיל הנסיך „וואדזוויל" למחסה מאויב בעת צר ומלחמה, אשר בעמקים לבינותם נמשכו אז מי הנהר „עגראָנא" לחסום דרך האויב. גם הסוללות אשר שפכו השוועדים חבאים לרגלי המלך „קאַרל השנים עשר" מנגד למבצר הנסיך, אשר התבצר בקרבו, יתנשאו נכחם. מהמבצרים לא נותר כעת כי אם חרבות החומה מקדש הנסיך הנהרסה מידי השוועדים, המתנשא בגאון עד השמים, גם מערות גדולות ועמוקות אשר תמצאנה בכל עבר, (ובפרט בצדי המערבי) מספרם הרבה מאד, מבוא חמערות האלה צרו עד מאוד והן העקשנה אוכחותיהן תחת האדמה, עד כי יקל לאדם להחבא שם,— גם שני עמודים גבוהים, אשר קרנם יתנשאו עד לב השמים, עוכדים ממול החומה, אבל פשר העמודים השנים האלה נעלם מאתנו ולא נדע מה זה?— המסורה העתיקה תגיד נפלאות על אדותן, כי נמעבו בבנינם חתן וכלה, למען יעמדו העמודים לאורך ימים, אבל היועצים גם הבינים נאלמו ונדהמו בגלל הדבר הזה, אבל מי יודע אם לא חזיה קשורה באגדה זו,— לפני חחומה ישתרע גן נחמד, זמורות זרים ועצים נשאים, פרי הלולים ופרחי תפארה, מעשי ידי הגראף „יואן טישקעוויטש", אשר סקל אבני החרבות וגיר המנופצות שמה מיום הקרב,— שם ינהרו כל בני העיר מקטון ועד גדול לשאף רוח צח וריח השושנים והפרחים הנחמדים למראה עין, אבל להתבונן על החומה הישנה והנהרבה חלזו, תזל כל עין פלגי דמעות, שם נטעו החסידה והעורב את אוהלם, ובקול יליל ונהי יצפצפי, כאלו יש דעה גם בהם לדעת את האבל הרובצת על החומה הזאת.

העיר העתיקה הזאת לא יפה היא מאד, חוצותיה אם היותן בנויות במשטר וסדרים אולם בתי מושבותיהן לא יכשכו עליהם עין אורח ואינם נחמדות לעין עובר ברחובותיה כלי מרצפת אבנים, וברדת גשם שוטף על הארץ או ימלאו החוצות רפש עד כי תטבענה רגלי ההולכים בה בטיט היון ובחזקה יוציאו את רגליהם ונעליהם מבארות חומר אלה. בצד מזרחה מהעיר ישטוף הנהר „אַאַשצע" בשקט ודומית חן, עליו בנוי גשר אשר גם שבולת קרח האביב לא ישטפות. ממערבה לעיר לרגלי המבצרים העתיקים ירימו קרניהם בתי תפלות הנוצרים וכמו מזחבת תנשאו קרניהם למרחוק אשר נבנו לתלפיות בידי יואן טישקעוויץ, כמהלך כחצי שעה מהעיר צפונה יתנשא בחוסן תפארת ההיכל „אָסטראוויא המהולל ומאד נעלה הנצב בהדר גאונו על אשד הנהרות מעבר השני, שם איה השר הגדול גראף טישקעוויץ למושב לו, שם ינהרו כל בני עיר כירז לשוח, גם מערים אהרות יבואו לבקר את ההיכל המפואר ומאר נעלה כזה ולהתבונן על כל הנמצא בו, לראות את בתי שעשועיו וגני החורף ואת עקד הספרים הנמצא שם ועוד דברים יקרי ערך.

ראשית מסחר העיר הזאת הוא פשתים. בימי קדמותה פרץ מסחר העיר הזאת מאד וכנעניה פרחו אז ברבה לכבוד ולתפארת. האח! גיל וחדוה לבשה אז כלב גבר אשר נטה משכן למושב לו בעיר המהוללה הזאת, כי מצא לו שם מיצא לכסף, אבל חה! עתה ירד המסחר והקנין פה עשר מעלות אחורנית ובניה רוששו, ירומם ה'—

מדי דברי בעסק העיר הזאת, לא אוכל להתאפק מהלל את אמין לבב איש הישראלי: הנה היהודי פה עומד בנציב ברזל לשמור את התורה והמצוה כמצוה עליו, וגם עתה נראה בעינינו ולבבנו ישמח בקרבנו איך היהודי ירחיק עצמו מדבר האסור ע"פ התורה, גם בעת אשר אולה ידו להושיע את נפשו ונפש בני משפחתו, ויביא את עצמו בעול קשה אשר לא יראה שבר בעמלו, ויחזק את לבו לענות בצום נפשו מלביא לידי חלול שבת. לכו בחוצות בירז והתבוננו בעין בוחנת אם תמצאו איש מפיר חק ומשבית מנהג מקודש גם מימים לא בבורים ואף גם אם יד העוני עליו קשהה יקוה לאלהיו הזן ומפרנס את יצוריו כי ירחמהו.

הן רבים פה הנערים השוקדים על דלתי התורה ואשר גם אור הדעת נגה עליהם ושמש ההשכלה יקר הולך על אפקיו, לבם לא הולך אחר גלולי הזמן ובלילי אמש תאיר למו תורתם ודתם עם חכמתם, וחיא כל הגיונם יחפץ לבבם. לא בנרות נחפש פה אחרי בעלי מקרא ובעלי גמרא, היודעים למצוא בשדה התלמוד דרך ונתיב ללקט פרחיו ולקטיף שושנים נחבדים לקלע מהם זר דרוש ואגדה לתפארת, גם מושבים בעט סופר ודוברי צחות לא נעדרו פה, יש אשר גם בחכמת הטבע והליכות צבא השמים יד ושם למו כין חכמי וסופרי עיר ריגא הסמוכה.

— זעקסטער קאפיטעל —

מין ערשטער ספר אין מין רייזע אין ווילנא.

ועהענדיג וויא מיינער א „מאמר" האט זיך אָבגעדרוקט „באותיות מרובעות" אין א העבריאישע צייטונג, האט זיך דער „בולמוס הסופרים", דער חשק צו שרייבען לשון קודש און צו זעהן מיינע שרייבערייי געדרוקט פאר דער וועלט —

אין מיין יונגע הארץ צופֿלאקערט מיט דעם גרעסטן גלומה, אזן דאס איז דאן געווען מיין גאנצער אידעאל. איך האב אנגעפֿאנגען צו אביערוטצען וויסענשאפֿטליכע און וועלט-ליכע אַרטיקלען אזן פֿלעג זיי שוועקשקען צום „חלבנון" איז מאנץ אזן צו דיא „הצפירה" אין וואַרשא. מיינע אַרטיקלען האבען אנגעפֿאנגען נושא חן צו זיין ביים דיא רעדאקטארען אזן פֿלעגען זיך שטענדיג אבֿרוקען אין רעם וויסענשאפֿטליכען אבטהיילונג „ידיעות העולם והטבע".

אז איך בין 17 יאהר אלט געווארען, האב איך שוין דאן געהאט אנגעשריבען א גאנצעם ווערק, א גאנצען חבור, וועלכער איז בעשטאנען פון פֿערשיידענע וויסענשאפֿטליכע אַרטיקלען, וועלכע איך האב אביזוטצט אין א ריינעם העברייאישען דיאלעקט פון פֿערשיידענע וויסענשאפֿטליכע אַרטיקלען, וועלכע איך האב איבערוועטצט אין א ריינעם העברייאישען דיאלעקט פון פֿערשיידענע וויסענשאפֿטליכע דויטשע און רוסישע צייטונגען, פון „דיא גאַרטענלויבע" פון דיא ווואָסקרעסענסקיא אבֿזאָרעניע" אז"ו, און דיעזע סעריע אַרטיקלען האב איך א נאָמען געגעבען „אוצר נחמד".

צו יענער צייט האט מיין רבי ר"ל זאָנטץ פֿערלאָזט בי"ז, דעו ער האט אויפֿגעהערט צו דולדען דעם חסידישען אזן מתנגדישען פֿאַנאַטיזמום אין יענע פֿינסטערע שטעדטיל, דען צוליעב זיין ערשטען כפֿר „אכן יש ה'" וועלכער האט זיך דאן אבגערוקט אין מ"ז'ס דרוקערייו אין ווילנא, האט ער זיך איינגעקויפֿט פֿיעלע שונאים צווישען דיא פֿאַנאַטישע בורזער בעלי בתים, זייא האבען צוגענומען וויערע קינדער פֿון זיין חדר און ער איז געבליבען וויא טען זאגט „אֶחָן א קנעלונג", און ר' אשר ניסן'ס קאמאַנדע האבען איהם אָנגעפֿאַנגען רודף צו זיין ער חרמה. בירו איז אלוא פֿאר איהם ענג געווארען אזן די פֿערפֿעסטע פֿאַנאַטישע אָטמאָספֿעריע האט איהם אָנגעהייבען צו שטיקען. ער האט דאָרט לענגער ניט געקענט פֿערבלייבען אזן האט זיך בעזעצט אין בויסק, א זוויבערע האַלב-צוויוליזירטע קוילאַנדער שטעדטיל, וואו ער האט געפֿענט א בית-ספֿר (פריוואט שולע), וואו ער האט דיא בויסקער בעלי בתישע קינדער אונטערריכט אין העב-ר'יאיש, אידיש, היסטאָריע אזן אנדערע וועלטליכע וויסען-שאַפֿטען. ער האט זיך באלד אין בויסק ערוואָרבען א שהנעם נאמען אזן האט געמאַכט א בבבוד'ן לעבען.

דיא תשוקה צו ווערען א מחבר, א פֿערפֿאַסער, האט זיך אין מיר אזויא געשטאַרקט, דאס איך ה.ב ניט געהרוהט אזן ניט ג'ראשט ביז איך האב מיין פֿערלאַנג אויסגעפֿיהרט. איך האב אונטערדעסען מיין ספר „אוצר נחמד" מעהרערע מאָהל איבערגעשריבען, צוגעלענט מעהר ארטיקלען אין פֿערבעסערט דיא שפראַך, ביז ער איז אויסגעארבייט געווארען פֿאלשטענדיג צום דרוק. דאך האב איך ניט גיוואגט דיעזע אונטערנעה-מונג צו מאַכען, בעפֿאר איך וועל מיר זעהן מיט מיין רבי'ן בעפֿאר ער וועט מיינע ערשטע ארבייט דורכקוקען אזן מיר זאָגען זיין מיינונג אויב עס איז וועהרטה צו פֿערעפֿענטליכען פֿאר דער וועלט אדער ניט איך בין דאַהער אַריבערגעפֿא-רען צו איהם קיין בויסק. ער האט מיר עמפֿאַנגען באהבה אחוה ורעות וויא א רבי צו אן אויבערגעבענעם תלמיד, אזן אלם איך האב איהם מיין געשריבענעם בוך געוויזען, האט ער זיך שבאַרק ערפֿרעהט אזן האט דאן אויסגעריפֿען: „אט אזוי! אָט דאס פֿרויט מיר צו זעהן חאָטש פֿון איינעם פֿון מיינע תלמידים, דער רבי א מחבר אזן דער תלמיד א מחברי לאָז דיין כתב-יד ביי מיר ביז מאָרגען, איך וויל זעהן וואס מיינער א תלמיד האט געשאַפֿען".

אַלם איך בין אויף מאָרגען וויעדער געקומען, האט ער מיר מיט א פֿרייגדליכען שמייכעל עמפֿאַנגען. האט מיר דעזלאַנגט מיין כתב-יד צוריק, זאָגענדיג סאַרקאַסטיש: „געהָ, לאָז דאס אָבדרוקען. עס איז וועהרטה צו זיין געדרוקט, זאָל דיא ווועלט זעהן „יאָסע ליב'ס תלמידים", אזן איבערגעבענדיג מיר אין האַנד א געשריבענעם פאַפּיער, האט ער וויטער געזאגט: „דאָ האָסטו א חסכמה, א מכתב-תהלה פֿון רבי'ן צום תלמיד, עלה והצלח!" אזן דאָס איז דער טעקסט:

כבוד ידידי תלמידי המשכיל המפואר, אוהב חכמה ודורש מדע וכו
שוהר טוב ותושיה מר **נחמיה דוב האפפמאנן** נ"י,

שמחתי מאד, בראותי כי הצבת מאמריך הנכבדים האצורים באוצרך הטוב, לשם עולם, ולהברם בספר, אשר פי קוראיו יקבנו „אוצר נחמד". האמנם נחמדים המה ונכבדים מאד לדעת ולהורות את אשר ידעו; משכילי עמנו יראו ויגילו כי הוספת על ליטעראטור העברי ספר נ ח מ ד למראה וטוב להשכיל, לא לריק יגיעך ולא להבל כלית עתותיך, אך למען החכמה והמדע העלית אונך כליל, למען למד בינה וידיעות העולם ומחוות הטבע לצעירי עמנו, יראו ויקחו מוסר, ולא לכו אחרי התהו, ישמעו ויוסיפו לקח. אולם עוד דבר לי אליך ידידי תלמידי, ואם לא אותו אגרך. ראה נא כי יקרת בעיני כבדת, אשר לא חסת על עמלך וכספך להפיץ הספר הזה בישראל, ומי יודע אם ישוב כספך אליך, כי לא אורח מחברים לך לרפוק על פתחי נדיבים, ואם גם יהיו דבריך טובים ונכוחים, אין מי שומע אליך לחום על עמלך, ולחוש לעזרת הליטעראטור בפולי, כי אם זעיר שם וזעיר שם מאשר ה' קורא — לשרידים, ואתה ידעת את אשר יקרה למחבר, אם לא יהפך גם לסיבב עיר ומחוזות, ומה לך תלמידי, כי תוציא את הנך למען ההשכלה? צא ולמד מרוח הזמן, אשר ממירים מרה ליפיח ובהקיר קרח נורא יקר לבות בני דורנו, לא יחמ באור ההשכלה ואין נחלת רחמים לשפה העבריה, ואתה ידידי הצעיר, תפשת משוט לצאת לקראת הסער המתחולל על ראש המחברים בדברי השכלה ודעת, והשכל להורות בינה בשפה קלה ומהירה למשוך לבות הצעירים אל הטוב והמועיל, אולי ישמעו, אוליגיאוינו לכלי השלך אחרי גום את שפה קדשנו, שארית חמדתנו מימי קדם, צא נא גבור צעיר משכיל, וצלח, כי רב כח לבך מאשר אבינה אני, אולי ה' אותך וחפצו בידך יצלח.

אפס אשר דרשת ממני ידידי, לעבור בנר הבקורת בין בתרי מאמריך, ולהעירך על איזה דברים; מזולת אשר לא מצאתי דבר ראוי לאמר עליו, כי זה הוא אשר לא יבא בדפוס יען נכונים המה ידיעותיך אשר הודעתנו בו, ואם מעטים המה אשר יעברו תחת שבט הבקורת, אל תשת אליהם לב, ואם הרשונו עתותי העירתי עליהם, אולם כמוני תדע אשר רגעי נוחתי ספורות הנה, ואתה תלמידי, אל תיא חשת מבקרים כי האיש אשר ישים תחלה במחבר ספר מדע בעניני הטבע יהולל ולא יחולל בבקורתו, יען מעטים המה בין סופרי שפת העבריה כיומנו אלה, המכבדים את המדע ואת מחוות הטבע הוקרים בעיני בני עמנו. עוד לא השכילו סופרינו הכבירים לדעת כי רק הידיעות התושיות (אזויטיפע ווייסען) יוליכו את אדם קרימה, וההשכלית המשוללות (נעגעטיפע), כשחוק על הסכלות ואמונות הכוזבות, ירעו מאשר יועילו, הכסיל יגשש באפלה, אף אם יאמר לו כי חשך ישוגנו, כי לא עליו נגה ההשכלה, ואשר יתור אחרי האור לא ידע איהו, ואור מתעה יתעהו באשון חשך, לאור החושך בדעת יקראו אור יקרות והם אסורים בחבלי הבערות, עד אשר ללא־אדם שבו וחשך טמון לצפונם. לא כן ידידי אף כי צעיר אתה לימים, דעתך דעת ישישים, לדעת מה האנושית שיאלת מעמך, כ"א את הדעת חישות לבדה, היא כל מגמתה, ואך בעזרתה נפיץ אורה ויפוצו משנאיה מפניה, תפוץ הסכלות וההבל כליל יחלוף ונשנב האדם בצלם אלהים לבדו ביום ההוא. אותה בנת ותהל לרוץ אורח לסיל לך מסלות בערבות השפה העבריה, שנם מתניך ורוץ המערכה, טע נא זמורות זרים כברם קדשנו; אילי יבגה מהן, ואף הצעירים ישאפו ריח ניחוח וישובו יחיו בצלן, צל החכמה והמדע, והיה שכרך בשכר כל העוסק בצרכי צבור באמונה, אשר לעד ינון שמם, ויברכוך טובים וישרים בלבותם, כאשר תברכך נפש מורך ידידך ואוהבך

מוקירך יוסף ליב **ואסניץ** מבירו.

בויסק, ה' תמוז, תרל"ו.

אויבינ וועל איך דיעזעו טהייערען יוגענדפרייונד ניט פערגעסען. זיטצענדינ אין נוישטאדט־סוגינד בין קורץ פאר מיין אבריייזע קיין אמעריקא (אין 1889), בין אך מיט אים געשטאנען אין א שטענדיגען בריעף־וועקסעל וועגען ענינ חכמה און השכלה. אין 1888 האבען מיר אונז צופעליג גע־מראפען אין קאיונא. ער איז פאר מיר ערשיינען אלס עכט ארטהעדאקס־שער רב באצטלא דרבנן פון א קליין האלב־פאי־אטישע ליטווישע שטעדטיל. מיר האבען זיך געפריוט איינער מיט דעם אנדערען און מיר האבען אפאר טעג פער בראבט צוואמען באהבה אחוה ורעות.

אונטערדעסען האב איך מיר ארויינגעוואָרפען אין לער־נען און שטודירען מיט מיין גאנצען לייב און לעבען. איך האב בעקומען א זעלטענעם חשק צו די מאָדערנע העברייאישע ליטעראטור, א זעלטענע תשוקה צו די שפהנע דייטשע קלא־סישע און וויכטענשאפטליכע ליטעראטור.— מיין רבי ר״ל זאסניץ האט פאר מיר געפעפענט זיין קליינעם ביבליאָטהיק, אין וועלכען איך האב געפונען א רייכען אוצר פון די בעסטע העברייאישע אין דייטשע וויסענשאפטליכע ווערקע. איך האב דורכשטודירט אלכסנדר פאן חומבאלדטס „קאסמאס" אין 3 דיקע בענדער, ציממערמאן׳ס „וואונדער דער אורוועלט", די ווערקע פון דארווין, ביכנער, קאנט, לאפלאס, לענץ, ברעהם, דעם „אמרי בינה" פון ר׳ עזריהו מן האדומים, דעם „ספר האלים" פון יש״ר מקנדוה, אברמאָוויץ׳ס „תולדות הטבע", צ״ה ראבינאָוויץ׳ס „אוצר החכמה והמדע", דער „המפתח" פון ט. שאצקעס, און וואו עס איז מיר שווער אָנגעקומען צו פער־שטעהן, פלעג איך קומען צו מיין רביין ר״ל״ן אין ער פלעגט מיר ערקלעהרען און געבען צו פערשטעהן.

דאן האב איך מיר אָנגעהויבען צו האלטען פאר א גאנ־צען משכיל אין מיינע חברים האבען מיר בעמראכט מיט קנאה און הכנעה. איך האב אָנגעפאנגען צו איבערועטצע פון דייטש אין לשון קדש לייבטע וויסענשאפטליכע ארטיקלען וועלבע איך פלעג צייגען זאסניץ׳ען אין ער פלעגט פערריכטען מיינע פעהלערען אין דקדוק און חוקי הלשון. לעזענדיג דיא העברייאישע צייטונגען המגיד; הלבנון און החבצלת, האט זיך אָנגעהויבען אין מיר צו ערוועקען די תאוה פון שרייבערי קנאת סופרים, אין עס האט זיך מיר שטארק פערגלויבט צו זעהן מיין נאָמען געדרוקט מיט אותיות מ־ובעות. איך האב אָנגעפאנגען צו שיקען „מאמרים" אין דיא העברייאישע צייי־טונגען, לויידער אבער ויינען זיי ניט עולה ליפה נעווען, ווייל זייער אינהאלט האט זיך ניט הארמאָניירט מיט דעם טענדענץ פון צייטונג, און איך פלעג שטענדיג בעקומען דעם נעווייסען אנטוואָרט אין רעדאקטארס בריעפקאסטען "מאמרך לא יודפס" ענדליך האב איך נעזיעגט, און מיינער אן ארטיקעל, א בע־שרייבונג פון בירו, האט זיך אָבגערדוקט אין „הלבנון". מיין שמדה איז נעווען אונבעשרייבליך און דער טאג איז נעווען פאר מיר מיר א יום טוב, און אזוא וויא יענער ארטיקעל איז נעווען דיא ערשטע פראָדוקציאָן, דיא ערשטע פרוכט פון מיין העברייאישער פעדער, האב איך פאר ניט איבריג גע־פונען עס אבערצוקאָפירען וואָרט בייא וואָרט פיר דיא לעזער פון מיינע אראינערונגען צום עוויגען אנדינקען.

בירז, בחודש אלול, התרל״ד.

זה מימים רבים חשבתי בלבי להביא מנחה מאשר יש לאל ידי להעלות זכרון העיר הזאת בשערי „הלבנון" לפני הקוראים הנכבדים את אשר נדרתי אז, אשלמה היום.

בין הערים העתיקות אשר יחסו תחת כנפי ארץ רוסיה, תחשב מיכים רבים גם העיר בירז, מודעת זאת לכל חוקרי ארצות ולאומים, כי בימי קדמותה היתה נסיכית (קניאזעטווא), ותקרא בשם „נסיכות ב רז", אמנם הזמן בשטף עווז שדד ממנה את גדלה, ויפשיט מעליה הודה והדרה, בכל זאת עוד נשארה העיר הזאת ברשמי כבודה ועקבות הודה והדרה שהיה לה לשם ולזכר עולם על ידי הבירה (ועל שמה תקרא העיר עד היום בפי דור הישן ובמכתביהם בשם „בירז הבירה) אשר הקריש הנסיך הגדול „ראדזיוויל" לטשכן לו: עוד יתנשאו רוכסי

הרים רמים מפאת העיר צפונה-מערבה בתבנית מרובעת, אשר לא מתולדת המבע כי אם מעשי ידי אדם המה; אשר יסדום ידי חיל הנסיך „וַאדזוויל" למחסה, מאויב בעת צר ומלחמה, אשר בעמקים לבינותם נמשכו אז מי הנהר „עגלאָנא" לחסום דרך האויב, גם הסוללות אשר שפכו השוועדים חבאים לרגלי המלך „קאַרל השנים עשר" מנגד למבצר הנסיך, אשר התבצר בקרבו, יתנשאו נכחם, מהמבצרים לא נותר בעת כי אם חרבות החומה מקדש הנסיך הנהרסה מידי השוועדים, המתנשא בגאון עד השמים, גם מערות גדולות ועמוקות אשר תמצאנה בכל עבר, (ובפרט בצדי המערבי) מספרם הרבה מאד, מבוא חמערות האלה צרו עד מאוד והן תעקשנה אורחותיהן תחת האדמה, עד כי יקל לאדם להחבא שם,— גם שני עמודים גבוהים, אשר קרנם יתנשאו עד לב השמים, עומדים ממול החומה, אבל פשר העמודים השנים האלה נעלם מאתנו ולא נדע מה זה?— המסורה העתיקה תגיד נפלאות על אדותן, כי נמעכו בבנינם חתן וכלה, למען יעמדו העמודים לאורך ימים, אבל היועצים גם הבינים נאלמו ונדהמו בגלל הדבר הזה, אבל מי יודע אם לא הזוה קשורה באגדה זו,— לפני חחומה ישתרע גן נחמד, זמורות זרים ועצים נשאים, פרי הלולים ופרחי תפּאָרה, מעשי ידי הגראַף „יואן טישקעוויטש", אשר סקל אבני החרבות וגיר הכינופצות שמה מיום הקרב,— שם ינהרו כל בני העיר מקטן ועד גדול לשאיף רוח צח וריח השושנים והפרחים הנחמדים למראה עין, אבל להתבונן על החומה הישנה והנהרבה חלזו, תזל כל עין פלגי דמעות, שם נטעו החסידה והעורב את אוהלם, ובקול ילול ונהי יצפּצפּו, כאלו יש דעה גם בהם לדעת את האבל הרובצת על החומה הזאת,

העיר העתיקה הזאת לא יפה היא מאד, חוצותיה אם היותן בנויות במשטר וסדרים אולם בתי מושבותיהן לא יכשכו עליהם עין אורח ואינם נחמדות לעין עובר ברחיבותיה בלי מרצפת אבנים, וברדת גשם שוטף על הארץ אז ימלאו החוצות רפש עד כי תטבענה רגלי ההולכים בה בטיט היון ובחזקה יוציאו את רגליהם ונעליהם מבארות חומר אלה, בצד מזרחה מהעיר ישטוף הנהר „אַגאַשצע" בשקט ודומית חן, עליו בנוי גשר אשר גם שבולת קרח האביב לא ישטפוה, ממערבה לעיר לרגלי המבצרים העתיקים ירימו קרניהם בתי תפלות הנוצרים וכמו מזהבת תנשאו קרניהם למרחוק אשר נבנו לתלפיות בידי יואן טישקעוויץ, כמהלך כחצי שעה מהעיר צפונה יתנשא בחוסן תפּארת ההיכל „אָסטראווא המהולל ומאד נעלה הנצב בהדר גאונו על אשד הנהרות בעבר השני, שם אוה השר הגדול גראַף טישקעוויץ למושב לו, שם ינהרו כל בני עיר בירו לשוח, גם מערים אהרות יבואו לבקר את ההיכל המפואר ומאר נעלה כזה ולהתבונן על כל הנמצא בו, לראות את בתי שעשועיו וגני החורף ואת עקד הספּרים הנמצא שם ועוד דברים יקרי ערך,

ראשית מסחר העיר הזאת הוא פשתים, בימי קדמותה פרץ מסחר העיר הזאת מאד וכנעניה פרחו אז ברבה לכבוד ולתפּארת, האח! גיל וחדוה לבשה אז בלב גבר אשר נטה משכן למושב לו בעיר המהוללה הזאת, כי מצא לו שם מוצא לכסף, אבל הח! עתה ירד המסחר והקנין פה עשר מעלות אחורנית ובנ ה רוששו, ירימם ה׳—

מדי דברי בעסק העיר הזאת, לא אוכל להתאפק מהלל את אמין לבב איש הישראלי: הנה היהודי פה עומד כנציב ברזל לשמור את התורה והמצוה כמצויה עליו, וגם עתה נראה בעינינו ולבבנו ישמח בקרבנו איך היהודי ירחוק עצמו מדבר האסור ע״פ התורה, גם בעת אשר אולה ידו להושיע את נפשו ונפש בני משפחתו, ויביא את עצמו בעול קשה אשר לא יראה שכר בעמלו, ויחזק את לבו לענות בצום נפשו מלבוא לידי חלול שבת, לבו בחוצות בירו והתבוננו בעין בוחנת אם תמצאו איש מפיר חק ומשבית מנהג מקודש גם מימים לא כבירים ואף גם אם יד העוני עליו קשתה יקוה לאלהיו חזן ומפּרנס את יצוריו כי ירחמהו,

הן רבים פה הנערים השוקדים על דלתי התורה ואשר גם אור הדעת נגה עליהם ושמש ההשכלה יקר הולך על אפקיו, לבם לא הולך אחר גלולי הזמן ובליל אמש תאיר למו תורתם ודתם עם חכמתם, והיא כל הגיונם יחפץ לבבם, לא בנרות נחפש פה אחרי בעלי מקרא ובעלי גמרא, היודעים למציא בשדה התלמוד דרך ונתיב ללקט פרחיו ולקטיף שושנים נחמדים לקלע מהם זר דרוש ואגדה לתפּארת, גם מושכים בעט סופר ודוברי צחות לא נעדרו פה, יש אשר גם בחכמת הטבע והזיכות צבא השמים יד ושם למו בין חכמי וסופרי עיר ריגא הסמוכה,

— זעקסטער קאַפּיטעל —

מיין ערשטער ספר אין מיין רייזע אין ווילנא.

זעהענדיג וויא מיינער א „מאמר" האט זיך אָבגעדרוקט „כאותיות מרובעות" אין א העבריאישע ציטונג, האט זיך דער „בולמוס הסופרים", דער חשק צו שרייבען לשון קודש און צו זעהן מיינע שרייבערייַ געדרוקט פּאר דער וועלט —

אין מיין יונגע האַרץ ציפֿלאקערט מיט דעם גרעסטן גלוטה, אוּן דאָס איז דאָן געווען מיין גאַנצער אידעאַל. אך האָב אָנגעפֿאַנגען צו אינטערעסירען זיך אוּן וועלטליכע ארטיקלען אין פֿלעג זיי אַוועקשיקען צום „הלבנון" איז מאָנץ אוּן צו דיא „הצפירה" אין וואַרשא. מיינע ארטיקלען האָבען אָנגעפֿאַנגען נושא חן צו זיין ביים רעדאַקטאָרען אוּן פֿלעגען זיך שטענדיג אָבדרוקען אין רעם וויסענשאַפֿטליכען אבטהילונג „ידיעות העולם והטבע".

אַז איך בין 17 יאָהר אַלט געוואָרען, האָב איך שוין דאָן געהאַט אָנגעשריבען א גאַנצעם וועק, א גאַנצען חבור, וועלכער איז בעשטאַנען פון פֿערשיידענע וויסענשאַפֿטליכע ארטיקלען, וועלכע איך האָב איבערועטצט אין א ריינעם העברייאישען דיאַלעקט פֿון פֿערשיידענע וויסענשאַפֿטליכע ארטיקלען, וועלכע איך האָב איבערועצט אין א ריינעם העברייאישען דיאַלעקט פֿון פֿערשיידענע וויסענשאַפֿטליכע דיסציפלינען, פֿון „דיא גאַרטענלויבע" פֿון דיא ווּאָסנאַיא אָבאָזרעניע" אוו"ו, און דיעזע סעריע ארטיקלען האָב איך א נאָמען געגעבען „אוצר נחמד".

צו יענער צייט האָט מיין רבי ר"ל זאָלנין פֿערלאָזען בריסק, דעו ער האָט אויפֿגעהערט צו דולדען דעם חסידישען אוּן מתנגדישען פֿאַנאַטיזמוס אין יענע פֿינסטערע שטעדטיל, דען צוליעב זיין ערשטען כפֿר „אבן יש ה'" וועלכער האָט זיך דאָן אבגעדרוקט אין ט"ץ דרוקערייי אין ווילנא, האָט ער זיך אינגעקויפֿט פֿיזלע שונאים צווישען דיא פֿאַנאַטישע בורזער בעלי בתים, זייא האָבען צוגענומען זייערע קינדער פֿון זיין חדר אוּן ער איז געבליבען זייא מען זאָגט „אָהן א קנעלונג", אוּן ר' אשר ניסן"ס קאַמאַנדע האָבען איהם אָנגעפֿאַנגען רודף צו זיין ער חרמה. בירו איז אלוא פֿאר איהם ענג געוואָרען אוּן די פֿערפֿעסמעטע פֿאַנאַטישע אָטמאָספֿעריע האָט איהם אָנגעהויבען צו שטיקען. ער האָט דאָרט לענגער ניט געקענט פֿערבליבען אוּן האָט זיך בעזעצט אין בויסק, א זויבערע האַלב-ציוויליזירטע קורלאַנדער שטעדטיל, וואו ער האָט געעפֿענט א בית-ספֿר (פריוואט שולע), וואו ער האָט דיא בויסקער בעלי בתישע קינדער אונטערריכט אין העברייאיש, אידיש, היסטאָריע אוּן אנדעריע וועלטליכע וויסענשאַפֿטען. ער האָט זיך באַלד אין בויסק ערוואָרבען א שהנעם נאמען אוּן האָט געמאַכט א בכבוד'ן לעבען.

דיא תשוקה צו ווערען א מחבר, א פֿערפֿאַסער, האָט זיך אין מיר אזויא געשטאַרקט, דאָס איך ה ב ניט געדוחט אוּן ניט גראשט בין איך האָב מוין פֿערלאַנג אויסגעפֿיהרט. איך האָב אונטערדעסטן מיין ספֿר „אוצר נחמד" מעהרערע מאָהל איבער-געשריבען, צוגעלעגט מעהר ארטיקלען אין פֿערבעסערט דיא שפּראַך, בין ע' איז אויסגעארבייט געוואָרען פֿאַלשטענדיג צום דרוק. דאך האָב איך ניט גיוואָגט דיעזע אונטערנעהמונג צו מאַכען, בעפֿאָר איך וועל מוך זעהן מוט מין רבי'ן בעפֿאָר ער וועט מיינע ערשטע ארבייט דורכקוקען אוּן מיר זאָגען זיין מיינונג. אויב עס איז וועטה צו פֿערעפֿענטליכען פֿאר דער וועלט אדער ניט. איך בין דאָהער אַריבערגעפֿאָרען צו איהם קיין בויסק, ער האָט מיר עמפֿאָנגען באהבה אחוה ורעות וויא א רבי צו א איבערגעבענעם תלמיד, אוּן אלם איך האָב איהם מיין געשריבענעם בוך געוויזען, האָט ער זיך שוּאַרק ערפֿרעהט אוּן האָט דאן אויסגערופֿען: „אט אזוי! אָט דאָס פֿרוידט מיר צו זעהן חאָטש פֿון איינעם פֿון מיינע תלמידים, דער רבי א מחבר אוּן דער תלמיד א מחברז לאָז דיין כתב-יד בייַ מיר ביז מאָרגען, איך ווייל זעהן וואָס מיינער א תלמיד האָט געשאַפֿען".

אַלם איך בין אויף מאָרגען וויעדער געקומען, האָט ער מיר מיט א פֿרוינדליכען שמייכעל עמפֿאָנגען. האָט מיר דערלאַנגט מיין כתב-יד צוריק, זאָגענדיג סאַרקאַסטיש: „געהָ, לאָז דאָס אָבדרוקען, עס איז ווערטה צו זיין געדרוקט, זאָלל דיא וועלט זעהן „יאָסע ליב'ס תלמידים", אוּן איבערגעבענדיג מיר אין האַנד א געשריבענעם פאַפּיער, האָט ער וויטצע גיוואָגט: „דאָ האָסטו א הסכמה, א מכתב-התהלה פֿון רבי'ן צום תלמיד, עלה והצלח!" אוּן דאָס איז דער טעקסט:

כבוד ידידי תלמידי המשכיל המפואר, אוהב חכמה ודורש מדע וכו
שוחר טוב ותושיה מר **נחמיה דוב האפפמאנן** נ"י,

שמחתי מאד, בראותי כי הצבת מאמריך הנכבדים האצורים באוצרך הטוב, לשם עולם, ולהברם בספר, אשר פי קוראיו יקבנו „אוצר נחמד". האמנם נחמדים המה ונכבדים מאד לדעת ולחורות את אשר ידעו; משכילי עמנו יראו ויגילו כי הוספת על ליטעראטור העברי ספר נ ח מ ד למראה וטוב להשכיל, לא לריק יגיעך ולא להבל כלית עתותיך, אך למען החכמה והמדע העלית אונך כליל, למען למד בינה וידיעות העולם ומחזות הטבע לצעירי עמנו, יראו ויקחו מוסר, ולא לכו אחרי התהו, ישמעו ויוסיפו לקח. אולם עוד דבר לי אליך ידידי תלמידי, ואם לא אותו אנדך. ראה נא כי יקרת בעיני כברת, אשר לא חסת על עמלך וכספך להפיץ הספר הזה בישראל, ומי יודע אם ישוב כספך אליך, כי לא אורח מחברים לך לדפוק על פתחי נדיבים, ואם גם יהיו דבריך טובים ונכוחים, אין מי שומע אליך לחום על עמלך, ולחוש לעזרת הליטעראטור בפועל, כי אם זעיר שם ועזיר שם מאשר ה' קורא — לשרידים, ואתה ידעת את אשר יקרה למחבר, אם לא יהפך גם לסוכב עיר ומחוות, ומה לך תלמידי, כי תוציא את הונך למען ההשכלה? צא ולמד מרוח הזמן, אשר ממירים מרה ימים וכהקיר קרח נורא יקר לבות בני דורנו, לא יחמ באור ההשכלה ואין נחלת רחמים לשפה העבריה, ואתה ידידי הצעיר, תפשה משוט לצאת לקראת הסער המתחולל על ראש המחברים בדברי השכלה ודעת, והשכל להורות בינה בשפה קלה ומהירה למשוך לבות הצעירים אל הטוב והמועיל, אולי ישמעו, אוליואוינו לבלי השלך אחרי גום את שפת קדשנו, שארית חמדתנו מימי קדם, צא נא גבור צעיר משכיל, וצלח, כי רב כח לבך מאשר אבינה אני, אולי ה' אותך וחפצו בידך יצלח.

אפס; אשר דרשת ממני ידידי, לעביר בנר הבקורת בין בתרי מאמריך, ולהעירך על איזה דברים; מזולת אשר לא מצאתי דבר ראוי לאמר עליו, כי זה הוא אשר לא יבא בדפוס יען נכונים המה ידיעותיך אשר הודעתנו בו, ואם מעטים המה אשר יעברו תחת שבט הבקורת, אל תשת אליהם לב, ואם הרשונו עתותי העירתי עליהם, אולם כמוני תדע אשר רגעי נוחתי ספורות תהיה, ואתה תלמידי, אל תיא חשת מבקרים כי האיש אשר ישים תהלה בחבר ספר מדע בעיניו הטבע יהולל ולא יהולל בבקורתו, יען מעטים המה בין סופרי שפת העברית בימינו אלה, המכברים את המדע ואת מחזות הטבע הוקרים בעיני בני עמנו, עור לא השכילו סופרינו הכבירים לדעת כי רק הידיעות התושיות (פאזיטיפע וויסענ) יוליכו את אדם קרימה, וההשכלית המשוללות (נעגעטיפע), כשחוק על הסכלות ואמונות הכוזבות, ירעו מאד יועילו, הכסיל יגשש באפלה, אף אם יאמר לו כי חשך ישופנו, כי לא עליו נגה ההשכלה, ואשר יתור אחרי האור לא ידע איהו, ואור מתעה יתעהו באישון חשך, לאור החושך ברעת יקראו אור יקרות והם אזורים בחבלי הבערות, עד אשר ללא־אדם שבו וחשך טמון לצעדם. לא כן ידידי אף כי צעיר אתה לימים, דעתך דעת ישישים, לדעת מה האנושית שיאלת מעמך, כי"א את הרעת הישות לבדה, היא כל מגמתה, ואך בעזרתה נפיץ אורה ויפוצו משנאיה מפניה, תפוץ הסכלות וההבל כליל יחלוף ונשגב האדם בצלם אלהים לבדו ביום ההיא. אותה בנת ותהל לרוץ אורח לסיל לך מסלות בערבות השפה העבריה, שנם מתניך ורוץ המערכה, טע נא זמורות זרים בכרם קדשנו; אילי יבגה מהן, ואף הצעירים ישאפו ריח ניחוח וישיבו יחיו בצלן, צל החכמה והמדע, והיה שכרך כשכר כל העוסק בצרכי צבור באמונה, אשר לער ינון שמם, ויברכוך טובים וישרים בלבותם, כאשר תבריך נפש מורך ידידך ואוהבך

מוקירך **יוסף ליב זאסניץ** מבירו.

בויסק, ה' תמוז, תרל"ו.

בעפֿאָר איך האב אָבשייד געגומען פֿון מיין רבו'ן ר"ל זאַסניץ, האט ער מיר מיטגענעבען אייניגע רעקאָמענדאַציע־ בריעף צו זיינע חברים אין ווילנא. אויך בריעף צום מרפֿים ר' יהודה ליב מ"ץ, בעי ווען עס האט־זיך אָבגעדרוקט זיין ערשטער ספֿר „אכן יש ה'", איינעם צו קלמן שולמאן און נאך איינעם צו שמואל יוסף פֿין. „גיעב זיי די בריעף אוועק" האט ער צו מיר געזאָגט, „איך האָף זייא ווילע ן דיר מקרב ין", האט ער צו מיר געזאָגט, און איך האב אָבשייד גענומען.

דען 16טען מאי 1876 האב אִך אבגעריזט קיין ווילנא. מיין גוטער פֿאָטער האט מיר בעזאָרגט מיט רי זע קאָמפּטען אין אַנשטיינדיגע בגדים, פֿר־עהענדיג זיך דאס זיין זוהן געהט דרוקען א ספֿר און וועט ווערען א העברייאישער פֿערפֿאַסער.

.....

אָנקומענדיג אויף ווילנער באַהנהויף, האט מיך א אידי־ שער־ בעל עגלה אוועקגעפֿירט אין „אָסמינער אכסניה" אויף זאַוואַלנער אוליצע. עס איז שון דאַן געווען 6 אוהר נאכ־ מיטאג. איך האב מיר אַרומגעוואַשען, געהאַט מיין סאַפּיר אין אַריין אין רום זיך אויסצוהען פֿון דער רייזע.

אויף מאָרגען אין דער פֿריה האב איך אַנגעטאָן יום טוב' דיג אין בין ארויסגענאַנגען זעהן ווילנא. דויא אַלטע גרויסע היסטאָרישע אידישע שטאָדט, וועלכע מען רופֿט „ירושלים־ דליטא", דיא „עיר מלאה חכמים וסופֿרים", וואו גיונים גדולים חכמים, פֿילאָזאָפֿען און דיכטער האבען געלעבט, געווירקט און געשטאָרבען, וואו דער גאון רבנו אליהו האט געשריבען זיינע ערהאַבענע ספֿרים, האט אויך מיר א גרויסען איינדרוק געמאַבט. דיא אללע גרויסע מענער וועלכע ווינען געשיל־ דערט אין ספֿר „קריה נאמנה" פֿון רש"י פֿין. האבען זיך אָב געשפּויגעלט אין מיין ווינע שטאַרקע פֿאַנטאַזיע, און ארום געהענדיג אין ווילנער גאַסען, האט זיך מיר אבגעדוכט, ס'

דאָ בעגעגען איך א גאון, דאָרט א פֿילאָזאָף, דאָ א דיכטער אין דאָרט א פֿרנם, א שתדלן, אן עסקן בצרכי צבור.

אום 4 אוהר נאַכמיטאָג איז מיין ערשטער בעזוך געווען בייא קלמן שולמאַן. וויסענדיג זיין אַדרעס, דאס ער וואָהנט אין קוואַסני פֿערעאולאַק אין קישענ'ס הויף, האָב איך דעם פֿלאץ, נאָכפֿרעגענדיג זיך, באַלד אויסגעפֿונען. וויסענדיג ווער דער מאַן איז וועמען איך גיעה יעצט בעזוכען, לעזענדיג באָפֿאָר זיינע ערהאַבענע ספֿרים, דעם „מסתרי פֿאַריז", זיין „הר אל" זיין „הריאל", קדמוניות היהודים", דעם „הריסות ביתר" דעם „דברי ימי עולם" און נאָך און נאָך, האט זיך מיר אבגעדוכט דאס איך וועל בעגענען א מלאך אלהים, א ר' יהודה הלוי א פֿאַטריאַרך, א ישעיה הנביא.

איך האב אנגעקלאַפּט און טהיר פֿון קרמן שולמאַן. מיין גאַנצער קערפער האט גיעציטערט פֿון־אויפֿרעגונג, פֿון ענט־ הוזיאזמום, פֿאַר־שטעלענדיג זיך דאס באלד וועל איך מיא בע־ גענען מיט קלמן שולמאַן פנים אל פנים, דאס באלד וועל ריידען מיט דעם הריסות ביתר, מיט דעם הר־אל.

א בעיאה־ענטע אינטעליגענטע מאיעסטעטישע דיקע פֿרויא מיט א האָר־שיטעל (פאַרוק) אויף איהר שהנ,ם רונ־ דען קאָפּ, מיט דורכדרינגענדע קלוגע אויגען, האט מיר דיא טהיר געעפֿענט און האָט מיר געפֿרעגט וועמען איך דאַרף· און אלס איך האָב איהר געזאָגט דאס איך ווינש צו זעהן ר' קלמן שולמאַן, האט זי, בעטראַכטענד מיר, אָן א זייט אוועק געמורמעלט: „אָט דיא יונגע ליטווישע משכילים וואס קומען שטענדיג, פֿערקירצען דעם לעבען פֿון מיין אָרעמען קלמן עבאַך!... זיא האט מיר אַריינגעפֿיהרט אין א קליינעם ווי־ בערען פֿראָנט־רום, זיא האט מיר געבעטען זיטצען און האט מיר געפֿרעגט ווער איך בין, אים זיא זאָל וויסען צו מעלדען איהר מאַן ווער דער ווייטאָר איז. איבערגעבענדיג אוהר מיי וויזיטען־קאַרט, האט זיא א שמייכעל געטהאָן און האט מיר געזאגט דאס איהר מאַן איז יעצט גראַדע בעשעפֿטיגט אין זיין שטודיר־צימער און האט מיר געהייסען וואַרטען.

עס האט ניט לאַנג געדויערט און מאַדאַם שולמאן איז ויעדער ארויסגעקומען און האט מיר אריינגעבעטען צו איהר מאַן אין זיין שטודיר-צימער.

עפּפּענעדיג דיא טהיר איז מיר ענטגעגען געקומען אַן אַלטער גרויז ג־ויער מאַן מיט א בלייכע אָבגעלעבטע געלע געזיכט, איינגעפאַלענע באַקען מיט לאַנגען עכט אידישען נאָז, מילדע דורכדרינגענדע אבגעלי־בטע מאַטע אויגען, לאנגע פּאות, מיט אן אָבגעטראָגענעם לאַנגען שלאָף־ראק און א שוואַרצע סאַמעטענע יאַרמעלקע אויף'ן קאָפּ. „הזה שומאן?", האב איך ביי זיך געטראכט, „איז דאס אָט דער אָבגעלעב־טער שוואכער קערפער ־ער גרויסער פּערפּאַסער, וועלכער האט אזויא פּיעל געשריבען אין געשאַפּען! הזה שולמאַן?!"

ער האט מיר געגעבען „שלום עליכם" און גענעטען זיטצען. איך האב איהם איבערגענעבען דעם ב־יעף פּון ר"ל זאָסניץ, און אלס ער האט איהם דורכגעלעזען, האט ער זיך צו מיר געוואנדעט מיט דיא פּאָלגענדע ווערטער: „עס פּרייט מיר צו זעהן א תלמיד מובהק פּון מיין פּרייגד זאָסניץ, ער איז אַן אמת'ער גרויסער חכם. וואס קען איך פּאַר דיר טהאָן? איך האב איהם ערצעהלט דעם צוועק פּון מיין קומען אין ווילנא און האב איהם געבעטען עס זאל דורכקוקען מיין נע־שריבענעם ספּר און זאל עטוואס שרייבען. ער האט מיר דעם כתב-יד געהייסען לאָזען ביז מאָרגען און געבעטען, איך זאלל נאָכמיטאג וויעדער קומען.

קומענדיג אויף מאָרגען צור בעשטימטער צייט, האט מיר שולמאַן צוריק אָבגענעבען מיין כתב יד צוואַמען מיט א מכתב־תהילה, זאָגענדיג: „אָט דאָ האַסטו דיין פּערלאַנג, גע־הען אַן אזויא וויטער און איך ווינש דיר מזל וברכה, עלה והצלח!"

פּאָלגענדער טעקסט איז דער אינהאַלט פּון דעם מכתב תהילה וואס שולמאַן האט געשריבען אויף מיין ספּר:—

כבוד ידידי המשכיל הצעיר מר' נ"ד האפפמאנן.

רבים אומרים: קץ שפת עבר בא בא ועוד מעט ואבד נצחה לנצח! כי בנו דור הישן על עמדם עוד יעמדו וישמרו נשף, איבת עולם להם לשפת אלהיהם ושפת תורת הקדושה, ובני דור החדש ההולכים קדימה ושומרים לבקר, בוז יבוז ליקהת אמם העבריה, אם כל קדש בארץ, גם אנשי הבינים העומדים בין ישבי קצות ההם בתוך, גם הם לא יחזיקו במעוזה ולא יתמכו בידיה, יען כי דלה מאנוש היא ולא תחיה את בעליה. ואם מהקצה מזה ישטמוה וינדוה בניה, ומקצה מזה יבוזוה ויתעבוה יוצאי חלציה, וגם אנשי שלומה לא יסורו לשאול לשלום לה, הלא כל פקוח עינים יראה כי בא קצה ואבד נצחה. הנה כי כן יאמרו רבים וכן שלמים, אַך אין בפיהם נבונה, וכל החושבים כמוהם שגו, ברואה והוציאו משפט מעקל. אחת דבר אלהים בקדשו, כי תורתנו לא תשכח מפי זרע ישראל כל ימי עולם, והתורה הזאת הלא היא כתובה בשפת עבר, ומבלי רעת דרכיה, גם דרכי התורה יסתרו מעינינו — כי כל ההעתקות אַך צל התורה הן — וכאשר הכטיחנו ה', כי לא תשכח התרה לנצח, כן לבבנו נכון ובטוח כי גם השפה אשר היא כתובה בה לא תשכח עד עולם, ודבר אלהינו יקום לעולם! — גם נסיון היומי יוכיח באנשים ההם המחליטים בליון חרוץ על שפת קדשנו, ויכזיבם: יקומו נא האנשים ההם ויאמרו, מתי היו ימים טובים לשפת עבר מיום גלות יהודה מעל אדמתו כימי הדור החדש הזה? מתי הרחיבו ילדי העברים את גבולות שפתם העבריה בכמשך שלשים שנה האחרונות האלה בדור אחרון הזה? בתקופה קצרה כזאת עלתה השפה פלאים עד כי לא יאמן כי יסופר! מליצים ומשוררים נפלאים העיר כנורותיהם וישירו נפלאות כבימי עולם ושנים קדמוניות בסוד אלוה על מקדשנו ורוח שפתו הוערה על בני ציון היקרים מקודשי השיר — ספרי חכמה רבים ונכבדים נכתבו בשפה הזאת עד כי כמעט אין ענף מענפי עץ הדעת אשר לא שתול הוא גם־בנן עדנה על יד עץ החיים, תורת אל חי, חיי עולם — ובכל יום יום יציצו עוד מכל עיר ועיר סופרים חדשים לבקרים המלבישים את שפת קדשם שני עם עדנים, ואחרי בלותה ישימו לה עדנה.

בין הסופרים החדשים ההם, יופיע נגד עינינו איש צעיר וסיפר מהיר, עול ימים ויודע דעת חכמים, שוחר תושיה וידיו רב לו בשפה העבריה, המשכיל השלם ה' נחמיה רוב האפּפּמאנן, אשר אצל ברכה לשפת קדשנו והגיש לה מנחה חדשה את ספרו היקר „אוצר נחמד", וכשמו כן הוא, כי הוא אוצר בתוכו דברים נחמדים מיוסדים על אדני ידיעות הטבע ומספרים מפלאות אדון הנפלאות בתבל ארצנו. אני אין מגמת פני לספר בזה תהלת הספר הזה, כי המעתיק דלה דלה את דבריו מבארות מים חיים אשר חפרו חכמים מחוכמים, כרוּ סופרים נכבדים אנשי השם, וזה תתן ומה תוסיף תהלת פי? וחפצי בזה רק להודות להמעתיק המשכיל ולברכהו על אשר התנדב לעבוד את עבודת שפת הקדש ולהוביל לה שי מזמרת פרי החכמה, גם לעורר את רוחו כי יוסיף עוד עשות חיל בספרות העבריה, לנטוע בכרם חמדתה עוד נפני ארזת אשר יינם המוב וישמח לב ויאר עינים, ואנ תפלה לכל יודעי שמי כי יואילו נא להאיר פניהם אל הספר הזה, כי אוצר נחמד הוא וברכה בו.

קלמן שולמאן.

ווילנא, בחודש סיון, תרל"ו.

מיין צווייטער וויזיט איז געווען ביים מדפּיס ר"ל מ"ץ, איך האב אים איבערגעגעבען דעם עמפּפעהלונגם בריף פון זאסנין, ער האט דורכגעבלעטערט מיין כתב יד. האט אויסגערעכענט וויפּיעל דרוקבויגען עס דארף פּערנעהמען און האט בעשטעטיגט א פּרייז פון 250 רובל פיר 1500 עקז. אלס איך האב אים ערקלעהרט דאס איך בין נוט בעמיטעלט דעם ספר צו דרוקען אויף מיינע הוצאות, האט ער איינגעווילינט אבצוזקויפען פון מיר דעם זכות. ער האט מיר געמאכט אן אפער הונדערט רובל מזומן און 500 געדרוקטע עקז. דער געשעפט איז באלד געשלאסען געוואָרען, איך האב געשיינט דיא נעטהיגע פאפּירען, האב אים איבערגעגעבען דעם כתב־יד און ער האט מיר באלד אויסגעצאהלט אין מזומן דיא סומע פון הונדערט רובל.

ערקלעהרענדיג דעם מדפּיס דאס איך בין אין דער מיינונג צו פּערבלייבען אין ווילנא ביז מיין ספר וועט זיך אבדרוקען, האט ער זיך אוועילע פּערטראכט, און האט זיך צו מיר אבגערופּען: „הערט, יונגער מאן, איך זעה פון די צוויי מכתבי־התהילה וואס זאסניץ און שולמאן האבען וועגען אייך געשריבען, דאס איהר זייט א שהנער העבריער אין אזויא ווי איהר בלייבט סאי ווי סאי אין ווילנא, וואלט איך אייך ועלען נעבען עטוואס בעשעפּטיגונג אין מיין דרוקערייי אלס בעל־מגיהה (קאָרעקטאָר), איהר וועט אַרבייטען עטליכע שעה א טאג צוזאמען מיט דיא אַנדערע בעלי־מגיהות און איך וועל אייך צאהלען 3 רובעל א וואך, אום איהר זאלט זיך קענען דורכשלאָגען מיט אייערע הוצאות ביז אייער ספר וועט פּערטיג ווערען".—

מיט פּערגנוגענד האב איך דיעזען פּאָרשלאג אָננענומען, און איך בין באלד געגאַנגען דערצעהלען שולמאַן'ען פון מיין ערפּאלג. ער האט זיך געפּרייט וואס איך פּערבלייב לענגער אין ווילנא, און מאדאם שולמאן האט מיר געבעטען אִיך זאלל שטענדיג קומען אויסצוגעהן מיט איהר אלטען אויף א שפּאציר אויסען שטאָדט, וויל דיא דאָקטורים האָבען איהם גערַאַטהען צו נעניסען פרישען לופט פאר דעם בענעפּיט פון זיין אבגעשוואכטען קערפער וואס האט זיך איהם אָבגעשטעלט דורך זיינע אונערמיעדליכע גיוסטיגע אַרבייט.

— זיעבענטער קאַפּיטעל. —

צווישען ווילנער משכילים.

איך בין געווארען אן אָפּטער איינגעהער אין שולמאן'ס הויז, און כמעט יעדען טאג פלעג איך צו איהם קומען און מיר פלענען ארויסגעהן פאר א שפּאציער הינטערן שטאָדט צו א געוויסען זומער־וואָהנונג (דאַצייע) „זעלעזניע חאטקע"

דאָרטען זיטצענדיג בעהאַגליך אויף א גראָז-באַנק אונטער דיא גרינע צוויגהאַפּטע בוימער ביי א גלאָז פּרישע מילך ערשט פֿון קוה געמאָלקען, פֿלעג דער געניאַלער שריפֿטשטעללער מיר ערצעהלען אינטערעסאַנטע עראינערונגען פֿון זיין לעבענס געשיכטע וועלכע איז פֿערבונדען מיט א גאַנצען דור משכילים אוטאָריטעטען, דיינקער אן דיכטער, מיט וועלכע ער האט צוזאַמען געלעבט און געווירקט. אָט יענע פֿערגעניגענדע שטונדען זיינען געבליבען אייגעקריצט אין מיין זכרון בל זמן מיינע אויגען וועלען אָפֿפֿען זיין.

און דיעזער נאָבעלער השכלה-טרעגער פֿון ניינצעהנטע „אהרהונדערט, האט ביי מיר פערדיענט וועגען אים אַביסעל באריכות צו שרייבען אין מיין „ספֿר זכרונות".

ר קלמן שולמאַן איז געבאָרען געווארען ביום כ' ח"י מנחם אָב הקע"ט אין א קליין שטעדטעלע אָלט-ביחאָב — זיין פֿאָטער האט געהייסען ר' ירוחם פֿישל, און אין זיינע יונגענד יאהרען איז ער געקומען קיין ווילנא און האט געלעהרענט אין גאון"ס בית המדרש. שפּעטער האט ער געלערענט אין דער ישיבה פֿון ר' ישראל גינצבורג, ביי דעם מ"ץ פֿון זאַרעצ'יע, א פֿאָרשטאָדט אין ווילנא. זיין בעסטער אוּ בעליעבטסטער חבר אין יענער ישיבה, איז געווען פּראָפֿעסאָר דניאל חוואָלסאָהן.

זיטצענדיג על התורה ועל העבודה איבער דעם שטענדער פֿון דער גמרא און שולחן ערוך, האט דער יונגער שולמאַן אָנגעפֿאַנגען צו לייענען אונטער אַלטע מוטער, אונטער הייליגע שפּראַך „השפּה היחידה השרידה", און האט דאָהער אָנגעפֿאַנגען צו לערנען תנ"ך און דקדוק. אין א קורצע צייט האט ער א גרויסע פּעולה געטהאָן אין לשון קדש פֿון האט אָנגעפֿאַנגען בעקאַנט צו ווערען מיט דיא גרעסטע און בעוואוסטע משכילים וועלכע האבען צו יענער צייט געלעבט אין ווילנא.

ווילנא איז פֿון אויבען אָן געווען א עיר ואם בישראל, א עיר מלאה חכמים וסופֿרים, און ניט אומזיסט האט מען ווילנא גערופֿען „ירושלים דליטא". צו יענער צייט האבען אין ווילנא געלעבט און געווירקט דיא גרויסע דיינקער אין דיכטער מרדכי אהרן גינצבורג, נח בלאָך, צבי הירש קאַצענעלענבויגען, שלמה זלמן זאַלקינד, אד"ם הכהן לעבענסאָן, זיין זוהן מיכה יוסף, יעאבזאָהן (בן-יעקב), ר"מ נאטהאַנזאָהן מתתיהו שטראשון, אידל שערעשעווסקי, מרדכי פלוגניאָן, שמואל יוסף פֿין, אייזיק מאיר דיק, משה רייכערסאָן און פֿיעלע אנדערע חכמים און מחברים. שולמאָן איז געווען דער יונגסטער פֿון זיי און זיא און זייאהאָבען איהם באַלד אַנערקענט פֿאַר אין געניע, פֿאַר א מאָן פֿון העכסטען און ע"האַבע"דסטען טאַלאַנט, און זיא האָבען איהם אָנגעפֿאַנגען צו שעטצען און צו שטיטצען מיט אַללע מעגליכ־יט.

פֿון יענע אַללע חכמים און מחברים, איז ר' קלמן שולמאַן דער לעצטער איבערגעבליבען. ער איז געבליבען צו לעבען און צו ווירקען פֿיר זיין נאַציאָן, פֿיר זיין הייליגען ציוניסטישען פּאַטריאָטיזמוס און פֿיר אונזער הייליגע שפּאַך.

מיט א אהבה קדושה ומהורה האט שולמאָן אָנגעפֿאַנגען צו א־ביטען אין דיא געפֿילדערטען פֿון דער העברייא־שער ליטעראַטור. זיינע ע־שטע פּרי קדש הלולים. זיין ערשטער פּרעזענט וואס ער האָט געבראכט פֿיר זיין פֿאָלק, איז געווען דער דער קליינער ספֿר'ל „שפּה ברורה", און קוים איז יענער קליינער ספֿר'ל ארויס פֿון דרוק, האָבען באַלד דיא גרעסטע חכמים וסופֿרים אָנגעקענט דיעזען נייעם מחבר פֿאַר א וואַהרע העברייער. מען האָט דיעזען קליינעם ספֿר'ל צוכאפּט, אין אין א קורצע צייט האט זיך אָבגעדרוקט צוויי־טע אויפלאַגען

שולמאָן האט זיך געפֿרעהט־ועהענדיג, דאס זיין ערשטע וועדק אין לשון הקדש האט אוּא פֿוראָר געמאַכט, אוּא איינדרוק געמאַכט אויף דיא חובבי שפּת קדש. און דאָן האט ער געשווארען דאס ביז זיין לעצטען טאָג, ביז זיין לעצטען אָטעמצוג צו ארבייטען פֿיר דיא הייליגע שפּראַכע, פֿיר דיא העברייאישע ליטעראטור. ער האט זיין שבועה געהאַלטען האט ווירקליך נעאַרבייט ביז די לעצטע טעג פֿון זיין לעבען.

זייענדיג א יונגער מאַן פֿון קוים צוואַנציג יאָהר, האט שולמאַן איבערזעצט אין העברעאיש דעם „מסתרי פאריז" פֿון דעם גרויסן פֿראַנצויזישן שריפֿטשטעלער איידושען סו און דער איבערזעטצונג האט איהם געלונגען.

שולמאן האט שטאַרק געליעבט דיא אלגעמיינע וועלט געשיכטע, און האט עס איבערגענעבען צו זיינע ברידער, צו דיא ליעבהאָבער פֿון העברעאיש אין א ריינע אנציהענדע שפּראַכע אונטער דעם נאָמען „דברי ימי עולם" אין 9 כרכים.

שולמאן האט געליעבט זיין נאציאן, זיין גרויסע פֿערגאַנגענהייט מיט א וואַהרע פּאטריאָטישע ליעבע, און האט דאַהער אָנגעשריבען א סך וויכטיגע ספֿרים ווי צב"ש תולדות חכמי ישראל, מלחמות היהודים, מדמוניות היהודים, הריסות ביתר, תולדות יוסף און פֿיעל אנדערע ביז 50 אין צאָהל, אללע זיינען העכסט אינטערעסאנט אין ערהאַבען און וועלען בלייבען אונשטערבליך לדורי דורות.

עס איז צו בעדויערן דאם אזא גרויסער מאַן אוא אונערמיעדליכער שריפֿטשטעללער, האט, וויא אללע אונזערע גרויסע מחברים פֿארבראַכט זיין גאנצען לעבען אין עלענד, ניטה און דחקות. ער איז געווען איינער פֿון יענע אונזערע מאַרטירער וועלכע האבען זיך מקריב נעווען באוהלה של תורה וחכמה און געשטאַרבען אין ארמוטה, קימער און ליידען.

ר' קלמן שולמאן איז געשטאָרבען ד' שבט תרנ"ט, ער איז אלט געווען 78 יאָהר און איבער א האַלבען יאהרהונדערט האט ער אונערמיעדליך געאַרבייט אין דער העברייאישער ליטעראטור, איבערלאָזענדיג אן אונשטערבליכען נאָמען דורך זיינע כרילויאַנטענע ספֿרים.

זיטצענדיג אמאָהל ביי א גלאָז טהיי מיט שולמאן'ען אין זיי ארבייטס-צימער. האט זיך פלוצלינג די טהיר געעפֿענט און א מיטטעליהרהריגער איד מיט א אינטעלינענטע סימפּאטישע געזיכט איז אריינגעקומען. שולמאן איז איהם ענטגעגן געלאָפֿען און זיינען ביידע אריינגעפאלען אין דיא ארעמס. „דאם איז אונזער בעליעבטער דיכטער, מיין יונגענדפֿרוינד הערר גאָטטלאָבערו!" האט שולמאן זיין גאסט פֿאר מיר פֿאָר געשטעלט, אין וויא האב איך מיר געפֿרעהט ביי דעם אונערטעטען צופֿאל צו טרעפֿען פנים אל פנים מיט יענעם בעוואוסטען נעניאלען שריפֿטשטעלער וועמעס ספֿרים האבען אַזא הויכען אויבן־אָן אין דער מאָדערנער העברייאישער ליטעראַטור. איך בין באלד מיט איהם שטאַרק בעפֿרוינדעט געוואָרען און דיא קורצע צייט וואס ער האט זיך אויפֿגעהאלטען אין ווילנא, האב איך מיר אָפֿט מיט איהם געטראָפֿען מיר זיינען געוואָרען זעהר בעפֿרוינדעט, אין אין די שפּעטערע יאהרען, בשעת ער האט הערויסגעגעבען זיין מאָנאַטליכע זשורנאל „הבוקר אור", איז דער פֿרוינדליכער פֿערקעהר צוישען אונז בידען געוואָרען נאך שטאַרקער צוליעב מיינע ליטעראַרישע הילפֿע וואס איך האב שטענדיג ביגעטראָגען צו זיין מאָנאַטשריפֿט, און דאַהער וועל איך דאָ פֿערצייכענען איניגע עראינערונגען פֿון דיעזען געניאלען דיכטער.

ר' אברהם בער גאָטטלאָבער איז געווען איינער פֿון דיא שרידים מדור הישן, א תלמיד מובהק פֿון אונזער אלטען בית מדרש דאָרט אין אונזער אלטען היים. ער איז געבאָרען געוואָרען אין יאהר תקע"א, און זו ער איז אַלט געוואָרען 18 יאהר, האט זיך אָבגעדרוקט זיין ערשטער ספֿר „פֿי־הי אביב" אין יוזעפֿאָוו, וועלכער האט צו יענער צייט געמאַכט גרוים פֿורער אין העברייאישען לאַנער, און די יונגע חובבי שפֿת קדש האבען דיעזען קלייכעם מליצה ספֿר׳ל עמפֿאַנגען מיט גרוים ענטהוזיאַזמום. מבינים האבען דאַמאָלס נביאות געאָגט אויף דעם 18 יעהריגען משורר, דאם ער וועט זיין א לייכטענדער שטערען פֿיר די מאָדערנע העברייאישע ליטעראַטור, און ייערע נביאות זיינען ווירקליך מקוים געוואָרען.

צוויי אין זעכציג יאָהר האט א"ב גאָטטלאָבער אונערמיעדליך אונאויפֿהערליך געאַרבייט מיט גרוים ענערגיע און טהעטיגקייט אין דיא געפֿיעלדערען פֿון דער העברייאישער ליטעראַטור. 62 יאהר ארבייטענדיג אונערמיעדליך, ניט דער־

שלאָפענדיג און ניט דערעסענדיג, דאַרף א מענש וואס אויפֿטהאָן, און ער האָט מאַקו עפעס וואס אויפֿגעטהאָן, ער האט איבערגעלאָזען פֿיר אוגו זיינע צעהנדלינג ספֿרים, כוכבים מאירים און זיין מאַנאַטליכען זשורנאַל „הבוקר אור", אן אוצר וואס איז מלא וגדוש פֿון דיא בעסטע און וויכטיגסטע ליטעראַרישע פראַדוקציאָנען.

דיא צאהלרייכע תלמידים פֿון גאָטשלאָבער האָבען געוואוסט צו שעטצען אין צו אַכטען זייער אלטען ליעבען רבין ביז זיין לעצטען אינענבליק. ער איז נעשטאָרבען אין ביאליסטאָק ב' אייר תרנ"ט א זקן פֿון 88 יאהר.

זיטצענדיג אמאָהל אין ס"יזעם דרוקעריי, כין איך בעקאָנט נעוואָרען מיט א געוויסען ווילנער יונגען מאן צבי ניסן גאָלאָמב, ויעלכער איז שפעטער בעוואוסט געוואָרען אין דער מזויקאלישער וועלט בירך זיינע ספֿרים „מנצח בנגינות" און „זמרת יה", אן אויא וויא ער איז געווען אן איינגעהעריגער בי דיא גרעסטע משבילים פֿון שטאָדט, האב איך איהם צו פֿעראַנקען דיא בעקאַנטשאפֿט פֿון מעהרערע חכמים און ריאַפֿרייגרשאַפֿט וואס אין דאַ האב מיט זיי געמאַכט צוליעב איהם.

ארומשפאַצירענדיג אמאָהל מיט איהם איבער ווילנער גאַסען, האט ער מיר אָבגעשטעלט געגען א גרויסען פֿונף עטאַזיגען פראַכטפֿאָלען בילדונג, אויף ויעלכען עס איז געווען אויפֿגעשריבען מיט גרויסע גאָלדענע בוכשטאַבען „יעווהאָ־פייסקאיא גאָסטיניצא" „האָטעל דע איראָפּא".

„זעהט איהר אָט דיעזען קאָלאָסאָלען עלענאַנטען מויער? האט מיין בעגליטער גאָלאָמב ווייזענדיג מיט'ן פֿינגער, צו מיר געזאָגט. — „דאָס איז איינער פֿון דיא גרעסטע האָטעלס אין ווילנא, און וויסט איהר ווער דער איינעגטהימער איז? ארציק לעווונסאָן, א זוהן פֿון אר"ם הכהן און א ברודער פֿון מיכה יוסף. דער אלטער משורר אד"ם ווהנט דא בייא זיין זוהן אין א בעוונדערען אפּארטמענט, ער האט רעטייערט, און איז אלט, שוואך, קראנק און האלב־בלינד און זיין רייכער זוהן האלט איהם אויף, ווילט איהר איהם זעהן?"

„נעווים, נעווים וואָלט איך איהם ווילען זעהן, דאָס הי סט "אין רויס געווען אזן דעם פאַפסט ניט געזעהן", זויער ווילל דאס ניט זעהן אד"ם הכהן לעווענסאָן דעם בעל „החמלה", דעם מחבר פֿון „שירי שפת קדש", דעם פאטער פֿון כה יוסף פֿון „אהבת דוד ומיכלי און „הריסות טראַריה"?

„טו קוסט וועל איך אייך פאר איהם פֿאַרשטעלען" האט מיין פֿרוינד זיך צו מיר אבגערופֿען. „אָבער איך זאָג אייך א פֿאַראוים, דאָס קיין שטאַרק פֿרוינדליכען קבלת פנים וועט איהר פֿון איהם ניט האָבען, דען אווא וויא ער איז דער בעל „החמלה" אליין, איז ער אבער דער גרעסטער „אכזר" געגען אונזערע יונגע משכילים און ניט אויגער פֿון זיי איז פֿון איהם ארויסגענאַנגען בשן ועין".

מיר זיינען אריינגענאַנגען אין האָטעל, אין דער פאַרטעער חאָט אונז אָבגעוויזען וואו דער אַלטער „גאַסאָדרין לעויענסאָן" וואָהנט. אַרייגקומענדיג אין אן עלענאַנטען צימער וואו דיא ווענט זיינען נעו עזען פֿערדעקט מיט כפֿרים, אין דאָס האבען מיר געפֿונען זיטצענדיג אן אַלטען גרייז גראָיען מאן מיט א בריטען שירעם איבער דיא אויגען, איינגעהילעט אין א לאַנגען בריטען שלאָפֿראָק מיט בריטע ארבעל, בלעטערענדיג עפעס א גרויסען אילוסטרירטען בוך.

מיין פֿרוינד נאָלאָמב האָט מיר פאר איהם פֿאַרגעשטעלט ער האט געגען מיר אויפֿגעהויבע[illegible] בלינדע אויגען. און מיט א זויערן אונטוף ידעם [illegible] ער אַרויסגעשטאַמעלט: „וועדער א יונגער משכיל, וועדער א יונגער מחבר, אן מסתמא וויעדער א שרים שיבער וואס בעזונגט דיא זון מיט דער לבנה און שטערען, דעם הערבסט אן דעם פֿריהלינג, דיא פֿויגעלאך וואס זונגען און דיא פֿעשע ואס קורקענען".

איך האב איהם אין קורצע וואָרטען ערקלעהרט, דאס איך בין ניט פֿון דיא שוירים פֿשרייבער, דאס אין שרייב פֿין דער נאַטור, פֿון ווילטליכע ווייסענשאַפֿטען, און מיין ספֿר וואס דרוקט זיך בייא מ"ץ, איז א ווערק זועגען „ידיעות

העולם והטבע"; און אלס איך האב איהם געזויגט דיא צוויא מכתבי תהלה פון שולמאן און זאָסניץ, האט ער זיך אָבגע־רופען: „אָט דאס, אָט דאס דאַרפען אללע אונזערע יונגע שרייבער שרייבען, הלואי זאלען זיי וואס מעהר איבערזעטצען ווי־סענשאַפטליכע ידיעות אין לשון קדש, אָט דאס וועט פיר דיא וועלט א סך מעהר נוטצען ברויגען וויא די פוסטע שירים און אין קוצין פיוטים".

וועהרענד איך האב איהם ערצעהלט דאס איך בין א תלמיד פון זאָסניץ'עם חדר, האט ער זיינע האַלב־בלינדע אויגען אויסגעשטעלט אויף מיר און מיט אַן אונפערטרויטען מאָן האט ער זיך אָבגערופען:

„א תלמיד פון זאָסניץ?! זאָל דאס אמת זיין? א טייערער איד זאָסניץ, הלואי וואָלטען מיר האָבען א סך א סך אידען יא זאָסניץ איז, א סך אועלכע זאָסניצעס, ער איז אוינער פון אונזערע גרעסטע חכמים אין היינטיגען דור, ער איז בייּ מיר געווען, איך האב מיט איהם א סך א סך גערעט, איך האב דורכגעלעענט זיין „אָבוּ יש ה'", ס'איז א מייסטער־ווערק, וואס וועט אַמאָהל האבען ארום זיינע גליונות אפּשר־אזויא פּיעל ביאורים און פירושים וויא דער „מורה נבוכים" בשעתו, און קוים איז זאָסניץ געווען דיין רבי, בין איך זיכער דאס ער האט דיר געווויס געלערענט דיא זיכערסטע וועג וויא אָנצוגעהן מיט דיין פּעדער. וועהן דיין ספּר וועט זיך אבּ־דרוקען, ברייגג מיר איינעם, איך וויל זעהן דיא ארבייט פון אָסניצעם א תלמיד. דוא בינסט נאך א יונגער איינגעל, געה אָן אין דעם ענין וואס דוא האָסט אָנגעהויבען, שרייב וואס מעהר פון דיא מיטער נאַטור, פון גאָטם וואונדער, דוא וועסט זיך א גרעסערען נאָמען ערווערבען, דוא וועסט פּיעל מעהר נוטצען ברויגען וויא יענע איינגלאַך וועלבע זיגגען אַיבער א מורמעלדיגען טייכעלע, איבער אַ פּיגעלע וואס זיצט אויף א צוויגעלע און זיגגט א מאָרגען־ליעדעלע..."

נעהמענדיג אָבשייד פון דעם אַלטען גרויסען דיכטער, האָט ער מיר געשאָנקען זיין „שירי שפּת קדש" בתנאי איך זאָל איהם שיקקען מיין ספּר „אוצר נחמד" וועז ער וועט אַרויס פון דרוקק.

ארויסגעהענדיג פון אר"ם הכהן'ס הויז, האט זיך גאָלאָמב צו מיר אָבגערופען:

„דוא האָסט געהאַט מעהר גליק וויא פּערשטאַנד, דוא האסט גוט אבגעשניטען פון דעם בעל „החמלה" דער אַלטען משורר, מעהרערע גרעסערע און עלטערע משכילים פון איהם ארויס בשן ועין און האָבען זיך פאַרשאַלטען דעם לעבען וואס האָבען זיך מיט איהם געזעהן.

„זעהט אויהר ניט אז דאס איז געווען דער זכות פון מיין רבי'ן זאָסניץ?" האב איך איהם געענטפּערט, „דער נאָמען „זאָסניץ" איז בייא איהם טהייער, און צוליעב דעם וואס איך בין זאָסניץ'עם א תלמוד, האָט ער מיר בעסער בעהאנדעלט".

עם איז דאַהער ווערטה אכיסעל באריכות צו בעשרייבען וועגען לעבען און ווירקען פון דעם אַלטען אבזריות'ען דיכט־טער, וועלכער האט זיך אונשטערבליך געמאַכט דורך זיין „החמלה" און וועלכער האָט מיט מיר אוא אויסנאַהם געמאַכט אזויא נאָבעל און פּרויגדליך מיר צו בעהאַנדלען.

אין דעם וועלבען יאהר וועז דער גרויסער משורר נפּתלי הערץ וויזעל דער מחבר פון „שירי תפּארת" איז געשטאָרבען, דאס איז געווען אין שנת תקס"ה, האָט זיך ארומגעטריבען אין ווילנער גאַסען אַן עלף יעהריגער אינגעל, וועלכער איז שפּע־טער געוואָרען דער פאַטער פון דער מאָדערנער העבריישע פּאָעזיע, און דער נאָמען פון יענעם אינגעל איז געווען אברהם דוב בן חיים אר"ם הכהן לעווענסאָהן.

אברהם דוב איז געבאָרען געוואָרען אין וונא בשנת תקנ"ד. זייענדיג נאָך א יונגער כאָ איז איהם אָבגעשטאָרבען זיין מוטער און ער און" זיין פֿאטער האבען געגעסען קעסט בייא זיין זיידען וועלכער האט איהם ערצויגען וויא א אייגען קינד. דער קליינער אברהם האט זיך אויסגעציכענט מיט זיינע פֿעהיגקייטען און מען האט איהם געהאַלטען פֿאר א וואונדער־קינד. און זייענדיג קוים פֿינף יאהר אלט האט מען איהם אַריינגענעבען אין חדר לויט דעם מנהג פֿון יענע צייטען און קוים הרט ער שוין געקענט פֿאַרטיטשען עטליכע פסוקים חומש; האבען איהם דיא מלמדים אננעהויבען צו דרעהען זיין יונגע שוואכע קאָפּ מיט גמרא'שע פלפולים, אדער וויא ער האט זיך שפעטער זעלבסט אויסגעדריקט: „הצעידוני (המלמדים) במוראים גדולים אל תוך עמקי ים התלמוד הגדול והנורא בטרם ידעתי את דת ישראל ואמונתו, את נביאי האמת והצדק, את לשוננו הקדושה ואת ספֿרי קדשנו, את בני עמי בכל הארץ ואת קורותיו מעולם, כל ראשית חכמה במעשי ה', כל מוסר השכל ודרך ארץ", און אזויא איז ער געוואָרען איבער דער גמרא אין חדר ביז ער איז עלף יאָהר אלט געוואָרען.

דאן האט איהם זיין מלמד אָנגעהויבען צו לערנען דיא פרשה פֿון דער וואך און דיא הפֿטורה מיט טראָפּ (טעמים), און עס האט זיך באַלד אָנגעפֿאַנגען צו ערוועקען אין זיין יונגען מוח עפּעס א מין געפֿיהל פֿון צופֿרידענהייט און אַנגענעהמליכע זיסיגקייט וואס שוועבט איבער דיא ספורים פֿון תנ"ך, און האט אָנגעפֿאַנגען צו לערנען לשון הקדש.

ווען ער איז קוים 14 יאהר אַלט געוואָרען; האט איהם זיין פֿאָטער חתונה געמאַכט מיט א בעל הבית'אישע מיידעלע ועלכע איז מיט א יההר פֿאר איהם יונגער נעווען, לויט דעם פֿאַרצייטיגען אונזויטטליכען נאַרישען מנהג. אַבט יאהר צייט איז ער געוועסען בייא זיין שווער אויף „קעסט" אין א קליינע שטעדטיל מיכאַילישאָק, און דאַרום האט מען איהם שפעטער גערופֿען „בער'ל מיכאַילישקער".

אין דיא גאַנצע צייט פֿון זיינע קעסט־איז ער געוועסע, איבער דער גמרא, און אין בעזונדערע שטונדען האט ער זיך אָבגעגעבען צום תנ"ך און צום חכמת הדקדוק. שפעטער האט ער זיך בעוועגט אין אָשמינע, אין אזוי וויא ער איז שוין דאָן געווען א גרויסער גמרא למדן און א בקי אין חושן משפט און יורה דעה, האט איהם דער אָשמינער רב צוגענומען צו זיך אלס דיין, וויל ער האט איהם אַנערקענט דאס ער איז א'ן עלוי מיט א גאון'אישע קאָפּ. דיא שטעלע פֿון דיינות אי איהם אבער ניט געפֿעליג געווען, און אלס ער האט זיינע עטליכע הונדערט רובעל נדן דאָרט צוגעלייגט, האט ער זיך צוריק אומגעקעהרט אין זיין געבורטשטאָדט ווילנא, וואו ער האט זיך אָנגעהויבען צו בעשעפֿטיגען אין אונטערריכטען גבירישע קינדער איז תנ"ך און דקדוק.

דאַן האט אד"ם אנגעפֿאַנגען צו שרייבען שירים אין א ריינע מאָדערנע העבריאישע שפראַך, שירים מיט הויכע גע־דאַנקען, מיט דעם נוסח פֿון עבט העבריאַישע פּאָעזי, אבער דער אינהאַלט פֿון זיינע עשטע שירים איז ניט געווען עבט אידיש־נאַציאָנאַל געזונען, וויל ער האט זיא בלויז גע שריבען צוליעב אהבה צו דער הילינער שפראך, ווי למשל:

אל שלחן אלהים ישבתי שבת,
ובידי עט סופר לו אנהלה,
ושפתו בקדש ידי כותבת,
ושפת תורתו ושפת עמו סלה.
אלי נא עורה הרוח העירה
בשפתך אלי אליך אשירה.

באלד איז ער בעוואוסט געוואָרען אלס „מליץ ומשורר נשגב", און דיא חכמי ווילנא האבען אין איהם אַנערקענט דאס שפעטער וועט ער זיין איינער פֿון דיא בעסטע העבריי־אישע דיכטער אין יענער צייט.

דאָן האט אד״ם אָנגעפֿאַנגען צו שרייבען א סך פֿער־
שיידענע שירים, וועלבע האבען ענטהאַלטען טיפֿע געדאַנ
קען אין א ריינע פּאָעטיש-העברייאישע שפּראַך. און אזוי
שרייבענדיג האט זיך אין איהם ערוועקט דיא אהבה צו
ציון, און ער האָט דאָן אַזוי א געשריבען:

אויה! מי יתן לי כנפי ברק
ורעש קול נהמת רעם,
רגע אעופה מעל לבנון
מעך ראשי הררי תבור וכרמל.
שמה ארעים עם מעונות אריות,
עם משברי ימים אתן כול:
זכרה, אלוה, ירושלים זאת,
הבט, אדה, הרבותיה אלה,
הר־ציון זה הביטה בו
ומקום מקדשך מה היה לו?
אולם ודביר איפה המ״?
ומה זה עוללת לקדש פנימה?—

אין תר״ב האט זיך אָבגעדרוקט דער ערשטער טהייל פֿון
זיין ספֿר „שירי שפֿת קדש״. דאס איז געווען זיין ערשטער
ווערק, וועלבער איז באלד פֿערשפֿרייט געוואָרען איבער דער
גאַנצער וועלט, און האט געמאַכט א גרויסען איינדרוק צווי־
שען דיא ליעבהאָבער פֿון דער העברייא־שער פּאָעזיע. אַללע
גרויסע העברייאישע אויטאָריטעטען האבען זיך פֿערוואונדערט
אויף זיין קליגגענדע ריינע עבט העברייאיש-פּאָעטישע שפּראַך
דיא יונגע משכילים האבען כמעט איינגעשלונגען זיינע שירים
און האבען איהם בעטראַכט אלס א צווייטער ר׳ יהודה
הלוי. נאָך מעהר האָט דאָן אויף זיא אן איינדרוק געמאַכט
זיין אונשטערבליכער שיר „התמורה״:—

עפֿר יינק עשב, אותו ילחך כשב,
כשב יאכל גבר, אותו יבלע כבר.

מעהרערע פֿון זיינע שירים זיינען אזוא בעליעבט גע־
ארען פֿון פֿאָלק, דאס מען האט אויף זיי מעלאָדיין געמאַכט
און זיינען גיעזונגען געוואָרען אין פֿיעלע אידישע הייזער, זיין
שיר „דל מבין״ וועט בלייבען אויף דער וועלט אונשטערבליך:

אשאל: למה? עשיר שמה, לו רב ענין, לו רב קנין,
ואני עני, אל נשני, רק בעמלי, שת גורלי?
אך הוא יחרד, לא יניח, הונו נפֿרד, אל כל רוח,
ואני שלו אין פֿחד, אני ועמלי יחד!
ואני שלו אין פֿחד, אני ועמלי יחד!
לו עבדים, מה נחמדים, עושים אונו, מרבים הונו,
ואני עני, בדד אָנִי, בלתי ידי, הם עבד,
אך הוא ידאג, פֿן יברחו, תמיד ישאג פֿן יקחו,
ואני לא כן אפֿונה, אני ידי אמונה.

מעהר פֿון אללע זיינע שירים האט דעם גרעסטען אויג־
דרוק געמאַכט אויף דער וועלט זיין גרויסער שיר „החמלה״,
וועלבער וועט בלייבען פֿיר אימער און עוויג אונששטערבליך.
אין דיעזען שיר שילדערט דער דיכטער די „באָרעמהערציגקויט״
(החמלה) דיא הימלישע מאָכטער (בת השמים); וועלבע
שוועבט ארום אויף דער וועלט, און גיט קענענדיג צוזעהן
ד א אכזריות וואס עקזיסטירט אונטער דער זונן, זוכט זיא
זיך צו באַהאַלטען צווישען פֿעלזען און קלופֿטען אום ניט צו־
צוזעהן דיא אכזריות פֿון שטאַרקערען צום שוואַכערען. אבער
„יזיד״ דאָרט געפֿינט זיא קיין רוהע קיין טרייסט, און גיעסט
אוים איהר ביטערע פֿערקלעמטע הארץ אין א שיר וועלבער
איז אויסגעטהיילט אין פֿינף אבטהיילונגען. דער ערשטער אב
טהיילונג שילדערט דיא מערדעריין און אכזריות וואס שפּיעלט
זיך אב צווישען דיא חיות, צווישען וואַלף און שעפּס, צווישען
טיגער און הירש, אדלער און טויב. דער צווייטער אבטהיילונג
שילדערט דיא רציחות פֿון מענשען צו חיות. דער דריטער
אבטהיילונג — די גרוילטהאטען צווישען מענשען צו מענשען
און דיא אונשולדיגע מענשען־בלוט וואס ווערט פֿערגאָסען

אויף דער וועלט. אין פֿיערטען אבטהיילונג בעקלאַגט זיך די החמלה אויף דיא אכזריות פֿון דער נאטור וועלכע בענעהט דורך פֿייער, וואסער, שטורם, ערדציטערנים, דונער און בליץ אין אין פֿינפֿטען אבטהיילונג בעווייגט אין בעקלאַגט דיא באַרמהערצינע הימעלס־טאכטער דיא נאַנצע וועלט, דיא מענשען אין חיות אין אללע בעשעפֿענישען, ביז א הימלישע שטימע ענטפֿערט איהר, דאס אזויא איז גאָט'ס ווילען אין אזויא בלייבט לויט דיא נעזעטצען פֿון דער נאטור.

דער שיר „החמלה" ענטהאלט הונדערט פֿערזען (בתים) דער ערשטער פֿערז פֿאנגט זיך אָן מיט דיעזע ווערטער:—

הוי אד שור והי הבט לא אוכלה — חמו מעי המו וכלבי לחיי
הה לבי לבי נפשי נבהלה — וכליותי איפוא פשה המחיץ
אנא סמכיני פי אתם בחים — חמלה אנכי מבנית השמים

ניט קענענדיג צוזעהן דיא נעוואלטיגע אכזריות וואס עס שפּועלט זיך אב ישדען אויענבליק אונטער דער זונן, קען די החמלה דאָ אונטען מעהר ניט פֿערבליבען, נוא איז צו עדעל צו באַרמהערציג צו קענען מעהר צוזעהן דיא אללע הימעל־שרייענדע גרויליפֿהאטען, אין ארויף פֿליהענדיג צוריק אין הימעל ניסט ויא אוים איהר לעצטען קרעכץ מיט דיעזע ווערטער:—

לכן אכזריות אחלה פניך — הקלי עולך מעל האברים האלה,
גם עתה רגע זה הה אחמול גם עליך — התוכלי חפר עצת ויעץ פלא
צר לי פה ארץ אעלה על כפים — חמלה אנכי בבנות השמים!

דיעזען גרויסען ערהאַבענעם שיר „החמלה", האבען צו יענער צייט טוויענדע פֿון אונזערע יונגע משכילים זיך אויס־געלערענט אויסווייניג, אין מיט א מעלאָדי וועלכע איז דאן צוגענאַסט געוואָרען פֿון א גרויסען קאָמפּאָזיטאָר, פֿלעגט דיא „החמלה" געזונגען ווערען אין פֿיעלע אַריסטאָקראַטישע הייזער.

אין „אהר תר"י איז דער צדיק סיר משה מאנטיפֿיורי געקומען בעזוכען זיינע ברידער אין ווילנא דיא גרעסטע אידישע פֿאַרשטעהער פֿון ווילנא; ווינען געקומען דעם הויכען נאַסט מקבל פנים זיין און האבען איהם איבערריכט אן אַדרעסס ווועלכען ״אד״ם האט מיט גרוים קונסט פֿערפֿאַסט לכבוד דעם אונשטערבליכען מענשען-פֿרייגד.

צו ענער צייט האט דיא רעגיערונג געפֿענט אין ווילנא דיא „ראבינער שול" און אד״ם איז אויפֿגענומען געוואָרען דארט אלס אויבער-לעהרער. זיינע וויידושעס (שבירות) האט איהם געקליקט צו מאַכען א שעהנעם אנשטענדיגען לעבען מיט זיין פֿאַמיליע און צר האט זיך נעפֿיהלט צופֿריעדען.

פלוצלינג אבער איז זיין גליק פֿערפֿינסטערט געוואָרען, א גרויסער אינגליק האט איהם נעטראפֿען. וועלכער האט איהם זיין לעבען פֿערביטערט ביז'ן טויט. אין תרי״ד איז אבנעי־שטארבען זיין 24 יעהריגער זוהן מיכה יוסף. וועלכער האט פֿערפֿאסט דעק „בנור בת ציון" אין דעם „היסות מראיא" אין אלם דיכטער וואלט דער זוהן איבערנעשטיגען דעם פֿאטער. דאָן האט דער אונגליקליכער אלטער פֿאעט אנגעשריבען א שיר „מיכל דמעה" אין וועלכען ער בעקלאגט דעם גרויסען פֿערלוסט פֿון זיין זוהן וועלכער איז אזוי יונג אוועק פֿון דער וועלט

מקני צפורי, הח, מי הבריח! — מביתי מזמורי מי זה השכיח!
מי נפץ כנורי ויקרא נהי! — ולכל חמודותי מי אמר לכנה!
אל כל תקותי רגע התהפכנה! — ולנפשי „חיי אל חיים" ויהי.
חיי וראי חיי בן כי יתמו — (חיים שבם גם חייכי רקמו);
וחיי וראי קברו בשדי צלמות — מי צוה כל זאת אלהים האתה
התחיה אותי ובני זה המתה? — טמית ומחיה הנך גם במות!
אך דלה כל דמעה לבכות שברך — רזה כל קינה לחרות על קברך
כי רב מהן גם המוה גם הקבר — כל בכיות חלד אם אחת תהיינה
כל קינות בה אם אחת העשינה — כלן לא תשוינה בגדל השבר.

דיעזער גרויסער בראָך האט דעם אונגליקליכען פֿאָטער געשטירצט און אריינגעוואָרפֿען אין א שוואַרצען יאוש, וואס האט איהם פֿערפֿינצטערט זיין גאנצען לעבען און האט זיך ניט געלאָזט טרייסטען ביז זיין לעצטען אטהעמצוג:

אֲהלי קדר לי שמים אחריך ורפידת שואה לי ארץ בלתך.

זיין אוידים דער געלעהרטער יהושע שטיינבערג האט אויף זיין מצבה נעשריבען פֿאלגענדע וועדטער:—

אד"ם ביקר; מאל מוכתר, לשיר שירי „שפת קדש",
ביפי קול מליה, חדשת נעוריה, כסהר בחדש,
רוח שיר נביאינו; הורדת אלינו, בקוי כנורך,
הוד זמרת אלוה, משמי גבוה, עוררה ימינך.

איך האָב מיין פֿרײַנד המשכיל צבי ניסן גאָלאָמב געווײזען אַן עמפֿעהלונגס־כריעף פֿון מיין רב'ן זאָנניִן צו ר' שמואל יוסף פֿין.

„פֿין איז אויך ניט פֿיעל בעסער פֿון אָדם'ן—האָט ער זיך צו מיר אָבגערופֿען אלס ער האָט זאָנניִן'ס כריעף דורכגעלעזען —ער פֿערפֿאַלגט אויך דיא יונגע משכילים און איז בטבע אין אכזר נעגען דיא נייע שרייבער, ער, זייעדיג א גרויסער אויטאָריטעט און א גרויסער גביר, טראָגט עפעס אמין שנאה כבושה אויף דיא נייע העבראיישע שרייבער, קיינער, געפֿעלט אים ניט, האַלט זיך ביי זיך אני ואפסי עוד מעהרערע פֿיינע טאַלאַנטפֿאָלע שרייבער, האָבען אים בעזוכט און וייא זיינען ארוים נעגאַנגען פֿון אים בשן ועין, דען ער איז בטבע זעהר א בייזער, זיין טעמפער איז פֿייערדיג, אוי פֿאַלט אַרויף אויף א מענשען וויא טינער אויף אַן אונשולדיגע שעפֿעלע. דאָך, אויב דוא ווילסט דוקא אים זעהן, אין אים וויזען זאָנניִן, עס בריעף, וועל איך מיט דיר צו אים נעהן, אָבער איך בין ניט פֿערפֿאַנטוואָרטליך אויף זיינע גוטע בעהאַנדלונג.

זעהן אוהר אין דער פֿרוה אין א פֿרייטאָג איז גאָלאָמב מיט מיר נעגאַנגען צו שמואל יוסף פֿין. און אזוי וויא ער האט געוואָהנט אין שניפישאָק א פֿאַרשטאָדט פֿון ווילנא, האָבען מיר נעמוזט פֿאָהרען מיט א טראַמווי נעצוינגען פֿון פֿערד, מיר זיינען אין שניפעשאָק אָנגעקומען 11 אוהר, מיר האָבען אָנגעקלונגען אין פין'ס פֿיר שטאָקינגען בולדונג א פֿוטמאַן איז ארוים־גענעקומען און האָט אונז געפרעגט וועמען מיר דאַרפֿען אין אלס גאָלאָמב האָט איהם געזאָגט. דאָס מיר ווילען זעהן העררן פֿין. האָט ער אונז אַרויפֿגעפֿירט אויף ציוויטען שטאָק און האָט אונז געוויזען זיין טיר. גאָלאָמב האָט אָנגעקלאַפּט אין א זיסען פֿרויען־שטימע האָט זיך געהערט ענטרע.—דאָס איז דעם אלטען'ס אויניקעל א אַכצעהן יעהריגע מיידעל העכסט געביבלדעט און העלפֿט איהם אין שרייבען זיינע חבורים. ויא היימט בלומע און נאַטור ווילנאָ קלינגט פֿון איהר, האָט גאָלאָמב צו מיר געזאָגט. מיר זיינען אריינגעקומען אין א רייך עלגאַנטען מעבלירטען צימער אין וועלכען דרייי וועמט זיינען פֿערשטעלט געווען מיט ספֿרים. אין מיטען צימער. ביי א גרויסען פֿיער־קאַנטיגען טיש איז געזעסען דער אלטער פֿין מיט בלויע ברילען אויף'ן נאָז און געקוקט אין אַספֿר. ער האָט זיך מיט אונצופֿריעדענהייט אומגעקעהרט צו אונז, און קוים האָט ער דערזעהען גאָלאָמב'ן האָט ער זיך אָבגערופֿען: גוט מאָרגען גאָלאָמב. וואָס פֿאַר א חיה האָסטו מיר דאָ ווידער געבראַכט?

„הערר פֿין, די חיה וואָס איך האָב איך היינט געבראַכט איז ניט קיין חיה רעה, אָבער דיעזער יונגער מאַן האָט א בריעף צו אייך פֿון ר' יוסף ליב זאָנניִן, דער מחבר פֿון „אָכן יש ה'", האט איהם גאָלאָמב מיט א שמייכעל נעענטפֿערט.

„א בריעף צו מיר פֿון זאָנניִן?— פֿון איהם א בריעף בין איך נייגעריג צו זעהן, זאָנניִן איז מיינער א פֿרייונד, ער איז א גרויסער משכיל, א חכם, גיעב מיר דעם בריעף".

איך האָב איהם זאָכניִן'ס עמפֿעהלונגס־בריעף איבער גאָנעבען. ער האט דעם בריעף מיט אויפֿמערקזאַמקייט דורכגעלעזען, אומקעהרענדיג זיך צו מיר, האָט ער מיר גערייכט דיא האַנד און נעזאָגט: „שלום עליכם! זעץ זיך, ווי באַלד דו בינסט זאָנניִן'ס א תלמיד מעג מען זיך היינען זעצען, אוּן דו, גאָלאָמב, קענסט זיך אויך זעצען. יעצט זאָג מיר, האָפֿפֿמאַן, וואס קען איך פֿאַר דיר טהאָן?"

„טהאָן, הערר פֿין, פֿיר מיר, וויים איך ניט וואס איהר

קענט, איך בין בלויז געקומען איך זוּ זעהן, ווייל מיין רבי זאָסניץ האט מיר אזוי פֿיעל פֿון איך ערצעהלט, און עס ווילט זיך זעהן פנים אל פנים א מאָן, וועלכער האט אזוי פֿיעל גע־טהאָן און געווירקט פֿיר אונזער א־עמע ליטעראַטור", האב איך איהם געענטפֿע־ם.

„אויב דוא פֿערבלייבסט לעננער אין ווילנא, קענסטו שטענדיג זוּ מיר אריינקומען, און אפֿשר קענסטו מיר וואס העלפֿען אין מיין „כנסת הגדולה" וואס איך האָלט יעצט אין מסדר זיין צום דרוק, איך ברויך א יונגען מאָן, וועלכער זאָלל מיר העלפֿען בלויז אַפֿאָר שעה א טאָג אין איבערשרייבען מאַנכע עמודים פֿון מיין ספֿר, וועלכער דרוקט זיך יעצט בייא דיא ראם׳ס; אויב דוא ווילסט זיך איבערנעהמען מיר זוּ העלפֿען, וועל איך דיר צאָהלען א האָלבען רובל פֿיר צוויי שעה אַ־בייט יעדען טאָג און איך רעכען דאס דוא וועסט צופֿרידען זיין".

איך האָב דעם דזשאָב אָננעגומען און איך פֿלעג קוממען זוּ פֿין׳ען זעקס מאָהל א וואך און פֿלעג יעדען טאָג בייא איהם ארבייטען איבער צוויי שעה אין זיין „כנסת".— זיין אויניקעל בליטיקעלע, א בליהענדע רייצענד־שעהנע אכצעהן־יעהריגע מיידעל, האָט אויף מיר א בעזונדערען אינדרוק נעמאכט שטונדען לאַנג פֿלעגען מיר בוידע אבוויטצען אויף־זן ואַרענדע וועהרענד דער אלטער פֿין פֿלעגט שוין לאַנג שלאָפֿען. עס האט זיך דאַן אין מיין יונגע הארץ ערווועקט עפעס אזא מין ציהענעם זוּ ישנעם ליעבליכען נפֿש; דאס איך פֿלעג אפֿט פֿון איהר טרויטען און איך האב אָננעפֿאַנגען זוּ בעמער־קען דאַס זיא אליין איז אויך זוּ מיר זוּ פֿיעל אינטיטמע נעווָארען. עס איז אָבער געווען בלויז יוגענדליכע פֿאנטאזיעס פֿון צווייא פֿלאַמענדע יונגע הערצער, וואס דער ליידענשאַפֿטליכער פֿייער פֿלאַמט פֿלויצלינג אויף און פערלעשט זיך באלד... בלימעלע האט שפעטער חתונה געהאַט מיט א רי׳כען כחור פֿון א לאָדז־שער מאַנופֿעקטשורער; און אונזערע יונגע חלומות זיינען געבליבען כצל עובר וכחלום יעוף...

בעפֿאָר איך בין אָבגעפֿאָהרען פֿון ווילנא, בין איך גע־קומען זאָגען „גוד באי" זוּ דעם אלטען פֿין׳ען. ער האט מיר געמאַכט א פרעזענט אללע זיינע געדרוקטע ספֿרים „לאות זכרון" און האט מיר געבעטען וועז איך וועל ווידער אין ווילנא קומען זאל איך איהם וויידער בעזוכען און וויידער בריינגען איהם א נעריוסס פֿון זיין בוזעם־פֿרייַנד ר יוסף ליב זאָסניץ.

עס איז ווערטה עטוואָס זוּ עראינע־ען אין מיין ספֿר־זכרונות פֿון ד נם גרויסען תלמיד חכם ר׳ שמואל יוסף פֿין.

ר׳ שמואל יוסף פֿין איז געווען א פֿערפֿאַסער פֿון פֿי־עלע ספֿרים און דער רעדאַקטאָר פֿון „הכרמל". ער איז געבאָרען געווָארען אין 1819 אין ווילנא, און נעשטאָרבען ב׳ שבט תרנ״א 1891).— לבד דיא אידישע ליטע־אַטור; האט ער אויך נע־לעהרענט אַנדערע וויסענשאַפֿטען. אין 1848 איז ער אויפ־גענומען געווָארען פֿון דער רענערונג זוּ זיין א העברי־אישער לעהרער אין ווילנער ראַבינער שול (בית מדרש הרבנים); וואס איז דאַן גענרינדעט געווָארען אין ווילנא, און ער איז דאָרט נעווען ביז 1856.— ער איז געווען איינער פֿון דיא ווילנער פרנסים און דורך זיין טהעטינקייט האט ער פֿון דער רענירונג בעקומען צווייא מעדאַלס. מען האט איהם נעהאַלטען פֿאַר איינעם פֿון דיא גרעסטע רום־שע משכילים, וועלכער האט פֿיעל נעשאפֿען אין חכמת ישראל. ער איז געווען איינער פֿון דיא הערויסגעבער פֿון א וויסענשאַפֿטליכען זשורנאל „פרח צפֿון" אין יאהר 1841. שפעטער האט ער אָננעפֿאַנגען הערויס צוגעבען א העבריאישע וועכענטליכע צייטונג „הכרמל" מיט א רוסישע ביילאַגע.

רש״י פֿין איז דער פֿערפֿאַסער פֿון „דברי הימים לבני ישראל" אין 2 כרכים; „שנות דור ודור", „קריה נאמנה", „נדחי ישראל", „סופרי ישראל", „שפה לנאמנים", „כוסתנאי" „בנסת ישראל" און נאך פֿיעלע אַרטיקלען אין פֿערשיידענע צייטשריפֿטען און זשורנאלען.

אין יאָנואַר 1877 האט זיך טיין ערשטער ספֿר „אוצר נחמד" אָבגעדרוקט אין מ"ץ'עס דרוקעריי. נאָך צווי גדולים האָבען מיר בעהרט מיט זייערע מכתבי־תהלה וועלכע זיינען אָבגעדרוקט געוואָרען שוּלסאַן'ס און זאָסניץ'עס מכתבי תהלה. דער טאַוריגער רב מטעם הממשלה החכם ר' יצחק וואָלף אָלשוואַנגער, וועלכער איז שפּעטער אויפֿגענומען גע־ווָארען אלס רב אין פּעטערסבורג, האט וועגען מיין „אוצר נחמד" פֿאָלגענדעס געשריבען:—

שמח לבי ותעלוזנה כליותי בכל עת אראה אשר סופרי עמינו ישחרו מכחם בעד השפה העברית, בקחתם דברים טובים ומעולים מספרי חכמי העמים ולבישום מחלצות שפת קדש. משנה טובה יעשו בזה, ראשית כי יפיחו רוח חיים בשפה קדשנו, אשר לראבון לב כל משכיל על דבר אמת רבים פנו לה עורף ויבוזו ליקחת אם, ושנית, כי יתנו מהלכים לחכמות וידיעות טובות גם בין אלה מאחינו אשר כל שפה נכריה מוזרה מהם, למען גם המה יראו וישכילו ויתענגו על יפעת הבריאה ויהנו נפלאות אביר הטבע, ולא יהיי בין קהל המשכילים כאלם לא יפתח פיו.

זה היום ראיתי ספר „אוצר נחמד" אשר כוננו ידי האברך המשכיל השלם, סופר מהיר ודובר צחות מו"ה נחמיה דוב האפפמאנן נ"י, קראתי בו אחת הנה ואחת הנה והנה לשונו זכה ונקיה על טהרת לשון הקדש, והענינים אשר עלימו ישים דברתו המה מושכים לבב קוראיהם, ע"כ אמרתי לו חזק ואמץ! לך בכחך זה להפיץ מעינותיך חוצה למען גם אלה אשר אין חלק להם בלשון וספר יביטו לראת בהיכל הבריאה ובשפוני טמוני יוצר בראשית, ולא אפונה כי כל איש יראה נכוחות, יחזיק ביד המחבר הצעיר הנכבד ויעמוד לימינו, למען יפג זממו להוציא הספר הזה לאור עולם.

הכ"ד המדבר לכבוד הספרות העברית, כ"ח סיון תרל"ו, טאַוריג.

יצחק וואלף אלשוואנגער, רב מטעם הממשלה.

החכם ומשכיל ר' טוביה זיוו, א זוהן פֿון הגאון רבי מענדעלע טאַוריגער, מיינער א יוגענד פֿרייִנד, מיט וועמען איך האב א לאַנגע צייט פֿערבונדען אָבט באהבה אחוה ורעות זי"ענדיג מיט איהם צוזאַמען אין ערזוועליק האט וועגען מי' ספֿר „אוצר נחמד" נעשריבען פֿאָלגענדעס:—

כבוד ידידו בחירי רצתה נפשי המשכיל השלם במדעים, שוחר תושיה; כש"ת מו"ה **נחמיה דוב האפפמאנן** נ"י.

מה מאד תתענג נפשי ותעלוזנה כליותי בהקשיבי קולך קול יעקב, מתהלך בגן המדעים לרוח היום, ותכונן אשוריך שוח על שדה הקולטור בליטעראַטור רוסיש ואשכנזית, לקצר לומי מדע ולערוך מטעמים כאשר לנפש משכיל אהובה, תשכיל לחלוב שדה ליטעראַטור העבריה, בשמן המדעים להביא ילדי נכרים תחת ידיעות אוהלה שרה שרתי בלשונית והלבשת אותם בעדי עדיים, שמת מסוה על פניהם להציגם קבל־עם כי בת עבר הרה וילדה, כי כל מצפוני לב גבר תכיל בקרבה בניבים נאוים ובבטואים נעימים, אשר ערבים המה על אזן שמעת וינעם לחיך יטעם. מה שפרה עליך, וקיר חלתך נהלת יד ושם אשר הוללה עטך אהבה בלבב משכיל מנוּ, צברת חמרים חמרים ידיעות הנחוצות מאד לרוח עת החיה הפונה קדימה. לך דומיה תהלה, באמת כנית ספרך היקר „אוצר נחמד" כי אצורים וספונים בו ידיעות הטבע אשר היא תורנו ברוב לקחה ותראנו לדעת מה נחוץ לאדם לשוח בכרם המדע וביותר דרושה מאד לצעירי ישרון, אשר צרו עדיהם לעלות בשלבי החכמה, יען כי ראש סולם הטבע נצב בשדה נכריה, וקרני שמשה עודנה לא זרחה בארובות בת עבר לא אפונה כי יפקחו עיניהם לראות אור חדש, בנפש שמחה ועליזה יאספו ה„אוצר נחמד" ביתה ברצות ה' את יניה אורו, ובקראם אוצרך היקר בטחק טוב מליצותיך יברכו שמך הטוב ויהיה חרות על לוח לבם למזכרה נצח, אז נבא אל המטרה האמיתית אשר כוננו חכמינו ז"ל „טוב תורה

ודרך ארץ"; ויהי נועם ה' עליך להקריב המנחה על מזבח הדפוס.

ידידך מוקירך ומכבדך כל הימים

טוביה בהרב הגאון המפורסם מו"ה גרשון מענדיל זיון
אב"ד בטאוראג.

אין אויגוסט 1876 האט זיך מיין ספר „אוצר נחמד" אָבגעדרוקט און איך האב בעקומען מיינע 500 עקזעמפלאַרען לויט אָבמאַך מיט'ן מדפּיס רי"ל מ"ץ. איך האב מיר דאַן פֿאַרבעריטעט ווילנא צו פֿערלאָזען, און דעם טאָג פֿאַר מיין אָבפֿאָהרען, בין איך נענאַנגען נעהמען אָבשייד פֿון מיין אינ־טימנעם פֿרוינד ר"ק שולמאַן. דער צופֿאַל האט מיר געבראַכט דיא בעקאַנטשאַפֿט צו מאַכען מיט נאָך א גרויסען ווילנער משכיל. קומענדיג ביי שולמאַן'ען, האב איך ביי איהם נראַדע געטראָפֿען ר' יהושע שטיינבערג, דער צענזור פֿון אידישע ספֿרים. שולמאַן האט מיר פֿאר איהם פֿאַרנעשטעלט, מיר האבען צוזאַמען פֿאַרבראכט איבער א שטינד, ער האט מיר נעראַטהען איך זאל וואם מעהר איבערזעטצען אין העבריאיש נאַטור־וויסענשאַפֿטליכע ענינים. ער האט מיין „אוצר נחמד" געלעזען, וויל ער אליין האט איהם צענזורירט. און האט מיר דערביי בעשאָנקען מיט א קאָמפּלימענט דאס איך וועל מיט דער צייט ווערען אן אויסגעצייבענטער איבערזעטצער, און וען איך וועל ווידער אַמאָהל קומען אין ווילנא, זאָל איך איהם בעזוכען.

עס איז כדאי וועגען דיעזען גרויסען געלעהרטען עטוואס צו פֿערצייכענען אין מיין „ספֿר זכרונות".

יהושע שטיינבערג איז געווען אויגער פֿון די גרעסטע השכלה־טרעגער פֿון אידען אין רוסלאַנד. זיינע ספֿרים וואס ער האָט פֿערפֿאסט, האָבען נעהאַט א גרויסע ווירקונג אויף'ן אידישען בית־שדרש־יוגענד, וואס האט וועשטרעבט צו בול־דונג. שטיינבערגס ווערטערבוך (סלאָווער) האט יאָהרען לאַנג געדיענט אַלס דיא אינציגע קוועלע פֿיר טויזענדע אידישע קינדער, וועלכע האָבען נישט בעקומען קיין הוי אדער שול־בולדונג, צו שעפֿען פֿון איהם דיא רוסישע שפּראַך. עס איז נאָך ביז היינט דער אינציגער רוסיש־העבריאישער וועדטער בוך אין אוגזער שפּראַך־ליטעראַטור, וועלכער נעפֿינט זיך אויף'ן טיש פֿון יעדען אידישען אינטעליגענט.

שטיינבערג איז נעווען אייגער פֿון דיא גרעסטע אידישע שפּראַכען־לעהרער אוּן לעהרער אין רוסלאנד. ער האָט אַנ־דערע נעלעהרענט אוּן האַט אליין אויך פֿיעל נעלערענט.

שטיינבערג'ס התמרה אוּן אַרבייטס פֿעהיגקייט איז שטענ־דיג גענוּען צו בעוואונדע־רן. ער פֿלעגט אַרבייטען טאָג אוּן נאַכט. פֿון זיין קינדהייט ביז אין טיעפֿען עלטער האט ער נעוואוסט נאָר איין זאַך — לעהרנען, אוּן האט אזוי ערלעה־רענט נרינדליך כמעט אללע איראָפּיאישע שפּראַכען וויא גריכיש, לאטיניש אוּן אַראַביש, וועלכע ער איז נוט נאָר בע־זעסען נאָר אויך גענוּען א מייסטער, א פֿאַרשער.

בעזונדער גרוים איז ער אָבער געוועזן אין לשון קדש, אין וועלכער ער האט אָנגעשריבען זיינע קאָלאָסאַלע ווערק; וועלכע האָבען פֿערנומען די נרעסטע טהייל פֿון זיין לעבען, וויא זיינע ווערטער־ביכער, „משפט האורים" (א ביאור אוף תנ"ך), „מלי יהושע", „חזון השכולת", אוּן איבערהויפט זיין „מערכי לשון עבר", מיט וועלכען ער האט נעמאַכט א גאַנצע רעוואָלוציאן, א איבערקעהרעניש אוּן העבריאישען דקדוק.

נאָך גרעסער ווערט אבער שטיינבערג וועז מען וויים, אז דאס אַלץ האט ער דערנרייכט אַליין, מיט זיינע אייגענע כחות אוּן נרוים התמרה. זייענדיג אַן אָרעמער אינגעל, פֿון דער ווילנער „אידישער נאַס" אין יענער צייט, האט ער כיז א יאָהר אַכצעהן נישט נעקענט א וואָרט רוסיש, אוּן איז גע־וועז א משורר בייא א חזן. נאכדעם איז ער אָננעקומען אוּ ווילנער יאַבינער־שול, אוּן פֿון דאַמאָלס אָן האט ער זיין נאַנצען לעבען אָבגענעבען פֿיר בילדונג. אין דיא עכצינער יאָהר

איז ער נעווען א קאַוואַנער רב אין ביאַליסטאָק און נאכדעם אין ווילנא.— נאכדעם וויא זיין שווער אד"ם הכהן לעווענזאָן איז נעשטאָרבען, איז ער נעווארען א לעהרער אויף זיין אָרט א לעהרער פון העבריאיש אין ראַבינער-שול, און איז נעבליבען אויף דיא שטעלע ביז די ראַבינער-שול איז געשלאָסען נעווארען אין יאהר 1873. ווען עס האט זיך נאכדעם נעפעלט אין ווילנא דער אידישער לעהרער-אינסטיטוט, איז ער אויפגענומען נעווארען פאר א אינספעקטאר פון אינסטיטוט, דאס וואס ער איז נעווען ביז מיט 3 יאהר פאר זיין טויט.

יהושע שטיינבערג איז סיטוואָך דען 25טען מערץ 1804 נעשטאָרבען אין ווילנא נאך א לאַנגע קראַנקהייט אין עלטער פון העכער אַכציג יאהר.

— אַכטער קאַפּיטעל —

מיין ערשטע שטעלע אין מענינסבערג.

אין 1879 האָט א געוויסער מיכאל לוי ראַדקינואָהן, אָננעפאַנגען הערויסצוגעבען אין קענינסבערג (אָסט-פרייסען), נראַדע אין דער צייט, ווען דיא נרויסע רוסיש-טערקישע מלחמה האט נעברענט — א ווענטליכע העבריישע צייטונג „הקול". א ווענטליכע ושאַרנאָנישע צייטונג „קול-עם" און א ווייסענשאַפטליכען העבריאישען מאַנאַט-שריפט מיט דעם נאָמען „אַספּת חכמים". הערענדיג דיעזע בשורה, האָב איך מיר באַלד אווענקנעזעצט אוו האב אָננעשריבען דרייא אַרטיקלען פיר דיעזע דריי צייטונגען אוו האב זיי אַוועקנעשיקט אין קענינסבערג. אין דרייא וואָכען אַרום האב איך ערהאַלטען מיט דיא פאָסט אַללע ראדקינואָהן'ס צייטונגען, אין ווענלכע איך האָב נעפונען מיינע אללע דרייא אַרטיקלען אָבגעדרוקט דערצו איז אויך נעווען א בריף פון איהם, אין ווענלכען ער שרייבט מיר, דאס לויט מיין שרייבערייי, זעהט ער, דאס איך וואלט קענען איהם הילפען אלס שטענדינער מיטאַרבייטער אין זיין רעדאַקציע, און אויב איך וויל אוא שטעלע אָננעהמען, ווענט ער מיר צאָהלען שכירות 60 מאַרק מאָנאַטליך מיט באָארד און לאָדושינג פרייא, אָבער באופן דאס אוך מוז באַלד קומען, ווייל דיא אַרבייט אין רעדאַקציע איז זעהר דרינגענד.

זיטצענדיג דאָרט אין דיא קליינע פערוואָרפענע שטעטעלע ערוועלעך בייא מיינע צערטליכע עלטערען, ניט ועהענדיג קיין תכלית, קיין אויסזיכט אין צוקונפט, האב איך מיט צופריידענהייט דיעזע שטעלע אָננענומען.

אין נאָוועמבער 1879 בין איך אָנגעקומען אין קענינסבערג. בייא דעם ערשטען „שלום עליכם", איז מיר שוין ראדקינואָהן ניט נעפעלינ נעווארען. ער האט מיר עמפפאָנגען אין א האַלב-שיכורין צושטאַנד, אוז זיין קבלת פנים האט נעריכט מיט אַלקאָהל. איך האב זיך נעמאַכט ניט ווייסענדיג, ניט פערטעהענדיג אוז איך האב מיר באַלד אַוועקנעזעצט אין דער רעדאַקציע צו דער אַרבייט. דיא אַרבייט וואס ער האט מיר אויפנענעבען, איז נעווען צופיעל אוז צו שווער נאך מיינע קרעפטען. לבד דיא ווייסענשאַפטליכע אוז ליטעראַרישע אַרטיקלען וואס איך אלליין האב נעדאַרפט שרייבען פיר דעם „הקול" אין העבריאיש אוז פיר דעם „קול עם" אין זשארנאָן, פלענט ער מיר פיער מאָהל א טאג מכבד זיין מיט נאַנצע פעק בריף אוז אַרטיקלען, ווענלכע פלענען איהם אנקומען פון רוסלאַנד אוז נאַליציען. מיין דיוטי איז נעווען צו ענטפערען יעדען קאָרעספּאָנדענט, אויסצוביעסערען דיא אַרטיקלען אוז מניהה צו זיין די עמודים וועלכע דארפען אָבגעדרוקט ווערען. דאס איז נעווען פאַר מיר צופיעל, אוז ווהרענד איך האָב איהם אמאָהל אויפמערקואַם נעמאַכט, דאס דיא ארבייט וואס ער ניט מיר אויף, איז צו שווער צו אטטענדען פיר איין מענשען, האט ער מיט א דונער שטימע אויסנעשריען: „איך צאָהל דיר נעלד אוז איך ניעב דיר עסען, טהו אלעס וואס איך הייס דיר!" מיין האַרץ איז מיר אייז נעפאַלען אויף אוא

אומגעלומפערטען אָנמוּאָרט, אריינטוויוענדיג צום ערשטען מאָהל זיין בוטאַליטעט. איך האָב איהם פֿערשוויגען און האָב פֿאַרטנעזעצט מיינע אַרבייט, און אלס איך האָב פֿון אָוועג דאם ?ערצעהלט צו איינעם פֿון זיינע ועצערם, האָט האָט ער זיך מיט א אירָאַנישען שמייכעל צו מיר אָבגערופֿען: אָה, איהר קענט איהם נאך נים אָט דעם טהייערען תכשיט אז איהר וועט לעננער בי איהם זיין, וועט איהר וויסען וואס פֿאר א לומפּ ער איז. מיט אוז זועצערם האָט ער אויך יעדען טאָג צו טהאָן, אבער מיר לאָזען זיך נים אָקערען אויף'ן קאָפּ, מיר קאָנטראָלירען זיין ווילדען צאָרן, ער האָט מורא פֿאר א ו נ ז מיר ואלען איהם נים לאָזען שטעהן, דען קיין אַנדערע אידישע זועצערם קען ער דאָ נים קריגען, אללענפאלם בין איך ליכער דאם א טון זאלץ וועט איהר בי איהם נים אויפֿעסטן"

איך האָב מיר שפעטער איבערצוינט, דאם דער זועצער האָט נים איבערטריבען. ראדקינזאָהן, דער רעדאקטאר פֿון דרויא אידישע צייטונגען, האָט געפֿוהרט א אונטאָ־אַלישען שענדליכען לעבען. ער פֿלעגט זיך שטענדיג ארומשלעפּען אין דיא קענינסבע־נער לוסטינע אויסנעלאָסענע הייזלאָך, אוּן קוֹמענדיג שבתּ אין דער נאכט א אהיים אין א שיכו־ן צו־שטאנד, פֿלעגט ער כל חמתו אויסניסען אויף זיין אונגליקליכע פֿרויא, וועלכע אוז נראָדע, דער היפּך פֿון איהם, נעווען: אינטעליגענטע אידישע טאכטע־ פֿון א פֿיינער ווילנער משפחה, ער פֿלעגט דיא ארעמע פֿרויא פשוט פֿאָלטערן, מאכענדיג מיאוס'ע סקאַנדאָלען אין מיטען? נאָכט. עס איז אוי־א וויים געקומען, דאם ויא פֿלעגט מיר רופֿען איך זאל זי פאָטעקטען. דאם אי־ז נעווען ראדקינזאָהן'ס „טהרת משפחה".

פֿינף מאָנאָטען צייט האב איך מיר געפֿלאָגט און נע־ויטען אין קענינקבערג אין ראדקינזאָהן'ס רעדאקציע. איך ואָלט אפֿשר וייטער בייא איהם נעבליבען, קוים אבער האב איך איהם נוט קענען געלעהרענט, אוי ער מיר איבערדריסיג געווארען און איך האב מעהר נים געקענט צוזעהן דעם אָרם לעבען פֿון דיעזען מאָן, ' א מאָן וועלכער האָט נים בעזעסען קיין פֿונק, קיין נעפֿיהל פֿון מאָראָליטעט און אנשטענדיגקויט סיט איין וואָרט, א פֿערדאָרבענער מענש פֿון נשמה ביז'ן נוף. קומטענדיג אמאָהל שפעט אין דער נאכט אין אָן אַל־קאָהלישען צושטאַנד, קוים האָלטענדיג זיך אויף דיא פֿיס, וועהרענד איך בין נאך נעזעסען בייא מיין אַרבייט און זיין אונגליקליכע פֿרוי־א האָט אויסגענאָסען פֿאר־ מיר איהר בימער הארץ; האָט ער נעמאכט א שענדליכען סקאַנדאָל מים זיין וויב, נים פֿאר וואס און נים פֿאר וועז. עס איז אויא וויים דגעקומען, ראס איך האב איהר נעמוזט פראָטעקטען, אוז דאס האָט מיר בעוואוינען צו נעבען איהם כאלר נאָמים דאס איך נעה פֿון איהם אוועק. נים וועלענדיג האָט ער מיר בע־צאָהלט מיינע ווירושעס, אוז זאנענדיג צו איהם „גוה בא־", פֿע־שפּ־עכענדיג איהם, דאס וועז איך וועל אמאָהל שרייבען מיין ביאָגראָפֿיע, וועל איך ?וועגען איהם שרייבען א נאָנצען קאָפּיטעל, אוז דיעוע הבטחה וועל איך יעצט מקיים זיין.

א משוגה'דינער טיפ פֿון ענרע פֿאָריגען יאָרהונדערט איז נעווען מיכאל הלוי ראדקינזאָהן. ער א'ז צוואָר נעווען א מאָן פֿון פֿעה־נקוייטען און א מ־כטינער אונטערנעהמער. אבער ער איז כל ימיו פֿערפֿאלנט נעווארען איבער זיין שלעכטע אויפֿפיהרונג אוז אוי נעווען א נע וגד'יק זיין נאָנצען לעבען.

אין זיינע יוגענד יאהרען, האָט זיך ראָדקינזאָהן ערצוינען צוויישען חסידים, בייא זיין פֿאָטער אלכסנדר פֿוסקין (דער פאט־ר פֿון רי"ל פֿרוסקין דער רעדאַקטאר פֿון „החבצלת" אין ירושלים). ער האָט נעלערענט אין ישיבות און האָט זיך פֿאר־בעריטעט צו ווערען א רב, ער איז אבער ארוים לתרבות רעה אוז האָט זיך נענומען צו דער ליטעראטור, און דא האָט זיך אָנגעפֿאָננען זיינע צרות און פֿערפֿאָלנונגען. ער איז אוועק פֿון יוסלאנד אין איז נעקומען אין קענינסבערג וואו ער האָט אָנגעפֿאָננען העריסצוגעבען דעם „הקול", וועהרענד ער האָט נ אך העבריאיש ועהר ועניג פֿערשטאָנען. ער האָט־אבער א וואונדערליכען אונטערנעהמונגס קראָפֿט בעזעסען אוז האָט צו זיך צונעצויגען א נאנצע מחנה פֿון די בעסטע ושרייבער אין יענער צייט. ליליענבלום, יהל"ל, דר. קאנטאר, י"ר פֿרום-

קין, ש"י אברמאוויץ (מענדעלי מו"ס); ווינצעווסקי (הנ"ץ). אי"ז ראבינאוויץ (אור"); דר. קאמינער, מרדכי בן הלל הכהן, נחום סאקאלאוו, האבען איהם נעשטיצט מיט זייערע מאמרים אין דער „הקול" האט אין א ק רצע צייט זיך ערווארבען א גרויסען צירקולייישען אין רוסלאנד און גאליציען.

ראדקינזאהן, וויענדיג בטבע א גרויסער מחרחר ריב, האט אנגענאננען א מחלוקה, א פערער־קאמפף מיט צע־ דערב ים דער בעל „הסליץ"; ער האט אבער נים נעטראפען דעם ארט, דען רער גרויפער משורר ריל נארדאן, וועלכער האט ג־ארע דאן נעארבייט פיר'ן „הסליץ", האט זיך אננע־ נומען צערע־בויים'ס קריוודע, און זיין מאמר „בגבורה ולא בשתי". וועלכער האט זיך אבנערוקט אין מהרערע פארט־ ועמצונגען אין „הסליץ", און צוליעב דיעזען ארטיקעל האט ראדקינזאהן פערלאזען זיין נאמען און זיין נאנצען רעפוטיישען אין האט שפעטער דעם „הקול" נעמוזט אויפנעבען.

ראדקינזאהן האט באלד איינגעזעהן דאס אין אירא פא האט ער מהר קיין תקומה נים, האט ער דעם וואנדער־ שטעקען אין האנד נענומען, און איז אריבער־נעקומען קיין נויארק; און האט דארט אננעפאננען הערויסצוגען זיין „הקול" צוויי מאהל וועבענסליך מיט א בילאנע „קול מזיר". דיא נרעסטע העכ־ייאישע שריפטשטעלער דר. יעליניק; פראפ. לאזארוס; פראפ. שפיינהאל, דר. שלמה רובין; צדוק כהן, ש"י פין, דר. לאנדוי, דר. כריל, דערענבורג, פראפ. דעליטש פראפ. א. בערענשטיין, פראפ. מארקוס. שלמה באבער און מהרערע אנדערע נרויסע חכמים; האבען איהם פערשפרכען מיטצוהעלפען אין זיין אונטערנעהמונג.

בקש ראדקינזאהן לישב בשלוה, — קפץ עליו רוגזו של אויבו מאו. אפרים דיינארד, דער כעוואוסטער רייזענדער און פערפאסער, וועלכער האט אויף ראדקינזאן'ען נעטראנען אן אויבינע „שנאה דערפאר" וואס ראדקינזאהן האט אין „הקול" נעדרוקט א כיטערען ארטיקעל נענען איהם און האט איהם בעשולדיגט דאס ער זאל האבען נע־מסר־ט פאר דער רוסי־ שער צענזוריע מהערערע אידישע צייטונגען דאס זיי מוזען פערבאטען ווערען פון דער רעגיערונג, איז דאן אויך ארבער נעקומען קיין נויארק, און האט אויך אננעפאננען הערוים־ צוגעבען א העבריאישע צייטונג „הלאומי", וכאן מצא בעל חוב לנבות את חובו. דיינארד איז ארויסגעטרעטען אין זיין הלאומי" מיט א ביטערען אטאק נענען ראדקינזאהן, און אט ארבענעצוינען די מאסקע פון זיין פנים, וווזענדיג פאר דער וועלט מה טיבו של עובר זה. אין איינעם פון זיינע ביטערע ארטיקלען נעגען ראדקינזאהן, האט דיינארד אויף איהם אויסגענאבען כל חמתו; ער שרייבט, למשל, אזוי:—

— אספר כל עצמותיו; הנבל הנורא פרוסקין או ראד־ קינזאהן; אשר כבר השליך מעליו עבותות עמו, ויכתוב ספר כריתות לאם מחצבתו, וחלל רשע זה אך השליכוהו גלי הים על חוף אמעריקא; ותהי ראשית מעשהו להשמיע „בקולו" תורת דעליטש רבו וראהלינג תלמידו ויתלקטו אליו כל נבל ובליעל, כל חוזה שוא ומרוחים, כל חבר להשליחים מלונדון, ורבים אשר לא ידעו מי הוא, ויאמרו אל האטד הזה לכה מלכה עלינו. ופושע מבטן זה, החל להשליך שקוצים על ישראל ותורתו, על תכונת העם הזה ויחש אבותיו הקדשים נקובי ראשית הגוים, ותקטן עוד זאת בעיניו, ויאמר להוריד כבוד כל חכמי ישראל וגדוליו רק למען הרים על נס שנים שלשה חכמים אשר הצליח לו להונות אותם, והמה הרר. יעלינעק ורש"י פין, אשר נתנו ידם על צואר פתן איום הזה".

צו יענער צייט איז אין נויאָרק אריבערגענקומען דער בעוואוסטער משכיל ר' וואלף שור, און האט אננעפאַנגען הערויסצוגעבען אויך א העברייאישע צייטונג „הפסגה", און אזויא וויא שור איז אויך געווען א פֿערבינדער שונא פֿון ראַר־קינזעהן'ען נאך פֿון אלטע צייטען, האט ער נעמאכט יד אחד מיט דיינארד'ען זיך מיט איהם אבצוגעבענען, בכן הא־בען זייא ביידע אנגעפֿאַנגען צו פֿערעפֿענטליכען אין זייערע צייטונגען ביטערע ארטיקלען נעגען האדקינזאהן, אין וועלכע זיי האבען פֿון איהם ארונטערגעריסען דיא מאַסקע און ער איז געווארען ללעג ולקלס פֿאר דער גאַנצער וועלט. עס האט ניט לאַנג געדויערט, און ראַדקינזאָהן איז געפֿאַלען אלס קרבן פֿון דיא הענד פֿון זיינע שונאים, איבערלאָזענדיג א שלעכטען נאמען און א שאַנד־פֿלעק אין דער מאָדערנער העברייאישער ליטעראַטור דורך א גאַנצע רייהע מעשים תעתועים.

זייענדיג אין קענינסבערג, האט דער נליקליכער צופֿאַל מיר געבראכט בעקאַנמשאַפֿט צו מאַכען מיט איינעם פֿון אונזערע בעסטע און בעליעבטעסטע פערזאָנליכקייסען פֿון א גאַנצען האַלבען יאהרהונדערט — דער גרעסטער פֿאָלקס דיכטער אלי קום צונזער —

א קענינסבערנער גביר, א געוויסער עפשטיין, האט מר' צונזער'ן אַ־אָבנעבראכט פֿון ווילנא צו זיין טאָכטערס חתונה. צונזער איז 14 טעג פֿערבליבען אין קענינסבערג און האט דאָרט נעגעבען קאנצערטען פֿיר דיא רוסיש-פוילישע אידען, וועלכע זיינען דאס מעהרטטע בעשטאַנען פֿון לאָדזער, ווארשויער און ביאליסטאָקער קאָמיסיאָנערען. מען האט איהם פשוט איף דיא הענד ארומגעטראָגען, איבער זיינע פֿאָלקס־ליעדער וועלכע ער פֿלעגט יעדען אָוועגד פֿאָרזינגען אין א האַלל פֿאַר א גרויסען פּובליקום. דיא לאָקאַלע פּיופּערס זאָגאַר „דיע האַרטונגבשע צייטונג", האבען וועגען איהם גרויסע און בריייטע ארטיקלען געדרוקט, און איך אליין האב אין „הקול" געשריבען א גרויסען „מאמר" אין אייניגע פֿאַרטזעטצונגען וועגען דיעזען גרויסען פֿאָלקס־דיכטער.

איך האב זיך מיט צונזער'ן בעקאַנט נעמאַכט, איך האב בייא איהם נושא חן געוועזען און מיר זיינען אינטימע פֿרויגד געוואָרען. זיטצענדיג אמאָהל מיט איהם צוזאמען אין זיין צימער אין עפשטיין'ס האָטעל; האב איך איהם פֿער־שפראָכען; דאס וועט איך וועל אמאָהל שרייבען מיין ביאָגרא־פֿיע — ספֿר זכרונות — וועט זיין נאָמען אויך עראינערט ווערען, און דיעזע הבטחה וועל איך יעצט מקיים זיין.

אלזקום צונזער, דער גרעסטער אידישער פֿאָלקס־דיכ־טער, וועמענס ליעדער עס ווערען נעזונגען אין יעדען ווינקעלע פֿון דער ערד; וואו עס איז נאָר דאָ א איד; האט דען 22טען סעפטעמבער 1913, אום איינס אוהר נאכמיטאג, געשלאָסען זיינע אויגען אויף אויבוג, אין זיין וואָהנונג: 171 איסט בראָד־ווייי, נויאָרק, אין עלטער פֿון 73 יאהר. איבערלאָזענדיג א פֿר־וי מיט זיעבען קינדער, דריי זיהן און פֿיער טעכטער.

עס איז שווער צו נעפֿינען נאָך א איידען, וואָס האט דורכגעלעבט אזוי דורכגעפֿיהלט אזוי גרינדליך און אויא טיף אללע ליידען אין פֿרייודען פֿון דעם רוסישען יודענטהום אין פֿערלויף פֿון דריי־פֿערטיל יאהרהונדערט ווי אליקים צונזער.

נעבאָרען אין ווילנא, אין 1836, אין דער צייט, וועו דיא ערשטע סימנים פֿון „בערלינער השכלה" האט זיך אָננעהויב בעווייזען אין דער ליטא און פוילען, האט אליקום צונזער דורכגעלעבט דעם השכלה־קאַמפֿף, האט געזהן די „נאָלדענע צייט"; וועו דיא רוסישע יונענד האט נע'חלום'ט פֿון בעפֿרי־דיגונג מיט דעם רוסישען פֿאָלק; און פֿון פֿרייהייט, און האט נאַכהער דערלעבט די ביטערע ענטטוישונג, די רדיפות און פֿאַנראַטען; און צוואַטען מיט הונדערטע פֿוויזענדע אנדערע, האט ער זיך געגומען צום וואַנדער־שטאַב און איז נעקומען אין אמעריקא

אָט וויא אַזוי צוגוזער אלליין האט געשילדערט דיא תקופה אין וועלכע ער איז געבאָרען געוואָרען:—

„יענע עפאָכע איז אין אונזערע קולטור־געשיכטע בעקאַנט מיט דעם נאָמען „דיא נייע פעריאָדע". ביז יענע צייט איז דער רוסישער, רומענישער און גאליציאַנישער יודענטהום צוטהיילט געוואָרען אין צוויי קלאַסען, אין קלאַס, דער קלענערער, האט פֿאָרנעשטעלט אונזער גייסטיגע אריסטאָקראַטיע, דאס זיינען געווען יענע אירען; וואס האָבען פֿערבראכט זייער נאָנצעם לעבען על התורה ועל העבודה. זיי האבען דעם יודענטהום געגעבען די רבנים, דיינים; שוחטים, מגידים, ראשישיבות, חזנים, מלמרים אין אלע אַנדערע פֿערטרעטער פֿון די „כלי־קדש". דער צווייטער קלאַסס, דער גרעסערער, איז געווען דער המון, דיא גרויסע מאַסע בעלי־מלאָכות, קליינע סיחרים, קרעמער, שיינקער, ישוב'ניקעס און דערגלייבען. יענען גרויסע מאַסע, וואס האט זיך אַרומנערינגעלט מיט א דיקע וואנד פֿון פֿאנאַטיזמוס מיט אבערגלויבען און האט צו זיך ניט אריינגעלאָזען קיין שטראַהל פֿון השכלה.

„וויא שטאַרק און דיק דיא מויער, מיט וועלכע די אידען האבען זיך אָבגעשלאָסען פֿון דער איבריגער וועלט, איז ניט נעווען; האבען זיך דאך אַריינגע'ננב'עט איינינע ליכטיגע שטראַהלען אין רער אירישער גהעטא, און האבען דורכגענדרונגען דיא הונדערט־יעהריגע פֿינסטערנים. דיעזע ליכטיגע שטראַדלען זיינען געקומען פֿון דיא מערב־לענדער, וואו אידישע השכלה און אידישע וויסענשאַפֿט איז שוין געשטאַנען אויף א הויכע מדרגה. וויי קאָנטרעבאַנד זיינען אין רוסלאַנד אריינגעשמוגעלט געוואָרען די ווערק פֿון נפתלי הערץ וויזעל, שלמה יצחק ראפאפארט, שלום הכהן, נפתלי קעלעמאיר הלוי לעטערים. שמואל דוד לוצאַטו, יצחק אייבעל, שמעון פֿריעדלענדער, מענדעל בריסלוי, זנווול פֿריעדלענדער יוסף האלפערין, דוד פֿריעדלענדער און אנדערע חכמי ישראל פֿון יענער צייט, אין האָבען געלייגט דעם ערשטען גרונדשטיין פֿאַר דער נייער פעריאָדע אין דאם אידישע לעבען און אידישע ענטוויקלונג אין רוסלאַנד, רומעניען און גאליציען.—

אידישע יוגנע לייט פֿלעגען זיך פֿערשליסען בחדרי חדרים, און פֿלעגען לעזען די העברייאישע צייטשריפֿטען, וויא דעם „בכורי העתים", די „מאספֿים", דעם „כרם חמר" און אנדערע. דאס האט זיי די אויגען געעפֿענט. עס האט זיך אנגעהויבען די לאנגע און שווערע מלחמה, וואס איז אזוי ביטער בעקעמפֿט געוואָרען, און וואס האט געפֿאָדערט אַזוי פֿיעל אידישע קרבנות.

„רער קליינער הויפֿען פֿון די ערשטע אידישע משכילים אין רוסלאַנד, איז פֿון אלע זייטען אַרומגערינגעלט געוואָרען פֿון א שטאַרקען און מעכטיגען „פֿיינד". מען האט אויף זיי נעשאָטען מיט קללות און מיט חרמות, מיט אויכשליכען פֿון די קהילות און זעהר אָפֿט האט מען א גרויסע צאָהל פֿון זייא אָבגענעבען פֿאַר סאָלדאַטען. די שפּאַלטונג צווישען עלטערן און קונדער, איז מיט יעדען טאָג געוואָרען אַלץ גרעסער און טיפֿער. די אידישע יוגענד האט געליטטען שרעקליכע פֿערפֿאָלגונגען, אָבער זייא האבען ניט געווייכט פֿון שלאַכט־פֿעלד. זייער געוועהנליכער נאָמען איז דאַמאַלס בייא די אידען געווען „דיא בערלינצייקעס" דע־פֿאַר, וואס זיי האבען איינגענומען די דייטשע השכלה, דאס היסט, דיא ריכטונג פֿון דיא אידישע משכילים אין דייטשלאַנד.

„מיין פֿאַמיליע איז געווען אין דעם „פֿיינדליכען" לאַגער און האט מיטגעהאָלפֿען פֿיהרען די מלחמה געגען דעם יוגנען „שונא". מיין פֿאָטערס עלטער־פֿאָטער, ר' אלוהו צונזער, איז געווען א תלמיד פֿון דעם ווילנער גאון ר' אליהו זצ"ל [ער ליעגט אויף דעם אַלטען בית עלמן ניט וויט פֿון דעם גאון זצ"ל], זיין פֿאָטער, מיין זיידע, ר' עקיבא צונזער, איז כל ימיו געווען א קרעטער אין דיא בשמים קראָם פֿון ר' יצחק דאַנציג, דער וואהן פֿון „חיי אָדם" זצ"ל. מיין זיידע ברודער ר' מרדכי הערץ צונזער, איז געווען א מורה־הוראָה אין אַנמיקאָליע, א פֿאַרשטאַט פֿון ווילנא. זיין פֿרויא שרה, איז אין ווילנא בעקאַנט געווען מיט דעם נאָמען „שרה'לע די צונזערקע" מיין זיידע ר' עקיבא ע"ה האט נעהאט צוויי זיהן: ר' מרדכי

און ר' פֿייוועש צונועד (מיין פֿאָטער ע"ה). מיין פֿאָטער האָט ניט געהאָט קיינע פֿעהינקייטען צום לערנען, אוּן דאָרום האָט איהם זיין פֿאָטער נעלאָזט לערנען א מלאכה. ער איז נעווארען א סטאָליאַר אוּן אַ'ן אמת'ער קינסטלער אין זיין פֿאַך; אבער ניט קוקענדוג אויף זיין פֿיינע אומנות, האָט ער תמיד געלעבט אין נרויס רחקות און נויטה.

„איין ווינטער נאכט, אום חנוכה תר"ה; איז ער אוועק צום האָספיטאל [אין אנטיקאליע ביים ווילנא, ווּאו ער האָט נעדאָרפֿט עטוואס טהאָן. אויף'ן וועג איז ער זלוצליכנ נעשטאָרבען פֿון הארץ־פֿעהלער אין עלטער פון 45 יאהר.— אונזער פֿאַמיליע, אַן אלמנה מיט 3 יתומים, איז נעבליבען אָהן דעם אינצינען שפייזער, אוּן פון דאָמאָלס, אַן איז פֿאַר אונז יעדער טאג נעוועדען א נייער רינג אין א לאַנגע קיים פֿון שרעקליכע צרות און רחקות.

„צו פֿינף יאהר האָב איך אָנגעהויבען צו נעהן אין חדר, צו ויעבען יאהר האָט מיך מיין פֿאָטער אַרייננעבראַכט אין דער ווילנער בעריהמטער ישיבה „ר' מאַילעם קלויז".

„ריא אינצינג קוועלע פֿאַר חיונה כמעט פֿאַר אללע ישיבה בחורים, איז נעווען „עסען טעג" בייא רייבע און בייא ארעמע בעלי בתים; יעדען טאג ביי אן אנדער בעל הבית, און אויף דעם אופֿן האָט יעדער ישיבה בחור איבער זיך נעהאַט זיעבען בעלי בתים, זיעבען בעלי'כאָטעם מיט זיעבען דינסטמיידלאך. מערקווירדיג איז דער פֿאַקט, דאָס זעהר אָפֿט פֿלעגען די 21 נפשות ניט קענען, ארער ניט וועלען זאָט מאַכען דעם אינצינגען נפֿש פֿון דעם הונגעריגען ישיבה־בחור. ניט אלע ישיבה בחורים זיינען אזוי גליקליך נעווען צו האבען אלע זיעבען טעג פֿון דער וואָך, עם זיינען אויך נעווען אועלכע וועלכע עם האָט נעפֿעהלט א טאג, און אָפֿט מאָל נאַנצע צווייא טעג.

„אבער דיעזע אונגליקליכע האבען נעהאָט א סלאָך מושיע אין דער נעשטאַלט פֿון א מענשען. דאָס איז נעווען דער הויליגער, וואָס איז בעקאַנט ביים דעם נאָמען „ר' שמעון קאַפֿטאַן". ר' שמעון קאַפֿטאַן ז"ל איז נעווועזען די מערקווירדינסטע פערזאָן אונטער די ווילנער אידען. זיין לעבענסצוועק איז נעווען צו פֿערזאָרגען די אָריטע ישיבה לייט, וועלכע עם האָט געפֿעהלט א מאָג; מיט עסען אוּן מיט אנדערע הצטרכות פֿון 4 דעם זיינער פֿאַר מאָג ביז 12 ביי נאכט, פֿלענט ער שטעהן אין דער „אידישער נאָס" מיט א גרויסע פּושקע אין האַנד און פֿלענט זאַמלען נדבות פֿאַר „זיינע קינדער", אזויא האָט ער נערופֿען די ישיבה בחורים. זיין איינענע חיונה האָט ער געצוינען פֿון א מלאכה. פֿון 12 דעם זיינער ביא נאכט איז 4 פֿאר מאג פֿלענט ער רייבען שמעק־טאַבאַק פֿיר א ווילנער טאַבאַק מאַכער. קיין מענש האָט ניט געוואוסט וואו ער איז נאָבאָרען און פֿון וואַנענד ער האָט זיך גענומען. טען האָט איהם תמיד נעזעהן אין א לאַנגען קאַפֿטאַן פֿון נרויא ליינוואַנד וואס האָט נענרייכט ביז ד'ערד. ער האָט מיט קיין נעם ניט נערעדט און אויף אלע פֿראַנען האָט ער קיין ענטפֿער נענעבען. אויך די קריסטען האבען פֿאר איהם נרויס העספעקט נעהאַט און האבען איהם נעהאַלטען פֿאר א הייליגען. נאך ביז היינטיגען טאָג קען איך מיך ניט דערמאָהנען אן דיעזען הייליגען מאַן אָהן טרעהרען אין דיא אויגען.

„איך האב נעהערט צו דיא קאַטענאָריע פֿון כעלי־בתי'שע קינדער. אז איך זאל עסען „טעג", האָט מיין מוטער נערעכענט פֿאר א גרויסען בזיון, און דאָרום האָט זי מיר נעהאלטען אויף „אויגענע שפייז", כאָטש איך האב בייא דיא אויגענע שפייז" אסך מעהר נעהונגערט פֿון אַנדערע „עג עסער.

„אין דיא יאָהרען 1863-1865 האָט אויסגעבראָכען דער קרימער קריעג. רוסלאנד האָט נאך ניט נעהאט קיינע אייזען באָהנען, דאָרום זיינען כמעט אלע טראַנספּאָרטען און אלע פּאדריאַטען וואס מען הּט נעדאַרפֿט אויספֿיהרען צום קריעג איבערנענעבען נעווארען אין אידישע הענד, דאָס האָט אין נאַנץ רוסלאנד שטאַרק אויפֿנעהויבען דיא פּרנסה און אזויא אויך ביי אונז אין ווילנא. בעלי־מלאכות און ארביטער האָט בען אָננעהויבען נעשמאַק צו פֿערדינען, און דורך דעם האבין זיך זעהר פֿיעל אידען, וואס האבען זיך פֿריהער נעשעהם ניט א מלאכה, נענומען לערנען פֿערשיידענע מלאדות.

„אויך איך האב בעשלאָסען צו לערנען א מלאכה. איך בין נעווארען א שמוקלער ארער א העפֿטער, וואס מאכט זייא מיט נאָלדענע פֿעדים אויסנעהעפֿטע קאָלנערס פֿאר די מיליטערישע און ציוויולנע בעאמטע. איך בין דאטאלס אלט נעווען 10 יאהר, און אין א יאהר ציים האב איך די שמוקלאַרי שוין אזוי נוט נעקענט, דאס אללע אנדערע העפֿטער אין ווילנא האבען מיך נעהאלטען פֿאר א קינסטלער.

א העכסט ריהרענדער קאַפּיטעל אין צונוערס לעבענסבעשרייבונג, איז די ערצעהלונג וויי אזוי זיין 9־יעהריגער ברודער און דערנאָך ער אליין, זיינען נעחאפט נעווארען פֿון דיא „חאפערס" אלס רעקרוטלאך פֿיר דיא ארמעע.

דאס איז נעווען אין דער ציים פֿון ניקאָלאי דעם ערשטען ס נזירה צו נעהטען קליינע אידישע קינדער פֿאר סאָלדאטען.

אין באברוסק האט ער זיך פֿערדונגען צו א ישוב'ניק אלס מלמד צו זיינע קינדער, פֿאר 25 רובעל א זמן. צרות האט ער נעהאט דעם זמן אויף'ן פוד, נאָר וען ער האט סוף סען נענוטען מאהנען זין שכר־ליבוד; איז דער ישוב'ניק אווען אין שטאדט צו קהל און האט זיי „פֿערקויפט א נפש" פֿאר א רעקרוט, פֿאר 52 רובעל. דער נפש איז נעווען דער אריסער מלמד אליקום צונוער אליין.

„סלוצלינג — דערצעהלט צונוער — וויא איך ליעג אזוייא אויף' אויוונען אין שלאָף, דערפֿיהל איך א גראָבע האנד אויף מיין קערפער.

„איך, האב מיך אויפֿנעכאפט און נעעפֿענט דיא אייגען. איך האב פֿאר מיר דערזעהן דרייא פֿרעמדע מענשען. אייגער פֿון זייא האט נעהאלטען א לאנטערנע און האט מיר אריינגעלויכטען אין דיא אויגען.

— „וואס ווילט איהר?" — האב איך נעפֿרעגט.

— „נאָר נישט, זוהנעלע!... סטעה אויף!..." — האט מיר דער כאפער נעענטפֿערט

— „אויפֿשטעהען? צו וואס? —

— „דוא ווערסט מיט אונז פֿאָהרען אין שטאדט, מיר דאַרפֿען דיר".

— „וואס פֿאר עסקים האב איך אין שטאדט!?

„נא, דוא ווערסט שוין זעהן! טהו זיך אָן, בחור'ל, אבער געשווינד!"

„איך ווייל נישט, איך ווערל נישט פֿאָהרען!"

א פֿייערדיגער פאַטש האט מיך פֿערטומעלט. מען האָט מיך אויפֿנעוויקעלט אין מיינע צוריסענע קליידער, מען האָט מיך אריינגעוואָרפֿען אין א וואָגען און מען האט מיך נעבראכט אין באברוסק.

דאָרטען האט מען מיך אויפֿנעשלאָסען אין דער קאָזאַרמע; און מיט אייניגע וואָכען שפעטער בין איך בעפֿריייט נעוואָרען צוואמען מיט טויזענדע אנדערע אידישע קינדער; ווייל דיא גזירה איז בטל נעוואָרען".

צונוער האָט נערעדט מיט גרוים בענויסטערונג פֿון דער תקופֿה פֿון דער השכלה אין רוסלאַנד, אין דער צייט פֿון אלעקסאַנדער דעם צווייטען. און שולדערט מיט זעלטענר מרייהייט די ביטערע ענטטוישונג פֿון די רוסיפֿיצירטע אידען, ווען דיא פֿערפֿלוכטע תקופֿה פֿון פאָגראָמען האט אָנגעפֿאַנגען. דער דיכטער רעדט מיט בעאָנדערען שטאלץ פֿון זיינע בעקאַנטשאַפֿטען מיט די גרעסטע אידישע משכילים פֿון ווילנא און אַנדערע שטעדטע.

נאָך אלס גאַנץ יונגער בחור'ל האט ער אויף זיך נעצוינען דיא אויפֿטערקואַמקייט פֿון מבינים. מען האט איהם אָנגעפֿאַנגען לאַדע אויף חתונות צו אונטערהאַלטען דעם עולם מיט זיינע פֿאָלקסטהימליכע נעדיכטע. ער האט אָנגעהויבען קרינען א שם אין דער אידישער וועלט, און טען האָט איהם נענומען לאַדען אין פֿערשיידענע שטעדט בייא רייכע חתונות און סתם שמחות.

אין דעם לעבען פֿון אליקום צונוער האט פאַסירט דיא שרעקליכסטע טראַגעדיע וואס קען א טענשען פאַסירען, כמעט פונקט אזא טראַגעדיע ווי עם האט מיט מיינע עלטערען פאַסירט (לויט וויא איך האָב בעשריבען אין אייגעם פֿון דיא ערשטע קאפיטלען פון מיינע עראינערונגען). אין 1871, ווען אין ווילנא האט אויסנעבראכען די כאָלערא, האט ער פֿער־

לאַרן זיינע אלע דריי קינדער אין איינעם מעג צייט. ער איז ענטלאַפֿען נאך מינסק מיט זיין פֿרוי, און דאָרט איז זיין פֿרוי געשטאָרבן פֿון הארציועהטאָנ. ער האט אפֿאר יאהר נאכהער געהיראָטעט א צוויטע פֿרוי, מיט וועלכע ער האט פֿערבראכט א פֿריעדליכען לעבען ביז זיין טויט.

אליקום צונזער, אלס א איד מיט א פֿיין-פֿיהלענדען הארצען האט זיך בעטהיילינט אין יעדער שטרייבונג פֿון זיך אליין צו העלפֿען. און דיעזע אלע שטרעבונגען פֿון זיין צייט האבען זיך אבגעשפיגעלט אין זיינע פֿאלקס-ליעדער, וועלכע זיינען נעזונגען געווארען אין אללע ווינקעלאך וואו אידיש איז נערעדט געווארען.

אין 1881 איז אונזער פֿאלקס-דיכטער אריבערגעבראכט געווארען פֿון א מענערזשער נאך אמעריקא צו נעבען מאנצערטען. ער האט איז פֿירשיידענע שטעדט פֿארנעטראגען זיינע ליעדער מיט גרויס ערפֿאלג.

א קאמישע פֿאסירונג איז מיט איהם פֿארנעקומען אין קליוועלענד. וועהרענד ער איז נעקומען אהין פֿארטראגען זיינע ליעדער, האט איינער פֿארשפֿריט א קלאנג, אז ער איז ניט דער אמת'ער אליקום צונזער, דאס דער אמת'ער איז שוין לאנג נעשטארבען. די אויפֿרעגונג פון עולם איז נעווארען אזוי גרויס, דאס ער האט זיך נעמוזט ראטעווען דורך אנטרויפֿען בשתיקה נאך ראטשעסטער.

צונזער איז נעווען צופֿרידען מיט דעם גרויסען פֿארשריט פֿון אידען אין אמעריקא. ער ענדיגט זיין איינענע לעבענס-בעשרייבונג מיט דיא וועהרטער:—

„אבער וען איך גיב א קוק אויף מיינע אידישע ברידער אין אמעריקא, וען איך זעה צו וועלכע ריעזען עס זיינען אויסגעוואקסען יענע רוסישע שקלאַפֿען, וען איך זעה וויא מיינע ברידער וואקסען, געדייהען און גיעבען גוטע פֿרוכט אונטער דער ליכטינער זון פֿון דער פֿרייער אמעריקא, און וען איך זעה וי זיי פֿראָגרעסירען און נעהמען אלץ וויטער ויף דיא וועלט פֿון אמת'ע ציוויליזאציאן, בילדונג, קונסט און אינדוסטריע — פֿיללען זיך אָן מיינע אויגען מיט פֿריידען טרעהרען, און צוזאמען מיט אונזער נרויססען נביא, רופֿ איך אויס:

„ברנע קטן עזבתיך וברחמים גדולים אקבצך".

דער נעניאלער שרי-פֿטשטעלער פֿראָפֿעסאָר ג. זעליקאָוויטש האט דאָ וועלען אליקום צונזער אזוי נעשריבען:—

מיר האָבען פֿערלאָרען דעם מאן וואס האט נעזונגען דעם וועהמאָנ פֿון נאנצען אידישען פֿאלק, וואס האט אויך בעזונגען זיין נחת. דעם מאָ' וואס האט מיט זיין פֿעדער אייסנעדריקט אלעם וויא א איד פֿיהלט אין אלעם וואס אידען האבען נאָכדומט אין א נאנצען האלבען יהרהונדערט.

אין דיא 50 יאהר, אין וועלכע אליקום צ נוזר האט נעשריבען, וויינען פֿארנעקומען נרויסע אבערקעהרענישען אין דער אידישער וועלט, וויא נרויס אין דער תהום צווישען אינו אוז אינזערע מאמען מוזען אין אונזערע ווידעם! וואס פֿאר א נעזיאלטינער אינטערעסיר ים אין צווישען דיא מינונגען, בענריפֿען אין זיעי פֿון תאָר ווי א האלבען יאהרהונדערט צוריק! אבער ר' אליקום האט אלעם פֿערצייכענט אין זיינע פשוטע, האַרציגע ליעדער. איהר קענט דארטען נפֿינען אלעס: עס איז ניטא קיין נעפֿיהל, קיין שטרעבונג, קיין בעוועגונג, וואס זאָל ניט זיין טרייַ נעשילדערט פֿון דער האַנד פֿון דעם וואונדערליכע מענשען וואס האט נעהייסען אליקום צונזער.

ווילט איהר וויסען דיא אינפֿאָהיים, די תמימות, די נוטטוטהיגע הערצליכקייט פֿון אונזערע ווידעם אין באָבעם, חען זיי האבען זיך נעלעבט ניט בטחון, האבען נעהאט וויער אויגענעם שטילען נחת נאך בעפֿאָר די עמיגראַציאן אין אמעריקא האט זיך אָנגעפֿאָנגען, בעפֿאָר אידישע פֿאַסילוטע זיינען צושפאלטען נעווארען, בעפֿאָר מען האט נעשיקט פיקטשורס פֿון דער אַנדער ווית ים? ווילט איהר וויסען וואס דיא רוהיגע פֿערשלאָפֿענע אידישע שטעדטעל, וואו אידישע מיידלעך האבען זיך נעשפיעלט אין זאמד כמעט ביז דער חתונה, האט נעפֿיהלט אין יענע צייטען? איהר קענט עס נעפֿינען ביי אליקום צונזער אין זיינע ערשטע ליע-

דער, וואו אללעס איז אזוי אינפאך בעזונגען אז אייך דאכט זיך איה זייט צוריק אוועקגעטראגען געוואָרען אין יענער וועלט'ל וואו מען פיהלט דעם טעם גן עדן פרייטאג צו נאכט ביי דיא שבת'דיגע מאכלים, און צו הויז איז לכבוד שבת „פערפוצט" מיט פריש אָנגעשאָטענע זאמד.

נאָר דיא צייטען האבען זיך געביטען, די השכלה האט זיך אריינ-געיינסען אין דער אידישער גאס, דאס יודענטהום האט בעדארפט אויס-שטעהן אמלחמה מיט די ליט וואס האָבען געפרעדיגט אסימילאציאָן, זייא האָבען געזאגט, אז אויב זייא וועלען אראָבווארפען פון זיך דעם אידישען יאָך וועלען זיי ווערען גליקליך, א טהייל האבען זיך געלאָזט אויף דעם נייעם וועג. דאס פאָלק אליין איז אבער געבליבען טריי צו זיער אלטע אידעען, טריי צו זיך אליין, און גלייך האט אליקום צונ-זער איבערגעגעבען דיא געפיהלען פון פאָלק פון יענער צייט אין זי' בעריהמטען ליעד „דער נייגעהנטער ואהרהונדערט".— ער רעדט אין נאָמען פון נאָענצן פאָלק וו וויט די ניט גבואים, וועלכע האבען גע-צוגען אהין צו דער גוי'שער גאס זיינען געווען פאָלש. ער שילדערט די פערצווייפלונג פון דיא וועלכע האבען באמת געגלויבט אין דיעזע הבטחות און זיי האבען דערוועהן אז זיי זיינען ניט מקוים געווארען. אין דיעזען ליעד הא צינזער ארויסגעזאָגט אלעס וואס עס איז געווען אויף'ן הארצען פון פאָלק נאכדעם וויי עס איז אריבער דיא ערשטע כוואליע פון אסימילאציאָן איבער'ן רוסישען יודענטהום און עס האט זיך אָנגעפאָנגע צווישען די משכילים בעווייזען די סומנים פון צוריקקעהרען צום נאציא-נאל־זמום.— אבער דיא צייט איז אויף אן ארט ניט געשטאָנגען. דעם אידישען עולם האט אָנגעפאָנגען מיאוס ווערען דיא שטעדטעל מיט איהר דלית, דער אלטער בטחון איז געוואָרען שוואבער אין אונרוהיגקייט האָט פערנומען זיין פלאץ. נייע געדאנקען האָבען זיך געטראָגען אין די לופט, „ערד ארבייט" איז געווען דער נאמען פון דער נייער האָפענונג, אוועק ואַרפען דעם ארשין און געהן אין שויס פון דער נאטור, לעבען רוהיג אין אהן קאָפדרעהענגיש, און באלד זעהען מיר צונזער'ן ווי ער שרייבט מיט גרויס התלהבות זיין ליעד „דיא סאָבע", און גלייך זיטצען קינדע בכל תפוצות ישראל און זינגען מיט זייערע קול־כעלעך צונזערס פשוט'ע ניט געקינסטעלטען ניגון'דעל:—

אין דער סאבע, ליענט דער מזל ברכה ——
עס כומט דער פריהיאר־מארגען,
איך דארף ניט לייהען בארגען,
איך פערשפאר זיך צו זארגען
אויף טאג הוצאות נעכד

נאָר אָז זי' נעזינגען א נייע בייאָלע פון חבת־ציון, אונד אונזער אליקום זיצט שוין און גיסט אויס זיין האַרץ צו ארץ ישראל, און גלייך זינגען אידישע קינדער, און אויף אללע חתונות און אויף אללע שמחות, און מען זינגט וויא אזוי די אלטע טוטער ציון זאָגט וועז זי זעהט איהרע קינדער לויפען צו איהר פון אללע זייטען:—

וואס זעה איך דורך דיא שויבען
עס פליהען אן וויא טויבען
מיין יוסף מיין בנימין
קלאפען אין מיין טיהר.

וואָרום אזא וואונדערליכען כח האָט ער געהאט, האָט עטוואָס דאס פאָלק דערפיהלט א צער אדער נחת, האָט גלייך א ריהר געטהאָן זיך דאס האַרץ פון דיכטער, אן אזויא שנעל ווי עס איז בייא איהם פאָרטיג געוואָרען א ליעד וועגען דעם דאָזיגען געפיהל, האט עס זיך פערשפרייט מיט דיא שנעלקייט פון א בליץ אין אלע שטעדט און שטעט-לאך אן דאס האַרץ פו פאָלק אן דאס האַרץ פון דיכטער איז געווען איינס

צונזער האט קיין מויזק שוהלען בעזוכט פונקט וויא ער האט קיין פא-עטישע אקאדעמיע געזעהן, אן דאָך האבען זיינע פאָלקס ליעדער, דיא ווערטער אזוי־גוט ווי די מויזק געשטוריזמט הערצער פון מיליאָנען אידען! אין נייגעהנטען י'הרהונדערט. וואס אי איינגענטליך געווען דער סוד וואס זיין מוזיקאַלישער קרעכץ האט געמאכט דעם טיפסטען קריטץ אי' אידען'ס נשמה פונקט וויא זיין פאָעטישער זיפץ? ווייל אליקום צונזער איז געווען דער אמת'ער אידישער פאָלקס דיכטער, דער אמת נאציאָנאַלער איד בייא וועמען דאס ווארט און דער גזאָנג זיינען געגאָנגען האַנד א'ן האַנד! עס זיינען אידישע טענער, אידישע נגונים, אידישע דבקות און א עכט אידישער „אי", וואס דערצעהלען אונז אזוי ריכטיג, אזוי דראַמאַטיש אזוי אידיש דעם אידען'ס ביאָגראָפיע מיט ווערטער און טענער! זייא דערצעהלען אזוי אייגפאך דעם אידען'ס קאמפף צווישען פעלקער, זיין ליעבע צו זיין נאציאָן, זיין בליק צום הימעל, זיין פערצווייפלונג אונד זיין האָפענונג!

אלס אמת'ער פאָלקס פאעט מיט א ריינע נשמה; האט צונזער ניט מאלס געשונקט זיין פעדער אין בלאָטע, ער האט קיינע געגנער געזי-דעלט, ער האט קיינע שמוטציגע ליעדער פערפאסט. ער האט אין זי-

זינען געהאַט בלויז צו דערפילען זיין שליחות אלס דער וינגער פון אידישען פֿאָלק.

ווען צונזער איז אָנגעקומען אין אמעריקא מיט א 27 יאהר צוריק, האט ער נאך אלץ געזונגען פֿאַר'ן אידישען פֿאָלק, אבער ער האט דאָרט געפֿונען א נייעם דור זאָגענאַנטע פֿאָעטען, וועלכע האבען געוואָלט דעם עולם אויפֿרייסדען אז אמת'ע קונסט איז נאָר דאס וואס מען פֿערשטעהט ניט אדער דאס וואס לאַכט אָב פֿון אלעם וואס איז אידיש. ער האט צו-ערשט אָנגעקוקט דיעזע פֿאָעטען מיט א שמייכעל פֿון פֿערַאַכטונג, און ער האָט וויייטער געזונגען לויט זיין אמת'ן פֿאָלקס פֿאָעטישען בעגריף. אַך דו גרויסער צונזער! ווען די אלע אידישע גראַמען פֿלעכטער וועלען זיין פֿערגעסען, וועט דיין בעריהמטקייט שיינען מיט מעהר גלאַנץ, און דוא וועסט נאָך לאַנג זינגען פֿון קבר!

ר' אליקום צונזער איז אויך געווען א למדן, א גרויסער משכיל פֿו' זיין ערשטע קאַריערע אין דער ישיבה ביז די לעצטע מינוטען, אך! וויא עלענד דער מענש געפֿינט זיך צו זאָגען דעם לעצטען אַדיע אזא גרויסען אידען! אזא מענש? א קערפערעל צווישען צוויי אויבּיגקייטען אַ פֿערכלאַנדזשעטער שטראַהל צווישען נעכטען און היינט, א פֿער-לאָרענער פּינטעלע צווישען וויגעלע און קבר!... און אזוי פֿערשווינדען פֿון אונז אויגעזווייז דיא לעצטע גייסטיגע ריעזען, מיט וודלבע מיר האבען שטאָלצירט פֿון ביידע וויטען ים.—

— נייַנטער קאַפּיטעל —

מיין צווייטער ספר אונד מיין צווייטע נסיעה אין ווילנא.

קומענדיג צוריק אהיים פֿון קעניגסבערג צו מיינע על-טערען אין ערזוועליק, האבענדיג אָבגעשפּאָרט איבער 300 רובל פֿון דיא וויידושעם (שכירות) וואס ראַדקינזאָהן האט מיר נוט ווילענדיג געמוסט אויסצאָהלען, איך זאָג „ניט ווילּ-לענדיג", ווייל זיין סטיגער איז געווען ניט ווילען בעצאָהלען דיא שכירות צו די מענשען וועלכע פֿלעגען בייא איהם אר-בייטען, אין ווען ניט מיין פֿרוינד ר' אליקום צונזער, וועלכער איז גראַדע דאַמאָלס נעווען אין קעניגסבערג, וויא איך האב אויבען ערצעהלט, וואָלט זיך ניט אָנגענומען מיין קרוודע וואלט דער נאָבעלער ראדקינזאָהן מיר א פּעני ניט בעצאהלט און איך וואָלט פֿון איהם אריינגענגען בשן וען — בין איך פֿערזיכערט געווארען פֿאַר א געוויסע צייט מיט מיין עקזיסטענץ. איך האב דאס נעלר רערלאַנגט מיין פֿאָטער, און מיין צערטליכע נאָבעלע מוטער עה"ש פֿלעגט מיר בע-זאָרגען מיט אללעם וואס א בשר ודם נעטהיג האט, און אזוי ויטצענדיג אָהן דאגת חיונה ראָרט אין דיא פֿערגעסענע שטע-טעלע ערזוועליק, האָב איך מיר אַריינגעוואָרפֿען מיט לויב און לעבען אין סיינע ליטעראַרישע אונטערנעהטונגען.

איך האב אָנגעפֿאַנגען צו שרייבען וויסענשאַפֿטליכע אַרטיקלען פֿאַר דיא העבריאישע וועכענטליכע צייטונגען „הצפירה", „המגיד". „הלבנון", „המליץ", „עברי אנכי" און „האוהב". אַללעם וואס איך האב נעשריבען און נעשיקט, האט מען מקבל נעווען באהבה רבה יען מען האט עס באַלד צוגעכאַפּט און אָבגעדרוקט.

אין 6 מאָנאַטען ציט האב איך אָנגעשריבען א ציוויטען ווייסענשאַפֿטליכען ספֿר וועגען גאָגראַפֿיע, וועלבער ענט-האלט העכסט אינטערעסאַנטע ווייסענשאַפֿטליכע רייזעבע-שרייבונגען און דערצו א גרויסער אבטהיילונג וועגען דער געשיכטע דער גאָגראַפֿיע. איך האב דעם כּפֿר א נאָמע געגעבען „הנוסע"; און קיים איז דער „הנוסע" פֿאָלשטענדיג פֿערטיג געווארען צום דרוק, האב איך א צוויטע רייזע גע-מאכט קיין ווילנא אום זיך צו זעהן מיט די דארטיגע מדפּיסים וועגען אבדרוקען דעם „הנוסע".

אין יוּרבעריג האב איך מיר געוועצט אויף דאַמפֿ-וואם נעהט איבע־ן ניעמען קיין קאָוונא, און נאך א צוועלף שטונדיגע רייזע, בין איך אנגעקומען אין קאָוונא. עס האט זיך מיר זעהר געוואלט זעהן דעם „קאָוונער רב", דעם גאון רבי יצחק אלחנן ז"ל, וועמענס נאמען עס האט געקלונגען אין דער גאנצער וועלט. איך האב אויפֿגעוואכט זיין סעקרעטאר ר' יעקב ליפשיץ, וועלבען איך האב געקענט דורך זיינע מאמרים אין „הלבנון" און וועלבער איז געווען דעם רב'ס „רעכטע האנד", זיין גאַנצער המוציא והמביא, און ער האט מיר אוועק נעפֿירט צום קאָוונער רב. צו זעהן „קאָוונער רב" און צו בייזען מיט איהם אפֿאָר וועלטער, האט יעדער איד געריע-כענט פֿאר א זכיה, פֿאר א גרויסען כבוד און אָט דעם כבוד האב איך צו פֿערדאַנקען ר' יעקב ליפשיץ.

ער האט מיר אַריינגעפֿיהרט אין א עלענאַנטען צימער, וואו אלע פֿויער וועגט זיינע בעדעקט געווען מיט ספֿרים. מיר האבען דעם גאון געטראָפֿען פֿערטיפֿט איבער'ן „נודע ביהודה" ליפשיץ האט מיר פֿאר איהם פֿאַרגעשטעלט, ער האט מיר דערלאַנגט א ווארעמען „שלום עליכם" און האט מיר געבע-טען זיטצען. ער האט מיר אויסגעפֿרעגט פון וואַנענד איך קום און וואם איך טהו, און אלס איך האב איהם געזאָגט דאם איך דרוק וויסענשאַפֿטליכע ספֿרים אין לשון הקודש, האט ער זיך אָבגערופֿען: „נעה אָן אזויא וויטער, דאם איז א סך בעסער ווי די פּוסטע שירים און די נאַרישע טליצות, הלואי זאלען אלע בעסער שרייבען פֿון גאָט'ס וואונדער א", פֿון דיא ויאונדער פֿון גאָט'ס נאַטור, איך ווינש דיר מזל אוין דער השם יתברך זאל דיר מצליח זיין, און געה געזונד".

דעם אינטערוויו מיט רבי יצחק אלחנן זצ"ל ווער איך ניעמאלס פֿערגעסען, דער גאון האט אויף מיר א גרויסען אינ-דרוק געמאכט, און דאַרום איז מיין פֿפֿליכט וועגען איהם אין מיין „ספֿר זכרונות" צו עראינערען.

א גרויסע שטיק פֿון דער אידישער געשיכטע קניפט זיך אָן דעם נאָמען פֿון דעם גאון רבי יצחק אלחנן ספעקטער ז"ל. אין דעם ערשטען העלפֿט פֿון פֿאָריגען יאהרהונדערט האבען דייטשע און עסטרייכישע גרויסע רבנים, גאונים יסודי עולם אונזער יודענטהום בעשיינט, וועלכע האבען מיט זייער גרויסען רוהם די גאַנצע וועלט ערפֿילט. איך עראינער דאָ נור די גאונים ר' עקיבא אייגר, דער רב הכולל פון פּאזען, ר' משה און ר' וואָלף סיפֿר פֿון פּרעסבורג או"ו. אין דער צווייטער העלפֿט פֿון פֿאָריגען יאהרהונדערט, האט זיך רוסלאנד מיט איהר גאון אויסגעצייכענט, וואם דיא גאַנצע אידישע וועלט האט מיט איהם שטאָלצירט. און דא איז געווען דער קאָוונער רב ר' יצחק אלחנן וצ"ל.

ר' יצחק אלחנן איז געווען א גרויסער גאון, א צדיק יסוד עולם, א חריף ובקי בכל חדרי התורה, יומם ולילה איז ער געזעסען על התורה ועל העבודה און האט קיינע וועלטליכע פֿערגניגענד נית געוואלט געניסען. מיט גרוים התמדה האט ער שטודירט תלבוד יפוסקים, ספֿרי הגאונים ראשונים ואחרונים און זיינע ספֿרים וועלכע ער האט פֿערפֿאסט שו"ת עין יצחק באר יצחק ונחל יצחק, האבען אין דער רבנישער ליטעראַטור דעם גרעסטען אויבען אָן געהאט צוליעב דיא גרויסע חריפות און בקיאות אין וועלכע ער האט זיך אויסגעצייכענט.

ר' יצחק אלחנן האט געווייזען פֿאר זיינע ברידער, דאם ניט תורה ועבודה אליין איז דער תכלית הנרצה פון א

אמת'ן אידען, עס איז פֿאראן נאך א פרינציפ, א הויכער פּפֿליכט אויף וועלכען דאס יודענטהום איז געגרינדעט, נעמ־ליך: צדקה, גמילת חסד ואהבת אדם. און ער איז ניזוען א גרויסער עסקן בצרכי צבור און האט מיט לייב און לעבען גע־שט־עבט גוטעם צו טהין פֿיר זיין נאציאן, צו העלפֿען נויטה בעדירפֿטיגע און צו טרייסטען פֿערצוויפֿעלטע הערצער.

דער טרויעריגער צושטאנד, דיא קלעגליכע לאגע פֿון זיינע אונטערדריקטע ברידער דארט אין דיא דעספּאטישע פֿינסטע־ע רוסלאנד, האט דיעזען גרויסען פּאטריאט זיין לעבען פֿערביטערט, אין דער שמיל האט ער געקלאגט על שבר עמו ועל שפֿלות התורה והיראה, אין וויא שוואך און קריינקליך ער איז אימער נעווען, דאך האט ער אויף זיך ניט געקוקט און האט זיינע לעצטע קרעפֿטען אנגעווענדעט ממלין טוב צו זיין פֿיר זיינע ברידער. בשעת גראָפ פּאהלין האט צוזאמען נערופֿען אין פּעטע־סבורג א קאמיסיאן וועגען דיא אידישע פּראגע אין רוסלאנד, איז אויך ר' יצחק אלחנן איינגעלאדען געווען צוויישען די איבריגע גרויסע רבנים און פֿערטרעטער. אין פּעטערסבורג האט מען איהם גרויס כבוד אבגענעבען און לויט וויא עס האט זיך שפּעטער ארויסגעוויזען, זאל ער האבען א סך נעווירקט לטובת כלל ישראל.

הונדערטע טויזענדע רובעלם איז דורך ר' יצחק אלחנן צוזאמענגעקליבען נעווארען פֿיר פֿערשיידענע צדקות און וואהלטהעטיגע אנשטאלטען. וויפֿיל אבגעברענטע שטעדט און שטעדטלאך זיינען דורך איהם צוריק אויפֿגעבויט געווארע וויפֿיל נויטהבעדירפֿטיגע זיינען דורך זיינע הענד נעהאלפֿען געווארען, און וויפֿיל אלמנות און יתומים זיינען דורך איהם גע־טרייסט נעווארען צו אלע מענשען, קליין און גרויס, ארים און רייך, האט ער אימער א פֿריינדליכעם נעזיכט נעצייגט, אזן אויף אלע עצות וואס מען האט איהם געפֿרעגט האט ער אימער בנחת ובנעימות נעענטפֿערט.

ר' יצחק אלחנן איז געווען החכם הרואה את הנולד. מיט זיין שארפֿען בליק, מיט זיין קלוגען פֿערשטאנד, האט ער איינגעזעהן דאס דער עמוד התורה והיראה זינקט פֿון טאג צו טאג, און מיט דער צייט קען חלילה דאס יודענטהום זינקען ער דיוטא אחרונה און עס קען אונז שפּעטער אנגפֿאנגען צו פֿעהלען רבנים, דיינים, רועי צאן קדושים וועלכע זאלען דעם יודענטהום אויפֿהאלטען, האט ער א ישיבה פֿון יונגע לייט אין קאוונא געגרינדעט, וועלכע זאלען אויסשטודירען פֿאל־שטענדיגע רבנים לפֿי מצב הזמן והההוה. דאס גרעסטע וועלק פֿון זיין לעבען איז נעווען דיעזע ישיבה, ביי וועלכע ער האט זיך צוזאמען אויפֿגאבע נעמאכט אום זועלכע רבנים צו ערציהען וועלכע זאלען דעם נאנצען ערענסט פֿין א רב בעווי־צען, דער כתר הרבנות זאלל אויף זיי פּאסטען. מיט אונענדליכע פֿרייד האט ער זוכה נעווען צו זעהן וויא זיין ישיבה בליהט און ווירקט; און גרויסע רבנים מופֿלגים לומדי תור; זיינען פֿון דיעזער ישיבה אויסגעוואקסען, וועלכע זיינען א ציערונג פֿיר כנסת ישראל ביז היינטיגען טאג.

קומענדיג אין ווילנא, האָב איך מיר נעזעהן מיט מײַן ערשטען מדפּיס ר״ל מ״ץ וועגען אַבדרוקען מײַן צווייטען ספֿר „הנוסע״, און אזוי ווי איך האָב מיט איהם נית געקענט צוריעכט קומען, האָט מיר מײַן פֿרײַנד ר׳ צבי ניסן גאָלאָמב געראַטהען, איך זאָל זיך וועגדען צו דעם מדפּיס ר׳ צבי הירש קאַצענעלענבויגען, און קאַצענעלענבויגען האָט מײַן ספֿר „הנוסע״ פֿון מיר אָבגענעקויפֿט פֿאַר 200 רובל מזומן אוּ 500 געדרוקטע עקזעמפּלאַרען.

אין דער צייט ווען דער „הנוסע״ האָט זיך געדרוקט, בין איך געבליבען זיצען אין ווילנא, און נית האָבענדיג וואס צו טהאָן מיט מיר מײַן פֿרײַנד רצ״נ גאָלאָמב נעראַטהען איך זאל פֿרובירען אָנשרײַבען וושאַרנאָנישע מעשה־ביכלאך און עס טרײַבען צו פֿערקויפֿען צו א מרפּים. איך האָב מיר אויפֿגענעצט און האָב אָנגעשריבען צוויי וושארנאָנישע גישיכטען אלס פּראָבע, „דער פֿאַלשער פֿעטער״ און „דער ציניינער קינד״. איך האָב עס אויפֿגעטראָגען צו מ״ץ. ער האָט זיי רויכגעקוקט, אין ווי עס האָט מיר אויסגעוויזען אין איהם דיא סחורה געפֿעליג געווארען; ווייל ער האָט דיא ביידע מעשה־ביכלאך פֿון מיר אָבגעקויפֿט פֿאר 20 רובל, אין האָט מיר בעאויפֿטראָגט צו שרייבען נאך מעהרע־ע אזעלכע מעשיות, אין ער האָט מיט מיר בעדונגען פֿינף רובל פֿיר יעדע מעשה וואס איך וועל אנשרייבען. אין א פּאָר מאָנאַטען זיצט האָב איך פֿיר איהם אָנגעשריבען אי־בער 20 מעשה־ביכלאך, דערוגטער „דיא צוואה; דיא ירושה, דער טיראָן; דער פֿערציוויפֿעלטער, דון יהודה אכרבנאל; צו דער תליה, דער האַרעם לעבען, אונשולדיג פֿער׳משפט, פֿערגיפֿטיגטע ליעבע, און נאך אזעלכע מוראַדיגע מעשיות מיט מורא׳דיגע שרייענדע נעמען; וועלכע האָבען געהאט א גרויסען ערפֿאָלג אויף׳ן וושארנאָנישען מאַרקעט.

זיצענדיג אמאָהל מיט מײַן פֿרײַנד רצ״נ גאָלאָמב אין א רעסטאראנט איבער א גלאָז טהיי, האָט ער זיך צו מיר אַבגערופֿען: „וויסטו, האָפֿפֿמאַנן: וואס מיר איז יעצט אַריינגעפֿאַלען אין זינען? איך וועל דיר וויזען א וועג וואו דוא קענסט כאָפּען שהענע עטליכע רובעל; אָבער בהנאו איך זאָל דערפון האָבען א געוויסען קאָמיסיאָן. עס דרוקט זיך יעצט ביי קאַצענעלענבויגען דיין ספֿר „הנוסע״; נעה צו דעם אַלטען משה ראָזענסאָהן דער מחבר פֿון „מלח ה בשלום״, און לייג איהם פֿאָר א פּראָיעקט; דאס דוא וואָלסט וועללען ווידמענען [מקריב זיין] דיין ספֿר לכבוד זיין נאמען; און אזוי, ווי ראָזענסאָהן איז א נכיר אדיר, וועלכער וויים נית וואס צו טהאָן מיט זיין נעלד, און איז א גרויסער רודף אחר הכבוד, און דערצו א האַלב־משוגע׳נער אין זיינע אָמבית אָנען; קען אָמאהל זיין, דאס דיין פֿאָרשלאָג וועט איהם געפֿעליג ווע־רען און ער וועט דיר דערפֿאָר נוט בעצאָהלען״.

נית האבענדיג דערביי וואס אָנצוואווערען, ווי מען זאָגט אם לא יועיל לא יזיק; האָב איך גאָלאָמבס עצה אָנגענומען. אין א געוויסען פֿריה־מאָרגען האָב איך אָנגעקלאפט אין טיר פֿון ראָזענסאָן׳ס רעזידענץ. דאָרט איבער׳ן בריק אין שניפּ־שאָק; א פֿאָרשטאָדט אין ווילנא. א פֿוטבאָן; געקלייד־עט אין א בלויען אוניפֿאָרם מיט מעשענע קנעפּ; האָט מיר דיא טהיר געעפֿענט און האָט מיר געפֿרעגט אין רוסיש ווי־עמען איך ווייל זעהן, און אלס איך האָב איהם געזאָגט דאס איך ווייל זעהן גאָספּאָדין ראָזענסאָהן, האָט ער מיר אַריינגעפֿיהרט אין א רייך מעבלירטען פֿראָנט רום, און האָט מיר געהיסען זיך זעט־צען און ווארטען ביז דער גאָספּאָדין ווערט אַרויסקומען. עס האָט נית לאַנג געדויערט, אין א ניידע־יעצטיגער דינער אַל־טער מאָן מיט א גראָיען אַרומגעשאָרענעם בערדיל אין א לאַנגען מאָרגען ראָק מיט שוואַרץ־זוידענע יאַרמולקע אויף׳ן גרויען קאָפּ; איז אַריינגעקומען און האָט מיר נעפֿרעגט ווער איך בין און וואס איך פֿערלאַנג. אלס איך האָב זיך פֿאר איהם פֿאָרגעשטעלט, האָט ער מיר נענעבען „שלום עליכם״ און

האט מיר אריינגעבעטען אין זיין שטודיר־צימער, א גרויסע עלענאַנטע לייבערי פון טויזענדע כרכים. ער האט זיך מיר געהיסען זיצען און האט מיר געפֿרעגט וואס ער קען טהון פֿאַר מיר; און לויט וויא עס האט מיר געשיינט; האב איך בי״ם עשטען ברוך הבא בייא איהם נושא חן געווען; און איבערהויפט איז ער אין מיר פֿעראינטערעסירט געוואָרען וועהרענד איך האב איהם געזאגט דאס איך בין א תלמיד פון ר׳ יוסף ליב זאַסניץ דער מחבר פון „אבן יש ה״. איך האב איהם אין קורצע ווערטער ערקלעהרט מיין פֿאַרשלאג, און איך האָב באַלד פֿערשטאַנען דאס ער איז צופֿריעדען.

„איך וועל דיר געבען 200 רובל מזומן; אבער בתנאי דאס דיין ספֿר „הנוסע" זאל געווידמעט ווערען אויף מיין נאָמען און 200 נעדרוקטע עקזעמפלאַרען זאָלסטו מיר צושטעלען אום אויסצושיקען צו מיינע פֿרוינד".

איך האב א מינוט ניט געצוויפֿעלט אויף אוא אונערוואַרטעטען פֿאַרשלאג.— ער האט אַליין אויסגעמאַכט דעם נוסח וויא דער „וידמונג" זאל געדרוקט ווערען. איך האב געמוזט אונטערשרייבען מיין נאָמען, דאם אללעם איז שרויר וקיים. אין א פאָאָר מינוטען ציים, האט ער מיר אַרויסגעטראָגען צווייא „רעגענבויגענס"; צווייא הונדערטער בילעטען. איך האב איהם זעהר בעדאַנקט און האב איהם פֿערשפּראָכען שטענדיג צו קומען איהם בעזוכען.

קומענדיג צוריק צו גאָלאָמב'ען און וויזענדיג איהם די צווי רעגענבויגענס, האט ער זיך צולאַכט. „דער אַלטער פּתי האט גענוג רעגענבויגענס", האט ער זיך צו מיר אָבגעריפֿען, „נישקשה, ער איז רייך גענוג, ער האט מטון קרח, און ער קען דערפֿאַרען צו געבען גענוג אונטערע ארעמע משכילים ער ווייל כבוד און מיר ווילען נעלד".

איך האב גאָלאָמב'ען געגעבען 25 רובל שרכנות און מיר זיינען בוידע צופֿריעדען נעווען פון דעם עסק. פון אַוועג זיינען מיר בוידע אריינגענאַנגען אין א קאַפֿע הויז.

זיטצענדיג אין קאַפֿע הויז איבער א גלאָז טהיי, איז אריינגעקומען א קליינער אַלטער ניעדערוועצינער אידעל מיט א פֿרייגרליכע קלוגע געזיכט. גאָלאָמב האט זיך מיט רעספעקט פֿאַר איהם אויפֿגעהויבען, האט איהם גערייכט דיא האנד און אט איהם פאר מיר פֿאָרגעשטעלט אלס ר׳ משה רייכערסאָן, דער בעזיואוסטער בעל מדקדק. הערענדיג פון איהם שוין טיט יאָהרען צוריק און לערנענדיג זיינע פראַקטישע דקדוק ספֿרים, האב איך מיר געפֿריידט זיהם צו זעהן פנים אל פנים. מיר האָבען זיך באלד בעקאַנט געמאכט און איך בין איהם נעפֿעליג געוואָרען, און אלס גאָלאָמב האט איהם דערצעהלט דאס ראָזענבאָן האט מיר געגעבען 200 רובל צו ווידמענען מיין ספֿר „הנוסע" אויף זיין נאָמען, האט ער זיך מיט א גלעכטער אבגעדרוקען: „אָה, ווען דוא וואלסט נעווען אביסעל קליגער, וואלסטו געקענט קריגען אָט פון דעם בוטרוך א סך מעהר, ער האט נענוג אין ער קען געבען אונזערע ארעמע מחברים ווען ער ווייל כבוד וואס קומט איהם ניט".

איך האב אונטערדעסען בעווכט ראָזענבאָן'ען זעהר אָפֿט און ווען איך פֿלעג צו איהם קומען, פֿלענט ער מיר שטענדיג געבען וואס צו טהאָן אין זיינע כתבים „מלחמה בשלום", וועלבע האבען זיך דאָן נעדרוקט ביי דיא ראַם״ס, און פיר יערע שטיקעל ארבייט פֿלענט ער מיר נוט כעזאָהלען.

ווען מיין ספֿר „הנוסע" האט זיך אָבגעדרוקט, האב איך ראָזענבאָן'ען דעליווערט דיא 200 עקזעמפלאַרען לויט אָבמאך און אלס איך בין נעקומען זאגען צו איהם אַדיע פֿאר מיין אָבפֿאהרען פון ווילנא. האט ער זיך צו מיר אָבגעריפֿען:

„רוא האָסט עפעס בייי מיר נושא חן געווען און איך ווייל נאָך עפעס פיר דיר טהאָן. דוא קריגסט פון מיר נאך 50 רובל, אָבער בתנאי דוא זאָלסט פון מיר נעהמען עטליכע

הונדערט עקזעמפלאַרן פֿון מיינע ספֿרים „מלחמה בשלום" און זיי צוטהיילען אומזיסט צווישען פֿרײַנד און בעקאַנטע".

זעלבסטפֿערשטענדליך האב איך זיין פֿאַרשלאָגן מיט פֿערנגיגענד אָננעמען. ער האָט מיר דיא 50 רובל דערלאַנגט און איך האב אים געהייסען אבשיקען דעם פֿאַרשעל ספֿרים צו מיר אהיים אין ערווועלק.

משה ראָזענטאַל איז געווען א וואונדערליכע ערשיינונג אין דער העברײַאישער ליטעראַטור צו יענער צייט. א מאַן מיט וואונדערליכע אידעען, וועלכע האבען א־ויסגערופֿען א סענסיאַציע אײַנדרוק אין אידישען לאַגער, וויל ניט אללע האָבען אים פֿערשטאַנען. זייענדיג א גרויסער למדן, א בקי אין ש"ס בבלי וירושלמי, אין פוסקים ראשונים ואחרונים, א משכיל און א גרויסער שפֿראַכען קענער, און דערצו א גביר אדיר, א בײַזל מטופל פֿון איבער א האַלבען מילליאָן רובל האט ער זיך אַרײַנגעלאָזען אין א פֿיקסע מהעמא, צו פֿערשײַנען יודענטהום מיט קריסטענטהום, צו מאַכען שלום מיט דעם „צלם" און דעם „מגן דוד"; צוואַמענצוברענגען משה רבנו מיט ישוע הנוצרי, צוואַמענצושמעלצען דיא תורה מיט דעם ברית החדשה, און מיט זיינע ספֿרים „מלחמה בשלום" האָט ער געשטרעבט צו מאַכען שלום מיט משה רבינו און מיט מרים ס בן יחיד. דיא וועלט האָט אים אָנגענומען פֿאַר אַן איינפֿאַכען מיסיאָנער, פֿאַר א געפֿערליכען מסית ומדיח, אבער דאס איז ער ניט געווען, ער האט סתם בעזעסען א רעגיליעזען משוגענע, א מין „מאַניע" און זיין כוונה איז ניט געווען צו פֿערלעמצען דעם יודענטהום, דאָך האט ער געלומפען פֿיעל קריטיק, און אלט־מאָדישע אידען האבען אים פֿערכאַנט, וויהרענד ער האט געשענדירט צהנדלינג מוזיקנרע רובלעס אוף וויינע ספֿרים „מלחמה בשלום". פֿיר וועלכע ער האט נאָך צוגעצאָהלט מער זאל עס פֿון אהם נעהמען אומזיסט און צוטהיילען צווישען פּובליקום. איך האָבן ראָזענסאַן'ן גוט קענען נעלעהרענט און וואָלט נעקענט פֿון איהם שרייבען א סך, אבער אווי וו איך האב פֿון איהם נעהאַט א גרויסע טובה, דען 250 רובעל נעהט ניט, וויא מען זאָגט, צו פֿוס, קען איך נים שרייבען וועגען איהם שרייבען ניט לשבח און ניט לגנאי, וויל דאס וועט הייסען חניפֿה אדער משלם רעה תחת טובה, דאהער וועל איך בעסער פֿאַרשווײַגען און וועל עס איבערלאָזען צו אַנדערע.

קומטענדיג צוריק אהיים ביי מיינע עלטערען, דאָרט אין דיא פֿערגעסענע קלייטע אבנעלעבטע שטערטעלע ערזוועלק, מיט שעהנע עטליכע הונדערט רובעל און מיט א שעהנעם נאָמען אלס פֿערפֿאַסער פֿון העברייאישע וועדקע, האט מען מיר אָננעהויבען צו רײַדען שידוכים מיט גבירישע טעכטער מיט יחסנים און בעוואוסטע בעלי בתים פֿון דיא אַרומיגע שטעדט און שטעדטלאך. איינער א געוויסער ראָססיינער גביר האָט מיר נעוואָלט געבען 3 טויזענד רובעל נדן מיט צעהן יאָהר קעסט, אנדערע האבען נאך איבערשטיגען דעם קורס, דער ראָססיינער רב הגאון ר' אלכסנדר משה אבן־לפידות ז"ל האט מיר אויך זעהר געוואָלט קריגען פֿאר אן איידים פֿיר זיין עלטסטע טאָכטער מלכה, וועלכע איז געווען העכסט גע־בילדעט און האט שטענדיג עשריבען העברייאישע אַרטיקלען אין „הלבנון". אבער אוויא וויא דער זיוג פֿון יעדען מענשען ווערט בעשטימט אין הימעל ארבעים יום קודם יצירה, איז מיר מיין זיוג בעשערט געוואָרען מיט מיינע א קווינע פֿון נויישטאדט־סוגינד, און אט מיט דיעזע בעשערט, וועלכע האט מיר נעשאָנקען 4 זיהן און 2 טעכטער, לעב איך שוין איבער דרייסיג יאהר אין אחדות און צופֿרידענהיט.

— צעהנטער קאפיטעל —

מיין דריטער ספר „מעשי חכמים" און מיין ערשטע רייזע אין וואַרשא.

באַלד נאָך מיין חתונה, האָב איך מיר בעזעצט אין נייוּשטאָדט-סוגינד, און ניט האָבענדיג קיין דאָנות חיונה, האָב איך מיר וויעדער גענומען עפּעס נאָך מעהר ווּאס צו שאַפֿען אין דער העבריאיִשער ליטעראַטור. איך האָב געשריבען וויסענשאַפֿטליכע אַרטיקלען אין פֿערשיידענע העבריאישע צייטונגען, און דעם גרעסטען אויבען־אויף האָבען מיינע אַרטיקלען פֿערנומען אין סלאָניִמסקיס „הצפֿירה", וועלכע האָט האָט וועבענטליך ערשיינען אין וואַרשא מיט דיא מימווירקונג פֿון נחום סאָקאָלאָוו, וועלכער האָט שפּעטער דיא „הצפֿירה" פֿון דעם אַלטען ג'ורש'ענט און איז בין היים צו טאָגען נעבליבען דער רעדאַקטאָר פֿון דיא טעגליכע הצפֿירה.

אין 1882 האָב איך געענדיגט מיין דריטען ספֿר „מעשי חכמים", א עכט וויסכענשאַפֿטליכעס ווערק, אויף וועלכען איך האָב אויבער צוויִיא יאהר געארבייט. אין בּאי האָב איך נעשריבען צום אַלטען סלאָניִמסקי', וועגען מיין „מעשי חכמים" און האָב איהם אָנגעפֿרעגט אויב עס וואָלט מיר לוהנען אריבער צו קומען קיין וואַרשא זיך צו זעהן מיט א דרוקער, וועלכער זאל פֿון מיר אבקויפֿען דעם זכות פֿון מאָניסקריפּט. דער גוטער אלטער האָט מיר באַלד געענטפֿערט, ער האָט מיר נעראַטהען צו קומען קיין וואַרשא און ער וועט פֿיר מיר זאָרגען.

איך האָב ניט לאַנג געווארט און האָב אָבגעריזט נאָך וואַרשא. אָנקומענדיג אויף וואַרשויער באַהנהאָף, האָב איך נענומען א דראָשקע און בין פֿעראַהרען אין א אוריש אכסניה אין דיא נאַלעזניקעס. א קוואַרטאַל וואו כּמעט בלויז אידען וואָהנען. אויף מאָרגען, אלס איך האָב מיר אויסגערוהט און זיך איבערגעקליידעט, איז מיין ערשטער ווייז געווען צו ח"ז שלאָניִמסקי. איך האָב דעם פֿוטמאַן איבערגענעבען מיין ווייזען קאַרטע, און ער האָט מיר באַלד אָנגעווייזען דעם וואָהנונג פֿון „פֿאַן סלאָניִמסקי". איך האָב אָנגעקלונגען און א יונגער מאַן האָט מיר אַריינגעפֿיהרט אין א עלענאנטען שטוב־צימער. וואו דיא וועגט זיינען געזעסען בעשטעלט מיט ביכער. א גרייז גרויער מאַן מיט א פֿרייַנדליכע סימפּאַטוישע געזיכט, איז מיר ענטגעגען נעקומטען, און האָט מיר געפֿרעגט ווער איך בין און וואס ער קען פֿיר מיר טהאָן. אלס איך האָב איהם געזאָגט ווער איך בין, האָט ער מיר נעגעבען א וואַרעמען שלים עליכם און האָט מיר נעהייסען זיך זעטצען. אין דעם אויגען בליק האָט זיך א וויטינג טהיר געעפֿענט אין אן אלטע גרויז ר ויע סימפּאַטישע פֿרויא איז אריינגעקומען.

„חיים, ווער איז דער יונגער מאַן?", האָט זיא מיט איין אירָאָנישען שמייכעל געפֿרעגט.

„דאָס איז האָפֿפֿמאַנן דער שטענדיגער שרייבער פֿון דיא וויסענשאַפֿטליכע ארטיקלען אין מיין „הצפֿירה", האָט זיך דער אלטער סלאָניִמסקי צו איהר אָבגעדרפֿען.

„אַוויא, ווייט איהר דאָס דערזעלבער האָפֿפֿמאַן וועלכער העלפֿט מיין מאַן אין זיין „הצפֿירה"? און מיין נאָמען איז „שושנה"; און איך גלויב דאס איהר האָט נעווים מיינע אַרטיקלען נעלעזען אין מיין מאַן'ס הצפֿירה".

סלאָניִמסקי האָט זיך מיט מיר בעהאַנדעלט מיט דיא גרעסטע צערטליכקייט און פֿרייַנדליכקייט. ער האָט מיר געגעבען א עמפֿעהלונגס בריעף צו דעם מדפּיס ר' אליעזר יצחק שאַפּירא, און האָט מיר נעבעטען איך זאלל וויעדער איהם בעזוכען.

ר' אליעזר יצחק שאַפּירא, וועלכער איז אליין נעווען א גרויסער משכול און א בעוואוסטער שריפֿטשטעללער, (ער

איז דער פֿערפֿאַסער פֿון „מגד ירחים" און „שבעה חטאות שאול") האט מיין מאַנופֿקריפּט אויבער־פֿלעכלעך דורכגעזעהן און האט זיך צו מיר אַבגערופֿען: „וויבאַלד סלאָנימסקי'ן איז געפֿעליג געווארען דיין שרייבען, האב איך ניט וואס איינצוווענדען און איך בין בעריט דיין כפֿר אָבצוקויפֿען".

ער האט אַבגעקויפֿט פֿון מיר דעם „זכות" פֿון מיין ספֿר „מעשי חכמים" לצמיתות פֿאר 300 רובל מזומן מיט 500 גערוקטע עקזעמפּלאַרען, אָן האט מיט מיר אבגעמאכט דאס צאָהלען וועט ער מיר ווען דער כפֿר וועט זיין בגערוקט. דאהער האב איך מיר עטשלאָסען צו בלייבע, ימצען אין וואַרשא עטליכע מאָנאטען איך האב סלאָנימסקי'ז ווידער בעזוכט און האב איהם געפֿרעגט אפֿשר קען איך האבען עטוויאס בעשעפֿטיגונג אין זיין רעדאַקציע פֿאר קליינע שכירות בלויז דורכזוקומען מיט א לעבען זאלאַנג איך וועל בלייבען אין וואַרשא. דער ניטער אלטער האט מיר צוגעזאגט אין רעדאַקציע אין האט מיר געצאָהלט 5 רובל וועכענטליך.

א־בייטענדיג איז רעדאקציע פֿון „הצפֿירה". האב איך דיא געלעגנהייט געהאַט זיך צו בעקענען מיט מהרערע משכילים וועלכע פֿלעגען אריינקומען בעזוכען דעם אלטען חכם, וועגען וועלכע איך וועל ווייטער שילדערען, איבערהויפּט האב איך דיא געלעגנהייט געהאַט גוט קענען צו לערנען דעם גרויסען כלאָנימסקי'ן. דיעזער בעריהמטער חכם האט ביי מיר פֿערד־ענט איך זאל וועגען איהם שרייבען עטוואָס באריכות.

איבער א האַלבעם יאהר־הונדערט איז ר' חיים זעליג כלאָנימסקי געשטאַנען אין דער ערשטער שורה פֿון אונזערע גרויסע מענער; זיין נאָמען האט געקלונגען אין אללע ווינקעלאך, אפֿילו אין דיא בתי מדרשים, וואו עס איז קיינמאָל ניט אריינגעקומען אן אנדער ספֿר חוץ א גמרא אדער א פּוסק א ספֿר פֿון קבלה אדער א מוסר ספֿר,— אפֿילו דאָרטען האט מען געוויזט און געזעהן פֿון סלאָנימסקי'ן, און טאקי אפֿט גאר געלייענט זיינע ספֿרים. דיא מענשען פֿון אלטען דור געדיינקען נאך וואס פֿאר א רעש עס האט געמאכט אין דיא ג־ויסע ליטווישע שטעדט אז מען האט געהע־ט, דאס ביי אונז איז מיט איינמאָל אויפֿגעשטאַנען עפּעס אן אָסטראָנאָם, א שטערענזעהער, וואס האט דערקלעהרט דיא מעשה מיט דעם קאָמעט, וועלכער האט אָנגעמאַכט אזוי אן אימה אין דער וועלט.

און אין דער אמת'ן איז געווען אזא מין מענש נאָר א ואונדערליכע בריאָה אין דער אידישער וועלט פֿון יענער צייט. דער גאַנצער עולם איז געווען אזוי פֿערטיפֿט אין די גמרא מיט די פּוסקים, מיט די מפֿרשים, מיט די מוסר ספֿרים, אז עס איז נאָר ניט געהערט געוואָרען א איד זאל זיך אָבגעבען מיט עפּעס אנדערש. מען האט דאַמאָלס געקענט אין אזא שטאָדט ווי א ווילנא אדער ווי גראָדנא לאנג און בריט, טעג און נעכט זוכען און ניט געפֿינען א אידען ויאם האט געלעזען ביכער אין א ס־עמדער שפּ־אך, אפֿילו די משכילים האבען זיך אויך על פּי רוב נאר געדבוק'עט אין רקדוק, אין שוא נע און שיא נח און דגש חזק ורפֿה; אפֿשר איינער פֿון הונדערט האט נאך עפּעס געלייענט אמאָהל א דיימשעס בוך אבער דער געזעהנליכער עולם האט געוואוסט נאָר פֿון עסק אין בית המדרש, דיא גאַנצע פּאָליטיק איז בעשטאַנען אין אתרוגים, אין עליות, אין שדוכים, און די גאנצע קענטניש — בייא דיא מושלמים — אין שרייבען אן אדרעס, א גרויסער מושלם האט געקענט נאָכשרייבען א ו־עצעפט צו צאָהנווייצאָג וואס איז געגאנגען גאנצע דורות פֿון האנד צו האַנד.

בכלל זיינען די אידען אין רוסלאנד דאמאלס געווען א מין פֿאָלק וואס האט זיין גלייבען ניט געהאט אין דער גאַנצער וועלט. עס איז געווען א פֿאָלק פֿון שאַרפּע מוחות, פֿון געשליפֿענע קעפּ; זעלטענע בעלי הבנה'ס און פֿונדעסטוועגען

האט יעדע־ גימנאזיסט פֿון דריטער קלאסע געהאט אין זיך מעהר ווי־סעקנשאפֿט ווי א גאנצע אידישע קהלה מיט אללע איהר־ע שפּיטצינע קעפלאך מיט איהרע פֿיערינע חי־פֿים, וואס יעדער קי־סט וואלט נשתומם געווען צו הער־ען וויערע המצאות ווען ער וואלט דאס נור קענען פֿערשטעהן.

איך מוז דערבי בעמערקען, אז אייגענטליך אין חשבון האבען איינינע אידען פֿון ועניר צייט עפּעס יא געהאט א ידיעה, דאס האט מען נעטהיג געהאט אום צו פֿערשטעהען אועלבע שטעלען אין תרמוד, ווי קדוש החדש, ווי די ערוגה, אבער גראָד די דאָזיגע פּרקים האבען געלע־ענט נור יחידים דאס רוב לימדים פֿלעגען אריבערגעהן דיא אלע ענינים, וויא א מלמד די דקדוק שטעלען אין רש"י, און אפֿילו דיא, וואס האבען כלומר'שט יא געהאט א ידיעה דארין, האבען אייך קיין קלאהרען בעגריף ניט געקענט האבען. ווייל עם האבען זייא נעפֿע־לם דיא יסודות. זייא האבען געלעבט אין 19־טען יאהרהונדערט און עם האט זיך זיי נאך אלץ נע'חלום'ט פֿון גלגולים. א פֿלאָבע ווּעלט; וואס ליענט פֿון דרייי זייטען אין וואסער, אין חשבון האבען זיי ביי דער קלענסטער אויפֿנאבע נעמיוט וווּיזין קאפּשטיק ווייל זייא האבען ניט געווואוסט דיא כללים דוך וועלבע דיא חשבונות ווערען אזוי לייכט אוים געריעבענט. היינטיגען טאג קען א סקוהל באי זיך בעסער בעהערפֿען ווי דאמאלס א איד מיט אן אייזערנעם מוח, וואס בייא איהם זיינען „אוסנעגאנגען רעדער אין קאפּ".

אָט אין איא צייט האט זיך מיט אמאָהל אריסנעבאפּט פֿוי א קליין שטעדטעל ואבלודאָוויע, א יונגער מאן, ועלבער האט זיך אייסגעלערענט לייענען דייטש ביי א דייטשען דא־ך־מיועד, און האט זיך טאקי באלד גענוטען צו מאטהעמאט־הישע און אסטראָנאָמישע ביכער. פֿיעל האט ער לכתחילה נאָטירלין ניט פֿע־שטאנען, אבער פֿאר א גוטען קאפּ און א נרויסען מיתמיד איז אלץ מעגליך. שפּעטער אז ער איז געקומען קיין ב־אלעסטאָק; האט ע־ זיך בעקענט מיט א ביאלעסטאָ־קער יונגען מאן, ועלבער איז אליין אויך געווען א טשיקאווער מענש, טאקי פֿון דיא יחידי סגולה. ער האט געהייסען ר' יחיאל מיכל זאבלודאָווסקי א גבירישער יונגער מאן מיט אן אויסגעצייכענטען קאפּ, א למדן מופֿלג, דערבי האט ער פֿע־שטאָנען גוט לאָטיין אוּן ג־יכיש, ווי עם ווייזען זיינע חבורים „מי מיכל" און „משען מים", און לסוף האט ער אָבגענעבען עקזאמען אויף אַפּטהיקער, כאטש ער האט עם גאר נישט נעמהי־ג געהאט און האט עם קיינמאָל ניט בענוצט, אזעלבער האט זיך נאטירלין אָנגענאַפּט אן סלאָנימסקען אין האט מיט איהם געלע־ענט דייטש, ער האט איהם אויך געגעבען ספּרים ועלבע ער האט נעמהוג געהאט. דאן איז שוין כלאָנימסקי געווען אויף א דרך. ער האט אָנגעהויבען שטודירען די ג־יסע מאטהעמאטיקער און אסטראָנאָמיקער. אין יין ערשטער וואונש איז געווען — מוכה צו זיין מיט ווי־ע ידיעות זיינע אייגענע בריידער וואס זיצען אין פֿינסטע־ניש.

היינטיגער רור קען זיך גאָר ניט פֿאָרשטעלען וואס פֿאר א רושם סלאָנימסקי האט געמאַכט מיט זיינע רבוים. אללע גוטע קעפּ אין אלע קלויזען אין ישיבות, ה בען אנגעהייבען שטודירען זיינע ווערק „פּשיון", „מגבילים", „בקע". אונד „תשלום בקע". ווי האט מען אומעטום. ויזו מיען האט בע־פֿאָר נעשמועסט פֿון לבוד און ברירה אין הכ־ה דרבה, מיען האט זיך אפֿילו אביסעל גהיים פֿאר דעם משיח, אבער־זעהר ב־וגז געווען זיינען דער ראש ישיבה אין דיר מ־שניח אויך ניט דאריבער, מען האט דאך דאס נעהיג צו קדוש החדש און נאך צו אנדערע זאכען.

אונזער פֿינטערע און ביטערע לאָנע אין יענער צייט, האט עס בייגעב־אכט דאס פֿון די אלע גוטע קעפּ און בעלי חשבונות איז נאָר נישט נעווארען. ווער עס איז געווָארען א מלמד, ווער א שוחט אין א קליין שטעדטעל, ווער א שמש און ווער עס האט געמאכט א קרעמיל אויף 5 רובל סחורה פֿון דעסטוועגען איז ארוים פֿון זיי אויך גרויסע מאָטהעמא־טיקער; למשל, דער בער המטער און אונגליקלי בער ליפֿקין, ועלבער איז געשטאָרבען פֿון שווארצע פּאָקעז ר"ל פּונקט אין דעם אויגענבליק, ווען מען האט בעשלאָסען צו געבען

איהם א פראָפֿעסאר־שטעלע אין קיעוו, אדער פראָפֿעסאָר הערמאַן שאפירא אין הײדעלבערג. פֿון בײדע האב איך געהערט, דאס זײ האבען געהאט סלאָנימסקי'ן צו פֿערדאַנקען וואס זײ האבען זיך געמומען צו מאַטהעמאַטיק. אויך דער צוּ פֿריה לײדער געשטאָרבענער און וועניג בעקאַנטער אבער אויסגעצײכענטער מאַטהעמאַטיקער, דער טעכנאלאָג ביּוך ראָזענבערג, איז געווען סלאָנימסקי'ס א תלמיד מיכהק אין מאטהעמאטיק אין אסט־אָנאָמיע.

אויסער מאַטהעמאַטישע לעהר־ביכער, האט סלאָנימסקי זיך גענומען דורכלעזען דעם עולם דיא ע־שטע יסודות פֿון אַסטראָנאָמיע — צו אַסטראָנאָמיע (חכמת התכונה) האבען איר־ן אלע מאהל געהאט א בעזונדער־ען חשק, היינט איז דאס טאקי זעהר נעטהיג צו פֿע־שטעהן מולדות ותקופות ווילבע שפּיעלען א גרויסע ראָלײ אין אונזער רעליגיאן. דיא ע־שטע זאך האט סלאָנימסקי גענומען אן אלגעמיינעם בעגריף פֿון דע־ אסטראָנאָמיע אין זײן ע־שטעם ווערק „מוסד חכמה". עס איז אפֿשר אונגלויבליך, אבער עס איז דאך אמת אז בית מדרש אידען האבען דורך סלאָנימסקי'ן צום ע־שטען מאָהל דערהע־רט אז ניט די זונן דרעהט זיך, נאָר דיא ערד. דע־פֿאר האט מען נאָר טאַקי שטודירט זיינע ספֿרים „כוכבא דשביט"; „תולדות השמים" אין „ידיעות חכמת השיעור".

נאכדעם האט זיך סלאָנימסקי א קעהר גענאָן צו אונזער לוח. אונזער לוח איז טאקי זעהר א שווערע און פֿער־וויקעלטע זאך, מיט איהם האבען זיך שוין בעשעפֿטיגט דיא גרעסטע מאַטהעמאַטיקער פֿון דע־ וועלט. בעזאָנדערס איז שוער פֿון אלע צו בי־ענגען אונזער לוח אין הסכם מיט דעם קריסטליכען קאַלענדער, און דא האט סלאָנימסקי פֿיעל נעאַרבייט און האט טאקי געפֿונען א פֿארמולע ארויס צוּבעקומען יעדען דאָטום פֿון אונזער לוח און איבערצוליינען אויף דעם קריסטליכען. צוליעב דו פֿראָגע מיט דיא תקופות האט סלאָנימסקי געהאַט ויכוחים מיט דיא גרויסע געלעהרטע אין פֿערשיידענע שפּראָכען.

אָבער סלאָנימסקין האט זיך נעווואלט, או זיינע קלויז־אידעלאך זאלען האבען א בעגריף פֿון אלע נייע ידיעות אוּן המצאות. דאָרום האט ער אין יאהר 1862 אננעהויבען הע־רויסצוגעבען א צייטונג אין ווא־שא אונטער דעם נאמען „ה צפירה". דאָמאָלס זיינען שוין בי אונז געווען העברייאי־שע צייטונגען: דער „המגיד", „המליץ", „הכ־מל", ער האָט צום ערשטען מאָל גענעבען צו פֿערשטעהן וויּ אזוי מען קען דאס זיך צוואמענרײדען פֿון אין עק וועלט בי צום אנדערען, אוּן אוּיא זיינען געווען אלע סלאָנימסקי'ס ארטיקלען, אַנשטאָדט צו רײדען וועגען די ליכט פֿון השכלה אוּן דיא פֿינכטערניש פֿון דיא חסידים מיט זייערע רבּים, ווי אונזערע שרייבער אוּן מַשכילים האבען זיך דאָמאָלס נוחט געווען, האט סלאָנימסקי פשוט אריינגעטראָגען ליכט אין אללע פֿינסטערע ערטער אוּן האט געשטרעבט צו ערקלעהרען די אלע קלויזנוקעס פֿון דע גרויסע וועלט וואס איז ארום זיי, מיט איהרע גרויסע וווּנדער. ליידער איז די צייטונג הערויסגעגעבען בלויז א האַלב יאָהר, ווייל סלאָנימסקי איז בעשטימט געוואָרען פֿאר אַן אינספּעקטאָר פֿון זוטאָמ רער ראָבינער־שוהל, אוּן ער האט געמוזט אריבער פֿאָהרען וואָהנען אין זשיטאָמיר.

אין יאהר 1874 האט סלאָנימסקי וויעדער אָנגעהויבען הערויסצוגעבען זיין „הצפֿירה" צוּע־שט אין בע־לין אוּן באַלד דערנאָך וויעדער אין וואַרשא, אוּן כאָטש דיא אידישע וועלט האט זיך אין די צוועלף יאהר צייט א שטאַרקען רוק געטהאָן; אוּן איז א סך מעהר געבילדעטער געוואָרען, פֿונדעסטוועניגער האט נאך די בערלינער „הצפֿירה" שטאַרק אויסגעג ומען אוּן איבערהויפּט סלאָנימסקי'ס וויכטענשאַפֿטליכע ארטיקלען, וויל ער האט געהאט א זעלטענעם כח אלעם מכביר צו זיין אוּן צו מאכען פֿע־שטענדליך אפֿילוּ פֿאר דעם פראָסטען עולם וואס האט מיט וויסענשאַפֿט ניט פֿיעל צו טהאָן.— א בע־ריהמטער דויטשער פֿערפֿאַסער פֿון די נאטור וויסענשאַפֿטליכע ווערקע, האט אויף סלאָנימסקי'ן געזאָגט: „דאסוואס איך האב געטהאן אין דייטש האט סלאָנימסקי געטהון אין העברייאיש".

איבערויפט האט איהם בערעגשטיין שטענדיג בעוואונדע׳ט, אין דער יוגענד האבען זיי ביידע געמאכט פֿיעל ערפֿינדונגען.

סלאָנימסקי האט אין זיין לעבען פֿיעל כבוד גהאט. ער איז נעווען זעהר פֿערעה׳ט אין דע׳ גאַנצער אידישער וועלט אפילו די בערלינער אידען, וואס פֿלעגען קוקען אויף יע׳ען רוסישען אידען וויא אויף אַ שנאַרער, אין א פשוטא שוין א מדבר וואס שרייבט העברייאישע חכורים, אפֿילו זויא האבען איהם אויך אבגענעזבען כבוד, וויל ער האט זוכה נעווען צו א נאָמען צווישען קריסטען. ער איז נעווען פֿאָרגעשטעלט דעם פריימישען מענגיג, איז צוזאמענגעקומען אייניג מאהל מיט דעם נרויזען נעלע׳ט׳י אלכ׳דרוזב פֿאו הומבאלדט. די פעטערסבורגער אמעריקע האט איהם נעמאבט א נרויסן פרעמיע פֿיר זיין ׳עבעו-מאשין. אין בראזהויז לעקסיקאו פֿון יענער צייט איז נעווען אבגעדרוקט זיין ביאיראפֿיע. מיט אייז וואָרט דיר נאמיין „סלאנימסקי", האט נעקלונגען, וויט אוז בריט. אבער ער איז דורך דעם קיין בעל נאוה ניט נעיוארען.

סלאנימסקי איז נעווען צוויי מאהל פערהיראטה. זיין ערשטע פֿרויא האט ער נעמוזט גט׳ן וויל דער שווער האט ניט נעוואלט האבען אן אידים וואס אנשטאט עפעס צו טהון א רעכטע זאך, דהיינו לערנען זיך פֿאר א שוחט; ריבען זיך אַרום פריצים אדער נעהן אין דאָרף אוינקויפֿען חזיר־האָר, אי, ער נאָ׳ נעוואָרען א שטערן־זעהער. בייא זיין צווייטע פרויא האט ער נעפֿונען דאס ריכטיגע גליק. זיא איז נעווען א ריכטיגע בת תלמיד חכם; דיא טאָכטער פֿון ר׳ אהרן שטערן, וועלכער איז נעווען אזא נרויסער מאטהעמאטיקער דאס דיא וואַרשויער פראָפעסאָרן האבען איהם אויסנעקלי־בען פֿאר א חכר אין דער וואַרשויער אקאדעמיע. די טאָכטער איז נעווען אויך א קלוגע געבילדעטע פֿרויא, וואס האט נע־האָלפען דעם מאן אין אלע זיינע אונטערנעהמונגען.

איך וויים, או אין בין ניט יוצא פֿאר דיא לעזער מיט דיזיע ער׳זינע־נונגען פֿון דעם גרויסע׳ן תלמיד חכם, וועלכער איז נ׳נוען מ׳ין פֿ־ייגד צעהנדליגע יאה־ען אין בייי וועלכען איך האב 6 מאנאטען צייט נעא־בייט אין זיין רעדאקציע. זיין אַנדיינקען זאל זיין געעהרט.

איינגעשטאנען בין איך אין וואַ־שא אויף די נאַלעזוי׳ס אין אן אכסניה נומ׳ 11, 2־טע טהיר פֿון ר׳ א״י שאפֿיר׳א׳ס בוכהאַנדלונג, און אזויא וויא ער איז נעווען מיין פֿערלעגער, פֿלעג איך שטענדיג ארוינקומען אין זיין ספֿרים נעשעפֿט, וואו איך פֿלעג טרעפֿען פֿערשיידענע משכילים, וועלכע קומען נעוועהנליך שטענדיג אריין אין א אידישען בוכהאנדלונג צו פֿערבריינגען זיך אבי׳סעל. איך האב דא־ט אי׳אהל ׳עטראַפֿען דעם בעוואוסטען משכיל ר׳ יהישע מז״ח (יח״ם מז״ח), דע־מחבר פֿון „האמונה והחשכלה" אין „גן פרחים". מיר האבי׳ן זיך באַלד בעקענט און מיר זיינען שפעטער נעוויארען א נ־טימנע פֿרוינד, און אזוי וויי ר׳ יהישע מז״ח איז שוין דאַמאלס נעווען א גאַנצער בן בית אין וואַרשא אין האט אלע משכילים נעקענט. האב איך איהם צו פֿערדאנקען דיא בעקאַנטשאפֿט מיט מעהרערע משכילים, מיט וועלכע איך בין שפעטער נע־קומען אין פֿערבינדונג דורך זיין רעקאָמענדאַציע, וועגען וועלכע איך וועל שפעטער בעשרייבען אין מיינע עראינערונגען.

זיטצענדיג אמאהל אין א פֿריה מאָרגען אין רעדאַקציע פֿון „הצפֿירה" איבער אן ארטיקעל וואס איך האב נעדארפֿט קאָרעוירען צום דרוק. און דער אלמעד סלאָנימסקי נענענאיבער איז נעוועסען פֿערטיעפֿט איבער אן אַסטראנאָמישען פראָבלעם וועגען ליקוי חמה, האט זיך דיא טהיר נעזאַפֿענט אין א מיטטעליהריגער מאן מיט א אינטעליגענטע נעזיכט, איז אריינגעקומען. און קיים האט סלאָנימסקי איהם ערבליקט, איז ער אויפֿנעשפרונגען פֿון זיין שטוהל און זייא זיינען ביידע נעפֿאַלען אין די ארעמס.

— אָה, מײַן אלטער פֿרײַנד מ ש ה ל ײַ ב ! ווּאס מאַכסטו? ראוּת פּניך לא פֿללתי — האָט דער אלטער סלאָנימסקי מיט נרוּיס שמחה אויסגעשריען.

און דאָס איז געווען דער גרויסער משה ליב לילינבלום.

סלאָנימסקי האָט מיר פֿאר אים פֿאַרגעשטעלט אלס מיטאַרבײַטער פֿון „הצפֿירה" יון אלס פֿערפֿאַסער פֿון העברײַישע ווייסענשאַפֿטליכע כּפֿרים.

— הלוא ווּאלט איך אוך בעסער געשריבען ספֿרים פֿון דער וועלט-נאַטור, עס ווּאלט אפֿשר פֿיעל נוטצלי̈כער געווען פֿיר אינזערע אידען ווי מיין „קהל רפֿאים" און מיין „חמאת נעורים" ווי̈ו איך שרײַב פֿון אידישען נאַטור — האָט זיך לילינבלום מיט א אירֿאָנישען שמײַכעל אבגערופֿען.

לילינבלום האָט מיר געבעטען איך זאל איהם בעווכען אין זיין אבסנה אין פּאַוויע נאָם. איך האָב איהם מעהרערע מאָל בעטעטן, מיר האָבען ארומגעשפּאַציערט אין קראַסנם-קעם פּאַרק, ער האָט מיר פֿיעל פֿון זיך ערצעהלט און האָט מיר געראַטהען איך זאל ווּאס מערר שרײַבען פֿון דער וועלט און ווי̈כטיגע זאַכען.

דער גרויסער געניאַלער לילינבלום איז געבליבען מיין פֿרײַנד עד יומו האחרון. נאָך זײַנרוג אין רוסלאַנד פֿלעגען מיר אונז עטלעכע קאַרעספּאָנדירען, אין מעהרערע פֿון זײַנע בריפֿ זיינען געבליבען | בעווּאָרהרעגט אין מיין פערסאָנאַל צוו שען דיא איבריגע דונדערטע „בריפֿ פֿון דיא גרעסטע חכמים אין משכילים פֿון עזדע 19-טען יאהרהונדערט, ועל-כע איך וועל שפּעטער פֿערעפֿענטליכען פֿאר דער וועלט.

לילינבלום האָט פֿערדינט איך זאל ווענען איהם עטוואס עראינערען אין מיין „ספֿר זכרונות". הערט ווּאס לילינבלום איז פֿיר אונז נעווען:—

ר' משה ליב לילינבלום איז געווען דיא בערי̈מטע פֿיגור אין דער אידישער ליטעראטור פֿאר דיא לעצטע 40 יאהר. זיינע ארטיקלען אין העברײַיש, רוסיש און אידיש, האבען זיך אימער אויסגעצי̈כענט מיט זייער טיעפֿער לאָגיק, מיט זיין גרויסען פֿערשטאַנד, די איבערגעבענהיט צו דער זאך און די טיעפֿע ידיעות אין דיא זאכען ווּאס ער האט בעהאַנ-דעלט. ער האט זיך אין זיינע יונגע יאהרען אויסגעצי̈כענט אלס פֿאָעט און דיכטער, שפּעטער אבער איז זיין נאָמען בע-קאנט געווארען אלס פֿעהיגסטער אידישער פּובליציסט, קרי-טיקער, פֿאָרשער און כלל-טהויער.

ר' משה ליב לילינבלום איז געבארען געווארען אין קיידאן אין יאהר 1843, אין זיינע. אינגכטע יאהרען האט ער זיך אויסגעצי̈כענט מיט זיינע גרויכע פֿעהיגקי̈טען און בעפֿאָר ער איז געווארען בר מצוה, האט ער געקראַנען א נאָמען אלס א בקי אין תלמוד. ער האט געלערנט ש"ס, פּוסקים און די אידישע ליטע-אטור פֿון די מיטטעל-אלטער יאהרען.

זיינע ערסטע ארטיקלען אין די העברײַאישע צײַטש-ריפֿ-טען, האבען געגען איהם אויפֿגעוועקט דעם צארן פֿון דיא פֿרומע אידען. ער האט געליטען גרויס פֿערפֿאלגונג אין ווילי-קאָמיר, ווּאו ער האט חתונה געהאט. ער האט מיט דער צי̈ט אזיפֿגענעבען ווילקאמיר אין איז אוועק נאך אדעסא. ווּאו ער האט געהאָפֿט אז ער וועט קענען שטודירען. בייא דער צי̈ט האט ער שוין אבער געהאט א פֿאַמיליע מיט קינדער- און פֿון זיין שטודי̈ום האט זיך גארנישט אויסגעלאָזט. ער האט נעמוזט זיין נאנצע צי̈ט אָבגעבען צו לעכאָנס; ער האט אוך אבער געפֿונען צי̈ט פֿאַר זיינע ליטעראַרישע פֿעהיגקי̈טען. ער האט אָנגעש־יבען א בוך אין שירים מיט דעם נאמען „קהל רפֿאים"; שפּעטער דעם „חמאות נעורים", אי̈בער זעהר פֿיעלע ארטיקלען אין השחר, המליץ און פֿיעלע אנדערע צי̈ט ש־יפֿטען אין זשורנאלען.

ווען דיא חיבבי ציון בעוועגונג האט אנגעפֿאַנגען, איז לילינבלום נעווארען דער ערשטער שרײַבער פֿון דער בע-

וועגונג אוּן דער וויכטיגסטער אידעע טרעגער. זיינע אַרטיקלען אין ראַזסווּעט זיינען אין א בעזונדערע בראָשורע הערויס געגעבען געוואָרען. ער איז פֿון יענער צייט אן געבליבען דער בעוועגונג טרייו אוּן האט עס ביי יעדע געלעגענהייט פֿערטיידיגט.

ער האָט קיינמאָל ניט געזוכט צו לעבען פֿון זיין פֿעדער, ער האט זיך פֿריהער ערנעהרט פֿון לעקאָנס אין שפּעטער איז ער געווָארען דער סעקרעטאר פֿון דער אַדעסער חברה קדישא, וועלכער זיין פֿרייַ צייט איז אָבגענעבען געווָאָרען פֿאר זיין פֿעדער אוּן דיא חובבי ציון בעוועגונג ביידע זאבען זיינען איהם געווען זעהר טהייער, אוּן ער האט זיך דערמיט אבגענעבען ביז זיינע לעצטע טעג.

לילינבלום איז געווען זעהר בעליבט אין אדעס. דיא אללע וואס זיינען מיט איהם אין בעוועגונג געקומען, זיינען צו איהם צוגעבונדען געווָארען. ער איז געווען רייַן אוּן זויבער אין אלע זיינע האַנדלינגען אין פֿריוואט לעבען וויא אין דער עפֿפֿענטליכקויט. ער האט פֿון קיינע גאוה פֿון תלמידי חכמים ניט געווואוסט, ער איז געווען יעדעמס פֿריינד, ער איז געווען דער צירונג אוּן קרוין פֿון דיא אידישע אינטעליגענץ אין רוסלאנד אוּן אין אַנדערע לענדער.

דער נאָמען משה ליב לילינבלום וועט ביי אידען אימער געדינקט ווערען אלס דער פֿעהיגסטער שריפֿטשטעלער, דער נרעסטער אידעאַליסט אוּן דער אָריגינעלסטער מאן. ער איז געווען איינער פֿון די בעסטע קינדער וואס דאס יודענטהום אין רוסלאנד האט אויפֿצוגעבען.

לילינבלום איז געווען א גרויסער נענעראל אין דער נאַציאָנאַלער ארמיי. 35 יאהר איז ער געשטאַנען אויף'ן שלאַכטפֿעלד פֿון דער אידישער נאַציאָן, אוּן ער איז נעשטאָרבען טראָגענדיג הויך די פֿאָהן פֿון דאס אידישע פֿאָלק.

ער איז געבאָרען געווָארען א קעמפֿער. אין זיין נשמה האבען געליגט דיא פֿונקען פֿון יענעם הייליגען פיַיער, פֿון וועלכען עס שעפֿען אלע פֿאָלקספֿיהרער אוּן פֿאָלקסלעהרער.

ער איז געווען מעכטיג אין זיין איבערצייגונג, פֿעסט אין זיין האָפֿענונג, הייס אין זיין ליעבע צום פֿאָלק, ווייך אין זיינע פֿאנטאַזיען אוּן האַרט ווי א פֿעלז אין זיין קאַמפֿף פֿ־ר אמת.

ער איז נעווען א גרויסער איד, אוּן ער האט געמאכט א גרויסען טעות אין זיין לעבען, אבער נים סעהר ווי א ייַן טעות האט ער נעמאכט, וואויל איז יענעם, וועמענס פֿעהלערען עס זיינען נעצעהלט. אוּן דער פֿעהלער, דער אינצינער טעות וואס ער האט נעמאכט; איז ניט נעווועזען זיין אייגענער טעות, עס איז נעווען דער טעות פֿון זיין צייט, פֿון דעם גאַנצען דור פֿון משבילים. וואס האבען צוואַמען מיט איהם נעליטען מיט 40 – 50 יאהר צוריק.

לילינבלום איז אין זיינע יוגענד יאהרען פֿעלנט נעווארען פֿיר זיינע פֿרייַע אידעען; אוּן דאס האט איהם פֿעביטערט נענען יודענטהום. ער האט דאן אין הייסען מאַטע נעטהאָן דאס, וואס אלע משבילים פֿון יענער צייט האבען נעטהאָן. ער איז ארויס אין קאַמפֿף נוט כלויז נעגען דעם, וואס מען האט נעדארפֿט בעקעמפֿען. נאָר אויך נעגען דאס היילינטהום, פֿיר וועלכער ער האט נאכהער אין פֿערלויף פֿון זיין גאַנצען לעבען, אגיטירט מיט אזוי פֿיעל מאַכט.

אוּן שוין דאַמאָלס. וועו לילינבלום האט נעמאכט אָם יענעם טעות. איז ער נעווען אנדערש פֿון זיינע קאלעגען, אין יעדען וואָרט, אין יעדע שורה וואס ער האט דאן נעשריבען האט נעברענט דער פֿייער פֿון ליעבע צו זיין פֿאָלק. עס איז אין יענער צייט כלויז נעווען נאך אייגער; וועלכער האט זיך נעקענט פֿערגלייכען מיט ליעבע אוּן איבערגעבענהייט צום אידישען פֿאָלק מיט לילינבלום. אוּן דער איז נעווען פֿיר סמאלענסקין. נאך בעפֿאָר לילינבלום האט ער השובה געטהאָן, האט בעלאַנגט מיט לייב אוּן זעלע, מיט אללע פֿיבערען פֿון זיין נשמה צו דעם אידישען פֿאָלק. זיין טעות איז בלויז נעווען אין דעם, וואס ער האט נענלויבט, אז מיט זיין בייסענדע אונאיינגעהאלטענע, אָהן א גרענץ שאַפֿענ קריטיק דיענט ער דעם אידישען פֿאָלק. דער צוועק זיינער איז נע־

וועג גרוים און גוט, נאר דיא מיטלען האט ער אויסגעקליבען שלעכטע.

באלד אבער איז לילינבלום איבערצייגט געווארען או דיא מיטלען פיהרען נים צום צוועק: ער האט איינגעזעהן מים דיא שנעלקייט און שארפקייט פון א תלמיד חכם: מיט דעם דורכדרינגענדען בליק פון א למדן, או דאס יודענטהום איז אין לעבענס געפאהר און יע"ע קראפט מוז בענוטצט וועדען צו בויען אבער נים צו צורשטערען. פלוצלינג האט דער יונגער בעגייסטערטער לילינבלום דערפיהלט, או דיא מלחמה דאדף וועדען געפיהרט נים נענען די, וואס האלטען זיך אן אידישקייט, נור נענען די וואס נעהען דערפון אוועק אוז ער האט אומגעקעהרט דעם פראנט.

פון דאן אן — 35 יאהר אזן מעהר — איז ער נעווען דער נרעבטער פאיטער נענען אסימילאציאן. ער איז נעווען די קאנגרעס יואם האט זיכ צעהנדליגע יאהר צוואמפען פייערדיגע קוילען אין לאגער פון דיא רוסישע אסימילאטארען, ער איז נעווען א באשערי; וואס איז אימער נעווען אנגעלאדען צו שיסען אוף די פיינדע פון אידישען אויפלעבונגס אידעאל.

ער האט זיך נים לאנג אבנעשטעלט אוף דיא מיטלען פון האמפף. ער האט נעארבייט אין אללע זייטען אזן מים איין מאהל. ער האט נעשריבען רוסיש אום צוצוקלאפען דיא אנגומענטען פון דער אידיש-רוסישער אינטעלינענץ, וועלבע האט נעפערדיגט פאלשטענדיגע אסימילאציאן אונטער דער מאסקע פון רוסאפאציזם. ער האט נעשריבען העברייאיש; אום צו נעבען א קלאפ דיא העברייאישע משכילים, וועלבע האבען אין אינזער נאציאנאל שפראך נעפערדיגט פעראכטונג צום יודענטהום אין "דרך ארץ" פיר אלעם וואס איז נוי'אישע. ער האט נעשריבען זשארנאן וועדי נאציאנאלע מלחמה האט נעפאדערט אויסצוטרעטען אין פעלר נענען דיא זשארנאנישע אסימילאטארס. אזן אזוי וי ער האט נעביטען דיא שפראך האט ער אפט נעביטען, וי א נעאיבטער נענעראל, די וואפען:

אמאהל איז ער ערשיענען אין דיא שווערע נעווהר פון א למדן: בעוואפענט פון קאפ ביז די פים מיט טויפזינניג אר-נומענטען פון דעם אלטען אויבינען ארסענאל פון דער נמרא אזן פון די פוסקים. קיין אידישער שריפטשטעלער פון דיא לעצטע 50 יאהר איז נים נעווען אזא למדן וי ער איז נעווען.

נים שטענדיג איז אבער נעטהיג נעווען דיעזע וואפען. א אהל האט מען בעראפט לייכטערע פיילען; אין דאן איז לילינבלום ערשינען אלס פובליציסט וואס האט נעשאפטען מיט ארטיקלען וי האגעל אוף אלעמען, וואס האבען זיך ערלויבט צו בעריהרען דאס יודענטהום, דער פארשער איז דאן פערוואנדעלט נעווא־ען אין אן אנימאטאר.

אזן אמאהל האט מען בעראפט ארויסנעהען צום פאלק מיט א פאליטישע בעגייסטערונג, מיט א התלהבות, פאר־נאנדערצוואוא־עמען די הערצער, אויפהויבען דיא שטימונג; מאבען דאס, וואס מען רופט "התעוררות" — דאן איז לי־לינבלום פלוצלינג פע־וואנדעלט נעווארען אין א ריכטער, וואס האט מים קראפט אזן צויבער בעזונגען דאס אויפלעבונג פון אידישען פאלק.

אט דאס איז נעווען לילינבלום דער "בעל תשובה"; לילינבלום דער קעמפפער; לילינבלום דער ערשטער פון די משכילים. וואס עס איז נעווארען א נאציאנאליסט בעפאר עס זינען נעווען די "חובבי ציון" אויף דער וועלט, בעפאר עס זינען נעווען פאנראמען, וועלבע האבען נעעפענט דיא אויגען פון דער אידישער אינטעלינענץ אין רוסלאנד.

עס איז נעווען א נרויסער מאמענט אין דאס לעבען פון אידישען פאלק אין רוסלאנד, וועו דער בעריהמטער חכם דר. פינסקער האט באלד נאך דיא ערשטע פאנראמען, זיך ער־קלעה־ט פאר א נאציאנאלען אידען, אזן האט געשריבען די היסטארישע ווערק "אויטאעמאנציפאציאן". אבייר בעפאר דר. פינסקער האט נאך אננעהויבען צו חלום'ען וועגען אומ־קעהרען זיך צו דער אידישער נאציאן, האט שוין לילינבלום

געלאָזט הערן זיין שטימעס: „צוריק צום פאָלק!"

דיא קאָלטקייט פון דער עלטער האָט ניט שוואַך געמאַכט די ויאַרעמקייט פון לילי־בלומ׳ם האַרץ. מיר האָבען איהם געזעהן אין זיין זיעבעטען יאָהר־צעהנדליג איוי ענט־הוזיאַסטיש ווי אין זיין פֿיערטען יאָהר־צעהנדליג, שטענדיג אָפּטימיסטיש, שטענדיג גרויס אנצופֿאַנגען פֿון דאָס־נייּ דעם קאָפּף — אי אַלטער געוואָרן ווי אם שטאַרבט אין זיין מוּנדיר.

און יעצט ווען דאם אידישע פֿאָלק לעבט איבער דעם ,רעסטען קריזוס אין דער־ נעשיכטע, ווען מיר וואַלמַען ווער־לען אויפֿהויבען דעם פֿאָהאנג פֿון דער צוקונפֿט און ווילען ווייסען וואם ווען ווין: יעצט ווען מיר דארפֿען אָנגרייטען נייע כחות צו נעהן נעגען שטורמס. נעגען שונאים פֿון אינווענדיג און פֿון דרויסען — איז שטאַרק קענטיג דער פֿערלוסט פֿון דעם אַרטצן קעמפֿער משה ליב לילי־ענבלום. עם פֿעהלט אונז אויגער פֿון אונזערע בעסטע, פֿין אונזערע טרייעסטע קעמפֿטינם. וואם האָבען נעפֿיהרט אונזער נאַציאָנאַלע שיף דורך א ברוויעגדען ים פֿין שטורם און טומאָן!

אונזער גרויסער נעניאַלער העברייאישער שריפֿטשטעלער החכם ר׳ ראובן בריינין, האָט ווענען לילי־ענבלום נעשריבען פֿאָלגענדעם:——

אויך ער נעהערט שוין דער נעשיכטע: נאך אידער ער איז נעשטאָרבען האָט ער שוין נעהערט דער קולטור נעשיכטע פֿון די רוסישע אידען.

אין דיא ויבעציגער און אין דיא אבציגער יאהרען פֿון פֿאָריגען יאהרהונדערט, האָט לילי־ענבלום נעפֿיהרט „דאם גרויסע וואָרט" אין דער העברייאישער ליטעראטור. ער איז נעווארן איינער פֿון די גרעסטע און אויפֿלוס־רייכסטע פובליציסטען, אבער זיין „אחד העם" [אשר גינצבורג] האָט דיא פֿעדער אין האַנד נענומען און דיא אדעסער משכילים ארום זיך נרופירט, איז פֿון לילי־ענבלום׳ס ליטעראַרישען נאָמען דער גלאַנץ, דער ציבער אראָבנענומען נעווארן; און ווען דער פֿאָליטישער ציוניזמוס האָט זיך אָנגעהויבען, און דיא עפאָכע פֿון די קאָנגרעסען אין דיא סאָציאָלע שטרעמונגען אין דער אידישער נאם איז נעקומען — האָט לילי־ענבלום שוין מעהר נעהערט דער ליטעראַטור, אלס דעם לעבען אין דער־ליטעראַטור, און לילי־ענבלום איז נעווא־ען איינער פֿון דיא עהרליכסטע און נרעסטע קעמפֿער פֿין דער השכלה עפאָכע, ווי אויך איינער פֿון די נאנץ ערשטע און היסטיגסטע קעמפֿער פֿון אונזער נאציאָנאלער וויעדער־ נעבורט.

לילי־ענבלום איז אויך נעווען איינער פֿון די ערשטע און בעסטע חובבי ציון אין רוסלאנד, ב׳ז זיין לעצטע מינוט האָט ער נעדינט עהרליך און טרייא, שטאַנדהאפֿט און מיט דער נרעסטער אין איידעלסטער עקשנות דער אידעע פֿון ישוב ארץ ישראל, אדער ווי מען רופֿט דאם יעצט דעם „פּאַרטישען ציוניזמוס".

די הויפּט ארבייט און די נרעסטע בעדייטונג פֿון לילי־ענבלום אלס פּובליציסט, איז אין דער העברייאישער ליטראטור, אלס פֿאָעט האָט אונז לילי־ענבלום נעשענקט זיין „חכל דפא ם" און צוויי שירים אין זיין „חמאת נעזי־ם". ער איז ניזווען א „קאָפּ־פּאָעט" אין אויך דאם מילד צו רעדען. מיטעל־מעסיג.

אַלם אידישער ועלעהרטער האָט ער זיך אויסנעצייכענט מיט זיין נרויסע בחיאות אין דער הלי־וד־שער לייטראטור. מיט זיין לאנישען דענקען אין קלארהייט. אלם פּובליציסט האָט ער נעהאָט פֿיעל מעלות: ערשטענס האָט ער נעהאָט א עהרליכע פֿעדער, דערצו האָט ער נעהאָט א נעזונדען לאָגישען קאָפּ, אין ער איז שטענדיג נעשטאַנען אין דיענסט צו זיין אידעאַל און ער האָט שטענדיג נעהאָט א אידאַל פֿאר ויעלכען ער האָט היטציג און בעגייסטערט נעקעמפֿט.

זיין שפראַך איז שטענדיג נעווען אינפֿאך און קלאָהר, נעזונד אוז אָהן קונצלן. ער האָט שטענדיג נעשריבען איבער זאכען אוז פֿראָגען, ווועלכע זיינען איהם נוט בעקאַנט אונד

בעוואוסט נעווען. ער האט שטענדיג געארבייט מיט א נעוויס ג אויסגעשפראָכענע ריכטונג און א נעוויסען פאָלקס צוועק.

דאס וואס ער האט געשריבען איז ער געגאַנגען דירעקט אָהנע זייטיגע וועגען, אָהנע שפרינגען, אָהנע הקדמות, צום צוועק, ויאָס אויף לונג איז ביי אים נעווען אויף צונג אין זיין אַפיקורסישע עפאָכע האט ער געשריבען דעם „חמאת נעורים", וואו ער האט זיך אין אללעם מתודה נעווען און זיך ארויסגעשטעלט פאר דעם גרויסען פובליקום מיט אלע זיינע קלייניקייטען, און אין דעם ווי שפּוגעלט זיך אב קלאָהר און עהרליך א לעבעדיגער שטיק פון דער השכלה עפאָכע, אין זיין זאַציאַלאַיסטישע עפאָכע, ווען ער איז א בעל תשובה געווא־ען האט ער זיך וויעדער אָפּגעפּן אין אללעם מתודה גע־ווען און בעקרעפטיגט מיט געשריבענע דאָקומענטען.

אלס מענש איז לילינבלום ניט אינטערעסאַנט געווען. אויך ניט קאָמפּליצירט אין פּיעלזויטיג. אבער ער איז נע־ווען א פּעסטע־ בעשלאָסענער כאַראַקטער, אן אויסגעפּרעגטע אבנעטאָקטע פערזענליכקייט. ער איז געווען ריין וויא גאָלד איידעל און עהרליך, גוט און פריינדליך; און דורך זין טוט זיינען מיר ארעטער געוואָרען מיט אינעם פון דיא בעסטע און ניטצליכסטע זיהן פון דעם אידישען פאָלק.

אין א געוויסע פריה מאָרגען, זיטצענדיג וויי גיוועהנ־ליך אין רעדאַקציע פון הצפירה ביי מיין ארבייט, וועהרענד דער אלטער סלאָנימסקי איז נאך דאָרט ניט געווען, דען גע־וועהנליך פלעגט ער קומען שפעט, וויל ער האט געוואוסט דאס ער קען זיך אויף מיר פערלאָזען, איז ער ענדליך ארייני־געקומטען און האט צו מיר געזאָגט:

„וויסטו, האָפּמאַנן, וועטען מיר האבען פאר א גאסט דאָ אין וואַרש? נפתלי הערץ אימבער, דער מחבר פון „ברקאי" און פון „התקוה" איז אהער געקומטען פון רומעניען און מיר וועלען איהם דא באלד האבען צו א בעזוך".

וויסכענדיג וועד אימבער איז און פערגעטערענדיג זיינע שירים, איבערהויפט זיין „התקוה" וואס וועדט געזונגען בכל תפוצות ישראל, כין איך נייניערינ געווען צו זעהן אט דיעזען זאָנדערבאַרען פאָעט פנים אל פנים.

עס האט ניט לאַנג געדויערט אין רעדאַקציע איז ארויי־געקומטען א קליינער דיקער נפש מיט א גאלען אָבגעלעבטען פנים, אבער מיט פייערדיגע דורכדרינגענדע אויגען, געקלי־דעט אין א זעהר אינפאָבען קאָסטיום מיט א גרויען אָבנע־טראָגענעם צילינדער הוט און מיט א שווערען שטעקן אין האנד.

סלאָנימסקי האט איהם עמפּאַנגען מיט אויסגעשטרעק־טע ארעמס און האט אויסגערופען: „אה, וואס מאַכסטו, דוא אלטער נפתלי, ווי לעבסטו און ווי געהט עם מיט דיר?!"

„גענוג בין איך, מיין פרייגד, אבער גיהן קען מיט מיר בעסער גיהן, — האט זיך אימבער אָבגערופען. — „איך קום יעצט פון בוקארעסט. מען האט מיר גיהיסען פון דאָרטען אבטרעטען. זייא זאגען דאָרט אז איך דאַרף אין רו־מעניען ניט זיין; פאר וואס און פאר וועז, וויים איך אליי ניט, איך בין אבער יעצט דאָ אין ווארשא; וואו איך זאלל וויטער גיהן וויים איך אליין ניט, מיין קליינער שיר'ל „התקוה" האט מיר א סך שארפן געטהאָן אין מיין עקויסטענץ דארט צוויישען די אלט פרינקישע אידען, אין דאך פרייט מיר צו הערען וויי מיין התקוה וועדט איבערהאל געזונגען. איך וויל גיהן קיין אמעריקא און איהר מיין אלטער פרייגד מוזט מיר אין דעם בעהילפיג זיין".

סלאָנימסקי האט איהם מיט בעדויערען אויסגעהערט און אריינשטעקענדיג איהם אין האַנד א צעהן רובעלדיגען; האט ער זיך צו איהם אבגערופען: „גיעה, נפתלי הערץ, אין דיין אכסניה, רוה זיך אויס, עסס און טרינק און שפּעטער וועל איך זעהן וואס איך קען פאר דיר טהאָן".

בעפאָר אימבער איז אוועקגענאנגען, האט ער סלאָ־נימסקי'ן געפרענט וועד דער יונגער מאן איז וואס זיצט דאָ

און שרייבט. סלאָנימסקי האט מיר פֿאר איהם פֿאַרנעשטעלט אלס מיטאַ־בייטער פֿון הצפירה און אלס פֿע־פֿאַסער פֿון אייניגע העברייאישע וויסענשאַפֿטליכע ספֿרים.

אימבער האט מיר געגעבען שלום עליכם און האט מיר געבעטען איך זאל איהם בעגלייטען ביז זיין אכסניה אויף דיא נאַלעווקעם. געהענדיג מיט איהם, האט ער מיר א סך ערצעהלט פֿון זיין לעבען און פֿון אלע זיינע פֿאסירונגען אונד בעגעבענהייטען. אללעם וואס ער האט מיר ערצעהלט, איז געווען אינטערעסאַנט; אוו פֿאַרבייגעהענדיג א סאַלון, האט ער זיך צו מיר אַבגערופֿען: „אָט דאָ לאָמיר אריינגעהן און דרוא ,ועסט מיר הייסען געבען א גלאָז בראַנפֿען".

מיר זיינען אריין אין סאַלון, כמעט דעם ערשטען מאָהל אין מיין לעבען. ער האט זיך געהייסען אָננייסען א גלאָז בראַנפֿען, ער האט עס בלגימה אחת אויסגעטרונקען, און אין אַזאָאר מינוטען שפעטער, האט ער זיך געהייסען אָננייסען א צווייטע גלאָז פֿון די מים המרים; וויעדער אַראָבגעלאָזען, און האט באַלד א דריטע גלאָז פֿערלאַנגט. דאָ האב איך געזעהן דאס רע־ בעל התקוה איז א ליידענשאַפֿטליכער טרינקער און דאס האט מיר זעהר פֿערדראָסען.

איך האב דעם קעלנער בעצאָהלט פֿאר די דריי גלעזער בראַנפֿען און האב שוין געוואָלט מיט איהם אריסגעהן. ער האט מיר אבער אָבגעהאַלטען און האט זיך צו מיר אָבגערופֿען: „גיין, דו געהסט נאך נית, דו טהוסט אן אונרעכט, וועז איך טרינק מוסטו אויך טרינקען און מיר וועלען ביידע טרינקען".

דער קעלנער האט איהם וויעדער אָננענאָמען א גלאָז בראנפֿען און ער האט עס וויעדער אַראָבגעלאָזען. איך האב נענומען א גלאָז לעמיניייד, און איך האב איהם כמעט איבער נוואַלד אַריסגעשלעפֿט פֿון סאַלון.

דער אלקאָהל פֿון די פיער גלעזער בראַנפֿען האט אויף אונזער משוגע־ הלאומי נעמאכט זיין ווירקונג. אריסקומענדיג אין נאסס; האט ער זיך נענומען וויעזען אויף די פֿים כערער בערבה אַן איך האב איהם נעמוזט נעהמען אונטער מיין אָרעם. איך האב זיך מיט איהם קוים דערשלעפֿט ביז א קאָר־ נער און דאָ האָב איך גערופֿען א דראָשקע אין וועלכע איך האב איהם מיט גיואלד אַריינגעשלעפֿט. זימצענדיג אין דראָשקע, האט זיך בייא אונזער משורר ערוועקט זיין מוזיק, און שנויפֿלעגדיג האט זיך פֿון איהם געהערט מעהרערע מאָהל „עוד לא אָבדה תקוותנו... התקוה הנושנה...". איך האב איהם געבראַכט בשלום צו זיין אַכסניה אין האב איהם אַרויפֿגע־ פֿיהרט אין זיין רום.

„דאָ בין איך צו הויז"; האט ער זיך אין א האלב שיכור ן צושטאַנד צו מיר אָבגערופֿען, — „אין דאָ קען איך מיט דיר אַביסעל פֿערבערענגען. די בינסט דאָך אויך א אידישע־ שרייבער, א משביל; זיינען מיר דאָך אלזא בידע חברים פֿון איין חדר; קום, זעטץ זיך, אוו מיר ווילען עפעס נעמיסען".

אוו דאס רייד ענדיג האט ער אריסגעשלעפֿט פֿון אינטערן כעט א גרויסע באַטעל בראַנפֿען, האט אָננענאַהמען צוויייא נעווענטע גלעזער אוו האט מיר איינגעלאָדען מיט א הם צו טרינקען. איך האב מיר פֿאר איהם ענטשולדיגט, דאס איך טרינק בראַנפֿען זעהר וועניג אוו זעהר זעלטען, אוו האב איהם נעווואונשען ער זאל אליין פֿון ביטערן טראָפֿען הנאה האבען. ער האט זיך נית פֿיעל געלאָזט כעטען אוו האט אָנ־ נעהייבען אַראָבצולאָזען איין גלאָז נאך דיא אַנדערע. דער אַל־ קאָהל האט שטאַרק אויף איהם נענימען ווירקען, אוו דאַן האב איך איינגעזעהן דאס אוך האב דאָ צו טהאָן מיט א לייד־ דענשאַפֿטליכען טרינקער; מיט א שיכור'ן דיכטער. עס האָט מיר זעהר פֿערדראָסען צו זעהן א־א נעניע, אזא טאלאנט זאל זיין אונמענ־וואָרפען אונטער דעם אינפֿלוענץ פֿון באַקכוס, און האב נעווואונשען וואס ניכער פֿון אזא אונאנגענעהמע בע־ דויערונגנסווערטהע נעזעלשאַפֿט זיך צו בעפֿרייען. איך האב מיך פֿאר איהם ענטשולדיגט דאס איך מוז נעהן צו מיין אר־ בייט, ע־ האט מיר אָבע־ נית אבגעלאָזען אין האט מיר ווי־ דער אָנגעפֿאַנגען צו ערצעהלען נעשיכטען פֿון זיינע יוגענד יאהרען, און אריינגיסענדיג נאך א כום פֿון דיא מים המרים, האט זיך דאן אין איהם ענטשפּיעלט דער פֿאָעטישער נעפֿיהל

אין האט אננעהויבען פֿאר מיר פֿאַרצווינגען זיין התקוה מיט אוא רייטץ, מיט אוא בעניסטע־זונג, דאס איך בין ווי בעצוי־בערט געוואָרען הערענדיג זינגען אט יענעם אידישען מאַרסעליז פֿון דיכטער אליין. אין אלם איך האב איהם אויפֿמערקזאם נעמאַכט דאס פֿאר אוא טאַלאַנט פֿאַכט ניט ציפֿיעל צו מרינ־קען וואס פֿערראַרכט דעם גוף מיט דער נשמה, האט ער מיר דאַרויף אזוי נעענטפֿ׳רט:

„דו בונסם אפֿשר נערעכט, איך וויים צוואַר דאס מיין גוף ליידעט דאַדורך, אבער וועגען מיין נשמה זאָלסטו ניט זאָרגען. ווילסטו מיר גלייבען דאס וואס מעהר איך מרינק אַלץ מעה־ערווינקט זיך אין מיר די פֿאָעטישע מווע, און בשעת איך בין אין א זויבערען צושטאַנד בין איך ניט פֿעהיג אפֿיל איין שורה אויפֿצושרייבען ווי נעהעריג איז, און אלעם וואס איך האב ביז אהער נעשריבען און געשאפֿען, האב איך צו פֿערדאנקען אט טאַקי דעם ביטערען מראָפֿען. בשעת איך נעהם א גלעזעלע משקה, עפֿענען זיך פֿאַר מיר אלע הימלען פֿון די שעהנע ילאַרייבע נעטלי־כע מווע און עס דוכט זיך מיר דאס אלע מראבים פֿון פמליא של מעלה העלפֿען מיר מיטזינגען איז כאַר ליערער פֿון דעם זיסען אידישען צוקונפֿט און באקי אָט דעם קליינעם שיר־ל התקוה, וועלכער ווערט נעזונגען בכל תפֿוצות ישראל, האב איך אָנגעשריבען בשעת איך האב אין זיך נעהאט א גאַנצע באָטעל בראַנפֿען".

קומענדיג אויף מאָרגען אַין רעדאַקציע, האב איך סלאָ־נימסקין ערצעהלט פֿון די צרות וואס איך האב אויסגע־שטאַנען פֿון זיין נאַסט. דער אַלטער סלאָנימסקי האט זיך צו מיר מיט א פֿערדריסליכען טאָן אָנגע־רופֿען:

„אימבער וועט אימער טרינקען און אימבער׳ס התקוה וועט אימער נעזונגען ווערען. יאָ, עס איז איהם צו בעדויערן, ער איז אינער פֿון יענע אונגליקליכע נפֿשות, וועלכע זיינען געבליבען צום שאַנד און צום רוהם. עס וועט איהם קיינער נים איבערטאַבען, ער וועט טרינקען ביז ער וועט שטאַרבען, און זיין התקוה וועט נעזונגען ווערען זאנאַר וועלן זיין נאַטען וועט שוין לאַנג פֿערגעסען זיין".

דער געניאַלער טאַלאַנטפֿאָלער שריפֿטשטעלער זיוון (תשר"ק), וועלכער האט אימבער׳ן גוט קענען נעלערענט זייענדיג מיט איהם צוזאַמען אין נויאָרק, האט נאך זיין טויט געשריבען וועגען איהם העכסט אינטערעסאַנטע כאַראַקטע־שטריכען, וועלכע זיינען וועהרטה איבערצוגעבען פֿאר דיא לעזער פֿון מיינע עראינערונגען:—

אימבער איז געשטאַרבען, אָבער עס איז בייא איהם קיין נאָיינע ניט. ער האט שוין אינמאָל פֿריהער פֿערזוכט דעם טעם פֿון כבוד וואס קומט נאָך טויט אין האט זאָגאר זוכה געווען צו לעזען נאך זיך א ריה־רענדען הספד בייֿם לעבען.

דאס איז געווען מיט א יאהר זעכצעהן צוריק. אימבער איז דא געקומען פֿון ענגלאנד. מיר דאכט אז דאס איז שוין געווען זיין צווייטער בעזוך אין אמעריקא. ער האט דאן בעקומען א חשק צו שרייבען אין ענגליש און האט אָנגעהויבען צו פֿעדלען מיט ענגלישע ארטיקלען אין די אידיש-ענגלישע צייטינגען, אבער ער האט נעהאט וועניג גלוק, צו איין רעדאַקטאר איז אימבער אזוי לאנג צוגעשטאנען, ביז יענער האט איהם נעזאגט „איך דארף ניט האבען דיך אין ניט דיינע פֿאָעזיע"

„גוד דעי", האט אימבער נעזאגט אין אַיז אוועק.

אין דרוי טעג אַרום ערהאלט יענער רעדאקטאר א טעלעגראַמע פֿון אן אנדער שטאַדט אז אימבער איז דארט געשטאָרבען. דער רעדאַקטאר האט גלייך אָנגעשריבען א לאנגען חספד, האי דערצעהלט וויינע לעזער ווער אימבער איז נעווען, וואס פֿאר א גרויסער דיכטער, וואס פֿאר א טאַלאַנט, ער האט איבערזעטצט שטיקלעך פֿון אימבערס העברייאישע שירים אוז האט בעווייזט דעם גרויסען בראָך פֿון פֿאָלק ישראל וואס האט פֿערלאָרען אזא ערהאָבענעם דיכטער ווי נפֿתלי הערץ אימבער.

פֿיער אדער פֿינף טעג שפעטער, דאס וואָבענבלאָט איז שוין פֿער־שיקט געוואָרען צו דיא סובסקריבערס, האט זיך אין דער רעדאקציע בעוויזען אימבער — א לעבעדיגער. עס איז געווען דערזעלבער אימבער מיט זיין שמייכעלע אויף די ליפֿען און מיט זיין שטעקעלע אין האנד.

„גוד מארנינג", האט ער געזאָגט מיט א פֿרעהליכע שטימע. — „קען איך האבען עטליכע עקסטרא קאפיעס פֿון דעם „לעצטען נומער

אין וועלכען עס איז געווען יענער שהנער הספד־אויף מיר?"

דער רעדאקטאר האט ניט געוואלט בעקומען די אפאפלעקציע, עס איז אים ערשט דאן קלאר געווארען אז די טעלעגראמע האט אים אין בער אליין געשיקט.

דיזעס פאסירונג, וועלכע א סך נעדיגקעט נאך, איז זעהר כאראקטעריסטיש פון אימבערס, קיין אנדערען וויא אימבער'ן ווילט אזא נקמה ניט איינגעפאלען אין קיין אנדערער וויי ער ויאלט עס ניט געקענט דורכפירן מיט דעם געוויסשטען ערפאלג, ער האט געלערנט מיט דעם רעדאקטאר די דאזעלטע פרשה פון „אחרי מות קדושים".

מען האט אים אמאל געפרעגט וואס ער איז אזוי נאכלעסיג אין זיין קליידונג און אין זיין פערזאנליכע רייניקייט.

„איך בין א פרייער מענש", האט אימבער געענטפערט, „אין איך וויל ניט זיין געבונדען אין א נעקראכטען קאלנער אין איך ניט זיין א שקלאף צו מיינע קלייד".

זיין אייגהרונג איז געווען א פראטעסט נעגען דער שקלאפערייא פון כאנערען, פון עטיקעט, פון דיא מנהגים וואס מענשען האבען פערהייליגט אלס דינים. ער האט קיין מענשען גאירצט אין איז מיט אלעמען געווען איף „דיא", איין איינציגע אויסנאהמע, נעדיינק איך איז געווען דער פערשטארבענער דר. ראדין, פאר ווען מען ער האט נעהאט גרויס רעספעקט, מענשען מיט גרויע האאר, וועלכע האבען זיך נעמאכט א נאמען אין דער וועלט, האט ער אדרעסירט „דו יאלד איינער" אזן דאס איז ניט געווען אויס חוצפה, נור עס איז געווען א טהייל פון זיין פראטעסט פראגראם נעגען די שקלאפערי פון קאנווענציאנאליזמוס. איך נעדינק אז אינמאל האט אימבער נעמען דוצען דעם מאסקווער רב אין נעגענווארט פון דעם זעליגען ר' כתריאל צבי שרהואהן. „צום מאסקווער רב זאגסט „דו"? שעהם זיך! האט איהם שרהואהן פארגעהאלטען. אבער אימבער האט זיך ניט געפונען פערלארען, ער האט גלייך געענטפערט: „איך זאג „דו" אפילו צו גאט אליין — יעדען מאהל ווען איך מאך א שנאפס זאג איך „ברוך אתה".

זיין פעהיגקייט צו נעבען שנעלע אנטווארטען איז געווען מערקווירדיג זייענדיג אין בערלין, האט ער געזוכט עפעס א טובה ביי א אידישען דאקטאר, יועלכער איז אויך געווען א בעווארוסטער פערפאסער פון ביכער דער דאקטאר האט זיך צו איהם פערהאלטען ניט זעהר פרייגדליך אין ועדען מאהל וואס אימבער פלעגט קומען, פלעגט ער איהם הייסען קומען אן אנדער מאהל, אין מאהל האט דער דאקטאר געפונען אויף זיין טיהר פאלגענדען עפיגראם אנגעשריבען מיט א פענשעל:—

פעם חובר, פעם קובר, אוי לאדם, פה עוברי!

פרויי איבערזעטצען קען מען עס אזוי:—

אמאהל פערפאכט ער, אמאהל בעגראבט ער,
וועה דעם מענשען, וואס דארף צו איהם אנקומען!

דיזעזר עפיגראם איז דעם דאקטאר אווייא געפעליג געווארען, דאס ער איז געווארען אינער פון אימבערס פרייונד אין בעשיטצער,

ניט לאנג צוריק האט מען אימבער'ן געזעהן אין ברוקלין געפיהרט אונטער די ארעמס פון צוויי סאלוויישאן ארמי מיידלאך. אימבער איז געוון אין העכסטען גראד פון אפעטישען פסיריטשאלען עקסטאז, דיא מיידלעך האבען צי איהם געריפט ער זאל מיט זיא נעהן. „דיא ליעבסט מיך?" האט אימבער געפרעגט ביי די שעהנערע פון די צוויי.

„יא, איך ליעב דיך", האט זי געענטפערט; „איך ליעב אלע זיבעציג מענשען און איך וויל דיך רעטטען אין נאטען פון יאסע פאכרע".

„ווער איז ער?" האט איהר אימבער נעפרעגט.

„ער איז אונזער גאט", האט די מיידעל געענטפערט.

„איז ער טיט אדער לעבעדיג?"

„ער איז טוט, ער איז נעשטאבען פאר אינז מענשען, קום, מיר וועלען דיך רעטטען פון טיפעל!"

„א טיטער גאט?" האט אימבער איבערגעזאגט, „אה שוין בעסער א לעבעדיגער טיפעל איידער א טיטער גאט".

ער האט זיך ארויסגערישן פון יאסעלס שיקסעם און איז אוועק.

צו נעבען א פאלשטענדיג שילדערונג פון אימבערס כארעקטער איז אונמעגליך, ווייל זיין פערזענליכקיים איז נעווען א פיעל זייטיגע, אן מאנכע פון זיינע כארעקטעריסטיקען ווידערשפרעכען זיך. פיעלע מיינען אז זיין אונגליקליכער לעבען איז איהם נעקומען, ווייל ער האט אמאהל נעהאט אן אונגליקליכע ליעבע, עס איז אבער ניט ריכטיג. ער האט גראדע נעהאט גליק מיט פרויען, ער האט אינמאל נעזאגט דיא ליעבע פון א שענע העכסט געבילדעטע פרויא, א טאלענטאלע פיאניסטין שפילערין. זי איז נעווען א דייטשע קריסטין און צו זיהר האט ער נעווידמעט זיין בעריהמטע טייסטערווערק „שיר השירים", וויא ער אליין האט אינמאהל ערצעהלט פאר מיר, האט ער דיזעז פרוי פער

לאָרגן טאָקי צוליעב דעם, וואס ער האט זיך ניט געוואָלט אונטערגעבן צו דער „שקלאָפֿערוי" פֿון קלײדונג און קערפערליכע רײנקייט, „אויב דו ליעבסט מיך", פֿלעגט ער צו איהר זאָגן, „דאַרפֿסטו מיך ליעבן אזוי ווי איך בין".

ער האָט געהאַט אַנדערע ליעבעס אַפֿערען אין זיין לעבן, אין סאַן פֿראַנציסקא האט ער אויך געהיראַטהּ, אין דוקא מיט א קריסטין פֿון אן אַלטע יענקישע פֿאַמיליע; א ליידי פֿון קולטור, פֿיעליכט איז דאס געווען די ציוויהונגס קראַפֿט פֿון זיינע אײגענע, פֿון דעם־מוסטישען פֿייעדל־וואס האט אין זיי געברענט, ניט 15 יאהר צוריק האט באָסטאָן געקלונגען, ניט די נייעס דאס אימבער האט פֿערקלאָגט פֿאַר בריטש אף פראָמיס די טאָכטער פֿון א באָכטאָנער אריסטאָקראַט, א בעריהמטע שעהנהייט, ווי־כע האט זיך אין איהם פֿערליעבט, האט צוגעוואגט חתונה צו האָבען מיט איהם, אבער זי האט זיך בעציטענס אויסגעניטערט פֿון איהר בע־רוישענחייט. די קלאָגע איז קיינמאָל ניט פֿארגעקומען פֿאר א געריכט.

אימבער איז געווען א פֿרייהייטס קינד, ער האט אויף זיך ניט געוואָלט האבען קיין הערר אין קיין יאָר קיין געוועצע אן קיין אויפֿ־מערקזאם. ער האט געשריבען ווען ער האט געוואָלט, ער האט־גע־שריבען אז ער האָט געהאט פֿערגניגען פֿון שרייבען, אויב עס איז איהם שווער געווען אויסצוזיהערן ביז׳ן סוף האט ער דעם שרייבען געלאָזט אין מיטען; אָט דאָרום געפֿינט מען אין זיינע פראָזע ווערק קיין גאַנצעס, קיין פֿאַלקאַמענעס, נור שטיקלעך אין ברעקלעך פֿונקען, ער האָט געלעבט ווי א פֿויגעלע, באַפֿענדיג א קערענדיל דאָ אין א קערנדל דאָרט, פֿריהמאָרגענס ה ט ער ניט געוואוסט ווען ער וועט זיין קאַ אויפֿקלעגען אין אָבענד, אבער ער האָט ניט געזאָרגט אין גאַס, האָט ער געוואוסט, זיינען דאָ גוטע פֿרוינד, אויב ניט — האט ער געוואוסט אין וועלבע קאַפֿע הייזער אין רעסטאָראַנס ווי־א גע־פֿינען זיך, אימבער איז שוין געזיצן זיבער מיט א נאַכטרעגער, דושאָהנט סוליבערגער פֿלעגט איהם שיקען זיין טשעק רעגולערמעסיג, אין מיט מר׳ פֿרייהוט פֿלעגט אָפֿט געבען אן אײנאַנס אויף סולבערגרעס טשעק.

אימבער האט קיינמאָהל פֿערגעסען די קלענסטע טובה וואס איינער פֿלעגט איהם טהאָן, אדער ער איז געזונט זעהר עמפֿינדליך אין זעהר ראַבזויכטיג ווען יעמאַנד האט איהם אָנגערוהרט אויף א האָאר, ער האָט שטאַרק ניט געוואָלט לוידען־וואס מען האט איהם אָנגעגומען אלס דער אָריגינאַל פֿון זאַנגוויל׳ס „שנאָרער־פּאָעט מלכי צדק פנחס אין זיין בע־ריהמטע ווערק „טשילדרען אף דהי גהעטא"; און האט זאגאר איינמאָהל געוואָלט ארויסגעהמען אן אינדושאָנקשאן געגען דעם בעוואוסטען קאָ־מיקער בערנארד ב ערנשטיין ווועלבער האט געשפּיעלט די ראָלע פֿון מלכי צדק פנחס אין טאמאשעווסקי׳ס טהעאַטער אין האט זיך גרימירט אזוי דאס ער האט אייסגעזעהן פונקט אזוי ווי אימבער. דאָך, אז זאַנגוויל ווועלבער איז דאָן געווען אין נויאָרק, האט איהם איבערגעבעטען, האט אימבער זיך בערוהיגט.

דאָס איז געוויס אין א הנוכה אָבענד, די פֿינפֿטע ליכטער, דיא ציוניסטען האָבען געהאַט א גרויסען באַנקעט, דיא בעסטע פֿון ציון׳ס קינדער זיינען זיך צוזאַמען געקומען צו פֿייערן דעם נאַציאָנאַלען אידישען פֿעסט וואס עראינערט אן אונזער אמאָהליגע מאַכט און גבורה. אין דרויסען האט געבלאָזען א קאַלטער ווינד און א פֿראָסט האט דורכגענומען אלע פֿאַרבייגעהער, אבער אינווענדיג איז געווען וואַרם, ליכטיג און די שטימונג איז געווען א פֿרעהליכע. מוזטער און לעבעדיג האָבען אויסגעזעהן דיא בענגער און פֿרויען וואס זיינען געווען אינווענג. זייא האבען פֿערגעסען דעם פֿראָסט און ווען דיא בעכער זיינען אָנגעפֿילט געוואָרען מיט ווין אין די „התקוה" האט זיך געלאָזט הערען, האבען אלע מיטגעזונגען אין דער מאַקאַבייער גייסט האט זיך גלאָזט פֿיהלען אין דער וואַרעמער בעגייסטערטער לופֿט.

א קליינער דאָרער מעכשעלע מיט לאַנגע האָאָר אונטער זיין וויבען צוקניישטען קאַפּעלוישי אויפֿגעבוגען אין דרייען פֿון קעלט אן האלטע־דיג זיך פֿעסט בוי זיין־ שטעקען, איז צו דערוועלבער צייט געגאַנגען אין גאס, פֿון נאָו איז איהם געגאַנגען א פֿאַרט און זיינע כאַטש אויגען האבען געטרעהרט פֿון קעלט, דורך די טרעהרען האט אבער פֿיר איהם געשיינט א האָפֿענונג, דען פֿון ווייטען האט ער געזעהן דעם גרויסען האָלל וועלבער איז געווענזען בעלויכטען מיט עלעקטרי און בעהאַנגען מיט די וויס־בלויע פֿאַרבען וועלבע זיינען איהם געזיין אזוי טהייער. דאָרט, האט דער וואַנדערער געוואוסט, וועט ער געפֿינען מענשען, וועלבע וועלען איהם ווילקאַמען, איהם געבען א גראָז ווין אן איהם ראָזען דערוואַרעמען זיינע קאַרטע בייער אין דער וואַרימער לופֿט.

און אָט איז ער שוין ביי דער געבידע, ער פֿיהלט די וואַרימע לופֿט ווען ער קומט אַרין אן פֿאַרהויז, ער לאָזט זיך גלאָזען צו דער טהיר,

„איך בין נפֿתלי הערץ אימבער", האט דער וואַנדערער געזאָגט צו די צווייי יונגע לייט וואָס זיינען געשטאַנען ב ייי דער טהיר אן אָבגענומען

די טיקעטס, „לאָזט מיך אריין, איך ווייל אביסעל דערוואַרעמען מיינע דורכגעפֿראָרענע גלידער, איך ווייל הערען זינגען אימבערס „התקוה"...

„ניין, מר' אימבער; איהר קענט ניט אריינקומען", האט דער אינגערער פֿון זיי נעזאָגט (א אינגערער איז אימער מעהר חצוף).

„מיר קענען ניט גאַראַנטירען פֿאַר אייער אויפֿפֿיהר, מר' אימבער", האָט דער עלטערער נעזאָגט אביסעל נעלאַסענער. „איהר קענט איבער כאַפּען די מאָאָס, און דאָן וועט איהר זיך ניט קענען בעהערשען מיט אייער אונהעפֿליכען אויפֿפיהר אין בענעהמונג".

„איך ווייל זיטצען רוהיג, איך וויל צו קיינעם א איבריג וואָרט רעדען", האט אימבער נעזאָגט, און נעזאָגט האט ער עס ניט מיט אַ טאָן פֿון בקשה; נור מיט דעם זיכערען פֿעסטען מאָן, אין ווועלכען א עהרענמאַן גיט זיין ווארט.

אומזאָנסט. מען האט איהם ניט אַרייננעלאָזען. דער וואַנדערער— דיכטער האט זיך וויידער נעפֿינען אין נאָס. דער קאַלטער ווינד האט איהם בעי נענגט מיט א שניידענדען רים אין פנים אַריין. דער פֿראָסט האט איהם אַרומנענומען ווי אַן אַלטען נוטען בעקאַנטען. פֿון וויישען האָפּ ער נעהערט א בעקאַנטע מעלאָדיע; ווועלכע האט פֿלוצלינג א יאַרעם נעטהאָן זיין הארץ און פערטריבען פֿון איהם דיא פעלט. א אָהר פֿון עטליכע הינדערט מענשען האבען נעזונגען התקוה! זיי התקוה! און וואס אַרט עס איהם אויב זיי זיטצען אין דער וואַרימ- קייט בייא א נעדעקטען טיש און בייא פֿולל נלעזער וויין; און ער שטעהט דאָ אין דרויסען אין קעלט, הונגעריג און פערפֿראָהרען? וואס אַרט דאס איהם? זייא זינגען דאָך זיין ליעד; דאס ליעד ווועלכע וועט בלייבען לעבען אזוי לאַנג ווי זיי אידושע נאציאָן וועט לעבען, דאס ליעד וואס מען וועט זינגען וועט אידען וועלען וויידער ווערען א פֿאַלק אויף זייער אייגענעם לאַנד מיט זייעם אייגענע פֿאָהן!

מיט א פֿערריסענעם קאָפּ האט אימבער נעקוקט אויף די ליכטיגע פֿענסטער, און דאָ האט ער אָנגעפֿאַנגען צו בעגרייפֿען דיא גרויסע ויכט־נקייט פֿון זיין אינשטערכליכע שאַפֿונג — „התקוה".

צום פֿענסטער זיינען צוגענאַנגען צווייא שׂהנע יונגע פֿרויליינס; ווועלכע האבען אויסגעזוהן ווי די רויזען פֿון שרון. זייא האָבען אויך נע- זונגען זיין התקוה. אימבערס פנים האט אויסגעזוהן גליקליך; אזוי וויא דאס פנים פֿון א קינד ווועלכער שפּיעלט זיך אין זאָנענשיין. ער האָט צוגעליגט די שׂטיצען פֿון זיינע פֿינגער צום מויל און נענומען „וואַרפֿען קוסען". די מיידלעך האבען איהם ניט נעקענט און האבען זיך צורי נעצוינגען מיט שרעק און מיט צארן, באַלד האבען אַרויסגעקוקט אַנדערע מענשען פֿון פֿענסטער, א פאָאָר וואָלונטירען זיינען אַרויסגעלאָפֿען אין דרויסען זוהען ווער איז דער אונבעקאַנטער, ווועלכער האט נעוואָגט צו בעליידיגען די צווייי שוועסטער פֿון „עלמות ציון פֿעראיין". זייא האבען אבער קיינעם ניט נעפֿונען.

דאס וואס איך האב אייך דאָ נעשׂילדעריט איז ניט אַן אויסנעשׂרטטע מעשה. פֿיעלע ציוניסטען נעדיינקען נאך דיא פאַסירונג. אימבער אליין האט קיינמאָל זיך ניט בעקלאָגט אויף דעם צופֿאַל. ער האט איבערהויפט ניט נעהאָלטען פֿון בעקלאָגען זיך אויף דיא אונראַנקבאַרקייט פֿון פֿאָלק צו זיינע דיכטער. בלויז איינמאָל האט ער נעשׂריבען צו מיר א בריף, אין ווועלכען ער האט אביסעל אויסנענאָמען זיין האַרץ אויף די ווועלכע האבען איהם פֿערנאַכלעסיגט. דאס איז נעייען מיט א יאהר פֿינף פֿאר זיין טויט; ויען דאס מאָנעבלאָט האט נעמאכט א פֿארשלאָג דאס אימבערס פֿערעהרער זאלען לאיגן מאכען פֿון איהם א פינור אין שטיין אדער אין בראָנז. דער בעויאוסטער סקולפטאָר בוטענסקי האט אָנגעבאטען צו מאכען דיעזע פינור פֿאר א נאנץ קליינעם פרייז. קיין איינציג- ראָ־ער איז אריינגעקומען פֿאר דעם צווועק. אימבער האט דאָן אָנגעשׂריבען א בריף וועלכען ער האט מיר איבערגעגעבען צום דורקען. שׂיעטער האט ער נעבעטען או דער בריף זאל נעדרוקט ווערען ערשט נאך זיין טויט. איך גיעב איבער זיין שרייבען וואָרט פֿאר וואָרט.

ליעבער פֿרוינד; דער דורכפֿאַלל פֿון דעם עדעלען פּראָיעקט וואס דאס מאָנעבלאָט האט פֿאָרגעשלאָגען צו פֿערעווינגען אין בילד און וואָרט זיינע דיכטער, גיעבט עהרע דעם פּראָיעקטמאַכער און א פאַסט אין פנים דיענוג וואס האבען מאכע ענטציקע־ע שׂי־דען פֿערבראָכט פֿון די זיסע סעלאָדיען פון זייערע דיכטער. אין מאָדערנע צייט צו נעניסטען פֿרעהליכע שטונדען קאָסט נעלד, און דער נענוס יענער; ווי ער ניבט זיך א קעהר מוז צאָהלען שווער פֿיר זיין נענוס, טהעאַטהערע; בעללע קאָנצערטען, פיקניקס מוזען בעצאָהלט ווערען; חזנים און נוטע רעדנער בעוואַרפֿט מען מיט שקלים פֿיר די פאָר שטונדען פֿערגניגען, נור דיא אָרימע דיכטער וואס פֿערזיסען די ביטערע שטונדען פֿון לעבען. נישט נענוג וואס זיי ווערען נישט בעצאָהלט, מען גיט זיי אפֿילו קיין טרוקענען דאָנק ניט. מיין „התקוה" איז נעדרוקט נעוואָרען אין ירושלים מיט 25 אָהר צוריק נאך אייזער דר. הערצעל האט נעשריבען זיין „יודענשטאַט" מיין „משמר הירדן" האט מען נעזונגען בי דיא כרענע פֿון דעם רוי- שענרען ירדן. נאָך אייזער די בני ובנות ציון האבען נעטאנצט א קא-

זאַטשקע אויף א ציוניסטישען פיקניק. פֿיעלע מענשען זיינען ענטציקט פֿון מיין „התקוה" און פֿיעלע ביכהענדלער האבען פֿון מיין „האַפֿנונג" גע־מאַכט אַפֿאָר גראָשען, אבער וואס האב איך גיך 50 יאהר זינגען?— די מענשען גלייכען צו זוכען פּעהלערען ביי זייערע דיכטער עס זאל זיין אן ענטשולדיגונג אום נישט דאַנקבאַר צו זיין. פֿאַרוואָס זוכען זיי נישט די נוטע מעלות? חזרים זוכען שמוטץ — מענשען — נור בריליאַנטען. זיי זיינען בודק חמץ, וואס זיי האבען איהם אליין פֿערשטעקט, ויארום זוכען זיי נישט אויס זייערע אייגענע פֿעהלערען? דיא אומות העולם בע־האַנדלען אנדערש ווי ערע דיכטער; כאַטש זיי האבען די אייגענע חסרונות פֿון די אידישע, אלעס מהוען זיי נאָך די גויים, נור אז עס קומט צום רי־כטער מאַכען זייא עס אידיש, ד״ה „אונדאַנקבאַר". בעפֿאָר איך בין געפֿאַהרען אין דער קאָנטרי האבען מיך פֿיעלע געפֿרעגט: פֿאַר וואס מיין מזוז שווייגט אזוי לאַנג? פֿאַר וואס האבען זיי מיר נישט נע־פֿרעגט זיי ביר געהט? הערר בוטינסקי דער קינסטלער וואס איז אויך א נוטער העבר יער אין וויים צו שעטצען מיין כווע, האט מיך זעלבסט אויפֿגעפֿאַדערט מיינע שטערבליכקייט צו מאַכען אונשטערבליך; אונד דאס מאַכט דעם קינסטלער עהרע! איהר ווילט וויסען ווי איך פערזענליך פיהל דאַריבער; זא זאג איך אייך, דאס אַיך דיינק פֿון זיי ווי פֿון דיא אַלטע גריכען ווען איך האב אמאָהל ווענען זיי נעשריבען; וויא דומם זיי ווּאַרען אז אזוי פֿיעלע מיליאָנען גריכען אין דער צייט פֿון זאָ פֿיעלע יאהרהונדערטע האטען זיי נישט מעהר געהאט וויא בלויז זיעבען חכמים (שבעת חכ׳ יון). פֿין אזוי פֿיעלע פאטריאָטען אן ציוניסטען זיינען נור דאָ יחידי סגולה זייא בעלאָהנען מיך פֿיר די אונדאַנקבאַרקייט פֿון פֿאָלק".

מיט העצליכען גרוסס **נפתלי הערץ אימבער** בעל התקוה.

כיי מיר ליגען נאך א צאָהל בריעף וואס אימבער האט געשריבען ווענען פֿערשוידענע גדולים און קהל׳שע קנאַקערס, די בריעף זיינען פֿול מיט בייסענדע סאַטירע. איך וויעל פֿון מאַנכע פֿון זיי דרוקען אויסצוגע, ניט שוין, נור אביסעלע שפעטער — יבא יומם.

אזויא וויא דער שיר „התקוה" איז אָנגענומען געוואָרען בכל תפוצות ישראל אלס דער שיר־הלאומי, אלס דער אי־דישע „מאַרסעלייז"; וועט ניט איבריג זיין צו איבער־געבען דעם מעקסט פֿון „התקוה" צו די לעזער פֿון מיין ספֿר זכרונות.

כל עוד בלבב פנימה נפש יהודי הומיה,
ולפאתי מזרח קדימה עין לציון צופיה —
עוד לא אבדה תקותנו התקוה הנושנה
לשוב לארץ אבותינו לעיר בה דוד חנה

כל עוד דמעות מעינינו יזלו כנשם נדבות,
ורבבות מבני עמנו עוד הולכים אל קברי אבות,
עוד לא אבדה תקותנו וכו׳

כל עוד מי הירדן בגאון מלא גדותיו יזלו
ולים כנרת בשאון בקול המולה יפלו
עוד לא אבדה תקותנו וכו׳

שמעו אחי בארצות נודי, את קול אחד חוזינו:
„כי רק אהרון היהודי גם אחרית תקותנו!"
עוד לא אבדה תקותנו התקוה הנושנה וכו׳

זיטצענדינ אמאָהל אין קראַסנסקי׳ס פאַרק מיט מיין פֿרײַנד ר׳ יהושע מז״ח, איז צו אונז צוגעגאַנגען א יונגער מאַן מיט א אַיסטאָקראַטישעם געזיכט און האט מז״ח ן געריכט די האַנד. מז״ח האט זיך מיט איהם שטאַרק ערפֿרייט און ער האט איהם פֿאַר מיר פֿאַרגעשטעלט אלס הערר אבנר מאַנעבוים, און אזויא ווי איך האב שוין פֿריהער פֿון איהם געהערט און נעלעזען מעהרערע פֿון זיינע שריפֿטען; איז מיר די בעקאַנטשאַפֿט זעהר אַנגענעהם געווען און עס האט זיך באַלד צווישען אונז ענטוויקעלט א אינטימליכער פֿרייַנדליכער פֿערקעהר. מיר האבען אונז שפעטער מעהרערע מאָהל צו־זאַמענגעטראַפֿען און שטונדען לאַנג פֿלעגען מיר פֿערבריינגען אין וויסענשאַפֿטליכע און ליטעראַרישע דיסקוזיאָנען. איך וועל דאַהער ניט פערפֿעהלען איינינע שטריכען וועגען דיעזען גע־ניאַלען שריפֿטשטעלער צו פערציכענען אין מיינע זכרונות.

אַבנר מאַנעבוים האט פֿערדיענט א הויכען אויבען־אָן אין דער אידישער פּובליציסטיק פֿון אייראָפּא און אַמעריקא. די מהעטינקייט פֿון איהם אויף דעם פֿעלד פֿון פאָפּולערע אידישע שרייבערייַ קען בעציכענט ווערען אלס א בעזונדערע עפּאָכע. ער האט אָנגעפֿאַנגען זיין מהעטינקייט ווען מען האט

איהם אם יעטהינסטען בעדאַרפֿט — וועז דער שטראָם פֿון אידישע איינוואַנדערונג אין אמעריקא האט געמוטען וועריז שטאַרקער און שטאַרקער. מאַנעגבוים האט באַלד גענוהָ וועלבע צוויג פֿון די אידישע ליטעראטור עס איז מעהר אַנציהענד פֿאר איהם; אין נאך זיין מינונג אם וויכטיגסטען פֿיר די לעזער. ער האט זיך אויסגעקלבען צו שרייבען פֿאָפולערע ארטיקלען וועגען נאַטורוויסענשאַפֿט און איבערזעצען מאַנכע בעוואוסטע ראָמאַנען אין רייוע בעשרייבונגען.

ער האט זיך גיט גענארט אין זיין אכשאַנונג פֿון דעם לעזע פובליקום, דער עולם האט באַלד געוומען שלינגען וויגע וויסענשאַפֿטליכע ארטיקלען אין ער האט בעקומען אן אונגעהייער גרויסען לעזע קריוז, וועלבע האבען אויף איהם נעקוקט אלס וויער לעהרער. פֿיעלע פֿון דיעזע לעזער האבען מיט די הילף פֿון זיינע ארטיקלען זיך צוגעשלאָגען אויף וועג צו העכערע שטודירען אין ז־אָפֿעסיאָנען.

די מיסטע וויסענשאפֿטליכע ארטיקלען זיינע, האט ער געשריבען פֿאר די אידישע גאזעטען, וואו ער איז געווען א שטענדיגער מיטארבייטער נאהענט פֿון צעהן יאהר צייט. ער איז געווען זעהר פראָדוקטיוו און זיין שרייבען איז געווען פֿליסיג. ער פֿלעגט ניט לאָזען אווטק געהן א טאג אין וועלבען ער זאל גיט האבען פראָדוצירט אוינעם אדער עטליכע אַרטיקלען, אין אלע זיינע וויסענשאפֿטליכע ארטיקלען וואלטען געקענט צוואמענגעשטעלען א גאנצע לייבערי פון פאָפֿולערע וויסענשאפֿט.

די לעצטע יאהרען איז מאַנעגבוים געווען א שטענדיגער מיטארבייטער פֿון „מאָרגען זשורנאל" אין „אמעריקאנער" אין אמעריקאנער האט ער געשריבען א סעריע אבהאנדלונגען איבער אידישע גדולים פון פֿערשיידענע צייטען וואס וואלט אליין געקענט צוזאמענגעשטעלען א גראָבען אונר וועלטהפֿאָלקס בוך. זיינע ארטיקלען זיינען געיוועזן גיט טרוקענע ביאָגראפֿיע וואָנדערן פֿול מיט קריטישע נאטיצען אונד שטריכען וואס האבען געקענט געבען דעם לעזער א גוטע ידיעה פון דעם פערזאָן זאָגאַר וועז ער איז געווען פֿרעמד פון היסטאריע.

אין „מאָרגען זשורנאל" האט ער אויך די לעצטע צייט געשריבען פיעל פאָליטישע ארטיקלען, אויסער וואס ער האט געהאט א רעגעלע אבטהיילונג „נאטור אונד קולטור" אונד „האנדעל אונד אינדוסטריע". דאס גיט א בענריף פון פֿיעל וויסענשאפֿט פון מאַנעגבוים'ס וויסען אינד ארבייט. ער איז געווען גראָדע אוא אונערמיעדליכער לעזער וויא א שרייבער אונד האט בעזעסען א האלבען דוצענד שפֿראכען. זיינע בעקאנטשאפֿט אין פיעלע ידיעות האט אים געוואונען דעם טיטול „א לעבעדיגע ענציקלאפֿעד ע".

מאַנעגבוים איז געווען א קאָבינעט מענש אונד האט ווענג גענאָסען פון די פֿערגניגענם פון דער וועלט. זיין בעסטע צייט אויף שרייבען פֿלעגט זיין ביי נאכט אדער נאָכן פֿאר מאָנד; ער פֿלעגט אפֿט פֿערברענגען בי נאָך האלבע נאכט אין שרייבען אונד דאן פֿלעגט ער נעהמען א שפּאציר; וואס איז געווען זיין בעסטער צייט פֿערטרייב ער איז אויך געווען א לעקטשורער און זיין נאטור איז געווען וועניג צו רוירען אונד פֿיעל צו הערען.

מאַנעגבוים האט באמת פֿערדיענט דעם נאמען פֿאָלקסלעהרער. ער איז געווען א משכיל פון אלטען חדר, אונד אלס אזעלבער האט ער געהאלטען אז דיא וויכטיגסטע זאך מיט וועלבע מען קען אויפֿקלערן דעם פֿאָלק איז רוהיג אינפֿאָרמיישאָן איבער אלעם וואס מיר וועהען אונד וואס מיר הערען ארום זיך. ער האט געהאלטען אז דאס וויכטיגסטע זאך איז צו וויסען אינד ער האט דעם אידישען עולם געשפייזט מיט ידיעות בי דעם לעצטען מאָג פון זיין לעבען.

אום צו שרייבען וויסענשאפֿטליכע ענינים פֿאר דאס פֿאָלק, דארף מען האבען די פֿעהיגקייט עם צו פאָפולאַרי זירען, מען דארף קענען אין פשוט'ע טענליכע ווערטער ערקלערען שווערע ענינים אונד דאס מאַבען אנציהענד, אום

דער פשוט'ער לעזער זאל עס קענען שנעל דורכלויפֿען אונד פֿערשטעהן. מאַנענבוים האט נעהאט דיעזע מעלה אויף דעם העכסטען גראַד. זיינע וויסענשאַפֿטליכע ארטיקלען זיינען נעווען לייכט אונד דער עולם האט מיט פֿערנוגענד נעשעפט נוטצליכע ידיעות איבער דער וועלט. אין דיעזען הינזיכט איז ער נעווען א פֿאַלקס לעהרער פֿיר אונזערע פשוט'ע אידען.

מען דאַרף ניט פֿערגעסען אז די מעהרסטע אידישע לע־ ,ער האבען ניט נעהאַט קיין געלעגענהייט צו לערנען וויסענ־ שאַפֿט אין דער יוגענד. עס פֿאַסירט גאַנץ אָפֿט, אז אמת'ע אידישע אינטעליגענטען וויסען ניט אפֿילו קיינע עלעמענטאַרע ידיעות וועגען אסטראַנאָמיע, געאָגראַפֿיע, פֿהיזיק אד"ג, עס איז גאַנץ נאַטירליך; אז דער אידישער לעזער זאלל וועלען דורך א צייטונג וויסען דאס וואס אנדערע לערנען אין סקוהל מאַנענבוים איז נעווען וויא נעבאָרען דערצו, אום צו נעבען דעם אידישען לעזער די נעטהיגסטע וויסענשאַפֿטליכע ידיעות.

מאַנענבוים האט פֿריבירט אויך שרייבען וועגען בע־ וועגונגען אונד שמרעבונגען אין פֿארטייען אונד מאַגעסטראַטען אבער זיין פֿאַפֿיראריטעט האט ער נעווואונען דורך שרייבען איבער וויסענשאַפֿט.

מאַנענבוים איז נעבאָרען נעווּאָרען אין שירווינד, ביי איסט פֿיייסען, דעם 1טען מערץ 1848. ער האט שטודירט אין קא־ מענץ פֿאַדאָלסק אונד אין קישינעוו, אונד האט שפעטער אויך בעקומען א דיפֿלאָם פֿון אדעססער קייזערליכען אוני־ ווערזיטעט פֿאר זיינע אויסצייכנונגען אין היסטאָריש לטורים.

אין זיינע יונגע יאהרען האט ער זיך אבגענעבען מיט מסחר אונד ער איז אליין נעווען א נעשעפֿטסמאַן אונד האט פֿערטרעטען גרויסע פֿערַאנטוואָרטליכע שטעלען ביי גרויסע פֿירמעס אונד אויך בייא דער רוסישער רעגיערונג. שפעטער אבער האט ער זיך נענומען צו דער פֿעדער אונד ער האט נעשריבען ארטיקלען אין העברייאיש אונד רוסיש.

אין יאהר 1887 איז ער נעקומען קיין אמעריקא. און זיין ערשטע זשורנאַליסטיש ארבייט האט ער ראַרט אננעפֿאַנגען אין „מאָרגען שטערן", און זיין דאַמאַלס, קען מען זאגען, האט ער די פֿערער פֿון האנד ניט אויסגעלאָזען אונד האט ניט אויפֿגעהערט צו שרייבען פֿאר די אידישע מאַסען פֿון אמעריקא אונד אויך פֿון אנדערע לענדער.

מאַנענבוים איז נעשטאָרבען אין נויאָרק דען 25־טען דזשולא', 1913, אין עלטער פֿון 66 יאהר. ער איז נעווען קראַנק פֿוף רהומאַטיזם זיים א פּאָאָר יאהר, ער האַט אבער דאך ניט אויעקגעלייגט זיין פֿעדער און האט געליטטן און נע־ שריבען ביז א פּאָאָר וואכען פֿאר זיין טויט.

די וואַרשויער משכילים: די פֿערעהרער פֿון סלאָניטסקי'ן האבען זיך נעמאכט פֿאר א מנהג צו פייערען זיין געבורטס טאָג פֿון יאהר צו יאהר. מען פֿלענט זיך פֿערזאמלען אין זיין הויז, ווינשען איהם אריכת ימים אונד פֿערבריינגען עט־ ליכע היימליכע שטונדען פֿון אוועגד איבער א גלעזעל משקה אונטער א לעבהאַפֿטע גע,עלשאַפֿט, און גוּאַדע אין דער צייט וואס איך האב נעאַרבייט אין הצפֿירה, איז געפֿאַלען זיין געבורטסטאָג. עס האבען זיך פערזאַמעלט משכילים, חכמים ליטעראטען, דאָקטורים, אַדוואָקאטען און סתם פּראָמינענטע בעלי בתים פֿון שטאַדט. געוועהנליך, זייענדיג ביי סלאָניטס־ קען א גאַנצער בן בית, האב איך אויך די עהרע נעהאט צ, זיין אייגער פֿון די איינגעלאַדענע נעסט, אונד דארט האב איך די נעלעגענהייט נעהאט בעקאַנטשאַפֿט צו טאכען מיט מעה־ רערע משכילים פֿון יענער צייט. איך האב זיך יענעם אָוועג בעקאַנט נעמאַכט צום ערשטען מאהל מיט נחום סאָקאָלאָוו, מיט יצחק גאָלדמאַן, מיט אברהם צוקערמאן און מיט יעקב סאַפּירשטיין, און יענער אָוועג וועט בלייבען איינגעקריצט אין מיין זכרון, אלס איינער פֿון די שהנסטע מאַטענטען פֿון מיין לעבען. יעקב סאַפּירשטיין איז עפּעס יענעם אָוועג נע־ וואָרען צו מיר ווי צוגעקלעפט און עס האט זיך באלד צווישען אונז ענטוויקעלט אן עווינע פֿרייגדשאַפֿט, מיט וועלכען איך

בן שפּעטער געשטאַנען אין א שטענדיגען בריעף-וועקסעל איך פֿון אפֿריקא אונד ער פֿון אמעריקא. איך ווייל דאַהער ניט פֿערפֿעהלען וועגען איהם עטוואס צו פֿערצייכנען אין מיינע עראינערונגען.

יעקב סאַפּירשטיין איז געבאָרען אין ביאַלאָ-סטאָק אין 1853, דער בן יחיד פֿון א גרויסען סוחר. אלס יונגער מאַן, האט סאַפּירשטיין זיך געווידמעט צו ביזנעס, עקספּאָרט־רען סחורה פֿון רוסלאַנד נאך דייטשלאַנד, אונד אין די זעלבע צייט, האט ער אויך פֿיעל צייט אָבגענעבען צו לומדות אונד השדלה. די ליעבע צום בוך, האט איהם בע-וואוגען זיך צונעהמען צו פֿאָבלישינג ביזנעס; אונד ער האט אין ווארשא הערויסגענעבען העכסט אינטערעסאַנטע העבריאי-שע ספֿרים מיט א גרויסען ערפֿאָלג, דאראנטער אויך אללע ספֿרים פֿון ר' יצחק לעוונסאָהן (ריב"ל), אין א נייע פֿער-בעסערטע אויפֿלאַגע.

אין 1887 איז סאַפּירשטיין אנגעקומען אין נויאָרק אונד האט דאָרט ערעפֿענט א קליינע אידישע דרוקערייי אין א קע־לער פֿון קאַנאַל סטריט. ער האט אימער געטרוימט פון פאָב־לישינג ביז ער איז ענדליך געפֿאלען אויף א פלאַן צו דרוקען העפֿטען וואס בעוואוסטע שרייבער האבען פיר איהם געשרי־בען. אין 1898 האט ער נעגרינדעט דיא טענליבע אָוועגד פאַסט און אין 1901 האט ער נעמאַכט רעם מארנען זשור־נאל, וואס איז א גרויסער ערפֿאָלג ביז היוט צו טאגען.

סאַפּירשטיין איז געשטאָרבען אין נויאָרק מאנטאג, דען 1טען דזשון, 1914.

אין יענעם אָוועגד, וועלכער איז פֿיר מיר געבליבען חיסטאָריש אונד אונפֿערגעסליך, האב איך דעם גליקליכען צופֿאַלל געהאט זיך בעקאַנט צו מאַכען מיט נאך א גרויסען משביל אונד א תלמיד חכם. יעקב סאַפּירשטיין האט מיר פֿאָרגעשטעלט פֿאר ר' אלעזר אַטלאַס. דער בעל „הכרם", וועלכער איז דאן געקומען קיין ווארשא הערויסצוגעבען מיט נחום סאָקאָלאוו בשותפות א יאהר־בוך „האָסיף". מיר זיינען אינטימע בעפֿרוינדעט נעוואָרען. איך האב איהם אייניגע מאָהל בעזוכט אויף זיין קוואַטיר, מיר זיינען א פּאָאָר מאָהל ארויסגענאנגען פֿאר א שפּאַציר אין די ווארשויער פּאַרקס, וואו מיר פֿלעגען שטונדען לאַנג פֿערבריינגען אין עניני השכלה און צייט פֿראגען. דאַהער איז דיעזער גרויסער תלמיד חכם אויך ווערטה איך זאל וועגען איהם ניט פֿערפֿעהלען עטוואס צו עראינערען אין מיינע ער־ינערונגען.

ר' אלעזר אַטלאַס איז געבאָרען נעוואָרען ראש חדש אדר שני שנת תרי"ב אין א קליינע שטעדטעלע בייסאַלע, קאָוונער גובערני. זיין פֿאָטער ר' דוד אַטלאס. ווילנער איז וועגען א גרויסער למדן ומפֿלג. האט איהם נעווינהליך ער צויגען על ברכי התורה והיראה. ער האט געלערנט אין פֿער־שיידענע חדרים און ישיבות, און זיינע עלטערען האבען גע־האָפֿט; דאס ער וועט ווערען א רב און א נאון בישראל.— זיינדיג א גרויסער מתמיד, האט ער זיך אָנגענעבען צו דער גמרא ופוסקים. פֿון תנ"ך און דקדוק, האט ער נאך דאן ניט נעווואוסט. ער האט אבער הויך געשטיגען אין לער־נען און מען האט איהם געהאַלטען פֿאר אַן עלוי.

צו צוואַנציג יאהר האט ער חתונה געהאט אין זאַנער חדש ער האט זיך דאָרט בעזעצט, ווייל זיין שווער האט איהם נע־נעבען „קעסט", און דאַן האט זיך אין איהם ערוועקט דיא דיא תשוקה צו השכלה, און ער האט זיך ע־טשלאָסען צו ווערען א טשכיל.

זיטצענדיג אין זאַנער על התורה ועל החכמה, האט זיך אלעזר אַטלאַס בעקענט נעמאַכט מיט דעם דאָרטיגען גרויסען חכם ר' חיים ו"ק, וועלכער איז געווען א מפֿורסם אין תורה און השכלה. ער האט איהם זעהר מקרב געווען און האט איהם נעגעבען פֿערשיידענע ספֿרי השכלה צום לעזען. ער האט

אין א קורצע צייט א גרויסע פעולה געטהאָן אין דער רוסישער און דייטשער שפראַך, אין חכמת החשבון און אין אַלגעבראַ אונד אין אנדערע וויסענשאַפטען.

דאַן האט ער אָנגעפאַנגען צו שרייבען וויסענשאַפטליכע מאמרים אין דעם מאָנאַטליכען זשורנאַל „הכרמל", וואס איז דאַן הערויסגעגעבען געוואָרען אין ווילנא דורך ר' שמואל יוסף פֿין אונד ר' חיים ליב מאַרקאָן.

דאַן איז אויף אים געקומען שווערע צייטען, וועלכע האבען אים געשטערט אין זיין השכלה. זיין שוועסטער, זייענדיג א גרויסער אָדוק, האט אים אָבגעזאָגט די קעסט; און דיא דאנת פֿרנסה האט אים געצוואונגען ארומצוואַנדערען אין פֿערשידענע שטעדט; וואו ער האט געמוזט פֿערנאכלעסיגען זיין שטודיום אין דער תורה און השכלה.

א נייע תקופֿה אין זיין לעבען האט זיך אָנגעפאַנגען אין שנת תרמ"ד, וועהרענד זייענדיג 32 יאהר אלט, איז ער אָנגעקומען צום ערשטען מאָהל אין ווארשא. דאָרט האט ער זיך בעקענט כּיט די ווארשויער משכילים, און זייא האבען אים באלד אַנערקענט אלס אויגער פֿון דיא גרעסטע משכילים פֿון דער צייט. זיי האבען אים ארויסגעפֿוהרט צו העלפֿען זיי אין זייערע ליטעראַרישע אונטערנעהמונגען, און די צייט וואס ער איז אין ווארשא געוועסען, איז געווען א צייט פֿון דיא פרוכטבאַרסטע פּראָדוקציאָנען וואס ער האט ווען בעשאַפֿען. ער איז דאָרט געוואָרען א שטענדיגער מיטאַרבייטער פֿון „הצפירה" אונד דער הויפט מיטאַרבייטער פֿון סאָקאָלאָוו'ס יאהר בוך „האסיף". אין האָסיף האט אַטלאַס געדרוקט פֿיעלע מאמרים, איבערהויפט קריטישע, אוּן זיין „צנא טלא ספרא" איז אַ מיסטערווערק, ווייל ער איז געווען כטבע א גרויסער קריטיקער.

אלעזר אַטלאַס האט זיך א אונשטערבליכען נאָמען ערוואָרבען דורך זיינע קריטישע און למדן'אישע ארטיקלען וועלכע ער האט געשריבען וועגען די אידישע געשיכטע אונד די אלטע רבנישע ליטעראַטור, איבערהויפט האט ער פֿיעל געשריבען פֿון די אידישע היסטאָריע אין רוסלאנד אין פוילען וויל ער איז געווען א גרויסער בקי אין דער נעשיכטע פֿון זיין פֿאָלק; און אלעס וואס ער האט געשריבען וועגען דעם ענין, איז געווען העכסט קריטיש, לעהרזאם אין נוטצליך.

אין יאהר ת־מ"ח האט אַטלאַס אנגעפֿאַנגען הערויסצוגעבען זיין יאהרבוך „הכרם", אוּן זיין פראָגראַמע איז געווען חכמת ישראל, היסטאָריע אין קריטיק. ליידער אבער זייענדיג אונבעמיטעלט איז בלויז דער ערשטער כרך אָבגעדרוקט געוואָרען, אונד ער האט עס געמוזט אויפֿגעבען.

אין תרנ"ד האט אַטלאַס פֿערלאָזען וואַרשא אונד האט זיך בעזעצט אין ביאַליסטאָק, וואו ער איז געוואָרען א בוכהאלטער אין א גרויסען געשעפֿט, און זייענדיג א גרויסער טרוד אין געשעפֿט, איז איהם געבליבען זעהר וועניג צייט זיך צו פֿערנעהמען מיט ליטעראַטור אונד שרייבערייַ, בלויז זעהר זעלטען האט מען זיינע מאמרים געקענט טרעפֿען אין דיא העברייאיש וועכענטליכע און מאָנאַטליכע שריפֿטען.

אין תרס"ב, בשעת אטלאַס איז אלט געוואָרען פֿופֿציג יאהר האבען דיא דאמאָלסדיגע משכילים פֿון וואַרשא אונד ביאליסטאָק געפֿייערט זיין יובילעאום לכבוד זיינע ליטעראַרישע טהעטיגקייטען אין חכמת ישראל. הונדערטע גראַטולאַציאנען איז איהם אנגעקומען פון דער גאַנצער וועלט.

א פֿאָאָר יאהר פֿאַר זיין טויט איז ער געצוואונגען געווען צוליעב דאַנת פרנסה, צו געהן קיין מאָסקווא, אונד דאָרט האט ער זיך בעשעפֿטיגט מיט פריוואַט לעסאַנס. אין אונטער ריכטען גבוירישע קינדער אין העברייאיש.

אלעזר אַטלאַס האט בכלל פֿערבראכט א קלענליכען טראַנערישען לעבען, צוגלייך מיט אונזערע אנדערע משכילים די טרענער פֿון דער השכלה־פֿאָהן צו יענער צייט, אונד דיא גרעסטע טראַגעדיע איז געווען בי"ם ענד פֿון זיין לעבען. ער איז קראַנק געוואָרען אויף כרוסט פֿעהלער. די מלמדות האט

זיינע ליידען פֿערנערעסערט, אונד די דאָקטורים האבען איהם שטרענג פֿערבאָטען ער זאל ניט ארבייטען אונד זאָלל האָבען, וואס מעהר רוהט. קורץ פֿאַר פסח האט זיך געענדיגט זיין פֿאספֿאָרט, לויט וועלכען ער האט לענגער ניט געדאַרפֿט בלייבען אין מאָסקווא. די רייע צוריק פֿון מאָסקווא האט אוהם פֿערקורצט זיין לעבען. במעט א גוסס׳ער איז ער אָננעקומען אין מינסק, דאָרט האט ער זיך אפֿאָר טעג פֿערוהט, חול המועד פסח איז ער אָננעקומען אין ביאַליסטאָק צו זיין פֿאַמיליע; אונד אין דרייא טעג ארום איז ער נעשטאַרבען.

מיין פֿרײַנד ר׳ יהושע מז״ח האט מיר בעקאנט געמאכט מיט נאך א ווארשויער משכיל, ר׳ אברהם צוקקערמאן. איך פֿלעג אוהם שטענדיג בעזוכען, אונד ער איז אויך ווערטה איך זאל אוהם עראינערען אין מיין ספֿר זכרונות.

ר׳ אברהם צוקקערמאַן איז געבאָרען געוואָרען אין אָשמינא אין יאהר תר״נ צו זעהר אבטבארע עלטערען, וועלכע האבען אוהם ערציונגען על ברכי התורה וההשכלה. ער האט אין זיינע יונגענד יאהרען נעלערענט בייא גרויסע רבֿיים, אונד האט אויך א גרויסע פעולה געטהאָן אין תנ״ך, דקדוק אונד לשון הקדש. ער האט אָננעפֿאַנגען לעזען דיא מאָדערנע ספֿרי השכלה און איז באַלד געוואָרען א העבריישער ליטעראַט. ער האט אָננעפֿאַנגען שרייבען מאמרים אין פֿערשיידענע העבריישע צייטונגען; אונד אלס ער האט זיך שפעטער בעזעצט אין ווארשא, האט ער דאָרט נעגרינדעט א אידישע בוכהאַנדלונג, אונד האבענדיג גרויסע פֿעהיגקייט אין מסחר, איז ער געוואָרען איינער פֿון די גרעסטע אידישע מוכרי ספֿרים און פֿערלעגער, ער האט אננעפֿאננען שרייבען ארטיקלען אונד פֿיילעטאָנען אין די העבריישע צייטשריפֿטען אונד האט אויך הערויסגעגעבען מעהרערע ספֿרים פֿון בעוואוסטע מחברים, מיט וועלכע ער האט זיך געמאכט דיא העבריישע מאָדערנע ליטעראטור.

אונטער־דעסען האט זיך מיין ספֿר „ עשי חכמים" נעדרוקט, אונד האט שוין נעדאַרפֿט באַלד פֿערטיגט ווערען, מיין מדפֿים ר׳ א״י שאפֿירא האט מיר נעראטהען איך זאל זיך וועגדען מיט א בריף צו דעם משכיל אונד פֿילאַנטראָפֿ הגביר ר׳ קלונימום זאב וויסאָצקי אין מאָסקווא, אונד איהם בעטען ער זאָל מיר ערלויבען מקדיש צו זיין דעם „מעשי חכמים" לכבוד זיין נאָמען. איך האב אויפֿגענעשריבען א שהנעם בריף אוֹן האב וויסאָצקי׳ן אויעקגעשיקט צוואַמען מיט די אָבגענדרוקטע קונטרוסים פון מיין כפֿר. אין עמלי׳כע טעג ארום האב איך פֿון וויסאָצקי׳ן בעקומען אן אנטוואָרט, דאס ער איז אינפֿארשטאַנדען מיט מיין פֿאַרשלאג, אוֹן ער האט מיר בעשטעטינט א האָנאָראַר פֿון 150 רובל.

אין אויגוסט 1884 האט זיך מיין ספֿר „מעשי חכמים" אָבגעדרוקט. איך האב באלד אויעקגעשיקט 12 עקזעמפֿלאַרען צו רק״ז וויסאָצקי׳ן אוֹן האב באלד בעקומען מיין האָנאָראַר א באַנק־אָנווייזונג אויף 150 רובל. איך האב נעסעלט אלע מיינע ביזנעס אין וואַרשא, האב אבשייד גענומען פֿון אלע מיינע פֿרײַנד אוֹן בעקאנטע, אוֹן ערב ראש השנה תרמ״ד בין איך נעקומען אהיים צו מיין פֿאַמיליע אין נישטאדט סוגינד.

ניט זעלבסט זיך צו בעריהמען, מוז איך אייך זאָגען, דאס מיין ספֿר „מעשי חכמים" האָט קונה שם נעווען בייא דעם העבריישען לעזענדען פובליקום, אוֹן האט נעהאט א גרויסען ערפאָלג אויף דעם ספֿרים מאַרקעט, והא ראיה דאס אין א משך פֿון צעהן יאהר איז ער פֿיער מאהל אויפֿגעדרוקט נעווארען. גרויסע משכילים אוֹן תלמידי חכמים האבען מיר בעהרט מיט זייערע מכתבי תהילה, ווי למשל, הגאון הח׳ ר׳ אלכסנדר משה אבן־לפידות ז״ל דער ראסיינער רב; ר׳ חיים זעליג סלאָנימסקי און ר׳ מרדכי פֿלונגיאַן; וועלכע זיינען אבגעדרוקט אין „מעשי חכמים", אוֹן לויט ווי איך האב מיר שפעטער דערוואוסט, זאל מיין פֿערלעגער ר״א שפירא אויך האבען נעמאכט שהנע עטליכע הונדערט רובל. איך אליין

האב אויך צו דעם מסחר ניט צוגעלייגט, דען לבד די פאָאר הונדערט רובעל וואס שפירא האט מיר בעצאָהלט פֿיר דעם כּוח און וויסאָצקי'ס האָנאָראַר, האב איך נאך שהנע עטליכע רובעל געמאַכט פֿון די 500 עקזעמפלאַרען וועלכע איך האב געקראָגען.

קוממענדיג אַהיים פֿון וואַרשא; פֿערמאָגענדיג שהנע עטליכע הונדערט רובעל און ניט האבענדיג וואס צו טהאָן, האבען מיר טענשען גערַאטהען איך זאָל עפֿענען א „קראָם" אדער וויִ מען רופֿט עס דאָ אין אפֿריקא א דושענעראַל סטאָר. איך האב געפֿענט א קראָם מיט א פֿיינעם סטאָק סחורה מיין פֿרויא איז געווען די קרעמערקע, אדער ווי מען רופֿט עס דאָ „סיילס לידי". זי האט פֿערקויפֿט טראָמן, פֿערפֿין, הערינג, באַקון טאַבאַק, צוקער, קאָפֿפֿע, טהיי, ריז ושאר ירקות, און איך בין מיר געזעסען אין מיין קאָמער איבער מיינע ספֿרים מיט מיין ליטעראַרישע פֿען אין האַנד.

עס האט ניט לאַנג נעדויערט און איך בין געוואָרען אויס קרעמער. מיין ווייב, דיא קרעמערקע, האט אָנגעפֿאַנגען צו פֿערקויפֿען סחורה אויף קרעדיט, דער בוך האט געשטיגען און דער קראָם האט געזונקען. סיך האב געמוזט דעם געשעפֿט אויפֿגעבען צוליב שהנע עטליכע רובעל.

צוויטער טהייל

אין אמעריקא.

— עלפטער קאפיטעל —

מיין רייזע נאך אמעריקא.

מיינער א חבר, וועלכער האט פֿאַרריייזט קיין אמעריקא, האט מיר אמאהל צוגעשיקט אין נוישטאָדט פֿון נויארק א פּאָר נומערען פֿון די אידישע גאַזעטען, און האט מיר גערַאטהען איך זאל קומען אין א בריף וועקסעל מיט דעם הערויסגעבער פֿון יענע צייטונג. איך האב אָנגעשריבען אויניגע וויסענשאפֿטליכע ארטיקלען אין זשאַרנאָן אונד האב זיי אוועקגעשיקט צוזאַמען מיט מיינע דריי געדרוקטע ספֿרים צום רעדאקטאר פֿון דיא גאַזעטען.

אין אייניגע וואָכען ארום, האב איך בעקומען אן אַנטוואָרט פֿון רעדאַקטאר אליין, ר׳ כתריאל צבי שרחזאָהן; וואו ער דאַנקט מיר פֿיר מיינע אַרטיקלען; וועלכע ער האט אָנגעדרוקט אין זיין צייטונג; און ער פֿערלאַנגט איך זאל אים וויטער העלפֿען מיט מיין פֿעדער. אין זיין ברויף האט ער מיר בעמערקט, דאס אויב איך וואָלט מיר ענטשליסען הערַיבערצוקומען אין אמעריקא וואָלט איך אין זיין רעדאַקציע קענען האָבען א שטעללע אלס שטענדיגער מיטאַרבייטער פֿאר 10 דאָללאַר א וואָך און פֿרוי באָארד; און אויב איך בין ערמיט צופֿרידען, וועט ער מיר שיקען א פֿרייע שיפֿקאַרטע מיט עקספענסעס.

איך האב איהם באַלד געענטפֿערט דאַס איך בין צופֿרידען מיט זיין פֿאַרשלאַג און איך בין בעריים צו קומען קיין נויאָרק צו יעדער צייט. אין אייניגע וואָכען ארום, האב איך פֿון שרהזאָהן׳ען בעקומען א רעדושיסטרירטען בריף מיט א שיפֿס-קאַרטע און 25 דאָללאַר רייזע קאָסטען.

דען 12טען דזשון 1885, אין א גרויסען דיענסטאָג האב איך אָבשייד גענומען פֿון מיין ליבע פרויא און צוויי קינדער, פֿון מיינע ליבע עלטערן און ב־ידע־ן און איך האב אבגעריזט נאך אמעריקא.

מיינע וועריטהע לעזער, דעם ציוויטען טהייל פֿון מיינע אראינערונגען פֿון אמעריקא, האב איך מיר ענטשלאָסען צו שרייבען אין העברייאיש, איבער א גרויסע אורזאַכע, וואס ניט אללע דאַרפֿען עם וויסען, און די יענגע, וועלכע לעזען ניט קיין העב־ייאיש, קענען דיזען טהייל אין גאַנצען איבער הופֿען, און אָנפֿאַנגען פֿון דריטען טהייל; וואו איך בעשרייב מיינע אראינערונגען אין סויטה אפֿריקא.

על הדרך מניישטאדט לנויארק.

האָח! אַמעריקא, אַמעריקא! משאת נפש כל יושבי חושך וצלמות, תקות אסירי עני ולחץ! ידיך פרושות לחבק בחיקך כל קשי יום ומר נפש, אשר הזמן בגד בו ומלאכי בלהות שפכו עליו כל חמתם. בפנים מצהלות תשחק לקראתם ותלבב אותם בעיני אהבה וחן, ובקול נעים תקרא אליהם: קומו בני עני, צאו מתוך ההפכה, באו נא אלי ואקבל אתכם בפנים יפות, כי ארץ חמדה טובה ורחבה אני; ארץ ברוכה, גשומה ושחנה; וביד נדיבה אושיט לכם כל טוב סלה. בשלות השקט תחיו בחיקי ותבלו ימיכם בענג ונעימות מבלי כל צרה וצוקה ובאין מבלים דבר. לקול הקריאה הזאת התעוררו אלפי מבני אדם מבל אדבע בנפות הארץ וילכו לאור האושר וההצלחה אשר תניה באור יקרות הרוח מעבר לים האטלנטי, ויקומו וירכו למצוא מרגוע לנפשם העיפה מתלאות החיים המרים ומצוק העתים המעיקים, תוחלת אלפי אובדים ונדחים שהיו מורדפים מחמת הזמן בלי חשך, לא נכזבה. רבים מצאו שם במרחבי ארץ מנוח לכף רגלם, ושמים חדשים וארץ חדשה נגלו לפניהם למרגוע לנחם לבבם ונפשם ויהיו טובים, דשנים חפשים וערננים כל הימים.

ההצלחה, אשר פרשה מוטות כנפיה להעביר בני אדם יושבי חושך וצלמות מעבר לים הגדול; להעלותם על גפי מרומי האושר והכבוד, הושיטה גם לי ידה, ותלבב אותי באחת מעיניה ואלך גם אני אחריה. זה זמן כביר נכספה גם כלתה נפשי ללכת לארץ המדהבה, לארץ החדשה להשתקע בה, ולהנות מטובה, וכל הימים אמרתי מתי תמציאני ההשגחה להיות אחר מן המאושרים המסתופפים בצל ארץ החופש והדרור הזאת. ויקר המקרה כי על פי חליפת מכתבים באתי בברית הידידות עם הח׳ כתריאל צבי שרהזאהן, עורך העתון „דיא יודישע גאזעטען" בנויארק. נעתרתי להצעתו לבוא אליו בתור עזר תמידי; וישלח אלי כרטיס-מסע ודמי הוצאות הדרך. מאר שמחתי לקראת ההזדמנות הזאת, בראותי כי הנה הגיע הזמן אשר חכיתי עליו מאז ואמרתי, אעברה נא ואראה את הארץ החדשה, ארץ החופש והדרור המהוללה ברוב תשבחות, ואדרוש בשלום אחי מעבר לים הגדול.

.....

בראשון לירח סיון תרמ"ה, עזבתי את עיר מושבי ניי־שטאדט סוגינד, העומדת על גבול פרוסיא המזרחית, קראתי לשלום לאשת חיקי; לאבותי היקרים, לאחי ולכל אוהבי ומיודעי; עברתי את הגבול והלכתי לתחנת מסילת הברזל היידעקרוג, משם נסעתי במסע [צוג] הרביעית בטסילה העולה מטעמעל לאינסטערבורג. הנוסעים במדרגה רביעית אנוכים לנסוע מעומד וקופים צפופפים, כי במדרגה רביעית אין כפסלים לשבת, ובאיזו מדרגה יסע איש כמוני אם לא יחד עם בני האספסוף ודלת העם? שלשת המדרגות הראשונות לא לנפשות כמוני נבראו! נער חייתי גם זקנתי ולא ראיתי מחבר עברי שיסע כמדרגה אחרת זולת בשלישית ברוסיא וברביעית באשכנז. מחבר עברי אשר על קסתו יחיה ואשר המותרות ותענוגות בשרים כמו זר לו לא ידע לפנק נפשו מנוער, לא ישאוף להושיבו עם נדיבים, נכבדי ארץ; בענלה מרווחה המחוטבת תבנית היכל על מרבדי כרים רכים מתנועעות על כרי נוצות מדלגות. נוסע כמוני יתור לו מקום ליד החלון הפתוח בכדי שיוכל לשאוף רוח צח, וכן עשיתי גם אני.

בשעה העשירית בבוקר באתי למעמעל, ועלי היה לחכות על המסע האינסטערבורגית עד השעה השביעית בערב. אזי אמרתי אלכה נא ואראה את ידידי הרב החכם דר. יצחק רילף, ואומר לו שלום בטרם עזבי את הארץ.— דר. רילף קבלני כסבר פנים יפות; נשארתי בביתו כל היום עד עת המסע. אכלתי על שולחנו, וכל היום התעלסנו בידידות בעניני חכמה ומדע ובשאלת אחינו ברוסיא, ובטרם הפרדי ממנו, נתן לי מכתב מליצה לר׳ כ״צ שרהזאהן; וכדאי הוא האדם היקר הזה לישום איזה שרטוטים בספר זכרונותינו זה מפעולותיו אשר פעל ועשה לטובת אחינו נודדי רוסיא ופוילן.

הרב הדר, ר׳ יצחק רילף היה רב להושיע לאלפי נודדים אומללים, ורכבות רעבים לקוחים למות שבו ראו חיים טובים בעזרת הרב הנאור והצדיק, אשר בימי דור אחד היה

הסרסור הנאמן בין כנסיות ישראל שבמזרח ושבמערב ומאות מצעירי בני עמנו יוצאי רו"פ מצאו להם יד בהשתדלותו להשתלם בתורה וחכמה ומלאכת מחשבת.

יותר ממה שהיה רבי יצחק רילף איש האשכולות, וכפירוש התלמוד „איש שהכל בו": חכם הוגה דעות, יהודי נאמן לתורתו ולאומתו, איש עברי מלא רחמים לאחיו העברים לכל אדם נברא בצלם אלהים, היה איש אשר המחשבה והמעשה, ההגיון והמפעל תמים בקרבו. בינתו היתה בינת אדם ישרה. מעולם לא היה מן החריפים החוקרים מה למעלה ומה למעלה ומה למטה; מה לפנים ומה לאחור; כי ישר חזו התמוד עיני בינתו. יסודות הפלוסופיה שלו הכלולים בחמש מחלקי ספרו הגדול; הם פרי הגיוניו המתרכזים בעיקר גדול אחד: האחדות המוחלטת במרחבי עולם המציאות והאצילות, בעולם המחשבות והמפעלים. הגיוניו אלה הם חזון המצוקות הצרות הרבות והרעות אשר עברו על רבבות אחינו בני עמנו במזרח־אירופה, חזון שנאת הדעת וקנאת המולדת, אשר שבו מצאו להן מסילות בלב בני דורנו, נגעו עד נפשו והרעישו לבבו, עדי התעורר לכתוב את ספרו הגדול „דער איינהייטס געדאנקען". באור תורתו זה הלך גם במחברתו בתורת החברה ובספרו ע"ר תורת הירושה. בספריו אלה לא נמצא היקושים חריפים בדעות מופשטות ומשפטים דקי העיון, כ"א תורת החיים ועמל אדם ישר, החותר להוכיח לבני אדם נפרדים בדעות ונטיות לב; במולדת ודרכי המחשבות, כי לא נפלאת ולא רחוקה מהם התורה הזאת — הנקודה האנושית התיכונה אשר תהיה יסוד מוסד כל האמונות ודעות לאחד את בני האדם ולקרבם זה לזה. ההגיון והמפעל היו תדים לו גם ביחוסו ליהודי רוסיא כמעט שישב רילף על כסא הרבנות במעמעל בשנת תרכ"ה, ויהי לשכן קרוב ליהודי רוסיא, וישם לבו לדעת את ארחות חייהם, מערכי לבם, עסקיהם וכל ענייניהם, וירא וידע: כי שם — במושבות ב"י הכלואים והצפופים בתוך תחום מוגבל, — שם דופק לב העברי ושם מסתתר הכח החיוני אשר להאומה העברית. ומכיון שבא לכלל הדעת הזאת היה לשתדלן ופרקליט בינם ובין אחיהם שבמערב: כן בשנות הרעב 1867—1868. כן בכל שנות מלכות הקיסר אלכסנדר השני. ומשנת תרמ"א, כאשר פרצו המון צרות רבות ורעות על ראש בנ"י לשדד רבצם ולהצעיר משפטיהם, רבתה מאד מאד עבודתו התמה של הרב רילף בעזרתם של יחידים צנועי הדור, אשר בסוד אלופים ופרנסים לא באו ובמספר בעלי צורה עוד לא נמנו. העבודה הזאת נעשתה על ידי רילף וחבריו בחרף נפש ופעולתה היתה: התעוררות כבירה של בעלי הרחמים לעשות צדקה וחסד לעם עני ואביון.

תורת הלאומית הישראלית היתה לרילף תורה שלמה לכל צדדיה ופרטיה וכמחשבותיו כן היו מעשיו, ולזן היום אשר כתב האויטאביאגראפיע שלו (אדר תרמ"ו) עד רגעיו האחרונים הקים נדרו שנדר גם אז לאמר: „נפשי שואפת לעבודה, ושוקד אני על מלאכתי לעשותה". רק בשנותיו האחרונות, כאשר קפצה עליו זקנה ויתישב בעיר באָנן על יד הרהיין בבית אחד מבניו, שבת וינפש מעט מעבודתו לרבים ויסתפק רק בזה שמפקידה לפקידה שלח מאמרים לעתונים בדבר הרעה הציונית משאת נפשו בעשרים שנות חייו האחרונות. ומדה יתרה ומופלאה ראינו בהאדם היקר הזה; שבכל היותו חכם בעל נסיון במעשה הטוב והחסר, רב פעלים ואיש המעשים לזרוע צדקות ולהצמיח ישועות, היה לבו תמיד גם לעת זקנתו, לב ילד תמים וטהור עינים לראות בכל האנשים רק את הצד הטוב ווזהר הצדק והאמת, מבשרו חזה את כל בני האדם, ובכל אשר פנה ראה את נצחון האמת על השקר ויקו תמיד לאור צדק עולמים.

זה היה האיש העברי רבי יצחק רילף אשר הלך למנוחות אור ליום ו' י"ז אלול תרס"ב בשנת ע"ב לימי חייו.

שרטוטים וזכרונות מימי חיי איש רב פעלים הזה, אשר אָמרתי לרשום בספרי זה בעקבות הספר „אוצר ישראל".

ר' יצחק בן יהורה דר. רילף, נולד בשנת 1834 בכפר האָלצהויזען אצל מאַרבורג באשכנז ומת י"ז אלול תרס"ב 1902 בעיר באָן.— בהיותו בן י"ד שנה נשלח לישיבה בעיר גורענסבורג הסמוכה לקאסל ונסמך להוראה בשנת 1857

א ח"כ למד בהאוניבערסיטאות של מארבורג וראסטאק ויצא בתואר „דאָקטאָר" לפֿילוסופֿיא בשנת 1865, ובשנה ההיא נתקבל לרב ומטיף בעיר מעמעל בפרוסיא המזרחית, ובהיות העיר הזאת סמוכה לגבול רוסיא, השתתף הרבה לתמוך ולעזור בידי היהודים היושבים בערי רוסיא הקרובות ובפרט בעת הרעב בשנת 1867, ונבחר בראש הועד שנוסד לתמיכת הרעבים תחת יורש העצר פֿרידריך ווילהעלם, וכסף הנדבות נחלק אז על ידו בין מאתים ושלשים קהלות אשר בפלכי רוסיא אצל הגבול. ע"י מקרה זה נתגלגל ליד הרב דר. רילף לראות ולהתבונן על מצבם הרע של יהודי רוסיא; ומאז החל לדאוג להם בכל לבו ונפשו ולהקדיש לטובתם את מבחר עתותיו. בשנת 1869 נ־ר א מאת ראשי עדת קאָוונא בהסכמת שר הפֿלך ההוא, להת־עין ע"ד חלוקת כסף הנדבות, ואז כתב את מדברתו „מיינע רייזע נאך קאוונא". בשנת 1870 יסד במעמעל בית בקור חולים ובית ספֿר לנערים מילדי רוסיא. בשנת 1881 כאשר התחוללו הפרעות ברוסיא ושרפֿות הרבה היו בע־י הגבול ובפרט בפלך מינסק, אז נסע רילף שמה, לחלק הנדבות שקבץ באשכנז, וכ"ה קהלות שרופֿות נתמכו על ידו, בנסיעתו זאת שם לבו להתבונן על חיי היהודים בלי־א ויכתוב את כל אשר ראה בספֿר „דרייא טאגע אין יודיש־רוסלאַנד" (1882). שלשים ושלש שנים עבד עבודתו הצבורית ובשנת 1898 התפטר ממשמרתו בתור רב וילך לנוח מעמלו בעיר בונא בבית אחד מבניו ושם ישב עד יומו האח־ון.

בתור ציוני.— בימי הפ־עות ברוסיא בשנות 1881—2, פעל רילף הרבה להושיט עזר ותמיכה להנרדפים ולהנודדים דרך מעמעל לבוא לאמעריקא, והפיח רוח תקוה בלב אלה אשר נסעו לא"י. בימים ההם התעוררה חבת ציון ונוסדו אגודות חובבי ציון בווילנא, ווארשא. חארקוב ואדעסא, ורילף ורעהו דוד גארדאן בעל „המגיד" באו אז בדברים עם ראשי החובבים ואז פרסם רילף את מחברתו „ארוכת בת עמי, דברים היוצאים מן חלב לבני ברית ושאינם בני ברית" (1883) את המחברת הזאת כתב בעין אגרת לדר. פינסקער בעל האוטואמנציפֿציון, ובה השתדל רילף להוכיח כי „רגשי הברית „ערך עצמנו; התקוה לתחית העצמות היבשות, ליעוד עמנו „ולהרמת קרנו בכבוד באחרית הימים על אדמת אבותינו הם המה הדברים אשר להם העוו והתעצומות להעלות ארוכה „ורפֿאות תעלה לשבר עמנו הגדול כים". הרב רילף בהיותו בקונגרעס השלישי של הציונים בבאזיל, הוריד דמעות גיל בראותו בחזון „אתחלתא דגאולה" שאליה שאף בכל נפשו.

בתור פילוסוף.— רילף קנה לו שם עולם גם בתור פילוסוף גדול וחוקר מעמיק על רעיון האחדות בכל מרחבי הבריאה. פרי הגיונו בפלוסופֿיא היונית נתפרסמו בספֿריו „דער איניהייטסגעדאַנקע אלס פֿונדאמענטאלבעגריף (1880); „וויסענשאַפֿט דעס וועלטגעדאנקענס"; — „דער גערדאנקענ־ וועלט; סוסטעם איינער ניעין מעטהאַפֿיזיק" [ב"ח 1888]; „וויסענשאַפֿט דער קראַפֿטאיינהייט" (1893), „דאס ערבע־ רעכט אלס ערבאיבעל" (1893); „וויסענשאפֿט דער גייס־ טעס איינהייט" (1898) „וויסענשאפֿט דער נאַטעסאיינהייט" (1903). משנת 1872 עד שנת 1898 היה העורך הראשי מהעתון היומי „מעבלער דאַמפֿבאָאָט" וכתב מאמרים רבים במאספֿים מדעיים שונים.

עזבתי את העיר מעמעל ונסעתי במסילת הברזל בדרך העולה אינסטערבורגה. שחוח ודומם ישבתי על מקומי כל המסע ולא שמתי לבי להמית שאון גלגלי מרכבת האש, אשר ברעם ורעש ינמאו ארץ תחתם, ואזני לא הקשיבו לדברת האנשים הנשים והטף אשר ישבו אתי בהעגלה, עד אשר הגענו לאינסטערבורג העומדת על יד המסילה העולה קע־ ניגסבערגה בפרוסיה הזרחית.

באינסטערבורג סרתי לבית מלון אורחים ללון שם הלילה ולחכות עד השי־ה התשיעית בבוקר על המסע ההאמבורגית. בעל המלון העלני בחדר ביציעה השלישית, ושם מצאתי איש ישיש כבן ששים בעל זקן מגודל ולבן השער, הול

בחדר אחת הנה ואחת הנה, תפוש ברוב שרעפיו בקרבו, ידו הימנית על רום מצחו ולרגעים מתפרצת אנחה עמוקה מקרבו ולבו העמוק. כרגע הכרתי בהאיש ההוא כי עצב נורא ודאגה ימלאו כל חדרי לבבו, ולא אביתי להפיר אותו מרעיוניתיו הנבוכים, לכן התיצבתי על יד החלון וחשבתי גם אני ממצבי וממטרת נסיעתי הרחוקה לאחרונה נגש אלי הזקן, ויתבונן בי בעיני תוגה, ויושט לי ידו לשלום ויישאלני מאין באתי ולאן אני הולך.

„מניישטאד סוגינד אני בא ולהאמבורג הנני הולך עם המסע בשעה התשיעית בבוקר", עניתיו.

„גם אני הולך האמבורגה", ספר לי הזקן, „ומחוז חפצי לארץ־החדשה". בדברו חשכו עיניו מתוגה חרישית ויתאנח.

„ומה כל החרדה הזאת?" שאלתיו; בראותי כי לשם ארץ החדשה התפלץ מטקומו, „גם אני הולך לארץ הזאת, ועוד אלפי אנשים כמוהו ינהרו יום יום לארץ החמדה הזאת, והיה אם נבוא בשלום למחוז חפצנו, אזי נשמח בגורלנו".

„אבל לא ככל ההולכים הנני הולך לאמעריקא", ענה הזקן, ועוד אנחה עמוקה התפרצה ממשכיות לבו. „לא לצבור כסף ולהנחיל הון מגמת חפצי לארץ הזהב הזאת כי חנני ה' בבית והון וכביתי לא יחסר לי כל טוב; אבל אסוני ושברי הגדול כים השחני עד לעפר, הדיחני ממרום שבתי וימרר את חיי וכבודי ואלצני להיות נע ונד במרחקי ארץ.

„צר לי מאד עליך זקן אומלל", אמרתי אליו, „אנא, הואיל ספר לי נא את אסונך אשר קרך; ובה הגיעך על ככה לעזוב נוה שאנן להיות גולה מעבר לים הגדול, אנא ספר נא לי הכל ואל תסתיר ממני דבר, אולי אוכל לנחמך".

הזקן התבונן בי במבטי אהבה, שתי דמעות התיצבו בעיניו הכהות עוד הפעם אנחה, ואחרי דומיה קטנה פתח את פיו ויחל לספר:—

„לא עליך, ידידי, האסון אשר קרני, גדול כים שברי, ולשוא תנחמני הבל; רע ומר גורלי לעת זקנתי בכלות כחי, ההשגחה שפכה עלי כל חמתה וכל חצי זעמה נחתו בי, אלוה הטוב סבך בערי בעב הענן לבלתי שומע תחינתי ולבלתי הצילני מרעתי ולחלצני מידי עושקי כח, ועתה הסבת ושמע את אשר עוללו לי אנשים רעים וחטאים.

„יליד רוסיא אני ובעיר הגדולה לאלהים ב. המלאה חכמים וסופרים אויתי למושב לי זה שלשים שנה. ימים רבים הייתי סוחר נכבד מנכבדי כנעני ברץ. מסחרי פרץ בארץ וישא פרי הלולים עד כי עליתי על גפי מרומי האושר וההצלחה. בעיר מושבי ובסביבותיה יצא שמי לכבוד ולתפארת כי הייתי שלם עם אלהים ואנשים ובמסחרי היה לי האמת לקו והצרק למשקולת. אחי בני ביתי כבוני וירוממוני, כי הצטיינתי בנדבת ידי ובצדקת פזרוני ואה לכל אומלל וקשי יום הייתי, ביתי היה פתוח לרוחה לכל דך נכלם ולכל בני עני הייתי אב רחמן כל הימים. אלוה הטוב ברכני בבנים ובנות שהיו נטועים סביב לשלחני כשתילי זיתים ואני ונו ביתי שמחנו לקראת בנינו ובנותינו והיינו מאושרים. פתאום נהפך עלי הגלגל, כוכב הצלחתי ואשרי אסף נגהו, המות בא בחלונותי ויחמוס בשצף קצפו את צאצאי ולשברי הגדול עריכי נשארתי, גלמוד ונעזב כמדבר. ימים ושנים לא מצאתי נוחם לנפשי, התבל עם המונו ושאונו, עשרו וששונו היה חשך בעדי ואני ורעיתי לא חשכנו עינינו מבכי על האבדה הגדולה אשר אבדנו, עד אשר חמל ה' עלינו ויברכנו בפרי בטן, ואשתי ילדה לי בת, בת רוחמה, אשר בה נרפאו מעט פצעי לבבינו ובה מצאנו נוחם לרוחנו הנכאה. בתנו היחידה גדלה שמנה ופרחה, ובהיותה בת שבע עשרה שנה כבר היתה לעלמה יפהפיה, יעלת חן עם כשרונות נעלים ותבונות נפשיות יקרות הנותנות כבוד ויקר לבנות החן והיופי; ותלמיד לשונות וידיעות נחוצות, גם השכילה אצבעותיה לפרוט על הנבל ולעשות כל מלאכות ידים היפות. כל יודעיה מלאו פיהם תהילות וכל רואיה אהבוה וכבדוה, ובהיותה בבת י"ט שנה כבר החלו בחורי חמר לתת בה עיניהם, אליה התבוננו וישמרו צעדי רגליה. רבים מן הנערים אשר אבותיהם עמדו

עמרי בברית המסחר, החלו לבקר את ביתי למען יוכל לראות את בתי ולדבר אתה דברים אחדים; אבל כלם לא מצאו חן בעיני בתי ותרחיקם בעליה, או החלו השרכפים סוחרי הנפשות; לדפוק על פתחי יום יום, ולכל השידוכים אשר הציעו לפניה, לא הטתה אוזן ותדיחם בשתי ידיה באמרה: עוד לא בא עתי למכור את חיפשי ושערותי עוד לא הלבינו ועוד חזון למועד.

„אחד מיודעי הגביר פ. שעמד עמדי בברית המשא ומתן, הציע לפני להתחתן עמו, כי לו בן, עלם יפה וחסון כאלון, אבל בן מביש ורע מעללים, הולך בשרירות לבו, מבלה עתותיו בבתי מרזח ובוחר בכל תועבות אשר ה' שנא. בן מביש זה נתן עיניו בבתי ויאהביה בכל לבבו. ויהי היום וישדכן בא אלי במלאכות הגביר פ. ויציע לפני את הנכבדית עם בן בליעל ההוא, נבהלתי להצעת השדכן ועוות אצעק אליו בשצף קצפי: הה, מוכר נפשות נקלה! איך העזת להציע לפני שידוך בזוי כזה, האני אתן את בתי לבן סורר ומורה כבנו של הגביר פ. שהיה למלה בפי כל יושבי העיר בגלל מעשיו המכוערים ועלילותיו הנבזים והשפלים! ברח לך מביתי ואל תוסיף עוד לראות את פני!

„היטב חרה להגביר פ. ולבנו על הדבר הזה וחטתם בערה בהם עד להשחית, וישכעו בימינם לקחת ממני את נקמתם על עזיתי וגאות רוחי, וירקמו בסתר תחבולות חושך להדיחני משאתי ולהפילני במהמורות לא אקום לעולם. ויהי היום, ואני הלכתי לרגלי מסחרי לעיר הקטנה ג. הקרובה אלינו, ואשתי ובתי נשארו הביתה, או מצאו האכזרים לכלות בי חין נקמתם, כי בן בליעל התגנב בסתר במלאכות הגביר ב. דרך החלון בחדר מסחרי, ויסתיר בין ספרי החשבון וצרורי הכתבים צרור שטרות מזויפים. ויהי כשובי הביתה, ראיתי לחרדת לבבי והנה שוטרי הפאליציי ואנשי חיל סבבו כתרו את ביתי מכל העברים, ובראותם אותי מרחוק מהרו אלי ויתפשוני ויאסרוני בכבלי ברזל, ושוטר הפאליציי הודיעני כי חשוד אני לעשיה מסחר וקנין בשטרות מזויפים; ויהי בחפשם בכל פנות הבית מצאו בין כתבי מסחרי צרור שטרות מזויפים.

„ברעם אדיר ביום בהיר בשחקים פלחה ומחצה המקרה הזאת את לבי וכל מורשי רוחי נבוכו באופן מבהיל, ומיד נוכחתי כי נקמת הבליעל בי וחצי זעמו נחתו בי לאבדני ולכלותני. לשוא הסתדקתי לפני השוטרים, כי חף מפשע אני ובי אנשי מרמה וחרשי משחית המבקשים נפשי לספותה העלילו עלי את העלילה הנתעבה הזאת. כל תחינותי וכל דמעות אשתי ובני לא הועילו, כמלאכי בלהות תפשוני אנשי החיל ויסחבוני סחוב והשלך ברחובות קריה ויביאוני לבית הסוהר בין אסירי המלוכה וישימו בסד רגל.

בספר הזקן אם ספורו, נאנק רגע דום, כי הציקתהו רוחו הנבאה ונפשו הסוערה ואגלי דמעה התגלגלו על לחיו הצומקות והרדופות; גם לבי המה לאסונו של האיש האומלל הזה, ורוחי התחמץ על סלף בוגדים וחרשי משחית באלה.

„ששה חדשים התגלגלתי בבית המשמר, — הוסיף הזקן לספר, אחרי הבליגו על יגונו, — „רע ומר היה גורלי ואין קץ היה לצרת נפשי והותי. בכליון עינים חכיתי על יום משפטי שבו יוחרץ גורלי אם לשבט אם לחסד.

„בשבתי בבית הסוהר נודע לי, כי אשתי האומללה נפלה למשכב מעוצר רע ויגון ואחרי התהפכה בחליה שבועות אחדים, השיבה נפשה אל ה' ובתי יחידתי, בת לא רוחמה, נשארה גלמודה ובדודה.

„יום הדין הנה זה בא. על ספסל הנאשמים ישבתי כמתואש. הסנגר אשר עמד לימיני לצדד בזכותי ולהוציא כאור משפטי, לא עצר כח לעמוד בפני הקטגר; אשר חיבני והרשיעני בפושעים חותחים אשר אין להשוב עליהם, ומשפטי נגזר עלי לשלחני ביד פשעי, בתור מזויף שטרי המדינה, לארץ גזרה לעבוד עבודת פרך חמש עשרה שנה.

„ואיך נמלטת מבית הסוהר?" שאלתיו בתמהון.

„אוהבי הרבים עמדו לימיני, כי שחדו בסתר אם שומרי בית הסוהר, ובליל חושך ואפלה פתחו חרצובותי, ונמלטתי באורח פלא משעיבוד לגאולה. התחפשתי בבגדי נכרים

עברתי צלחה את הגבול. אתמול באתי הנה ומגמת פני לקאליפארניען, כי אח יש לי בסאן פֿראנציסקא והוא יעזרני.

„ומה היה אחרית בתך?" שאלתי אותו.

„הה! אחריתה מרה כלענה" נאנח האומלל ויבך.

„האם מתה גם היא מעצר רע ויגיע?"

„לא, אבל טוב מותה מחיים. אחרי אשר נחרץ עלי משפטי המעוקל להשלח לארץ גזרה, ובתי האומללה נשארה כערער בערבה, בא אליה הבן מביש ויבקש את ידה, אבל היא לא [ה]טתה לו אוזן ותגרשהו בבוז מעל פניה. יומם ולילה ישבה עזובה וגלמודה בחדרה ותמרר בבכי על מות אמה ועל גורלי המר ותמאן להתנחם, ומעצר רע ויגון אבדה עשתונותיה ותצא מדעתה וקרובי משפחתי נאלצו להכניסה לבית המשוגעים וכל הוני ונחלאותי בא תחת השגחת הממשלה עד אשר יחקר היטב למי מבני משפחתי יאתה משפט הירושה להנחילני בהיים. זאת ידידי אחרית בתי יחידתי ווה הקץ לכל עמלי.."

ככלות האומלל את ספורו המבהיל, הסתיר פניו בשתי ידיו ויבך מנהמות לבו רב כבי.

תפוש ברוב שרעפי בקרבי עליתי על ערש וצועי לנום שנתי, אבל שנתי נדדה מעיני כל הלילה, כי צרת האומלל ושברו הגדול עשה בקרבי רושם קיים ולא יכלתי להרגיע את רוחי הנכאה. הה, אל אלהים! הגיתי, למה תביט דוגדים, תראה כבלע רשע את הצדיק, ותחשה!...

.....

למחרת היום, בשעה התשיעית בבוקר, עזבתי את אינסטערבורג ונסעתי ישר בעגלת הקיטור בערלינה, ומשם נסעתי בדרך העולה האמבורגה. אולם בהתחנה הראשונה שפאנדוי אחורי בערלין הוכרחתי לחכות חמשה שעות על מסע אחרת אשר הובילני האמבורגה. כל הנוסעים להאמבורג נכנסו בבנין גדול הנעשה מקרשים וממעל לדלתותיו כתוב באותיות גדולות: „פיר אויסוואנדערער". בבואי בבית הזה פנימה, ראיתי חזון מזוז ומבהיל. כחמש מאות עמיגראנטים, אנשים נשים וטף, רובם יהודים עם אמתחתיהם וחפציהם בידיהם, ישבו מסביב לשולחנות ארוכים ויחכו גם אלה לביאת המסע ההמבורגית. רובם היו מבני דלת העם והכרת פניהם ענתה בם כי ראו עמל ותלאה בארץ מולדתם וברחו בעור שיניהם מהמת העתים המעיקים ומתלאות הזמן, בתקותם למצוא מרגוע לנפשם העיפה בארץ החדשה. — רובם נסעו אל קרוביהם בני משפחתם המתגוררים מכבר מעבר לים הגדול, אשר שלחו אליהם כרטיסי-חפשי והוצאות הדרך לבוא אליהם. מהם היו יהודים אחדים מאדעססא ומרוסיא הפנימית; אנשים נכבדים שהיו בארצם סוחרים אמידים וממצוקת הזמן והרדיפות נאלצו לעזוב את הארץ ובצרור כספיהם בידיהם גמרו בדעתם ללכת לארץ החדשה ומגמת פניהם לטעקסאס לקנות שם כברת ארץ לעבדה ולשמרה ולשבוע מטובה. מטרת נסיעתם זאת ישרה מאד בעיני, כי עבודת האדמה בכלל תביא באמת ברכה לבעליה, על כן אמצתי את רוחם כי בארץ טובה ורחבה הזאת ימצאו כל טוב סלה ואדמת טעקסאס המהוללה בתשבחות לפוריה רעננה ודשנה, כי תושיט להם רוב דגן ותירוש ביד נדיבה, אם אך לא יתעצלו לעבדה ולשמרה ביד חרוצים.

בשעה הששית לפנות ערב עזבנו את תחנת שפאנדוי, ונסע שש שעות עד אשר באנו האמבורגה. סרתי לבית מלון אורחים של רפאל מענדעל ברחוב מיללער מספר 42, כי לביתו יסורו רוב הנוסעים דרך האמבורג לאמעריקא, כי הוא נמנה מאת הקומפניות של אניות-הקיטור-האשכנזיות בתור אגענט פרטי למכירת כרטיסי-זמסע, ולבד הפריצנט הקצוב אשר לו ישיג מהקומפניות עבור כל כרטים אשר ימכר על ידו, עוד ישתמש בתחבולותיו ובנכלי מזימותיו ככל האגענטים כגילו לה נות את הנוסעים האומללים ולפשוט עורם מעליהם כי יוסיף על המחיר הקצוב בהבטיחם כי ידאג עבורם אניה טובה ומרווחה אשר תמהר לרוץ דרכה; גם אך יגמלוהו ממיטב כספם, והנוסעים האומללים שאינם יודעים ערמת ערומים, יאמינו לדבריו ויריקו לו צרור כספם לחנם, ואוי לו לאיש שאין ידו משגת לשחדו מכספו, כי בהיות כבר סכום כסף מחיר הכרטים בידו, ירחיב זמן נסיעתם לזמן ארוך,

ומה יעשה אז האימיגראנט האומלל ומאין יחיה עם צרורו עד צאתו מהאַמבורג?— אני הגבר ראיתי ענית ולחץ אומללים כאלה אשר נפלו ברשתו של מענדעל וכת דליה, וצרת לבם נגעה אל עצמי ובשרי. בעיני ראיתי אַברך אחר אשר נמלט בעור שיניו מארצו והולך לאמעריקא ושמונים מארק שהיו לו על כרטיס־מסע כבר היו בידי אחד ממשרתי בעל הרחמים הנזכר, בבה והתחנן לפניו שיחמול עליו ולא ידחה זמן נסיעתו כי אין לו במה להתפרנס בשבתו בהאַמבורג, אבל זה חאיש מענדעל מאן לשמוע לו והוא אנוס היה להשאר עוד שבועיים ברעב וצמא. כאלה וכאלה יוסיפו בני עולה לענות את הנוסעים האומללים ולהפשיט עורם מעל בשרם.

בהאַמבורג התעכבתי שלשת ימים. והיתה לי שעת הכושר לתור את העיר ההומיה הזאת, לראות את שאונה ואת המונה; סחרה וקנינה, תבונתה, גדלה ותפארתה, כי עיר גדולה רוכלת העמים היא ואין קצה לרוב עשרה ותפארתה. מכל קצוי תבל ואיים רחוקים ינהרו אליה סוחרים וכנענים נכבדי ארץ באניות קטיר גדולות לעשות מקנה וקנין.

גם במצבה הרוחני תצטיין הקריה העליזה הזאת באופן נעלה, והיא עיר מלאה חכמים וסופרים מהוללים ההשכלה תזרח בה בחצי גי והמדעים פשו בה מוטות כנפיהם עד להפליא. חכמים וחוקרים, כופרים ומליצים, משוררים ופלוסופים אוו למושב למו בעיר ההומיה הזאת, והם הפיצו אור חכמתם החוצה להאיר לארץ ולדרים עליה. גם אלפי יהודים מתגוררים בעיר רוכלת עמים הואת, רובם שולחים במסחר וקנין ידיהם ונידעים לסוחרים כנענים נדבדי ארץ. רבים מהם אחוז ג"כ בשבילי הדעת, במלאכה וחרושת המעשה, במלאכת ידים ובמלאכות היפית שתפארת הן לבעליהן.

עדת־ישראל בעיר הואת מהוללה בצדקותיה ובאהבתה לתורת ה', בתי תפילה הרבה בה, גם רבנים, חזנים ומטיפים שוחטים ודיינים שוכנים כבור בתוכה. גם חברות שונות אשר תעודתן אהבת אדם, צדק ויושר נוסדו בה, למען השכיל להטוב מצב אחינו המוסרי.

בראש העדה הנכבדה הזאת עמד אז, לפני שלשים שנה בערך; האדם הגדול הדגול מרבבה הרב דר. שטערן, הוא הגבר הוקם על, כי מבית המדרש לתירה ולתעודה יצא.— ידרוש ויחקור וימצא הרבה מאד בכל מקצעות חכמה ודעת, ושפתו אתו שפה קלה ונאמנה להטיף בכל שבת ומועד בבית התפלה לאלפי שומעים אמרי נועם, חכמה ומוסר ור"א ולהסביר ידיעות עמוקות בתורת ה' ובחידות חכמי התלמוד.

ממושבי בשבט סופרים בשפת קדשנו, אוה למושב ביומים ההם, החכם הורוויטץ הנודע בשם „איל"ה", בעל המחבר ס' „רומאניא ואמעריקא" ונודע במאמריו הרבים בכל העתונים העברים. מסופרים בשפת הארץ ראיתי שם סופרים יהודים מצוינים הנודעים לתהלה בספרות האשכנזית; הכותבים בהעתונים היוצאים לאור בשפת אשכנז. גם עורכי דת ודין נפלאים, רופאים מומחים ושרים בבתי הממשלה.

שכנה קרובה להאַמבורג; היא העיר העתיקה „אַלטונא", המחוברת אליה ע"י המגרש „סט. פאול". כחמישים אלף איש בתוכה, שמנים וחמש שוקים ויותר משלש אלף בתים, בתי ספר לחכמות ומדעים ובית מצפה-כוכבים [שטערנוואַרטע] ולפני מאתים שנה היתה כלה למאכלת אש ע"י השוועדים אשר צרו עליה ונבנתה אח"כ מחדש.

הקריה הנשגבה הזאת עיר ואם בישראל היא מני דור ודור ונודעת לשם ולתפארת. בה ישבו על כסאות למשפט הגאונים מאורי ישראל רבי יחזקאל קאצענעלענבויגען בעל „כנסת יחזקאל" ורבי יהונתן אייבשיץ, הנודע לשם בכל תפוצות ישראל. גם היתה מקום משכן כבוד הגאון ר' יעקב עמדן; אשר מלבר ספריו הרבים המלאים חכמה ודעת; יצא שמעו בכל העולם כלו ע"ד צדקתו ותום דרכו, כי קנא לה' ותורתו ושפך כאש חמתו על הגאון ר' יהונתן על אדות שמץ דבר אשר מצא בו, כי כתב קמיעות אשר לא כדת, ונחשד בעיניו לאוחז בכת ש"ץ. הגאון ההוא היה בן הגאון חכם צבי וה' ברכו בעושר רב ובית דפוס היה לו באַלטונא, וימאן להשתמש בכתרה של תורה ואת הרבנות שנא תכלית שנאה

ב"א בתוך עמו ישב ומגיע כפו אכל לחמו כל הימים. מנוחת המליץ הגדול נפתלי הערץ וויזעל היא בחצר מות אשר לקהל ספרדים בעיר הזאת אצל קבר אביו ר' ישכר בער ז"ל אשר היה שר וגדול בחצר מלך דענעמאַרק ויושב בשער המלך אשר בקאָפענהאַגען הבירה.

.....

בחמישי לירח סיון עזבתי את העיר האַמבורג, ובאניית־קיטור אשכנזית אחת גדולה "זועוויא" שמה, נסעתי נויאָרקה. באלף נוסעים היו בהאניה הזאת, מהם היו אשכנזים, אויסטרים איטאלקים, רוסים ורומאנים ומהם כארבע מאות איש מאחינו עם נשיהם וטפיהם ורובם הוו גולי רוסיא. כמעט כלם היו עניים מרודים אשר מכרו את כל רכושם על הוצאת הדרך הרחוקה הזאת, משאת נפשם ותקותם לעתיד.

בשעה העשירית בבוקר פרשה האניה את מפרשיה; ותרם בן תורנח, ולצלצל הפעמון השלישי עזבה את החוף. חזיון מעציב ונורא אשר לנצח לא אשכחהו, ראיתי ברגע אשר שמטה האניה מן החוף. כמעט כל הנוסעים העברים נשאו את קולם ויבכו מנהמת לבם. הגברים ערכו תפלתם, תפלת־הים בדמעות שליש ובהשתפכות נפש אל אלוה הרוחות שינחלם על מי מנוחות למחוז חפצם. והנשים גם הנה נשאו את קולן ותמררנה בבכי בפרשן כפיהן אל השמים, ולקול בכיתן עוררו גם הילדים הרכים קינים והנה והי, ויבכו גם הם עם אמותיהם יחד ויהי קול בכי תרים ויללה נוראה עד כי נמם כל לב ושבתה כל שמחה.

רוח נעים קדם הוליך את הספינה על שטח הים במרוצה נמהרה כעל עב קל ולעת ערב כבר היינו על במתי ים. החופים ויבשת הארץ נעלמו מעינינו, רק תכלת השמים ממעל ושטח מים כבירים במרחבי אין קץ ואין סוף מתחת נראה מכל עברינו מסביב. הלילה היתה ליל בהיר בשחקים, הירח הופיע בכל הדרו ויפו את העבים הקטנים והקלים וישנו פניהם מרגע לרגע, פני הים היו חלקים כראי מלוטש ואך במקום אשר עברה האניה השאירה עקבותיה אחריה, שבולת גלים אשר ראשיהם מכוסים בקצף, ומחוץ לאניה לא נראה כל חי, רק משטח מים אין קץ. ומראה התכלת ממעל ומתחת, הרהיב עין כל רואה את המחזה הנפלא הזה בפעם הראשונה, ואך באניה לבדה נראו עקבות החיים, כמו היא התבל כלה ובלעדה אפס. אנכי עמדתי נישען על מעקה מכסה האניה, והייתי נאחז ברוב שרעפי בקרבי על מטרת נסיעתי ועל המראה הנחמדה אשר ראיתי על שטח פני הים. הגדול, ובלבי התעוררו רגשות נעלות ונשגבות למראה הזה רגשות אשר אין מלה בלשוני להביען כמו, לא תוגה ולא פחד, לא שמחה ולא תקוה התעוררו במשכיות לבי, אך רגש אשר אין בו אף אחת מהרגשות האלה. באניה, חשבתי בלב, באניה יראה האדם מה שפל הנהו ומה מאד צר כחו, בה יראה ויזכור קץ השמחות, קץ האנחות, גם קץ החיים.— בהתהלכו עלי אדמות ישכח כי יש קץ ולא ישים על לבו כי, בכל יצורי הבריאה יש חליפות ותמורות, אחרית ותכלה, לא כן בלב ים, במקום לא יחזה האדם מפעלות אנוש ולא פעולות ידי הבריאה וחליפות כחותיה, ומחשבה אחת, מחשבה אחרוכה מאד, תקח הלב לרגעים, והיא תוליד הרגש הנפלא הזה אשר לא נדע נבינהו...

ביום השלשי בהיות בקר לא עבות, חתרה אניתנו אל חוף העיר האַוועד בצרפת, כי שם ינוחו כל האניות האשכנזיות ההולכות מהאמבורג לנויאָרק, ושם יטענו משא ומחורות צרפת גם יבול ותמרת הארץ הזאת להביל לאמעריקא. עזבתי על שעות אחדות את האניה ובלוית אחד הנוסעים הלכתי העירה לתור אותה ולבוא עד תכונתה, והנה מצאתיה עיר גדולה כלילת יופי בנויה בנאוה במשטר וסדר ובטוב טעם דעת, עיר בצורה מאד, חוף גדול וטוב למעמד אניות גם מגדל מאיר (לייכט־טהורם) מפואר. תושביה ימנו לערך תשעים אלף נפש אדם. בנין אניות בתוכה, מלאכת כל כלי הספינות בתי חרושת מעשה צוקער, כלי ברזל, בתי ספר ובתי מדרש לכל חכמה ותושיה, היכלי עונג וטרות נשגבות מלאים הוד

והדר ומשכיות חמדת תבל.

בהאווער לא התעכבנו זמן רב ובשעה העשירית בלילה עזבה אניתנו את החוף ותלך לדרכה הלאה. ביום הרביעי לנסיעתנו נהפכה האניה לבית-חולים גדול, כצעיר כזקן; כחזק כרפה הוכו במחלת-הים, אשר אי נקי מהמחלה הזאת. הראש היה עלינו כגלגל, עינינו נמקו בחוריהן; הקיאנו והתהפכנו למעצבה על משכבינו וכל אוכל תעבה נפשנו. ביותר סבלו הנשים העדינות והילדים הרכים; ובעוד יום או יומיים סרה המחלה וכל הנוסעים שבו לאיתנם.

השנאה הזועמה לעם ישראל, אשר כל ימי השמים על הארץ לא תסוף ולא תחדל לכלות חצי חמתה מכלי אשפתה, אשר תרבה חלליה כל הימים תרדוף אותנו בכל מקום אשר תדרוך כף רגלינו ורשומיה נכרו גם בהאניה „זועוויע". עוד בהיותנו כבר על במתי ים הגדול, הגלים הנוראים ומשברי המים לא שטפוה ולא צללוה בתהום אין חקר, והנה קצף האנטיסעמיטיזמוס עלו מבין נבכי ים להחרידנו ולהעציבנו.— ויהי ביום הששי לנסיעתנו, יום הראשון לחג השבועות בשעה התשיעית בבוקר, התאספו כמעט כל היהודים בפינה אחת מירכתי האניה להקדיש את חג מתן תורתנו ולהתפלל בצבור, ויהי כראות הגויים את תנועת המתפללים וצקון לחשם, החלו להתל בהם ופוחזים אחרים חלצו את סנדלי העץ מעל רגליהם וישליכום על המתפללים בצחוק אכזרי, והסנדלים לא החטיאו את המטרה ויפגעו בהמתפללים, אז התפרצו צעירים אחדים מתוך מחנה העברים, כי לא יכלו עוד לעצור ברוחם, והראו להמתהוללים נחת זרועם כיד גבורתם הטובה עליהם. חמת הפוחזים בערה עד להשחית, ויתנפלו על מחנה היהודים בשצף קצפם ויכו אותם מכת רצח, ותהי מהומה ומבוכה גדולה וההמון הגדול; אשר התאספו אל מקום המערכה; צעקו: „תפשו את היהודים הארורים! השליכו אותם הימה!" ויהי כראותנו כי סכנת מות מרחפת עלינו ולרגעים התחזק הרעש והמהומה, מהרתי אני ועוד עשרים איש עמדי לעלות אל רב-החובל וחלינו את פניו שישים מעצור לרוח ההמון אשר יתגרו אתנו מדון. רב-החובל ירד חיש מהר ממרום שבתו וירץ חיש מהר אל מערכת המלחמה; ויקרא אל המלחים להבריח את ההמון איש איש אל מקומו ואת הפוחזים אשר מאנו לעזוב את דופן האניה, נתפשו ביד המלחים והושלכו בחדר אפל וצר בתחתיות הספינה על זמן כ"ד שעות, ופקודת שר-האניה היתה נמרצה שכל איש אשר יעיז להתגרות עם היהודים, יענש ויסגר בחדר האפל. אימתו נפלה על ההמון, ולא יספו עוד להתעולל בנו.

נסיעתנו בכלל היתה צלחה. ימים אחדים החרידונו רוחות-מתנגדים וגלים כהררים התנשאו לרגעים בסופה וסערה והאניה הוטלה טלטלה גבר. גם הרי-קרח (אייזבערגע) הלכו מרחוק ונעלמו פתאום מעינינו. אך רוב ימי המסע היו ימים צחים ובהירים, ואך גילה ורינה כל ימי המסע.

בשלשים לירח מאי חתרה אניתנו אל חוף נויארק. לבי פחד ורחב בראותי את יבשת ארץ החדשה, משאת נפש אסירי עני ומחסור, תקות אלפי אלפים בני אדם, החושבים למצוא בחיקה מרגוע לנפשם העיפה מתלאות הזמן וצוק העתים. אשתוללו כל מורשי לבבי ונבוכו כל הגיוני רוחי מרוב התפעלות נפשי, ובראותי מרחוק את העיר הגדולה והנשגבה נויארק משוש כל ארצות הברית.

לבנין גדול ורחב ידים הובלו כל הנוסעים לאחר אחד הוא הבנין הנודע בשמו „קאסטל-גארדען", והפקיד הממנונה על האימיגראנטען, שאל לכל איש מה שמו, מה מעשהו, מאין בא ולאן הוא הולך. יצאנו דרך פתח צר מקאסטל גארדען, ובצאתי החוצה, והנה איש אחד ממיודעי מימי עלומי לקראתי ויקדמני באהבה ויובילני למעונו להנפש מהנסיעה הרחוקה.

— פרק שנים עשר —

שרטוטים מזכרונותי בנויארק.

ליום המחרת הלכתי אל ה' שרהואהן; עורך היורישע גאזעטען ברחוב איסט בראָדוויי, להתראות עמו פנים בפנים ראשונה. מ' שרהואהן וכנו הנדול יחזקאל, קבלוני באהבה ורעות, ויכניסוני החדרה, ועוד באיתו יום נגשתי אל המלאכה מראכת הרעדאקציע, וידי היו מלאות עבודה לכתיב חדשות פוליטיקיות; ילדי יום יום, להגיהה המאמרים המוכנים לדפוס ולסדרם במשטר וסדר נכון, ואת המלאכה הזאת עשיתי ביד חרוצים וכשרון באופן רצוי ומקובל.

והנה ע"ד תכונת העתון הזה; מטרתו ומגמתו, על דבר העורך בעצמו, איכותי, מגמתו, שאיפותיו והליכותיו בעניני חול וקודש, ארחיב את רברי במקום אחר בספרי זה, ומראש אתאר תכונת העיר נויארק בכלל; תפארת עזה והדר נאונה; גדלה ועשרה, שאונה והמונה, סחרה וקנינה, כן גם מצב אחינו בקריה עליזה הזאת, ארחם ורבעם ומצבם החומרי והמוסרי, הליכיותיהם בקודש ובחול, תכונת קהלותיהם, אגידותיהם וכתוחיהם, כפי אשר מצאתים לפני שלשים שנה בערך.

עיר נויארק הראשונה לכל ערי ארצות הברית; בניה על אי אחד באשד נהר הודזאן ומוקפה מכל עבריה מסביב בהמון מים רבים וכבירים גודל שטחה ערך חמש פרסאות אשכנזיות. ארכה ערך ארבע פרסאות ורחבה ערך ב' פרסא אין כמוה בגודל עושר ורב עם בכל ארצות אמעריקא בכלל ובאירופא היא אחרי לונדון עיר מסחר הראשונה בכל חלקי התבל. מספר יושביה היה בשנת 1885 ערך שלש מיליאן נפש אדם, אך במשך שלשים שנה האחרונות רבו יושביה באופן נעלה, ולגלי תנועת הציאה [אימיגרציון] מכל חלק תבל לאמעריקא, עולה עתה מספר יושביה ערך 5 מיליאן נפש, לבד תושבי העירות הסובבות אותה. שנים עשר אלף חוצות ורחובות בתוכה וערך חצי מיליאן בתים. רוב הבתים תחתיים שניים שלשים ורבעים; מהם בעלי שמונה עשר עד שלשים מבפלות הפולחים לב שמים בשיא גבהם וחוסן תפארתם.—

שני ראשים להעיר הזאת, הראש האחד הוא „דוינטאָון" [עיר התחתונה] ושם אוו למושב למו כל הסחרים כיעני ארץ; בתי המסחור והמרכלות, בתי חרושת המעשה ובתי הבאנקים הגדולים, ולהעושר הרב והעצום אשר בו אין ספורית ואין קצה להכסף והזהב. הראש השני נקרא בשם „אָפטאָון" (עיר העליונה), שם שמו התפארת הנוי והיופי קן למו, שם מתנוססים היכלי עונג לשרים נכברי ארץ ולאולי הכסף, טירות נשגבות ואחוזות המלוכה, רצפת רחובות העיר בכלל טובה ויפה מאד. ענלות מכוסות [טראָמווייס] הנמשכות בכוסים [עתר בכח האילקטרי] ירוצו במסילות הברזל המתוחות במעט בכל רחובות העיר רצוא ושוב יומם ולילה להעביר את בני האדם במחיר מצער, לבד הכרכרות, ענלות הצב ומרכבית מרקדות אשר ברעם ורעש יגמאו ארץ תחתם, מתחת לארץ לאורך כל רחוב ירוצו מסילות הברזל, ומעל להבתים יגביהו עוף ענלות־לקיטור (עלעוויטערם) ולא ינוחו אף רגע. באישון לילה אורה כיום יאירו ברחובותיה אלפי מנורות עלעקטריות, לבד רבבות מנורות מין־נחלים (נ:ען) זך לאויר, אשר יגרשו כל אופל וחשכת לילה. רבבית צנורות מתחת לארץ בתוכה יעבירו, הנמשכים ועולים בכל בית וחדר, ולמן היציעה התחתונה עד התא אשר תחת לגג יחד מימיהם דרך הצנורות האלה ישפיעו, ואין קצה לתכונה.

בתי־מדרש (אוניווע־זיטעטען) רבים לכל חכמה ודעת מתנוססים לתלפיות בקריה נשגבה הזאת, בתי ספר חפשים לכל מפלגות העם רבים ושונים, בתי ספר לעורים; לחרשים ואלמים, בתי אוצרות ספרים גדולים מאד, בתי אוסף תמונות וסגולות יקרות; שכיות חמדת התבל ודברים עתיקים, בתי־

חולים ובתי חסד רבים וגדולים מאד, ואלפי בתי אוכל ומשקה בתי מרזח ושעשועים אשר בם יועדו יומם ולילה אנשים אין מספר להתענג ולהשתעשע. בתי טיאַטריות ובתי שירה וזמרה רבים ומהוללים, ובתי מלאכה וחרשת המעשה רבים בה, בתי מלאכת כלי כסף וזהב, בתי חרשת מעשי משי, צמר גפן, בדיל מוצק; עורות וזכוכית. בתי בשול שכר ובתי משרפות יין שרף רבים וגדולים מאד. סער החיים בחוצות קריה, איום ונורא מאד ואיך ערך לתשואת בני אדם שאונם והמונם אשר לאלפים ירוצו יומם ולילה ברחובות קריה רצוא ושוב לעבוד ולסחור, רמבור ולקנות, להשתכר ולחיות.

קריאת עתונים אהוב וחביב מאד לבני נויארק. מן האפרת אשר עפרות זהב לו עד העני הסובב על פתחי נדיבים ועד הנשים המיכרות תפוחים ודגים בשוק, כלם יחדו בעתונים היומיים ידרשו, לבן ירבין מאד עתונים בקרבה ורבוא רבבות עלם בלשונות שונות חדשים לבקרים יופיעו, אשר ירוו לאלפי אלפים קוראים עינ ושעשועים בחדשות וילדי יום מהנעשה והישמע בכל ארצות תבל ואיים רחוקים. הגדול מכל העתונים היומיים, היא הנקרא בשם „נייארק העראלד" היו"ל פעמיים בכל יום בוקר וערב בשפת אנגלית בתבנית גליון גדול עם הוספות וציורים. עוד לפני חמישים שנה נדפס ההעראלד על מבנית קיטור קטנה; אח"כ הבניסו בעלי העתון הזה מבונה חדשה המדפסת במהירות גדולה ערך עשרת אלפים גליונות בזמן שעה אחת. אפס לפי מספר הרב של הקוראים את העתון לא מצאה גם המבנה הזאת די כח להשביע נפשות שוקקות לחדשות וע"כ הבניסו מבונה ענקית חדשה המצאת החכם הברימי מאקדאנאלד, והיא מבונה גדולה ונפלאה במינה, המדפסת במהירות נפלאה מאד בכח העלעקטרי חמישים אלף דפים בזמן שעה אחת וחצי; כערך זאת תעשה גם את מלאכת הכפלת העלים (פאלרינג) ותבנים מתוקנים ועתובים לשלחם לידי הקוראים, וערך מיליון וחצי גליונות יוצאים לאור מדי יום ביומו. לבד העתון העקרי הזה; יוצאים לאור בעיר הזאת עוד עתונים יומיים, שבועיים ורחיים רבים בלשונות שונות; יאין קצה לתכונת הושורנאליסטיק.

כי־טי חזד ופרדסי שעשועים רבים וגרולים משתרעים במקומות שונים בעיר המעטירה הזאת; הפתוחים יום ולילה לרווחה לכל הבאים לשאוף רוח צח להנפש ולשאוף רוח צח ולהתענג על הדר והוד הטבע. השורות שם באיפן מאד נעלה ונפלא. מכל גני חמד ופרדסי עונג, הכי נכבד גינת־ביתן־המרכזי [צענטראל פארק] המשתרע ברחוב 67. הפרדס הגדול והחב ידים הזה מהולל הוא ברוב תשבחות ואין ערוך להנפלאות והנצורות הרבות והשונות אשר יראה הרואה שם. העצים הרעננים השתולים בנאוה, הפרחים המפיארים והנענ ם הנחמדים, מרהיבים נפש האדם באופן מאד נעלה ונפלא. שם חיות קטנות עם גדולות, ארויות עם נמרים; זאבים ודובים, פילים ושורי־הבר ועוד פריצי הגי שחין רבים, העשוים לכלי חת, אשר אימים לפניהם יהלך ונוא על כל סביבם. שם נחשים צפעונים, פתנים ותנינים זוחלי עפר אין מספר. גם צפרי כנף רבים בעלי מונים שונים, מן הנשר הגדול מלך העופות, עד הקאליברא הקטנה והנחמדה, וכלם סגורים ומסוגרים בכלובים צרים, ולא יקרא להם דרור בארץ חדרור.

באמצע גן־עדן הזה מתנוסס בחוסן תפארתו בית־אוסף דברים עתיקים (מוזיאום) וסגולות נפלאות אשר נקבצו באו בו דברים עתיקים מכל ארבע כנפות הארץ, אשר זקנת אלפי שנים משנות עולמים חופפת עליהם, ועיני הרואים לא תשבענה מראות את הסגולות הקדמניות הנמצאות שם, ומכלם הכי כבדים הגופים החנוטים (מומיען) מחנוטי מצרים המעוטפים בבד צהוב, ויד הזמן המכלה לא שלט בהם לרעה. ארון, של גבוכדנאצר מלך בבל החצוב מאבן חצץ אחת, פסלו של הפלוסוף סאקראטים ועוד פסילים רבים ויקרים ממלכי מצרים אשור ובבל מעשי ידי אמנים קדמונים.

מבין עצי הגן ונצני החמר, מתנוססים בגאון עמודי־זכרון (מאנומענטען) רבים, גבוהים ומפוארים; צלמי דמות אנשי שם, חכמי וגבורי אמעריקא ובריטאניא, אשר השאירו שם עולם, אלה בחכמתם ואלה בגבורתם, והאמעריקאנים אוהבי חזן והיופי, פורו אלפי אלפים ורבי רבבות שקלים

להציב להם שם וזכר עולם לכל ישבח שמם מתחת השמים ולא יסוף וכרם לעד ולנצח נצחים.

מכל הסגולות הנעלות והנפלאות אשר ראיתי בגנת־ביתן המרכזי ההוא, הרבתי להתבונן ולהשתומם על האבעליסק הגדול הנקרא בשם „מחט קליאפאטרא" [קלעאפאטרעס־נאדעל], המתנוססת כמו רמים על גבעה נחמדה בקרבת בית המוזעאום הנזכר. את האבעליסק הנפלא הזה נתן במתנה הקהעדיוו המצרי בשנת 1880 לארצות הברית. לפי המסורה העתיקה אשר בידי המצרים; הועמד העמוד הזה עוד בימי ממלכת פרעה טהאטהעמיס השני; אשר חי בשנת 1560 לפני ספירת הנוצרים, ואויגוסטוס צעזאר המלך הכביר והעריץ הסיע אותו ממקומו מהיכל נוא־אמון בעיר השמש [טהעבעז] והעמידו בהיכלו באלכסנדריא של מצרים. על צד העמוד חקוק בלשון רומית ויונית: „בשנת שמונה לצעזאר אויגוסטוס [כ"ג שנה לפסח"ן] צוה בארבאדים שר של מצרים לכונן את עמוד זכרון זה ע"י פאנטיוס". מתחת יסודו מצאו החופרים דברים המראים אותות מחברת הבונים־החפשים (פריימויערער) ובזה יתנו אמון לדברים כי דרכו האגודה הזאת נודעו גם בימי המלך שלמה. גובה העמוד שבעים רגל ורחבו מלמטה שמונה רגל, ועולה ומתקצר בראשו עד חמש רגל. משקלו עשר אלף טאן ונחצב מאבן אחת. סכום ההוצאה להביאו ממצרים עד נויארק ע"י רב־החובל גארינגער בהספינה דער סוינג, עלה למאת אלף דאלאר, והמיליאנער וואנדערבילדט נדב לזה סך 75 אלף דאלאר.

בני עמים ושבטים שונים מכל חלקי תבל ואיים רחוקים מתגוררים בקרית נויארק למאות ולאלפים אשר עזבו ארצות מולדתם ויבאו להאחז בתוכה לצבור בעפר בסף או למצוא בה חית ידם בלי עמל כפים. מהם בריטים, אשכנזים, אויסטרים, צרפתים, איטלקים, איריים, כושים; חורים פרסים תורכמים, יאפאנים וסינים (כינעזים, טשיינים) רבים. מכלם משכו עיני הסינים להתבונן עליהם ולבוא עד תכונתם, כי זרים ונפלאים הם בצלם דמות תבניתם המעורר זרא וגועל נפש ובארחם ורבעם וכל דרכיהם המוזרות. בישנת 1844 כאשר באו ארצות הברית עם ארץ סינים במסורת ברית המסחר, החלו הסינים לעזוב ארץ מולדתם ויבאו להתגורר באמעריקא וביותר שמו פניהם אל העיר נויארק, ומיום ליום רבו מספרם שם. סבת הדבר אשר יעזבו את ארצם, היא באשר בארץ סינים נמצאים ערך 500 מיליאן נפש אדם, ימרוב נפש אדם ירב העוני והלחץ, החוסר והכפן בארץ הזאת, ומליונים נפשות יגועו מולעפות רעב, על כן יעזבו ארצם המוקדשת להם עם הפאה הארוכה ממול עיפם; אשר לפי אמונתם תובילם הפאה הארוכה לחיים נצחים, חיי אל־מות, וכבואם לאמעריקא יעשו כל עבודת פרך ורובם יצטיינו בעבודת הכביסה. הוצאות־הם קטנות מאד, כי יאכלו אורז, עלי טהיי ודגים יבשים, עשרים אנשים מהם יגורו בחדר אחד צר, מלבושיהם פשוטים וקלי ערך. כסונת ומכנסים מצמר גפן ממאה תכלת. האמעריקנים יביטו עליהם בשאט ובגועל נפש, ונפש העם מרה עליהם מאד, כי מוזרים הם בארחם ורבעם ובכל הליבותיהם. גם המשלה תשים עיניה בם לרעה ולא תתן להם זכות אזרחים גם לא תכונן להם בתי ספר ללמוד שפת הארץ.

— פרק שלש עשר —

ע"ד היהודים בנויארק.

עתה אשוב אל מטרתי אשר הצבתי לי בספר זכרונות ואתאמץ לתאר בשפת אמת ובצבעים חיים ובהורים את מצב־אחינו בעיר נויאָרק, הליכותיהם ודרכי חייהם; פעולותיהם ועלילותיהם, בפי אשר חזו עיני לפני שלשים שנה.

לפי ערות כפרי התולדה האמעריקנית; היתה תחילת התישבות היהודים בנויאָרק בשנת 1655, אך עד שנת 1683 לא היתה להם תורת אזרח. בשנת 1696 נתכונן בית התלה הראשון ושם כהנו הרב שמואל ברוין והרב אברהם דע ליצענא. אחרית בית התפלה הראשון הזה לא נדע, ויהים רבים ליהוד נויאָרק אשר לא היה להם רק בית התפלה לעדת „שארית ישראל" הנבנה בשנת 1730 ברחוב מילל. העדה הזאת היא היותר עתיקה למים בארץ הזאת, ובחג הפסח שנת תר"ם נטלאו לה מאה וחמישים שנה מיום הוסדה.

רוב בני העדה הנויאָרקית הם מצאצאי הספרדים והפורטוגזים; ועוד לא שנו את סדר התפלה לרוח הרעפאָרמים. בית תפלתם בנוי עתה לתלפיות ברחוב י"ט, ובו יכהן פאר הרב החכם הר. ה. פ. מענדעס.

קהלת ישראל בעיר הזאת אשר מכפרה עולה עתה [1885] לרבע מיליון נפש אדם, נפלגה לשתי מפלגות ראשיות רטרדקסים ולרעפאָרמער. הרעפאָרמער יתאמצו לעשות תקונים ברת ולטעת נטעי דת מורשה בלבות בני הנעורים האורתדקסים יצעקו מרה על מוסדות הדת כי רופפו והם יתאוננו באזני העם על אברון כבוד היהדות ועל חלול שם האמונה הציונה והברה. הרב לערת הרעפאָרמער הוא הר. קאָהלער, ולעדת האורתדוקסים הוא הרב החכם הכולל הר. קאהוט בעה"ט ספר „ערוך השלם", ששמת בכתר הרבנות ימים רבים בעיר גראָסווארדיין באונגאָרן, ובמות הרב הר. היבש, לוקח אחר כבוד מקהלת האורתודקסים בנויארק לרב בעדתם. מלחמה ארוכה היתה בין שני הרבנים האלה, הר סאָהלער בחפצו להפיץ את שיטותיו הרעפארמיות בין העם להרחיב את דעותיו בקהל רב, השתדל תמיד להורות ע"י מאמריו בהעתונים האנגלים העברים ובדרשותיו אשר חטיף מדי שבת בשבתו ומדי מועד במועדו בחיכלו — טעמפעל — ויוכיח כי אתו הצדק בעניני תקוני הרת; ודר. קאָהוט; אשר גם שפתו אתו לדבר עם אויבו בשער, התאמץ בכל עוז להפיץ בדרשותיו החוצבות להבות אש את דעות קאָהלער על פני חסלע; ולנצחהו בראיות ברורות ולהראות כי הצדק אתו.

בשבת בראשית העבר הלכתי בלוית ידידי יחזקאל שרה זאהן להיכל הרעפארמים, למען דעת את השנוים אשר עשו במנהגי ודיני העדה הזאת. בנין ההיכל נפלא ונעלה הוא מאד מגדלו מגיע עד השמימה ואותות המגן דוד חרות עליו מלמעל בביאנו בתוך העזרה מעדו במעט לגלינו על רצפת השיש החלק כראי מלוטש. על יד הפתח המכוסה במטוה צמר הסובב על ציריו בלי המולה, עמד השוער השומר צעדי הנכנסים לתוך ההיכל פנימה, וירמוז לנו להסיר את כובעינו מעל ראשינו, ואנחנו שמענו לפקודתו ונכנסנו אל תוך הקדש פנימה. אנשים ונשים, בחורים וכתולות לבושי שרד, וישבו יחד צמודים חבוקים על מושבותיהם היפים ורבים כמו בבית התהעאטער, וזמן תפילת שחרית הגיע. הזר קול העוגב (אָרגאן) נשמע פתאום בניגון מעורר ומרהיב נפש, ואחריו ההלה המקהלה (קוואַיער), שרים שרות יחדיו לזמר „מה טובו אוהליך יעקב", והחזן ענה „ואני אשתחוה ואברעה" והמקהלה ענתה בקול, וכן נקראו התפילות בקול ערב ונעים על פי חוקי הזמרה. אחרי תפלת שחרית הוציא החזן את ספר התורה

מארן הקדש ובעל הקורא קרא שלישות הפרשה בלי נגון הטעמים; באופן לכלות קריאת התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל במשך שלש שנה. אין קוראים לעלות להתורה, רק בעל הקורא יברך לפניה ולאחריה. בשעת היוצאה וההכנסה ינגן חזן עם להקת המשוררים ובלוית העוגב חליפות בסגנון נעלה ומושך לב. בתפלה בלחש יעמדו כל העם על רגליהם והעוגב ינגן בקול נמוך ונעים מעורר רגשי קדש. אחרי הש"ע תזמר המקהלה הימנע אנגלית והשטיף דר. קאהלער עלה הבמתה ודרש מענינא דיומא. דרשתי אשר שמעתי בשבת בראשית, היתה דרשה של קנאות, לא קנאה לדת ולא קנאות לתורה ולתיקודה, כ"א לכבוד עצמו ולכבוד מעלליו בחייו, נגד כל איש אירתידוקתי אשר יתנגד לשיטתו הרעפורמית, ועל הדב דר. קאהוט איש ריבו דבר רתת ויחרפהו וינדפהו ויפגע בכבוד אלה הנוהים אחרי הרב קאהוט ועדתו. כאשר ירד המטיף מעל הבמה, נשא החזן את קולו וישר בלהקת המשוררים „עלינו לשבח" וכל העם עמדו על רגליהם וישתחוו בהגיעו אל „ואנחנו כורעים". נוסח התפלה הרפורמית בכלל בהחיכל משוניה ימוזר מאד. לפני „בכו" יאמר הש"ץ חצי קדיש, אחר „עלינו" קדיש יתום וכל האבלים והבאים ליום זכרון מות הוריהם; יעמדו על רגליהם וקוראים אחריו בקול דממה דקה. באמצע ההיכל אין בימה, הבעל קורא והמטיף לא ילבשו בגדי כהונה, וכאשר יעזוב העם את ההיכל, יחל העוגב לנגן נינין יפה בקול מצהלות ובזה תם סדר היום.

בשבת אחרת משבתית השנה הלכתי להתפלל בבית הכנסת הגדול להאירתידוקסים, מקום הדר. קאהוט יכהן פאר בתור רב ומטיף לעדתו. הבנין מפואר עד להלל, אבן לא כבני היכלו של קאהלער. תבנית הבניה והנויה נוטה יותר לתבנית בניני בתי כנסיות הגדולים הבנוים לתלפיות בערי איראפא הגדולות, וגם מראהו פנימה כבל בתי הכנסיות בארצותינו מושבית ערובים ומסודרים לאורך ולרוחב הבית, על פני כל הקירות סב ב הבימה, ולכל נושב איש יש לו בשולחן קטן משופע לפניו לשם עליו הכפרים הנשים לא תבואינה עם האנשים אל תוך הבית, ולשבה מיוחרה ערובה לעזרת הנשים מלמעלה על ראשי מושבות האנשים כדרך הגאלערייע בבתי המשחק; וכל הנעשה בבית הכנסת מלמטה, תיבלנה הנשים לראות דרך המטפחות התלויות אשר יגיעו מן הלשכה עד רצפת הבית מלמעלה להסתיר פניהן מעיני האנשים. התפלות וכל הסדרים כמנהג אשכנז או כמנהג פוילען וביהם ותוקנו והרב דר. קאהוט ידרוש מדי שבת בשבתו בשפת אשכנז צחה ונמרצה מענינא דיומא.

ברבני ע"ד בית הכנסת של הרב קאהוט, אזרתי לזעיר אוון קוראי זכרונותי, כי הרב דר. קאהוט היה אחר מידידי ומכבדי שמי אשר רכשתי לי בהיותי בנויארק; כי על ידידי המניח רב"צ ש־הואהן התודעתי אליו; ולא אשקר אם אומר, כי נשאתי חן בעיניו. בקרתיו כמה פעמים בביתו, הראני כל בית גנזיתו. בית אוצר ספריו המפוארים; גם ראה לי את כתבי ידו הרבים מאיזרו הגדול „ערוך השלם" ויבקשני להעתיק עבורו כמה דפים בכתב נקי, ובחפץ נפש עשיתי את מבוקשו זאת, ויעניקני עבור עזלי ביד נדיבה. לבן לא למותר יחשב אם אציב לו מצבת זכרון בספר זכרונותי לציון ידעו הקוראים מי הוא וה הדר. קאהוט לעמו ולספרותו ומה היא האבדה אשר אבדה כנסת ישראל במות איש חי רב פעלים הזה במחר שנותיו.

הרב דר. חנוך יהודה (אלכסנדר) קאהוט, נולד בעיר פעלעניהאוא באונגריא בשנת 1842. הוא היה ממשפחת רבנים, ואבי אביו היה ר' עמרם המכונה „חנאון" שמת בצפת. אביו ר' יעקב היה יודע לשונות שונות ובקי בספרות הרבנית, אך היה עני ביותר ולא יכול לשלם שכר לימוד בעד בנו. וינדל הנער בלא תורה, ובחיותו בן שמונה שנים טרם ידע אפילו ראשית הלמודים בעברית או בשפת המדינה ויעזור את אמו למכור מנדנים בשוק, וכמעט נפל בידי

ובאבער יעצוהו לכותבו בלשון עבר למען יהיה דבר השוה לכל היגה בהלמוד, ונעזר בכסף ההוצאה ע"י האקאדעמיא בווינא והקולטוסמיניסטאריום בברלין. ארבעה כרכים נדפסו בהיותו באונגריא וארבעה האחרונים בהיותו בנויארק. ספר „ערוך השלם" כולל כד' אלפים דפים כפולים, והשתמש בשבעה כ"י ובערוך מדפוסים הראשונים, וחבר מראה מקומות ומפתחות רבים.

הערוך השלם הוא בעין אנציקלופידיא תלמודית, שיש לו ערך רב מאד להוגים בספרות הרבנית, ונחשב אחד מן הספרים היותר מצוינים בספרות העברית.

בקורת נמרצה נכתבה על הערוך השלם מאת הדר. צבי אייזיק היהיש וויים בביה תלמוד א' וסמאלענסקין קם לחבוע אלבונו בהשחר שנה עשיהית חוברות ה' ו', בשם „משפט לעשוקים". ראשית טפל וויים על קאהוט עון גאוה. בקראו לספרו „ערוך השלם" ואין שלום אלא הקב"ה, ומי גבר יהיה בבלי איזה רפיון. ושנית יאשימהו בגנבת דברים וזיוף והעלמת דברים. סמאלענסקין יאמר ע"ז כי הם „דברים קטנים, אשר אמנם רבים מחכמינו וסופרינו דשים בעקביהם, ובלי ספק גם לגבי המבקר הזה מלתא זוטרתא חיא", ומצדיק את הדר. קאהוט כי יש למלת שלום שתי הוראות: שלימות בכמות ושלמות באיכות, וההוראה אשר למלת ערוך השלם היא שלמות בכמות ולא שלמות באיכות שהוא אחד מתוארי הק"ב ואין בהוראה הראשונה גאוה כלל. ומוסיף סמאלענסקין לשאול: מה כל החרדה הזאת של המבקר? האומנם חטא חטא בעל ערוך השלם במעשהו? חאומנם ראוי וישר הוא ליסרו במוסר אכזרי על פעולתו? לפי דברי המבקר שגה לפעמים או גם הרבה, לוא יהי כן! אבל במלאכה כזאת אשר לא דרושה חכמה הרבה לא רק בתלמוד וכל ספרי ישראל, כ"א גם ידיעה גדולה בשפות הקדם ושפית יון ורומי ועוד, והמלאכה באמת לא לאיש אחד היא, ומה החרדה אם ימצאו בספר כזה שגיאות? הלא להפך עלינו לשבח ולפאר להודות לאיש אשר בו נקבצו תורה וחכמה במקום אחד, והוא התנדב להקריב את ימי חייו למען הקים מצבת תפארה, מצבת עולם בספרות ישראל, ובמה גדלה אשמתו?

מלבד בתי הכנסיות להרעפֿורמער ו־האורתודוקסים אשר זכרתי למעלה, ישנם בנויארק גם בתי כנסיות ובתי מדרשים רבים אשר יסדו בני ארצותינו רוסיא, עסטרייך, אונגארן; גאַליציען ורומעניען, והכי נכבד מכלם הוא בית הכנסת לעדת סובאַלק, ומכל בתי המדרש הכי נכבד „בית המדרש הגדול" אשר קהל עדתו גדול וכביר מאד, והרה"ג אברהם יוסף אַש שרת או בתור רב להקהילה הזאת.

חברות ואגודות רבות ושונות מתנוססות לתפארת בעיר הזאת, הבנויות על אדני החסר והצדק, ומכלן הכי נכבדה והכי מצוינה החברה „בני ברית", אשר שריגיה וסעיפֿיה נטויות בכל מקומות מושבות היהודים בארצות הברית, ואין כמוה בכל ארצות תבל ואיים רחוקים.

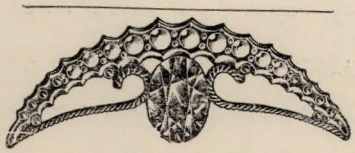

— פרק ארבע עשר —

ההשכלה והמשכילים בנויארק לפני שלשים שנה.

ההשכלה תפרח כחבצלת השרון בין אחינו בעיר הדעת הזאת, וקרני הודה תשלח עד למרחוק, תלמידים עברים לאלפים ישקדו לבקרים בבתי הספר הכוללים והגבוהים, ושם לא נכר תלמיד עברי לפני תלמוד אי־עבריו. בבתי האוניווערזיטי והאקאדעמיע יצאו לבקרים רופאים ורוקחים, אינזינרים ועורכי־דין עברים מושבעים. סופרים עברים מהירים ומהוללים עובדים עבורתם בבתי הרעדקציוה לעם הארץ ושמם מהולל ברוב תשבחות.

גם עקבות השכלת רוסיא וליטא נכרו בין אחינו בעיר הזאת. רבים המה המשכילים אשר יכתבו מאמרים ומליצות ישוררו בשירים ויחרזו בחרוזים בשפת קדש. כמעט כל משכילי רוסי המתגוררים בעיר הזאת, התועדו אלי בימי שבתי בתוכם כלם היו לי אוהבים נאמנים ורעים יקרים, ובכל עת תמיד התעלסתי עמהם באהבה אחוה ורעות, ויקרבוני ביטין עצתם וידרשו שלומי וטובתי כל הימים.

ראשון בזמן וראשון במעלה הוא ידידי הרה"ח ר' כתריאל צבי שרהזאהן, עורך הנאוועטען, ואותו אמרתי להציג בראש, הוא נולד בשנת 1837 בעיר פייזער בפוילין. אביו ר' אליהו היה רב ומו"צ בעיר שטוצין אח"כ בלאמוא, סובאלק, פייזער ופרען, ובסוף ימיו עלה לירושלים, ויהי מגיד משרים בבית הכנסת הגדול שם, וחבר ספר „ענות אליהו" וספר „שבח ירושלים" וספר אגדות אליהו" פרוש על ההגדה של פסח, וימת בירושלים ט"ז אייר תרל"ט. רבי"צ שרהזאהן נשא את בתיה בת ר' רוד יהלמשטיין בסובאלק והתישב שם ויעסק במסחר

בשנת 1866 בא שרהזאהן לנויורק ושב לסובאלק, אח"כ עשה מסחרים בקעניגסבערג, ויתמוך בעניי פוילין שנשלחו לאמעריקא באמצעות הועד שנוסד אז בקעניגסבערג.

בשנת 1871 בא שרהזאהן שנית לנויארק, ובשנת 1874 החל ביחד עם גיסו החכם מרדכי יהלמשטיין להוציא השבועון „דיא יודישע נאוועטטען", ובשנת 1885 יסד העתון היומי „יודישעס טאגעבלאטט" בעזרת בנו בכורו המשכיל יחזקאל שרהזאהן ואח"כ גם בעזרת חתנו המשכיל ליאן קאמאיקא.

מספר קוראי העתון היומי הזה בין האורטודקסים גדול יותר מקוראי עתונים אחרים, ועוזרי התמידיים המנצחים על מלאכת הספרות, הם חכמים מפורסמים וסופרים חרוצים והכי נכבדים מכלם הם החכמים זעלעקאוויץ, זאלאטקאף, תשר"ק, ראזענפעלד, זייפערט ובובליק.

שרהזאהן הוציא לאור ג"כ את השביעון „העברי" כמה שנים, אשר החכם גרשון ראזענצוויג ז"ל היה עורכו; ואנכי הכותב את הזכרונות האלה; הייתי אחד מעוזרי התמידים בעניני הכמה ומדע.

שרהזאהן היה גם עסקן בצרכי הקהל בנייארק; והיה אחד ממיסדי התלמוד תורה הראשונים, בית החולים בית ישראל, בית הכנסת אוחים ומושב זקנים ועוד. הוא תמך את בתי החסד בא"י וביקר את ירושלים כמה פעמים; גם היה ציר שלוח להקאנגרעס הציוני בלונדון.

ר' כתריאל צבי שרהזאהן מת בנויארק ו' שבט תרס"ד, ואחרי ארונו נהרו כחמישים אלף יהודים, ובין המספידים היה הרב הגדול רידב"ז והבאנקיר דושייקאב שיף, אשתו מרת בתיה מתה כ"ג אייר תרע"ג בנויארק כבת פ"ה שנה.

מכל המשכילים והסופרים המהירים בשפת קדשנו שרוו בקרית נויארק בימים ההם; ראוי להזכר לשבח ידיד נעורי החכם מרדכי יהלמשטיין. אוהבי הנאמן הזה התהלך אתי כל הימים בקרית משכנו באהבה וידידות יתרה, כי שנינו יחדו

התאמצנו בכל עוז ואומץ שלכלל את גליונות הנאזעטטען במאמרים טובים ומועילים באופן שיהיו רצוים ומקובלים לכל מפלגות אחינו בארץ החדשה; אף כי מטרת העתון ההוא היה נגד שאיפותינו, והאיש הנלבב ההוא היה אוהבי הנאמן דבוק מאח. כל ימי שבתנו יחד התיועץ אתי וידרוש טובתי ואשרי, יקרים וחביבים היו לי הימים עת ההלכתי עם רעי זה לשוח ולשאוף רוח צח בהצענטראל פארק ובגנת ביתן; מדי דברי בו זכור אזכרנו עד היום הזה; כי בלבד אשר בלקחו הנעים והזך התעגגה בדשן נפשי, עוד מצאתי מרגוע ונחת משיחותיו בהליכות עולם, המלאים טעם ושכל טוב, איש רעים להתיועץ כמוהו יקר למצוא. הוא לא היה כמו אלה החכמים אשר שפתותיהם ידברו דעת אך בדברים אשר הם בקיאים בהם, ואך תורתם אומנתם; ומלבד זה הם כפסולים אלמים לא יוכלו לפצות פה, הוא בכל עסק וענין אשר הרבור היה מהם בחברתנו; הפיץ אור ונעימות; וכדאי הוא האיש היקר ההוא לרשום אותו בספר זכרונותי.

הח' יהלמשטיין היה למופת לכל הסופרים והמשכילים אשר באו לפני שלשים שנה מרו"פ לארץ החדשה. לבד ידיעותיו בשפת קדש, בכל פרטיה ודקדוקיה ובקיאתו בים התלמוד, במפרשיו ונושאי כליו ובספרות התלמודית והפילוסופיא הישראלית העתיקה והחדשה, עוד עשר ידות היו לו בשפות החיות המתהלכות בארץ החיים, שפת אשכנזית, צרפתית, אנגלות ורוסית למודות היו על לשונו וידיו רב לו לכתוב בלשונות ההן מאמרי חכמה ובקורת בטוב טעם ודעת כאחד הסופרים המהוללים בארץ, כאשר ועידו מאמריו הרבים הנפגשים תמיד בהעתונים היהודיים היוצאים לאור בשפות הנזכרות. בספרות השפות האלה, קרא, שנה ולמד בחשק נמרץ ימים רבים וכמעט כל יקרותיהן ראתה עינו. בשפת עברית מהר לערוך הגיוני רוחו הכביר ומורשי לבבו בלשון מדברת גדולות, ועטו עט סופר מהיר לתייר ולצייר בצבעים חיים וקיימים ובחדות לשונו תמונות חיות מחיי בני עמנו ברו"פ ובארץ החדשה; ויחרוץ משפטו על כל הבא לידו בעניני הספרות ושאלת החיים. במשוש דרכו ישלח קסתו, קסת סופר מהיר ונשגב, חפשי לחוות דעו בענינים רמים ונעלים; העומדים ברומו של עולם שאלת ההדות, ובחן שחוט לשונו יחפש ויבקר אחרי מומי ומגרעות אחינו בארץ החדשה בלי משא פנים.

במאמריו הרבים הנפוצים בכל העתונים העברים; יורה יהלמשטיין לאחיו את הדרך ילכו בו ואת המעשה אשר יעשו יתאמץ בכל עוז רוחו להפיח בקרבו רוח הרעת הצרופה וההשכלה האמיתית הנחוצה מאד לכל עברי באשר הוא עברי בומי הדעת והתפתחות כח שכל האנושי, ובפרט באמעריקא, מקום האושר וההצלחה.

כגורל כל החכמים והסופרים העברים, אשר יעבדו בכרם הספרות העברית, מיום עמדם על דעתם עד זקנה שיבה, כן היה גם גורל החכם ההוא; גם הוא לא ראה טוב נחת כל ימי חייו וחצי הומן נחתו בו באיפן נורא ויהי איש אומלל ואבד עצות כל הימים.

בעיר קאליש אשר בפולין התגורר יהלמשטיין רוב ימי עלומיו, שם העטים עול ריחיים על צוארו וגם היהודים בעיר מושבו, יושבי חשך, רדפוהו עד חרמה, מנוחה הדריכוהו בגלל אשר כרת ברית עם ההשכלה ויארשה לו לאמונה, ובגלל הדבר הזה שתה ומצה קובעת כום התרעלה, ונורא היה על על סביביו. בעור שניו נמלט מחמת החשוכים, ויעבור את הגבול וילך לארץ אנגליא ומגמת פניו לונדונה.

בלונדון התודע יהלמשטיין אל הרב־הכולל הח' דר נתן אדלער ז"ל; והוא הכיר עד מהרה את כשרונותיו הנעלים בלמודי קדש וחול ובכל ענפי החכמה והמדעים, וימצא חן בעיניו, ויתן לו כתב־מליצה לאוהבו מנוער אל השר הצדיק ר' משה מאנטיפיורי ז"ל; ובהשתדלות בן משק ביהו הרב דר. אליעזר הלוי ז"ל, אשר הכירהו לרצון. הואיל השר הצדיק לקבלהו ולהשיבהו עם היושבים וההוגים בתורת ה' בבית מדרשו „אוהל משה ויהודית".

בנוה שאנן הזה מצא יהלמשטיין מרגוע לנפשו הנהלאה ונוחם לרוחו הנכאָה והצמאה לחכמה ודעת. לחמו נתן, מימיו נאמנים בכבוד וכספי מאת השר, והוא ישב על התורה ועל העבודה, על החכמה ועל הדעת יומם ולילה; ושלות השקט לו מסביב. ויהי איש משכיל בכל דרכיו ובין בכל הליכותיו השר מונטיפיורי תמכהו בידו הנדיבה וימשוך אליו הסד כל ימי שבתו בבית מדרשו.

כשנתיים ימים ישב יהלמשטיין בראמסגויט ונפשו אותה לדעת גם השכלת צרפת ורוח הדעת המרחפת על פני הארץ הזאת. וירם פעמיו וילך פאריזה, מקום החכמה מאז מעולם, בקריה העליזה הזאת המלאה חכמים וסופרים, פלוסופים וחוקרים השתלם יהלמשטיין עד מהרה בשפת צרפת ויתר החכמות והמדעים, וימצא לו מהלכים בבתי החכמים היותר מצוינים. החכם הישיש בערוש גאלדבערג הנודע לקוראי מ"ע המגיד בשם ב"ג והחכם החוקד שניאור זאקש קרבוהו בימינם ויאהבוהו אהבה רבה כגלל ידיעותיו הכבירות בכל ענפי הדעת ובגלל שכלו הישר ומשפטיו החרוצים בכל עניני הספרות המדעית וחכמת ישראל; ויהיו לו אנשים רעים להתרועע, ויתעלם תמיד בסודם בכל מקצעות ההשכלה והבקורת.

בפאריז לא ראה יהלמשטיין פרי בחכמתו, ויחי שם חיי לחץ וצער, ככל אחיו ורעיו החכמים אשר התגוררו שם, שעשוּ השכלתם קרדום לחפור בו, ובראותו כי כל תקוה כמה להחיות את נפשו רחקה ממנו, נשא את עיניו אל ארץ המדהבה. ארץ הכסף והזהב, מעבר לים האטלנטי, ויסע וילך לארץ החדשה ויבא לקרית נויאָרק.

יהלמשטיין היה הראש והראשון אשר התעורר עוד לפני חמישים שנה לכונן בנויארק עתון זשארגאני עבור אחינו בני רוסיה אשר באו לגור בארץ הואת ויאחזוה, למען ידעו גם הם בכורם יבינו שפת הארץ מהנעשה והנשמע בכל ארצות תבל לגוייהם ולשבטיהם, שלא ימשיו בעורים קיר ולא יהיו בחולמים בהקיץ.

יהלמשטיין החל להו"ל עתון שבועי בשפה המדוברת משם „דיא יודישע פרעססע" ולא האריך ימים, ונספה בלא עתו מאפס תמכים וקוראים. כי אולת יד המו"ל להוציאו על הוצאותיו. אח"כ נסה מחדש להו"ל עתון אחר בשם „נויאָרקער אידישע צייטונג", אך גם העתון ההוא לא האריך ימים ויפול בנופלים.

בשנת תרל"א התעורר המשכיל ר' צבי הירש כערענשטיין יליד ניישטאָדט-סירווינד להו"ל לאור בנויארק עתון שבועי עברי כשם „הצופה בארץ החדשה.

רצ"ה בערענשטיין היה אחד מן המשכילים העברים; אשר גורלם הכריח אותם לנוד מארצם אל אמעריקא „ארץ הזהב".— הוא נולד בשנת תר"ז בעיר ניישטאדט סירווינד אשר בפלך סובאלק. להורים אמידים אשר נתנו לו חנוך הגון בתורה והשכלה גם יחד, ובגדלו החל לעסוק בספרות ויחבר ספר השגות על ספר היחש לכתב אשורי לר' יעקב בכרך, ומאמרו זה בא ליד הר"י ספיר בעל „אבן ספיר" מירושלים אשר שהה אז לרגלי מסעותיו ברוסיא. וספיר דבר על לבו שיכתוב ב„הלבנון", העתון שהוציא חתנו ברי"ל במאינץ.— אז החל בערענשטיין לכתוב מאמרים בהלבנון ובהמגיד ויהי לסופר בישראל.

בשנת 1870 עזב בערענשטיין את ארצו וילך לאמעריקא ובחדש סיון תרל"ו החל להוציא לאור עתון עברי שבועי בשם „הצופה בארץ החדשה" אשר המשכילים העברים בלעוהו „ככבורה בטרם קיץ" וישמחו כי גם באמעריקא „ארץ הגשמיות והחומריות" עוד ניר להשפה „היחידה והשרידה" אשר היתה משאת נפשם בארץ מולדתם. אז קרא בערענשטיין את יהלמשטיין להיות עזר כנגדו בהוצאת עתונו. כחמש שנה הופיע „הצופה בארץ החדשה" ולסוף עבר גם עליו הכליון על ידי סבות שונות שהיו לשטן לו על דרכו ואז החל יהלמשטיין להו"ל את היודישע נאועטען בשותפת עם גסו רבי"צ שרהזאהן, ועל משמרתו זאת עמד עד יומו האחרון.

בימי שבתי בנויאק התועדתי אל עוד חכמים וסיפרים עברים הנודעים לתהלה, החכם והמשורר ר' יעקב סאָבעל היה אחד מידידי הכי נכבדים. הוא בא מאדעסא לנויארק בשנת 1875, והוא־היה אחד ממשכילי רוסיא היותר מצוינים בהתקופה הזאת. בחכמת השיר הפליא לעשות באופן נעלה יספרו היקר „חווה חיוונות בארבע עולמות" הפיק רצון מאת קהל הקוראים המבינים, ויהללוהו המבקרים בהעתונים ברוב תשבחות. בשיריו הרבים יהשונים הנפוצים בכל העתונים העברים ובפרט בהירחון „השחר", חשף סאָבעל זרוע תפארתי והראה לרעת את כחו ועצם ידו החזקה בחכמת השיר והמליצה; בחכמת החגיון והבקורת הצרופה.

על כל שיריו סאָבעל בכלל ברחפת רוח חכמה ודעת ובעט משורר נשגב יתישא על כנף רוח הפועזיא וכל יקרתיה ראתה עינו. שירו הנחמד „אבני זכרון לאנשי שם", הנדפס בהשחר חוב' י' שנת י"ב, יקר ונפלא בתבונתו; ובו יתאר ויצייר בצבעים חיים ובהירים את גורל סופרינו, חכמינו ומשוררינו; אשר הציבו להם יר ושם בחכמתם ובתבונת לבם; בגליצ'יה רמה ונשגבה הוכח יוכיח כי אין וכרון לראשונים, כמות הכסיל בן ימות החכם; כמות הרשע כן ימות הצדיק שניהם יכוסו בעפר ישמם יכוסה במשאון ויתרון החכמה מן הסכלות אין! הכל הבל הבלים ורעות רוח!...

ר' יעקב סאָבעל היה מכלכל את נפשו מעבידת המלמדות, כי מורה לשעות ה ה, ויבן השפות אנגלית, רוסית ואשכנזית על בורין ועטו עט נופר מהיר לערוך בשפות האלה מטעמים לקוראים מבינים, ובקי היה בהספרות האוירופית והאמעריקנית כאחד החכמים היותר מצוינים בארץ, וימת יעקב פעוצר רע ויגון!... ואין וכרון לראשונים...

כן מצאתי לנכון להזכיר לטוב את אוהבי ומיודעי החי הסופר המהר שלום יוסף זילבערשטיין המשכיל היקר הזה (ילוד סלאבאדקי הסמוכה לקאוונא) מופלג גדול הוא בש"ס ופוסקים וידיו רב לו בחכמה ודעת ובספרות התלמודית העתיקה והחדשה. הומן האכזר בזד בו וכלה בו כל חצ זעמו ויהי למשחק למלאכי בלהותיו כל הימים. רוחו הבביר השואף לאמת וצדק לתום ויושר, יהמה בקרבו כהמות ים לגליו לבו יתחמץ לצרת אחיו הנגשים והנענים, הלחוצים ורחוקים; דויים וסחופים בארצות פזוריהם, ובמסתרים תבכה נפשו על שבר עמו הגדול כים.

בספרו הנכבד „גלוי עינים", יגלה זילבערשטיין את המסך מעל פני ראשי קהלותינו, מנהיגיהם ומפקחיהם, וכבראי מלוטש יציג לדראון בושת החנפים ואולת הצבועים שמעשיהם מעשה זמרי ומבקשים שכר בפנחס, ובחץ שחוט לשונו יגול עליהם אשמית, עונות ופשעים אשר בשלהם כל הרע האסון אשר יקרה את אחינו בכל מקום שהם, וכי אך הם המקור הראשי לכל הרעות הרבות אשר מצאונו. בלהט חרב הבקורת המתהפכת בעטו המשוח ברוש פתנים, יוכיח; כי רבנינו, מורינו ודיינינו עותו את הישרה, דואגים רק לטובת עצמם, רודפים אחר הכבוד המדומה ואין חולה על שבר עם ממושך ומורט, בדברים חוצבים להבות אש ישפוך כל חמתו על גבירינו ושרינו, אילי הכסף ונטילי הזהב, היושבים בהיכלי שן, וצוברים כסף וזהב והנהנים מזיו הצלחה, ואינם שמים אל לב גורל אחיהם המדוכאים והנענים ויאטימו אזניהם לשועת נדכאים, לאנקת חלכאים ולרמעת עשוקים ורצוצים, ובטוב טעם ודעת יורה להם הדרך ילכו בה והמעשה אשר יעשו. כל אלה יתאר בדרך השיר ובמליצה רמה ונעימה עד להפליא.

כל משושו של זילבערשטיין ואדיר חפצו בחיים אך להטיב ולהועיל לקשי יום; לאובדי עצות, הבאים לנויארק חדשים לבקרים. ביתו הצר פתוח לפניהם ושולחנו הדל ערוך תמיד להאכילם ולהשקותם. רבים הם התלמידים השומעים לקח בהאוניווערסיטעט, וזילבערשטיין היה להם מעיר לעזר. על עצמו ועל בני ביתו לא ישים לב ולא ידאג על עניו ודחקו. כל נחמתו בחיים להטיב ולהועיל אך לזולתו, כי זה כל אשרו משוש דרכו בחיים.

עוד אדם יקר מצאיתי ראיתי בנויארק; הוא ידידי הח׳ מ. יעקב יודעלסאָן; יליד מאריאַמפאָל בפוילין. מי כמוהו הרבה לעשות לאחינו האימיגראנטים, מי כמוהו עמל ויגע עבורם. על ידו נוסד בימים ההם קאָמיטע נכבדה, אשר אספה כסף תועפות לתמוך בידי האומללים ולהביאם אל המנוחה ואל הנחלה, הוא השליך את כל עסקיו וכהונתו הנכבדה אחרי גיוו; לא יחוס על זמנו ועמלו ולא ידאג למצבו בחיים וכל ישעו וחפצו לעמוד לימין אחיו הירוקים, ולאדם יקר ונכבד כמוהו נאוה תהלה.

גדול ונעלה מכל משכילי נויארק בתורה וחכמה, היה בימים ההם הפראָפעססאר ה׳ היילפערין המהולל בתשבחות כי בעל כשרונות נעלים ונפלאים היה, מהיר לדבר ולכתוב בחמש עשרה לשונות לועזיות. וגם עברית ביתר שאת. הוא היה צנא מלא חכמה ובכל תושיה התגלע.

פראָפעססאר היילפערין היה בן גדולים, אביו היה הרב חגדול ב ורה ובמחקר ר׳ פנחס מענדיל היילפערין ז״ל, אשר הוציא בפרד״מ בשנת תר״ה י״ג מכתבים בשם „תשובות כאנשי און״ נגד הרעפאָרמאטאָר הירוע האָלדהיים וכת דליא אשר קמו לעשות תקונים בדת, וזה הפראָפעססאר היילפערין הביא קרבן מחים לאהבתו את ארץ מולדתו אונגאריא קרבן עתידות חיוו, כי נלחץ להרחיק נדוד לאמעריקא ולשאת כל יד עמל ותלאה [ככתוב במליץ אחד מני אלף לאר״ן].

החכם המהולל הזה היה אוהב עמו באמת ותמים; יכל ששונו בחיים היה לראות את אחיו הנענים והנגשים בארצות נדודיהם אך שלוים ושקטים, מאושרים וחפשים. אהבתו לשפת קדשנו, לספריתנו ולתורתנו הקדשה היתה רבה ונאמנה באופן נעלה, והוא ישב בחדר משכיתו וחקר ודרש בספרים עתיקים וחדם הכתובים בשפות לועזיות בעניני חכמת ישראל, שמו ה: עלה מהולל לתהלה ולתפארת וכל חכמי נויאק ירוממוהו וינשאוהו כיאות לחכם כביר ונמרץ כמוהו.

ישנם בנויא־ק עוד משכילים ומחברים, סופרים ומשוררים אשר כמעט לכלם התועדתי וכלם קרבוני באהבה אחוה ורעות. תמיד הייתי בסודם והשתעשענו בעניני מדע וספרות מהם ראוי להזכיר את רעי ואוהבי המשכיל אהרן מעראָילא, אשר התגורר י״ח שנה בפעטערסאָן בתור מורה־לשעות בבתי הנבירים הגדולים, ויהי לו יד ושם לסופר מהיר ולא״ש משכיל בכל דרכיו. שמו נודע לתהלה בספרותנו העברית במאמריו הרבים הנפוצים בהעתונים השבועים וחירחים. כן ראוילהזכיר את ידידי המשכיל צבי הירש בערנשטיין עורך „הצופה״ ואת ידידי יהודה דוד אייזענשטיין, הנודע ג״כ לסופר מהיר בשפת עבר כאש־ יעידו מאמריו הרבים ע״ד אחינו בארץ החדשה.

רופאים עברים מומחים למאות שוכנים כבוד בקרית נו־יאָרק; אשר הציבו להם יד ושם בחכמת הרפואה, ובתוכם נודע החכם הרופא דר. לעווענטהאל, אשר התגורר ימים רבים בדווינסק ברוסיא. הרופא המומחא הזה, לבד ידיעתו הכבירה בחכמת הרפואה, עוד עשר ידות לו בחכמת ישראל; בספרותנו העתיקה והחדשה, וסופר מהיר הוא בשפת קדשנו, וכל היוצא מפי עטו נקי וטהור מלא חדודים ורב שכל, עד כי קראו לו בצדק משכילי נויארק בשם „ערטער השני״. אך דבריו הטובים טמון בסתר אוהלו והוא נחבא אל הכלים.

יותר משתי מאות עירבי־דין (אַדוואָקאטען) ישראלים נמצאים בעיר הזאת, ומהם היותר גדולים והיות־ מצוינים בחכמת המשפטים. כלם גמרו חוק למורם בבתי האוניווערזי־טעט וכלם השיגו אותות כבוד על ידיעתם הכבירה בדת ודין.

השמטה (ש׳יך לדף 98).

הצוענים אשר בקשו לקחת אותו בחברתם. ורק אחר אשר העתיקו הוריו את משכנם לעיר קעטשקימעט. החל הילד להנות בתורה ולמד גמרא אצל ר׳ גרשון לאווינער, וגם למד בבית הנימנזיה בלמודים חצונים, ובגמרו למודיו בגימנזיא, הלך לבודאפעסט ואח״כ לברעסלוי ולמד שם בבית שדרש הרבנים.

בשנת 1864 השיג קאהוט התואר „דוקטור לפילוסופיא" בהאוניבערסיטא בלייפציג בעד חבורו „איבער דיא יודישע אנגעלאלאגיע אונד דעמאנאלאגיע אין איהרער אבהענגינקייט פאם פארסיסמום". הוא השיג תורת הוראה בשנת 1867 (ע״י סמיכתו בערך „סמיכת זקנים"), ונבחר לרב בעיר שהולווייסענבורג באונגריא. הסוֹפר והמשורר האונגרי הבארון יוסף פאן עאטווש, שנעשה אח״כ „הקולטוס־מיניסטער", מנה את קאהוט למשניח על כל כתי הספר באונגריא, וההתמנות הזאת נמסרה ליהודי בפעם הראשונה.

בשנת 1868 נמנה קאהוט לסופר ומזכיר של גדולי ישראל שנתאספו אז בבודאפעסט.

בשנת 1872 נבחר לרב ראשי בעיר פינפקירכען באונגאריא עד שנת 1880. בשנה שלאחריה נבחר לרב בקהלת „אהבת חסד" בנויארק.

מפעלו הראשון בעיר הזאת היה קובץ דרשותיו בעניני מסורת או מדות אבות; שנדפס בנויארק בשנת 1885.— הריפורמים הקיצונים התנגדו לו וקראו אספה בעיר פיטסבורג לחוות דעתם כי אינם מחויבים להיות אנוד למסורה הישנה. קאהוט השתתף עם הרב שבתאי מוראיס ביסוד בית מדרש לרבנים בנויארק, וקאהוט היה הפרופיסור ללמודי התלמוד.

בשנת 1889 השלים קאהוט את עבודתו הענקית ספר „ערוך השלם". איזה שבועות קודם מותו דרש בשבח קאסוט שהשתדל בחופש אונגאריא, והספידו בדברים נלהבים עד אשר נתעוררו רגשי לבבו ויאחזהו השבץ, ומת אחרי שכבו על ערש דוי שבועות אחדים.

ספרו היותר נכבד הוא „ערוך השלם" שהו״ל החלק הראשון בשנת 1878 וגמר החלק השמיני בשנת 1892, וכבר בשנת 1873 התחיל לעבוד עבודתו זאת בשפת אשכנזית כעין פירוש על „הערוך" של ר׳ נתן ב״ר יחיאל מרומא. אך צונץ

[ראה דף 99].

— פרק חמש עשר —

המצב החומרי של היהודים בנויארק.

עתה אשוח דברים אחדים ממצב החומרי של אחינו בני ישראל בעיר הזאת. מסחרם וקנינם, משאם ומתנם וכל תהלוכותיהם בעניני בית וחוץ, ככל אשר תרתי וראית׳ חקרתי ודרשתי ונתתי אל לב לבוא אל תכונת כל דבר לאמיתו במשך הימים שושבתי בתוכם.

הנה אחינו בכלל יושבים שלוים ושקטים בעיר הזאת, ונהנים מזיו החופש והדרור באין מבלים דבר; דגל אמעריקא החרות עליו „חופש ושוי זכיות לכל איש בלי הבדל דת" מרחף לתפארת בעיר הצדק הזאת, וכל איש כיהודי כערבי, כהודי כתורקי; כבריטי כאיטלקי הולך לבטח דרכו ועשה מלאכת באמונה. רוב אחינו בעיר הואת שולחים במסחר ידיהם, רבים מחזיקים חנויות, בתי אוסם, בתי משקה ובתי מלון; ורבים מהם נגידים אדירים; סוחרים גדולים בנענים נכבדי ארץ.— בהרחובות וואָלל, דזאָהן; מיידליין, ברוּם, מערסעֶר; ווהיט, לעאנארד, גרין, גראנד, בויערי, בראָדוויי וכו׳ יגורו כמעט

יהודים המחזיקים בתי־אוסם גדולים ובתי באנק נעלים. ברחובות איסט בראָדוויי, עסעקס, לודלאָו, פֿאָרסייט, קאנאל, הענרי, דיוויזאן, נאָרפֿאָלק, סופֿאָלק ובו יגורו הסוחרים הבינונים וביחוד יצטיינו בעשרם יהודי ספֿרד ופּאָרטוגאל, כי הם הראשונים אשר באו לגור בעיר הזאת ראשונה, טרם עוד ידעו אחינו מרו"פ לבוא שם.

מכל הנביאים העברים הארירים המתנוססים בעשרם הרב ובהונם העצום, הכי נכבד הבאנקיר דואָסי זעליגמאן, השוכן כבוד בעיר הזאת, אין קצה לעשרו וליקר תפֿארת גדולתו, גם יאציל מכספו צדקות גדולות להחזוק בתי - ספֿר, בתי חסד ובתי מחסה לזקנים ולחולים. כן נאוה תהלה להטיליונער האדיר יעקב שיף ואין קצה לצדקותיו ורוב חסדיו.

בהשתדלות ידידי רב"צ שרהזאהן ז"ל, התיעדתי אל אל האדם היקר הזה וזכיתי לראותו פא"פ ולדבר עמו רבע שעה כי שרהזאהן יעצני להביא אליו בתור מנחה את שלשת ספֿרי הנדפּסים „אוצר נחמד", „הנוסע"; ו„מעשי חכמים", ובן עשיתי. נכנסתי לתוך היכלו, מסרתי לידו שלשת ספֿרי במעטפּה אחת בלויית מכתב קטן כתוב עברית. בפּתחו את התכריך ובקראו את מכתבי, נראה שחוק קל על שפֿתיו; ויראני כסא לשבת ממולו ובשפֿת אשבנז נעימה שאלני מאין באתי ומה מלאכתי בנויארק, השיבותי לו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון ובהושיטו לי ידו לשלום, אמר לי; כי בטרם קרא את ספֿרי, לא יוכל לעשות לי מאומה. לכן יצאתי מעל פניו בספ"י.

לא עברו שלשת ימים, ומכתב־בטוח הגיעני בבית הע־ד דאקציע מאת רבאנקיר יעקב שיף, ובפּתחי את המעטפּה, מצאתי ראיתו להשתומם נפשי, והנה טשעק על חמישים דאָללאָר לומה בתוכו בלויית מכתב קטן, שבו יודה לי על מנ תי, מנחת שלשת ספֿרי, וישחרני אם אעזוב פעם את אמעריקא, להתראות עמו עוד הפעם, ובאגרת תשובה בתודה הבטחתיהו לשמור חובתי זה.

במשך הזמן אשא התגוררתי בנויארק, השגתי ממתבים רבים מאוהבי ומיודעי מרוסיא, ושחרוני להניד להם את דעתי ע"ד מצב אחינו באמעריקא, וישאלוני מה מסחרם ומלאכתם, איך יצליחו שם בחלדם ומה היא הארץ בכלל אשר רבים מנשאים את נפשם לבוא בה? כי נשבר להם כל מטה לחם וצר להם לשבת בארץ האוכלת יושביה.— מקוצר רוח ומעבורה רבה לא יכולתי להשיב לכל שואלי ביחוד, כי שמתי לי לחק לשום מחסום לפי עטי לבלתי השיבם מטוב ועד רע טרם באתי אל חקר תכונת הארץ הזאת באמת; לכן החשיתי וחפצי הצליח בידי לקנות לי ידיעה לא זעירה מתכונת הארץ לכל פרטיה ואת אשר שם הנעזין בפי; זאת אשמור לגלות להקוראים.

אמעריקא היא ארץ חמדה טובה ורחבה להחיות רבוא רבבות אדם חרוצים בפועל כפים, גם חוקי המדינה ותכונת יושביה מסוגלים להשפיע טובה רבה לכל יור עמל, ותשנא תכלית שנאה את העצלות והבטלה אבות כל זמה וחטאת, ולא תאיר פנים לחובקי ידים והולכים בשרירות לבם; כי על אדני עמל ועבודה; פעולה ומעשה הטבעה הצלחת האדם הבא לארץ הזאת. עפ"י הרוב ועפ"י הטבע יתחברו הגרים הבאים שם אל אנשים אשר גם הם כמוהם זה מקרוב באו להשתקע בה, עיניהם ולבם אך אל דרכי הארץ, עיניהם ולבם אך אל דרכי האזרחות אשר יצאו משם והיו באירופיים במנהגיהם ובהלך רוחם, ועל שרטות אמעריקא יבקשו מרעה למו, אנשים כאלה לא יוכלו לעשות חיל ולהתענג מטוב הארץ. הנה זאת היא בכלל המניעה הגדולה להצלחת האורחים הבאים שמה, ולגולי רוסיא בפרט היתה עוד מניעה גדולה ממנה והיא, כי בטחי בעזרת אחיהם האמעריקאנים ובעזרת החברות אשר נוסדו ובטרם באו לאמעריקא ובטרם למדו דרכי האנשים, טיב המדינה ומנהגיה ואת אשר ידרש ויבוקש שם, יעשו להם סדרים ומשטרים לפי רוחם, ויהי כי מעלו החברות בהם ויהיו להם למשענת קנה רצוץ ובמצאם כי הסדרים והמשטרים אשר עשו להם רעים הם לפי תכונת הארץ הזאת ויושביה, מרה רוחם ונעצב לבם ויאבדו כל

תקוה. כמה מהם שבו בחפזם לארצות אירופא, טרם נסו לעשות בו ש שם את המוטל עליהם, ואחרים הקשו ערפם לרדוף רוח ולאחזו בהזיות וחזיונות אשר חזו להם טרם באו שמה, ולא אבו לקבל עצה ונפזרו לכל רוח, ורק אלה אשר הצליחו למצוא עבודה ומחיה על ידי החברות ביושר דרכם עלו מעלה ויצלי׳.

גם זה רעה חולה היא אשר נחוץ להזהיר את הנוסעים רבאים לארץ החדשה — לבלתי עשותה — היא השתקעם אך בערים הגדולות ובקשתם עבודה במקומות מלאים המו נשים היודעים מיב כל מלאכה, ויותר יצליחו וישיגו את מבוקשתם אם ילכו לעירות הקטנות ולמקומות אשר דרכי ישביהם לא נשחתו בהצטרכות המותרות, אשר על עמל ידיהם יחיו ואותו יאהבו, והיה אם יפול גורלם בין אנשים כאלה ואם אך באמת ואמונה יעשו, אז ימצאו תמיד אנשים לעזרם גם בעצה מיבה גם בפועל כפים. כי אך תמימי דרך הם האבים והפועלים במקומות הקטנים. האמעריקאנים החיים בכפרים וביירות הקטנות, אוהבי אדם הם, ולבם רחיק מיבל משפט קדום (פאראורטהיול) ואל יאמר בן הנכר; הבא להאחז באמעריקא, איך אוכל ואתבולל בין אנשים אמעריקאנים אשר את שפתי לא ידעו וגם אני לא אשמע לשונם?— ראשית כל דבר שפת אנגלית קלה מאד לאנשים המדברים גרמאנית ובנקל ילמדוה היהודים הבאים מארצות הסלאווים, גם נקל יותר לאיש ללמוד שפה חדשה לו במקום אשר לא יוכל לדבר אף מלה אחת משפה המורגלת על לשונו אשר ילמדנה ע״י תרגומים ובאורים, כי הלימוד ע״י ההצטרכות הנסיון טוב יותר מכל הלימודים מעל ספרי תרגום, אשר סוף סוף אך בכח המדמה יסודם.

עתה אתיר בקצרה את הליכות אחינו נודדי רוסיא, הבאים להשתקע בארץ החדשה ואת המעשה אשר יעשו בראשית בואם לארץ הואת.

עיף ויגע ממצוקת החיים והרדיפות, חלש ואין אונים מתלאות הדרך הרחוקה והמסוכנה; ירדיך הנודד האומלל על אדמת קולומבום, משאת נפשו ותקותו בחיים. לבו יהמה כים בצעדו על חוף נויארק וראשו עליו כגלגל בהביטו על הקריה העליזה וההומיה הואת. ישתומם על הודה והדרה; ועל שאונה והמונה ועל זרם אלפי בני אדם הוורמים בחוצתיה החומים כהמות ים לגלים בלי הפוגות. סר ויעף, אט ורומם תנודד הנודד כצל ברחיבות קריה לדרוש ולחפש אחרי מיודעיו או קרוביו. עפ״י האדרעסים שיש לו בידו, ישא עיניו אל בת, החימה הגביהים מאין יבא עזרו ובה יתנודד עד אשר ימצא את גואלו. אם קרובו בעל נפש יקרה הוא, ואספהו ברצון אל תוך ביתו, יאכילהו וישקהו גם יחליף את שמלותיו ויבטיחהו שידאג עבורו. כאשר ינוח מעט מתלאות דרכו, יקנה לו קרוב במחיר איזה שקלים סחורות קטני ערך, ילמדהו לקרוא את החפצים בשם בשפת הארץ, ועמים את הבאבקעט על כתפו וישלחהו מפתח ביתו החוצה, כאשר שלח לפנים נח את היונה מן התבה לראות הקלו המים, לסבב רחובות קריה ולמצוא קונים למרכולתו.

רע ומר גורלו של הרוכל (פעדלער) בימים הראשונים וכמעט ימאס בחיים. מן הבוקר עד הערב יכתת את רגליו בשוקים וברחיבות, מלתחתו הכבדה על כתפו וקרני השמש הלוהטים כאש צרבת יעוללו נוראות לנפשו. יעלה יצועות שניים, שלישים ורביעים, ידפוק על הפתחים לקנות סחורה מידו, ויהי בפתחו נפש וברוח נכאה מבלי השתבר מאומה ולפעמים יכובד גם בחרפות וגדופים ובמכות לחי, ויסגר הדלת בעדו. כה יבלה האומלל בין תקוה לפחד ירחי מספר, ויקלל את יומו, וביחי עמל אלה יבוא אל תכונת רוחו של האמעריקני ויתלמד לצפצף ולהגות מעט בשפת אנגלית

ולהתרגל בדרכי הארץ ומנהגיה, אז ירוח לו מעט; כי יתודע אל אנשים שונים ויתמכוהו, ואז יחל למכור את סחורתו במקח השוה ויראה שכר בעמלו. אז יוסיף להכביד את מלתחתו בסחורה ומיום ליום ילך מחיל אל חיל, ואז ישליך את הבאם־קעט מעל שכמו והיה לרוכל-תטידי (קאָסטומער פּעדלער), ועד מהרה והיה לסטאָר קיפּער ומסטאָר קיפּער לסוחר וכן וגביר חיל ויעלה למדרגת עשיר גדול בעל נחלאות.

עוד זכור אזכור את הרושם האדיר אשר עשה פטירת השר הצדיק סיר משה מאנטיפיורי ז"ל על היהודים בנויארק, כבוא הבשורה המעציבה הזאת ע"י הקייבל בשנת 1885.

כל מפלגות אחינו לקחו חבל באבל־עם זה, ויתאבלו עליו כאשר התאבלו לפנים בני ישראל במות משה בן עמרם.— כמעט כל בתי העשירים נכבדי העיר התעטפו שחורים ובכל בתי הכנסיות ובתי המדרש ספדוהו ספדנים, ויעוררו עליו קינים והגה והי, ויתנו את צדקת פזרונו, פרשת גדולת מעלליו ופעולותיו הכבירות והנברצות אשר פעל ועשה באין הפוגות לטובת אחינו בארצות פזוריהם. כל העתונים הרבו לספר בשבחו של הנפטר הגדול ההוא, ויתנו תולדתו וכל קורות ימי חייו הארוכים מסעותיו ברוסיא ובארץ הקדשה, זכרונותיו וקורותיו תארו בצבעים חיים ובחירים וגם את מונתו הציגו בראש לאות זכרון עולם ואהבה נצחת.

ובזה תמו זכרונותי מאמעריקא.

מיינע עראינערונגען אין סויטה אפריקא.

דריטער טהייל

— זעכצעהנטער קאפיטעל —

צוריק פון אמעריקא און מיין צווייטע רייזע אין וואַרשא.

איך בין אין נויאָרק געבליבען קוים 9 מאנאַטען; אין דעם צוצלינג איז מיר אריינגעפאלען א זינען צו פאָהרען צוריק אהיים. ווען יעמאנד זאל מיר פֿרעגען וואַרום איך האב געאיילט אזויא גיך צו פֿערלאָזען דיא פֿרייע מדינה און נעהען צוריק נ אך דיא פֿינסטער רוסלאנד, האב איך דאכויף אַנטוואָרט קיין ריכטיגען אנטוואָרט. איך האב אויסגעטליך געהאט א בכבוד'ע שטעלע מיט גוטע שבירות, בין געזעסען צווישען צווישען בכבוד'ע מענשען, מען האט מיר איבעראל געשעצט און געאַכט און מען איז פֿון מיר געווען צופֿריעדען. עס האט זיך עפעס אין מיר ערווועקט א פֿערלאנג, א מין בויגקעגעס נאך אהיים וויא מען רופֿט דאס „היים־וועה" אין דייטש; און קיינער האט מיר ניט געקענט אבהאלטען פֿון מיין אונבעוואוסטען ענטשלום. ואנאר מיין פֿרייגד רב"צ שרהואהן ז"ל און זיין זוהן יחזקאל האבען געטרייט וויער בעסט מיר אָבצוריידע פֿון מיין ענטשלוסס און האבען מיר זואנאר פֿערשפֿאָבען דאס שפעטער וועלען וויא מיר העבערען מיינע וווידשועס,

עס האט אבער ניט געהאלפֿן, איך האב אין מאהל זיך ענט־
שלאָסטן צו גיין אהיים און איך בין געגאנגען.— אין דיא
שפעטערע יאהרען האב איך איינגעזעהן דעם גרויסטן פֿעהלער
וואס איך האב געמאכט מיט מיין פֿערלאָזטן אמעריקא, א
פֿעהלער אויף וועלכען איך האב חרטה ביז היינטיגען טאג
איך בין פֿאָוויסוו זיכער, דאס וועט איך וואלט געבליבען אין
אמעריקא, וואלט איך אוך געשטיגען אין מיינע שווערנאַליס־
טישע אונטערנעהמונגען צוגלייך מיט פֿיעלע אנדערע וושורנא־
ליסטען פֿון־מיין חדר, וועלכע האבען האבען זיך מיט דער
צייט אריפֿגעארבייט צו כבוד, גדולה און עשירות דארט אין
יענע פֿרייע געבענשטע מדינה, און איד וואלט ניט געדאַרפֿט
פֿערבריינגען דעם גרעסטען טהייל פֿון מיין לעבענסלויף אין
דחקות און אונטער א שווערען קאַמפֿף פֿיר מיין עקזיסטענץ
דאָ אין דער האלב ווילדער מדינה צווישען האָטטענטאָטם
און האלב נאַקעטע קאפֿערן. אויבוג וועל איך בעריהען דעם
גרויסען טעות וואס איך האב נעמאכט אויסבליטענדיג ד׳
שעהנע ליבטיגע אמעריקא פֿאר דיא וויסטע דונקעלע אפֿריקא
און אימער וועל איך מיר פֿיהלען פֿערַאַנטוואָרטליך נעגען
מיינע פּפֿליכטען צו מיין פאמיליע; וואס צוליעב יענעם גרויסען
פֿעהלער מוזען זייא לוידען מיט מיר צוגלייך... צו שפעט!...

דען 15טען פֿעברואר 1885 האב איך אָבשייד גענומען
פֿון אללע מיינע פֿרייַנד און בעקאנטע, וועלכע איך האב מיר
ערווָארבען אין מיין קורצען אויפֿענטהאלט אין נויארק. איך
האב אויך ניט פֿערגעסען צו גיהן זאגען „גוד באי" דעם
פֿילאַנטראָפּ יעקב ש׳ף ער האט מיר וויעדער פֿרוינדליך עמפּ־
אַנגען און דערלאנגעדיג מיר נאך א טשעק אויף 50 דאָלאר
אלס „פּאָקעט מאני" אויף׳ן שיף, וויא ער האט זיך מיט א
שמייכעל אויסגעדריקט, האט ער מיר געוואונשען א גליקליכע
רייזע בעמערקענדיג איך זאל ניט פֿערגעסען איהם צוצושיקען
מיינע קונפֿטיגע ספֿרים וועלכע איך וועל וועז העריסגעבען.

מיט דעם דויטשען דאַמפֿפֿער „רהיין" האב איך אבגע
רייזט קיין ברעמען רכ"צ שרהואהן ו"ל, זיין זוהן יחזקאל; ר׳
מרדכי יהלמשטיין און דער גאנצער „עדיטאָריעל סטאַף" הא־
בען מיר בעגליים ביז׳ן דאָקס און נעוואונשען מזל וברכה.

מיין רייזע פֿון נויארק איבער ברעמען ביז מיין היים
נייושטאדט־סוגינד, האט נעדויערט דריי וואָכען. מיין פֿאַמיליע
האט זיך נעוועהנליך מיט מיר שטאַרק ערפֿריידט זעהענדיג
דאס איך בין נעזונד און פֿריש נאר אוא וויטע נסיעה, אוו
דיא שמחה איז נאך גרעסער נעווארען וועהרענד איך האב
מיין פֿ־ויא ערצעהלט, דאס איך האב צו אמעריקא ניט צוגע־
לייגט, און האב איהר דערלאנגט פיער הינדערט רובעלדיגע
בילעטען וועלכע איך האב אבגעשפאַרט אין דיא קירצע צייט
וואס איך האב פֿערבראכט אין נויארק.

נאכדעם וויא איך האב זיך אויסגערוהט פֿון דער רייזע,
האב איך מיר וויעדער אריינגעזיאָרפֿען אין מיינע ליטעראַ־
רישע אונטערנעהמונגען: און מיין ערשטע ארבייט איז געווען
צו ענדיגען מיינע צוויא ספֿרים „ספּורי המבע„ און "מזרחי
ארץ", מסדר צו זיין דיא מאַנוסקריפּטען צום דרוק און פֿאה־
רען קיין וואַרשא זיי פֿערקויפֿען צו א פֿערלעגער.

אין מאי 1886 האב איך ערהאלטען א טעלעגראם פֿון
ר׳ דוד נארדאן, דער רעדאקטאר פֿון „המגיד" אין ליק, אם ט
פרייסען, איך זאל וואס צום גיכסטען קומען איבערנעהמען ד׳
רעדאקציע פון המגיד, וויל ער אליין איז געפֿאהרליך קראַנק
געווא־ען. זיך בין באלד אחין אריבערגעפֿאָהרען, און האב
דעם אלטען גרויסען מאן געטראפֿען אין א העכסט קריט־שען
צושטאנד אויף לונגענענטצינדונג. ער האט זיך מיט מיר
ערפֿרייט און דריקענדיג מיין האנד האט ער מיר געבעטע
איך זאל,איבערנעהמען דיא רעדאַקציע פֿון המגיד ביז ער

וועט געזונד ווערען. איך האב איהם פֿערשפּראכען צו טהון אללעם מעגליכעם פֿיר זיין המניד אין דער צייט פֿון זיין קראַנקהייט און האב איהם געוואונשען ער זאל באלד געזונד ווערען, ליידער אבער איז ער ניט געזונד געווארען און איז שוין מעהר פֿון זיין קראנקען בעט ניט אויפֿגעשטאנען. אין אייניג טעג ארום, נאך מיין אנקומען אין ליק; האט דער גרויסער קראַנקער ר' דוד נארדאן געשלאסען זיינע אויגען פֿאר אימער און עווינ.

נאך נארדאן'ס טויט האט מיר דיא אלמנה נעבעטען אין זאל בלייבע' הערויסנעבען דעם המניד בית עם וועט זיך יעמאנד טרעפֿען וועד עס זאל פֿון איהר אבקויפֿען דעם נעשעפֿט. און זיא האט מיט מיר בעדונגען מיינע שכירות 60 מאַרק מאנאטליך און פֿרייא באַאַרד און לאַדושינג. צווייא מאנאטען האב איך דעם המניד הערויסנעגעבען. און אונטער דעסטען איז דער המניד איבערגענאננען אין די הענד פֿון א געוויסען גאַליציאנישען משכיל דר. י"ש פֿוקס.

וועד דוד נארדאן איז געווען אין וואס ער איז געווען פֿור דעם וודענטהום און פֿיר דער העברייאישער ליטעראטור וועל איך בקיצור ערצעהלען פֿיר די לעזער פֿון מיינע עראינערונגען, דען ער איז וועדטה עראינערט צו ווערען.

ר' דוד נאַרדאן איז געבארען געוואָרען אין יאהר 1826 אין א קליינע שטעדטעלע פאדטערעץ, ווילנער גובערני. זיין פֿאטער איז געווען א פשוט'ער עהרליכער בעל מלאכה און א שטיקעל יודע ספֿר, וועלכער איז כל ימיו געווען א נרויסער אביון און האט שטענדיג צוגעהונגערט ווען דער קליינער דוד איז געווארען בר מצוה, האט איהם זיין פֿאטער אועקגעשיקט צו זיינעם א ברודער אין קאוונא און מען האט איהם אריינגע[ג]ומען אין דער דאָרטיגער תלמוד תורה.

זייענדיג א נרויסער מתמיד און האבענדיג א גוטע קאָפּ צום לערנען, האט זיך באלד דער יונגער דוד אויסגעצייכענט אלס איינער פֿון דיא בעסטע תלמידים אין קאוונער תלמוד תורה. ער איז לאנג דארט ניט פֿערבליבען, און האט אנגעהויבען ארומצוואוואנדערען פֿון איין ישיבה אין דיא אנדערע אין פֿערשיידענע שטעדט. ער האט נעגעסען „טעג" בייא דיא בעלי בתים און האט געלערענט מיט נרויס התמדה.

ווען נארדאן איז 18 יאהר אלט נעווארען, האט מען איהם געוואלט אבנעבען פֿאר א סאָלדאַט. א רייכער בעל הבית האט איהם אויסנעקויפט פֿון כאלדאטען, בתנאי ער זאל מיט זיין טאכטער חתונה האבע'. ער האט חתונה נעהאט, און האט זיך פֿאַרבעריטעט צו ווערען א רב. דרייא יאהר צייט איז ער נעזעסען בייא זיין שוואר אויף „קעסט" אין האט געלערענט טאג אין נאכט אין בית מדרש. פלוצלינג האט זיך אויף איהם אננעפֿאנגן צרות און רדיפֿות.

אין א נעווייסען טאג איז אָנגעקומען אין שטעדטעל א מוכר-ספֿרים און האט זיין סטאק אויסנעפֿאקט אויף'ן שוהל-הויף. צוויישען דיא רומעל - ספֿרים, האט נארדאן בעמערקט עם ספֿר „אביעזר" פֿון מרדכי אהרן גינצבערג. פֿאר פֿינף קאָפּיקעס האט איהם דער מו"ס נענעבען דעם ספֿר'ל דורכ-צולעזען איבער נאַכט. און דאס איז נעווען דער ערשטער העברייאישער השכלה ספֿר וואס נארדאן האט ווען נעלעזען, און דורך וועלכען עס איז נעווארען א נאנצער איבערקערענעם אין זיין ציוקינפטיגען לעבען. פֿון דאמאלס אָן האט ער אננעפֿאַנגען וועניגער צו לערנען דעם „יורה דעה" און דעם „חושן משפט" און אין דער שטיל האט ער אנגעפֿאננען צו לערנען השכלה און א נייער צוקונפֿט האט זיך איהם אָבנעשפּיגעלט מען האט איהם אננעפאננען צו פֿערפֿאָלנען. עס איז איהם אין זיין שטעדטעל זעהר ענג נעווארען און ער האט זיך ענט-שלאָסען צו פֿערלאזען רוסלאנד.

ער האט זיך אונטערדעסטן ערלעהרענט נרינדליך דיא דייטשע שפראך, און אין א געוויסע קאלטע ווינטער נאכט האט ער פערלאזען זיין ווייב און זיין איינציגע טאכטער'ל, ניט זאגענדיג צו זייא „גוד באי", און איז פלוצלינג פערשוואונדען נעווארען. דאס איז געווען אין יאהר 1850.

פארמאטערט, אבגעלעבט און פערצוויפעלט איז נארדאן אנגעקומען אינדויטשלאנד; אין דארט האט ער אויסגעשטאנען נייע צרות און דחקות. ער איז פון דייטשלאנד אוועק נאך ענגלאנד און האט זיך בעוצט אין ליווערפאל. דארט האט ער אויך זעהר פיעל געלוטען פון נויטה, הונגער און קעלט.

שפעטער האט ער זיך בעקאנט נעמאכט מיט אינינג רוסישע בעלי בתים, און זייא האבען איהם צונעזומען אלס הויז-לעהרער פיר זיערע קינדער אין העברייאיש.

ווען זיין לעבען איז איהם אביסעל גרינגער נעווארען, האט ער זיך אין זיינע פריע שטונדען צוריק נעזומען צום לערנען; אוז זיענדיג בטבע א גרויסער מתמיד, האט ער זיך אין א קורצע צייט ערלערנט דיא ענגלישע שפראך נרינדליך, אוז איז באלד נעווארען א נאנצער ענגלישער זשורנאליסט. ער האט אנגעפאנגען שרייבען ארטיקלען אין דיא ענגלישע צייטונגען, פיר וועלכע מען האט איהם גוט בעצאהלט, און האט זיך באלד ערווארבען א נאמען.

אין צוויי יאהר ארום, נאך זיין אנקומען אין ליווערפאל; האט נארדאן בעקומען א שטעללע אין סוררי, זידליכען ענגלאנד, אלס דייטשער און העברייאישער לעהרער. דארט האט ער צופעליג אמאהל נעקראגען א בלאטט פון „המגיד", וועלכער איז דאן הערויסגעגעבען נעווארען אין ליק פון ר' אליעזר ליפמאן זילבערמאן ז"ל. ער האט באלד אנגעשריבען א לאנגען ארטיקעל פיר'ן המגיד; וועלכער האט זיך אבגע-דרוקט אין פארטזעצונגען, ער האט שפעטער נאך מעהרערע מאמרים נעשריבען פיר דעם המגיד, ויעלבע האבען זעהר אויסגענומען בייא דיא לעזער; און זילבערמאן האט איהם איינגעלאדען צו קומען קיין ליק אלס צווייטער רעדאקטאר פון המגיד. און אזויא וויא זילבערמאן איז שוין דאמאלס אלט און שוואך נעווארען, האט ער שפעטער די רעדאקציע פון המגיד אין נאנצען איבערגענעבען צוא דוד נארדאן; און נאך שפעטער, אלס זילבערמאן איז נעשטארבען, האט דוד נארדאן אבנעקויפט דעם המגיד פון דיא יורשים און איז אליי. נעווארען דער איינענטהימער און הערויסגעבער פון המגיד ביז זיין טויט.

ר' דוד נארדאן האט פיעל געשריעבען און פיעל גע-ווירקט פיר דעם כלל ישראל. איינער פון זיינע בעכטע ווערק איז דער „מסעות ישראל". ער האט איבערגעלאזען מעהרערע ספרים בכתובים, ווועלכע זיינען נאך ביז היינט ניט אבגעדרוקט נעווארען.

קומענדיג צוריק אהיים פון ליק; האב איך אנגעפאנגען זיך פארציבעריטען צו מיין צווייטע רייזע קיין וואשא. אין עטליכע טעג ארום האב איך ערהאלטען א ביעף פון יין יונעגד פרייגד המשכיל טוביה זיוו, ר' מענדעלע מאווערינערס א זוהן, אין וועלכען ער האט מיר מיטגעטהיילט, דאס מאוריג האט יעצט א נרויסען נאסט. פראפעסאר הערמאן שאפירא פון היידעלבערגער אוניווערזיטעט, איז געקומען אין מאוריג זיך זעהן מיט זיין פאמיליע און אנב וועט ער געבען אייניגע לעקטשורס וועגען ציוניזמוס און חכמת ישראל. דער-הערענדיג דיעזע נייעס, בין איך באלד אריבערגעפאהרען קיין מאוריג, אום ניט פארבייצולאזען דיא געלעגענהייט זיך צו זעהן מיט דיעזען נרויסען געלעהרטען און צו הערען זיינע לעקטשורס.

איך בין מיט פראפעסאר הערמאן שאפירא באלד שטארק בעפריינדעט נעווארען. איך האב איהם געשאנקען מיינע נעדרוקטע ספרים און האב איהם אויך נעוויזען מיינע מאנוסקריפטען, און ער האט מיר נעראטהען איך זאל וואס

מעהר שרייבעו וועגען וועלטליכע וויסענשאפֿטען. איך בין אין מאוריג געבליבען מיט איהם צוזאמען ביז ער איז פֿון דארט אבגעפֿאהרען.— עס איז כדאי עטוואס וועגען דיעזען גרויסען חכם צו עראינערן.

פראפֿעסער הערמאן שאפּירא איז געבארען נעווארען אין יאהר 1840 אין מאוריג. אין זיינע יונגענ יאהרען האט ער גאלערענט אין פֿערשיידענע ישיבות און צו 24 יאהר האט ער בעקומען סמיכות אויף רבנות פֿון גרויסע רבנים. צופֿעליגער וויזוע איז איהם אריינגעפֿאלען אין האנד סלאָניסקי'ס ספֿר „ידיעות השיעורים" און לערנענדיג דעם ספר האט זיך אין איהם ערוועקט א גרויסער חשק צו מאַטהעמאַטיק. ער איז אוועק קיין אדעסא, האט דארט ערלערענט דיא דייטשע שפּראך. ער האט שפּעטער חתונה געהאט אין זשיטאָמיר און זיין שווער האט איהם אוועקגעשיקט קיין ווין וועגען מסחר. שפּעטער איז ער מיט זיין פֿרויא אוועק קיין בוקארעסט, רומענין, דאס וואר אין דער צייט פֿון דער רוסיש־טערקישער קריעג, און ער האט דארט גוטע געשעפֿטען געמאכט.

אלס דיא מלחמה האט זיך אין יאהר 1878 נעענדיגט, האט הערמאן שאפּירא זיך ענטשלאסען צו פֿאָהרען נאך דייטשלאנד שטודירען. צעהן יאהר האט ער שטודירט אין בערלין און אין היידעלבערגער אוניווערזיטעט, ביז ער האט ערהייבט דיא גרעסטע מדרגה פֿון מאטהעמאטיק. ער האט אננעפֿאנגען צו שרייבען ארטיקלען אין די דייטשע וויסענשאפֿטליכע זשורנאלען וועגען מאטהעמאטישע און אסטראָנאמישע פראָבלעמס, און זיין נאמען איז באלד בעריהמט געווארען אלס איינער פֿון דיא גרעסטע מאטהעמאטיקער, דאס אין יאהר 1887 האט ער בעקומען דעם „פּראָפֿעסאר" טיטעל פֿון היידעלבערגער אוניווערזיטעט.

שוין אין 1881; אלס ריא פּאָגראָמען האבען אויסגעבראכען אין רוסלאנד; איז הערמאן שאפּירא ארויסגעטרעטען אלס פֿייערדיגער ענטהוזיאסטישער ציוניסט, און ער אי

דאן געווען איינער פון דיא ערשטע, וועלכע האבען אנגעפֿאַנגען פּרעדיגען וועגען גרינדען אידישע קאָלאָניעס אין ארץ ישראל. זיינע העברייאישע ארטיקלען, וועלכע האבען זיך דאן געדרוקט אין „המליץ", האבען אן אָבקלאנג נעטראָפֿען אין דעם גאנצען אידישען אערפערשאפֿט, אין זיין מאָטאָ איז געווען:— „עזרתנו לא רחוקה, לא מעבר לים ולא בשמים היא אבל בנו בעצמנו תלוי הדבר, אם רק נבין את הטוב הצפון ליעודנו ותקותנו".

צו יענער צייט האט זיך שאפּירא פֿעראייניגט מיט פּינסקער'ן דער פֿערפֿאַסער פֿון „אויטאָעמאַנציפּאציאן"; און זיי האבען אין אדעסא געגרינדעט א חברה „חובבי ציון". שפּעטער האט ער אויך אין היידעלבערג געגרינדעט א חברה „ציון" מיט דעם צוועק:— „להרים ק'ן חשפּה והספּ־ות, להשיב לב אבות אל בנים ולב בנים אל אבותם; להשתל להוציא רעיון ישוב א"י מן הכח אל הפּועל ולכונן שמה במרכז המושבות בית מדרש לתורה ולחכמה", און דאהער קען מען אויף איהם זאגען, דאס ער איז דער ערשטער נעווען וועלכער האט בעשאפֿען דעם רעיון צו בויען א אידישען אוניווערזיטעט אין ארץ ישראל.

אין דער העברייאישער ליטעראטור האט זיך הערמאן שאפּירא ערווארבען א אונשטערבליכען נאמען. צוליעב זיינע צאהלרייכע העכסט געלונגענע ציוניסטישע ארטיקלען אין פערשיידענע העברייאישע צייטשריפֿטען. אין 1894 האט ער אננעפֿאנגען הערויסצוגעבען א זאמעל־בוך אונטער דעם נאמען „חכמים הזהרו בדבריכם"; וועלכער האט ענטהאלטען קריטישע און וויסענשאפֿטליכע אבהאנדלונגען אין פֿערשיידענע ענינים. אבער זיין הויפט ליטעראריש ארבייט איז געווען מאטהעמאטיק און אסטראָנאָמיע. ער האט וועגען דיעזע וויסענשאפֿטען זעהר פֿיעל נעשריבען און ער האט זיך אין דער וויסענשאפֿטליכער וועלט אן עוויגען נאמען ערווארבען.

פראָפֿעסאר הערמאן שאפּירא איז דען 8טען מאי 1898,

נעשטארבען אונטער דער וועגענס אין דער קאלאניע נערמאניע ארומרייזענדיג וועגען דער ציוניסטישער פראָפאגאנדע.

רגליהו דבר נש אין ערבין לו.

קומענדיג צוריק אהיים פֿון טאוורינ, האב איך מיר איינגעפאקט און בין באלד אבגעפֿאָהרען קיין ווארשא. מיין ערשטער בעזוך איז געווען מיין אלטען פֿרוינד כלאָנימסקי'ן דער אלטער סלאָנימסקי האט זיך מיט מיר שטארק ערפֿרייט איך האב איהם געמוזט ערצעהלען וויא מיט מיר איז געגאַנגען אין אמעריקא, און אלס איך האב איהם ערקלעהרט דעם צוועק פֿון מיין יעצטיגען קומען אין ווארשא, האט ער מיר נעראטהען איך זאל זיך וועגען מיט מיינע מאנוסקריפטען צום מדפֿים ר' יצחק נאלדמאן, און יענער האט טאקי אָבגעקויפט פון מיר דעם זכות פֿון מיינע צוויי פֿרישע ספֿרים „ספורי הטבע" און „מקדמי ,ארץ", פֿאר 300 רובל מזומן און 500 נעדרוקטע עקזעמפלארען.

איך בין נעבליבען זיצען אין ווארשא ביז מיינע ספֿרים האבען זיך אבגעדרוקט, און אונמערדעסטען האב איך בעקאנט שאפֿט נעמאכט מיט מעהרערע ווארשויער משכילים, מיט וועלכע איך האב שטע דינ פֿערבראכט אין פֿרעהליכע נעזעלשאפֿט, אונטערהאלטענדיג זיך אין לעבהאפֿטע ארגובענטען וועגען דיא מאָרנע שעהנע העבריאישע ליטעראטור.

איך פֿלעג זעהר אָפֿט אריינקומען אין רעדאקציע פֿון „הצפֿירה", און פֿלעג דארט שטענדיג טרעפֿען פֿרישע משכילים מיט וועלכע איך בין בעקאנט געווארען. אין א נעוויסען פֿריה מארגען האב איך אין רעדאקציע געטראפֿען דעם בעריהמטען שריפֿטשטעלער החכם ר' שאול פנחס ראבינאוויץ (שפ"ר). סלאנימסקי האט מיר פֿאר איהם פֿארגעשטעלט; אין מיר זיינען באלד אינטימע פֿרוינד נעוואָרען. דרייא מאנאטען צייט האבען מיר צוזאמען געאָרבייט אויף איין טיש אין רעדאקציע. אין דיא שפעטערע יאהרען פֿלעגען מיר זיך שטענדיג קאָרעספאנדירען, זאנאר זייענדיג שוין לאנג אין אַפֿריקא, האָב איך אייניגע בריעף פֿון איהם בעקומען; וועלכע האבען א ליטעראריש ווערטה.

ר' שאול פנחס ראבינאוויץ איז געבארען געווארען אין א שטעדטיל אין קאוונער גובערני; און איז געשטארבען 66 יאהר אלט אין יאהר 1911 אין פֿראַנקפֿורט אם מאין. ווער פֿון דיא העבריאישע לעזער ווייס ניט וואס שפ"ר האט געמהאַן פֿאר דיא העבריאישע ליטעראטור? ער האט זיינע טהעטינקויט אַנגעפֿאנגען וועז דיא העבריאישע צייטונגען האבען נאך ניט געווואוסט וויא צו בעהאנדלען פֿראַגען פֿון לעבען. ער איז געווען דער ערשטער וואס האט אויסגעטרעטען דיא וועג אז אועלכע וויא י"ל גארדאן, קאָנטער, סאָקאָלאָוו, ברייזין, בערנפֿעלד זאלען אריינגעהן און געבען דיא העבריאישע צייטונגען א לעבעדיגע פֿאָרמ מיט אן עכט אייראפֿיישען טאַקט.

וועז שפ"ר איז אלט געווען פֿינף יאהר; איז זין פֿאטער נעווען א רב אין שניפעשאָק, פֿאָאשטאדט אין ווילנא. ביז בר מצוה האט ער געלערנט אין דער ישיבה פֿון ר' יעקב קאוונער אין ווילנא. צו 23 יאהר האט ער נעקראָגען סמיכה אויף רבנות. נאך דער חתונה האט ער זיך נענומען צו בילדונג און האט נרינדליך ערלערנט פיליש, רוסיש און דייטש.

אין 1874 האט זיך שפ"ר בעיעצט אין ווארשא און איז נעווארען א טיטֿארבייטער אין „הצפֿירה" אונטער רח"ז סלאנימסקי'ס רעדאקציע. שפעטער האט ער אננעפֿאַנגען העריסצוגעבען זיין יאהר-בוך „כנסת ישראל"; אוז דאן האט זיך אנגעפאננען זיין הויפט לעבענסאַרבייט; זיין איבערזעצונג גרעץ'ס „געשיכטע דער יודען" אין העבריאיש; אוז דיעזע ריעזענאַרבייט צייגט אן אויסערגעווענליבע בקיאות אוז חריפות אין די אלטע אידישע ליטעראַטור אוז היסטאריע.

אין דיא מאָדערנע ציוניסטישע בעוועגונג האט שפ"ר א בעדייטענדע ראָלע נעשפּיעלט. ער האט ביינעוואהנט דיא מעהרסטע ציוניסטישע קאנגרעסען און האט זיך אויסנצייכענט מיט זיין קאמפף פאר דיא אידישע ליטעראטור.

ווי דיא מעהרסטע אודישע ליטעראטען האָט שפ"ר פּער בראבט זיין לעבען אין ארמוטה, דחקות און עצבות. ער האט כל ימיו ארומנעוואנדערט פון איין פלאץ צום אַנדערן, און דיא לעצטע עפליכע יאהר האט ער נעוואוינט אין פראנקפורט אם מאין, וואו ער האט זיין לעבען נעענדיגט אין נויטה און האגות פרנסה, אללע זיינע ארבייט זיינען געשטערט געוואָרען פון מאַנגעל אין נעלד; דאך האט ער קיינמאל זיין מוטה נוט פּערלאָרען, וויא א רעכטינער אידישער קעמפּפער האט ער אללע שווירינקייטען נוטמוטהיג אריבערנעטראנען און נעקעמפּפט נענען אללע שטערונגען.

רעספעקט און עהרע צום אַנדיינקען פון דיעזען גרויסען נאָבעלען תלמיד חכם. זיין ארבייט האט נעבראכט פרוכט אין זיין לעבען און וועט ניט פערגעסען ווערען נאך זיין טויט.

אין אויגוסט 1887 זיינען מיינע צוויא ספרים „ספורי הטבע" און „מקרמי ארץ" אבנעדרוקט געוואָרען בייא מיין פערלענער ר' יצחק נאלדמאן. איך האב אבשייד גענומען פון אללע מיינע פרייגד אין וואַרשא און ערב ראש השנה בין איך נעקומען אהיים צו מיין פאמיליע אין ניישטאדט-סוגינד.

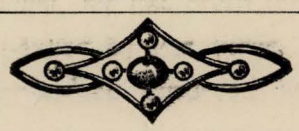

— אכצעהנטער קאפיטעל —

וואם איך האב נעזעהן אין לאנדאן.

צו יענער צייט האט אין רוסלאַנד אויסנעבראכען דיא פאַנראמען-עפידעמיע. עס איז דאן נעקומען א עת צרה, א פינסטער-ע ב-טערע צייט אויף דיא אידען אין רוסלאנד אונד קיין איד איז ניט זיכער נעווען מיט זיין לעבען. פּועלע אידישע שטעדט און שטעדטלאך זיינען רויניירט געוואָרען פון דיא ווילדע הוילינאַנעס, און פּיעלע אידען; פּרויען און קינדער זיינען אויף'ן שרעקליכסטען ברוטאַלישען אַרט אויסגע'הרג'עט נעוואָרען. דיא אידען אין רוסלאנד האבען אָנגעהויבען צו פּיהלען דאם וויא זיינען ניט זיכער מיט זייער לעבען דאָרט וואו זייא זיינען, ובכן ויברח יעקב, פּיעלע אידען האבען גענומען דעם וואַנדער-שטעקען אין האַנד, האבען פערלאָזען דיא דיא בלוטיגע לאַנד און זיינען געלאָפּען וואו דיא אויגען האבען זייא געטראָגען. פּיעלע האבען אויסגעוואנדערט נאך אמעריקא און אויסטראליען און מעהרערע האבען עמיגרירט נאך סויטה אפריקא.

דער אויסוואַנדערונגס בעוועגונג האט זיך פערשפרייט איבער-אלל. דיא מעהרסטע עמיגראַנטען זיינען דאן נעווען אידען פון דיא פאַנרעניצע שטעדטלאך, ד"ה שטעדטלאך וואם זיינען נאָה, נם צום פרייסישען גרענץ, ויאו פיר זייא איז נעווען פיעל נרינגער זיך אריבער צו כאפען דעם נרענץ און צו געהן וויטער, און אזוי וויא מיין שטעדטיל ניישטאדט-סוגינד ליענט בלויז איין ענגלישער מייל וויט פון פרייסישען גרענץ קאללעקציסקען, וואו מען קען זיך זעהר גרינג אריבער שמוגלען, איז דאַהער קיין וואונדער, דאם מעהרערע ניי-שטאָדטער אידען האבען זיך א לאָז געטהאן אין דיא וויטע לענדער איבער'ן ים הנדול, און דאם רוב פון זייא האבען פערריווט קיין סויטה אפריקא.

עס האט זיך באלד בייא אונז אין שטערטיל אָננעהויבען צו הערען, דאס דיא יענינע וועלכע האבען פֿערייזט קיין סויטה אפֿריקא; פהוען דאָרט זעהר גוט. זייא האבען אָננעהויבען צו שיקען נעלד צו זייערע פֿאַמיליען און האבען פֿיר מעהרערע פֿון זייערע קרובים נעשיקט שיפֿן קאַרטען מיט הוצאות אריבערצוקומען קיין אפֿריקא.

פֿון אונזערע נייעשטאָדטער עמיגראַנטען איז אויך נעוען מיינער א שוואַנער בארנעט מיללין, וועלכער האט פֿער רייזט קיין סויטה אפֿריקא, און אין א קורצע צייט טה ענדיג דאָרט נוטע ביזנעס האט ער אָבגענומען זיין ווייב און האט זיך נעטאַכט זיין היים אין קייפטאַון.

איך האב מיר אָננעהויבען מיט מיין שוואנער זיך צו קאָרעספאָנדירען יוענען סויטה אפֿריקא, 'און ער האט מיר נעראַטהען איך זאָל אויך אריבערקומען דאָרט, וואו עס איז פֿרויא, וואו יעדער איינציגער האט א טשאַנז צו מאַכען א לעבען און אפֿשר אויך צו שפֿארען נעלד.

זאנענדיג אייך דיא רייזע וואַרהיים, איז ניעמאַלס ארויפֿגעקומען אויף מיינע נעדאַנקען צו רייזען נאך אפֿריקא; דען זיטצענדיג אין דערהיים צוזאמען מיט מיין ליעבע פֿאַמיליע בין איך נעווען צופֿרידען מיט מיין שיקזאָל, איך האב נעראַטהען איך זאָל אויך אריבערקומען דאָרט, וואו עס איז פֿרויא, וואו יעדער איינציגער האט א טשאַנז צו מאַכען א לעבען און אפֿשר אויך צו שפֿארען נעלד.

זאנענדיג אייך דיא רייזע וואַרהיים, איז ניעמאַלס ארויפֿגעקומען אויף מיינע נעדאַנקען צו רייזען נאך אפֿריקא; דען זיטצענדיג אין דערהיים צוזאמען מיט מיין ליעבע פֿאַמיליע בין איך נעווען צופֿרידען מיט מיין שיקזאָל, איך האב נעראַטהען איך זאָל אויך אריבערקומען דאָרט, וואו עס איז פֿרויא, וואו יעדער איינציגער האט א טשאַנז צו מאַכען א לעבען און אפֿשר אויך צו שפֿארען נעלד.

איך האב אָבער אונטערדעסען אָננעפֿאַנגען צו האַסטען דיא לאנד וואו מיין וויענעלע איז נעשטאַנען אונד וואו איך בין גרויס נעוואָרען. איך האב אויפֿגעציטערט הערענדיג טענליך פֿון דיא גרויסע אכזריות אונד רדיפֿות וואס מיינע ברידער שטעהען אויס אין יענע בלוטיגע טדינה, איך האב עס מער ניט נעקענט איבערטראַגען אונד האב מיר פֿעסט ענטשלאָסען צו פֿערלאָזען די לאַנד פֿון דעספאָטען אונד מענשענפֿרעסער.

דען 15טען יולי 1889, דאַס איז נעווען א דיענסטאג נאך שבת נחמו, האב איך אכשייד גענומען פֿון מיינע ליעבע עלטערען, מיינע ברידער אונד פֿון מיין פֿרויא אונד קינדער. דער אבשייד איז נעווען א טרויעריגער א ריהרענדער; א בילד וואס איך וועל ניעמאלס פֿערגעסען... אונד יענער „אַדיע" יענער „זייט נעזונד" איז נעווען דער לעצטער וואס איך האב נעזאגט צו מיין צערטליכע מוטער עה"ש אונד צו מיין נאָבעלען פֿאטער זאל מאריך ימים זיין; אונד איך האב אָבגעריזט נאך סויטה אפֿריקא.

בעפֿאָר איך פֿערלאָז רוסלאַנד; אפֿשר פֿאר אימער און עוויג; דען איך צוויפֿעל אויב איך וועל ווען דאָרט צוריק קומען; האב איך נעפֿונען פאַר נעטהיג אפֿאָר וועדטער צו פֿערצייכנען אין מיין ספֿר זכרונות וועגען ליטא בכלל, דער אָרט וואו איך בין נעבאָרען נעוואָרען, וואו מיין וויענעלע איז נעשטאַנען, וואו מיין מאַמע האט מיר נעוויעגט אין מיר נעזונגען איהרע ‡שלאָף-ליעדעלעך, וואו זיא האט מיר נרוים נעמאַכט; וואו איך בין אין חדר נענאַנגען און געלעהרענט; וואו איך האב מיינע בעסטע און שעהנסטע קינדער־יאָהרען פֿערבראכט, וואו איך האב חתונה נעהאט און נעוואָרען א פֿאַמיליען-פֿאטער. פֿון פֿיער קינדער, וואו איך האב איבער דרייסיג יאהר נעלעבט, נעשטרעבט און נעשאַפֿען איך ווייל, דאס די לעזער פֿון מיין לעבענס-נעשיכטע; זאלען וויסען וואס פֿאר א שטעללונג און בעדייטונג ליטא האט אומער נעהאט פֿאר אונזערע ליטווישע אידען אין זייערע שטעדט און שטעטלעך! אין זייערע בתי מדרשים; קלויזען און אוף זייערע בתי־קברות.

אַלזא וועל איך איך עטוואס בעקאַנט מאַכען וועגען ליטא פֿון אסאהל און פֿון היינט.

דיא עקאנאמישע לאגע פון אידען אין ליטא; איז אלע מאהל געווען א פיעל ערנערע, ווי אין אנדערע טהיילען פון דער גרויסער רוסלאנד. ליטא איז אבער פון קדמונים אן געווען דער נייסטיגער צענטער פון ארטהעדאקסישען יודענטהום. אין דער ליטא האט מען זעהר פיעל געלערנט אפילו אין דיא פינסטערע צייטען; ליטא איז פון שטענדיג אן געווען א מקום תורה, אן ארט פון עכטען אידישען שארפזינן.

אין ליטא האבען זיך אידען בעזעצט אין ניינטען יאהרהונדערט. בשעת אין פוילען איז נאך קיין איד ניט געווען, האבען שוין אין ליטא געלעבט אידען אין קלייניע קהילות.— אין יענער צייט זיינען אידען געווען אין דער ליטא פריוע בירגערס. כארט האט מען זיי ניט נערעכענט פאר קנעכט וויא אין נאנץ אייראפא און אויך אין פוילען.

אין דער צייט, בעת די אידען האבען זיך בעזעצט אין ליטא, זיינען די ליטווינער נעווען הידען; אהן א שריפטליכע קולטור. די ליטווינער האבען אנגענומען דעם קריסטענטום שפעטער ווי אלע פעלקער אין אייראפא; און אידען זיינען דארט נעווען געשיצט פון די קאטוילישע רדיפות.

קיין נרויס רייכקייט האבען אידען דארט ניט געקענט ערווערבען, דערפאר אבער האט מען זייער נייסט ניט גערדריקט. אידען זיינען זעהר הויך געשטאנען אין לאנד, און אפילו נאבדעם ווי די קאטוילישע קירכע האט נעקראנען די ממשלה אין דער ליטא, האט זי ניט געקענט אזוי פיעל רידף זיין די אידען ווי אין אנדערע לענדער. בעת דיא קאטוילישע קירכע איז נעקומען אין ליטא אין דיא יעזואיטען; האבען נעוואלט מיט זייער אייזערנער האנד צודריקען דיא אידען; איז דער אידישער גייסט און דער אידישער פאלקס־כאראקטער שוין נעווען שטארק אויסגעארבייט.

אין דער ליטא האט דער תלמוד נעפונען א גוטען באדען. דעם חשק צום לערנען האבען די ליטויאקעס בעהאלטען נאנץ לאנג ביז טיף אין דעם 19טען יאהרהונדערט.

און ווי האט מען אין דער ליטא נעלערנט!

כמעט יעדער פאטער פלענט זיך בלוטיגען כדי זיין קינד צו ערציהען אויף דער נמרא. די ליטווישע אידען האבען קיין נרעסערען כבוד ניט געוואוסט, וויא צו זיין א רב. צו זיין א מופלג אוז די נמרא האבען נעמוזט לערנען אלע, פעהינע ווי ניט פעהינע. א ניט פעהינע־ האט נעדאפט מעהר לערנען לערנען אבער האט ער נעמוזט.

און נעלערנט האט מען אין דער ליטא אין די שוערסטע און די פינסטערסטע צייטען. אין ליטא האבען זיך אבנעשפילט וויכטיגע פאליטישע פאסירונגען פון דעם גרויסנעוואקסענעם רוסלאנד און דעם שטאט־בענדעם פוילען. נאטירליך, דער איד איז נעווארען דער שעיר לעזאזל און האט נעליטען סאי פון זיינער סאי פון בעזיעגטע, אבער דער כאראקטער פון ליטווישען אידען איז שוין נעווארען אויסגעשמידט, אן אייזען וואס ווערט שטארקער וואס מעהר מען שלאגט אהם.

צונויפנעדריקט אין די חורבה׳דינע שטעדטלאך און אין די שטאדטישע נהעטאס, האבען זיי, ווי ניט בעמערקענדיג די נעפאהר אוז זייער שלעכטען צושטאנד, נאך שטארקער זיך אבנעגעבען מיט זייערע גיסטיגע אוצרות. אין די שעקליכע צייטען פון גזירות ת״ח ות״ט, וועהרענד אידישע בלוט האט זיך נעגאסען ווי זייסער דורך חמעלניצקעס קאזאקען האט ארויסגעשטאלט אזא גרויסער שטערן, א ווילנער גאון, ר׳ שבתי הכהן (דער ש״ך).— דיא ליטווישע אידען האבען ארויסגעגעבען די גרעסטע תלמודיסטען, ווי דער מהרש״ל און א סך וועלטליכע מענשען.

וועהרענד דיא פוילישע אידען האבען נענריגעט דעם „ועד ארבע ארצות", כדי אייגצומאהנען אבצואהלונגען פאר

דער רעגיערונג און ברענגען אָרדערונג אין די אידישע ענינים האָט ליטא געשאַפֿן אַן אייגענעם „וועד". צו אייגענאַרטיג האבען זיך נעפֿיהלט די ליטווישע אידען, זיי האבען נית נעקאָנט וואָלט זיך אונטערוואַרפֿען אונטער אַן אַנדער אַרגאַניזאַציע, זיי זיינען שטענדיג געווען זעלבסטשטענדיג. דער אומגאַנג מיט'ן ניכטערען ליטווישען פֿאָלק און די בעשעפֿטונגען מיט דער גמרא האבען געמאכט דעם ליטווישען אידען פֿאר א מענשען וואס גלויבט נית אין חלומות און לאָזט זיך נית פֿירן פֿון פֿאַנטאַזיאָזען. וועהרענד אין 17טען יאהרהונדערט האָבען זיך צווישען די מזרח־אידען בעווזען מיסטישע שטימונגען, האט זיך ליטא אליין אויסגעשטעלט שטאַרק ענטגעגען און אין דער פערזאָן פֿון ווילנער גאון אויפֿגעבויט א פֿעלז, אָן ויעלבען עס האבען זיך צושפליטערט די טרויערישע כוואָלעס. אָט אזוי איז דער ליטווישער איד. בעשידען, פֿערניפֿטיג, שטאַרק אין נייסט און וויים פֿון חלומות.

בעת צווישען דייטשע אידען איז אויפֿגעקומען די השכלה בעויענונג, איז זי פֿון בערלין דירעקט אריין אין ליטא, און קיינע שטערונגען פֿון די ארטאָדאָקסען האבען נית נעקענט אָבהאַלטען אין ליטא איהר דראַנג. צופֿיעל שכל מענש איז געווָארען דער ליטווישער איד, ער זאל קענען אָבשטייסען פֿון זיך א שטרעמונג וואס איז געגרינדעט אויף שכל.

און אין ליטא איז אויסגעוואַקסען א דור פֿון משכילים, וועלכער האט מיט אייפֿער נעגיטען לערנען אלגעמיינע וויסענשאפֿטען, תנ"ך און דקדוק.

דעם לעצטען יאהרהונדערט האט אויפֿגעביהט אין ליטא ראם נייע העברייאיש און אידיש. ליטא האט ארויסגענעבען טיכטיגע נעזעלשאַפֿטליכע טהוער מיט א קלאָהרען אידישען נאַציאנאַלען בעוואוסטזיין, בעריהמטע שרייפֿטשטעלער אוו דיינקער דיכטע־ און קינסטלער זיינען געווען ליטווישע אידען. דיא שטראשונ'ס, שמואל יוסף פֿין, די קאַצענעלענבויגען'ס די שערישעווסקי'ס. אד"ם הבהן לעווענסאָן, זיין זוהן בינה יוסף, מרדכי פֿלוגניאַן, קלמן שולמאַן; משה רייבערסאָן, משה ראָזענסאָן, אזרי קאָוונער, אברהם פֿאַפֿירנא, אברהם מאַפֿו, מרדכי אהרן נינצבורג, אַנטיקאָלסקי, חיים ליב מאַרקאָן, משה ליב לילינבלום; מיין רבי יוסף ליב זאָסניץ, אלעזר אַטלאַס און הונדערטע קלענערע משכילים, זיינען געבאָרען נעווָארען אין ליטא, נעלעבט אין ליטא, נעווירקט און געשאַפֿען אין ליטא און געשטאָרבען אין ליטא.

דיא נייע אידישע שטרעמונגען ווערען אין דער ליטא בעזונדערס ערענסט בעהאַנדעלט. אין דער לעצטער צייט בעת די מזרח־אידען האָבען אַנגעפֿאַנגען צו ווירקען אויף זייערע בריידער אין מערב מיט דעם ציעל צו ערמוּנטערען אין זיי דעם האַלב־איינגעשלאפֿענעם אידישען פֿאָלקס־גייסט, איז דער אַנטהייל פֿון ליטווישען אידען אין דעם זעהר א קענטיגער.

אין זעהר וועניג גלות־לענדער האט דער עוויגער וואַנדערער אזוי לאַנג געלעבט וי אין ליטא, אין אין נאָך וועניגער האָט זיין נייסט, דורכמאַכענדיג אַזוי פיעל אומוואַנדלונגען בעהאַלטען סוף כל סוף זיין אייגענעם עכט אידישען כאראַקטער.

דאָס, וואָס א גרויסע טהייל אידען האָבען זיך בעזעטצט אין דיר ליטא, איז נאַנץ ערקלעהרליך: אין יענע צייטען, בעת אידען האָבען געזוכט א מקום מנוחה, האָבען זיי געשטרעבט זיך צו בעזעטצען אין א לאַנד, וואו דיא קולטור פֿון אַרומיגע בעפֿעלקערונג איז נאָך נית נעווען שטאַרק אויסגעדריקט, כדי צו שאַפֿען אן איינענעם אידישען פֿאָלקס־נייסט, איז נעווען נעטהיג א לאַנד, וואו זיי האָבען זיך נית נעדאַרפֿט אָבווהרען פֿון אָנפֿאַלענדער פֿרעמדער קולטור, אַן אויסנאַהם איז אפשר שפּאַניען. וואו אידען זיינען א לאַנג צייט נעווען אזוי שטאַרק און רייך, אז זיי האָבען נעקענט בעווּעלטיגען די הויך־ענטוויקעלטע דאָרטיגע קולטור און פֿערטיעפֿען דיא אידישקייט.

די רדיפֿות אויף אידען אין רוסלאַנד אין דיא לעצטע 30 יאהר, האָט זעהר פֿיעל אָבנעשוואַכט די אירישקייט אין דער ליטא. זי האָט פֿיעל פֿערלאָרען פֿון איהר אמאָהלינען גלאַנץ.

צוואסען מיט מיר האט יענעם טאג אויך אבנעריזט פון אונזער שטעדטיל משה יעקיל לאזין, לאזער קליין אונד מיינער א איננערער שוואגער ווקלף מיללין, אונד די נאנצע רייזע האבען מיר אונז געהאלטען אימער צוזאמען מיר האבען נעריזט דורך האמבורג נאך לאנדאן.

אנקומענדיג אין לאנדאן זיינען מיר פערפאהרען אין דער אכסניה פון א נעוויסען יעקב פרוינקעל אין ווייטהשאפל אונד אין לאנדאן האבען מיר 14 טעג געמוזט ווארטען ביז דער שטימער „דרומאנד קאסטל"; פיר וועלכען מיר האבען נעבוקט אונזערע טיקעטס, וועט עבנעהן נאך קיפטאון.

עס איז ווערמה צו בעמערקען, דאס דער זעלבער שטימער „דרומאנד קאסטל", וועלכער האט מיר נעבראכט אין דיא נעבענשטע אפריקא, האט מיט יאהרען שפעטער אויפגעהערט עקזיסטירען; דען אבריזענדיג פון קיפטאן נאך לאנדאן, מיט איבער 300 פאסאזשירען א חוץ דיא מאנשאפט דען זיינדיג בלויז 7 טעג וויט פון לאנדאן, איז דיא שיף אריף אויף א פעלזען (ראק), אינד אין עטליכע מינוטען ציים איז זיא איינגעזונקען נעווארען אין אבגרונד פון ים מיט איבער 400 מענשען. בלויז 2 נפשות זיינען נערעטעט נעווארען.

צו בלייבען זימצען 14 טעג אין לאנדאן אונד ניט צו זעהן לאנדאן, היימט עס, וויא טען זאגט: „געווען אין ראם אונד דעם פאפסט ניט נעזעהן". אבער וויא זעהט מען לאנדאן, זייענדיג א נריינער, ניט וויסענדיג וואו צו נעהן אונד וואס צו זעהן אין דיא נרעסטע שטאדט פון דער וועלט.

אבער אזוי וויא נאט שוקט צו דעם מרינקער זיין וויין אונד דעם שפינער זיין וואל, האט מיר נאט צוגעשיקט א יונגען מאן, א נעווייסער מר' ל. ליוואי, וועלכער איז נעקומטען פון לאדז אונד איז שוין צעהן יאהר אין לאנדאן. איך האב מיר מיט איהם בעקענט אין מיין אכסניא, ער האט מיר נעזאגט דאס ער האט נעלעזען מיינע ספרים אונד מיינע מאמרים אין דיא העברעיש־שע צייטונגען, אונד מיר זיינען זעהר בעפרייונדעט נעווארען. איך האב איהם נעבעטען, אזוי וויא ער איז מיט לאנדאן בעקאנט, ער זאל מיר וויזען וואס לאנדאן איז. ער האט מיר פערשפראכען, דאס יערען טאג אום 4 אוהר נאכמיטאג; וועט ער קומען מיר ארויסנעהמען וויזען לאנדאן, אונד ער האט זיין פערשפרעבען נעהאלטען.

בעפאר איך וועל אויך ערצעהלען וואס אין האב נעזעהן אין לאנדאן; האב איך נעפונען פיר נעטהיג אייך צו ערצעהלען בקיצור דיא נעשיכטע פון לאנדאן נאך היסטארישע קוועלען לויט דעם וועגווייזער פון לאנדאן וועלכען דער טעלעפאן האט הערויסנענען.

עס איז אונמענליך אויף ריכטיג צו בעשטימען דעם ערשטען אנפאנג פון לאנדאן, עס איז העכסט וואהרשיינליך, אז דיא שטאדט לאנדאן האט שוין עקזיסטירט מיט א לאנגע צייט בעפאר עס פאנגט זיך אן דיא קריסטליכע צייט רעכנונג, דאס היימט לאנדאן איז שון נעווים מעהר פון 2 טויזענד יאהר אלט, אוז אלס א בעווייז דאפיר אט מען, אז דער רוימער טאציטוס רופט לאנדאן אין יאהר 61 „דער הויפט פלאץ פון סוחרים" אוז „דער גרויסער מארקעט פון האנדעל אוז אינדוסטרי".

עס איז קיין צווייפעל, אז לאנדאן איז נענרינדעט נעווארען פון דיא „צעלטען", וועלכע האבען זיך אימער פיר זייער שטאדט אויסנעקליבען א פלאץ וואו מען האט בעקענט אויפשטעלען א פעסטונג, אוז אין דיא נאנץ אלטע אמאהלינע יאהרען איז לאנדאן טאקי נעווען א שטארקע פעסטונג. אויף דער צפון זייט וואר דיא שטאדט פערזיכערט דורך א גרויסען זומפ, אוז א אונגעהייער גרויסער וואלד, אין מזרח זיינען נעווען פיעלע קלייע בערגלאך, אויף דעם וועלבען ארט וואו עס שטעהט יעצט דער „טוייר אף לאנדאן" אוז „טוייר היל", אונד אויך פיעלע גרויסע זומפען, וואס האבען זיך אוועקנעצויגען אויף א שטרעקע פון פיעלע מיילען. אין דרום וואר דיא שטאדט בעשיטצט דורך דיא טחמזע אוז גרויסע זומפען, אוז אין מערב האט נעפלייצט דער שטראם „פליטרייוער", וואס עקזיסטירט אבער יעצט ניט מעהר, אין אמאהלינע יאהרען האט דער שטראם אבער נעפלייצט אין מיטען פון וואס איז יעצט א הויפט טהייל פון לאנדאן נעמליך „פערינגדאן ראוד"

דער ערשטער נאמען פֿון דער שטאדט לאנדאן ווער „לין-די (אין צעלטיש הייסט דאס „א שטאדט בים טייך"). אין שפעטערע יאה רען איז דער נאמען פֿון דיא רעמער נעענדערט נעוואָרען אויף „לאָנ דיניום" אין דאָפֿון איז צולעצט נעוואָרען „לאנדאן".

עס איז אזויא נוט וויא זיכער; דאס דיא אלטע רוימער וואָרע דיא ערשטע אויפֿצוכויען שטאַרקע פֿעסטונגס מויערן ארום דער שטאָדט דיא אלטע פֿעסטונגס מויערן האבען זיך אנגעפֿאנגען בייא א קרע- פֿעוש וואס וואר אויפֿגעבויט אויף דעם זעלבען פלאַץ, וואו עס שטעהט יעצט דער „טויער אף לאָנדאָן"; אין האָבען זיך פֿון דאָרט אוועקגעצויגען נאך צפֿון ביז צו „אלדגיט"; אין פֿון דאָרט זיך האלב רונדיג אוועקגעצויגען ביז נאך „בישאָפֿסגייט"; און פֿון דאָרט אין א גלייכע ליניע נאך „קריפּלגייט"; אין דאן וויטער נאך „אלדערסגייט" או „ניוגייט"; אין נאָך וויטער נאך „לאדגייט". היער אין דער אומגענענ האט דער מויער נעמאכט א ווינקעל אין זיך וויטער אוועק נעצויגען בין צו דעם שטראם „פֿליט" אין פון דאָרטען וויטער בין צו דיא ברעגעס פון דער טהעמזע. נאך א צוויטער פֿעסטונגס מויער, אומגעפֿעהר א מיל לאנג; האָט זיך אוועקגעצויגען בייא דיא ברעגעס פון דער טהעמזע בין צו דעם קרעפּציש בייא דעם טויער. איבערשט פֿון דיעזע מויערן קען מען היינט נאך יעהן נאָהענט פֿון טויער היללי.

ווען דיא רעכער זיינען וויעדער אוועק; איז פֿון לאָנדאן נעוואָרען חורבן, און 30 יאהר לאנג האט דיעזע וויכטיגע שטאָדט אין רואינעס פֿעלעגען. דאס וואר אין פֿינפֿטען יאהרהונדערט. אין דיא וויטער יאהרע- איז לאָנדאָן נעווען אין בעזיטץ פֿון פֿערשיידענע הענד; און טען מעג מיט רעכט זאָגען; אז דעם קינג אלפֿרעד דער גרויסער קומט דער דאַנק אז לאָנדאָן איז נעוואָרען דאס וואס זיא איז היינט. ער האט ריכטיג פֿערשטאַנען דיא וויכטיגקייט פֿון דער שטאָדט, ער האט וויעדער אויפֿגעבויט דיא מויערן און טויערען; און מען זאגט אז ער האט אויך אויפֿגעבויט א שטאַרקע פֿעסטונג אויף דעם פלאַץ פֿון יעצטינען „טויער".

דער פראָגרעסס פֿון לאָנדאָן איז נעווען זעהר א לאַנגזאַמער וויל דיא אייניואָהנער האבען נעהאט צו קעמפֿען נעגען פֿיעלע שונאים, און אויך זעהר אָפֿט א ביטערע מחלוקה נעפֿיהרט מיט דעם קעניג אונד דיא רעגיערונג. דיא בירגערס פֿון שטאָדט האבען אבער אימער טאפֿער נעקעמפֿפֿט אין נאך מעהרער פֿערשטאַרקט צייער מאכט אין פֿערויכערט דיא בעזונדערע רעכטע און מאָנאָפּאָלען וויא אין דיא אַמאָהלינע יאהרען.

צווישען דיא פֿערשיידענע עראייגניסע וואס ווערען אין דער היסטאָריע פֿון לאָנדאָן עראינערט; זיינען דיא פֿאלגענדע די וויכטיגסטע:

אין 1212 איז נעווען א שרעקליכע שרפֿה אין לאָנדאָן.

אין 1258 איז דער פרייז פֿון קאָרן נעווען אזוי טהייער, דאס עס האט אויסגעבראכען א שרעקליכער הונגערסנויטה, איבע 20 טויזענד מענשען זיינען דאן אויסגעשטאָרבען פֿון הונגער.

אין דיא יאהרען פֿון 1314 ביז 1317 איז אין לאָנדאָן וויעדער נעווען א שרעקליכער הונגער, און א זעהר גרויסער צאהל נפֿשות זיינען פֿון הונגער אומגעקומטען, עס ווערט ערצעהלט אין אלטע אי- כיוון, דאס דיא פֿערהונגערטע מענשען זיינען אין אזא גרויסען צאהל געשטאָרבען, דאס דיא טויטענגרעבער זיינען נעווען טאָג אונד נאבט בעשעפֿטינט דיא מתים צו בעערדיגען.

אין 1348 און אין דיא פֿאלגענדע יאָהרען האט אין לאָנדאָן נע- הערשט א שרעקליכע מנפֿה; וואס איז צוערשט אין אינדיען אויסגעבראָ- כען. אין האט זיך פֿון דאָרטען פֿערבריטערט איבער אלע לענדער פֿון יראָפּא. אין 1361 זיינען אין 2 טעג צייט איבער 2000 מענשען אין דער מגפֿה נעשטאָרבען.

אין דער רעגיערונגס צייט פֿון דיא קעניגע העגרי דער זיבעטער און העגרי דער אכטער, האט אין לאָנדאָן נעהערשט א זאָנדערבאַרע שווייס קראַנקהייט; און פֿיעלע מענשען זיינען דערפֿון נעשטאָרבען.

אין יאהר 1586 האט מען ענטדעקט דיא גרויסע קאָנספּיראַציע וואס האט אלס סויעק נעהאט דאס ערמאָרדען די קווין עליזאַבעט, און דאס בעפֿרייען פֿון דער קווין מאריע פֿון סקאָטלאַנד פֿון פּריזאָן, וואו זיא וואר אכצעהן יאהר לאַנג פֿערשפּאַרט. 14 קאָנספּיראַטאָרס

האט מען דעם קאָפּ אַראָבגעהאַקט אין לינקאָנס אינן פֿיעלדס, וואו זיא פֿלענען זיך נעווענהנליך ציזאַמען קומען.

אין 1604 איז ענטדעקט נעוואָרען דיא קאָנספיראַציע פֿון „גאי פֿאָקס מיט זיינע חברים, וועלכע האבען נעוואלט דעם פּאַרליאַמענט אין לופֿט שפרינגען און האבען בעצאָהלט מיט זייער לעבען.

דיא שרעקליכע רעגיערונגס צייט פֿון קינג טשאַרלס דער ערשטער, האט זיך אָנגעפֿאַנגען מיט א מגפּה, אין לאָנדאן אליין זיינען אין א קו צע צייט 35 טויזעדר מענשען אויסגעשטאָרבען.

דאס שרעקליכסטע יאהר אין דער היסטאָריע פֿון לאָנדאָן, זיז וואַר- שיינליך 1665, ווען דיא מגפּה האט געטראָפֿען פֿון לאָנדאָן צומאַכען א גרויסען בית עלמן. דיא מגפּה האט זיך אָנגעפֿאַנגען דין דעצעמבער 1664, איבער 100 טויזענד מענשען זיינען דאן אומגעקומען.

אַלס דאס שרעקליכסטע אומגליק וואס האָט לאָנדאָן געראָפֿען, ווערט פֿערצייבענט דיא גרויסע שרפּה וואס ווערט אויף אויבינע צייטען דערמאָנט ווערען מיט דעם נאָמען „דאס פֿייער פֿון לאָנדאָן“. די שרפּה האט זיך אָנגעפֿאַנגען אן זונטאג דען 2טען סעפּטעמבער 1666, אוז א נטערשטיטצט פֿון א שטאַרקען ווינד, האבען זיך דיא פֿלאַמען פֿיעל טעג און פֿיער נעכט צופֿאַלאָקערט. אין דיא נאַנצע היסטאָריע קען מען ניט געפֿינען קיין גלייכענים נו אזא אומגליק, דער שאדען וואס דיעזע שרעקליכע שרפּה האט פֿעראורזאכט האט מען אבנעשאטצט אויף 10 מיליאָן פֿינט שטערלינג.

דיא דעגיערונגס צייט פֿון קינג דשאַרדזש דער 2טער האט פֿיר לאָנדאָן פֿיעלע פֿערבעסערונגען נע־אַכט, אין יאהר 1760 זיינען דיא טייכטע שטאָרט טויערען נידערגעריסען געוואָרען און מען האט פֿער- בעסערט פֿיעלע פֿון דיא גאַסען פֿון דער סיטי.

אין דיא שפּעטערע יאהרען האט לאָנדאָן מעהר מזל געהאט, אין איהר פּראָגרעס איז ניט געשטערט געוואָרען דורך קיין אוכגליק. וע- רענד דער לאַנגער רעגיערונגס צייט פֿון קינג דשאַרדש דער דריטער זיינען פֿועלע וויכטיגע אינפֿיהרונגען צום גוטסטען געמאכט געוואָרען, דער צאָהל פֿון דיא איינוואָהנער האט זיך פּאַרטוועהרענד פֿערגרעסערט און אזויא איז לאָנדאָן צולעטצט געוואָרען דיא גרעסטע, רייכסטע און דיא ·ויכטיגסטע שטאָד פֿון דער וועלט; און יעדעס יאהר ווערט איהר אויס- קוק און צושטאַנד וויאס מעהר פֿערשיהנערט און פֿערבעסערט.

איך האב מיין פֿרייגד מר׳ ליוואי נעבעטען; דאס דיא רשטע פֿלעצ־ וואו ער וועט מיר פֿיהרען, זאלען זיין דיא מוזעאום׳ס פֿוו לאָנדאָן, אונד ער האט מיר צוערשט אוועק נעבראכט אין מריטיש מוזעאום אין גרייט ראסעל סטריט, בלוימסבורי, וועלכער ענטהאלט אונשעטצבאר אַנטיקען פֿוו אַללע טהיילען פֿון דער וועלט. פֿון ניט מינדער גרויסער ווערטה איז דיא ביבליאָטהעק (לייברערי); וואס ענטהאלט ביז צוויי מיליאָן ביכער אונד מאַנוסקריפּטען. פֿיעלע פֿון זיי זיינען אָהנע גלייכענס אין דער וועלט, אונד זייא ווערען דער פֿאר בעוונטצט פֿון דיא טויזענדע נעלעהרטע, וואס קומען שטענדיג פֿון ווייטע לענדער צו שטודירען אַלטערטהומען. דאס בריטיש מוזעאום איז נענרינדעט נעוואָרען אים יאהר 1753 בשעת דיא רעגיערונג האט אָבגעקויפֿט דיא אַנטיקען אונד ביבליאָטהעק פֿון סיר האַנס סלאָן, אונד פֿון דאמאָלס אָן האט מען אָהנע אויפֿהער צוגעקויפֿט דיא פֿערשיידענע אוצרות וואס נעפֿינען זיך יעצט אין דיעזען מוזעאום.

פֿון דאָרט האט מיר מר׳ ליוואי נעפֿיהרט אין טרא־ פֿאַלגאַר סקווער. אונד האט מיר אַריינגעבראכט אין דיא „ניי- שענאל גאללערי“. דאס איז אייגע פֿון דיא וויבטוגסט בילדער אללעריעס אין דער וועלט. אַין דער נעבוידע נעפֿינען זיך בוי 1300 בילדער; דיא מיסטערווערק פֿון דיא גרעסטע קינסטלער פֿון אללע צייטען אונד פֿון אַללע פֿעלקער. דער ווערטה פֿון דיעזע בילדער איז ניט אבצושאטצען אונד פֿאר קיין גאלד אין דער וועלט קען מען וויא ניט קויפֿען.

נאָהענט בוי דער נעשיאָנעל גאללערי איז די „נעשיאָנעל פּאָרטרעסט גאללערי“, וואו מען קען זעהן איבער טויזענד בילדער פֿון דיא גרעסטע מענער פֿון ענגלאַנד פֿון פֿיעלע הונדערטע יאהרען צוריק בוי צו דער יעצטינער צייט.

פֿון דאָרט זיינען מיר נעגאַנגען צו קראָמוועל האָוס, אונד מיר זיינען אריינגעקומען אין א פּראַכטפֿאָלע נעבוידע, וואס ענטהאַלט פֿיעלע קונסטווערקע אונד אַנדערע אינטע־ רעסאַנטע אַנטיקען. דיא נעבוידע איז אָנגעפֿאַנגען נעוואָרען

אין יאהר 1857; אבער מיט יעדעס יאהר ווערען נאך אימער צוגעבויט נייע חלקים אום פלאץ צו שאפען פיר נייע קונסט.

מור זיינען פון דאָרט געקומען אין „בעמנעל נרין מוזעאום". וועלכע איז דיא איינציגע וויכטיגסטע מוזעאום אין דיא אוסט ענד, אונד איז א טשיול פון דעם סויטה קענסינגטאן מוזעאום אינד ענטהאלט פיעלע אינטערעסאנטע זאכען.

אין דער נאהענטער אומגעגענד פון בייקער סטריט; איז א וועלט בעריהמטע גרויסארטיגע אויסשטעלונג פון וואקס פיגורען פון פיעלע פון דיא גרעסטע מענער פון דער וועלט, וועלכע האבען נעלעבט אדער ווערקע לעבען נאך היינט. אללע דיעזע וואקס פיגורען זיינען קונסט ווערקע אין זייער פאך, אונד שטעללען פאר יעדען פערזאן רוכטיג ווי א לעבט אדער האט נעלעבט. דאם מוזעאום איז גענרינדעט נעווארען פון א פאנציוישע דאמע, מאדאם טוסא. וועלבע ויאר אויינע פון דיא גרעסטע קינסטלער אין דעם מאכען פון דיעזע וואקס פיגורען.

עס איז אונטערדעסען שפעט נעווארען אונד מר' לוואי האט מיר צוריק געבראכט אין מיון אבסניה. מיר האבען בייזד נעהאט א גוטען סאפיר, נעשפיעלט אפאר גוימס שאך, אונד נעהמענדיג פון מור אבשויד, האט ער מיר פערשפראכען. דאם מארגען אום 4 אוהר נאכמיטאג ווען ער קומען ווירדער מיר ארויסנעהמען צו נעהן לאנדאן.

ער איז נעקומען צו דער ציוט אונד מיר ווינען אויפ געפאהרען מיט דער טראמווי נאך נרינטש פארק ווא מיר זיינען ארויינגעקומען אין „נייוועל מוזעאום", דער הויפט אונטערסאנטער טהייל פון „נרינישש חאספיטאל", איז דער נרויסער זאל מיט דעם נאמען „רהי נרייט אירדער פיינמער האלל", ווא איז 106 פום לאנג, 65 פום בריים אונד 56 פום הויך. אויף דיא ווענט אונד אויף דעם סאפיט איז אויסגעמאהלט גרויסארטיגע בילדער; ווא האט דעם קינסטלער סיר ווילליאם טאָרנהילל נענומען בעגאה 20 יאהר דאם אלעס פערטיג צו מאכען.

פון דאָרט זיינען מיר נענאנגען צו וועסטמינסטער עבבי, ווא איז ניט נור דיא ווייכטינסטע קירכע פון לאנדאן זונדערן איז איך דאם נאציאנאל קבר פון ענגלאנדס נרעסטע מענער, פון קינגס אונד קווינס, העלדען אונד פרינצען, פאָעטען אונד אַרטיסטען, סקולפטורען אונד פילאָזאָפען.

וועסטמינסטער עבבי איז צוערשט נעווען א קלויסטער פון די בענעקטינער מאנאכען אונד איז אויפנעבויט נעווארען דעם יאהר 616 פון קינג סעבערט. די פאָרם פון די קירכע איז א לאנגער צלם, 400 פום לאנג אונד 303 פום בריים אונד ארום דיא קירכע נעפינען זיך א היבשע צאהל פון קאפעללען לכבוד דיא פערשיידענע הייליגע אינד דאָרט נעפינען זיך דיא מאנומענטען פון קענינג אונד פרינצען און דערענוועלבע האבען נוטצען נעבראכט פיר ענגלאנד.

איינם פון דיא אינטערעסאנטעסטע זאכען פון דער ווסטמינסטער עבבי; איז צו נעפינען אין דער קאפעללע (משעפעל) פון קינג עדווארד, נעמליך, „דיא קאָנאציע טשעהרס" אונד מעהרערע אנדערע אלטערטהימליכע אנטיקען.

נאנץ נאהענט ביא ווסטמינסטער עבבי נעפינט זיך דיא פארלאמענט נעבוידען. דיעזע נעבוידען פערנעהמט ביז 8 אקער לאנד, עס נעפינען זיך דארין א ערך פון 11 הונדרעד האללס אונד ציטערען, דיא ווייכטינסטע איז דיא „הויז אף לאָללס", דער זיצונגס זאל פון דיא לארדס אונד דאם „הויז אף קאמענס" ווא די מעמבערס אף פארלאמענט זיצען

איך האב נאך פיעלע ווא אינדערליכע זאכען נעזעהן אין לאנדאן און דאם אללעס האב איך צו פערדאנקען מיין ווענוויזער מר' לוואי.

צו יענער צייט איז אַנגעקומען אין לאנדאן אברהם גאָלדפֿאַדען, דער גרינדער פֿון אידישען מהעאַטער. ער האט מיטגעבראכט א טרופּע אידישע אַקטיאָרען און האט פֿאָר־געשטעלט דארט זיינע אידישע פּיעסעס שולמית, בר כוכבא, שמענדריק אז"ו, פֿון וועלכע מען האט פשוט נעלעקט דיא פֿינגער. אין א געוויסען "נאכמיטאג בין איך געגאַנגען מיט מיין וועגווייזער לויאי בעזוכען גאלדפֿאדען'ן, דען איך האב איהם דורכאוים געוואָלט זעהן פֿערואַנליך. מיר האבען איהם אויפֿגעזוכט אויף זיין קוואַטיר; איך האב מיר פֿאר איהם פֿאָרגעשטעלט, ער האט מיר זעהר פֿריינדליך עמפּפֿאַנגען. האט מיר געבעטן זיצען אונד מיר האבען פֿערבראַכט איבער א שטונדע וועגען פֿערשיידענע רוסישע משכילים, אונד אלס איך האב איהם געזאגט דאס איך וועה נאך אַפֿריקא, האט ער זיך מיט א שמייכעל צומיר אָבגערופֿען: „נעה אונד מאך דאָרט א וועג פֿאר'ן אידישען טהעאַטער". נעה־מענדיג פֿון איהם אבשייד, האט ער מיר געבעטען איך זאל איהם וויעדער בעזוכען; אונד דערלאנגענדיג מיר א פֿרייא ט קעט סטאַלס; האט ער פֿערלאנגט; איך זאל קומען אין טהעאַטער זעהן זיין מיסטער ווירק „שולמית".

איך האב מעהרערע מאהל גאָלדפֿאַדען'ס טהעאַטער ייענדיג אין לאנדאן בעזוכט, איך האב מיר מיט איהם שטונ־דען לאנג אונטערהאלטען וועגען דער אידישער השכלה אונד משכילים אין רוסלאנד, אונד ער איז וועהרטה עראינערט צו וועהרען אין מיין ספֿר הזכרונות.

אברהם גאָלדפֿאַדען איז געבארען געווארען אין אַלט קאָנסטאַנטין; מאהילאווער גובערני, דעם 12טען יולי 1840. זיין פֿאטער איז געווען א זייגערמאכער אונד א יודע ספֿר, נאך זייענדיג א אונגעל האט גאָלדפֿאַדען ארויסגעוויזען גרויסע פֿעהיגקייט, צו 11 יאהר האט ער שוין פערפֿאסט א העב־רייאישען שיר, שפעטער האט ער בעזוכט די זשיטאָמירער ראבינער שול, וועלכע ער האט געענדיגט מיט אויסצייכנונג ער האט אבער קיין ראבינער ניט געוואלט וועהרען און האט זיך געוויידמעט אין דער זשארנאָוויש אידישער ליטעראטור אום דאדורך אויפֿצוקלערען דאס אידישע פֿאָלק. ער האט פֿערפֿאסט פֿיעלע העבריאישע אונד זשארנאוישע שירים; וועלכע אַטהמסן מיט דעם עכט אידישען גייסט אונד וועהרען נאך ער היום געזונגען פֿון דעם נאנצען אידישען פֿאָלק.

בעזאנדערס וועט גאָלדפֿאַדען'ס נאמען בלייבען פֿאַר־עווינט אויף דער אידישער ביהנע, זיינע נאַציאנאלע דרא־מאטישע פּיעסעס שולמית, בר כוכבא; דר. אלמאסדא, וועלען בלייבען אויבּיגע מאנומענטען צום אנדינקען פֿון דעם גרויסען טאַלאַנטפֿאלען דיכטער אונד דראַמאַטורג, וועלכער איז געשטארבען אין נויארק דעם 9טען יאנואר 1908.

מיט גאלדפֿאדען'ס טויט האט א גרויסע בריטע אי־דישע האָרין אויפֿגעהערט צו קלאפען; א גרויסע אידישע ליכט איז פֿאַרלאָשען געוואָהן; וויהל עד וואר א גרויסער נאַציא־נאלער העלד; וואס האט אזויא הויך געטראגען דיא אידישע פֿאָהן, נור איין פֿייער האט געברענט אין זיין נאָבעלע האָרין אַנד דאס אין געוען דער פֿייער פֿון ליעבע צום אידישען פֿאָלק, אט דיעזע ליעבע האט בעהערשט אלע זיינע פֿעהיג־קייטען, דיעזע ליעבע האט איהם געדריקט דעם פֿערעד אין האַנד, האט איהם געטריבען אויף דער סצענע פֿון דראַמא, האט איהם געטריבען צו בעשאפֿען א אידישע ביהנע מיט אויגענע נאַציאנאלע מוזיק.

וויא טיף גאלדפֿאדען האט געפֿיהלט דיא אידישע צוברעכענע האָפֿפֿנונג; דיא פֿאנטאַזיע צו האבען א רוהיג אויגענע ווינקעלע אין ארץ ישראל, איז ארויסצוזעהן פֿון זיינע ערד־אַבענע ציון'ס ליעדער. אָט, למשל, וויא אזוי דער דיכטער ניכט אוים זיין הארץ צו ציון אין דעם נאמען פֿון אידען:—

צו דיר, ציון, ווילל איך פֿליהען!
פֿאָהרען, נעהן צו פֿיס,
דאָרט וואו דיא אהרונים בליהען,
און דיא טיטלען שמעקען זיס.

וואו דיא וויעג פֿון מיין געשיכטע —
פֿון איהר יוגענד — דער פּאַלאַסט,
וואו דיא געטליכע געדיכטע;
האט מיין קעניג דארט פֿערפֿאַסט.

וואו געפּאַסעט מיינע פֿעטער
האבען דיא שאָף אויף זייער גוט,
וואו דיא העלדען מיינע, שפּעטער
האבען געריהמט מיט זייער מוטה.

דארט וואו האָניג פֿליסט און מילך
גייסט, און הייסע פֿאַנטאַזי,
אין דיין שאטען זיטצען ווילעך;
און געניסען זיסע ריה.

אין דיין שאטען זיטצען ווילעך,
און געניסען זיסע רוה.
עסען סמעטענע און מילעך
פֿרישע קרעפּלאך פֿון מיין קוה.

דער הונגער־יגער מאָגען פֿון דעם ארעמען אידען טרויסט פֿון סמעטענע און קרעפּלאך, אבער ניט ראס אליין איז איהם גענוג:—

יאָ, פּרייב מיר ווי זעהט אוים דארט דער פּאַלאַסט וואס געטאַנצט
האב איך דארט אין דיא אינגעלשע יאהרען,
צו בליהען נאך דיא רויזען וואס איך האב געפּלאנצט
אלליין אין דעם עמק השרון?

שמעקט נאָך דער כרמל פֿון בשמים אללערליי?
דער אלטער לבנון וואס טהוט ער?
און דיא שאָפֿעלאך מיינע? אָה, ביינק איך נאך זייא!
איך ביי דאך געווענזען זייער היטער,
צו קומסטו אָפֿט אויף דיא קבּרים צוגיין
פֿון דיא אבות און העלדען פֿון פֿריהר?

און אויף דעם באַרג ציון יעדען איינצינגען שטיין
געריסס; מאַמענוי; פֿרייגדליך פֿון מיר —

דען 3־טען אוגוסט 1889 האב איך פֿערלאָזען לאָנדאָן אונד האב אבנעריזט מיט דעם אינטערמידיעט שטיי־מער „דרומאנד קאַסטל" נאך סויטה אפֿריקא. מיר זיינען געווען אויף 11 אידען אונד איבער 200 ענגלישע; דייטשע אונד האָללענדישע פּאַסאַזשירען. מיר, דיא 11 אידען האבען אונז געהאַלטען אללע צוואַמען אונד מיר האבען זיך געהאָלפֿען אינער דעם אנדערען. מען האט אונז דיא גאַנצע רייזע זעהר נוט בעהאַנדעלט אונד זאָגאר דיא ניט־אידישע רייזענדער האבען מיט אונז פֿרינדליך געלעבט.

דיא רייזע, וועלכע איז געווען זעהר א גינסטינע; האט אונז געדויערט 23 טעג, אונד דעם 26־טען אוגוסט זיינען מיר אנגעקומען אין קייפּטאון. איך בין פֿערפֿאָהרען בייא מיין שוואָגער באַרנעט מיללין, וועלכער איז נעקומטען מיר עמפּפֿאַנגען מיט דער בעגלייטונג פֿון זין זעלינע. פֿרויא אויף דאקס, אונד איך האב געהאט זעהר א פֿרייגדליכע אויפֿנאַהטע אין זייער היים אין האַרוינגטאן סטריט.

מוין רייזע־פּלאָן איז געווען צו געהן גלייך נאך יאָ־האַנעסבורג, נאָר אזוי וויא עס איז געווען בלוין דריי טעג פֿאר ראש השנה, האט מיר מיין שוואָגער געבעטען איך זאל פֿערבלייבען גאַסטירען בייא זיי בין איבער די ימים טובים.

איך האב מיר אונטערדעסען קאָרעספּאַנדירט מיט מיינעם א שוואָגער נייטהען מיללין, וועלכער איז שוין פֿון לענגער נעווען אין יאָהאַנעסבורג, וועגען מיין קומען דאָרט, אונד ער האט מיר נעראַטהען איך זאל דורכאוים קוממען.

וועהרטהע לעזער, בעפֿאָר איך גיה פֿאָרטזעטצען מיינע עראינערונגען פֿון מיין לעבענסלויף, בעפֿאָר איך וועל

— נוינצעהנטער קאפיטעל —

היסטאריש שטריכען און נאטיצען פון סויטה אפריקא.

עס איז אן אלטער כלל:— „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" — אורטהייל ניט דיין פֿרוינד ביז דו וועסט קומען צו זיין אָרט. קוים וויל מען וויסען וואס יענער איז; וואס יענער טהוט; וויפֿ ער לעבט אונד וויא ער־ ווירקט, סיי אין זיין מאַטריאַלישען, סיי אין זיין מאַראַלישען צושטאַנד, מוז מען ערשט צו איהם אהיים געהן. אונד זעהן זיין אָרט אונד שטעללע וויא ער לעבט, צווישען וועמען ער לעבט און כיט וועמען ער האַנדעלט. אונד אזוי וויא דער הויפֿט פרוגצוס פון מיינע עראינערונגען פֿון סויטה אפֿריקא איז גוי איך ערצעהלען מיינע בענעבענהייטען. טרעפֿונגען אונד פאַסירונגען וואס מיט מיר האט נעטראפֿען אונד זאַסירט דיא לעצטע 25 יאהר זינט איך בין געקומען אין סויטה אפֿ־ ריקא, האב איך פֿאר נעטהיג אונד זאָגאָר פֿאַר וויכטיג נע־ פֿונען צוערשט איך אָבצושילדערען סויטה אפֿריקא. איך וועל איך ערצעהלען וואס סויטה אפֿריקא איז געווען אַמאָהל אונד וואס סויטה אפֿריקא איז היינט.

עס איז אן אלטער כלל:— „אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו" — אורטהייל ניט דיין פֿרוינד ביז דו וועסט קומען צו זיין אָרט. קוים וויל מען וויסען וואס יענער איז; וואס יענער טהוט; וויפֿ ער לעבט אונד וויא ער־ ווירקט, סיי אין זיין מאַטריאַלישען, סיי אין זיין מאַראַלישען צושטאַנד, מוז מען ערשט צו איהם אהיים געהן. אונד זעהן זיין אָרט אונד שטעללע וויא ער לעבט, צווישען וועמען ער לעבט און כיט וועמען ער האַנדעלט. אונד אזוי וויא דער הויפֿט פרוגצוס פון מיינע עראינערונגען פֿון סויטה אפֿריקא איז גוי צו בעשרייבען דיא לאַנע פֿון דיא אידען אין סויטה אַפֿריקא, האב איך פֿאר נעטהיג געפֿונען פֿריהער צו בעשרייבען דעם אָרט אונד שטעללע, איך מיין דאס לאַנד מיט איהרע בע־ וואוינער, דיא פראדוקטען פֿון דאס לאנד אונד דיא זיטען פֿון אוהרע פֿעלקער אונד שטאַמען, אוהר האנדעל אונד וואַנדעל; זייער לעבען אונד שטרעבען אונד זייער היסטאָריע בקיצור, דאן וועל איך קומען צום פֿאָרטועטצונג פֿון מיינע עראינערונגען אין סויטה אפֿריקא.

צוערשט וועל איך אויך א קורצע בעשרייבונג געבען פֿון דער קייפ־קאָלאָני.

דער שטח פֿון גאַנצקייפ קאלאָני, בעשטעהט פֿון 213,936 קוואַדראַט מיל, אדער אומגעפֿעהר צוויי מאָהל אזויא גרוים ווי א גאַנץ בריטאניע אונד אייערלאנד צוזאַמען.

דיא קייפ קאלאני איז בענרעניצט אין אָסטען (מזרח) פֿון אומאַטא ריווער אונד ציהט זיך אויעק ביז צו דער שטאָדט אומאַטא, פֿון דאָרט ציהט זיך דער גרענעץ לייגג אויס ביז אָסט גריקוואַלאַנד וועלכע מהיילט זיך פֿון פאָנדאָלאנד; אונד ציהט זיך אויעק ביז אומוואַנא ריווער, וועלכער בעריהרט אויך דעם גרענעץ פֿון נאַטאל. פֿון דאָרט לויפֿט דער גרענעץ ביז דעם אומצוקאָלא ריווער אונד נאָרדליך ביז צו די דראַקענ־ בערגער קייטען־געבירגע און ענדיגט זיך ביז אָראנדוש ריווער.

דיא בעפֿעלקערונג פֿון דער קייפ קאלאני, לויט א ויכערע סטאַטיסטיק, בעשטעהט פֿון קוים 3 אונד א האלב מיליאן אייגוואָהנער, צוואַמענגעזעצט פֿון פֿערשיידענע נא־ ציאָנען שטאַמען (שבטים) אונד ראַסען, דער גרעסטער צאָהל פֿון דיא וויסע זיינען דיא בוערען אונד ענגלענדער.

דיא רייזענדע וועלכע קומען צום ערשטען מאהל מיט דיא שיפֿען פֿון אייראפא אין קייפטאנער האָקס [האַפֿען], ווערען שטאַרק פֿערוואונדערט אונד ענטציקט קוקענדיג אויף דיא הויכע שטוילע בערג; וועלכע רינגלען ארום די שטאדט

פון דרייא זייטן. דער טיבעל-מאָגנטן (טאַפּל בערג) איז דער העכסטער אונד האַלט 3852 פֿוס חויך איבער דעם שטח פון ים. וואַלקענס אימשוועבן כמעט שטענדיג זיין טהורם-ארטיגען גיפֿפּעל אונד דער גאַנצער באַרג ווערט איינגעהילט וויא אין א געדיכטע ווייסע קאַלדרע. נאך איהם קומט דער לייאָנס העד [לעווענקאָפּף] וועלכער איז 2500 פֿוס חויך אונד דער דעווילס פוק [טייפֿעלס שפּיץ] איז 3315 פֿוס חויך, אונד אזעלכע פֿעלזיגע קייטענגעבירגע ערהויבען זיך כמעט אי אנין קיפ קאָלאָני, ווייא איך וועל שפּעטער בעשרייבען.

דיא קיפ קאלאני בעזיצט גרויסע אין בעקוועמע האַפֿעי פלעצער. דער גרעסטער דאָק (האַפֿען) איז טיבעל-בעי אין קיפטאון, וואו דא קומען אן טענגליך שיפֿען פון דער נאנצער וועלט — סאימאנס-בעי אדער סאימאנסטאון ליענט נאָהענט בייא טיבעל בעי און איז דער סטיישען פון דיא ענגלישע נייווי (קריג שיפֿען). סאימאנסטאון איז א קלייגע שהענע האַפֿען שטעדטיל וואו דיא קריג שיפֿען פֿערזארגען זיך מיט פראוויאנט און אללעם וואס איז נעטהיג. דער נעגענד ארום סאימאנסטאון בעי איז רייצענד שהען, מאהלעריש און נעזונד.

מאָסעל-בעי, וואס ליענט האַלב וועגס צווישען קיפ טאון און אלגא-בעי, איז אויך א האַפֿען פון בעטראכטליכער וויכטיגקייט, דען ער דיענט אלס צענטראל האַפֿען פון דער קיפ קאלאני.

אלגא-בעי; אדער פּאָרט עליזאבעטה, איז דער הויפּט האַפֿען פון דיא מיטטעללענדישע און אָסטליכע דיסטריקטען, וועלכער בעזיטצט א גוטען אנקער גרונד פֿיר דיא גרעסטע שיפֿען. דער האַפֿען פּארט עליזאבעט ליענט אין דער מינדונג פון קאווויע ריווער און בעזיצט אויך א גוטען אנקער גרונד אום גרויסע סטימערס און זעגעל שיפֿען צו פֿעראנקערען.

איסט לזנדאן; א מגדונג פון באָפֿלא ריווער, א אי איינער פון דיא מערקענסווערטהע אונד בעדייטענדסטע האַפֿענס אין דער קיפ קאלאני. דארט נעפֿינען דיא שיפֿען א זיכערען אנקער פלאץ און בעזאהרגען זיך מיט דיזוויהוועהיקם טע פרעפאסען פֿיר ווינטער ווייטערדיגע רייזען. איסט לאנדאן איז א לעבהאַפֿטער ביזנעס פלאץ און מאכט גרויסע אימפּאָרט און עקספּאָרט ביזנעס מיט אייראפּא, אמעריקא און אוסטרליען.

דיא קיפ קאלאני בכלל איז זעהר רייך אין אללע זאָרטען פראָדוקטען און מינעראלען, אין גאָלד, זילבער; קופער, שטיינקויהלען; דיאמאנטען, סאַלפעטער; וואָלל; פֿעל; שטרויס פֿעדערען, ווין, פרוכט און נעוווולה. דער הויפּט פראָדוקט איז וואָלל; דען טויזענדע פֿאַרמערס בעשעפֿטיגען זיך בלויז מיט פֿיה-צוכט, מיט שעפֿסען און ציגען (שקאפע און באָקע) און ליעפֿערען יעהרליך הונדערטע טויזענדע באַלען וואָלל און אַנגאָרא האאר (א מין ציעג מיט לאנגע ווייסע ווייכע האָאָר) אויף דיא אירָאָפּייאישע מאַרקאָטס.

שוין אין יאהר 1831 האבען זיך פֿיעלע פֿאַרמערס בעשעפֿטיגט בלויז מיט פֿיה-צוכט; און האבען שוין דאן 12 טויזאנד באַללען וואָלל אווָאָקנעשיקט אויף דיא אירָאָפּייישע מאַרקעטס, אונד דערפֿון איז ארויסצוזעהן, דאס דיא קיפ-קאלאני איז שטאַרק נעאיינענט פֿיר פֿיה-צוכט אונד האט א גלענצענדען צוקונפֿט.

דער צוויטער ווייטיגסטער אויספֿוהר ארטיקעל איז דיא שטרויס פֿעדערען, וועגען וועלכע איך וועל באריכות בעשרייבען אין א בעזונדערען קאפּיטעל.—

מיט פֿישערייי בעשעפֿטיגען זיך אין דער קיפ קאלאני צעהנדלונג טויזענדע האָטטענטאטס און קיפ באָיס. דאס מיינסטע פֿיש, איבערהויפּט „שנוק". ווערען נעטרוקענט אדער נעפּוקעלט אין נאך אנדערע לענדער עקספּארטירט.

דיא קיפ קאלאני איז רייך אין נאך מעהר פֿראָדוקטען וועלכע ווערען דורך יאהר פאר מיליאנען פונטען עקספּעדירט נאך אנדערע לענדער. עס ווערען היער די בעסטע און גרעסטאָקפּאָלסטע פרוכט קאנפּעקטורען פערפּערטיגט פון

אללערליי פרוכט און נארטען נעוויקסען. דאס ווערט אין טינס (בלעבענע כלים) פֿארטאכט און נאך אייראפּא נעשיקט

דיא הויפּט אינדוסטריע פון דער קייפּ קאלאני, איז דער ווין-בוי אדער וויא דיא בוערשע פּארטערס רופען עס „ווין בוּרדערי". טויזענדע פֿארמערס ארום קייפּטאון אונד אין דיא דיסטריקטען פון פּאַרל, ווּעללינגטאן, ווּאושטער ראָבערטסאן, שירעס, מאָנטאגו, פֿרענץ הוק, קאנסטאנציע אוו"ו בעשעפֿטיגען זיך אויסשליסליך בלויז מיט זייערע ווייּנגערטנער. זייא פֿאַבריצירען זעלבסט די בעסטע ווייּנען און ברענדיס, זייא מאכען אויך ווין־עסיג, ראזינקעס און קארינטען און פֿערקויפֿען עס אויף דיא מאַרקעטס פון דער קייפּ קאלאני און מראנסוואאל צו ריא גרויסע ווין מערטשאנטס, וועלכע עקספּעדירען עס נאך דיא אירופּייאישע לענדער.

דיא ערשטע ווין פֿאַרמערס, וועלכע זיינען אהער אריבער נעקומען אין יאהר 1659 פֿון האלאנד און נידערלאנד האבען אין אנפֿאַנג פֿון זייערע ווייּנגערטנער קיין נרויסען ערפֿאלג ניט נעהאט, דען דער היעזיגער באָדען איז זייא נעווען נאך אונבעקאנט. שפּעטער אבער האט זיך די ווין אינדוסטרי פֿערשטאַרקט און פֿון יאהר צו יאהר האבען די ווין בוערן אננעהויבען גרעסערע פֿאַרשטיטע צו מאכען, ביז אין 1880 האט דיא סטאַטיסטישע אויפֿנאַהמע פון די קייפּ ווייּנגערט נער נעצייגט, דאס אומנעפֿעהר א הונדערט מיליאן ווייּנשטאָקען נעפֿינען זיך אין דער קאלאני אליין, און זיי־טדעם האט זיך נעווּעהנליך דיא ווין אינדוסטריע מיט נאך טויזענדע מיליאנען ווייּנשטאָקען פֿערמעהרט.

דיא ווייּנגערטנער פֿון דער קייפּ קאלאני בעשטעהען אויס פֿינף מינים ווייּנטרויבען, נעמליך: די נעווּעהנליכע גרינע ווייּנטרויבען; דיא האַנעפוּט טרויבע, דיא שטיין טרויבע, דיא רויטהע מוסקאדעל טרויבע און דיא ווייסע מוסקאדעל טרויבע. דער שטח פֿון דיא ווייּנגערטנער אין גאנץ קייפּ קאלאני בעטראנט ביז היינט איבער 50 טויזענד אקער לאנד.

אין יאהר 1872 האט דיא קייפּ קאלאני בעקומען דאס רעכט פֿון א פֿעראַנטוואָרטליכע רעגיערונג, אבוואהל דיא בריטישע קראָנע בעזיצט נאך אימער דאס אללגעמיינע רעכט צו בעשטעטיגען נאָווערנערס און שטאַטסמענער, נעזעצנעבונגען און די פּאָליטישע אויפֿטראגען צו פֿערהאַנדלען דאס מיניסטעריים מיט דעם קאבינעט בילדען צוואמען מיט דעם נאָווערנער פֿון יוניאן סויטה אפֿריקא, דעם אויסאיבענדען ראטה, וועלכער בעשטעהט אוים א קאלאניאל סעקרעטאר קרוין אַנוואלם, א הויפּט פֿינאַנס מיניסטער און א סעקרעטאַרי פֿיר דיא אננעלעגענהייטען פון דיא אייננעבאָרענע. אללע דיעזע מיניסטארען האבען בעשטענדיגע אונטערסעקרעטארען.

דער נעזעצנעבענדער קערפּער פון יוניייטעד סויטה אפֿריקא, בעשטעהט אוים צווייא הייזער אדער אין פּארליא־מענט, נעמליך, „די אונטערהויז" אדער „הויז אף אַסעמבלי" בעשטעהענד אוים 74 מעמבערס אין דאס „אָבער הויז", צוא־מענגעשטעלט פֿון 22 סענאטארען; וועלכע זיינען בערעכטיגט אויף'ן טיטעל „האָנאָרייבל".

דער פֿערטהעד גונגס קערפּערשאַפֿט פֿון דער סויטה־אַפֿריקאַן יוניאָן בעשטעהט אוים פֿרייוויליגע פֿאָרסעס צוזאמען נעשטעלט פֿון קאוואלעריע; אַרטילעריע; אינפֿענטעריע אונד דעפענין פֿאָרסעס.

אונזערע אידען אין סויטה אפֿריקא, זייער לעבען און שטרעבען, זייער האנדעל און וואַנדעל, איז ענג פֿערבונדען מיט דיא פֿאַרטעס (בוערן). דיא נרעסטע אידישע קויפֿלייטע דיא נרעסטע אידישע מערטשאַנטס, אימפּארטערס אונד פֿינאַנסיסטען, זיינען דורך דיא אויפֿאַכע בוערען צו זייערע הויכע שטעלונגען נעקומען. דיא בוערען האבען זיי צופֿעראַנ־קען זייערע רייכטהומער און קאַמערציעלע פֿאָרשריטע וואס זייא האבען נעמאכט אין סויטה אפֿריקא, און אויא וי דער בוער און דער איד זיינען דיעזער מדינה צווייא קאָנטראסטען,

אויף אין סוביעקט (שני הפכים בנושא אחד); רעכען איך, ראם דיא לעזער פון סיינע ע־אינערונגען וועלען נעווים אינטערעסע נעפינען וועג איך וועל זייא אין נעכסטען קאפיטעל אביסעל באריכות בעקאנט מאכען מיט דעם כאראקטער און פאמיליען לעבען פון דיעזען מערקווירדיגען פאלק.

— צוואנציגסטער קאפיטעל —

דער בוער צוהויז און אין פעלד.

קיין פאלק אויף דער ערד איז מיט זיין לעבענסווייז נים אזוייא עהנליך צו דיא אלטע העברויאישע פאטריאַרכען, אלם דיא בוערען. זייא לייגען דעם נרעסטען ווערטה אויף סטאדעם און פיה, דיענען נאט אין דער שטילקייט פון דער ווילדערנעם און ווייזען אפט נרויסע; שטארקע און אונבעהרשטע ליודענשאפטען, וויא מען נעפינט בייא די אוראלטע ביבלישע פערזאנען. דער ביבעל (תנ"ך) איז דאס בוך וואס מען נעפינט בייא א בוער ניכער אלם אירגענד אן אנדער בוך. פון וויסענשאפטען, קונסט און קריטיק, האט מען בייא בוער קיינע פארשטעלונגען. אליין אין פעלד, אין די שטילע טהאלען און ערטערוויי נאך ארומנערינגעלט מיט ריעזינע בערג, נעפינט זיך זעהר זעלטען דער אלטער נאט פון דעה אלטער ביבעל מעהר אבקלאנג אלם דער נייער נאט פון דיא קריסטען, דיא פארצויטונג בילדער פון דיא פאטריארכען אין זייערע אלטע האללענדישע ביבעלם מוזען האבען פאר זייא פיעל מעהר בעדייטונג, פיעל מעהר מינונג אלם פיר דיא ענינג וואס זיינען פיעל וויכטער פון א נאטור־לעבען.

אום ריכטיג צו פערשטעהן דעם בוער פון סוויטה אפריקא, מוז מען פריהער בענרייפען זיין מהעאלאגי, זיין אמונה, וואס בעהערשט איהם אין אללע זיינע האנדלונגען און לעבענסארט. עס שיינט, דאס וועג דיא ערשטע בוערען זיינען אננעקומען אין סוויטח אפריקא, האבען זיי זיך פארנעשטעלט אז זייא וועלען קומען אין ירושלים. זייא האבען, וויא עס שיינט נעלעזען אם ליעכסטען דעם אלטען טעסטאמענט, בעזאנדערס דעם ספר יהושע, וואו נאט היים נענים דאס פערשפראכענע לאנד און פערניכטען דיא היידען, אזן אין דיא איינגעבארענע אפטענטאטען און קאפערען האבען דיא בוערען נעזעהן דיא היידען. נאך עד היום קוקען זייא אויף דיא שוואַרצע פנים־ער מיט זעלטענע פעראכטונג אזן פיינדשאפט.

די בוערען האבען זייערע פארמס, שטעדט אזן דערפער, נענעבען ביבלישע נעאמען, וויא למשל, בית לחם, באר שבע, גבעון, נצרת אז"ו. א נרויסען טייך האבען זיי א נאמען נענעהנילום אדער נילשטראם. דיעזע בעטראכטונגען זיינען יעצט בעזאנדערס אינטערעסאנט פיר אונז אידען. דערפאר וואס דיא רוססיש־אידישע אויסוואנדערונג פון רוסלאנד, שיינט הייטיגע צייטען צו זיין נעריכטעט נאך יענע בוערען מדינה אין אפריקא.

דער רוסישער ארטהעדאקסישער איד, וואס איז אויך אין דער ביבעל צו הויז, דארף זיך קענען נוט פערטראגען מיט דעם בוער. אויף סוויטה אפריקא מעג אלזא באמת מקוים ווערען דער אלטער אידישער כלל; דאס תורה איז ד·א בעסטע סחורה, אזן דורך דיא נעמיינשאפטליכקיים מיט רעם בוערען פאלק אזן דער בעקאנטשאפט מיט דעם ביבעל, קענען רוסיש

זידען דאָ פֿיעלייכט האבען א בעסערע תקומה ווי מאנכע אנדערע פֿרעמדע איינגעוואנדערטע.

דער זונטאג איז בייא דעם בוער דער היילינסטער טאָג, עס איז דער בוערישער שבת. אין וואהרען זיינען פֿון וואָרט. ער דאַרף אום זונטאג קיין זאך נים מהאָן און אַרבייטען ער לאָזט זיינע קנעכט און דיענערשאַפֿט אויך נים אַרבייטע אללע וועלכע זיינען אין זיין רשות; אונטער זיין השגחה אויף זיין פֿאַרם און אויפֿן פֿעלר, טוען דעם נאָנצען טאג זונטאג רוהען, האלטען שבת. דער וואס ארבייט זונטאג איז א הייד [קעצער]; אן אָפּיקורס, וועלכער גלויבט נים אין הערר יעזוס און איז בייא דעם בוער זעהר פֿעראַכט. דעם נאנצען זונטאג פֿערברייננט דיא נאנצע בוערען-פֿאַמיליע צו הויז אין נאָטס-דיענסט; אין תפֿילות און תחינות צו הערר יעזוס; ער זאלל היטען זייערע שעפסען פֿון דיא יאַקאָלס (פֿיקס) און זייערע פֿעלדער פֿון דיא היישעריגען, אן דעם נאנצען זונטאג זיינען זייא אבנעזונדערט פֿון אללע וועלטליכע אינטערעסען. מאנכע זונט־אָנס קומען זיך צוזאַמען אויף איין פלאַץ דיא אללע ארומינע בוערען-פֿאַמיליען פֿון נאנצען נעגענד אָבצוריכטען „נאָטעדיענסט". איינער. דער לסדן; דער פֿרימסטער פֿון זייא, לעזט פֿאָר פֿערשוידענע קאַפּיטלעך פֿון אלטען און נייעם מעסטאַמענט, אללע ווענען היילינע זונטאגס לויעדער, מען פֿאַלט כורעים און מען איז מתפלל ביז פֿאַר זונן אונטערגאַנג דאן טרינקט מען קאָפֿע, מען סמויקט־א פייפ און מען פֿאָהרט זיך פֿאַרנאַנדער יערערער אויף זיין פלאַץ.

דער טענליכער לעבענס פֿיהרונג: דער טענליכער לעבענס־פראָגראַם פֿון סוטה אפֿריקאנישען בוער, איז נאָנץ איינפֿאַך און פשוט. זעקס אוהר אין דער פֿריה שטעהען אלע אויף. מען דאוועט אָב תפֿילת שחרית; מען זונגט א פסאַלעם און מען הייבט אָן צו טרינקען קאָפֿע.— קאָפֿע איז בייא דעם בוער זיין לעבענס נעמראַנק; ער קען אָהן קאָפֿע נוט אויסקומען, א בוער אָהן קאָפֿע פֿיהלט זיך אונצופֿרידען, אָנגענעריפֿען און קען כמעט אָהן דעם עסן נוט לעבען, ער קען נעהן אדער רייטען מיילען ווייט אום צו בעקומען צו קויפֿען ערגעץ וואו קאָפֿע. וען א בוער האט קאָפֿע, איז ער בעזאָרגט מיט אלעם און איז צופֿרידען מיט אלעם, און אז ער זעטצט זיך טרינקען קאָפֿע, איז דאָן השתיה כדת. א בוער קען אויסטרינקען א דאָזען קאָפֿע אדער „קאָמיקעס" (א מין שיסעלע) קאָפֿע איינע נאך דיא אנדעטע, ער איז זיך נוט מקפיד מיט צוקער אדער אָהן צוקער, מיט מילך אדער אָהן מילך, אבי קאָפֿע. פונקט 12 אוהר ווערט בייא יערען בוער נעגעסען דינער, אום 1 אוהר טרינקט מען וויעדער קאָפֿע, און מען לייגט זיך אביסעל צו. אום 5 אוהר טרינקט מען טהיי, דאס מיינסט „באָשעס טהיי", א מין ברוינע בלעט־לאך וואס וואָקסט ווילד אין געוויסע פֿעלדער צווישען דיא בושעס. אום 7 אוהר נעהט מען צו סאַפּיר, און געוועהנליך ווערט וויעדער קאָפֿע נעטרונקען.

די הויפּט שפייז אין א בוערישע הויז איז שעפסען אן ציענען פֿלייש, ווענג ברויט, אבער א כך פֿאַמפון; א מין קירבים פון וועלכען עס ווערט נעקאָכט א זיסער ציטעס; און בעבלאך זופ. מיט דעם פֿלייש אליין זיינען זייא זיך אויך נים שטאַרק מקפיד; עס קומט נים דאַרויף אָן אויב עס איז פריש אדער אביסעל צוגעלעגען, דען דער בוערישער ריח הניחוח כיז בטבע נים אזוי צאַרט און עדעל, מהערע בוערען עסען זאנאר דעם פֿלייש פֿון א האלב נע'פנר'טען שעפס אדער פֿון א ציעג, וועלכע זייא נעפֿינען שטענדיג אין פֿעלד צו־ריסענע פֿון דיא יאַקאָלס. רינדער פֿלייש נעברויכען זיי זעהר זעלטען; וויל דער אָקס און דיא קוה איז בייא זייא זעהר טהייער און ברויכבאר צו זייער בורדערוי (לאַנדווירטשאפֿט), יען אבער א בהמה ווערט קראַנק און האלט שוין בייא דער

דער נסיסה, דאן איז דער בויער מקריב את פני הרעה און שלאַכט איהר פֿאר זיין הויזליכען נעברויך, און דאן ווערט נעגעסען רינד פֿלייש כיד המלך און פֿון די איבערנעבליבענע שטיקער נבלה ווערט נעמאכט „בילטונג" (דאַרפֿלייש), וואס עס קלעקט זיי פֿאר א לאנגע צייט, און בייא נעלענענהייט פֿארקייפֿען זייא אויך שטיקער דערפֿון צו דורכרייזענדער; פֿערזיכערענדיג זיי דאס עס קומט פון א נעווענדע פֿעטע בהמה. דערפֿון איז הערויסצוזעהן, דאס דער בויער איז ניט קיין נרויסער מקפיד אויף מרפות ונבלות.

דער בויער איז בטבע זעהר פֿויל צו דער ארבייט, ער איז נאַכלעסיג אין זיין בוידעריי, פֿארלאַזט זיך אויף זיינע קנעכט די חאַמטענטאַמס און אליין טהוט ער כמעט נארנישט. דיא אינציגע ארבייט וואס דער הויז ווירטה איז מחויב צו טהאָן, בעשטעהט אין דעם איבערצייהלען דיא שקאַפע און באַקע (שפסען און ציענען), וואס דער הירטה בריינגט פֿאר זונן אונטערנאנג פֿון פֿעלד און טרייבט זיי אריין אין קראַאל (א שטיק פלאַץ וואס איז ארומנעצאַמט מיט שטיינער און ליים), אום ער זאל יעדען טאג וויסען וויפֿיל ער פֿערמאַגט קויפֿ פֿעהלט איהם א שעפסעלע פון דער סטאַדע, דאן לאַזט ער אויס כע חמתו אויף דעם ארעמען שקאַפ וואכטער און ער יאגט איהם צוריק אין פֿעלד זובען די פֿערלאַרענע שעפעלע

בכלל בעהאנדעלט דער בויער זייע שווארצע קנעכט זעהר באַרבאריש. ער האלט זיי פֿאר שקלאַפֿען און האט מיט זייא קיין מיטליד. ער לאזט זייא טהאָן די שווערסטע ארבייט שטעהענדיג איבער זייא מיט דעם בייטל אין האנד, פונקט וויא א רוסישער קאָזאק מיט דער נאַגאַיקע. דער האַמטענטאַמ אדער דער קאַפֿער איז בייא בויער פֿערהאַסט, פֿעראַכט, ער בענוצט איהם צו כל עבודת פרך און בעטראכט איהם אלס א בעשעפֿענים וואס שטעהט פֿיעל ניעדריגער פֿאר ויסען מענשען און וועניג העכער פון דיא טהיערען.

ארומנעהענדיג טאג און נאכט שלינג און שלאנג, פוסם און פאסט, טרינקענדיג קאַפֿפֿע און סמוקענדיג זיין פייפ, זוכט דער בויער זיין צייט צו פֿערטרייבען דורך גרינגע ארבייט און בעשעפֿטינונג. טאכט „פֿעלסקונע" (א מין לויכטע שוך אדער פאנטאַפֿעל פֿון שטיקלאך לעדער איינענע נעגאַרבטע) פֿיר זיך און פֿיר דיא נאנצע פֿאמיליע, ער פֿאַרריכט דיא „טייע" (האַרנעס, שפאַנגעציינ) און דרעהט בלעטטער טאַבאַק אין ראַלען, אדער נעהמט זיין „רוהר" [נעווועהר] און נעהט ארום אין פֿעלד צווישען בערג און טהאַלען יאַכטענדיג און מיט אזעלכע גרינגע ארבייט פערברענגט ער דיא צייט אום ניט משונע צו ווערען אומנעהענדיג לידיג.

דאס רוב בויערן קינדער וויסען ניט ביז 13 יאהר פֿון קיין שום אונטערריכט, ערסט צו 14 יאהר נעהמט מען זיך שטרענג זייא צו לערנען לעזען און שרייבען. נעווועהנליך דיא דאַטשעש שפראַך, א מין האַללענדישער זשאַרגאַן וואס איז צוואַמענגעזעצט און צוואַמענגעמישט פֿון פֿערשיידענע שפראַכען, א מין בבל־לשון, זאַ אייך אין דעם רעליגיאנס אונטערריכט. יונגע בויערן באַים פֿון 18—20 יאהר, וויסען ניט פֿון קיין אנדער זאך אלס סמוקען א פייפ און רייטען צו פֿערד מיט'ן ביקס אויף ן פלייצע.

דער הויפט נעראַנק וועלכער בעשעפֿטינט דעם יונגען בויער, בשעת ער ווערט אלט 20 יאהר, איז צו גרינגרען פֿיר זיך זעלבסט א פֿאַמיליען לעבען. אבער פֿון וועללען בין טהאָן נעהמט נאך א לאַנגע צייט. דער יונגער קאַנדידאַט אויף א חתן צו ווערען. בעזיטצט אפֿילו זיינע איינענע שעפסען באַקע; פֿערד; דאַנקעס און א שפאַן אַקקען, אבער וויא זאל ער בעקומען א כלה, דיא בעשערטע וועלכע זאל פֿאר איהם

זיין א פאַסענדער זיוג, מוז ער צוערשט גענויא זיך ערקונ־דיגען וועגען דעם מאַטריאַלישען צושטאַנד פון דאם מיידעל מיט וועלכע ער האט בדעה זיך צו פֿערלאָבן. ער מוז צו־ערשט וויסען וועלכע אייגענשאַפֿטען זיא בעזיצט, וויפֿעל שעפסען און אָקסען איהר פֿאטער וועט איהר אלס נדן גע־בען, צו איז זיא א געזונדע און צו וועט זיא זיין א ריכטיגע וירטהין אין הויז.

אום דאם אללעס זיך גענויא צו ערקונדיגען: פֿאנגט ער אָן עפֿטער צו קומען „קיר" (צוגאַסט) ביי דאם מיידעל, געהט ארוים מיט איהר שפּאַציערן אין פֿעלד, אין ער קען מיט איהר אָבזיצען גאַנצע נעכט ניט רידענדיג אייגער צום אַנדערען א וואָרט, מען קוקט זיך בלויז אייגער דעם אַנדערען אין דיא אויגען, און דורך זייערע שטומע געפֿיהלען וועדט ענדליך דיא ליעבע ערקלעהרט, אָהנע וועדטער אונד אָהנע מאַנכע ליעבעס קאַמפּלימענטען. אום אויסצומיידען אועלכע אומשטענדען, זיקווימירט אינטער פֿיעלע בויערן־פֿאַמיליען דאם מיינסטע אונטער דיא טראַנסוואַלער־בויערן, דער פֿאַ־צייטיגער מנהג, זיך משדך צו זיין וועו דיא קינדער זיינע נאך קליין, אוויא, אז חתן־כלה האבען שוין מעהר ניט וואס צו טהאָן, זייל דער זיוג וועדט בעשטימט פון דיא עלטערע. און חתן־כלה בלייבט מעהר ניט איבריג, נור דורכצומאכען דיא לאַנגווייליגע צערעמאָניעס. וואס דער חתן מוז דורכמאַכען ביז ער ערוועדבט זיך דיא כלה פֿאר א וויב.

.....

דיא בויערן היזער אדער פֿאַרמס אין נאטאל סויטה־אפֿריקא בכלל, ליענען דאם רוב זעהר וויט אויסן פון דאם אנדערע. מען דאַרף מאַנכע מאָהל פֿאַהרען 3—4 מייל צווי־שען בערג אוו טהאָלען ביז מען קומט צו א פֿאַרם. זיך צוי־זאַמענקומען אין געזעלשאַפֿט פאַסירט זעהר זעלטען, אויך וויסען זייא ניט פון פֿאַמיליען ימים טובים, פון בעללער, פֿאַוטיעס אן פיקניקס און פון אויכפֿאָהרען אויף א לוסט־ריוע, אויף א וואקיישען אן אנדערע תענוגים. דער נאנצער בויערישער פערנניגען איז זיין בורדערי, אויפֿצופֿאַסען דיא שאָף און רינדער, אויף דיא גערטנער אכטונג צו גיבען עס זאל קיין וואסער ניט פעהלען, און אין זיינע רוהיגע שטונדען פֿערברענגט ער אין זיין היים אין זיין פֿאַמיליען־קרייז, מען ערצעהלט זיך טעשיות פון פֿאַרצייטען אן דיא וואונדער פון היינטיגע צייטען.

דיא סויטה אַפֿריקאנישע בויערן בכלל, זיינען זעהר געבענשט מיט דער ברכה פון פּריה ורביה, מיט קינדער. עס גיעבט בויערן, וועלכע האבען 12—15 קינדער פון איין פֿרויא, אן אללע קינדער, פון קליין ביז גרוים, זיינען ביא איהם ליעב אן טהייער וויא זיין אייגענער לעבען. שטאַרבט בי'ן בויער א קינד, קלאָגט ער ניט צופֿיעל, געשטאַרבען בע־גראָבען אן באַלד פֿערגעסען, דען ער גלויבט באמונה שלמה, דאם דער געשטאָרבענער קומט באַלד ארויף אויף־ן היטעל אונטער דיא פֿליגלען פון הער יעזוס; אן דארט אויבען איז דאך איהם פֿיעל בעסער וויא אונטען צווישען דיא זינדיגע איך קען פערזאָנליך א בויער, א געוויסער די פֿלעסים פון שפרינגפֿאָנטין, א פֿאַרם אין דער קאַראָו, וועלכער האַט 23 קינדער, 15 זיהן אן 8 טעכטער, אלע זיינען בי'ן לעבען, דאַרונטער זיינען געווען 6 צווילונגס, אלע פון איין מוטער, ער איז היינט 65 יאהר אלט אן האט שוין 83 אייניקלאך דיעזער גרויסער בעל מטופל איז זעהר שטאָלץ מיט זיין דור אין זייענדיג אליין זעהר ריך, איז זיין גרעסטער פֿערגניגע שטענדיג אומצופֿאָהרען צוגאַסט ביי זיינע קינדער אן איי־ניקלאך וועלכע וואָהנען אויף בעזונדערע פֿאַרמס, אום צו פֿערבריינגען ביי יעדען אפאָר טעג. איך האב אויך געזעה דיא גרעבענשטע מוטער פון דיא 23 קינדער; א שטאַרקע 60 יעהריגע בויערעטע מיט אן אומגעלומפערטען גרויסען גוף; וועלכע האלט זיך נאך פֿאר יונג אן בעדויערט וואס זיא האט צו פֿריה אויפֿגעהערט צו קינדלען.

דער בויער איז בטבע זעהר אַבערגלויביש, ער איז א גרויסער מאמין אין אוננאטירליכע ערשיינונגען, אין אונגעוועהנטליכע פאַסירונגען און איז א גרויסער פחדן פאר בייזע גייסטער, רוחות, שדים און מכשפֿים, און מען קען איהם אללעם אייגריידען. ער גלייבט זעהר צו הערען נייעס וואס עם טהוט זיך אויף דער ווייטער וועלט. ערצעהלט איהר איהם באַלד מעשיות פֿון יענער זייט ים (אויסלאַנד די סיע) גלויבט ער אייך אז דאס איז תורת לאַקשען, וועלט איהר ביי א בויער קונה שם זיין, וועלט איהר בייא דיא בויערעס בעפֿינען לייטזעלינקויט אין איהרע אויגען, זאלט איהר זיי ערצעהלען וואס מעהר נייסטער געשיכטען, מירא'דינג נעשעהנעסטען פון לילית און אשמדאי, פֿון פֿערשאַלטענע בת מלכהים הינטער דיא הרי חושך אין פֿון דיא קליינע מענשעלאך הינטער'ן סמבטיון, זיי וועלען אייך צוהערען מיט גרויס איבערראַשונג; און וועלען אייך שוין דאן נעבען א משאַנז עפעס וואס פֿון אייער פֿעקעל „נעחושע" (סחורה) צו קויפֿען. אינריידען א בויער דאס למשל ענגלאַנד מאכט יעצט א פֿוטפאַט (א שטיג) פון קייפטאן ביז לאנדאן איבער די חרוט דאַם (דער גרויסער ים), באופֿן מען זאל ניט דערפֿען געהן מיט א שיף און יעדערער וועט קענען אוועקרייטען אויף א פֿערד פֿון דאנען ביז אהין, וועט אייך אנקומען זעהר גרינג, און וועט אייך בלוזו שטעלען די פֿראַנצ וואו מען קריגט רייטענדיג איבער'ן ים — פֿור (פֿאַראַדוש).

ארומואַנדערענדיג איבער פֿיער יאהר צייט אלסר „שמוים" (טאַכער) מיט א קאר סחורה צווישען דיא בויערן אין דער קייפ קאלאָני (ווי איך וועל אייך שטעטער ערצעהלין), האב איך די געלעגענהייט געהאט דעם כאַראַקטער פֿון די בויערן גרינדליך קענען צולערנען, איך האב דיא בויערישע נשמה דורך אונדורך דורכגידרונגען, און איך בין נעקומען צו די איבערצייגונג, דאס אלע דומהייטען און אידיאָטסטוט וואס מעהרערע רייזענדער ערצעהלען אונז פֿון זייא איז נוט איבערשריבען. — איך בין אמאָהל; רייזענדיג דורך דיא רוהע זיעלדס (רוטהע פֿעלדער, א גרויסער פֿלאַכע- געגענד טיף אין דער קאַראָ) געבליבען נאכטלעגער בייא אן אלטען בויע- א געווייסער דע פרי. וויצענדיג פֿון אוועג נאך סאַפיר בייץ טיש, האט דער אלטער בויער מיר געבעטען אך זאלל א־ם ערצעהלען די בעזקירענעם (פאַסירונגען) פֿון מיין רייזע אויף'ן שיף קומענדיג פֿון די אנדער לאנד נאך די קאפ. דיא בויערעס, דיא זיהן און טעכטויער האבען אויסגעשטעלט נאז און אויערען און איך האב זייא געניומען ערצעהלען אין א נאנץ גלויבנגילמיגען ערענסטען טאן, דאס ביז העלפֿט וועגס האט זיך דיא שיף נעגליטצט אויף'ן רוקען פֿון ים זעהר לייכט אונפֿלינק, פלוצלינג אבער האט זיא זיך אריבענגליטצט אויף א זאמד־באַנק אונד איז נעבליבען שטעהען וויא צוגענאַגעלט אין מיטען ים, דריא טעג זיינען מיר אזוי אבגעשטאנען אין טויט שרעק אונד אלע פאַסאשירען זיינען געווארען פֿערצווייפֿעלט. ענדליך איז דער קעפטיין געפֿאלען אויף א נוטע פלאַן, ער האט געהיסען די מאטראָזען זיי זאלען אראָבלאזען 80 פאָאָר אַקסען און זיי אריבשפאַנען אין שיף. זיין בעפֿעהל איז באלד אויסגעפֿיהרט געווארען און מיט דעם ערשטען שטויס פֿון לאנגען בייטשיש האט דער שפאן אָקסען דיא שיף אראָב געצויגען פֿון זאמד־באַנק און מיר זיינען בשלום אָנגעקומען אין דיא קאַפ.

— ניין, דאס ווילט זיך מיר עפעס ניט גלויבען — האט זיך דער אלטער בויער אָבגערופֿען, — ניין, דאס קען ניט זיין, דען וואו האבען זיי געקענט נעהמען אזא לאַנגען סוויפ (בייטיש) ער זאל גרייכען דיא פֿאָדערסטע אָקסען?... איהר הערט דעם שכר פֿון א בויערשען מוח? דיא גאַנצע מעשה איז בלי איהם רעכט געווארען, אבער דער בייטשיש איז פֿאר איהם געווען אבסעל צו לאַנג און דאס האט זיך איהסניט געווילט גלויבען.

איך האב אמאָהל ערצעהלט אין א בויעדען פאמיליע דאס גראָבענדיג אין דיא טיבעל מאָגטענס האט מען געפונען אן אייזערנעם קאסטען, אין וועלבען עס זיינען געלעגען

דיא זיעבען פּאָר הערנער פֿון דיא זיעבען פּרעה׳ס מאָגערע קיה און יעדער הָרן איז געווען זיעבען יאָר לאַנג. דיא גאַנצע מעשה בעצם האבען זיי אלע אנגענומען פֿאַר תורת לאָקשען, אבער זייער גרעסטער וואונדער איז געווען, וויא נרוים די קיה האבען געמוזט זיין מיט די 7 יאַרדיגע הערנער.

וויא איך האב אירָ פֿריהער בעמערקט, זיינען דיא בוערען בטבע פֿויל; נאַבלעסיג, פֿלעגמאַטיש אין זייערע וירטשאַפֿטליכע אונטערטענען, דאם איז בכלל א מהאַטואַבע זייער פּויכעלאגישע שוואַבע וויט. דאַגעגען אַבער זיינען זויא מהעטיג אונד טאַפֿער וויו עס קומט זיך צו פֿערטהערוגען זיך צו דעפֿענדען פֿון זייערען א פֿיינד וועלבער זוכט זייא צו טהאָן שאָדען. זאל למשל א יאָקאָל [פֿוקס] אדער א טיגער אַיינבראָכען אין זייער סטאַדע און אויסקויבען א שעפּס; א ציעג, וועט שוין דער בוער גיט רוהען און גיט ראַשען ביז ער וועט זיך אָן זיין האָב נוקם זיין. גאַנצע נעבט קען ער אבליגען אונטער א שטיין אדער אין א בוש מיט׳ן גלאַדער־נעם געוואָהר אין האנד ביז ער נעהמט ראַבע פֿאַר דאם בלוט פֿון זיין אונשולדיגע שעפּעלע. דער בוער איז א גענייטער שיסער, זעלטען וועט א בויר זאל שיסען אין צייל אונד גיט טרעפֿען, דער כיקס איז זיין רעבטע האנד, אונד אויף וועמען ער צילט אין שיסט איז דער זיכערער טויט. איך בין אמאָהל געשטאַנען מיט א בוער אין דיא וואַרעם באָק־פֿיעלד אויף זיין וועריף (נעהעפֿט), ער האט נעהאלטען זיין גלאדענעם פֿלינט אין האנד און מיר האבען גערערט וועגען סקיטערי [שיסערין]. פלוצלינג, פֿון הינטער א קראַאל איז רויסגאעקומען א גאַנצער רעגימענט היהנער אַן העהנער וועלבע זיינען נעווען וויט פֿון אונז אן ערך פֿון 200 יאַרד,

— וועט זיך מיט מיר פֿאַר א נייע פּויפּקע], זאגט צו מיר דער בוער; — דאם וועלבע הוהן אדער האָהן דוא וועסט מיר בעציבענען פֿון וויסטען אט פֿון דיעוע מחנה עופֿות, וועל איך ציעלען אין טרעפֿען; אויב נים, קריגסט 6 האַווער חערווע (בינטלאך האָבער) פֿאר דיינע אייזלען.

איך בין אויף דיא וועטע איינגעגאַנגען אונד האב איהם פֿון וויסטען בעצייבענט אויף א הויכען שוואַרצען האָהמיט א וויסען עק און א רויטהען קאַם. דער בוער האט אָנגעשטעלט זיין געווער, האט אָבגעפֿיערט, אונד פֿונקט ערוועלבער האָהן איז געפֿאלען צו אָפּפֿער פֿאר אונזער וועטע. איך האב געוועהנליך דיא פיפּ פֿערלאָרען אונד דער בוער האט געהאט דערצו אַ העהנערשע פֿאלקע אויף סאפֿור.

דיא בוערען פֿון סויטה אפֿריקא זיינען פֿון אויבען אָן געווען א פֿריעדליבעם פֿאלק, זייא האבען אימער אויסגעמיט קריגעריין אונד צאַנקע־ריין, זאגאר מיט דיא אַרומיגע ווילדע פעלקער האבען זייא אימער געזוכט צו לעבען אין אחדות, ווייל זייא האַלטען פֿון דער מאטע: „לעבען אונד לאַסטען לעבען". קוים אבער ווערט א בוער פֿון יעמאַנדען אנגעגריפֿען, קוים ווייל יעמאַנד זיין האָב אונד גוטס בערויבט, אונד זיין פֿריעדליכען פֿאַמיליען-לעבען שטערען; דאַן ווערט דער בוער אויפֿגעריייצט וויא א ווילדע חיה, ער ווערט דאַן פֿעררוואַנדעלט אין א אונערשראָקענעם העלד כאפט דעם נעוועהר אונד קעמפֿט מיט זיין פֿיינד אויף לעבען אונד טויט.

יעהר שוועכע צייטען האבען דיא בוערען אין סויטה אָפֿריקא דורכגעמאַכט פֿון אָנפֿאַנג 1650, ווען זייא האבען זיך בעזעצט אין דער קייפּ קאָלאָני. גענוג בלוטיגע מלחמות האבען זייא געהאַט מיט דיא ווילדע קאַפֿער־שטאַמען ארום דער קאָלאָני אונד מיט דיא אינלענדישע האָטטענטאָטען. אָבער זייער קריעגעריישער מאַקטוק אונד העלדענטהאַט אויף־ן שלאַכטפֿעלד האט זייא אימער בויגעשטאַנען דיא בלוטיגע מלחמות צו בעזיעגען אונד צו מרויפֿפֿירען גענגען זייערע שונאים.

וועגען דיא בוערישע היסטאָרישע פאַסירונגען בפרט

אונד איבערהויפט וועגען דעם לעצטען קריעג מיט ענגלאַנד ועלכער האט ענגלאנד נעקאָסט 20 טויזענד מענשען לעבען, ואונד 200 מיליאָן פֿש"ג, וועל איך שפעטער באריכות בעשרייבען אין א בעזונדערען קאַפּיטעל, אונד יעצט וועל איך פֿאָרטזעצען מיינע שילדערונגען פֿון דעם בוערען לעבען אין סויטה אַפֿריקא.

דיא סויטה אַפֿריקאנישע בוערען ווינען אין 4 קלאַסען איינגעטהיילט, נעמליך: פֿיה־בוערען, ויעלכע האָדעווען שאָף אונד רינדער, שטרויס־בוערען, וועלכע האָדעווען שטרויס פֿוינלען, אַקקער־בוערען, וועלכע אקקערען, זייהען אוך שניידען פֿערשיידענע תבואות אונד ווין־בוערען וועלכע בעשעפֿטיגען זיך בלויז מיט ווייגערטנער אונד פּראָדוצירען ווין, בראַנפֿען ראָזינקעס, קארינטען אונד נעטריקענטע פֿרוכט.

אזויא וויא דער הויפּט פּראָדוקט פֿון דאם לאנד איז וואָלל, האבען זיך טויזענדע בוערען נענומען בעשעפֿטיגען מיט פֿיה־צוכט, מיט'ן האָדעווען שעפסען און אַנגאָרא ציענען אונד ליעפֿערען יעהרליך הונדערטע טויזענדע באַללען וואָלל אונד אַנגאָרא האָאָר אויף דיא אייראפּייאישע מאַרקעטען.— טראַנסוואאל אונד אָראַנדוש ריווער קאלאני שטויגען איבער דיא קייפ קאָלאָני אין בהמות האָדעווען, דען דיא גאַנצע בוערדערי פֿון דיא דאָזיגע צוויי לענדער בעשטעהט אויסשליסליך פֿון פֿיה־צוכט אונד אלע זיערע פּראָדוקטען פֿאר דעם וועלט מארקעט איז בלויז וואָלל אונד פֿעלל.

דער צווייטער וויכטיגסטער אויספֿוהר אַרטיקעל פֿון דער קייפ קאלאני, איז דיא שטרויס פֿעדערען. זאָלאנג דיא שטרויס פֿוגלען זיינען ארומגעלאָפֿען אין דיא בערג אונד טהאָלען אין דער קייפ קאָלאָני אין זייער ווילדען צושטאַנד אונד זיינען געווען אונגעצוימט, איז דיזעזער פּראָדוקט אויספֿוהר זעהר קליין געווען, דען דיא בוערען האבען געמוזט פֿיעל מיה אָנווענדען ביז זיא האָבען דיא ווילדע שטרויס פֿוגלען אין האנד געקראָגען אדער טויט געשאָסען אום זייערע פֿעדערען אָבצופֿלוקען. שפעטער האט זיך א געווויסער פֿאַרמער מיט דעם נאָמען דוגלאש אונטערנומען די צוויי־פֿיסיגע ריזען פֿוגלען צאַהם צו מאַכען, אונד ער איז געווען דער ערשטער; וועלכער האט צווויי פֿוגלען, א זכר אונד א נקבה [מאַניקע אונד ווייַב] צאַהם בעמאַכט. דיא וויפֿע האט גע־ל יגט אייער אונד דוגלאש האט זי געזעצט בריהען אונד האט אנגעפֿאנגען מיט דער שטרויס פֿוינעל צוכט טהעטיג צו אַר־ בייטען. קוקענדיג אויף איהם האבע פֿיעלע אנדערע בוערע אויך אזויא אָנגעפֿאַנגען צו טהאָן אינד, דער שטרויס פֿוינעל צוכט איז פֿון צייט צור צייט אימער נרעסער אונד שטאַרקער געוואָרען, אונד שוין אין 1870 האט דיא קייפ קאלאני 30 טויזענד פֿונט געוויכט פֿעדערען גליפֿערט. וועלכע האבען אָבגעבראכט אויף די אייראָפּייאישע מאַרקעטס דיא סומע פֿון 100 טויזענד פֿש"ג. דאן האט זיך אנגעפֿאַנגען דיא שטרויס־ פֿעדער־ען אינדוסטריע פון יאהר צו יאהר אימער שטאַרקער צו ענטוויקלען. אין יאהר 1875 האט מען א צענזוס איבער גאנץ קייפ קאָלאָני גענאכט פֿון דיא פֿערשיידענע פּראָדוקטען פון לאנד, אונד עס האט זיך ארויסגעשטעלט דאס דיא קייפ־ קאָלאָני האט צו ירנער צויט פֿערמאָגט איבער 20 טויזענד הויז־פֿוינלען, וועלכע האבען געליפֿערט איבער 290 טויזענד פֿונט געוויכט פֿעדער־ען אין ווערטה פֿין איבער א מיליאָן פֿונט שטערלינג.

רעדענדיג וועגען דיא שטרויס פֿוגלען, וועלכע וועדען נערעבענט צוויישען דיא רייכסטע הויפּטפּראָדוקציאָנען פֿון דער קייפ קאָלאָני; אונד פֿון וועלכע אידען זיינען דא רייך גע־ וואָרען, האב איך געפֿונען פֿאַר נעטהיג עפּעס נעהנטער אָט פֿון דיא ריזען פֿוגלען צו בעשרייבען.

דיא סויטה אפֿריקאַנישע שטרויס פֿוגלען זיינען בכלל אויבער 5 פֿוס הויך אונד 4 יאַרד לאַנג. וועג מען שטעהט פֿון אין זייט פֿון פֿוגעל, קען מען ניט איבערקוקען פֿון דער

אַנדער זײט. זייער קאלאָסאַל גרויסער, קערפער אין בעדעקט מיט פראַכטיגע פֿעדערן פֿון פֿערשיידענע קאָליערן, שוואַרצע, ווייסע, גרויע אונד ברוינע. דיא פֿעדערן פֿון אונטער'ן האַלז אונד אונטער'ן בויך זיינען קורצע און וויך ווי וואָלל. וועג א שטרויס פֿינגל שטרעקט אויס זיין לאַנגע האַלז מיט זיין קליינעם קאָפּף, וועלכער איז פֿערהעלטנישמעסיג מיט'ן קערפער זעהר קליין; גרייבט זיין גאַנצער מאַיעסטעטישער הויכקייט איבער אַכט פֿוס. דיא פֿעדערן פֿון זייער עק (ט־יל) זיינען ווייס געלבליך, דין אונד נעגרייזעלט אונד וויך ווי זייד. דיא טהייערסטע אונד פראַכטיגסטע פֿעדערן זיטצען אין זיע־ע פֿלינלען, וועלכע זיינען אָפֿט איבער דריי פערטיל יאַרד לאַנג. דער זכר [מאַניקע] בעזיצט די שהנסטע שוואַרצע אונד ווייסע פֿעדערן, וועלכע ברענגען אַב פֿון 20 ביז 25 פֿש"ג פֿאר 1 פֿונט געוויכט. דיא נקבה'ס (וויפֿע) פֿעדערן זיינען ניט אזוי פראכטיג אין קאָסטען א סך בילינער.

דער שטרויס פוינגל; האבענדיג א שווערען אומגעלומפערטען קערפער מיט גראָבע פֿיס און דרייא שפּיטציגע פֿינגער מיט שארפֿע נעגעל, קען ניט פֿליהען, אבער לויפֿען לויפֿט ער אזוי שנעלל ווי א דער בעסטער רייטס פֿערד. בשעת ער לויפֿט שטעלט ער אויס זין לאַנגע האַלז אונד די בריישע פֿלינלען אינד לויפֿט אָהן א ציעל, ניט קוקענדיג ואוהין ער לויפֿט, און אזוי לויפֿענדיג קען ער אסאָהל אריף לויפֿען אויף א שטיין, אויף א בוים אין קען בעבען האַלי און נעניק, זיין קערפער בוי־א איז זעהר שטאַרק און קען אויף זיך טראָגען נרויסע משאות. ער האט זעהר מורא פֿאר קעלט און פֿאר רעגען, אונד דיא יונגע פֿוינלען, ווען מען פֿאַסט זיי־א ניט גוט אויף; שטאַרבען זעהר אָפֿט. זייער שפּיז איז נראָ, בלעטער, ג־ו־כ, טיל אונד פֿערשיידענע אינזעקטען, אז זיי־א זיינען הונגעריג שליינגען זיי־א אריין שטיינדלאך, גלאָז; שטיקלאך מעטאל אונד אלעס ווּאס עס קומט זיי־א צו דער האנד. איך האב אליין בייגעוואָהנט ווי־א בוער האט אויפֿגעשניטען דיא בויך פון א טויטען שטרויס פֿוינגל, און דאר איז געווען א נאַנצער מאַגאַזין פֿון פֿערשיידענע קליינינקייטען שטיינדלאך, מטבעות, שטיקלאך בלעך אונד אזוינס.

דיא שטרויס פֿוינלען גלויבען נעזעלשאַפֿט אונד זיי־א האַלטען זיך אימער צוזאַמען אין קאָמפּאַני אין גאַנצע מחנות אבער ווען עס קומט דיא צייט פון ליינען אויער, טהיילע זיי־א זיך פֿאַרנאַנדער אין קליינע משפחות, צו 4 אדער 5 פֿוינלען אין אין נעסט, וועלכען זיי־א גראָבען אוים אין זאַמד, אונד דאָרט לייגט יעדע נקבה פֿון 30 ביז 40 אייער, באופֿן אז יעדערעס אייער זיינען אָבגעזונדערט איינע פֿון די אַנדערע אום זיי־א זאָלען זיך ניט פֿערמישען, דאן ועטצען זיי־א זיך אוועק בריהען, ד"ה דיא נקבה מיט'ן זכר צוזאַמען; זיי בייטען זיך דיא צייטען, למשל, צוויי־א שעה זיצט דיא נקבה אויף דיא אייער אונד צוויי־א שעה דער זכר. בשעת זיי בריהען, וואס דויערט 40 טעג; זיינען זיי־א זעהר בויז, ווילד און געפֿעהרליך. ווען יעמאַנד זאל זיי־ז שטערען בשעת זיי זיטצען אויף די אייער אונד בריהען, איז ער ניט זוכער מיט זיין לעבען; דען זיי־א יאָגען איהם אָן, וואַרפֿען איהם אַניעדער אונד רייסען איהם דורך דיא בויך מיט זייערע שארפֿע שפּיטציגע נעגעל.

א שטרויס־אי־ וועגט פֿון 3 ביז 4 פֿונט, וואס קען קלעקען פֿאר 3 מענשען זיך זאַט אָנצוועסען. עס איז אויסגערעכענט געווארען דאס א שטרויס אי־ ענטהאלט 24 הינגער אייער. דיא אייער זיינען וואָאַר האַרט אונד שווער צו פֿערדייען, דאך זיינען זיי־א געשטאַק אינד נעהרהאַפֿטיג אונד ווערען פֿיעל גענרויכט בי־א דיא בויערן. דער פֿלייש פֿון אַן אַלטען שטרויס איז כמעט אונברויכבאַר, ווייל ער איז זעהר שוער צו קאָכען; בלייבט אימער האַרט אונד שווער צו פֿערדייען. דאס פֿלייש פֿון א יונגען פֿוינגל איז געשמאק און נעהרהאַפֿט אונד לאזט זיך גרינג פֿערדייען.

די גרעסטע שטרוים בוערן וועלכע בעשעפֿטינען זיך אויסשליעסליך מיט דעם האַנדעווען דיעזע ריעזען פֿיינלען, אדער וויא מאנכע רייזענדער רופֿען זיי „דיא צוויי־פֿיסיגע קעמלען" בעפֿינדען זיך אין דיא געגענדען פון וואוסטער; שירעס, ראבע־טסאָן, מאָנטאַניו, שוועלעַנדאם, לידיסמיטה, ריווערס־דייל, קאלפֿיניא אוו. עס זיינען דאָרט פֿאַראַן בוערן, וועלכע פֿערמאָגען פֿון 2 ביז 3 טויזענד שטרוים פֿוגלען אונד זייערע פֿעדערען ברייננען זייא א־יין יעהרליך צעהנדליגע טויזענדע פֿונטען.

דער רייכסטער דיסטריקט פֿון שטרוים פֿוגלען איז אוידסהאָרען, aמעט אלע בוערן פֿון יענעם דיסטריקט בעשעפֿטינען זיך מיט דעם שטרויסען־צוכט. דאָרט זיינען פֿאַראַן בוערן, וועלכע פֿערמאָגען פֿון 5 ביז 10 טויזענד שטרוים פֿוגלען, וויל דיא פֿעלדער אונד נ־ווייקסען פֿון יענעם נעגענד זיינען זעהר מסוגל פֿיר דיא שטרוים פֿוגלען.

אוידסהאָרן איז א גרויסע שטאָדט אין דער קייפֿקאָלאָני, פֿון איבער 15 טויזענד אייגוואָהנער, דאָרונטער אן ערך פֿון 2 טויזענד אידען; ווּאו כמעט אללע אידען זיינען פֿעדערי־באיערס אונד זיינען כמעט אלע גוט אָב. איהר גפֿינט אין אוידסהאָרן גרויסע אידישע גבירים, ווועלכע מעסשאַפֿט זי ער פֿערמעגען אין צעהנדליגע טויזענדע פֿונטען. זייא שפּיעלען דאָרט א גרויסע ראָלע אין עולם המסחר אונד פֿערבריננען דאָרט א גליקליכען לעבען, אונד דאם האבען זייא צו פֿערדאַנקען אָט דיא אוויי־פֿיסיגע קעמלען פֿון דער קייפֿ קאָלאָני.— ווע־ען דיא אידען אין אוידסהאָרן ווּעל איך בפֿרט בעשרייבען שפּעטער.

אַקערבוי אדער לאַנדווירטהשאַפֿט אין סויטה אַפֿריקא האט נאך דערווייל קיין בעריימענדע שטעלונג אין די בוערען בעשעפֿטיגונגען ניט הערויסגעשטעלט. דיא אורזאַכע דערפֿון איז, ווייל דער באָדען איז שטיינערדיג, לייהמיג, אונד דער דער רענגען קומט זעהר זעלטען. עס ווערט דאַהער דאָ נעזויהט זעהר ווענig, ווייל עס איז טרוקנען אונד עס פֿעהלט יואַסער אונד דעריבער ווערען כמעט אלע תבואות אימפּאָרטירט פון אויסטראַליען; אַמעריקא אונד אנדערע לענדער. דאך זיינען פֿאַראַן היער נעגענדען; ווּאו דיא בוערען בעשעפֿטיגען זיך בלויז מיט אַקערבוי אונד עס בעצאָהלט זייא זעהר גוט, אונד דאם זיינען דיא נעגענדען ווּאו עס רענעגט שטענדיג אונד עס איז פֿאַראַן נענוג וואסער צו בעגיסען דיא פֿעלדער. דאָרט איז דיא ערד זעהר פֿעט אונד פֿרוכטבאַר אונד זי ניט ארוים מאה שערים. אין דיא קאָרוּ, למשל, זיינען פֿאַראַן שטיקער פֿעלדער, ווועלכע מען קען פֿערגלייכען צו דיא „אָאזען" אין מדבר זאַהאַרא. זייא זיינען אונגלויבליך פֿרוכטבאַר, אלער האנד תבואות, פֿרוכט אונד גא־טענגעוויקסען גערייהען דאָרט אויף דעם אונגלזיבליכסטען אָרט. וועז א קאָרוּ בוער שיט אריין אין ד'ערד א זאַק ווייץ, איז עד זיכער, דאס פֿון דעם אין זאַק וועט ער בעקומען הונדערט זעק. ליידער אבער זיינען אועלכע פֿעלדער זעהר קליין אונד וועניג; ואנסט וואלט סויטה אפֿריקא געקענט האבען גענוג ברויט פאר זיך א־ליין; אונד וואלט ניט נעדאַרפֿט אנקומען צו אנדערע לענדער איהר ברויט צו קויפֿען.

דיא נעכסטע הויפּט א־נדוסטרי־ע פון דער קייפֿקאָלאָני איז דער ווין־בוי; אדער וויא דיא בוערען רופֿען עס „ווין־בוירדערי". טויזענדע בוערען, ארום קייפּטאַן אונד אין דיא דיסטריקטען פון קאָנסטאַנצי־ע, פֿרענטש הוק; פּאָארל, וועלינגטאָן, שטעללענבוש, מאַלמעסבורי; ווּאוסטער, ראָבערטסאָן שירעס, מאָנטאניו אוו., בעשעפֿטיגען זיך בלויז מיט זייערע ווינגערטנער. זייא פֿאַבריצירען זעלבסט דיא בעסטע ווייזען אונד ברענדיס, ווועלכע ווערען מאַסענהאַפֿט עקספּאָרטירט נאך ענגלאנד אונד אנדערע לענדער. זייא מאכען אויך ווייי־עססיג, דיא בעסטע ראָזינקעס, קארינטען אונד געטריקענטע ווי־טרויבען, ווועלכע וועלען עקספּאָרטירט אין אייראפּא.

דיא ערשטע ווין-בוערן; וועלכע זיינען אהער אריבער געקומען אים יאהר 1759 פון האָללאַנד אונד ניעדערלאנד; האבען אין אָנפאַנג פון זייערע וווינגערטנער קיין גרויסען ערפאָלג ניט נעמאַכט, ווייל דער היעזיגער באָדען איז פאר זייא נעווען אונבעקאַנט. שפעטער אבער האט זיך דיא ווייניגרוסטריע אנגעפאַנגען צו פערשטאַרקען אונד פון יאהר צו יאהר האט זיך אימער פערבעסערט. וועג אהרט יעצט דורך מיט דער טריין יענע וויין דיסטריקטס, ציהען זיך אוועק פאר אייערע אויגען נאנצע פעלדער צעהנדליגע מיילען ווייט וועלכע זיינען בעפלאַנצט מיט ווייגשטאָקען. דער שטח פון אללע ווייגערטנער אין גאנץ קייפ קאָלאָני; בעטראָגט ביז הינט איבער א 100 טויזענד אקער לאנד.

יעצט עטוואס וועגען פרוכט. גאָרטענגעוויקסען [וועדזשעטייבלס] אונד שאר ירקות.

דיא קייפ קאלאני איז פון דער נאטור גענעגשט מיט זעהר פיעל פערשיירענע מינס פרוכט. וועג איהר קומט ביי א ביער אוף זיין פאַרם, אונד שפאציערט זיך דורך זיינע פרוכט גערטנער; וועט איהר ערשטיינט וועלען בעטראַכטענדיג דיא שעהנע פראַכטפאלע מתנות וועלכע די נאטור האט איהם מיט איהר פולליגר האנד בעשאנקען. איהר טרעפט דאָרט הויכע צוויגהאפטע גרינע בוימער בעדעקט מיט אראַנדושעס, ציטראָנען; אתרוגים, גאָלד עפעל, באראנעס, עפעל, פיגען נים; מאַנדלען, אפריקאָזען, פיטשעס אונד מורבי-בוימער (א מין גרויסער בוים וועלכער טראָגט א קליינע פרוכט אין געשמאַלט פון סטראָבעריעס אונד האט דעם טעם וויא פון מאַלינעס). עס גיעבט נאך פיעלע מינס פרוכטען, פון וועלכע דיא אייראפיאישע לענדער האבען קיין אהנונג, וויא למשל, קווינטשעס, לוקווישט, קויאָוועס, בלויע אונד געלע גרויסע פלוימען אז"וו.

די נערטנער געוויקסע (ווייזשעטייבלס) בעשטעהט פון פאַט-יעס; ציבעלעס, קרויט, בוריקעס, מערען, ריבען אונגערקעס, קאָוועגעס פאַמפון, קירבים אונד פיעל אנדערע, קרייטעכער ושאר ורקות.

דיא בוערען בכלל זיינען פון נאטור בעגאבט מיט ערשטונליכע קרעפטען; אונד דאָך ציהען ויא אימער פאָר דעם פריעדליכען אונגעהינדערטען שטילען פאַמוליען לעבען. קוים אבער הייבט מען זיך מיט זיא אן; ווערען זיי אויפגענריצט מיט א ווילדען צאָרן אונד זוכען זיך צו פערטהעדיגען מיט זייער אויסערגעווענליכען קראַפט אונד זעלבסט אויפאָפפערונג.

פיער מאָהל אין יאהר ווערט אין דער האָללענדישע קירכע פון נאנץ סויטה אפריקא דער „אַבענדמאָהל" אדער „נאכטמאָהל" געפייערט, אונד דאן שטרעמען דיא בוערען פון נאָהענט אונד פון ווייט אין ווילישש אריין אום זייערע רעליגיעזע צערעמאָניען אויסצואיבען. דער ווילישש זעהט דאן אויס ויא אונזער א דערהייניגער יאהר מארקעט, ווייל נאך דער גאָטעס דיענסט פאנגט מען אן צו טהאָן ביזנעס; מען קויפט אונר מען פערקויפט אונד מען פאָהרט זיך פאַרנאַנדער. אין א עהר הייטערען שטימונג אונד צופריעדענהייט.

לאנד בעזיטצט דער בוער פיעל מעהר אלס ער האט נעטהיג אונד אלס ער קען בעאַרבייטען. יעדעס קינד וועלט באלד פון געבורט צוגעטהיילט עטליכע שעפסען אונד ציענען א פאָאָר אָקסען אדער אייזלען אלס זייער אייגענטהום, אונד

ווען דאס קינד וואַקסט אויף, אַז ער שוין פערמעגליך פון א בעדיינענדע הערדע שאף אונד רינדער. וועג ער וועלט נאָך עלטער, בעקומט ער א בעזונדערע שטיק פעלד, וואו ער פיערט זיינע בהמות, אונד דארט בויט ער זיך אוים א הייזקע האט חתונה אונד וועלט א בעל הבית, א בויער פאר זיך אליין

דער אלטער בויער, וועלכער איז אויף אָקסען-וואָגען נעבאָרען אונד גרויס נעוואָרען, האט די ציניינער מאַנרען

פון זיינע עלטערען נע'ירש'ענט. עס קומט אָפט פאָר דאס די גאַנצע פאַמיליע שלאָפען אין איין צימער אינד אין איין בעט, ברידער אונד שוועסטערין ליענען צוזאמען אויף ד'ערד, אלע שלאָפען אין זייערע קלייד ער; זעלבסט דער רייכסטער בויער טהוט זיך אוים בלויז דעם ראָק מיט דיא שטיוועל, דאהער איז קיין וואונדער דאס דיא אונרייניטליכקייט איז צו מערקען בייא דאס רוב בויער אין יעדער וויינקעלע.

— 21-טער קאפיטעל —

א היסטאריישער איבערזיכט וועגען סויטה אפריקא בכלל.

גאַנץ סויטה-אַפריקא איז א נעמיש פון וויסע אונד שוואַרצע נאציאָנען, וועלכע זיינען איבער דער גאנצער לאַנד פערשפרייט. אין מיטען פון דיא קולטיווירטע געגענדען, נע-פונען זיך דיא אונטערווארפענע שטאַמען באשוטא, אסט-גריקוא, שוויאצאָ אונד זולו-לענדער, וואו דיא איינגעבאָרענע ט-אָנען ניט ווילענדיג דעם יאָך פון דיא וויסע.

אויך יענער זיים פון דיא קיטענ-נעבירגע, וועלכע לויפען דורך דעם פאַראַלעל פון סויטה אפריקא, ליענען דיא הויפט לענדער בעוואָהנט פון דיא בויערן, נעמליך: טראַנס-וואאל אונד אָראַנדוש פרישטיט, וועלכע בעלאַנגען יעצט צו דער וניאָן גאָוורעמענט פון נאך דיא לעצטע מלחמה דורך דעם פריעדענס טראַקטאט פון 31טען מאי 1902.— רינגס אום דיעזע לענדער געפינען זיך צאהלרייכע שטאַמען (שבטים) פון קאפערן. אונטער זייא ווערן גערעכענט דיא קריקוא אונד בעטשואַנא קאפערן פון מערב זיים; די הערראָס פון צפון זיים, נאך וויטער נאָרדליך פון טראַנסוואאל זיינען דיא בעקוקאַנא'ס, מאטאבעלא'ס, מאשאָנא'ס, מארהאפא'ס, דיא פאָנדא'ס, נאלעקא'ס, שאַנגא'ס אז"ו.

אין מערב זיים פון דיא צוויי געווזענע רעפובליקען זיינען דיא קאפערן בעזאהע געסאַמט. אין דיא נאָרדליכע געגענדען אבער זיינען זייא נאך עד היום ווילד אונד געפעהר

ליך פֿאר דיא קאָלאָניעס. פֿון דיא פערשיידענע שבטים האט דער אַפֿריקאנער מיליאנער סיציל רהוידס, א גלח'ס א זוהן, א גרויסע שטיק לאנד געבילדעט אונטער זיין שוטץ, וועלכ׳ טראָגט דעם נאמען „רהאָדוזיא".

דער שטח פון טראַנסוואַאל בעשטעהט פון 294,320 קוואַדראט מיל. נאך דער פֿאָלקס צעהלונג פון יאהר 1890 האט טראַנסוואאל געהאט א בעפֿעלקערונג פֿון 119,128; עס קומט דאהער אויס א האַלבע פערזאָן אויף יעדען ק"מ.

דער באָדען פון טראנסוואאל איז רייך אין גאָלד; דיאמאנטען, זילבער, קופֿער אונד ריזוגע קויהלען לאַגערס, אונד דיעזע רייכטהומער פון דער מוטער־ערד, קען מען צו־רעכענען צו איינע פֿון דיא סבות וועלכע האבען פֿערורזאכט דיא לעצטע בוערען ק׳יעג אין סויטה אפֿריקא.

בייא דעם וועסטליכען גרענץ פֿון טראנסוואאל ליגט בעטשואנאלאנד, אין יאהר 1895 איז זיא פון דער קייס קא־לאני אנערקענט געוואָרען אלס בריטיש בעטשואנאלאנד.

דיא הויפּט שטאדט פֿון אָראַנדוש פֿרי שטויט; איז בלומפֿאָנטיין; וויא קייפטאן פֿון דער קייפ קאלאני אונד וויא פרעטאריא פון טראנסוואאל. אין 1848 האט דיא אראנדוש פֿרי שטיים געליטטען א שוועֶרע נידערלאגע דורך דיא ענג־לענדער. אין באום פלאץ האבען דיא זיך צוזאמענגעטראָפֿען אונד דאס האבען דיא ענגלענדער געזיגט.

כמעט א 500 מיל ווייט פון קייפטאן ליגט דער ווילליטש די אַאר; א צענטראל סטאציאן פֿון פֿערשיידענע אייזענבאהן לינין, וויא למשל אילליזאבעטהין פון יאהאנעס־בורג נאך פרעטאריא.

מיר פֿענען פֿערשטעהן דאס נאך האט דיא געשיכטע דער פֿעלקער אין סויטה אפֿריקא, קוים דעם ערשטען שטאַפּל ערריכט, דען נאך ביז יעצט איז קיינע גרינדליכע ערקלערונג אדער ריכטיגע קוועללען נוט געווען אין דער צייט פון דיא פֿעלקער וואַנדערונגען, וועלכע האבען מיט א מוועגד יאהר צוריק ערצישטערט אייראפּא אונד אויען; האבען דאן אהנע צוויפֿעל אויך אין אפֿריקא אָרט אונד פלאץ גענומען, אונזערע דורות דורך זייער קולטור, בילדונג; דורך זייער לעבען אונד שטרעבען, האבען דיא אלע נייע בילדער אין ערשיינונג גע־בראכט. פֿון וועלכע מיר זעהען עטוואס פון דעם אין סויטה אפֿריקא הויט צו טאגען.

*

וועֶר עס ווייל נור דיא מענשענ־ראַסען שטודיערען, דער האט דיא בעסטע געלעגנהייט דערצו אין קייפטאן.— איהר בעגעגנט דאָ מיש מאַש פֿון ניגערס, קאַפֿערס האָטטענטאטס; בושמענס, קאָראַנער, בינעזער, מאָלייעס, אינדיענס אוו"ו, דורכנעמישטע ראסען פון אללע פֿינף ערד טהיילען. יעדער אינער געהט געקליידעט נאך זיין נעשמאק אונד מאָדע פון זיין לאנד. אם מיסטען מאבען דיא מאַהא־מעדאנישע פֿרויען מיט זייער נאנג ערשטוינליך, טהיילס אין בריטיש פאַרבונע פראַכטוגע געוועֶנדער גענקליידעט, אנדערע אין ווייד אונד סאַמעט אונד די קעפ מיט קאָסטבארע מיבער פֿערווויקעלט. ניט ערנער שטאַטליך טרעטען אויף די מושלי מענער, וויל וויא זיינען כמעט אלע וואָחלהאַבענד, אין רייך נעלבע אָראַנדוש פֿאַרבונע; ברוינע, גרינע, בלויע, רויטהע אונד וויסע לאַנגע בריטיש קאפּאָטעס איינגעהילעט מיט דעם וויסען טורבאן אויף'ן קאפ אינד מיט א לאנגען שטאָק אין האנד.

אם מיסטענס אַנגעהערען דיא לאַנגע שלאַנקע גע־שטאַלטען פון דיא קאַפֿער פֿ־וועֶן צו דיא עכט אפֿריקאנישע ראַסע. מען טרעפֿט אָפֿט אט דיעזע שוואַרץ־חן'עוודינע לייַדיעס אין דיא כטריטס מיט היילע אונבעדעקטע קעפ, א שמאָלער שווארצער באַנד ארום די פיק־שוואַרצע גענרויזעלטע האָאָר, דיא נאַקעטע דיקע אָרעמס געשמוקט מיט מעטאַלענע רינגען, איינגעוויקעלט אין בונט געשטרייפֿטע קאמבעריש'ע

(קאָלדרעם), זײַא בענוצטען זיך אויך דערמיט זײַערע ביבעם אויף רוקען צו טראָגען.

עם גיבט נאך א מין קאַפּער פּרויען, קליין נעוואַקסענע אבער וואָהלגעפּאָרעמטע קערפּערען מיט גלענצענדע פּעך־שוואַרצע לאָנגע האָאר בײַ דיא שולטערען בעהאנגען מיט פּערשיידענע וועדטהלאָזע מעטאַלענע ציהרונג רינגען אויף דיא פּינגערס און רייפּען אויף די ארעמס, אויך־נגלאך אין די נעזיכטער אונד שטאַרק נעבויגע; זײַערע בריסט זיינען פּולל און לאַנג בײַ דעם נאָפּעל. זײַא וועלכע זיינען נישט פּון פּיש אונד פּוגלען פּאַנגען פּיר זײַער נעהרונג, וועהרענד זײַא האבען פּיעל פּון דעם ארום זיך אונד זיי זיינען בכלל עכט ווילדע נפשות".

לויט דעם אלטען רייזענדערם שילדערונג וועגען ענע קאַפּער פּרויען, איז דיטליך ארויסצוזעהן; דאס זיי זיינען פּון דעם מאטאבילא שטאם נעווען; נאָר דיא אלטע צייט האט אך א קליינעם בעגריף נעהאט אין שטודיום פּון ראַסטען— אבטהיילונג, און אזוי ווא הויפּטזעכליך זיינען דיא באַשוטא קאפּערען בעפּעלקערט אדום סראַנסוואאל אונד אראַנדזש פּרי שטייט, וועל איך וועגען זײַא נאך עטוואם שרייבען, לויט דיא שילדערונג פּון רייזענדער מערקענסקי:—

„מען זעהט הויבנעוואַקסענע נעשטאַלטען אונד דאך שוואַכע נפשות. דער הויפּט פּאַרב איז אונטערשיעדען; פּון טיף שוואַרץ ביז העל געלב. דיא פּעל קלוידונג איז גאנץ אויפּאַך אונד צוועקמעסטיג, דיא מענער טראָגען פּון פּיין אויסגעַרבייטע פּעלל הויזען, די ווייבער — א לעדער שירטץ. זײַא בוען זיערע דערפּער אויף בערג אונד אדום בערג פּון וואנענד זיי האבען גוטע געלעגנהייט צו בעטראכטען דעם נעגענד וויט ארום.

א באשוטא דאַרף בעשטעהט פּון פּערשיידענע נע־העפּטען (חצרות) פּאר יעדע פּאַמיליע בעזונדערע, די נעהעפּ־טען זיינען געבויט ארום דיא „קכאָרע" וואס דיעזע אלס א פּערזאַמלונגם אָרט, וויא אויך פּיר זיערע הערדען שאָף אונד ציגען וויל עם איז א גרויסער לידיגער פּלאַץ ארומגעצוימט מיט צוויינען, אונד בויא נאַכט ווערט דער אריינגאנג פּער־פּעסטיגט מיט שטאַנגען. אויף דעם קכאָרע פּלאַץ געפּינט זיך אן אָרט וואו דער הויפּטלינג האלט אָב א געריכט זיטצונג דער א ראַטהם פּערזאַמלונג. פּון קכאָרע געהט מען אריין אין דיא געהעפּטען, וועלכע זיינען געבויט מיט וועגט אונד מיט ליים גלאַט אויסגעקרעפּט, דאָרט זיינען די ריכטיג וואָה־אונגען; א רונדער מויער פּון ליים בעדעקט מיט א דאך, דיא ניעדרינע פּהירען זיינען אויך פּאר פּענסטערן. אבענדם בויא שלאָפּען וועדט אונבערגעבעט פּעל מיט שטיקער האלץ צו־קאָפּענם, זייער אַקקערבוי וועדט נור מיט העק געארבייט.— דיא פּרויען וויסען דיא ארבייט זעהר גוט, און דיא מענער בעשעפּטיגען זיך בלויז מיט זייערע הערדען בהמות.

נאך דעם אלטען רייזענדערם שילדערונג וועגען ענע קאַפּער פּרויען, איז דיטליך ארויסצוזעהן, דאם זיי זיינע, פּון דעם מאטאבעלא שטאַם נעווען, נור דיא אלטע צייט האט נאך א קליינעם בענריף נעהאט אין שטודיום פּון ראַסטען אב־טהיילונג.

וועגען דיא באשוטא קאַפּערן וועלכע זיינען בעפּעל קערט ארום טראַנסוואַאל און אראַנדזש פּרי כטויט, שילדערט דער רייזענדער מאַרקענסקי וויא פּאלגט:—

מען זעהט הויבנעוואקשענע נעשטאלטען אונד דאך שוואכע נפשות. דער הויפּט פּארב איז אונטערשיעדען, פּון טיף שוואַרץ ביז העלל־געלב. דיא פּעלל קלוידונג איז גאנץ אויפּאך אונד צוועקמעסטיג, דיא מענער טראַנען פּון פּיי אויסגעאַרבייטע פּעלל בוינקלוידער, דיא וויבער — א לעדער שירטץ. זיא בוען זיערע דערפּער אויף בערג אונד ארום בערג פּון וואנענד זיי האבען גוטע געלעגנהייט צו בעטראכטען דעם נעגענד וויט ארום.

א באשוטא דארף בעשטעהט פון פערשיידענע געהתפ־
טרן פיר יעדע פאמיליע בעזונדער אונד די זעלבע געהעפטע
דיענט אויך אלס פערזאמלונגס פלאץ, וואו דער הויפטלינג
־אלט אב א געריכט זיטצונג אדער א ראטהס פערזאמלונג.

מיר מוזן געבען קרעדיט דיא בוערן פון סוויטה אפריקא
דאס נור זייא וויסען אונד פערשטעהן וויא צו בעהאנדלען
דעם שווארצען, ד"ה אינצוצאהמען דיא אינוועבארענע זייא
זאללען זיין נעהארכזאם. דיא אללע דורות מיט זייער קולטור
האבען א גאנץ קלייגעם אינדרוק נעמאבט אויף שווארצען,
זיין נאטירליכער שטעללונג איז נעבויט צו זיין נור פערשקלאפט
אונד צו האבען א הערר איבער זיך, יהי כנען עבד, ער פיהל
־ט דאן אין דער ריכטיגער וויזע אונד איז צופריידען וון
א אויבערמאכט צווינגט איהם וואס צו טהון, און זאנסט
איז ער בטבע פויל, נאכלעסיג אונד אבנעלאזען, אבוואהל
פיעלע פון זייא בעזיטצען שארפזינן, מוטה, ענטשלאסענהייט
אונד ענערגי, אבער דיזע אללע פעהיגקייטען ארויסצובעקומען
מוז איבערהויפט דורך שטרייגנג מיטטעל, דורך ערפרעסונג
אויסנעפיהרט ווערען.

טהאטזעכליך האט ענגלאנד נעגנג בלוט נעקאסט צו
בעזיעגען דעם סוקוקואנא הויפטלינג, דען וועהרענד פיעלע
פון זיינע אונטער־הויפטלינגע זיינען פון איהם אבנעפאלען
האט ער זיך דאך גשטעלט ענטגעגען מיט זיינע 4 טויזענד
[illegible] 3 טויזענד ענגלענדער מיט ריכטינג גשווארצ
אנד 8 טויזענד שווארצע וועלכע האבען די ענגלענדער מיט־
נעהאלפען, אבער דער גרויסער אויבערמאכט האט נעזיעגט.

דער שווארצער מוז זיין פערשקלאפט, זאנסט איז ער
אפט נעפעהרליך, נור דער בוער איז אים שטאנד אויסצוצאה
מען דעם וויללען שווארצען. ער בעהאנדעלט אירם שטרענג
ער דארף ניט בעטרעטען דעם שוועל פון זיין באס'ס הויז
זיין שפויז קהיגט ער איז קאמפווישט (קיף) אונד דארף קיין וואר
רייטען אן נעגענוואר פון זיין בעל הבית. דער בוער ארדנרט
איהם זיינע בעפעהלע אן א שטרייגנען נוסח, פרעגענדיג בויא
יעדען זאטץ „דוא פערשטעהסט?" אונד דער שווארצער מוז
נור בעשטעמטן מיט דעם אין וואר „יא באס". ביי דעם
קלענסטען פערזוהן וועדט ער שטארק בעשטראפט, אפט מיט
שמיטץ פון א סאמבאק (א זארט בוערישע קנוטע).

מען טרעפט נאנץ אפט אונטער דערווענגנס א קאפער־
טרעקק, ד"ה א קאראוואנא וואס בעשטעהט פון מהרערע
פאמיליען, וויבער און קינדער, האב און גוטס, וועלכע זיינען
אויף ווענדרונג. דיא היזוליכע זאכען טראגען דיא
וויבער אויף דיא קעפ און דיא קלייגע קינדער הינטען אויף
רוקען פעסט צונעבונדען. דיא מענער טראגען נור צוזאמענע־
לייגטע קאמבערזשען אויף די פלייצעס, אין האנד אויסגע
קענם מיט דיקע קנאפען „קוריעס", דאס דיענט פאר א שפאציר
שטאק אדער נעווהר.

דיא סטאדטס זיינען שון אזויא נעיוואהנט מיט דער צייט פון וואנ־
דערונג, דאס עס טרעפט זעהר אפט בשעת דער בוער איז בעשעפטיגט
מיט'ן יאגטען, פערלאזען זייא אליין דיא ערטער און קומען צוריק אין זייער
פאם אין דער נעווייסער צייט. דיא רייזענדע בעגעגענען אפט נאנצע הער־
דען אין אנפאנגס וויינטער אהנע מענשליכע בעגלייטונג, בעזוכען די נע־
וואהנטע ערטער, נאר דיא צייגען בעק נעהען פאראויס אלס אנפיהרער
פון דיא הערדען.

דער אפריקא-רייזענדער קאררעשטרא שרייבט וועגען דעם אזוי:

„דער בוער, וועלכען איך פלעג שטענדיג בעזוכען, איז געווען
א וואהלהאבענדער פארמער, ער האט געהאט 2 פארמס, איינעם אי
בולאנד (האכפעלד) וואו ער מיט זיינע הערדען פלעגט זיך זומער צייט
אויפהאלטען. דער אנדער פארם האט זיך געפונען אין פלאכלאנד; וואו
ער פלעגט פערברענגען דיא איבריגע יאהרעס צייטען, דיא אינריכטונג
און מעבלירונג איז פון אינפאבען האלץ; אהנע לוקסוס אן פוטץ,
בלויז מיט פערשיידענע באק-פעללען בעדעקט. דער באדען אן בעט
איז בעדעקט מיט אנגארא פעלל, קיינע שטאלען פאר די בהמות הא־
בען זייא ניט, בלויז א שטאל פיר דיא פערד, דער רונדער גרויסער
פלאץ ארומגעמויערט מיט שטיינער, ד"ה א „קראאל", דיענט פיר דיא
שאף און פיר דיא מילך-קיה אן צום שיצען די שעפסען, דער באדען
פון וואהנהויז איז נעמאבט פון פעסט צוזאמענגעשלאגענע ערד מיט
מישט אויסגעשמירט צופערטרייבען די אינזעקטען.

דיא בוערען זיינען פון נאָטור גאַסטפֿרייגדליך (מכניסי אורחים) איבערהויפט צו די פֿרעמדע, וועלכע פֿערשטעהן זייער שפּראַכע אונד זייערע זיטטען. קומט נאָר א פֿרעמדער אויף א פֿאַרם אָן בעקומט דיא ערלויבנים אריינצוגעהן אין הויז, ווערט באַלד דער אורח בעגריסט פֿון דער נאַנצער פֿאַמיליע מיט א ברייטען „שלום עליכם"; נאָכדעם ווי ער זאָגט ווי ער הייסט אָן פֿון וואַנען ער קומט, אָן באַלד איז מען איהם מכבד א קאַפּע קאָפֿפּע, דאָן פֿאַנגט זיך ערסט אָן דיא פֿראַגען: וואָ' געהט די רייזע? וואָם הערט זיך אין די קאַפּ? רעגענט דאָרטען? או"ו.

ווער עס האָט אַמאָהל געטרעפֿען מיט אָן אָקסען-וואָגען, דער קען בעגרייפֿען וויא ווייט דער בויער איז צו דער מוטער נאַטור נעניגט אהנע לוקסוס דורכצומאַכען א שווערע רייזע, ווי די שיף בייַ קעפּטין ווי דער קעמעל בייַ אַראַבער. דער 4 רעדערדיגער וואָגען איז געבויט שטאַרק אָן גרויס, דאס דיא גאַנצע בוערען פֿאַמיליע מיט זייער גאַנצען ווירטהשאַפֿט האבען אין וואָגען אללע בעקוועמליכקייטען. ער איז בעדעקט מיט א שטאַרקען ליינוואַנד טענט אָן ווערט געצויגען פֿון 12 ביז 20 אָקסען, דאס רוב טרעקער (רייזענדער) פֿיהרען מיט זיך מיט צעלטען (טענטס) אין וועלכע וויא שלאָפֿען בייַ נאַכט אין ווייטע נסיעות.

ווען דער בויער, זיטצענדיג צו הויז, קריגט א גאַסט מיט וועלכען ער קען זיך אונטערהאַלטען, אָן יענער ערצעהלט איהם נייעס פֿון דיא קאַפּ אדער פֿון פֿערשיידענע פֿ־עמדע געגענדען אָן אויסערגעווענליכע זאַכען, איז דיא ניגיעריגקייט פֿון איהם אָן פֿון די גאַנצע פֿאַמיליע אין הויז אזוי ווייט גרויס; דאס דיא אונטערהאַלטונג מעג זאָגאָר דורפֿערען שטונדען לאַנג אָן דער נאַסט ווערט מיט צופֿריידענהייט בעזאָרגט פֿיר זיך אָן פֿיר זיינע איזלען מיט 'די גרעסטע אויפֿאַסונג, א ציטער (בויטע קאַמער) ווערט בויא יעדען בוער געהאַלטען פֿאַרבעריטעט בלויז פֿאר געסט איבערהויפט פֿאַר דיא שטוישע(טראַבלערס).

וועגען דיא פֿאַפֿערקייט פֿון דיא בוערען איז פֿיעל צו ערצעהלען איך וועל דאָ נאָר איבערגעבען דאס זואס אן אלטער בוער סטעפּאַנוס ראַסטוי האט מיר ערצעהלט פֿון דער צייט פֿון דער מלחמה בויא מאַדשוכא הילל, דען 12טען פֿעברואר 1881, וועלבער איז געווען א פֿעלט-קאַרנעט; ער האט מיר ערצעהלט פֿאָלגענדעס:—

„אזויא וויא מיר האבען זונטאג בעמערקט; דאס דיא ענגלענדער האָבען דער טהאַט בעזעטצט דעם שפּיטען פֿון מאַרושובא הילל, איז בויא אונז אין לאַגער געווארען א גרויסע מהימה און א געוואַלטיגער אויפֿרעגונג. איך האָב בויא זיך געטראַכט, ווען מיר וועלען ניט גלויך פֿערטרייבען דיא ענגלענדער און געבען זיי צייט אויף הילל פֿון באַרג דאן זיינען מיר פֿערלאָרען, און עס איז שוין צו שפּעט געווען וועגען דעם צו פֿערהאַנדלען.

„איך האָב האַסטיג בעשטיגען מיין פֿערד, און אַוועקגאַלאָפּירט אונטען אַרום באַרג, אית האָב פֿון וויטען בעמערקט וויא רייטער יאָגען זיך אַהער, איך האב גערופֿען און געוואונקען מיט מיין הוט, און אללע האָבען מיר נאכגעפֿאָלגט ביז א געוויסען פֿעלוען שפּאַלט און נאָדליכען זייט פֿון באַרג, מיר האָבען געלאָזען אונזערע פֿערד אין א קלופֿט אַין מיר אַליין האָבען זיך געווארפֿען בויא דעם ערסטען פֿאַרשפּרונג, מיר זיינען נאָר געווען 12 מאַן און מיר האָבען בעמערקט וויי אינזערע לייטע לויפֿען פֿון אללע זייטען צו אונז, איך האָב זיי געגעבען א סיגנאַל; זיי זאַללען זיך אַללע אונטער דעם פֿאַרשפרונג פֿערזאַמלען!

„אלס מיר זיינען שוין געווען א 50 מאַן, דערוונטער דער קאַמעט דאַנט פערויירא פֿון נייו סקאָטלאַנד, האָב זיי איך קאָמאַנדירט, זיי זאַללען זיך צוטהיילען אין 2 גרופּען, איין העלפֿט זאַללען דירעקט שטורמען צום הילל ארויף; און דיא 2טע העלפֿט זאל פֿון לינקער זייט דעם באַרג זוכען צו נעהמען מיט דעם שמאַרקסטען פֿי ער.

„איך האָב פֿערזיכערט זיי וואס ער ווילל נעהמען? האט ער מיר געענטפֿערט דאס ער ווייל נעהמען דעם לינקען באַרג. אונזערע לייטע זיינען שוין דאן געווען בייַ א 100 מאַן, מיר האָבען זיך צוטהיילט אין 2 מחנות און מיר האָבען אָנגעהויבען צו קלעטערן אויף'ן 2טען פֿאַרספרונג, לאָזענדיג א קליינע טהייל אויף'ן אָרט אום דער שונא זאל אונז פֿון הינטען ניט קענען אנגרייפֿען. דיא ענגלענדער האבען אָנגעפֿאַנגען פֿון אויבען אונז צו שיסען און אונזערע מענשען האָבען זיך אונדערדעסטען פֿערמעהרט פֿון אללע זייטען און האבען זיך מיט אונז פֿעראייניגט.

„אין א קורצע צייט און אהנע פֿערלוסט האבען מיר עריייכט דעם 2טען פֿאַרשפרונג, ערשט שפּעטער איז יאָהאַנעס בעקקער גפֿאַלען פֿון א קוגעל טויט. אַרויפֿשטיגענדיג דעם באַרג, האָבען מיר עטוואָם געוהטה ביז אונזערע מענשען זיינען נעהנטער צו אונז געקומען. פֿעריירא האט דאָן אָנגעגרייפֿען דעם פֿיינד בויא דער לינקער זייט פֿון באַרג, און דאן האבען מיר אויך אָנגעפֿאַנגען פֿון הינטען צו פֿיערען און אונטערדעסטען איז אלץ אונזער מחנה שטאַרקער געוואָרען.

„איך האב וויטער געגעבען מיין בעפֿעהל, אז העלפֿט זאַללען בלייבען היער צום דעקונג, דיא אַנדער העלפֿט זאללען מיט מיר שטיגען

העכער, דאדיט דעם שונא צו צווינגען, זייא זאללען זיך אונטער דעם אויבערסטען פארשפרונג בעהאלטען וועלכען מיר וועלען יעצט נעהמען, איך האט איינגעזעהן דאם מיר וועלען דארט א שטיקעל שווערע ארבייט האבען, ווייל עס וועט אונז אהנע צווייפעל אויסקומען צו שטעהן ברוסט נעגען ברוסט און דאן הייסט עס אדער זיענען אדער פאללען, קוים האבען מיר דעם ראנד פון הילל ערריכט, האבען אונז דיא עגלעגדער עמפאנגען מיט א רעגען פייער קוילען, אבזוער גליט האט נעדויעט דאס פערריירא האט שוין נעהאט דעם לינקען פליגעל ערגריפען, האבען מיר יעצט פון זייא הילפע געקראגען, מיר האבען נעמוזט אויף דיא בייבער קריכען וויא דיא שלאנגען צווישען דיא הויכע גראז און פעלזען, וואס נאהענטער מיר זיינען געקומען, אלין הייסער איז גענוארען דער נעפעכט און עגדליך האבען מיר דעם חילל כעזעטצט".

— 22-טער קאפיטעל —

וואס פערמאגט סויטה־אפריקא?

איך רעכען אז עס וועט ניט זיין איבעריג צו נעבעז פיר דיא לעזער א סטאטיסטישען איבער־בליק וועגען די רייכטהימער, דיא אוצרות פון סויטה אפריקא, וועלכע פערבלענדעז מיט זייער גלאנין פיעלע מענשליכע אויגען אונד דאס האט א ביסעל א אנהאנג מיט דער אידישער נאלדערנער צייט, וועז אונזערע עלטער זיידעס זיינעז זיך נעזעסען „איש תחת גפנו ותחת תאנתו" אין דיא צייטען פון שלמה המלך׳ס רעגיערונג.

עס איז שיין מעהר קיין צווייפעל, דאס דיא די גאלד אונד דיאמאנטען מינען פון סויטה אפריקא זיינען נעווען אונד זיינען נאך יעצט פון דיא וואונ־דערליכסטע פערמעגענס וואס די ערד מען הערוים נעבען. דיא קימבערלייא דיאמאנד מאינס, למשל, זואס נעפינען זיך אין פערשיידענע ערטער ביי דעם נרעניץ פון אראנדז פרי סטייט א ערך 600מייל פון כייפטאן, האלט יעצט אוים דעם וועלט האנדעל פון דיאמאנטען מיט 80 פצ״ט, אבוואהל זיי זיינעז נאך זא יונג אונד פרי׳ש קוים 50 יאהר אלט, דאך האט עס אזויא פיעל פראנרעסירט, דאס איבער 550 מיליאן פש״ע וועדטה פון רויהע דיאמאנטען וועלכע האבען דעם דאפעלטען וועדטה וועז זיי ווערען נעשליפען זיינעז פראדוצירט נעווארען פון דיא קימבערלייא מאינס זייט דיא מאינס האבען זיך נעעפענט. דיא זעלבע מאינס האבען נאך א נרעסערען מאבט נע־

האט צו פערפלייצעז די וועלט מיט דיאמאנטען וועז דיא איינעמטהימער פוז דיא מאינס וואלטען ניט געמאכט יד אהת איינצוהאלטען דעם מבול פוז דיא שטיינער, דאך זייט דיעזע מאינס זיינען ענטדעקט געוואָרען איז פאר אנדערע דיאמאנד מאינס פון דער וועלט פערשלאסעז געוואָרעז דיא ערד.

דאס צווייטע גרויסע פערמעגעז איז דער דער פון סויטה אפריקא, זיינעז דיא וויטוואטערס־ראנד־גאלד־פילדס, וועלכע ליעגעז ארום יאהאננעסבורג פוז עטליכע הונדערט מייל לאנג אוז אייניגע מייל בריים, וואס מיט א דרייסיג יאהר צוריק האט עס נאר א קלייניע וויערטה געהאט, בלויז אלס פיטערוננ פאר בהמות, האט זיך שפעטער ארויסגעוויזען פאר אייניע פוז דיא טהייערסטע אוצרות וואס דיא ערד פערמאגט. דיעזע גוואלטיגע אונד אונאויסשעפליכע אוצרות זיינעז ענטדעקט געוואָרען איז יאהר 1883 אוז אין יאהר 1884 האט שוין דאס לאנד פראדוצירט גאלד פיר 50 טוויזענד פונט.

דיעזע וואונדערבארע ערשיינונג האט נעצוויגעז אויף זיך גרוים אויפמערקזאמקייט אונד צעהנדליגע טויזענדע גליקזוכער האבעז זיך א לאז געטהאז נאך סיויטה אפריקא צו בעקומעז גיכע פערמעגענם אונד רייכטהימער, אונד אט דיעזע גליק־יעגער האבען זיך נוירקליך ניט געגארט, וויל דיא ערד איז דארט דיא רייכסטע אין גאלד אונד עם וועלט בעהייפטעט, אז דער וועלטה פוז גאלד, וואס עס איז ביז יעצט פון דארט אויסגעגראבען געוואָרעז בעטרעפט ביז הייגט איבער א טויזענד מיליאז פונט.

דיא הויפטזאכע וואס איך וויל דא בעמערקען, איז, דאס נאך אללע סטאטיסטיקס, וועלכע בעוויזען דאס דיא סויטה אפריקאנישע גאלד מאינס זיינען נאך נייא אונד דאס מיט א קורצע צייט פריהער האט מען פון זייא נאך נאר ניט געוואוסט, געפינען זיך פיעלע

עלעהרטע וועלכע בעהויפטען, דאס אט דיעזע נייע אלד מאינס, יינעז גאנץ אלטע, פון וועלכע שלמה המלך האט געלאזט בריינגען גאלד און דיאמאנטען צום בית המקדש אין ירושלים אונד צו זיין איינעם פאלאסט וואס ער האט פיר זיך געבויט, וויא מיר געפינען אין כלכים א׳ ט׳ איז דיא לעצטע 3 פסוקים וועלכע ערצעהלען אונז, דאס שלמה האט געלאזט בויען א שיף אין עציון גבר בייא אלות אויף דעם ברעג פוז ים־סוף, אונד חירם, דער קעניג פוז צור, האט געשיקט מיט דער שיף זיינע מאטראזעז מיט שלמהס קנעכט. זייא זיינען געגאנגען קיין אופיר, אונד גענומעז פוז דארט 420 ככר גאלד אוז געבראכט צום קעניג שלמה אין ירושלים.

דאס איז דער טעקסט פון מלכים א׳ ק׳ אפ. ט׳: „ואני עשה המלך שלמה בעציון גבר אשר את אלות „על שפת ים כוף בארץ אדום, וישלח חירם באני „את עבדיו אנשי אניות ידעי הים עם עבדי שלמה, „ויבאו אופירה ויקחו משם זהב ארבע מאות ועשרים „ככר ויביאו אל המלך שלמה".

וויא איך האב פריהער בעמערקט, איז דער סויטה אפריקאנישער באדען, אויסער זיין פרוכטבארקייט אין וויין, תבואות, פירות, פעלדער, וואלל אין שטרויס פעדערען, זעהר רייך אין אוצרות פון גאלד, זילבער; דיאמאנטען, קופער, שטיינקויהלען און אנדערע מינעראלען.

איך וועל צוערשט בעשרייבען דיא דיאמאנטען פעלדערען פון קימבערליא, שטעטער וועגען דיא אנדערע אוצרות.

דער ערשטער דיאמאנד איז געפונען געוואָרען פון א קאפער אין גריקוואלאנד אין יאהר 1857 און אין יאהר 1871 זיינען ענטדעקט געוואָרען דיא דיאמאנטען מינען אם וואל ריווער בייא קליפדריפט, פניאל, הברון, דעטאוויטספאן, פאורעספטיטה און קימבערליא, פיעלע גליקזוכער האבען זיך באלד אהין א לאז געטהאן און מעהרערע זיינען אין א קורצע צייט איבערגליקליך געוואָרען.

איך רעכען דאס עס וועט דעם לעזער העכסט אינטערעסירען וויע איך וועל עטוואס מעהר באריכות כעשרייבען וועגען דער ענטדעקונג

פון דיא ערשטע דיאַמאַנטען מינען פון קימבערליא.

דזשאָן אָרמילי, אן אירישער ענגער אין העגדלער; איז אין יאהר 1837 רייזענדיג מיט זיין אָקסען-וואָגען אין דיא נאָרדליכע געגענדען פון דער קיפ קאָלאָני, געקומען צו פאַרם בייא אָראַנדוש ריווער. דער פאַרמער, איינער פון דיא ערשטע האָלענדישע בוערען; סקאַלק פאָן ניו-קערק, האט איהם זעהר פריינדליך עמפּפאַנגען און האט איהם איינגעלאַדען צו נאַכטלענגער. פון אָבענד; זיטצענדיג מיט דער בוערען פאַמיליע אין הויז, און זיך אונטערהאַלטענדיג אין פערשיידענע אינטערעסען האָט אָרמילי בעמערקט וי א דיא קליינע בוערען קינדער שפּיעלען זיך מיט קליינע שטיינדלאך וועלכע האבען אויסערגעווענליך געשיינט, און אלס ער האט געפרעגט פון וואַנענד די פינקעלדינע שטיינדלאך קומען האט מען איהם געענטפּערט, דאס אויסלכע שטיינדלאך ניעבט זעהר הייפיג בייא כ־יע פון ריווער.

אָרמילי האט בעטראַכט איינעם פון דיא שטיינדלאך און האט בעזאָנדערס אויפּמערקואם געמאכט אויף זייער אייגענטהימליכען פאָרם און דורכזיכטיגקייט, און האט דעם פאַרמער נעבעטען אר זאל איהם דעם שטיינדעל שיינקען, און ינענר האט איהם מיט פערגנינגן דעם קליינעם פרעזענט נעמאכט און האט איהם ערצעהלט, דאס א קליינע בושמאן באי האט דיעזען שטיינדעל געבראכט פיר זיינע קינדער צום שפּיעלען, אָרמילי האט באלד דעם באי אויפגעוואכט און האט איהם געפרעגט וואו ער האט דעם שטיינדעל גענומען, דער בושמאן באי האט איהם ערצעהלט דאס באדענדיג זיך אין ריווער, האט ער דעם שטיינדעל אין דיא זאמד ביין ברעג אויפגעהייבען און האט עס גע בראכט פיר דעם פאַרמערס קינדער צום שפּיעלען.

אברייזענדיג פון פאַרמער האט אָרמילי זיך געטראַפען אויף זוע מיט א פאַאר אידישע טאַכערס און האט זיא דעם שטיין געוויזע. דיא אידען, ניט האבענדיג קיינע מבינות אין עדעלשטיינער, האבען איהם ערקלעהרט, דאס עס איז אן אינפאַכער שטיינדעל וואס האט קיין ווערטה, און האבען זיך פון איהם אויסגעלאכט.

קומענדיג אין גרייהמסטאַן האט ער דעם שטיין געוויזען דר. אטהער־סטאַן; ער האט דעם שטיין בעטראכט א לאַנגע צייט און ער האט אויסגעפונדען דאס דער שטיין איז אן עכטער דיאַמאַנד, דער דר, האט עס פון איהם אבגעקויפט פאר 500 פש"ג און האט איהם באלד פער־קויפט צום דאַמאַליגען גאָבערנער פון קיפ קאָלאָני סיר פרעדריק וואודהויס פאר 800 פש"ג.

שנעלל וויא א בליץ האט זיך דיעזע נייעס פערבריטעט אין דער קאָלאָני. א גרויסער אנצאהל גלילזוכער, וואנאר מענגער פון די נרעסטע לאסטען דער נעזעלשאפט, האבען זייערע שטעלונגען אויפגענבען און האבען זיך בעגעבען צום אָראַנדוש ריווער, זעלבסטפערשטענדליך וואר דושאָהן אָרמילי אינער פון די ערשטע; וועלכע האבען זיך דארט בעגעבען

דער בוער סקאַלק פאַן ניוקערק האט זיך באלד ערוואוסט וואס פאר א גרויסען וועדטה דער שטיינדעל האט געהאט וועלכען ער האט געשאנקען אָרמילי, און אונטערדעסטען האט ער פון א האַטטענטאט געקראָגען צו וויסטען, דאס א קאַראַנער־קאַפּער וויט אויק אין פאַרוואָרפענעם קלופט, בעזיטצט א גרויסען דורכזיכטיגען שטיין זיט פיעלע יאהרען אן טראָגט עס איינגעניהט אין א שטיק לעדער אויף זיין ברוסט, נאך פיעלע מיה האט ער דעם קאַפער אויפגעוזוכט אן האט מיט איהם אויסגעבינען דעם שטיין אויף עטליכע אָקסען אן שבסטען, ער האט באלד דעם שטיין פערקויפט צו א הענדלער לילינפּלד פיר 11 טויזענד פש"ג אן לילינפעלד האט באלד אבגעריזט מיט דעם שטיין נאך אייראפא אן האט איהם פערקויפט צו לידי דודלי פאר 25 טויזענד פש"ג, דער שטיין האט עהאלטען דעם נאמען „דער סטאר אף סוטה אפריקא" אן וועגט 84 קאראט.

אינטערדעסטען האבען זיך דיא דיאַמאנד יעגערס פערמעהרט פון טאג צו טאג אן האבען זיך אוועקגעלאזען זוכען לענגאוים די ברעגעס פון אָראַנדוש ריווער ניט וויט פון סקאַלק ניוקערקס פאַרם, וואו זייא האבען גענוג עדעלשטיינער געפונען אן פערקויפט אן דיא דאַמאַליגע דושולערס פאר גוטע פרייזען. שפעטער האבען זיך אנדערע גלילק זוכער בעגעבען צו דיא ברעגעס פון וואַלל-ריווער; וואו זייא האבען נאכמעהר דיאַמאַנטען געפונען.

קימבערליי האט נאך צו יענער צייט אויף דער וועלט קארטע ניט עקזיסטירט, אן וואו דיא וועלטבעריהמטע דיאמאנד-שטאדט קימבערלי שטעהט היינט אונד שטאַלצירט מיט איהרע אונערשעפליכע דיאַמאַנד מינען, איז דאַמאַלס נעזוען א מרבר שמם, וואו ווילדע קאַפערס אן רייסכענדע היות האבען זיך אַרומגעטריבען

דיא יעצטיגע נרויסע דיאמאנד־פיעלדס דוטאויטספאן דע בירס אונד באולטפאנטיין, האבט צו יענער צייט נעהע רט צוואיין פערזאן. דער אויגענטהימער פון דיזעזן נאנצען פלאץ

ואר א נעמיינער פארמער, האנם די ביר. ער האט זיך בע־
שׂפּטיגט מיט זיין קליינע מחנה שאף אונד ריינדער, אונד
ניט ווייסענדיג וואם פאר אוצרות אונד רייכטהימער די נאטור
האט באהאלטען אין שוים פון זיין שטיק טרוקענע לאנד. האט
ער זיין נאנצען לאנדשטרייך דאמאלם פערקויפט פאר דעם
קליינעם פריים פון 6000 פש"נ. בייא איהם איז דאם נעווען
א אוצר אונד האט זיך איבער נליקליך נעשעטצט אזא סומא
צו בעקומען. באלד אבער האט ער זיך איבערצייגט, דאם דיזער
הויכער פריים איז בלויז א בעטעל־נעלד נענען דיא אוצרות
וואם מען האט פון דארט אויסנעשעפט.

דער עולם דאט זיך באלד נענומען צו נראבען איז ד'ערד
מיט נרוים ליסט אונך טהעטינקויט. מען האט נעזוכט אינד טאקי
נעפונען די שהענסטע און טהויערסטע עדעלשטיינער. נראבע־
דינ טיעפער איז דער ערד האבען זיי ענטדעקט א זארט בלויע
לייהם אונד איז די שטיקער לייהם האט נעשטעקט די פראכ־
טינסטע אונד קאסטבארסטע דיאמאנטע.

די נרויסע דיאמאנד מינע ביי דזשענערסאנטיי. וויאם
איז די רייכסטע איז סויטה אפריקא. איז ענטדעקט נעווארע
איז יאהר 1869, איך ווייל דא בעשרייבען א קליינע שולדערינג פי'
א נעווייסען נליקזוכער, א בילד פון דיא דיאמאנד פעלדם איי
די ערשטע צייטען וואו ער האט זעלבסט מיטנעמאכט:—

„מיר זיינען נעווען א נאנצע קאראוואנא פרעמדע, איז כיר
האבען זיך בענעבען נאך די דיאמאנד פעלדם, אונך מיר אללע
זיינען נעשטאנען אונטער דער אויפזיכט פון א רענערינגס קאמ
מיסאר, זיעלכער האט נעואלט אונז בעשטימטען יעדעז זיין קליים
ר"ה די בענרענצטע שטיקעל ערד צו נראבען, ביי נעווייסע אב־
צאהלונגען צו דער נאוורעמענט.

„אונזער ווענ האט זיך נעצווינגען דורך קולטיווירטע לאנד־
שאפטען פי בוערען פארמס, אונד די בוערען האבען אונז קאפ
שאקלענדיג בעטראכט, ווייל דער דיאמאנד פיבער האט אוך
זייער פלענמאטישען כאראקטער קיין אינדרוק נעמאכט.

„מיר אז צובראכטען זיינען מיר אנגעקומען איז קימבערליי
די זונז האט נעברענט ווי פיער: אוך דעם פריהען פלאץ, וואם
האט אויסנעזעהן ווי א מארקעט, האט נעשוויבעלט אונ נעגרי־
בעלט פון פערשיידענע מענשען, פון פערשיידענע פעלקער אונד
שטאמען. די בארס אונ האטעלס זיי, ען ייען א בע־ללט מיט
טרינקער, שפיעלערס, נעמבלערס אונ קונצענמאכערס.

„דער נאנצער נענענד. ווי ווייט די אויגען קענען טראנען
איז נעווען בעפאנצט מיט אינדיענעלמעסינג נעצעלטען. עם האט
נעטראפען איז כיין צייט דאם אינער האט נעפינען א דיאמאנד
פון 55 קאראט וואם מען האט פיר איהם טויזענד פונט בע־
צאהלט: אונד דער נעפינער אליין האט דערפון א קליינעם נליק
נעמאכט. פיעלע האבען נלאנג נעארבייט אה נעגראבען און
דאך האבען זיי זיך צום סוף נעמוזט ענטזאנען דערפון. הארט
לעבען מיר האט אינער נעפונען א שטיקעל רויטהז שטיין, אנ־
פרענענדיג א כיינער וואס פיר א זארנ ע'מיי' דאס איז, דז ט
ער זיך אויסנעלאבט אז ער האט איהם אבנעקויפט פיר א
קליינונקויט. שפעטער דא ט זיך אויכנעציינט אז דאס ייאר א
טהויערער דיאמאנד פון 25 קאראט און דער מיינער האט דאם
פערקויפט פיר 800 פש"נ".

די קימבערליי דיאמאנד מינע איז די נרעסטע איז האלט
א־בער טיזענד פים מיט נליכע פעלזענוויענט א רונטער. טיפ
אונטער ד'ערד זיהען זיך קאפערם ווי פופצ אריכקריבענדיג,
אייזלזן און טראליעס ארומפאהרענדי. א1 איהר פאנגט זיך א
ד' רוהע צייט. אייניג דינגערם (נרעבערם) בלייבען אונטען צו
ליינען פייער אונטער די דינאמיט אום עם זאל אויך מארגען זיין
צו ארב יטען די פרישע ירד.

די שפרייננונג פערשאפט ארבייט פיר 12 שטונד צייט פיר
2300 קאפערם אונטער דער אויפזיכט פון 250 ווייסע מיינערם.
די א בנעשפרונענע שטיקער ווערען אונטען צובראכען אויף
קליינע שטיקלאך אונד ארויפנעבראכט אויבען דורך פערשיי־
דענע רידערווערק. די ארויפנעבראכטע קווארץ ווערט אריין־
נעשאטען אין נרויסע זיפ־מאשינען אונד עם ווערט הורכנעזיפט.
די פיינע דינע זאמד ווערט באלד אונטערזיכט אונד די נראבע
שטיקער ווערט אויסנעשפרייט אויף פעלד, ווא עם בלייבט
ליינע 6 מאנאטען צייט, ביז מען קען דאם נוט צוכאהלען, אונד
זא באלד די קווארץ איז שוין טווינבאר צו ארבייט, ווערט דאם
נעוואשען אין נרויסע מאשינען, דאן ווערן די קערנער שטיינד־
לאך נעזיפט דורך די מאשינערוי אין דרוי טהייל אונטערטירט
ביי פערטהייטע מיינערם. די נעפינענע דימאנטען ווערען נעהליבען
און פערשלאסענע רונדע־אקסעם.

יעצט וועל איך מיר אומקעהרען צוריק צו בעשרייבען פאר אייך דיא גאלד פיעלדס אין טראנסוואאל.

שוין אים יאהר 1854 האט זיך אננעהויבען צו געפינען גאלד אין טראנסוואאל, נור דיא דאמאליגע בוערישע רעגירונג האט פארוועדט עס צו זוכען. אזויא האט דאס אננעהאלטען ביז 1865 און מיט נאך 5 יאהר ארום איז אננעקומען א רוי זענדער, קארל מאויך, אין טראנסוואאל, און ער האט אוים־גע עפענען א אונבעדייטענדען גאלד־אדער, פון וועלכען ער האט דיא וועלט בעקאנט געמאכט. דאן האט שוין דיא רעגירונג איינגעשטאנדען צו גראבען און דאך זוענען דיעזע מינען נעלעגען אונטער דעם שטאאטס איגענטהום און האט נענומען א גרויסען פע"ט פון דיא אויסגעגראבענע גאלד.

אונטער דער צייט האט מען ביי וויטוואטערס ראנד געפונען גאלד־קערנער, און אין צייט פון 1887 האט זיך די שפעקולאציאן פֿערנומען מיט דעם אָרט, וואו דער מיטטעל־פונקט איז יעצט יאהאננעסבורג. עס איז באלד געפלאמעט געוואָרען קאמפאניעס אין שעהרס אויף מיליאנען, און וויל עס איז אבער דאביא פיעל שווינדעל געווען, איז דאדורך דער גרויסער קראך ענטשטאנדען, כמעט אללע אינווֹאהנער פון באַרבערטאון זיינען דאן דאדורך זואינירט געוואָרען, אונד ביז היינט איז באַרבערטאון נעבליבען א האלב טויטע שטאָדט מיט קוים 2000 איינוואָהנער.

הערויסצובעקומען דאס גאלד פון דעם קוואַרץ איז ניט אזויא לייכט וויא אמאָהל אין קאליפאָרניען, דאָרט איז נע־לענען דאס גאלד אין דעם פלוס־זאמד, וואס מען האט נור נעדארפט רייניוואשען צו בעקומען. אין סויטה אפֿריקא אבער דארף עס נעגראבען און בעארבייט ווערען, דיא שטיינער אויף פולווער דין געמאָהלען ביז מען קען דאס וואַשען; און נור דעריבער האבען זיך פיעלע מיינערס ווייסענשאפטליכע מע־נער דערצו נענומען אום מיט פערשיידענע מעכאניש אינ־סטרומענט דיא שווערע ארביט פאָרטצוזעצען.

אין 1896 האט א געוויסער מעכאניקער ה' וואַרמוער בעזוכט דיא פערריא מינס וועלכע איז פון די בעדייטענדסטע ארום יאהאננעסבורג, ער בעשרייבט זייא אזויא:—

„אלס מיר האבען זיך איבערגעטאָהן אין אלטע קליי־דער און מיר זיינען צוגעקומען צום שאַכט, וואו עס איז שוין געהאַנגען פֿערטיג אננעגרייט פֿיר אונז א קובעל, א מין שטאַרק געבויטע פאס אונגעפֿעהר 7 פוס טיף, וועלכער דיעגט אלס אַליווייטער (ליפט), זיינען מיר אין דעם ערזינגקראָבען, דער דעק האט זיך דער דעק פון אויבען צוגעמאַכט און מיר זיינע געבליבען וויצען אין דער פֿונסטער. מיר האבען זיך ארונטער גלאָזען 900 פוס טיף אונטער ד'ערד ביז מיר האבען ערר־רייכט דעם גרונד פון דער מינע, וואו מיר זיינען אויף דיא הענד און פים ארויסגעקראבען. ביז אויף טוויזענד פוס טיף, ווערט ביי אללע הונדערט פוס טיף געמאכט א מונענ־גאנג און די גאָלד קוואַרץ וועט געהאקט אין די גראַניט וועגט אף 200 פוס טיף. מיר זעהען יעצט אונטער זיך די אַרבייט פון 12טען גאנג, דיא גאנגען ציעהען זיך אויף מעהרערע הונ־דערטע פוס וויט אין אלע הינריכטונגען, דען ווי געהען נאָך דיא גאָלד אָדערען (ריף'ס) וואו זייא ציהען זיך, און דאָרט ווערען גענגע געמאַכט. דער גאנצער ערד באָדען בעשטעהט פון פעסטע גראניט שטיינער פון גאָלד אָדערען דורכגעצויגען אין אין ערטער איז דער ריף אויף 2 פוס ברייט, נור אויף דעם א־ט וואו איך בין געגאנגען האב איך געזעהן א שטיק ריף פון 4 פוס ברייט.

„דער גאָלד-ריף האט וויים־נרויע און פעך-שוואַרצע פלעקען און אין די פלעקען געפינט זיך דאס גאָלד וועלכער איז וויט אויסגעברייטעט. דיא שטיינער פון ריף זיינען זעהר האַרט עס קאָסט פיעל מוה מיט האמערס און בערג־אייזענס צו ברעכען די שטיקער. זעהר וועלטען גפֿינט מען דארט שטוקלאך גאָלד וואס מען רופט „נוגגעטס".

„דארט וועדט נעבויערט אדער אויסגעהאקט לעכער אום אריינצושיטען דינאמיט אום צו שפרענגען דיא שאפטען,

און דורך אללע נענגע ציהען זיך נעליינטע שונען אויף וועלכע קליינע וואגענס (שקיפס) ווערען אין פֿוללען נאנג פֿאַרט-נעזעטצט. דיא פֿערוירע מינע האט 80 שטאַמפֿף מאשינען, דיא פֿיין נעשטויסענע קויאַרץ ווערט אריינגעשאַטען אין גרויסע עפֿעסע דורך וועלכע עס שטראָמט וואסער אונאויפֿהערליך אום אבצושווייגקען די זאמר מעהל וואס שוידעט אב די נאלה.

טראַנסיואַל אוז היינט דיא אינצינע וויכטיגסטע און רייכסטע נאָלד קוועללע אין דער וועלט, וועלכע ניט ארוים יעהרליך גאלד פאר צעהנדלינע מיליאנען פֿש"נ.

מען האט אין נאָרדליכען טהייל פֿין ט־אָנסוואַל, נעפֿונען אלטע רואינעס (חורבות) פֿון שמעלץ־אויוועגס אונד איינגעפֿאלענע מינעז. כייא זאמבעזי האט מען אויך ענטדעקט רואינען פון א אוראַלטען פֿעסטונג וועלכער איז נעבוים אין א זיג זאג פֿאַרם. די מויערען זיינען פֿון נעהאקטע גראַניט שטיי־נער אונטען איבער 3 מעטער דיק און 20 מעטער הויך. וויא מען רעכענט, איז דאס אמאהל נעווען "א פֿיניצישע קאָלאָניא. וויא לאנג זיא איז נעשטאנען אוו ווער עס האט דארט נאכ־הער נעווואהנט, וויים מען ניט צו ערקלעהרען, ווייל דיא נאַנצע נאבריכט פֿון דאס לאנד איז ערסט אין סיטטעלאלטער בעוואוסט נעווארען.

א בעוואוסטער רייזענדער ה' מינסטער, בעשרייבט אין זיין ערצעהלונג פֿאלגענדעס:—

„בענאמאטאפא איז א גרויסער קייזערטהום אין טראנט דעם נאמען פֿון דעם פֿירסטען וועלכער רופֿט זיך אויא. ער רעגיערט דארט וויא בייא אונז א קייזער, זיין לאנד זאל זיך אויף טויזענד מייל פֿערשפרייטען. דיא הויפטשטאדט אוז משימבאש אדער סיבבאבא, מחנית וויז נעהען דארט ארום דיא עלפֿאַנטען; עס ווערט יעהרליך ביז 5000 עלפֿאַנטען אויפֿגעשלאַכטעט; דאס פֿלייש צום עסען אוז בייגער צו פֿער־קויפֿען. זייער גאָלד גרובען ליעגען אין די גבירגע מאניצא כייא דער צופֿאַלא (סופֿאַללא) אוז האלבען 19 מייל אין שטח מען קען לייכט דערקענען דיא ערטער וואו גאלד ליעגט, ווייל דיא שטעללען זיינען דאָר, טרוקען אוז אונפֿרוכטבאר. זויא האבען אויך נאָלד גרובען אין בארא אונקוויטשא אונד אין טאַראַ. דארט ליעגט אן אלטער קאסטל (פֿעסטונג) פֿון גרויסע מעכטיגע שטיינער געבוים אָהנע קאַלך אוז לייהם. דיא וועגט זיינען 25 שפֿאן דיק. איבער דיא טיערען איז נאך צו זעהן פֿיניצישע אינשריפֿטען, אונד אללל דופֿען אויהם „סאָ־לאָמאָנס פֿעסטונג".

„יעצט איז אבער דיא טויערען איינגעפֿאַלען אוז לינען אונטער דיא רואינען, עס איז אבער זעהר אינטערעסאנט דאס דיא נייערע פֿאָ־שע־, וועלכע וו עס וויזט, האבען די אלטע אויבענעראינרטע בעשרייבונג ניט בעטראכט, וו איך אויף דעם פֿיניצישען אורשפרונג ניט נעוואלט די מיהע זיך נעבע, ביז אין 1889 האט דיא נייערע אונטערזוכונג אננעפֿאנגע, מעהר ענערגיש און טהעטינקער צו פֿארשטען. מען וויים נוך אייבער־פֿלעכליך, דאס אמאהל האבען דיא פארטונעזישע שקלאפֿענהענדלער און שפעטער אהין דיא זולו קאפֿערען אב־גראַמט דיא אלטע אייוואהנער, פֿערשיידענע פֿעלקער האבען זיטע־ דע־ צייט דארט פלאַץ גענֿונען, און דיא יעצטיגע בעזיטצער האבען וועניג טראַדיציאן פֿון דיא ערשטע, ווייל אזייא ווייא עס וויזט אוים זיינען יעצטיגע נור א צוייט פֿון א אהר 80 דארט געקומען.

איבער דיא אלטע מדינה „באנאמאטאפא", א טהייל פֿון מאטאבעלאלאנד אדער פון דיא היינטיגע רהאדעזיא, איז זעהר אינטערעסאנט די מיטטהיילונגען וועלכע דער אַרכיאָלאָג דר. שלעכטער טהיילט אונז מיט.

„במעט אן אללע נענענדען פֿון רהאדעזיא, ערצעהלט דר. שרעכטער, נעפֿינען זיך שפורען אן גרויסע מאסטען פֿון אור אלטע נאָלד מינען אן שמעלץ ווערק פֿון פֿאַרצייטען. עס

שיינט היינט נוט מעהר צוויפעלהאפט דאס דיא שטעללען פון דיא כתבי הקודש, פון וועלכע עם ווערט ערצעהלט פון א געווייסע לאנד „אופיר" פון וואנען חירום מלך צור האט געבראכט זיינע נאלד אוצרות און העלפאנט ביין קיין ירושלים צום בויען דעם בית המקדש פון שלמה המלך, איז געווען די זעלבע קאפער מדינה „מאטאבעלאלאנד".

דר. שליכטער האט געפונען אין דעם דיסטריקט מיגאנגא איבערראשטען פון ענע פארציים אין איין אובערראשענדען צאהל.— הונדערטע פון אלטע פעסטונגען; גרויסע ארבייט וואסער לייטונגען אין פיעלע שטעלין אוועק מיט געוואלטיגע אויפשטונגען פון גאלד מויער, אין גראבענדיג ווייטער אין פערשיידענע ערטער טיף אין ענע ווילדע מדינה, האט ער ענטדעקט שפורען, וועלכע איבערצייגען דאס דיא דארטיגע אטאהליגע בעוואהנער האבען געדיענט צו דער זונן. ער האט דארט ענטדעקט שטיינערנע דינקמעלער, מאנומענטען, קליינע ספינקסען און אבעליסקען. אייניג מייל ווייט פון קימבאביא האט ער ענטדעקט א אפפער-טיש פון אונגעוואהנליכען גרויס, אויף וועלכען דיא אורבעוואהנער האבען זייערע קרבנות מקריב געווען צו דיא זונן.

דר. שליכטער בריינגט דיעזע ענטדעקונג אין צוואמענהאנג מיט דיא שטיין פונדען וועלכע זיינען אונלייגנבאר אין נאהד וועסט אפריקא, אין זענזאמביען, ענטדעקט געווארען, וועלכע צייגען עבענפאלס דאס דיא דארטיגע אור בעוואהנער וואללען אויך האבען געוועזען זונגען-דיענער.

אין אן אויסגעגראבענע אור אלטע שטיינהויז אין מיאנא, האט שליכטער געפונען א גרויסען טאהל פון טאלגשטיין, אויף וועלכען עס איז אויסגעקריצט אונבעקאנטע שריפטען, וועלכע זיינען פון צוויפעללאהר סעמיטישער הערקונפט, אוז דיא וועריפיצייג, שמעלץ טיגלען און וואפפען וואס ער האט דארט ענטדעקט, טראגען עבענפאלס דיא שפורען אונד כאראקטער פון די פארציישיגע סעמיטען און פיניציער (צורים).

דיא בעוואהנער ררום מיאננא נעהערען צו די מאקאמאם, א גרויסער שמאלצער קריענערישער שטאמם [שבט] וועלכע זיינען גאנץ פערשיעדען פון דיא מאשאנאס. אין זייער לאנד ליינגסט דיא ריווערס, האט שליכטער ענטדעקט מאסען קווארץ בערגלאך פון אוראלטע נאלד מיינס, און לויט זיין מיינונג זאל דארט האבען עקזיסטירט א געוואלטינע נאלדגראבערייי 1100 יאהר פאר כ. נעבורט.

פאלגליך וויל דר. שליכטער בעהויפטען, דאס מאטאבעלאלאנד איז דאס לאנד אופיר, וואס קומט פאר אין תנ"ך, און דיא מאטאבעלאים וועלכע זעהען יעצט ווי די ענגלענדער גראבען דאס נאלד ארויס מיט דאמפף מאשינען, האבען אויך פאר טויזענדע יאהרען צוריק צונעזעהן ווי די געוואנדעטע פון שלמה המלך האבען דארט אויך נאלד געשעפט פיר דעם בית המקדש אין ירושלים, און קוים איז מאטאבעלאלאנד די זעלבע מדינה אופיר, וויסען מיר, דאס דיא שעהנסטע און רייכסטע קעניגין מלכת שבא האט דארט נעלעבט און האט פון דארט איהר לוסט רייזע נעמאכט קיין ירושלים.

דער ערשטער וועלכער האט אויפגעוויזען אז מאטאבעלאנד איז אופיר, איז געווען דער דייטשער רייזענדער און פארשער קארל מויך; וועלכער האט שוין אין יאהר 1871 אין ענע ווילדע מדינות ארומנערייזט און פיעל וויכטיגע נייעס ענטדעקט. נאהענט ביא א גרויסען טייך „שבא ריווער", האט ער ענטדעקט דעם איבערראשט און חורבות פון א אוראלטע שטארט מיט פיעלע אלטע בנינים און טעמפלען וועלכע זיינען נאך יעצט צו ערקענען וויא הערליך און פראכטיג זייא זיינען אמאהל געווען. דיא טעמפלען האבען נעהאט רונדע טהורעמס, אויף וועלכע עם זיינען אויסגעמאהל פויגלען און חיות, וועלכע דיא אוראלטע פעלקער האבען פערהיליגט און פערגעטערט. דיעזע אללע אלטע חורבות און אנטיקען, זיי יגען מיט גרויס בעשטימטהייט, דאס דארט האט אמאהל געלעבט און געשטרעבט אן אלטער קלוגער נאציאן וועלכער האט דעם בוי-קונסט און ארכיטעקטור יעהר גוט פערשטאנען

אין יאהר 1891 האט דיא ענגלישע רעגיערונג געשיקט צאיינעג געלעהרטע רייזענדער קיין מאטאבעלאלאנד, אום נאכ צופֿארשען דיא מדינה אויב עס איז ווירקליך דאס מיינעג לאנד אופֿיר; און זייא האבען מיט נרויס בעשוימטהיים אויך איבערציינט, דאס מאטאבעלאלאנד איז ווירקליך א ו פֿ י ר.

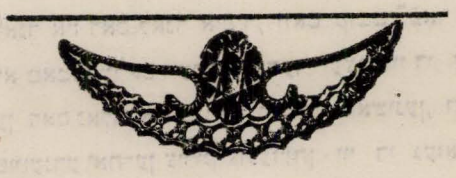

— 23-טער קאפיטעל —

נאטיצען פון בוערען־לעבען.

אזוי ווי דער בוער שפיעלט דיא נרעסטע ראָלע אין סוידה אפֿריקא אונד שטעהט אין זעהר נאָהענטע בעציהונגען מיט דעם לעבען אונד שטרעבען פון דיא אידען דאָ אין זייער נייעם פֿריעדליכען הויס, האב איך פֿאר ניט איבריג נעפֿונען נאָך עטוואס מעהר ווענען זייא צו פֿערצייכענען לויט די שילדערונגען פֿון דיא נייעסטע איראפיואישע רייזענדער:—

— אויף דעם נאַנצען ערד קוגעל — שרייבט א נעווייסער רייזענדער — ווו נאָר דיא ווייסע ד"ה דיא ענגלענדער, האבען זיך בעזעצט אין האבען בליהענדע קאָלאָניעס נעגרינדעט, טרעפֿט מע, כמעט איבעראלל דיא זעלבע האָטעלס מיט דיא זעלבע אייגריכטונגען דעם זעלבען לוקסוס אין דיא הייזער; אין דיא שטעדט און דערפֿער, כמעט דער זעלבער קולטור אין שול בילדונג ווי אויך אין נעזעלשאפֿטליכע בעציהונגען, נעזעטצע; זיטטען און נעבריוך; וועלכע זיינען איבער אלל עהנליך אין שיינען פֿון אין פֿאָרם צו זיין, וויא למשל; אין שיקאַנאָ; אמעריקא, אזויא אויך אין מעלבאָרן; אויסטראַליען; דאס עס איז כמעט שווער צו גלויבען דאס מען איז ווייט פֿון דיא איראָפּיאישע וועלט שטעדט; וויל דיא עהנליכקייט פון דיא נרויסע שטעדט, א ז אויפֿאַך שווער צו אונטערשיידען. אבער גאַנץ אנדערס זעהט מען אין סוידה אפֿריקא אין דיא בוערען לענדער, וועלכע זיינען אין יעדען בעציהונג פֿאר זיך אָבגעשלאָסען אין נאַנץ בעזונדערע פֿעלקער פֿאָרמען אזויא ווי זייא וואָלטען נעווען א שטיק האָללענדישער אָלטמאָדישער קערפֿערשאפֿט, זייא זיינען נאך עד היום נעבליבען נאך פֿון בעפֿרייאונגס קאמפף צייט אלס אָנדריינקונג, אלס א פערמידע, בי זיי שפיעלט דער בייבעל דיא הויפט ראָלע, איבערהויפט נאך בייא דיא יעניגע, וועלכע זיינען פֿון דיעדער־דייטשע אבקונפֿט, אין זייער אויסערען ער

שיינונג גלייכען זיי צו דיא האללענדער; אש-בלאנדע האאר, גרייע דונקעלע אויגען; מעכטיגער קערפער געבויעז; בעיואקסען מיט דיקע בערד, גראדע בריים נעזיכט פון גוטער מיטטעל וואוקס.— דיא פרויען בעיאנדערס זיינען קרעפטיג; בעלייבט אין גוט ענטוויקעלט האבען א זעהג וויסע הויט. בליהענדע הובשע געזיכטספיגע; ארבייטאם און ערנסט צו זייערע מענער מיט ליב אן לעבען. פון דיא זונן ווערען דיא מענער שטארק געברוינט, וועהרענד דיא פרויען היטטען זייער געזיכט ואל אומער אין שאטען בלייבען.

דער בוער בכלל בעזיצט א פעסטען כאראקטער, איז זעהר לאנגזאם אן געדולדיג בייא זיינע אונטערנעהמונגען, ער קען פאר-טראגען אללע הינדערניסע מיט דיא גרעסטע רוהיגקייט; און דאדורך בעזיצען זייא פיעל זעלבסטהערשונג, שארפזינן אין זעהר א לעב-האפטען מוטהיגען טעמפעראטור.

דיא בירישע קליידונג און לעבענסווייז איז זעהר בעשיידען. קאפפע שפיעלט דיא גרעסטע ראלע בייא דעם בוער אין הייזהאלט. דאס פעהלט ניט בייא קיין מאהלציים אין ווערט פיעל געטרונקען; ווען מען בעזוכט אן אינפאבען פריינד, אדער זאגאר דעם פרוים מיניסטער זעלבסט, קען מען גאווים רעכענען אויף א קאפע קאפפע. בייא יעדע געלעגענהייט; בייא יעדע ביזנעס ווערט אהנע קאפפע ניט אבגעשלאסען קאפפע איז דער בוערישער פאלקס-געטראנק; אהן קאפפע קען דער בוער ניט לעבען, און אז ער קומט צוקורץ מיט קאפפע צומאהלט ער געברענטע גערשטען אדער וויטץ און טרינקט אנשטאט קאפפע, לקיים מה שנאמר.

גאנץ אינפאך איז זייערע קליידונג, נאר לכבוד זונטאג פוטצען זייא זיך כלומרשט אוים. דיא אלטע „מא"; מוטער; טראגט אימער איהר שווארצע נעפאלטעטע קלייד, גלאט אהנע בעפוטצונג, דיא אלט האללענדישע פיעל געפאלבטע הויב „קאפע" זויף איהר קאפ פון וועלכע איהר פולע געזיכט שיינט ארויס. דאך דיא היינטוועלטיגע מאדערנע בוערין טעכטער; וועלכע האבען שון דיא ענגלישע שפראך געלערנט, און קענען שון שטאלצירען צו פיהרען א געשפרעך אין ענגליש מיט א דורכרייזענדער; זייא האלטען זיך שון כלומרשט מיט דער מאדע, זייא האבען א גרויסע נייגונג צו פארבען; צו צוזאמענשטעלונג פון בונטע פארבען זייערע קליידער.

דיא שטארקע פאמיליען ליעבע פון דיא האללענדער האבען דיא בוערין בירושה, דיא פרויא איז זייער גאנצער לעבען און האפפנונג, זיא היט דעם מאן אב פון גענאהר; זיא ברענגט איהם צום רעליגיאן, צוא גוטע זיטטען אן מאראל. מיט אין וואנט, דיא פרויא איז דער פונדא-מענט פון זיין לעבען. זיא היראטהען געוועהנליך זייענדיג יונג. דיא יונגע פאאר בלייבען אם וועניגסטען א יאהר בייא דיא שוויעגערעל-טערען אויף קעסט, אום זייא זאללען זיך לערנען דעם אויפפיהרונג אין הויז אין זיך אויסבילדען אין ווירטהשאפטליכען צושטאנד; דאן גיט דער שווער דעם איידם א פלאץ, וואו דיא יונגע פאאר זאלען זיך קענען גרינדען א הויז און אנפאנגען זייער טהעטיגקייט אין ערציהונג פון שאף.

אלט מאדיש אין גאנץ אינפאך געהט בייא זיא צו דער היראטען. דער שוועדישער רייזענדער קארסשטראם בעשרייבט אין זיין ווערק וויא א יונגער בויר האט איהם אינגעלאדען צו זיין פעלאבונג (תנאים), טיט וועלכען ער איז געווען ברידערליך בעפריינדעט.

דערזעלבער יונגער ליעבהאבער; מיין פרוינד, האט זיך אמאהל בייא א נאכטמאהלציט, פערליבט אין א שהגע בוערן טאכטער און האט זיך בעשנאפען צו בעטען איהר האנד פארמליך, ד"ה אין גע גענוארט פון איהרע עלטערען בייא זיא דארט אין הויז. צוליעב דעם איז ער אווענ אין א שאף; האט זיך בעזוארגט מיט אללעם וואס דאצו נעטהיג איז, וויא למשל, א פונד סטו ם (לעקערם), א נייעם אנצוג א נייע זעלד-הוט מיט א שטרויס פעדער און א נייע כאלאבאס-פויפ קוממענדיג אהיים, האט ער זיך מיט אללעם אויסגעפוצט; און מיט מיר צוזאממען זיינען מיר אויעקגעריטטען אויף 2 שטארקע פערד צו דעם פארם פון זיין געליעבטע. דורכמאכענדיג א רייזע פון אומגעפעהר א פאאר שטונדען אונטער דיא גליהענדע אפריקאנישע זונן, ארויף אונד ארונטערשטיגענדיג בערג און טהאלען, האבען מיר ענדליך דערזעהן פון וויטטען דעם פארם איינגעהילט אין גרינס אן בוימער. אנקומענדיג אויף'ן ווערף איז ער האפטיג ארונטערגעשפרונגען פון פערד, איבער געגעבען דיא צוים צו א האטטענטאט, דאן איז ער אריין אן הויז מיט מיר צוזאמען, צוערשט גערייכט דיא האנד דיא טאנטע, ד"ה דיא מוטער פון הויז, נאכהער דעם אומם: אנקעל, און ערשט דאן דיא כלה אן איהרע שוועסטערען אן ברידער בי צום קינד אן וויעג, קאפפע, דער ליעבלינג נעטראנק, איז באלד סערווירט געוויארען אונד דער אונטערהאלטונג חאט זיך אנגעפאנגען מיט דעם, וואס דער אום אט איהם אויסגעפרעגט פון אללעם, פון די שקאפע אן באקע, פון דיא לאנד, פעלד און וואסער, ענדליך איז אונזער בוערישער חתן אויפגעשטאנען אן האט איבערגעגעבען דיא כלה דעם פאשעלע לע-קער-חוט וועלכע האט מיט א שמיכעל אויף דיא ליפען אן פייער-

רויטה וועהרענדיג, צוגעגעמען, ינער אויגענבליק איז געווען א קריטישער דען וועז זיא ענטוואגט זיך פון אנצוגעהמען דעם קליינעם פרעזענט, איז א דייטליכער בעווייז אויף איהר אבווייזונג.

מונטער און פרעהליך האבען זיך אללע בעפונדען און מען האט זיך אונטערהאלטען ביז שפעט אין אווענד, אז אזויא ווערט ביי דיא בוערען געשלאסען שידוכים.

האנדעל און וואנדעל.— דיא בויערען האלטען זיך פעסט מיט זייער געווואהנהייט צו מאכען זייער לעבען און זייער ענזיסטאנץ פון פיה צוכט, פינקט וויא זיערע אורעלטערען האבען זיך געפיהרט זייא בעטראכטען דיא אינדוסטרי און דיא מינען ווערק מיט מיסטרויען פערמאכטונג, און דעריבער ליעגען כמעט אללע אנדערע געשעפטע אין דיא הענד פון דיא אויסלענדער. דאס אליין האט בייא יעדער צייט פערוואורזאכט אונרוהיג און אונפעראייניגונג אונטער דיא קאנסערוואטיוע בוערען וועלכע זעהען צו וויא דיא אויסלענדער פערטעהרען זיך פון צייט צור צייט אין זייער לאנד, דען דיא אויסלענדער ערווערבען זיך אין א קורצע צייט רייכטהימער און לעבען אין פערגניגען און לוקסוס. דאפיר אבער זיינען דיא בוערען בכלל זעהר פעהיג אין זייער פיה צוכט און בעגאבט דערצו מיט גרוים טאלאנט.

דער בוער פערשטעהט אליין צו גארבען פעלל, צו בויען אונד מויערען, פלעכטען, נייען, שמידען און טוג צו אללעם וואס עד האט נורנעטהיג אין ווירטהשאפט, וויל זיינע פעלד און לאנד ערביים נעהמט איהם בלויז אייניגע וואכען אין יאהר און דאהער בלייבט איהם גענוג צייט איבריג צו זיטצען לויידיג מיט זיין וויב און קינדער בייא זיין ליעבלינג געטראנק קאפפע מיט דיא פיים אין מויל.— אייך דיא פרוא פיהרט איהר הויז ווירטהשאפט מיט פעסטער האנד, זיא שטריקט אונד נעהט וועש און קליידער פאר אללעמען, באקט און קאכט און. מאכט אליין זיף פאר אייגענעם גבריוך.

דיא גרעסטע פרייודע אין פערגניגען וואס דעם בוער פערשאפט, איז דער ארומוואנדערען מיט זיינע הערדען שאף און רינדער צווישען בערג און טהאלען, ביז זיא זיא געפונען דיא גינסטיג גראז-פלעדער וויט אין דיא אונענדליכע קאראף פעלדערען, אזא נאמארען-לעבען בעטראכט דער בוער פאר זיינע שעהנסטע מאמענטען פון זיין בוערישען לעבען, זיא האבען דיא עבט ניעדערלענדישע אייגענשאפט אין לוסט דערצו און דארט אין דער קאראף איז דער פלאץ וואו אללע געפונען גענוג פעלד פאר זייערע הערדען. דער קיהלער יאהרענם-סיזאן איז פאר די הערדען וועניג וואסער צו טרינקען, און דאדורך איז דער בויר גענוואונגען איבער צולאזען זיין פארם צו אפאר קנעכט אים אריפזיפאסען, און ער מיט די גאנצע פאמיליע, מיט דיא שאף און רינדער טרעקען אווק נאך די קאראף אדער נאך דיא בוש-פעלדער וואו זיא פערבריינגען דעם גאנצען ווינטער ד״ה יוני, יולי אין אויגוסט, וויל דארט איז פארען גענוג גראז אונד וואסער. ער מאכט זיין וואהנונג אין א טענט אדער אין זיין גרויסען אקסען-וואגען וואו ער פערברענגט דעם גאנצען ווינטער מיט יאכטען אין דיא געדיכטע בושעס.

נאטיצען פון קאפער-לעבען.

עם וועט דעם לעזער געווים אינטערעסירען דיא שילדערונג פון דעם קאפער לעבען אין 16טען יאהרהונדערט; לויט א דאמאלדיגער רייזענדער בעשרייבט אין זיין ווערק:—

בייא דעם שפיל „פאנאשפיי" געפינען זיך מעהרערע זעלטואמע פעלקער; וועלכע זיינען נאך נים צו אללעמען בעקאנט. מאנכע פון זיא זיינען אזויא גרויטיג בייז; דאם מען קען מיט זיא גארנים מאכען. אנדערע אבער, וואס וואהנען אין „פושיטך" דיא פאפענגי-לאנד, האבען זיך אנפאנגליך וען אננא קריסטא איז צו זיא געקומען; ביז 15 הונדערט איבערנעגעבען. זיא געהען ארום אין זייער לאנד מוטער-נאקעט, מאנען בריט פון א מן וואארצעל וועלכען זיי רופען „איננאנא". זיא זיינען נים נאנץ שווארץ אונד שעהמען זיך נים מיט זייער נאקעטען לייב. דיא אונטער-ליפען זיערע זיינען דורכגעלעכערט, אין וועלכע זיא ט-אגען שמוק זאכען אונד עדעלשטיינער. דיא הייזער זיינען אויסגעפלאכטען פון צוויגען אונד בעדעקט מיט בלעטער.

א 15 מיל פֿון דארט, ערצעהלט דער־אלטער רייזענדער, ליענט „סאַלאַדאַניא". אין יענעם נעגענד זיינען פֿאַראן אזויא פֿיעל שאָף אונד רינדער. דאס מיינט שׂפֿם ליט האבען נע־ ביטען פֿאר א מעסער מיט אייניג אייזערנע נעגעל פֿאר א גרויסען אָקס מיט עטליבע ציענען. דיא דארטיגע בעוואָהנער זיינען גאַסטפֿריינדליך, זייא גאַהען נעקלייד־עט אין פֿעלענע מאַנטלען מיט דיא האָאר אויסווייניג. די פֿרויען ו׳ נען מאַסיוו און שטאַרק און טהוען דיא שווערסטע ארבייט.

א גרויסער טהיל פֿון דיא קאַפֿער־שטאַמען זיינען היינט בעקאהרט נעווארען צום קריסטענטהום אונד זיינען האלב ציווילויזירט, אינערהויפֿט דיא שינגו־קאַפֿערס, וועלבע זיינען ארבייטער אונד קנעכט בייא דיא פֿארמערס.

דיא קאַפֿער פֿעלקער, וועלבע זיינען פֿערשפרייט איבער גאַנץ סוידה אפֿריקא, ווערען דאָס אין דיא קאַפֿער לענדער פֿון זייערע הייפטלינגע (טשיפֿס) בעהערשט דורך וועלבע זייערע אונטערהויפטלינגע „באואללען" זיינען אינערליל. דיא ציווילאויזיאן האט זייא צושפליטערט אין בע־ זונדערע פֿערשיידענע גרופּען, וויל זייא מוען פאר זיך זייער פֿאַרטהייל זוכען צו געפֿינען ארבייט בייא דיא וויסע אין דיא שטעדט אונד פֿארמס. ווען זיי ווערען גוט בעצאהלט אונד בעהאנדעלט פֿיעל בעסער ווי בייא זייערע הויפטלינגע.

אויף דוא פֿעלדער ארבייטען זיא אם מיסטענס פֿינף טעג אין וואך, זיי פֿערלינגען זיך צו רוהען צווייי טעג נאָכאַנאַנד נאטירליך איז בעסער צאהלבאר דיא אינבים אין דיא מיינס, דארט קענען זיי האבען איבער 3 שילינג א טאג, זייא פֿער־ דינגען זיך אויף א בעשטימטע צייט אונד נאך זייער משך קענען זיי מאַנאטען לאַנג בוטלען אונד זיך ארומשלעפּען מיט זייערע חברים פון זייערע שטאַמם. זייא לעבען אין אחרות אונד טהיילען זיך דעם בוסען צווישיען זיך, ביז דער נויטה צווינגט זייא וויעדער צו גיהן ארבייטען.

דיא נאַלד־מיינס ארבייטער אין טראנסוואאל, זיינען דאס טעהרסטע פֿרייע קאַפֿערען אונד זייער היימאטה איז נאטאל. דארט טרעפֿט איהר איבעראלל נאנצע דערפֿער ועלבע בעשטעהן נעווענליך פון 20 ביז 30 היזקעס, בע־ וואהנט פון גאנצע קאַפֿער פֿאמיליען.

דעם קאַפֿערס רייכטהום בעשטעהט אין שאָף אונד רינדער. וען א יונגער קאַפֿער ווייל הייראטהען, גיהט ער צו ערשט אין דיא מיינס ארבייטען; דארט ארבייט ער אזויא לאנג, ביז ער איז אים שטאַנד צו קויפֿען 4 ארער 5 אָקסען, וועלבע ער דארף בעצאהלען דיא עלטערען פון זיין בעשערטע לעבענס בענליטערן. דער הויז האַלט הייבט זיך אָן דערמיט, וואס ער טוו ארבייטען ביז עס זאל זיין גענוג פֿיר זיך מיט דער ווייב, אונד קוים האט ער זיך ערוואָרבען נאך אייניג אָקסען, נעהמט ער באַלד א צווייטע ווייב, א דריטע אונד א פֿיערטע אז״ו. דיא ווייבער מוזען אַללעס טהאָן וואס צום לעבען אונטערהאַלט נעטהיג איז. דיא סטאַרע בהמות פֿער־ פֿערדאָפּעלט זיך פֿון זיך זעלבסט, אונד דער קאַפֿער אליין ליענט דעם גאַנצען טאָג אויף רוקען גענען דער זונן, טרינקט זין קאַפֿער־ביער אונד רויכערט זיין „דאַכא". פֿאר זיינע קינדער קימערט איהם ניט אונד זיינע מעכטער פֿערקויפֿט ער אינצוויוויין צו די יונגע קאַפֿער־בהורים פֿיר עטליבע אָקסען.

דיא נאַטאַל קאַפֿערען זיינען די עכט ריכטינע זולו־ קאַפֿערס, זייא זיינען מאַסיוו קרעפֿטיג געבויט; בעסער עגט־ ווייקעלט פֿון העבערען נייסטינגען אינטילעקט נעגען די איבריגע קאַפֿער שטאַממען. דיא פֿרויען־קלייד־ער זיינען ווענינ אונטער שיידען פֿון דיא מענערשע. א קרעלען נאַרטעל בייא דעם אונטערליב מאַכט דעם נאנצען אַנצוג, רינגען ארום אַרעם, האַלז, פֿים אונד אָפֿט אויך אין נאָז, דיענען אלס ציערונג.

מען רופֿט אלע אינגעבאָרענע פֿון קויפּטאן ביז זאַמבעזיע — „קאַפֿער־ען", אבער זייא זיינען בשום אופֿן קיין גלייכע שבטים. דערונטער זיינען פֿאַראן נאַיקאַ׳ס; באַשוטאָ׳ס

פאַנדאָ׳ס, זולו׳ס, שוואַטציע׳ס, שאַנגו׳ס; מאַבאַפאַ׳ס, מאָמאָ־בעלאַ׳ס; מאשאָנאַ׳ס אונד סעקוקוּאַנאַ׳ס, וועלכע זיינען אין וויערע זיטצען אונד מנהגים אויסגעזונדערט איין שטאַם פון דעם אַנדערען. זייא רעדען אויך פֿערשוידענע שפּראַכען, נאָר זיא פֿאַרנעהמסט איז דיא זולו שפּראַך, וועלכע וווּרט פון די זולוס; שוואַטציעס אונד מאָמאָבילאס געשפּראַכען, וויל דיא אלע האבען פֿריהער בעלאַנגט צום זולו שטאַם, נאָר דורך שטענדיגע מלחמות זיינען זייא צושפּליטערט געוואָרען אין בעזונדערע שטאַממען.

דער נאַציאָנאַלער קאַפּער געטרייַנק איז די „טיאַלאַלאַ"

א מין משקה וואס ווערט געמאַכט פון טיללים, עם איז עטוואס זויערליך און גערוכט, לעשט דעם דאָרשט און איז אויך זעטטיג. מענער, וויבער אונד קינדער טרינקען איהם מיט רוים לוסט. ער בערוישט אויך געזונד; דאס עם ט־עפּט אָפּט דאס אלע ווערען גוט בערוישט אין זייערע פֿייערטעג אונד גאַסטרעהליך געשטימט פון דעם טאיליא

— 24־טער קאַפּיטעל —

דער בוער און דער איד.

קיין פֿאַלק אויף דער ערד איז מיט זיין לעבענס־וועג ניט אזוי עהנליך צו דיא אַלטע העברייאישע פּאַטריאַרכען, וויא די בוערען אין סוויטה־אַפֿריקא. זיי לייגען דעם גרעסטע ווערטה אויף זייערע סטאַדיעס און פֿיה. זיי דיענען גאָט אין דער שטילקייט פֿון דער ווילדע־נעס און ווייזען אָפֿט גרויסע שטאַרקע און אונבאהערשטע לויידענשאַפֿטען, ווי מען נעפֿינט בייַ די ביבלישע העלדען.

דער ביבעל (תנ"ך) איז דאס בוך, וואס מען נעפֿינט ביי א בויער ניכער אלס אירגענד אן אַנדער בוך. פֿון וויסענשאַפֿט, קונסט און קריטיק האט דער בויער קיין פֿאָרשטעלונג קיין בענריף: אַליין אין פֿעלד, אין דיא שטילע טהאָלען אַון ערטערוויייז נאָך אַרומנערינגעלט מיט ריעזינע בערג, נעפֿינט זיך זעהר זעלטען דער אלטער גאָט פֿון דער אלטער ביבעל מעהר אָבקלאנג אלס דער נייער גאָט פֿון ברית החדשה. דיא פֿאַרצייטינג פֿון דיא פּאַטריאַרכען און זייערע אַלטע האָלענדישע ביבעלס, מזוזן האבען פֿיר זיי פֿיעל מעהר בעדייטונג פֿיעל מעהר מיינונג אלס פֿיר דיא יענינע, וואס זיינען פֿיעל וויטער פֿון א נאַטור־לעבען.

אום ריכטיג צו פֿערשטעהן דעם בויער פֿון סוויטה אפֿריקא, מוז מען פֿריהער בענרייפֿען זיין טהעאָלאָגיע, זיין אמונה וואס בעהערשט איהם אין אלע זיינע האַנדלונגען און לעבענסוואַנדלונגען אים לעבען. עס שיינט, אז וועג וועג דיא ערשטע בויערן זיינען אָנגעקומען אין אַפֿריקא האבען זיא זיך פֿאַרגעשטעלט אז זיי וועלען אָנקומען אין ירושלים. זיא האבען, וויא עס שיינט, געלעזען אם ליעבסטען דעם אלטען־טעסטאמענט, בעזאָנדערס דעם ספר יהושע, וואו גאָט היסט געניסען דאס פֿערשפּראָכענע לאנד און פֿערניכטען די היידען אוּן דיא איינגעבאָרענע קאַפֿערען האבען אין דיא בויערן געוהען די היידען. נאך עד היום קוקען זיי אויף די קאַפֿערען מיט זעלטענע פֿעראכטונג. זייא האבען זייערע שטעדט און דערפֿער גענעבען ביבלישע נעמען, וויא, למשל, בית לחם, נצרת אר"נ. א גרויסען טייך האבען זיא א נאמען גענעבען נילוס אדער נילשטראָם. דיעזע בעטראכטונגען זיינען ועצט בעזאנדערס אינטערעסאַנט פֿיר אונז, דערפֿאר וואס די רויש אידישע אויסוואַנדערונג פֿון רוסלאנד, שיינט הייטינג צייטען ווי זיין נעריכטעט נאך דער לאנד פֿון די בויערן אין סוויטה אַפֿריקא.

דער רוסישער אָרטהעדאָקסישער איד, וואס איז אויך אין דער ביבעל צוהויז, דארף זיך קענען גוט פֿערטראָגען מיט דעם בויר. אויף סוויטה אפֿריקא מעג אלזא מקוים ווערען דער אלטער אידישער כלל דאס תורה איז דו בעסטע סחורה; און דורך די געמיינשאַפֿטליכקויט מיט דעם בויערן־פֿאָלק; און דער בעקאנטשאפֿט מיט דעם ביבעל, קענען רוסישע אידען דאָ פֿיליכט האבען א בעסערע תקומה וויא מאַנכע אנדערע פֿרעמדע איינגעוואַנדערטע.

אידען האבען אנגעפֿאַנגען אויסצואוואַנדערען פֿון דיא איי־אפֿייאישע לענדער קיין סוויטה אפֿריקא, פֿאר א יאָהר 80 צוריק. דיא ערשטע אַריבערנעקומענע אידען, וועלכע זיינען אם מיסטען נעקומען אהער פֿון ענגלאנד און דייטשלאנד, האבען פֿון קיין אנדערע בייזעם ניט געוואוסט, וויא צוואוואנדערומערען מיט א פּאַק סחורה איבערן קאָנטרא, אום עס צו פֿערקויפֿען צווישען די בויערן פֿאר א געווינטען פּרייז, קען נאך זיבציגנדיג אין דערהיים, האבען זיי זיך קיינע אַנ־

דערע גליקען ניט פֿארגעשטעלט, און זיינען בייא זיך נעווען זיכער דאם בלויז דיעזער מסחר וועט זיי צו וייער גליק. זייא האבען זיך פֿון וויטען פֿארגעשטעלט סויטה אפֿריקאַ פֿאר אַ וועלדע מדינה מיט האלב ווילדע מענשען און אונווייסענדע בויערן, וועלכע זיינען אָנגעשטאָפּט מיט געלד און אוצרות, מען דאַרף נאָר קומען און נעהמען. מיט דיעזען נעדאַנקען האבען זיי זיך ארומגעטראגען נאך זייענדיג אויף יענער זיים ים הגדול און מיט דיעזע נעדאנקען זיינען זיי אהער אריבער אריבערגעקומען, לאַנדענדיג אין קייפטאן.

בשעת א גרינער איד פֿלענט אנקומען אין קייפטאן, פֿלענט ער געווענליך אייפֿווכען לאַנדסלייט אדער וויטינע קרובים לויט די ארדענסען וואס מען האט איהם פֿון דערהיים מיטגענעבען. מען פֿלענט איהם עמפֿאנגען מיט רחמנות, פֿיהרען איהם אין באָד, אום די דרייטע מכה צו פֿערטיליגען אַריינפֿיהרען איהם צום באַרבער, נעבען איהם אנדערע רוינע בגדים, און איהם האַלטען בייא זיך אהיים א פּאָאָר וואָכען צייט, ביז ער פֿלענט זיך אויסרוהען פֿון דיא וויטע נסיעה און זיך אביסעל אויסגרינגען. דאן פֿלענען איהם די לאַנדסלייט אריינפֿיהרען ביי א האָלסייל מערטשאַנט, וואו זייא האבען נעהאַט קרעדיט, און פֿלענען פֿיר איהם נוט זאגען פֿאר עטליבע פֿונט סחורה. זיי פֿלענען איהם העלפֿען אייגפּאקען דעם פעקיל, אויפֿשרייבען אויף יעדע שטיקעל סחורה דעם פרייז וואס איהם קאָסט אליין, אויך דעם פרייז פֿאר וויפֿיעל ער זאָל עם פערקויפֿען. ארויפֿלייגענדיג אידם דעם שוועכען פֿאק אויף דעם רוקען און פֿעסט צובינדענדיג איהם מיט צוויי בריידע לעדערנע רימענס. פֿלענען זיי איהם ווינשען מזל און ברכה, און פֿלענען איהם ארוים שיקען אין קאָנטרא, געווענליך ארום קייפטאָן צוויישען דיא בוערען.

דיא ערשטע צייטען איז דער צושטאַנד פֿון דעם גרינעם פעדלער (טאָבער) געווען העכסט טרויעריג. זייענדיג פֿרעמד אין געגענד, שטום אין שפראַך און אונווייסענד אין די זיטטע און מאַניערען פֿון די בוערען, פֿלענט זיך דער ארעמער גרינער מאָבער בעפֿינדען ניעדערגעשלאָגען, האלב פערצווייפֿלט מוטהלאָז און מעלאַנכאָליש. איך מוז צוערשט בעמערקען, דאס מיט עטליכע צעהנדלינג יאהרען צוריק, איז דער שטימונג פֿון בויער און זיין בעציהונג צו אידען נעווען בעדייטענד אַנדערש ווי הייט צו טאגען. צו יענער צייט איז דער בויער, נאך גענוען ערענסט, גלייכגילטיג און עפּעס מעהר צוגעבונדען צום אידען. ער האט עפּעס געפֿיהלט א מין סימפּאַטיע, א מין פֿרייונדשאַפֿט צום אידען, ער פֿלענט זיך עראינערען וואס פֿאר א הויכען פּלאַץ די אידען פֿערנעהמען אין אלטען טעסטאמענט און וואס פֿאר א ראָליע זיי האבען אַמאָהל געשפּיעלט זייענדיג אין זייער היילינע לאַנד דאָרום איז קיין וואונדער, דאס ווען א איד פֿלענט קומען צו א בויער אויף פֿאָרם מיט נרויסען פּאַק אויף רוקען, פֿלענט מען איהם עמפֿאנגען מיט דיא גרעסטע פֿרייונדשאַפֿט, זיי האבען מיט איהם מיטגעהאט, פֿלענען איהם העלפֿען דעם פּאַק אָבנאָרטלען פֿון רוקען, אבגעבען איהם דעם בויטע־קאָמער ער זאל זיך דאָרט אַרומוואשען און זיך אויסרוהען, און פֿלענען איהם מאכיל ומשקה זיין פֿון כל טוב. שפעטער, נאכדעם ווי ער האט זיך אבגערוהט, פֿלענט מען איהם הייסען אויפֿמאַבען דעם פעקיל, נאטירליך אויף ווינק, אויף שטום־לשון, אין דאז פֿלענט זיך אנפֿאנגען ביזנעס. דיא נאָנצע בויערן־פֿאַמיליע, ווי אויך די שווארצע קנעכט, פֿלענען זיך אַרומשטעלען אדער זיך ארומזעטצען ארום דעם אידען מיט זיין פעקיל, ’עלכער פֿלענט זיי אָנקוויבען וויזען זיין פראַכטפֿאלען סטאָק ואם ער בעזיטצט, וועלכער איז נעווענליך בעשטאנען פֿון עטליכע יאַרד דייטשע שים (קאַרטון), בענדלאך בוטליסעס, פֿאָדים, נאָדלען, העקלאך, שפילקעס, אפּאָאָר דאָזען טאַשען טיכלאך, זאקען און עטליכע פֿאַרטוכער. די פּאָאָר וועדטער „מאי חוט" (שענע סחורה), „חוטמוט חוט" (בילינע סחור האט ער זיך באלד אויסנעלעגענט זיי זיי ערקלערען און דיא פרייזעס וואס ער פֿלענט אויסבעטען, איז נעווענליך נעווען

ווי מען זאגט „מיט פּעפער אין ציבעלעס", דאך פֿלעגט זיך דער בוער אדער דיא בויערין ניט שטאַרק דינגען, פֿלעגען עטוואס קופּען און גוט בעצאָלע. זעלטען וועז א אידישער טאָבער פֿלעגט עפּעגען זיין פּאָק אין דער בוער זאל ניט עפּעס האבען געקויפֿט. ווי פֿלעגען מיטלייד האבען מיט דעם „אונבעלוקיכע יוד" (אונגליקלכער איד), מיט „די אויטערקאַרענע נאַשיע" (עם נבחר) און פֿלעגען פֿיר איהם אלעס טהון.

דער ערשטער טאָך (רייזע) פֿלעגט איהם געווענליך דויערען עטליבע וואָכען, און דער ערשטער טאָך איז פֿאר איהם נעווענען דער שווערסטער אין זיין טאָבע־לעבען, ביז ער האט זיך אַביסעל אויסגעלערנט די „בוער טאַל" (דאָטשע שפּראַך) און ביז ער האט זיך צוגעוואָהנט צו דיא בויערישע אכילות און זייערע מאַניערען.

האָבענדיג אויסגעקויפֿט דעם גאַנצען פּאָק סחורה, פֿלעגט ער זיך אויסקוהרען צוריק אין שטאָדט, בעצאָהלען דעם מערטשאַנט זיין אָקוונט, נעהמענדיג אויף בארג א גרעסערען סאָק סחורה, געמאַכט א נרעסערען פּאָק און וויערער זיך אַוועקגעפֿאָהרען צווישען דיא בויערן.

דער ארומשלעפּען זיך מיט שווערען פּאָק אויף'ן רוקען, בא־ג ארויף און בארג אראָב, צווישען טהאָלען און בושעס, כוגטער די גליהענדע אַפּריקאַנישע זונן, איז פֿאר דעם אָרימען טאָבער געווענען א גיהנם, און האבענדיג פּון ערשטען טאָך איינוגע פֿונט. פֿלעגט ער באַלד קומענדיג אויף'ן ערשטע פלאַץ, קויפֿען פּון א בויער א דאָנקע (א מין קלייניער אייזעלע עפּעס גרעסער ווי א ציעג; מיט וועלכע סוישה אַפּריקאַ אי, נעבענשט). געמאכט דעם גרויסען פּאָק אין צווייא קלענערע פעק, ביידען פֿאראיינגט מיט א מיטטעל־שטראַפּ און דאס רויפֿגעלאָדען אויף די דאָנקעס רוקען, און אזוי האט ער זיך געפֿיהרט מיט דער דאָנקע, ווי המן האט זיך אַמאָל געפֿיהרט מיט מרדכי'ס פֿערד, פּון פֿאַרם צו פֿאַרם, פּון פלאַץ צו פלאַץ האַנדלענדיג און פֿערקויפֿענדיג סחורה און מאַבענדיג אַפּאָר שילליגג.

עס פלעגט ניט לאנג דויערען, און אונזער פּאָק־טרעגער מיט זיין א פּאָק־דאָנקע האט זיך שוין אַרויפֿגעארבייט אויף א קאַריקע מיט א פֿערדיל, דאן האט ער זיך שוין געשעצט גליקליך, ער האט שוין ניט געדאַרפֿט געהען צופֿוס און די ביינעס האט פּראָגרעסירט, דען האבענדיג א קאַר אין פֿערד (מערנויט), האט ער שוין געקענט האנדלען מיט'ן בויר אין א גרעסערען מאַסשטאַב, אומזאַטץ, ער האט געטוישט געביטטען סחורה אויף שוה־כסף, ער האט פון בויר נעמומען אללעס וואס איז עובר לסוחר, ווי למשל, שקאַפּ־פֿעל בּאָק־פֿעל, בינטלאך שטרוים פֿערערען, שטרוים אייער; ראָלען טאַבאַק שטיינגלאך זיף, היהנער, אייער ושאר ירקות. אָט דיא אלע זיעבען זאבען פֿלעגט ער אָנלאָדען אויף זיין צוויי־רעדעלדיגע קאריקע, צוגעשלעפּט זיך צום נעהנטסטען ווילוטש אלעס פֿערקויפֿט צו די שאָפּ־קיפערס, אפאָר טעג זיך אוים גערוהט, צוגעקויפֿט דיא נעטהינסטע ארטיקלען, וואס האט איהם אויסגעפעהלט צום סטאק — און צוריק צום בויר.

אזויאן פֿלעגען זיך אונזערע אידישע טאָבערלאך אננעהן לאַנגזאַם, שטופּפֿענאַרטיג, פֿלעגען שטיגען פֿון יאהר צו יאָהר ביז ביז זייען הערויפֿגעקומען אויף גרויסע שטעהענדע בויזנעס, אללגעטיינע קויפֿליטע און פּראָדוס מערטשאַנטס; וואס שפּיעלען היינט א גרויסע ראָלע אין דער אינדוסטריעלער אונד פֿינאַנציעלער וועלט. איך קען אייך, למשל, אויפֿוויזען היער אין קייפּטאון און איבעראַלל, אידען, גבירים אדירים, שעהנע בעלי בתים, אידישע סערטשאַנטס און גרויסע ריעל עסטויטניקעס, וועלכע האבען יעצט א גרויסען נאמען אין קאָמערץ אונד פֿינאַנץ, וועלכע זיינען פֿאר אייניגע צעהנדליג יאהר צוריק נעווען פֿערצווייפֿעלטע שאָבע־לאך, אינגליקליכע פּאָק־טרעגער ערענדע דאָנקע־טרייבער. און וועטען האבען זייא זייער הויכע שטאַנד צו פֿערדאָנקען? צוליעב וועטען זיינען זייא רייך געוואָרען? דורך דעם בויר! דורך דיא פֿעלכלאך און בינטלאך פֿערערען, וועלכע ער פֿלעגט פון איהם האַנדלען פּאר סחורה.

יענע צייטען זיינען געווען דיא גליקליכסטע, דיא בעסטע פאר אונזערע גרינע אידעלאך, ווען זיי זיינען אהער אר׳בער געקומען צו זוכען זייער גליק, זייא האבען נעזוכט און האבען טאקי געפונען, ווייל, וויא איך האב אויבען בע־מערקט; איז צו יענער צייט, אומגעפעהר פאר א יאהר 50 צוריק, דער אפריקאנער בוער נאך געווען אין זיין רויהען צושטאנד, דום, אידיאטיש, אונווויסענד, א איננאראנט א׳ן פוללען זיננען פון וואָרט. ער האט דעם אידען נעמאכט, נע־שעטצט, ער האט אויף איהם קיין פאראורטהייל נעהאט, ער האט זיך אין איהם אנפערטרויט, האט נעגלויבט אללעם וואס דער איד האט איהם ערצעהלט, האט מיט דעם ארעמען אי־דישען שמוים (פעדלער) מיטלייד נעהאט. אז דער איד פלענט איהם ערצעהלען דאס זיין ווייב און קינדער דארט אין דיא אנדער־לאנד [אויסלאנד] נעהען אויס פון הונגער און בעטען איהם „קאָם; קאָם" (עסען, עסען), פלענט זיך דער ווייכהער־צינגער בוער צוואוויינען און פלענט איהם העלפען מיט וואס ער האט נאָר נעקענט.

דיא צייטען האבען זיך אבער געביטען, דער בוער איז שפעטער געווארען מעהר ערפאהרענער; קלינגער און ציווי־ליזירטער. ער האט אננעהויבען צו לעזען „קאָוראַנטע" (ציי טונגען) אין זיין דאָטשעש מוטער־שפראך, האט בעקומען א בענריף פון דער וועלט, האט שטענדיג נעטראָפען אין זיי קאָוראַנט מאנכע ארטיקלען פון אן אנטיכעמיטישען קרייניק נענען אידען, און האט אָננעפאָנגען צו ווערען מיסטרויאיש צום אידען; האט אויפנעהערט צו גלויבען אלעם וואס דער איד ערצעהלט איהם און האט אננעפאָנגען פאָרזיכטינער מ׳ט דעם אידען צו האנדלען. אידען, פון זייער זייט; האבען לי־דער אננעפאָנגען מיט׳ן בוער צו עקספלואטירן, אונראיעל, אונעהרליך צו האנדלען. אידען פון שלעכטען עלעמענט פון דערהויס, האבען אננעפאנגען מיט׳ן בוער צו האנדלען ניט אויף׳ן שעהנעם שטייגער, א קופערנעם זיינער׳ל האבען זייא איהם פערקויפט פאר א נאָלדענעם, א צינענע לעפעל פאר א זילבערנע, א רינגעלע מיט א פראָשטען שטיינדעל—פאר א דיאמאנד. אנדערע האבען אננעפאנגען צו האנדלען מיט לינקע זאבען, מיט לינקע גאלד און דיאמאנטען און מעהרערע זיינע אריינגעפאלען אין דיא הענד פון דער גערעכטינקייט. די פרעסע האט אויעלכע שאנד־פלעקען ענטרעקט אפפענטליך דיא בוערען האבען דאס גלעזעון; און דער איד האט בייא זייא פערלאָרען דעם צוטרויען, און צוליעב אזעלכע ובוכי מות האבען ליידער גלעזטען אין ליידען נאך ביז יעצט דער נאנ־צער כלל אידען דאָ אין זייער נייעם היים.

— 25-טער קאפיטעל —

דיא ערשטע אידישע עמיגראנטען אונד דיא ערשטע אידישע קהילה אין סוימה אפֿריקא.

אידען האבען אנגעפֿאנגען צו עמיגרירען קיין סוימה אפֿריקא פֿאר א יאהר אכציג צוריק. כעפֿאר איז נאך קיין זכר פֿון קיין אידען אין דיעזער מדינה ניט נעווען. איך האב איסגעפֿונען אלטע רעקארדם אין דיא היעזיגע פובליק לייברַרי, דאס רער ערשטער איד, וועלכער האט צוערשט בעמרעטען דעם באדען פֿון סוימה אפֿריקא, אין האט נעלאנדעט אין קייפּטאון דען 21 אויגוסט 1835; איז נעווען א נעוויסער סיימאן מייער לעוויאן, א לאנדאנער אידישער מאטראז; וועלכער האט נעדיענט אויף דיא זענעל-שיף „אפֿריקא". אכט מאנאטען האט איהם נעדויערט דיא רייזע פֿון לאנדאן ביז קייפּטאן, און אריבערקומענדיג אהער, איז ער דאָ פֿערבליבען און האט זיך נעניטען צו ביזנעס.

דיא ערשטע אידישע עמיגראנטען זיינען נעווען פֿון ענגלאנד, דייטשלאנד און האללאנד. וועלכע זיינען אהער אריבערנעקומען מיט זענעל-שיפֿען, וויל צו יענער צייט זיינען נעגאנגען זעהר זעלטען דאמפּף שיפֿען פֿון אייראפּא נאך אפֿריקא, און דאהער פֿלעגט זייא דויערען די רייזע אבער זעקס מאנאטען; און דארום איז קיין וואונדער, דאס ניט פֿיעל האבען לוסט נעהאט אוא לאנגע נעפֿעהרליכע רייזע צו אונטערנעהמען.

דיא ערשטע אידען וועלכע זיינען אהער אריבערגעומען זיינען נעווען פֿון דערהיים אוסגעפֿאכט פשוט'ע בעל מלאכות אדער נאסטעפֿערשטען, וועלכע האבען נעלעבט פֿון וו נר; און קומענדיג אהער זיי זיך נענומען צום האנדעל און האבען מיט דער צייט בענליקט, נעווארען גרויסע ביזנעס לייט, אריבערגענוכען זייערע פֿאמיען און נאהענטע קרובים און דער נעלאפֿ קיין סוימה אפֿריקא האט זיך פֿון צייט צור צייט פֿערגרעסערט.

שפעטער האבען אויך אנגעפֿאנגען אנצוקומען אהער אידען פֿון רוסלאנד; פוילען און גאליציען. נעווענליך זיינען זייא אללע נעווען נאך יונגע לייט, בעלי מלאכות און ארבייטער פון ניעדרינגען קלאס, וועלכע האבען שווער און ביטער נעארבייט אהיים אום א קארנעי לעבען צו מאכען, אונד קומענדיג אהער האבען זייא זיך נענומען צום האנדעל; זיך אריבערנעשלעפט אין קאָונטרא. צווישען דיא פֿארטערס מיט א שווערען פֿאק סחורה אויף'ן רוקען און זיינען מיט דער צייט נעווארען וואהלהאבענדע מענשען. נעשיקט אהיים געלד, אבנענומען זייערע פֿאמיליען און זיך נעסעטעלט אין ס. אפֿריקא

עם ווען אינטערעסאנט זיין פֿיר דיא לעזער, ווען איך וועל דאָ ערצערען איניגע אידישע פיאָנערס, וועלכע זיינען אהער אריבערגעקומען אָרעם, הילפֿלאָז און פֿערצווייפֿעלט.— זיא האבען אנגעפֿאנגען צו קלעטערען אויף דעם לייטער פֿון הצלחה פֿון נויערינסטען שטאפּעל, און דורך זייער ענערגיע און שטאַרקען אונטערנעהמונגם קראפּט; האבען זיי זיך אזויא הויך אריפֿגעארבייט ביז זייא האבען ערריכט דיא העכסטע מדרגה פֿין עשירות; כבוד און גדולה.

צווייא יונגע לויט פֿון ניישטאָדט־סוניד, קינדער פֿון אַרעמע אבער בכבוד'ע עלטערן, וועלכע האבען אין דער־היים געטאָן כל עבודות פרך אין אַנשטענדיגען עהרליכע, לעבען צו מאכען, זיינען פֿאר א יאהר 45 צוריק אננעקומען אין קייפֿטאון, ארעם, עלענד אין פֿערצווייפֿעלט. נוט געפֿינענדיג קיין קרוב אין קיין גואל, וועלכער זאל זיי העלפֿען אין וויזשו א וועג וואם צו טהאן און ווי אנצוגעהן אין דיזע ,וילדע מדינה, האבען זייא זיך אליין געהאלפֿען. זייא זיינען דורכגענאנגען דעם אַפֿריקאנער אלף בית פֿון אַלף ביז תיו. זייא האבען געטהאָן אללעם וואם אין אַפֿריקא דארף געטהאָן ווערען, און אללעם וואם זייא האבען דאָ געטהאָן אין אונטער נומען; איז געטהאן געווארען מיט עהרליכקייט, רעכטפֿאר־דינקייט אוו אונערמידליכע מהעטיגקייטם קראפֿט. דארום האט זייא דיא הצלחה ביינעשטאנען; ביז זייא זיינען ארויפֿ־עקראבען אויף דעם העכסטען שטאפֿעל פון דער הצלחה.— דאָם זיינען דיא פֿיעלפֿאכע מיליאנער־ען **לויאים** ענד **מארכם** וועלכענם נאמען עם קלינגט אין דיר גאנצער וועלט אלם דיא רייכסטע אידען פֿון סויטה־אַפֿריקא אונד אלם די גרעסטע אידישע פֿילאנטראָפען, וועלכע האבען זיך אויסגעצייכענט מיט זייערע גרויסע נדבות פֿיר פֿערש־ידענע אַנשטאַלטען.

מר. סאמועל מאַרקם איז האָ. סענאַטאָר אין קייפֿ־פֿארלאַמענט און איז אימער א מליץ יושר פֿאר אידען.

עם איז ווערטה צו עראינערען נאָך א אידישען פֿיאָניר א פֿיעלפֿאכיגער מיליאנער אונר פֿילאַנטראָפ

בארנייא בארנאטא.

באַרנייא באַרנאַטא איז דען 5־טען דושולאי 1852 געבאָרען געוואָרען אין לאָנדאָן. זיין פֿאטער איז געווען א ארעמער משוט'ער איד און מען האט איהם געוויפֿען אייזיק באַרנאַטא. זיין מוטער האט געהייסען לאה האַרריס. באַרנייא איז געווען דער דריטער זוהן בייא זיינע עלטערן. זיין סקול בילדונג האט באַרנייא באַרנאַטא נעמאַסען אין דיא לאָנדאָן היברו פובליק סקול, אין אלם ער איז 20 יאהר אלט נעווא־רען האט ער זיך בעשלאָסען צו פֿערריזען אין דיא ווייטע נרויסע וועלט צו זוכען זיין גליק, וויל אין לאנדאן האט ער פֿיר זיך קיין צוועונפֿט, קיין קאַרירע איננעזעהן. ער האט ניט לאנג געטראַכט, האט צו זיינע עלטערן געזאגט גוד באי, און אין יאהר 1873 האָט ער אָבנעריזט נאך סוימה אפֿ־יקא.

אין מאָנאט אויגוסט איז באַרנייא באַרנאַטא אָנגעקומען אין קייפֿטאן מיט 27 שילליגג אין זיין פֿאקעט, עלענד, הילפֿ־לאָז; קיינע לאַנדסלייט, קיין קרוב און קיין נואל.

אין קייפֿטאן האט ער זיך לאַנג ניט אי־פֿנעהאלטען. עם האט איהם נעטריבען נאך קימבערליי, נאך דיא דיאמאנד פֿיעלדס. ער איז דאָרט אוועק און האט מאַקי דארט דאס נליק נעטראפֿען.

וועלכע צרות און פיין באַרנייא באַרנאַטא האט דארט דיא ערשטע צייט אויסנעשטאנען; איז צופֿיעל צו ערציהלען. ער האט אָנגעפֿאַנגע צו קלעטערן אויף' הצלחה לייטער שטופֿענאַרטיג, פֿון דעם אונטערסטען נויעדריגסטען שטאַפעל ביז האט אַרויפֿנעקלעטערט אויף דיא העכסטע מדרגה פֿון עשירות, גדולה, רוהם און כבוד. ער איז נעווארען א פֿיעל פֿאַכינער מיליאנער און זיין נאמען האט נעקלונגען איבער דער נאַנצער וועלט.

און אָט דיעזער צוואַנציג־פֿאַכינער מיליאנער, דער קענוג פֿון דיא אפֿ־יקאנישע נאלד און דיימאנד פיעלן, איז ארונטער פֿון דער וועלט ביהנע אויף א העכסט מראַנעדישען אופֿן און זיין טויט איז נעבליבען פֿאר דער וועלט א נעהיימנים.

דאם איז נעווען אין יוני 1897. באַרנייא באַרנאַטא איז פלוצלינג אריינגעפֿאלען אין א שרעקליכע מאלענכאליע

(מ״ה שחורה). זיינע אויגן; זיינע נאָלד אין ריאַאַטען מ־ נען זיינען איהם געווא־ען איבערדריסיג, האבען איהם אָנגע פאַנגען צו עקלען, זיין ג־וים־ כביר און גדולה, זיינע פ־אַכטונג פאלאסטען און אלע וועלטליכע תענוגים האבען איהם אויפגע־ הער־ט צו פרייען. דיא וועלט איז איהם ענג געווארען, דע־ לעבען נמאס געווא־ען, אין האט א סוף גע־מאַכט צו זיין לעבען.

זיטצענדיג דיא לעצטע צייט אין קייסטאן, האט ער ערקלעהרט זיין זוהונש צו זיין פלימעניק וואָלף דושוואל, דאס ער פערלאַנגט צו געהן נאך לאנדאן צו די קווין׳ס דושובעלי, נערעדט און געטהאָן. טיט דער בעגלייטונג פון זיין פ־ויא און קינדער און זיין נעפֿפֿע וואלף דושוועל; האט ער טיט דעם דאמפפער „סקאָט" אבגע־ייזט נאך לאנדאן.

קומענדיג נאָהענט פון „פינבעל-בע״ נט ווייט פון מאַדיירא, איז באַרנייא באַרנאַטא אריבערגעשפרונגען איבער׳ן באָארד פון שיף. אין וויא א שטיק בליא האט ער זיך ים ארויסגעצ ינען; איז ער שוין געווען א טויטער.

א געוואלטינען איבער־ראשונג, א שרעקליכען אוינ־ דרוק האט דער אונגאטירליכער פריהצייטיגער טויט פון באַ־ ניא בארנאטא אויף דער גאנצער וועלט געמאכט, איבערא־ איז ער בעדויערט געווארען און אללע צייטונ־ען האבען דאַן בארוכות פון זיין לעבען און ווירקען אין דער פינאַנצ־יעלע־ וועלט בעשריבען.

יעצט קומט דיא פראַגע: וואס האט באַרני בארנאַטא אויפגעטהאָן מיט זיינע טיליאָנען פיר דער פילאַנטראָפיק אין סויטה אפֿריקא? וואס האט ער נעטהאָן פיר וואהלטהאַט פיר הומאַניטעט, אדער וויא מען רופט עס אין פראָסט אידיש פיר גמילת חסד, צדקה און מעשים טובים? דיא זעלבע פראַגע איז שוין מעהר־ע מאָהל נעפרעגט געוואָארען בשעת ע־ האט נאך געלעבט, און דיא זעלבע פראגע האט מען גע־ פֿ־עגט נאך זיין טויט, און עס טהוט מיר צוואַר לייד צו ע־ט־ פֿ נרען בשלילה (אבסאָלוט) דאס אין דיעזען בעציהונג האט זיך באַרנאַטא ניט וואס בעזונדערס אויסגעצייכענט ווי לואיס עגר מאַרקס און דיא אנדערע אַפֿריקאנישע מיליאנערע הא־ בען זיך אויסגעצייכענט. ער איז געווען אריינגעטהאָן אין זיינע מיליאָנען, אין זיינע גאָלד און דיאמאַנטען גריבער, אין זיינע בינק אין שעהרס שפעקולאציאָנען מיט זיין גאנצען לייב אין לעבען, מיט זיין גאַנצען גייסט אין ענערגי, ער האט קיין צייט, קיין געלעגענהיים ניט געהאַט זיך ארומצוזעהן וועגען וואָהרטהעטינקייטען, וועגען צרכי צבור. וועז מען האט איהם עראינערט וועגען א דבר שבצדקה, האט ער צוואר ניט ענטוואגט און האט געגעבען, אבער פון אוא מיליאנער האט עס נטהייסען ניט געגעבען און האט קיין איינדרוק געמאכט נאך אללעם דעם איז באַרנאַטא געווען א איד און מיט דעם אמעי „איד׳ האט ער קיינמאָל זיך ניט געשעמט אונד מען קען איהם זאגאר רעכענען אלס אידישער פאַטריאָט; און האט פיעל מאהל א גוט וואָרט געזאגט פאר זיין נאציאן אין פאַרלאמענט און אין הויכע קרייזען.

דיא ערשטע אידישע „קהילה" אדער וויא מען רופט עס „קאָנגרעגיישאן" אין סויטה אפֿריקא, איז געווהנליך געגרינדעט געווארען אין קייפטאון פאר 74 יאהר צוריק אינטער דעם נאָמען „תקות ישׂ־אל". דיא גאנצע קהילה איז דאן בע־ שטאַנען פון קוים 3—4 מנינים אידען וועלכע האבען געוואָהנט אין שטאָדט, אין פלעגען זיך צוואמענקומען שבת און יום טובים אין א רום וואו וויא האבען אבגעדונגען אין סט. דוהן סטריט פאר 30 שילליגג א מאָנאט. וויא האבען שפעטער בעקומען צוגעשיקט א ספֿר התורה פון לאנדאן און פלעגען זיך צוואמענקומען דאוונען.

שפעטער האט זיך דיא קהילה פערגרעסערט און ויא האבען נעשריבען צו דר. נתן אדלער אין לאנדאן, ער זאל

זייא שיקען א בעל תפילה און א שוחט. אבער דיא ערשטע שוחטים וועלכע פֿלעגען אהער אריבערקומען, פֿלעגען ניט מאריך ימים זיין, דען באלד אריבערקומענדיג און זעהענדיג וויא אידען מהוען דאָ בעסערע ביזנעס מיט'ן פּאַק וויא זייא מיט'ן חלף, פֿלעגען זייא דעם חלף באלד אוועק לייגען, און פֿלעגען זיך אויך נעהמען צום פּעקעל, וועלכער האט זיי טאַקי מעהר מזל וברכה פֿערשאַפֿט וויא דיא עשליכע פֿונט שבירות וואס זייא פֿלעגען קריגען פֿון דער קליינער קאנגרעגיישען פֿיר זייער שעכטען און דאונען פֿאר'ן עמוד.

יאָהרען זיינען פֿערלאָפֿען, און אונטערדעסטען זיינע. אַלץ מעהר און מעהר אידען אָנגעקומען אהער פֿון דער נאַנצער וועלט; אין דיא קייפטאנער אידישע בעפעלקערונג האט זיך פֿערמעהרט פֿון יאהר צו יאהר.

א מאַסס-מיטונג איז גערופֿען געווארען, אללע אידען פֿון קייפטאון און אומגעגענד זיינען צום מיטונג צוזאמענגעקומען; און עס איז געפֿאַסט געווארען צו שיקען אן אפּועל צום משיח ראַבבי דר. אדלער אין לאנדאן, ער זאל אויסזוכען פֿיר זייא א ריכטיגען פערזאָן אלס רעווערענד, פּריטשער, בעל תפילה שוחט און מוהל; און קוין בעסערען פּיזאן צו אוא אַמט האט דר. אדלער ניט אויסגעפֿונדען וויא דעם געניאַלען מאַן

רעווערענד יואל ראבינאוויטץ.

ר' יואל ראַבינאוויטץ איז אנגעקומען אין קייפטאון צו בעשטיגען דעם כסא הרבנות אלס ממלא מקום פֿון דעם דאַמאָליגען רעוו. מר' מר' פּולכער; וועלכער איז דאן אוועק קיין אויסטראליען.

דיא קייפטאנער סינאַגאָג אין יאהר 1859, בשעת ר' ויאל ראבינאוויטץ איז אנגעקומען; איז בעשטאנען פֿון א איינפֿאַך דוועלינג הויז אין סט. דזאָהן סטריט. דיא אידישע געמיינדע איז צו יענער צייט געווען נאך זעהר קליין און שפּוועלכע איז בעשטאנען קיים צעהן ענינים, און אין צוויא יאהר צייט, האט ר' ויואל ראבינאוויטץ אזויא וויט געבראכט דאם דיא קהילה האט אָבגעקויפֿט העכער ארויף אין סט. דזאָהן סטריט אין דיא נאַרדענס א פּלאַץ פּאר 1800 פֿש"ג און א שוהל איז באלד אופּגעבויט געווארען, אין דאן האט זיך אנגעפֿאַנגען די מהעטינקיט אָט פֿון דעם ערשטען אידישען רעווערענד אין סויטה אפֿריקא.

אום דיא לעזער זאללען וויסען ווער ר' יואל ראבינאָוויטץ איז געווען, וואס ער איז געווען און פֿיר וועמען ער איז געווען, וויל איך דאָ בעשרייבען זיין ביאָגראַפֿיע בקיצור.

ר' יואל ראבינאָוויטץ איז געבאָרען געווארען אין לובלין, א שטאדט אין רוס.-פּוילען, אין יאהר 1828; אונד זייענדיג א קינד פֿון קוים פֿינף יאהר" אלט; האט ער פֿערלאָרען זיינע עלטערען און איז געבליבען אן ארעמער יתום אויף גאָטטעס וועלט. זיינע יונגענד יאָרען האט ער פֿערבראכט אין לובלין און אנדערע ארומינע שטעדטלאך; וואו ער איז געוועסען על ספסל בית המדרש, האט געלערנט און איז געווען א נרויסער מתמיד, א וואייהל-לערנער.

צו זיין 20-טען יאהר האט ר' יואל ראבינאוויטץ חתונה געהאַט, און 4 יאהר נאך דער חתונה, האט ער פֿערלאזען רוסלאנד וואו איז אריבערגעקומען קיין ענגלאנד.

קומענדיג אין אָקספֿאָרד. האט ער באַלד בעקומען א שטעלע בייא צוויי אידישע אַדעלייט, די העררען אַדעלמאַן ענד דיוקס; אלס אויפֿזעהער איבער זייער ביבליאָטהעק. דארט האט ער זיך גענומען צו דער ענגלישער שפּראַכע, און האבענדיג גוטע פֿעהיגקייט צום לערנען, האט ער אין 4 יאהר צייט אויא וויט ערלערענט דיא שפּראַך, דאם מען האט

אזא אין בירמינגהאם אויפגענומען אלס סעקאנד־רעזידענט אין דיא דאָרטיגע היברו קאנגרעגיישאן.— מיט צוויא יאָר שפעטער, האָט ער בירמינגהאם פֿארלאָזן, און איז גזיואָרן א רב־משנה אין דיזעם פלייס סינאַגאָג אין לאנדאן.

אנקומענדיג אין קייפטאון אלס דער רופה צאן קדושים אלס דער פֿאָרשטעהער פֿון כויטה אפֿריקאַנער יודענטהום האט זיך ר' יואל ראבינאוויטץ אריינגעוואָרפֿן מיט ליב אין לעבען אין פֿילאנטראפישע טהעטיגקייטען. א גרויסען אנטהייל האט ער גענומען אין דיא צרות און רדיפות וואס דיא אידען האבען צו יענער צייט אויסגעשטאנען אין מאָראָקא אונד רומענין. ער האט נרויסע כוחות געלד צוזאמענגעקליבען אין אוועקגעשיקט.

אין 1871, ויען דער קריג צווישען פֿראנקרייך אונד דויטשלאנד האט אויסגעבראכען, האט ר' יואל ראבינאוויטץ מיט דיא מיטווירקונג מיט א געוויסע פֿראנצויזישע לידי, א מיכם מאריאנא; געגרונדעט א הילפֿס־קאמיטע פֿיר די פֿראנצויזישע אין דייטשע אלמנות און יתומים. וועלכע זיינען גליבען הילפֿאָו דורך דער מלחמה.— דיא מאדאם טהיערס, דיא פרוא פֿין דאמאלסדיגען פֿרעזידענט פֿון פֿראנקרייך, האט איינגעהענדיג צו ר' יואל ראבינאוויטץ געשריבען א בריעף. מיט דיא איניגסטע דאנקבאַרקייט פֿיר דיא סוממען געלד, וואס זיא האט דורך איהם בעקומען פֿיר די אונגליקליכע פֿאַמיליען דורך דער מלחמה.

אין 1881 אלס דיא מרויעריגע בשורה פֿון די אידישע פֿאָגראָבען אין רוסלאנד, איז אנגעקומען אין קייפטאון, האט זיך ר' יואל ראבינאוויטץ נעניטען מיט נרוים ענערגי עטוואס צו טהאָן פֿיר דיא אונגליקליכע. ער האט נוט נערוהט אין ניט נעאַשט אין אין א קורצע צייט האט ער צוואמענגעקליבען 4500 פֿש"נ און אבגעשיקט קיין רוסלאנד.

25 יאהר האט ר' יואל ראבינאוויטץ ערענסט אונד טרויא גערוענט זיין קאָנגרעגיישאן אלס רעווערענד. ער האט זיך עטוואָנט פֿון זיין אמט; וויל ער האט זיך ענטשלאָסען צו געהן צוריק נאך ענגלאנד; און ער איז אווענ.

קומענדיג אין לאנדאן, איז ער אויפגענומען געווארען מיט נרוים כבוד און איז דארט נעווארען א חאָנעריבעל מעמבער (חבר נכבד) אין די אָנגלאָ־דושואיש אַסאָסיאיישאָן אין א קאָמיטע מאַן פון דיא דאָרטיגע אידישע „טויב־אונד שטום אנשטאַלט".

פֿעברוליבענדיג 4 יאהר אין ענגלאנד, האבען איהם דאקטורים נעראטהען ער זאל צוריק נעהן נאך סוטה אפֿריקא און אין 1886 איז ער צוריק אין קייפטאון אנגעקומען, אונד האט זיך וויעדער נעגומען צו זיינע פֿילאנטראפישע טהעטיגקייטען, אין צרכי צבור און צדקה זאכען, אין אינע פון זיינע נרעסטע טהאטען, איז דיא „קייפטאון היברו פובליק סקוהל" וועלכע כמעט ער אלין האט עס נעגרינדעט אין האט דערצו זיין לעבענספֿערזיכערונג פאליסי אויף טויזענד פֿונט שטערלינג מנדב נעווען.

דער בעסטער און וויכטיגסטער מאַן אין אונזער שטאדט קייפטאון און פֿיליכט ' אין נאנץ סוטה אפֿריקא; הרב ר' יואל ראבינאוויטץ, וועלכער איז נעשטארבען דען 30-טען יוני 1902 אום 11 אוהר בוי נאכט, איז ניט פֿערגעסען נעווא־ען פון אונזערע היעוינע אידען, לבד דעם וואס יעדער נעפֿיהלפֿאָלער מעמבער פון דיא נאָרדענס סינאַגאָג פֿיהלט דעם נרויסען פֿערלוסט פון דיעזען איש חיל רב פעלים, לבד דעם וואס יעדערער עראינערט איהם בייא יעדע וואהל־טהעטיגקייט; בלייבט ער בייא יעדען אויננעקריצט אין טיפען האַרצען אין יערער שפירט דאס ר' יואל ראבינאוויטץ פֿעהלט אונז דאָ אין אונזער נייעם היים.

ר' יואל ראבינאוויטץ האט דאהער כשר פערדיענט פון אונזערע אידען אין סויטה אפריקא, דאס א מאנומענט אן עמור זכרון זאל פאר איהם געשטעלט ווערען בראש הומיות אן דאך האט דיא קאנגרעגיישאן געפונען פאר נעטהיג עמוואס פיר זיין אנדינקונג צו טהאן.

אין דעם אוועגד פון ערשטען סדר 1903: האט שמאט נעפונדען א גרויסע צעדעמאניע אין דיא גארדענס סינאגאג אונד רעוו. א. פ. בענדער האט עטהילט דעם טייבלעט (עמור זכרון) וואס דיא קאנגרעגיישאן האט נעמאכט צום אנדינקען פון ר' יואל ראבינאוויטץ ז"ל.

דער נאכפאלגער פון רעוו. ר' יואל ראבינאוויטץ אין דער גארדענס סינאגאג, איז נעווען

הרב רעוו. א. פ. ארענשטיין ז"ל.

ער איז געבארען נעווארען אין לאנדאן אין 1835. ווען עלטערען זוהען נעווען פרומע ענגלישע יהודים אונד האבען איהם ערציהונגען על ברכי הדת והדעת. ווען ער איז 18 יאהר אלט נעווארען, האט ער שוין נעהאט נעענדיגט אוינע פון דיא גרעסטע לאנדאנער קאלידושעם מיט האנאורס און איז באלד אין דער שטאדט פארט-סיע אלס רעווערענד אויפגענומען נעווארען.

אין 1860 האט רעוו. ארענשטיין דו פארט סיער אודיר שע קהילה פערלאזען זאון איז אין בירמונגהאם אננעקומען, דארט איז ער עלעקטעט נעווארען אלס אוובער לעהרער און פארשטעהער פון היברו פובליק סקוהלס; אונד האט א סך געווירקט פיר דעם הטבת מצב החנוך בפרט אונד פיר דיא דארטינע אודישע קאנגרעגיישאן בכלל.

אין 1866 איז רעוו. ארענשטיין אבגערופען נאך מעלבארען, אויסטראליען, אונד איז דארט אלס רעווענד אויפ-

נענומען נעווארען. נין יאהר האט ער דיעזע גאכטע שטעלע בעטרעטען אונד מיט גרוים ענערגי האט ער דארט געווענדט אונד געשטרעבט לטובת כלל ישראל. אין די 9 יאהר צייט חאט ער אין מעלבארען הערויכנענען אן ענגליש-אודשע וואכענבלאטט אונטער דעם נאמען „אויסטראליען איזראעליט" ווועלכער האט א גרויסען צירקוליישען גהאט אונד אלס רעדאקטאר האט ער זיך א שהענעם נאמען ערווארבען.

צולעצ פאמיליען אנגעלענהיטען האט רעווערענד ארענשטיין נעמוזט מעלבארען פערלאזען, אונד אין 1875 איז ער צוריק נעקומען קיין לאנדאן. באלד נאכדעם האט ער א לוסט רייזע נעמאכט נאך אמעריקא. ער האט זיך אין נויארק אונד אין ברוקלין 12 מאנאטען צייט אויפגעהאלטען, אונד האט דארט א סך נעווירקט פיר דיא דארטינע אידישע קהילות אונד איז פון אלעטען גאשעטצט נעווארען.

קוממענדיג צוריק נאך ענגלאנד, האט זיך רעווערענד ארענשטיין וויעדער נאך זיין אלטען פליים פארט סיע בע-גענען אונד פרונציפאל נעווארען אויף דעם ארעצ-קאלידוש.

מיט 7 יאהר שפעטער, אין 1882 איז רעווערענד ארענשטיין אין קייפטאון אננעקומטן. אונד האט אלס רעוו. אין דער קהילה „תקות ישראל" 13 יאהר נרעי און ערענכט געדיענט. אין דיעזע לעצטע 13 יאהר האט ער זעהר פיעל געווירקט פיר דיא אידען אין סויטה אפריקא. ער האט טעה-קהילות אונד חברות נענרינדעט אונד ער האט א סך פילאנטראפישע טהעטיגקייטען אונטערנומען און אויכנעפיהרט אונד אין דיא קייפטאנער „פילאנטראפיק סאסייעטי" איז ער נעווען דער פרעזידענט.

רעוו. ארענשטיין איז בטבע נעווען א מענשענפרייגד א פילאנטראפ; הונדערטע אונגליקליכע מענשען זינד דורך זיין ראטה אונד טהאט דורכנעהאלפען נעווארען אין זייער

בריטישען צושטאַנד. ער האט קיינעם ענטזאגט, אונד האט אונד האט אימער קיינע מיה געשפּארט יעמאנדען צו העלפּען אונד צו שטיצען וויא וויט עס וואר מעגליך.

רעוו. ארענשטיין איז בטבע געווען א כענשענפרייניגער פּילאַנטראָפּ. הונדערטע הילפּלאָזע מענשען זיינען דורך זיין ראטה און טהאט דורכגעהאלפען געוואָרען אין זייער נויטה און עלענד. ער האט קיינעם ענטזאגט און האט אימער קיין מיה נעשפּארט דעם געפּאַלענעם צו העלפּען.

— 26-טער קאַפּיטעל —

דיא אידען אין קיפּטאון.

זייערע שוהלען און בתי מדרשים; חברות און כאסייעטעס, אינסטיטושאנס און ארגאניזיישאנס

אין יעדען וועלט־טהייל געפּינט זיך גרויסע שטעדט און קלייגע שטעדטלאך, דערפּער און קאַנטרא פּלעצער, אין וועלכע עס נעפּינען זיך פּערשיידענע מענשען; פּערשיידענע רעליגיאנען, סעקטעס, כאסייעטעס, חברות, קהילות אז״וו, בכן נעפּין איך פּאר רעכט צו שרייבען א קורצען איבערזיכט וועגען אללעס וואס נעפּינט זיך אין אונזער נייעם היים סויטה אפּריקא בכלל און אין קיפּטאון בפרט, וועלכע איז דיא ערשטע און גרעסטע שטאדט, וועלכע מיר טרעפּען ביי דעם איבערשוויטען דעם ים הגדול, קומענדיג פּון אייראפּא נאך דיעזע וויטע מדינה. איך מיין דאָ ניט צו בעשרייבען אלס סטאַטיסטיק אין פּאָליטישען אדער עקאנאמישען זינן, מיר דארפּען ניט אדער עס נוטצט אונז וועניג צו וויסענדעם צאָהל פּון מענשען, בהמות און חיות, פּערד. דאָנקעם, שעפּסען און ציאָגען, איך וויל נור אויפּנעהמען דיא אידישע כאסייעטעס עמוינדעם און צדקה אנשטאלטען. בעטראכטען זייערע נוטצען, ויאם זייא בריינגען אונז. עס איז אונמעגליך בי״ם אַנאַליזירען אללעמען פּון אלף ביז תיו, או מאַנבע זאלען פּרויא בלייבען פּון קריטיק, זאללען פּערשוינט ווערען פּון א שטרענגע צענזורע. אבער דאס אליין איז וויכטיג און נויטהוועגדיג, דען

וען נים דער דורכלופטערען דיא אידישע פעקלאך, קען עס פערשוימעלט ווערען; דען וען אללעס ליעגט א לאנגע ציים פערשטיקט אונד פערפעעסט וויא א געפיקעלטער הערינג אין א פערמאכטע פאס, קען דערינען אריינקומען שימעל אונד ווערים, יעדע פערלעגענע זאך דאדורך אלוא אויסגעלופטערט ווערען. עס איז זאגאר נים קיין לייכטע זאך צו זיין א קהל'שער קאכלעפעל, אריינצורוקען דעם נאז איבעראל, אויסצושנארען זאגאר ואכען וואס דיא קאמיטע ליים האלטען אפט מאהל בסוד, בפרט פון א גאנצע שטאדט, וואו עס נעפינט זיך א רעכטער צאהל פרעזידענטען, קאמיטעס און קהל'שע הוערס איז פער־שיידענע מאסשטאבען, דאך וויא נעזאגט, לא עליך המלאכה לגמור, וועללען אנדערע לופטערען דיא פעקלאך וועלכע איך האב דורכגעלאזען.

קייפטאון בעזיטצט ניעגט צוויא חויפט קאנגרעניישאנס וועלכע מיפיעלען דיא הויפט ראלע מיט זייערע בעזונדערע סינאגאגען, בעזונדערע בית עלמין'ס, בעזונדערע חברה קדיש'ס, בעזונדערע תקנות ומנהגים. עס איז אויך דא פארען א בית המדרש. וועלכער רעכענט זיך אין יחום באלד באלד צו איינע פון דיא צווייי קאנגרעגיישאנס. נאך צוויי שולכלאך, איינע טראגט דעם נאמען נאך א רוסישע שטערטעל עליה השלום, און היים „פאנוויעזער שוהלכעל"; נאך איינע; נאר אהן א נאמען, וועלכע איז פערבליבען בירושה צו א יחיד און זוא האלט לויידער בויא דער נסיסה טאג טעגליך. עס פעהלט א אויך ניט א חסידישער מנין, זוא א קליינער צאהל בעל־נוטצען זיך מיט דעם „ויצמח פורקנו".

אין קייפטאון געפינט זיך היינט 11 סאסיעטעס (געגען דיא אחד עשר כוכביא), וועלכע דאס מעהרסטע פון זיי זיינען געגרינדעט צום וואהלטהאט. מיר האבען דא א בקור חולים, צוויא תלמוד תורה'ס, א גמילת חסדים, א פילאנט־ראפיק סאסיעטי, א לוידי'ס פולאנט־אפיק סאסיעטי, א דורש ציון, צעירי ציון, פרחי ציון, בנות ציון און א רעכטע צאהל לאדושעס, סאסיעטעס פאר דעם איינעיגאם בענעפיט. מיר האבען אויך א רב וועלכער איז א דיין אין א דרשן, וועגען וועלכען איך וועל שפעטער בעשרייבען. מיר האבען 3 הונים און איבער א דאזען שוחטים וועלכע סופליין אונז מיט בשר כשם. פינף מקיאות אין נאך צוויא נייע חב־ות מאקאביער טעריטאריסטען און מעהרערע פרייוואט חדרים.

יעצט וועל איך אנפאנגען צו בעשרייבען מיט אויפמערקזאמקייט יעדע קהילה אוז יעדע סאסייטי בעזונדער איבערטאפען, פארנאנדערבינדען, אנאלאזירען אין זעהן וואס מיר קיופטאונער פערמאגען.

איך וועל צוערשט אנפאנגען מיט דיא שוהלען.

דיא ערשטע און דיא לטעסטע שוהל, איז דיא אידישע ענגלישע קאנגרעגיישאן אונטער דעם נאמען

ק"ק תמות ישראל.

דיא אלטע שוהל, וועלכע איז נעווען דיא ערשטע סינאגאג אין סויטה אפריקא; איז נעגרינדעט נעווארען אין יאהר 1863 און דער חנוכת הבית איז נעווען דעו 13טען סעפטעמבער ד"ה ערב ראש השנה כ"ט אלול שנת תרכ"ג.

דיא גרינדערס פון דיא ערשטע סינאגאג אין סויטה פריקא, זיינען געווען דיא העררען ה. נאדרען, ד. קאנשטאט ש. שלאמאן און א. הארן. טראסטיס: ב. נאדרען, א. דע פאסס און ר. י. דזאוועפ.—

דער פונדיישאן שטיין פון דיא נייע סינאגאג איז געלייגט נעווארען בייא דעם נאווערנער סיר וואלטער העליס האוטשונסאן דען 2טען דזשון 1904 (י"ט סיון תרס"ד). דיא סינאגאג שטעהט אין דעם שענסטען פארט אין די גארדענס עם איז א פראכטפאלער גרויסער בגון, א מקדש מעט וועל־

Mr. H. LIBERMAN.

כער האט אבגעקאסט שווערע צעהנדלינג טויזענדע פונט, אין איז נעבויט נאך דיא נייעסטע ארכיטעקטוריע, זיא האט סיטם פאר איבער טויזענד מענשען, צוואמען מיט די פראכט ליידיעס גאלעריע, וועלכע זיינען קוים א 500 אין נאנצען, און די זעלבע נור אוף'ן בוך „והמה בכתובים פיעל פון זייא זיינען נאר נוט קיין קיינמאנער איינוואהנער דאך איז דיא שוהל נעבויט געווארען מיט דער אפפענונג „פון ירבה". וועגען דיא נאנצע וואך איז קיין רייד, אין עס איז ווירקליך בערויערענסווערטה אין יאכערפולל צו זעהן אין דעם נרויסען פראכטפאלען טעמפעל פרייטאג צו נאכט וויא אויך שבת פריה קוים אפאר מנינים, נור שבת צו מנחה איז א לעבהאפטע בעוועגונג אין שוהל; קליינע מיידלאך אוסגעפוצט אין בגדי מלוכה קומען אין כאסקען צו הערען דעם ספוטש מעניני דיומא פאר וועלכען דער נעעהרטער רעוו. בענדער נעהמט אין דעם אינטערעסע.

אן דער שפיטצע פון דער קאנגרעגישאן „תקות ישראל", וועלכע דער נעוועזענער נשיא פון קיפטאון

מר' ה. ליבערמאן.

מר. הייאן ליבערמאן איז איינער פון אונזערע סויטה אפריקאנישע אידישע פיאנירען, וועלכע זיינען פון קליין נרויס אין בעריהמט נעווארען דורך זייער ענערניע און אונטער-נעהמונגס קראפט. ער איז אויך איינער פון דיא יענינע נדולים, וועלכע האבען אנגעפאנגען צו קלעטערען אוף דעם לייטער פון הצלחה שבופענארטיג, ביז ער האט ערריכט דעם עכסמען שמאפעל פון עשירות, כבוד און נדולה. עס ווע דאהער אינטערעסאנט זיין, וועז איך וועל אייך בעשרייבען ד א קאריע פין דיזעז בעריהמטען נאבעל-מאנן.

מר. הייאן ליבערמאן איז א קינד פון אן אכטבארע בכבוד'ע פאמיליע אין רוסיש-פוילן. זיין פאטער, וועלכער איז נעווען א יודע ספר, האט אוהם מדריך נעווען על ברכי התורה וההשכלה, און זייענדיג א מתמיד אין לערנען מיט א נוטע קאפ, האט מען איהם נעהאלטען פאר א וואוהל-לערנער.

צוליעב פאמיליען אומשטענדען האט מר' ליבערמאן זייענדיג נאך א יונגער מאנן, פערלאזען רוסלאנד און איז אנ-נעקומען אין ענגלאנד; וואו ער איז פערבליבען עמליכע יאהר אין אין 1873 איז ער אנגעקומען אין סויטה אפריקא אונד האט זיך בעזעצט אין קיפטאון; וואו ער האט אנגעהויבען צו האנדלען און צו וואנדלען, עס האט איהם אבגענליקט און ער האט שפעטער נעגרינדעט דיא נרויסע אין בעריהמטע פירמא **ליבערמאן** ענד **באויארסמי**, עקספארט און דזשענעראל מערטשאנטס מיט בראנדזשעס אין שוועלענדאם, ראבערטסאן, אין קייפ פראווינץ.

מר' ליבערמאן האט זיך מיט דער צייט ערוואָרבען א נרויסען נאמען דורך זיין טהעטינקווט און נדבות אין פערשיידענע פילאנטראפישע אנשטאלטען. ער איז א קאונסלער אין דיא סוטי קאָרפאָריישאן זייט 1900, איז בעשטעטינט נעוואָרען אלס טשערמאן אויף זייער פינאנץ-קאמיטע פון דעם יוהר אן זינד ער איז צום ערשטען עלעקטעד נעווארען.

מר. ליבערמאן האט נאך העבער נעשטיעגען. ער איז עלעקטעט נעוואָרען אלס **מייער אף דהי סיטי אף קייפטאון** פיר **דרייא יאהר** אין סוקסעשאן, פון 1904 ביז 1907, אונד איז איז אויך „דושאסטיץ אף פיעס" פאר די לעצטע פופצעהן יאהר.

מר' ליבערמאן איז דער ערשטער אונד ווכטיגסטער טשערמאן פון דיא „סאמעטהאספטאל באאָרד", ער איז אויך א מעמבער פאר מעהרערע יאהרען „אף דהי לייט קייפ האַרבאָור באאָרד" אונד א מעמבער פאר דיא נעגענווערטיגע "קייפ האַרבאָור אדווייזארי באָארד", זינט עס איז נעגרינדעט

נעווארען פאר דיא לעצטע 6 יאהר. ער איז אויך א מעמבער שוין מעהרערע יאהרען אין דיא „מאנארושעמענט קאמיטעע אף דהי קייפטאון טשאמבער אף קאמערטש.

מר' ליבערמאן האט פון אויבינ אן א גרויסען אנטהייל גענומען אין דיא קייפטאנער און סויטה אפריקאנער אידישע אינסטיטושענס און צדקה-אנשטאלטען.

מר' ה. ליבערמאן איז פאר דיא לעצטע פונקציהן יאהר דער פרעזידענט פון דיא קייפטאון נארדענס דושואוש קאנגרעניישאן (דיא ערשטע קהילה אין סויטה אפריקא). ער איז אויך פאר דיא לעצטע צוועלף יאהר וויוי-פרעזידענט אונד טרעזשורער פון דיא היברו פובליק סקוהל.

מר' ה. ליבערמאן אוז דער געוועזענער פרעזידענט פון דיא „קייפטאון דושואוש פולאנטראפיק מאסייעטי", לבד ויאם ער איז נעווען אין דער קאמיטע פיר מעהרערע פובליק וואהל-מהעמונג, מציאל אין קאמערטשיאל אינסטיטושאנס פאר די לעצטע 25 יאהר, פון וועלכע ער איז נעווען טשערמאן.

אין דער צייט וואם מר' ליבערמאן איז נעווען מייער אף קייפטאון, האט ער דאם גליק נעהאט צו עמפפאנגען קעניגליכע אונד אנדערע גרויסע נעסט, וועלכע זיינען נעקומען פאר א ווייז אין סויטה אפריקא, צוויישען וועלכע עס זיינען נעווען דיא פרינצעססין קריסטיאן, דער דיוק און די דיוטשעס אף קאנגאוויטה מיט דיא פרינצעססין פאטריקא אף קאנגאוויט דער קרוין פרינץ פון פארטוגאל, לארד מילנער, לארד ראבערטס אונד לארד סעלבארן. ער האט אויך אנטהייל גענומען אין דעם עמפפאנגען דיא בריטיש אססאציאיישאן; וען זיי זיינען נעקומען צום בעזוך אין סויטה אריקא.

דיא „ליבערמאן לאדזש היברו ארדער אף דרוסם היסט אוף זין נאמען.

מר. ליבערמאן פירט אסתר, א טיכטער פון דעם זעלינגען מר' אייזיק באיארסקי; איז נעשטארבען אין 1914.— זיא איז נעזונען א אשת חיל אין מיטגעהאלפען איהר מאן אין פערשיידענע צדקה זאכען ומעשים טובים.

אונטער דער אויפזיכט פון דיא נארדענס קאנגרעניישאן שטעהט דיא „היברו פובליק סקוהל", וואו עם לערנען איבער 300 קינדער, אונטער דער השגחה פון מר' מארק כהן; אין עכטער פערפעקט אין ענגליש אין העבריאיש. דארט ווערט אויך נעלערענט עטוואס אידיש לויט די ענגלישע אירען בעזונטען זיך.

דיא נארדענס היברו קאנגרעגיישאן פערפעקט צוויי גרויסע בית-עלמים אין מיטלאנד, נום' 1 איז בישטעטינט פאר מיטטעלע יפמרים, און נום' 3 — פאר יחידים מצוינים וועלכע האבען דארט אבנעקויפט א שמיקעל קרקע לצמיתות און אט יענער אריסטאקראטישער בית עלמן איז דעקאריישט מיט דעם נרעסטען לוקסוס פון דיא קאסטבארסטע נראניט מצבות, וועלכע קאסטען אב אוצרות: א סימי דאם דיא ק"ק תקות ישראל, פערשטעהען וויא זי עהרען זייערע נעשטאבענע (הליוי וואלטען זיא אווי עהרען דיא לעבעדיגע) זיא האבען נאך א דריטען בית עלמן, ד"ה דער אלטער בית עלמן, אין וואודסטאק, לעבען קיפטאון וואו דארט ליענט בענראבען דיא ערשטע אידישע עמינראנטען, וועלכע זיינען אין פאריגען יאהרהונדערט נעקומען קיין סויטה אפריקא. די אויניריכטונג פון דיא בית עלבן'ס איז אין בעסטען אָרדנונג, פראכטפאלע נעבויידען בייא דעם אריינגאנג, וווי עס פאסט פאר דוענטעלליים; א חברה קדישא, וועלכע ערפילען זייער הויליגען פפליכט ערנסט, לויט די מנהגים פון זיערע אלטע רעווערנדס, זאגאר דיא מעהרסטע פון דיא מתעסקים מראגען

ניט קיין כּפֿול שמונה־דינג ציצית אין פֿע־נעמען נאָכן אָפּט צו לייגען רב־ו תּס־ם תּפֿילין, דאך זיינען זייא פֿינקטלעך אין נעשוקט אין זייער ארבייט אין ערפֿילען זייר דיזעי כּרת יכרון.

דיא צוויישע היבר: קאָנגרעגיישאן פֿון ראָלאנד סטרים אונטער דעם נאמען

ק׳ק אגודת אחים.

איז בעשאַפֿען נעוואָרען דיא לעצטע צייט. זיא איז נאך נאכן יונג, אין דאך האָט זיא ריזיזענמיכינע פֿאָרשריטע נעמאכט. די זעלבע „ק״ק אגודת אחים״, האָט זיך מיט א יאהר צוואנציג צוריק בענונגען מיט א געדונגענעם שבת־האָלל, אויף צווי שטונדען צייט פֿאר איהר קליינעם מנין. עס איז יעצט נור קיים 16 יאהר וויא עס האבען זיך נעפֿונעו נעזעהלטיג מע־שען, וועלכע האבען אָנגעפֿאנגען אינזוּפֿרידען צו ווערען פֿון דיא בעהאנדלונג אין דיא ענגלישע שוהל, און האבען אנגע־פֿאינגען צו ארבייטען מיט דיא נרונע אידען ייענען קויפֿען אדער כויען א תלמוד תּירה: אין וועלכע עס זאל אויך זיין א גרעסער־ער רום צום דאוונען. דיא צייט איז דאן נייוען זעהר נינסטיג: ביזנעס גלענצענד, דער פֿונט נאנץ פֿרייא עס דא־זיך אננעפֿאנגען א ביזנעס צייט פֿיר אלעמען צוליעב דעם בוי־ערען קריעג, איבערהויפֿט אין ריעל עסטיט, אין פראָפערטי ליין, וועלכע האט היך נעשטיגען אין מארקעט, דערצו אויך דיא ענערגישע ארבייט פֿון דיא קאָלעקטארס, אלעס צוזאמע האט נעבראכט, דאס אין פֿערלויף פֿון צוויא יאהר איז אויפֿ־נעבוים נעוואָרען א ריזיגער בנין, א פראכט פֿאָלע שוהל וועלכע האט אבנעקאָסט איבער 10 טויזענד פֿש״נ. לכבוד עינים דיא מנדבים זאלען ניט מיט־עם זיין וואס מען האט משנה נעווען מצדקה לצדקה, וויל דיא אלע נדבות איז נע־נעבען נעוואָרען נור אויף א תלמוד תּורה האט מען גע־מאכט הינטערען שוהל א קליינע פֿינסטערע הייזקע כלומרת׳ט פֿיר א ת״ת. עס האט א קליינע ווירקונג נעמאכט די פרא־טעסטע פֿון מעהרערע בעלי בתים, דען ערסטענס איז שוין דער פֿאָן נעמאכט נעוואָרען, וועלכער האט אבנעקאָסט שוערע פֿונטען; און וועדער איז שוין אללעס נעווען אין דיא הענד פֿון ד א זעלבינע; וועלכע האבען דיא הויפט ראָליע אָנ־נענומען צו ארבייטען מיט אללע קרעפֿטען, אויסצופֿיהרען זייער דיפל אמאטישען קאָנריו, אונד דאס מוז מען זייא צו־נעבען קרעדים. דאס זייער ארבייט איז נעווען ענערניש. ווען אללעס איז פֿערטיג נעווא־ען: האט מען אימפֿארטירט פֿון ענגלאנד אי נעס פֿון די בעהמטעסטע חזנים (א נעווייסער לושאס), וועלכער זאל מאכען אן עפֿעקט אויף עולם; עס פֿלענט ענג־ען מיט ראָוורענס, רען יעדער איינער האט נע־וועלט איבע ישטיגען דעם אנדערען מיט שנדר׳ם אוז דאדורך האט זיך דיזו קאנגרעגיישאן ערוואכבען א נאמען, אין האט כמעם איבעי געשטיגען דיא נאדענס קאָנגרעגיישאן אין פֿי־נאנסיעלען צושטאנד

דורך א נעוויסע אורזאכע האט זיך שפעטער נעמאכט א שפאלטונג אין דער כאמיטע. דער טרעזערער, וועלכער האט בעטרעפֿען דיא שטעללע אלס פרעזידענט, אלס גרינדער פֿון דער קהלה, האט נעפֿונען אורזאכען אין חזן׳ם אגרימענט מען זאל איהם נעבען נאָטיס, בעווייזענדיג, דאס דיא צייט וועדט ערגער און דיא קהילה איז ניט אים שטאנד צו ספענדען אזוי פֿיעל עקספענסעס. עס האט זיך נעבילדעט א נייע קאָמיטע, און דער כוף זוי נעווען די נייע קאמיטע האט דערוועהן דיא עלטים, וועלכע האבען נעצאָהלט שוערע פֿונטען און זייערע נעמען איז נור אין טרעזערערס טאשען בוך נעבליבען פֿער־צייכענט, ניט אין גרויסען טעמבער בוך. עס האבען זיך שוין נעפֿונען נעגנג נעווייזע, דאס הונדערטע פֿונטען זיינען נעכאך פֿון טרעזערערס הענד קיין לעבעדיגע ארוים; דער נייער פרעזי־דענט אדוו. מ. אלכסנדער (וועלכן איהם וועל איך

שפעטער בעזונדער שרייבען) האט איינגעזעהן אז דער חלול השם וועט זיין צו גרויס ווען מען וועט דאס אָפּפּענבאַר פֿאר דער וועלט דורך נעריכט ערקלעהרען, האט מען אללעס בעי נראָבען אין א שטיללען קבר און נעשטעלט א מצבה... נור דער היליגער טרעזערער האט געקרֿאָגען זין טעסטימאָניאל דאס ער קען אזעלבע מאָנקע ביזנעס טרייבן ערנעזן אַנדערס וואו, נור נים מעהר בייא זייא. מיט איהם זיינען שוין זייגע אייגענע מיטשפּיעלער ארוים פֿון דער קאמיטע.

קיין בעזונדערע מקוה האבען זייא נים אונד בענוצצען זיך מיט דיא מקואות פֿון אנדערע. דערפֿאַר אבער האבען זייא א בית עלמן א נאַנץ בעזונדערען. זייער חברה קדושא בעי שטעהט איבערהויפּט פֿון א נבאי אונד איניגע פֿריוואַט גרינע אידלאך. עס טרעפֿט זאָגאר זעלטען א שטיקעל קאָנקורענציע צווישען ביידע קאָנגרעגיישאנס; נאָר דער רעזולטאט איז, א רייכען בר מינן ווילען ביידע — אן אָרעמען — וואלטען זייא ביידע טוחל זיין. עס איז אבער פאליטיש אונד שטילל, בעי בענראבען, בעשאָטען און מען קומט נים צוריק.

אונטער דער אויפזיכט פֿון דיעזע קהילה שטעהט די תלמוד תורה אין וועלכע עס לערנען א 140 קינדער. וועגען דיעזען אינסטיטושאן וועלען מיר שפעטער מעהר רייִדען. די רוכס און בעלייכטונג איז פֿריהער נעווען אויף זייער רעכי נונג, יעצט האט מען זייא פֿון־דעם בעפֿרייט דורך דיא ענגע און קליינע געלענהייט וואו דיא קינדער לערנען.

בית המדרש החדש

אָדער „קאָנסטיטושאן בית מדרש", איז נעבויט אין דעם סטיל וויא א היימישער בית מדרש, דאס איז דער נעסט פֿון אלע גרינע אין אללע הונזיכטען פֿיהלט מען זיך דאָרט עפּעס היימיש. ניטא קיין פֿרעזידענט באָקס, א נעשריי בי צום הימעל אין דער צייט פֿון דאָונען. מען נעפֿינט נאַנין אָפּט כראָפּענדינג א אידען איבער א נמרא אדער איבער א מנורת המאור, וועלבע חלום׳ען זיסע חלומות פֿון זייער אלטען דיים. אין דיא בעסערע צייטען האט מען נעקענט צוריסען אפּאָר נייע בוטס שפּרינגענדיג קדוש פֿון די פֿי־על מנינים איינע נאך דיא אנדערע. אין דיא פֿאַלעס; אין שטיבעל און אין בית המדרש אליין, יעצט אוז שוין בה״ש רוהיגער ווייל די דאָונערֿ און דיא תהלים זאנערס צולויפֿען פון אוועגד זה בבה וזה בכה. פֿון פֿריה מארגען ביז שפּעט אין אוועגד פֿלעגט זיין דער בית המדרש פֿולל געפּאַקט, געדאוועגט און נעלערנט נאָר וויא אין א ליטוויישע קליין שטעדטעל, אונד ווייל דאָרט האבען זיך אן אָרט נעמאכט די פֿרומע און דיא לומדים, האבען זייא בייא זיך פֿאַר רעכט נעפֿונען צו זיין די נמורי קרתא, אויפֿצופֿאַסען אויף אידישקייט. זיי האבען אלעס נעוואלט, אבער ליידער חכמת מסכן בזויה. עס האט זיך זייא נעוואלט א רב א מרא דאתרא, איז אבער נעווען די פֿראַגע פֿון שכירות, דעריבער האבען זייא געמוזט אויסקומען מיט א פּאָאָר אויסנעדינטע דיינים, איינער האט נענעסען „טענ׳ און האט בעקומען נאָר אויף באַד־נעלר אַנשטאָט שבירות, אונד דער אַנדערער, א שוואַבער קראַנקער איד׳ל, וועלבער האט אויך נעמוזט ערפֿיללען דיא שטעללע פֿון א סעקרעטער, און זאנען דעם בלאט נמרא אלע מאג פּיר ׳א פֿונט אַ וואך.— יעצט אבער האבען זייא א בכבוד׳ען רב רמ״ח מיטוויש, פֿון וועלבען מיר וועלען וויטער שרייבען בפרט.

דער בית המדרש האלט זיך, וויא מען זאגט כלומרת׳ט אויף דיא פֿים. זייא קומען אוים מיט זייערע עקספענסעס מעהרערע זיינען דאָרט מעמבערס פֿאר קלייגע נעלד אונד בעננוגענען זיך מיט זייער יחוס. צופֿריערען מיט זייער פֿרומקייט, זאָס אין עליות און שטאָלץ אויף דעם וואס כביר חמץ עקזיסטירט נור בייא זייא אליין.

פאניוויעזער שוהל׳בעל

איז א קליינער בנין אין וואדעלויער סטר׳ וואו איינג לאַנגס ליט האבען זיך נעזאמען מיט א יאהר צוועך צוריק צו האבען זייער בעקוועמליכקייט פאר זיך א׳לי׳ן. פון זייערע אייגענע גבאים א פרעזידענט, פונקט ווי אין דיא גרעסערע מקומות דארט איז אוך א שטענדינגער מנין שבת און ווך. אָנפאַנגס האט אייגער, אלס גבאי אין שבש, נעמומען ד׳ שוהל׳בעל אויף ארענדע׳, אום צו ווייזען דאס אָט דיא קליינע געמיינדע פיהלט זיך אוך אלס א געמיינדע, האט דערזעלבע׳ גע׳פיעל׳ט זיך ארויינצוישען אין שטאַרטישע ענינים, למשל, מאכען א וַיד השוחטים; ארער אויפֿאַסען אוף דיא מעות א״י, דער משולח זאל חלילה ניט עובר זיין אוף לא תחמוד, נור זעהענדיג דאס זיינע שמשות טראָגט איהם וועניג פראָפיט; האט ער דעם ס״ה פערצער׳בען איז בלויז מיט א ריכטיגען ציפֿער אוף איז אללין געבליבען ביא דער תביעה... אוף זאַלאַנג זיין ביי׳ם שער האט איהם געהאַרטען פאר א שוחט, איז ער זיכער געווען פאר א גאַנצע וואָך מיט ברוט אוף אויף שבת מיט א פעטען מאַגען־קוגעל.

ביומענאנט בית המדרש.

א ירושה־שוהל׳בעל, וועלכע איז קראַנק און האַלט ביי׳ן אוים נעהאַלטן. מיט א יאהר זעכצעהן צוריק האט ער געשפיעלט די זעלבע ראלע וויא דער בית המדרש החדש. דיעזער ביהמ״ד איז געווען דער בכור, דער עלטשטער בית תפֿילה פיר אללע גרינע אידען אוף עם איז אויסער דיא ענגלישע אלטע שוהל קיין אנדער פלאַץ ניט נעווען וויא נור דארט. צוויא יאהר האט מען קאַלעקטירט נדבות, ביז מען איז אין שטאנד געווען צו קויפֿען דעם פלאַץ מיט אַן אַלטע געביידע, אונר אין דער צייט ווען מען האט נעוואלט מאבען א קליינע רעפֿערונג מען זאל קענען זיך בענוטצען אלס בית תפֿלה, האט זיך געפֿונדען א געוויסער מר׳ ראַטאַווסקי, וועלכער האט זיך גענומען אלס וואַהלטהעטער צו ספענדען א גרעסערע סומע, אום צו פֿיקסען דיא געבויידע קאמפליט. לזכר עולם האט ער פֿערלאנגט מען זאל איהם ערלויבען אין וואנט ארוינצושטעלען א מא־מאַ שטיין בעשריבען וועגען זיין טהאט, זיין נאמען און זיין פֿרו׳ם נאמען אונד צום צייכען פֿון דאנקבארקייט, האבען איהם אלע בעשטעטיגט אלס פרעזידענט.

אין 1897 איז דער ביומענאַנט בית המדרש פֿאַלשטענדיג אוּפֿגעבויט ווָאָרען. דאן איז געפראַווען געוואָרען, דער חנוכת הבית. דיא גרעסטע קיפּטאנער אידישע אינטעליגענציע, זאַגאר דיא פֿאַמיליענטסטע מעטבערס פֿון דיא גאַדענס סינאַגאָג: האבען אַנטהיל גענומען אין דעם חנוכת הבית. דיא צוויא הזנים לייאנס און האָפֿפֿענבערג, האבען מיט דער בעליימונג פֿון אין איינגעשטימטען קאָהר פֿון יונגע סקוהל קינדער געזונגען אייניגע קאַפיטלאך תהלים מענינא דומא נאַכהער האט זיך רעוו. א. פ. בענדער נעשטעלט און האט געוואָגט א תפֿילה אין ריין לשון הקדש לכבוד חנוכת בית המדרש. דיא תפֿילה איז געדרוקט געוואָרען אויף בעזונדערע פאַפיערען אין איז פֿערטהיילט געוואָרען צוויישען אללע אַניוועזענדע. איך געפֿין פאר ניט איבריג דעם נוסח פֿון רעווי בענדער׳ס תפֿילה צו פֿערפֿעפֿענטליכען, אום צו איבערצייגען דאס אין סויטה אפֿריקא גיבט אויך רעווערענדס, וועלכע פֿערשטעהען גוט לשון הקדש, דאס איז דער נוסח התפֿילה:—

אל עליון! אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם פנה נא אלינו וחננו ביום שמחת לבננו. באנו לפניך להקדיש את הבית הזה כדש ליהוה ויהי נעם אלהינו עלינו ומעשה ידינו כוננהו. פה נשב בנוה שלום יום יום לשיח באמרתך אשר בה חפצנו וחיא תנחמנו ממעשינו ומעצבון ידינו. פה נלמוד טוב

טעם ודעת למען נעשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצת יהוה. אנא שמור צאתנו ובאנו שבתנו וקומנו ולא תאנה אלינו רעה ונמצא מרגוע לנפשנו. והאר פניך אל עבדיך אשר הוציא את האבן הראשה לבית הזה אבן בחן פנת יקרת מוסד בציון וברך אתו ואת אשתו ברכת שמים מעל ורוחך אשר עלינו ודבריך אשר שמת בפינו אל ימושו מפינו ומפי זרענו מעתה ודע עולם. אמן.

עס האט ניט לאַנג נעדויערט און מחלוקות האט זיך אָנגעהויבען אין בית המדרש, דער אלטער אידישער חלאת, און דאס האט אזויא ווייט געבראכט, דאס דיא מעהרסטע מעמבערס אדער דיא דאָוונערס האבען זיך אַרויסגעקליבען, און אזויא וויא אונטער דער צייט איז דער בית המדרש החדש אויפגעבויט געוואָרען, האבען זיך די בעסטע מעמבערס דאָרטען אָננעשלאָסען, און יעצט איז אזויא ווייט געקומטען, דאס כמעט דיא גאַנצע וואָך איז דארט קיין מנין ניטא, נור שבת יום טוב געפינען זיך נאך דאָרט מתפללים, עס איז אבער יעצט פערנאַכלעסיגט געוואָרען אזויא ווייט, דאס קיין שמש, קיין מעמבער, קיין דאָוונער, קיין זאָגער איז דארט ניטא און דער ביוטענקאַנט ביהמ"ד האלט ליידער ביי"ן אויסגעהן.

דער חסידישער מנין

אָדער „דיא חסידים שטיבעל", בעשטעהט נור פון קוים דריא מנינים חסידים, בייא וועלכע עס איז פֿעלבליבען קוים א זכר פון חסידות. דיא זעלבע בענוטצען זיך נור שבת און יום טוב זייא פראַפיטירען נור דיא צייט, ד"ה וואס זייא נעהמען אָן דעם שבת וועהרענד אנדערע שוהלען האבען שוין אויסגעלאָשען דיא לאָמפען; און דער יעהרליכער באַלאַנס־שוט בליבט פיר זייא הושענא רבה, דיא הקפות אויף אויינעגעם רעכנונג, א פאַטש אין יעגעמם פלייצע, זינגעריג א שלשלת...

דער ביקור חולים

מאַכט גוטע ביזנעס. אויסער דיא מעמבערס קאָלעקטירען זייא פון שמחות, פון שנדר'ס או"וו.— דיא קאָמיטע מאַכט שטענדיג איהרע אויינעג יטים נוראים מינים, וועלכע בריינגען זייא איין שעהנע עטליכע פונט דורך דיא ענערגישע קאָלעקטאָרס. עס איז אָבגעמאַכט געוואָרען מיט דאָקטורים און אפטייקערס, בייא יעדער ציים די אַטטענדונג צו געבען פיר זייערע פאַציענטען. עס ווערט אויך א נעוויסע סומע אין דעם ניו סאָמערסעט האספיטאל יעהרליך ביינעט־אָנען אום דיא נעשיקטע קראַנקע פון זייא זאלען דארט אויפגענומען ווערען עס טרעפט זיך ניט דאס יעמאַנד זאל זיך בעקלאָגען אויף זייער בעהאַנדלונג; דאס זייא זאלען ענטואַנען יעמאַנדען פון הילפֿע. און דאס אללעס איז צו פערדראָקען זייער פערזידענט רי"מ פייפערס, וועגען וועלכען איך וועל שפעטער בעשרייבען באריכות אין א בעזונדערען קאַפיטעל.

דיא תלמוד תורה'ס.

מיר האבען היער צוויא תלמוד תורה'ס, נעמליך, די ראָלאַנד שוהל תלמוד תורה און דיא תלמוד תורה הכללית. דיא ערשטע בעשטעהט פון אין ערך פון 140 קינדער, דאס מיינסט גרינג, וועלכע פערשטעהן נאך וועניג ענגליש, זייא לערנען דארט אונטער דער השגחה פון דריי מלמדים. דער פראַנראַם (סדר הלמוד) איז מעהר הייטיש און אַלט מאָדיש וויא עס פאַסט פיר אַפריקא, אבער מען קען פון דיא וואָרהייט ניט אווק געהן, זו דאָ אין אפריקא איז דאס דיא אינציינג נויטהוועגדינסטע : און גוטצבארסטע אנשטאלטען, וויל דיא

דער ביקור חולים

מאַכט גוטע ביזנעס. אויסער דיא מעמבערס קאָלעקטירען זייא פון שמחות, פון שנדר'ס או"וו.— דיא קאָמיטע מאַכט שטענדיג איהרע אויינעג יטים נוראים מינים, וועלכע בריינגען זייא איין שעהנע עטליכע פונט דורך דיא ענערגישע קאָלעקטאָרס. עס איז אָבגעמאַכט געוואָרען מיט דאָקטורים און אפטייקערס, בייא יעדער ציים די אַטטענדונג צו געבען פיר זייערע פאַציענטען. עס ווערט אויך א נעוויסע סומע אין דעם ניו סאָמערסעט האספיטאל יעהרליך ביינעט־אָנען אום דיא נעשיקטע קראַנקע פון זייא זאלען דארט אויפגענומען ווערען עס טרעפט זיך ניט דאס יעמאַנד זאל זיך בעקלאָגען אויף זייער בעהאַנדלונג; דאס זייא זאלען ענטואַנען יעמאַנדען פון הילפֿע. און דאס אללעס איז צו פערדראָקען זייער פערזידענט רי"מ פייפערס, וועגען וועלכען איך וועל שפעטער בעשרייבען באריכות אין א בעזונדערען קאַפיטעל.

דיא תלמוד תורה'ס.

מיר האבען היער צוויא תלמוד תורה'ס, נעמליך, די ראָלאַנד שוהל תלמוד תורה און דיא תלמוד תורה הכללית. דיא ערשטע בעשטעהט פון אין ערך פון 140 קינדער, דאס מיינסט גרינג, וועלכע פערשטעהן נאך וועניג ענגליש, זייא לערנען דארט אונטער דער השגחה פון דריי מלמדים. דער פראַנראַם (סדר הלמוד) איז מעהר הייטיש און אַלט מאָדיש וויא עס פאַסט פיר אַפריקא, אבער מען קען פון דיא וואָרהייט ניט אווק געהן, זו דאָ אין אפריקא איז דאס דיא אינציינג נויטהוועגדינסטע : און גוטצבארסטע אנשטאלטען, וויל דיא

קינדער־קומען דאך צו א צוועק, זייא לערנען פֿון עברי־ביז תנ"ך, לשון קדש און עטוואס דקדוק, לעזען אין שרייבען וויא אויך קריאת התעתים.— דיא צווייטע תלמוד תורה, וועלכע פֿערמאַנט עטוואָס וועניגער קינדער, פֿיהר־יך אויך אונטער דעם זעלבען סדר הלימוד. פֿאַר וואס מען דאַרף ראָ דוקא צוויי תלמוד תורהס? איז א פראַגע. נאך אונזער מיינונג וואלט ראטהזאמער נעוועזען דאס פֿון דיא צוויי זאלל איינע וועלען מיט בעסערע מלמדים אונד בעסערע אינאָרדנונגען, דאן וואָלט אונזער יוגענד בעסער פֿראָגרעסירען.

גמילת חסדים.

דאס איז אן עכטע וואָהלטהעטיגע קאָנסטיטושאן. זיי האלטען זייערע רולס אין גוט אָרדער, און דיא צווייא בעלי בתים וועלכע גיעבען סעקוריטי פֿיר דעם וועלכער עס לייהט; וועלען שטריקטלי פֿערַאַנטוואָרטליך, אין דאַראָף האַבען זיאָ וועניג פֿערלוסט. אין נעגענטהייל, זייער פֿאָנד דורך דיא עזערנישע ארבייט פֿון זייער האָ. קאָלעקטאָר איז פֿיר דעסערט נעוואָרען און דיא מעמבערס זיינען צופֿריעדען מיט דיא 2 שילליגע מאָנאָטליך, נעבענדיג און וויסענדיג, דאס עם ברייגנט הילפֿע פֿיר נויטהבעדירפֿטיגע.

דיא פֿיליאנטראפיק סאסייעטי

איז אויך פֿון דיא העכסטע און נוטצבארסטע סעסייעטעס אין קייסאַון. אין דער קאָטטעג זיינען דאס מעהרסטע ענגלישע אידען וויא ע־פֿאָהרענע. נאטירליך ברענגט דאס פֿיעל מעהר נייגונג צו זייערע נעפֿאָרטען וויא צו דיא אדעטע גרינע, וועון אויך דאס מעהרסטע פֿון דיא וואס פֿאַרלאָזען הילפֿע, זיינען גרינע אָרעטע לייט. עס קומט אן זאגאר מיט גרויסע שווירינקייטען דעם ארעמען בעפֿאָר ער בעקומט פֿון זייא פֿיעל מעגליך. אבער אין אזא ענין קען ניט זוין אן אָפֿענע האַנד פֿיר ערַערען, און דיא האַלבע גינעס וואס דיא מעמבערס צאהלען יעה־ליך, קען ניט נעניגענען אלעמען צו בעפֿרי־דיגען. אויסער דיא הילפֿע וואס זייא לייסטען די שטעדטישע אָרטע, וועלען אויך דיא יניגיג וועלכע פֿעלאָוען אפֿרוקא אד"ג געשטיטצט מיט עפעס.

אין דעם זעלבען אָרט און וויוע בעשטעהט דיא

לוידיעס סאסייעטי.

אהר קאמיטע וויא איהר טשעהר זיינען נור לוידיעס און זאָגאר פֿון דיא ענגלישע לוידיעס, זאגאר דיא מעמבערקעס זינען דאס בעהרסטע ערפֿאָרענע פֿרויען. זייער אויפֿוויכט איז פֿיר שוואַכע און הילפֿלאָזע פֿרויען, צו לייכטען שטיטצע פֿיר געפֿאַלענע.

חברת דורשי ציון.

האבען זייער אייגענעס האַלל אין האויפ סטריט וואו עס גע־פֿינט זיך א שהנע לייבריר פֿון העברייאישע און זשאַר־גאָנישע ביכער וויא אויך פֿערשיידענע צייטונגען, פֿרייא צו לעזען פֿיר יעדערען. עס איז כמעט צו זאגען זה חלקם מכל עמלם, וויל דיא צייט ערלויבט יעצט ניט מען זאל קענען שפאַרען א נעווייסע סומע מאָנאָטליך אדער יעהרליך פֿיר דיא אידעע און צווועק פֿון ציוניזם, וויל דיא עקספענסעס פֿון האַלל וויא אויך אינטערעסטס און קאָלעקטינג, פֿערשלינגט דיא מאָנערע מעמבער דאָנייסענס. זייא שטרעבען דורך קאָנ־צערטס, באזאָרס אד"ג אום זייא זאלען קענען סייפֿען א נע־וויכע כומע אבצוצאָהלען אויף'ן באַנד אום עס זאל ניט זיין דער גאנצער צווועק פֿון אַפֿריקאנער ציוניזם נור אויפֿצוהאל־טען א האַלל אהנע א־הרע רעכטע פרינציפען צו קענען ערפֿיללען.

דיא בנות ציון

איז אויך צום צוועק פון ציוניזם דורך מעמבערקעם. דיא האבען אם וועניגסטען א וויכטיגע זאך אויפגעטהאן אין דיא פעסטגעוועמצטע רוללם וואס אן ציוניזמום אנבעלאנגט. זייא האבען געגרינדעט א זאָרט סקוהל, א „בית ספר לנערות", וואו זייא האלטען א לעהרער צו לערנען מיט דיא קליינע מיידלאך עבריית, שרייבען אוו לעזען אוו פראָנרעמזירען אין זייער ענערגישע ארביט. א רעכטע צאהל יונגע מידלאך פֿער שטעהן שוין פֿיעל־וועניג צו לעזען; שרייבען אוו עטוואס צו ריידען לשון קדש. נאטירליך אַיז זייער פֿאָנד צו שוואך צו האלטען לעהרערס נאך דעם סיסטעם פון עברית בעברית, עס קומט זייא קרעדיט אויך פֿאר דאס אליין וואס זיי שטרעבען צו ענטוויקלען אין צו פראָפֿאנאַנדירען די העברויאישע שפראַך דער ציוניסטישער האלל איז אויך צו זייער נוטצען בעווילליגט, דארט צו האלטען זייער בית הספֿר אויף א פֿאָר שטונדען טעגליך. מען קען אויך זייא זאגען רבות בנות עשו חיל ואת עלית על כולנה. אין די נוטצבארע אוו אידעאַלנע פרינציפען פון ציוניזמום שמייגען זייא דאמיט איבער אללע ציוניסטישע חברות.

דיא צעירי ציון

האבען זיך אין אָנפֿאנג דורך אונאויניגונג אבגעטהיילט צו מאבען יום טוב פֿור זיך. דיא קאמיטעס אוו משעהר־לויט זיינען ארוים פֿיטענדיג מיט א בעזונדערען האָלל, מיט אויגע־נע אינריכטונג. נאטירליך האבען די יונגע ציונים א סך אב־נעצוינען פון די ערשטע. שפעטער האבען זיי זיך פֿעראויניגט; עס איז אבער לויידער קיינע נוטצען פֿאַר'ן ציוניזמום אוו נאך שוואַכערע האָפֿנונג פֿאר די ציוניסע פרינציפֿען פון אללע צוואַמען צו ערווארטען.

פרחי ציון

איז א קליינע סאָסייעטעלע פון יונגע אינגלאך, געגרינדעט מעהר צוליעב אויגענע אַמוזאציע וויא צוב צוועק פון ציוניזם דאָך נוהר איז ניט פגול, וועו עס בליבט פֿיעל וויניג נאך מאַנכע קינדער־שע קאָנצערטען אדער אנדערע אינטער־טיי־מענטס, ווערט עס בייגעטראָגען צום ציוניסטישען פֿאנד.

דעם גרעסטען טרויפֿ, דעם גרעסטען כבוד; וואס דיא סוימה אפֿריקאַנישע ציוניסטען האבען ווען געהאט, איז עגוועו דער בעזוך, וואס דער טבלא מקומו פֿין דר. הערצול ר' דוד וואלפֿסאָהן האט געמאבט פֿאר עטליבע יאדר צוריק אוו אזויא וויא מיר האבען דאָן דיא געלעגענהיט געהאט מיט איהם זיך בערואָנליך צו בעקענען אין דער צייט וואס ער איז געווען אין קייפטאן, אוו אייניגע מאהל פֿערב־אָבט אין זיין געזעלשאַפֿט, האבען מיר פֿאר ניט איבריג געפֿונען אָט דיזען גרוסען ציוניסטישען לידער אין אונ־ער סֵפֶר זכרונות צו פֿערצויכענען צום עוויגען אנדענקען.

ר' דוד וואלפֿסאהן

איז געבאָרען אין א קליין שטעדטעלע דאָבריאַני, קאָוונער גובערני, אין יאהר 1856 בייא אן אָרעמען פֿאטער, וועלבער האט זיך ערנעהרט פון טלמדות. צו 14 יאהר איז ער אַויעק געשיקט געווארען קיין מעמעל אין אָסט פרייסען; ער זאלל דארט לערנען. דער פֿאטער האט איהם געוואָלט געבען א מאָדערנע ערציהונג און האט זי איהם בייא זיך אין דערהיים ניט געקענט געבען. ער האט איהם אבער אויך נישט געקענט מימגעבען געניג פֿאר אלע זיינע הצטרכות אין מעמעל, איז דאן דער קליינער דוד'ל געווארען א יונג וכנכם בייא דעם ראַבינער דר. רילף אין הויז, וועלכער האט זיך אבגענעבען מיט אונטערשטיצען אועלכע לערנבעגיעריגע יונגע קינדער פון יענער זיים נרענעץ.

פון מעטעל איז וואלפסאהן געבאנגען קיין ליק, וואו ער האט געאַרבייט אין אפּפּים פון א גרויסען הבואה־סוחר, דאָרט האט ער זיך בעגעגנט מיט דוד גארדאן, דער רעדאקטאר פון „המגיד", וועלכער האט אים זעהר שטאַרק בעאינפלוסט מים זיין נרויסאר ליעבע צו ישׂ ב ארץ ישׂ אל— דאס האט ער אויך געהיראַט און האט זיך נאכרולאוירט אלס דייטשער בירגער.

נאך דער חתונה האט ער זיך בעוועגט אין קעלן; וואו ער איז געווארען איינער פון דיא גרעסטע האַלץ סוחרים — און וועו ער האט זיך שוין נעפּיהלט מאטעריעל גענוג קרעפּטיג' האט ער זיך נעמומען צו עפּפּענטליכער כלל אַרבייט.

אין 1894 האט ער געגרינדעט א חברה „חובבי־ציון" אין קעלן, וועלכע איז באלד געווארען דער מיטעלפונקט פון חבת ציון אין גאַנץ דייטשלאנד. רילף'ס גייסט אין דוד גארדאן'ס איינפלום האבען אויכנעאיבט אויף אים זייער ווירקונג אין עס איז אים באלד געלונגען צו פּעראיינינען דיא בעסטע גיסטער פון צווישען דו דייטשע אידען אונטער זין פּאָהן.

דעם שטאַרקסטען איינדרוק אויף זין נשמה האט געמאַכט דר. הערצל'ס „יודענשטאַט". דער נעדאַנקען פּאַר א אידישען שטאַאַט האט געמאַכט א העוואלוציאנער אויפּנעדרונג אין זיין אויפּפּאַסונג פון דער אידישער פּראַגע. זייט דאַן איז ער נעווארען הערצל'ס הלמיד און דיא רעכטע האַנד זינע בייא אלע ציוניסטישע אונטערנעהמונגען. וען הערצל איז נעפּאָהרען אויף זיינע פּאָליטישע רייזען, האט זיך דוד וואלפּסאהן תמיד געפּונען אין זיין בעגלייטונג; אין וען דר. הערצל איז געשטאָרבען, איז דוד וואלפּסאהן געווארען דער אַפּוטרופּוס פון הערצל'ס קינדער.

נאך הערצל'ס טויט איז וואלפּסאהן געווארען פּרעזידענט פון פּיהרער פון דער ציוניסטישער בעוועגונג אויף הערצל'ס פּלאַץ. דער ערשטער שריטט זיינער איז דאַן געווע אַנווהייבען א בעוועגונג צו פּעראייניגען אלס גרויסע וועלט אינסטיטושאָנס. עס איז דאַמאָלס אנגענאנגען א גרויסע עמיגראַציע פון רוסלאנד, האט זיך איהם פּערוואלט אויסגעפּינען א סיסטעם פּאר דער רעגולירונג פון אָט דער עמיגראַציע — און ער האט דאן זויגבערופּען א גרויסען אידושען קאָנפּע־ענץ אין בריסעל, בייַ וועלכער עם האבען זיך געזאָלט בעטהיילינגען אללע אידישע פּאַרטייען. דער קאָנפּערענץ איז אבע־ ליידער נישט געווען געקרוינט פון ערפּאָלג. דייטשע און פּראַנצויזישע אַסימילאַנטען האבען איהם אין זייער ענגהערציגקייט אָנגעהויבען פּערדעכטיגען, או ער פּערפּאָלגט דעם צווועק, צו איבערנעהמען די מענעדושמענט פון דעם נאנצען כלל ישׂראל.

אין זיין אַרבייט אלס פּיהרער פון דער ציוניסטישער בעוועגונג, איז וואָלפּסאָהן געגאַנגען אין הערצל'ס וועג. אוו וויא הערצל האט ער נעגלויבט אין דעם ערפּאָלג פון דיפּלאָמאַטישע זונטערהאַנדלונגען בייא דיא אייראָפּייעשע מלוכות און בייא דער טערקיי. ער האט זיך דאַדורך אַוועקגעלאָזט, אויף רייזען אין פּערשיידענע לענדער, וואו ער האט נור גערעכענט אויף קלענסטען ערפּאָלג פּאר'ן ציוניזמום.

דוד וואָלפּסאָהן האט נעהאט אלע מעלות, וואס א איד קען זיך וויגשן. ער האט אין זיך פּעראייניגט דאס שעהנסטע פון דאס בעסטע פון יודענטהום פון דער הויכטוגער צייט. ער איז געווען א פּאָלקסמענער אידישער טיפּ, זיין האַרץ איז געווען וויך; זיין נשמה צאַרט; ער האט געפּיהלט דעם קרעכץ פון אַרימאן און דעם וועהטאָג פון נאנצען אידישען פּאלק, ער איז געווען א אידעאליסט; א מאן וואס האט זיין נאַנצען לעבען געטרויעט דעם נרויסען און ליכטיגען חלום פון אויפּצוּבויען דאס אידישע לאַנד און אייפּריכטען דאס אידישע

פֿאלק אין זיין היים. פֿאר זיינע אויגען "האבען נעשוועבט גרויסע הויליגע בילדער" פֿון א גליקליכען צוקונפֿט אין זיין אייגענע היים; ער האט געגלויבט אין ציון מיט דעם נאנצען פֿייער פֿון זיין הארץ ניט וועניגער ווי זיין נרויסער לעהרער אין ציוניזמום דר. הערצל אליין.

ער איז אבער אין דערזעלבער צייט נעווען א זעהר פּראַקטישער מענש; זיך אליין אריינפֿאַרביטענדיג פֿון אַ אַרימען אינגעל צו א פֿערמעגליכען סוחר, האט ער גוט נעקענט דיא וועלט און ער האט נוט נעווואוסט דעם נרענעץ צווישען פֿאַנטאזיע און ווירקליכקייט. ער איז נעווען אן אייראָפּעער אין פֿוללעו זינן פֿון דאם ווארט אין איז אויך נעווען א ריכטיג היימישער איד וואס האט נעווואונען אמת'ע פֿרוינדשאַפֿט און סימפּאַטי צווישען משכילים און לומדים, ער האט פֿערהאיניגט מזרח מיט מערב, דאס בעסטע פֿין רוסישען יודענטהום און בכלל איז ער נעווען א זעהר קלוגער מענש. מיט א דור צוריק וואלט מען עם נערופֿען א איד א פֿקח און ניט נאר ציוניסטען נאָר דאס נאנצע פֿאָלק האט בעדויערט דעם פֿערלוסט פון איינעם פֿין איהרע בעסטע און טהייערסטע זיהן וואס האט ניט נעלאוען קיין קינדער נאָר א נרויססען נאמען וואס וועט ניט פֿערנעסען ווערען.

דיא קייפּטאַנער ציוניסטען קענען זיין זיין שטאָלץ דאַרויף, וואס אן דער שפיטצע פֿון זייער אַקטיוע טהעטינקייט שטעהט דער בעריהמטער אַדוואָקאַט און מעמבער אף פּאַר־ליאַמענט

מר. מאררים אלעקסאנדער,

דיעזער נעניאַלער יונגערמאַן, וועלכער בעזיטצט אן עכט וואַרעמע אידישע האַרץ, האט זעהר פֿיעל בייגעטראַנען פֿיר סויטה אפֿריקאנער צוניוזם דורך זיינע אקטיוע טהעטינקייט און דאַהער האט ער פֿערדיענט דאס טיר זאָללען וועגען איהם עטוואס מעהר שרייבען.

מר. מ. אַלעקסאַנדער איז נעבאָרען נעוואָרען אין א קליינע פוילישע שטעדטעלע זווין אין דעצעמבער 1877, און זיינע עלטערען האבען איהם אַריבערנעבראכט אין סויטה־אַפֿריקא ויעהרענד ער איז דרייא יאָהר אלט נעווען.— זיינע ערשטע בילדונג וואס ער האט נענאָסטען, איז נעווען אין דיא סקוהל פון א. ד. דעוואָלי־ער אין ראָלַנד סטריט, קייפּטאָון שפעטער איז ער אַריינגעקומען אין רעזו. אָרענשטיין'ס פריוואַט סקוהל; אין די זעלבע הויז. וואו רעזו. בענדער וואָהנט עצט, און נאָך שפעטער איז ער אַריינגעקומען אין סויטה־אַפֿריקאן קאָלעדזש. האָבענדיג פֿון נאַטור א נוטע קאָפּ צום לערנען אוו זייענדיג א נרויסער מתמיד. איז ער אזוא וויט נעשטיגען; דאס ער האט נעפּאַסט זיין עקזאַמעניישאָן אין ס. א. קאָלעדזש אלס „סעניאָר" אין ליטעראַטור און פֿילאָזאפֿיע מיט א נאָלדען מעראַל אין יאהר 1896, און אין יאהר 1897 האט ער בעקומען זיין דענרעע אלס ב. א. אן דיא קייפּ אוניווערזיטי.

דאַן איז מר' אלעקסאַנדער אַוועק קיין ענגלאַנד און האט דאָרט סטודירט אין לאָנדאָן „יוניער טעמפּעל" און פֿון דאָרט אין סט. דושאָהן'ס קאָלעדזש, קאמבריזש, וואו ער איז נעווען פרעזידענט פֿון דער דאָרטיגער קאָנגרעגיישאָן.

אין 1900 איז מר' אלעקסאַנדער נעוואָרען אַנערקענט אלס „באַריסטער" אין לאָנדאָן און האט אויך בעקומען דעם דענרעע פֿון ב. א. און ל. ל. ב. פֿון דער קאמבריזש אוניווערסיטי. ער איז אויך נעווען א פֿאונדיישאן סקולער פֿון סט. דושאָהן'ס קאָלעדזש אין קעמבריזש. דאָרט איז ער אויך נעווען פרעזידענט פֿון קעמבריזש היברו קאָנגרעגיישאָן.

אין 1900 איז מר' אלעקסאַנדער אננענומען נעוואָרען אלס באריסטער אין לאנדאן און דאן האט ער אויך בעקומען

Advocate M. ALEXANDER, M.L.A.

דיא דענריעס אף *B. A. L. L. B.* אין קעמבריזש אוניווערזיטי.— ער איז געווען א פּונדיישאן סקוהלער פּון סט. דזשאהן'ס קאלעדזש, קעמבריזש; און נאכדעם וויא ער איז צוריק געקומען קיין סויטה אפריקא, האט ער בעקומען א דענרי אלס *M. A.* פּון קעמבריזש אוניווערזיטי; אין דען האט ער אנגעפאנגען אין קייפטאון צו פּראקטישען אלס אדוואקאט, ויאו ער האט זיך באלד ערווארבען א גרויסען צוויישען אירען אין קרוסטען.

אין 1903 איז מר' אלעקסאנדער אפּוינטער געוואָרע אלס *J. P.* און אין 1905 איז ער געוואָרען א סיטי קאָונסלער אין איז נעווען קאָונסלער אַכט אין א האַלב יאהר צייט.

וועהרענדיג אימער מעהר פּאָפולאר אין מעהר בעליעבט פּון פּאָלק, איז מר' אלעקסאנדער אוי וויט געשטיגען דאס אין 1908 איז ער עלעקטעט געוואָרען מיט א גרויסע מאַדזשאָריטי אלס בעמבער אף פּארליאמענט, און מיט דיא לעטצטע פּארליאמענט עלעקשיאנס אין אקטאבער 1915; איז ער צום צוויייטען מאהל עלעקטעט געוואָרען אלס מעמבער אף פּארליאמענט „אהן אָפּאָזישאָן". דאס איז פֿיר איהם נעווען א גרויסער טריומפף און א גרויסער כבוד פֿיר אירען.

אין 1907 האט מר' אלעקסאנדער נעהיראט. ער האט געמהאן, וויא מען זאגט, א „יחוס-שידוך". זיין „בעשטהרטע" איז דיא טאכטער פּון דעם וועלטבערוהמטען אידישען חכם, פּראפּעסאר ש. שעכטער פון נויארק.— מרס. אלעקסאנדער איז א הויך געבילדעטע ליידי; א פֿיינע רעדנערין און אן עכטע אידישע מאכטער, אינע פון די בנות ציון הקרות.

פּראפּעסאר ש. שעכטער

מיט א פּאָאר יאהר שפּעטער, האט דער אלטער פּראפּעסאר שעכטער געמאַכט א לוסט-רייזע קיין ענגלאַנד און פּון דאָרט איז ער אריבערגעקומען קיין סויטה אפּריקאויך צו זעהן מיט „זיינע קינדער" אין קייפטאון. דער קבלת פּנים איז געווען א גרויסארטיגער. מען האט לכבוד איהם געמאַכט א בינקווע אין דיא אַלד סינאַגאָר, און צוויישען די געסט בין איך אויך געווען געלאַדען. איך האב דאָן די געלעגענהייט געהאַט מיט איהם זיך צו בעקענען. מיר האבען זיך דורכגערעדט אוֹן אלס איך האב איהם געזאגט, דאס איך בין א תהמיד פּון ר' יוסף ליב זאַסניץ, האט ער זיך אבגערופּען:

„זאַסניץ איז נעווען מיין לייב- פֿרייגד; א גרויסער איד איז זאַסניץ געווען; און איהר קענט זיין שטאָלץ דערמיט וואס איהר זייט געווען זיינער א תלמיד".

איך האב געפּונען פּאר גיט איבריג עטוואס צו פּערציילען אין מיין „ספֿר־זכרונות" וועלען פּראָפּ. שעכטער.

ר' שניאור זלמן כראָפּעכאר שעכטער, דער אויבער לעהרער פּון נויארק אידישען כעמינאַריום, איז געבארען געוואָרען אין פּוֹשקאָן (רומעניען) אין יאהר 1847.— זיין פּאטער ר' יצחק איז נעווען א שוחט (אין דאָרום היסט ער שעכטער). אין זיינע יונגענד-יאהרען האט ער געלעהרענט אין זיין גע בורטס שטאדט. שפּעטער איז ער אוועק קיין ווין, און איז נעוואָרען א תלמיד מובהק כייא ר' יצחק אייזיק ווייס, דער פּערפּאַסער פּון „דור דורשיו" און בייא ר' מאיר אישׁ־שלום.— פּון דארט איז ער אוועק קיין בערלין און איז אריין אין אוניווערזיטעט. דארט האט ער זיך בעקענט מיט קלאויד מאנטיפיורי, וועלכער האט איהם מיטגענומען קיין ענגלאנד אום ער זאל איהם לערנען דיא רבנישע ליטעראטור.

דורך קלויד מאנטיפיורי'ס השתדלות, איז שעכטער שפּעטער אויפּגענומען געוואָרען אלס לעקטשורער פּון דער תלמודישער ליטעראטור פֿיר דיא תלמידים פּון קעמבריזש אוניווערזיטעט. דער אויבער פּראפּעסאר פּון קעמבריזשער

אוניווערזיטעט האט איהם געשיקט נאך אימאליגן צו אונ" מערזוכען אלטע"העבריאישע מאנוסקריפטען אין די דארטיגע ביבליאטהיקען, און אין מאי 1896 האט שעכטער אין א רוימישען כיבליאטהיק געפונעי דעם ערשטען דף פון ספר בן סירא אין העבריאיש, און וויסענדיג דאס דיעזער דף שמאמט פון מאהירא, ענפפטען, האט ער אבנערייזט נאך מאהירא. ער האט דארט בעזוכט די אלטערטהימליכע ביבליאטהיקען און האט דארט ענטדעקט זעהר פיעל אנטיקען וועלכע ער האט נעבראכט קיין ענגלאנד, און דיעזע אלטע טהימליכע „שמות" האט ער געפונען נעניג מאטריאל זיך צו בעשעפטיגען יאהרען לאנג, און דאדורך האט ער זיך א' 18ק8 ערווארבען דעם טיטעל „דאקטאר".— אין 1899 איז ער נעווארען פראפעססאר פון דער העבריי־שער ליטעראטור אין לאנדאנער אוניווערזיטעט, און אין 1901 איז ער נעוואָרען דער אויבער־לעהרער פון אידישען סעמינאר אין ניו־יאָרק, און יעצט דארט איז ער מפורסם נעווארען אין דער וועלט דורך זיינע ערהאבענע ווערק אין ענגליש וועלכע אלע־טערטהימליכע העבריאישע מאנוסקריפטען.

רעווערענד א. פ. בענדער.

דער רוח החיים באופני היהודים והיהדות אין דער קייפ קאלאני, דער שפּס-קאפיטאן פון דער אידישער שוף'ל און זייער נייעם היים; איז דער הויכגעאכטער רעווערענד און

פראפעססאר א. פ. בענדער.

רעוו. א. פ. בענדער איז דער נאכפאלגער פון רעוו. א. פ. ארענשטיין עה"ש אין דער קאנגרעגיישאן „תקות ישראל" פאר דיא לעצטע צוואנציג ואהר ארבייט ער פיר דיא אידען און יודענטהום אין סיוטה אפריקא מיט אן אונערמיעדליכען אונטערנעהמונגס קראפט. זיין גאנצער אמביציאן, זיין גאנצער וואונש אום לעבען, איז בלויז צו זעהן זיינע בריידער אין סויט־אפריקא גליקליך און צופריערען אין זייער נייעם היים, אונד דאהער האט ער זיך ארריינגעווארפען מיט זיין גאנצען לייב און לעבען אין פערשיידענע הומאנישע ארגאניזאציאנען אונד צדקה אנשטאלטען פיר דעם בעזעפיט פיר זיינע ליידענדע בריידער. ער האט געטהאן און טהוט אויך יעצט זעהר פיעל פיר צדקה ומעשים טובים. עס איז דאהער 1 ערטה דאס זיין לעבען אונד ווירקען זאלל פערצייכענט ווערען אין אונזער ספר הזכרונות.

.....

רעוו. א. פ. בענדער איז דער זוהן פון רעוו. דר. פהיליפ בענדער, דער נעווענענער אנגעשטעלטער רעוו. אין דיא דושואיש קאנגרעגיישאן אין דובלין. ער איז נעבארען נעווארען אין דובלין דען 16טען אפריל 1863. בעשליסענדיג זיך נאכצוגעהן זיין פאטערס שריט, איז ער אריינגעקומען אין דיא יוווערזיטי אף קאמברידש אין איז דארט נעווען א פונדי־שאן סקולער און א הוטשענסאן סטודענט פון סט. דושאהן'ס קאלעדוש און טירראוויהמט כקוהלער אף דהי אניווערזיטי.—

זיין סקוהל קאריעריע איז נעווען א בריליאנטענע; דען האבענדיג פון נאטור א נוטע קאפ צום לערנען און זייענדיג א גרויסער מתמיד, האט ער אין 1891 גראדוואיטעט **B.A.** אין דיא 1טע קלאסס פון סעמטישע שפראכען, זייענדיג פער זיכערט צו קריגען זיין טיטעל אלס **M. A.** אין אן דאס האט ער בעקומצן מיט דרוי יאהר שפעטער.

אין סעפטעמבער 1895 איז רעוו. בענדער אויסגע־לאדען נעווארען פון דיא דושואיש קאמוניטי אף קייפטאון אלס רעווערענד אונד ראבבי וועלכער איז נעבליבען דער רוהע צאן קדושים ביז היינטיגען טאג. זיין שהנשפרעכענדערצייף ויסענשאפטליכער סטיל, דיא שהה־היט פון זיין קלאסיסער פראך און זיין ענטהוזיאזטום מיט וואס ער איבערראשט זיין

קאָנגרעניושאָן, האט איהם פּערשאָפֿט א גרויסען נאָמען צווישען אידען און ניט־אידען אין גאַנץ סוויטה אָפֿריקא.—

רעוו. א. פּ. בענדער איז אין אונערטיעדליכער טהעטיגער אַרבייטער אין דער בילדונגס בעוועגונג, אין לבר וואס ער איז פּראָפֿעסאָר אויך העבריאיש אין סויט־אָפֿריקאַ קאָלעדוש, איז ער אויך א מעמבער פֿון דוא יוניווערזיטי אָף דיא קייפּ אָף גוטע האָפּ.

שוחרי תורה

איז א כנופֿיא גמרא לומדים, בכבוד׳ע בעלי בתים פֿון אונטער־סלטען דער־היימיגען בית מדרש, וועלכע קומען זיך צוואמען, יעדען אבענד אין ראָלאַנד סטריט שוהל. וואו עס וועדט גע־זאגט א בלאט נמרא. בעפֿאר, פֿאר א יאהר 12 צוריק, האט אָט דיעזע כנופֿיא נעהייסען „חברה גמרא". און מען פֿלעגט נאָר איין מאהל אין וואך זאגען דעם בלאט, שפּעטער. וועז מעהרער חברים זיינען צוגעקומען, איז צווייי מאהל וועכענטליך דער בלאט נעזאגט נעוואָרען. יעצט בעשטעהט דיא חברה פֿון איבער 50 מעמבערס, וועלכע אַטטענדען דעם בלאַט יעדען אבענד לבד פֿרייטאג צונאכט. דער ערשטער בלאַט־זאָגער אוז ר׳ י״ז שמידט, וועלכער איז אויך אויגער פֿון די ערשטע טיסדים פֿון דיעזע חברה; צוואמען מיט ר׳ בנציון כהן ר׳ משה שור, ר״ל שרירא, ר״ה כענאל; ה׳ שלעזינגער ר׳ ברוך זאַקש[illegible]אין ר׳ נטע בלאך.— י״ז סיון תרע״ה האבען זייא נעדאט צום ערשטען מאהל אין קייפּטאן א סיום הגדול אויף נאַנץ ש״ס. דרייא מאנאטען בעפֿאָר׳ן סיום האט זיך דיא חברה גמרא פֿעראיינינט מיט דיא שוחרי תורה, וועלכע האָט זיי נעהאלפֿען מסיים זיין מסכת נזיר, דעם הדרן אויף נאנץ ש״ס האט נעזאגט ר״י שטידט עפ״י דרך הצלפּול.— דעם שבת בעפֿאָר דעם סיום הגדול האט די ראָלאַנד סטריט שוהל מקדיש נעווען דיא עליות לכבוד די חברי שוחרי תורה; און דיא קאָמיטע האט זיי ארײַנגעשיקט א טשעק אויף 5 פֿש״ג לטובת החזקת החברה.

נאך דעם סיום הגדול האט זיך דיא שוחרי תורה פֿע־גרעסערט, עס האבען זיך אָנגעשלאָסען אכטבאַרע בעל בתים, דאס רוב לומדים; און עס איז צו האפֿפֿען דאס וויא ועלען שטיגען להרבין תורה בישראל. ר״ט פּייפּערט איז פֿאר דיא לעצטע 3 יאהר דער פּרעזידענט פֿון דער חברה און איז איך איינער פֿון דיא בלאט זאגערס.

— 28-סטער קאפיטעל —

הרב דר. יהודה ליב לאנדא.

זיין לעבען אונד ווירקען.

„אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו". ווילט איהר וויסען ווער יענער איז און וואס ער איז, מוזט איהר צוערשט נעהן דאָרט פון וואַנעגד ער קומט, וואו ער איז געבאָרען און וואו ער האט נעלעבט. הרב דר. י"ל לאַנדא איז א קינד פון גאַליציען, און דאַהער האב איך געפונען פאַר נעטהיג, בעפאָר איך נעה בעשרייבען זיין ביאָגראַפיע, עטוואס צו ערצעהלען אייך פון דעם אָרט פון וואַנעגד ער קומט.

גאַליציא איז פון אויבען אָן נעווען א לאַנד פון אידען און יודענטהום און חכמת ישראל. שוין אין אָנפאַנג פון 15טען יאהרהונדערט, האָט זיך דער לימוד התורה אָנגענפאַנגען צו ענטוויקלען אין גאַליציא, און איז באַלד נעווארען דער מרכז התורה און בעריהמט דורך איהרע גדולי וחכמי ישראל. פון דיא גרויסע אידישע קהילות לעמבערג, קראָקויא

בראָדי אז"וו, זיינען ארויסנעקומען גרויסע רבנים, מורי צדק און ראשי ישיבות, וועלכע זיינען נעווען דיא עמודי ההוראה, און זייער שטאַרקע השפעה האט נעווירקט אין דער ענטוויקלונג פון דער תלמודישער ליטעראַטור אין א משך פון עטליכע הונדערט יאהר.

דער קעניג קאזימער דער גרויסער (1356) האט דיא אידען אין גאַליציא נענעבען אללע בירנערליכע זכיות און ער האט זיי זאָגאר ערלויבט אויסצוקלייבען אודישע ריכטער און צו היטען זייער תורה באַן ספּריע. אין דער צייט פון קענינ זיגמונד (48—1506) איז נעווען ר' מיכל יוסּפאָוויץ דער ראש הרבנים און דער זקן היהודים אין גאַליציא. און אזויא האבען דאָרט דיא אידען פראָנדעסירט; האבען נענרינדעט נייע קהילות און גאַליציא איז נעווארען בעריהמט אין דער גאַנצער וועלט לכבוד ולתפארת.

דער ערשטער וואס האט אָנגעפאַנגען להרביץ תורה אין גאַליציא, איז נעווען ר' יעקב פּאָלאַק, וועלכער האט נענרינדעט זיין בית מדרש אין קראקא אין יאהר 1506 און ער איז נעווען דער רבי פון ר' שבנא מלובלין רבו של הרמ"א, און פון דאמאלס אן האט זיך דער לימוד התורה פערשפּרוי ט אין דער נאַנצער לאַנד. אין מיטטעל פון 15 טען יאהרהונדערט האט דער רמ"א אנגעפאַנגען זיין טהעטינקייט אין קראָקא, וואו ער איז נעווען דער ריש מתיבתא, און אין 1627 איז לעמבער שוין לאַנג בעוואוסט נעווען אלס א עיר מלאה חכמים וסופרים.

פון דיא גרעסטע גאַליציאנישע רבנים, וועלכע זיינען נעווען אבות בתי־דינין און ראשי ישיבות, איז ווערט צו דערמאָנען דיא פאָלגענדע גדולים:— ר' קלמן מווירמיזא. א בית דין ור"מ אין לעמבערג אין שנת רע"ח, ר' משה איסע־ליש (הרמ"א) אבד"ק אין קראקא, ר' יוסף בעל שארית יוסף מאיר מלובלין, ר' יואל יפה, ר' יהושע וואלק הכהן, ר' יעקב יהושע דער בעל פניני יהושע, ר' וו"ט ליפמאן העלער דער בעל תוספות יו"ט, ר' דוד הלוי מלודמיר, ר' צבי הירש אשכנזי [החכם צבי], ר' יוסף בן מאיר תאומים דער בעל פרי מגדים, ר' יהוקאל לאנדא דער בעל נודע ביהודה, ר' אפרים זלמן מרגליות דער בעל בית אפרים, ר' יעקב משולם ארענשטיין דער בעל ישועת יעקב, ר' צבי הירש חיות; ר' יוסף שאול הלוי נאטהאנזאהן דער בעל שואל ומשיב, ר' שלמה קלוגער דער בעל טוב טעם ודעת און ר' יהושע ליב לאנדא דער בעל יד יהודה.

Chief Rabbi Dr. J. L. LANDAU.

דער רוח ההשכלה צווישען אידען אין גאַליציא, האט זיך אָנגעפֿאַנגען פֿאר א יאהר הונדערט צוריק, די השכלה בעוועגונג איז געקומען קיין גאליציא פֿון בערלין. בן־מנחם, משה מענדעלזאהן, האט אויף דעם אידישען יונעד דאָרט אין גאליציא א גרויסען אינדרוק געמאַכט. די ספֿרי המאסף דער שירי תפֿארת און דער מלוכת שאול; האבען אויפֿגעוועקט דעם גיכט פֿון גאַליציאַנער אידישען יונגען. צו יענער צייט האט זיך אָבגעדרוקט ראַפאפּאָרטס ערשטע שורים אין „בכורי העתים". לעמערים האט דאן אָבגעדרוקט זיין ספֿר „דברי שיר" און נחמן יצחק פֿישמאן האט אָבגעדרוקט זיין ספֿר „אשכול ענבים".

דיא השכלה בעוועגונג אין גאליציא האט פֿיעל געווירקט אוף דעם אידישען לעבען אין משך פֿון לעצטען יאהרהונדערט. משה מענדעלסאהן איז בעמראכט געווארען פֿון יונגען דור אלס „דער געטליבער פֿילאָזאָף", דיא „ספֿרי המאסף", וויזעלם „שירי התפֿארת"; אפֿרתיים „מלוכת שאול" האבען אויפֿגעפֿלאַמט די יונגע הערצער פֿון יונגען דור צו השכלה וחכמת ישראל. ראַפאַפּארט האט דאן אבגעדרוקט זיינע ערשטע שורים אין „בכורי העתים", לעמערים האט גע־דרוקט זיין ספֿר „דברי שיר", און פֿישמאן — זיין „אשכול ענבים" אין תקפ"ו. שפעטער איז געקומען יוסף פערל מיט מיט זיין „מגלה טמירין" און דער יונגער האט זיך גענומען צו השכלה און צו העברייאיש.

גאַליציא איז מיט דער צייט געווא־ען דער צענטער פֿון אירופּעיישע בילדונג, דער מוטערל־פּונקט פֿון השכלה און חכמת ישראל. אין גאַליציא האבען געלעבט און גע־וירקט גרויסע חכמים, פֿילאָזאָפֿען, דיכטער און ליטעראַטען, וועלבע האבען אונשטערבליכען נאַמען איבערגעלאָזען דורך זיערע בריליאַנטענע כּתבים. אין גאליציא האט געלעבט און געווירקט ר' שמשון בלאָך, דער פֿערפֿאַסער פֿון „תשועת ישראל און „שבילי עולם", ר' מרדכי יאוועל דער בעל „רוח חייב" און „לבושי הכבע", ר' חיים סטנובער, דער בעל „דבר חכמה", יצחק ערטער, יהידה ליב מ־זעס און דער אבי אבות החכמים איז געווען דער פֿילאָזאָף ר' נחמן קראָכמאל, דער פֿערפֿאַסער פֿון „מורה נבוכי הזמן".

וויכטיגע ספֿרי חכמה, מליצה ושיר זיינען אין גאַליציא געדרוקט געווארען. דער ערשטער אידישער מדפּיס אין גאַליציא איז געווען ר' אורי פֿיבוש הלוי אין זאלקעוו. אין תרצ"ג האט דער מדפּיס ר' שמואל ליב נאַלדענבע־ג אנגעפֿאַנגען הערויס־צוגעבען רעם מאַנאטליכען זשורנאַל „כרם חמד". אין תר"ה האבען דיא לעמבערגער משכילים אנגעפֿאַנגען הערויסצוגעבע א זשורנאַל „ירושלים הבנויה"; און תרט"ו האט יוסף קאבאק אנגעפֿאַנגען הערויסצוגעבען דעם „ישורון". שפעטער האבען יוסף כהן צדק, ברוך ווערבער און בערוש גאַלדבערג הערויס־גענעבען פֿערשיידענע העברייאישע וועכענטליכע און מאָנאַט־ליכע ציימונגען, דער אוצר נחמד, מגיד ירחים, המבשר, הנשר העברי, נגה ירחים והאוהב.

און אָט אין דיעזער מדינה איז אין דעם לעצטען פֿיער־טעל פֿון פֿאָרינען יאהרהונדערט אויפֿגעוואַנגען א נייער לייכ־טענדער שטערען על שמי היהדות וחכמת ישראל, א שטערען וואס בעלייכט יעצט דיא פֿינסטערע מדינה סוויסה אַפֿריקא— הרב יהודה ליב דר. לאַנדא.

ר' יהודה ליב לאנדא איז געבאָרען געווארען ח' אדר תרכ"ו (1866) אין א קליין גאַליציאנישע שטעדטעלע זאַן לאַזען, נית וויים פֿון בראָד. ער איז פֿון געבורט א נ וויסער בעל מיוחס. זיין פֿאטער ר' טשה יששכר, א גרויסער למדן ומשכיל א רב מגורסם, אן אור־איניקעל פֿון „חכם צבי" און פֿון הגאון ר' יחזקאל לאַנדא דער בעל „נודע ביהודה". זיין פֿאטער־ם פֿאטער איז געווען בעריהמט אין גאַליציא אונטער דעם נאמען „דער גראבאָוויצער רב". און זיינער א אָנקעל

אטערס א ברודער, איז געווען דער מחבר פֿון פּאָר „יתרון והודה" אין פֿינף חלקים און איז בעוואוסט אלס „דער כאדאַ־גאָרער רב". פֿון אוא פֿאמיליען־רעקאָרד, פֿון אוא „שלשלת היוחסין" איז הערויסצוועהן: דאָס דר. לאנדא שטאַמט פֿון אידישע פּרינצען; פֿון גדולי ישראל, א תקופֿה פֿון כמה וכמה דורות; און געווהנליך זייענדיג אונטער אועלכע אומשטענדען, האט ער פֿערבראַכט זיינע בעסטע יוגענד יאהרען על פּסל בית המדרש איבער ש"ס ופוסקים, און זייענדיג א גרויסער מתמיד מיט א גוטע קאָפּ, האט מען איהם געהאלטען פֿאר א חריף און וואויהל-לערנער.

בוי ער איז אלט געוואָרען 23 יאהר, האט ער נע־לערנט נפ"ת אין לעמבערג בייא זיין פֿאטער און בייא זיין זיידען הרב מגראבאָוויץ. אונד שוין אין 1879, לעזענדיג אונד שטודירענדיג דיא מאָדערנע נייע העבריישע ליטעראַטור, האט זיך אין איהם ערוועקט דער בודמים הסיפּרים, דער חשק צו שרייבען און צו שאַפֿען אין אונזער אלטע היילינע מוטער שפראַך. דער רוח השיר, דער פּאָעטישער געפֿיהל האט זיך ערוועקט אין זיין יונגע בריוסט נשמה נאָך זייענדיג א קינד, און אט דיעזער געטליכער געפֿיהל האט איהם געטריבען צו ערשיינען שפעטער פֿאר דער אידישער וועלט אלס העב־רויאישער דיכטער אונד ליטעראט, און אט דיעזער געפֿיהל האט איהם געטריבען, געפּרעסט הערויסצוגעבען זיין דיכ־טערישען טאלאַנט פֿאר דער וועלט.

אין תרל"ט האבען זיך אָבגערופֿט דר. לאנדא'ס ערשטע שירים אין דעם מאָנאַטליכען זשורנאל „מחזיקי הדת" וועלכער איז דאָן הערויסגעגעבען געוואָרען אין לעמבערג.— שפעטער טרעפֿען מיר זיינע שירים אין דעם צייטשריפט „המזכיר", וועלכער איז געווען אין 1881 איינער פֿון זיינע מיטאַרבייטער און אין דעם וועלבען יאהר האט זיך אָבגע־דרוקט זיין גרויסער שיר „אהבת יהונתן" על המלך יאהאן סוביעסקי אין פֿינף פּרקים.

צו יענער צייט האט זיך אָנגעפֿאַנגען אין גאַליציא און אין אַנדערע איראָפּייאישע לענדער דער אַסכים־לאזיאָנס בעוועגונג. אונזער יונגען נעניאלען משכיל לאַנדא איז אוא בעוועגונג ניט נעפֿעלינ געווען, דען ער האט געזעהן דיא שלעכטע רעזולטאַטען וועלכע קענען דערפֿון ארויסקומען פֿאר דעם נאַנצען כלל ישראל; אונד דאָהער האט ער אין תרמ"נ הערויסגעגעבען זיין ערשטע ווערק „ההשכלה החדשה" גענען דער אַסכימיליזאַציאן. וועלכעם האט א גרויסען רושם געמאַכט אין דער אידישער וועלט צו יענער צייט.

דאָן האט אונזער יונגער נעניאַלער דיכטער לאַנדא הערויסגעטרעטען גענען דיא אַסכימילאַטאָרען מיט זיין ער־האַבענעם שיר **יש תקוה**, וועלכען מיר האבען גע־פֿונען פֿאר נעטהיג איבערצוקאָפּירען אין אונזער „ספֿר זכרונות" אום דיא לעזער זאלען האבען א בעגריף פֿון זיין פּאָעזיע.

יש תקוה.

עלי הרי נשף בילל ישימון שמה
שם אריות משחיתים ינהרו המונים,
שם מעון תנינים; אך שבו ושממה,
שם שרף מעופף, שם מאורת צפעונים.
נמרים ודבים שם ינודו רבותים,
על כל עובר אורח הם ילטשו עינים.

חיתי יער אלה ביניהם השלמו,
איש על רעהו בל יפתח לוע,
כולם קשרו קשר כאיש אחד קמו
להרוג להשמיד לנפץ לבלוע.
להרוג להשמיד לפרוץ אך פרץ,
חמס שית למו, פאר למו קרץ.

שם המדבר אם תחפצו לדעה:
מי אלה האריות חיתי יער!

רומא הוא, — אלא אף עמל אך כעס —
— גם לשמה גם לזכרה הסמר כל שער! —
ואריות המשחיתים הלא יושבים המה,
הם שכרו כל הארץ בכוס החמה.

איום הליש אם נעורנו מתרדמה,
חמת אריה משחית למאוד בוערת,
נודא מכלם גבר אם ידו רוממה,
אז רק להשמיד בו רוחו סוערת.
גם הרומאים הוסיפו היה על קרץ,
יען ידם, יד רמה, אז נודעה בגרץ.

הם אכלו את יעקב, נהו השמו
דמיו הם! שפכו ברוב זדון ככופר,
ואדמי כרעו לפני רודפיו, גבוריו המו,
נפזרו בניו לארבע רוחות השמים,
נפלת יהודה, נפלת בת עמי סלה!
שחית מציח קוכעת כים התרעלה.

ממקור משחת זה מעין מי הזדונים,
יצאו נחלי בליעל וביאד רבו,
יצאו משחיתים רהבים נאיונים
נאותם כי מצוד רומא נחצבו,
רומאנים שמם, וכבני רומא עדיצים,
שבטם שבט רשע, ארצם מערת פריצים!

לא יוציים ללהום כזאבי ערב
כבני רומא לעשות הם עוד לא זדו,
בחורים יתחבאו כראותם חרב,
כשמעם תרועת מלחמה הם יחרדו.
אך עריצים כמוהם, הם בני רומאניה!
לנפץ בית יעקב, הכוהו שאיה.

הזה עם הנדול — הה, לבי בי הלל! —
הרבו אכלה בשר, רוחה דם צרים?
למתלעות כפירים איך היה לשלל,
זהבו לנדה היה כספו חמדו זרים!

איך לבו בו יחת כשפן יגע,
ובעיני העמים הוא כמתעתע!

עיר מכלל היופי, ציון הגברת,
איכה נהפכה לשמה כמהפכת עמורה,
מגדלים נדגלים הנודעים לתפארת,
איכה קדרו לארץ? שבר מה נורא!
שפכי עמי דמע, קונני על צרה,
איכה נשבר מטה עוז, מקל תפארה.

דכיע? לא בדמעות, אם גם תשפכי כמים,
לא בתחנונים לא בכרוע ברך,
לא באלה בת עמי תראי עוד חיים,
לא באלה הסולי לך בחיים דרך,
ואם לך, תשאי בת עמי עינים
הן לא ילחם לכם מן השמים!

אם ההני נוך למכת בלתי סרה,
לחיך למורטים אויב משטין מרשיע,
אז ירכסך רגל אחריך אז מרה,
לשוא הרבי החנה, אין לך מושיע,
בקשי צדקה, ברוח משפט הופיעי,
וכל לשון תקום אתך למשפט תרשיעי.

כשפט? הוי, רעיון ילדות! רעיון אך רוח
במי הדברי משפט? נבוריך אימו??
האנשי לחם גם לך לשלחם לכל רוח
בל יחתו להט חרב גם אם האכלמו? —
הלא מחנך כולו ברטט תאחזמו שער,
עת גם קטן אויב יוציא חרב מתער. —

אולם את בת עמי, את דגולה מרבבה!
אל תאמרי עוד נואש, מחי דמעה מלחי!
הקוית אלפים שנה עוד לא נכזבה,
עוד חי יהודה, ועולם הוא יחי! —
עליך שבט כליון בל ינוח,
עודך חי יהודה, חי אתה ברוח!

שתים הנה בל תשכחן לנצח
אמינתך ושפחך בנות השמים!
בל תירא אז שוד, בל תפחד עוד רצח,
הנה לך כרובים על דרך החיים.
עברי היה, עברי! ברחך הטהורה,
אז תהל שמשך, תפיץ רוב אירה.

גם ציון, ירושלים כל ארץ הקדושה
אחים! עברים! נצח בל תשבחו,
שם פנת היהדות שם אבן הראשה,
בצר לה תדאגו, בשמחתה תשמחו.
ואתם האומללים מצפון אשכנז רומאניה,
ציונה לכו! לחוק אמכם העבריה.

שימו פעמיכם לארצכם, לכו לכם ציונה!
שם עבדו אדמתכם בחריצות ידים,
אז תמצאו מנוח, רגליכם תשבונה,
לחמכם תאכלו. מבורכם תשתו מים.
אז אזרחים תהיו, לא גרים בארץ,
חילכם ינוב, אסמיכם יפרצו פרץ.

שובה ישראל! לארצך נא שובה!
אז יש לך תקוה כי תשב שלאנן,
אז ימלאו פני הארץ תנובה
תאנה תתן פריה, פריו כל עץ רענן,
אז אזרח תהיה לא גר בארץ,
חילך ינוב אסמיך יפרצו פרץ!—

אין 1901 וועהרענד דר. לאנדא האט זיך אויפגעהאלטן אין לאנדאן וועגן א נעוויסע שווערע וויסענשאפטליכע אונטערנעהמונג, האט איהם דיא מאנשעסטער אידישע קהילה איינגעלאדט אלס רב ומטיף אין זייער קאנגרעגיישאן, און מיט צווייא יאהר שפעטער, אין 1903 האט איהם דיא יאהאננעסבורגער גרויסע אין רייכע פארק-קאנגרעגיישאן אויפגענומען אלס רבבי און פריטשער ביז היום צו טאגען.

אין דעם זעלבען יאהר האט זיך אבגעדרוקט דר. לאנדא'ס ערשטער טהייל פין זיין דיסשעם ווערק וועגען דעם פילאזאף ר' נחמן קראחמאל, אין באלד נאכדעם — זיין ספר „שיחות ספהיות"; א ליטעראר־שקריטישער איבער־זיכט וועגען דיא מאדערנע העבריאישע ליטעראטור.

דר. לאנדא, זייענדיג נאך ניט קיין אלטער מאן, קיים א פופציג יעהרינער איר, איז אן אונערמיידליכער עסקן בצירכי צבור; א טהעטינער כלל־טהויער, ער האט פיעל גע־ווירקט פיר דעם יודענטהום אין כויטה אפריקא; ועיד יד רומומה לעשות גדולות ונצורות.— ער איז היינט דער „רב־הכולל" (טשיף ראבבי) פאר גאנץ טראנסוואל.

אין יאנואר 1912 איז דר. לאנדא נעקומען „צוגאסט" אין קייפטאון, אין האט זיך עטליכע וואכען אבגעהאלטן פון זיינע שיעהרע ארבייט אין מיזוענבערג. איך האב אהם דאס בעזוכט, מיט דער בעגליימונג פון מין פרוינד ר"מ פיפערס. אז מיר זיינען צום ערשטען מאהל פערזאמלעט בעקאנט געוואָרען. דער אינטערוויו וואס איך האב מיט איהם געהאט, איז געווען אין א ריין־העברייאישׁ־ביבלישע שפראך.

„מה שלומך, ידידי, ואיך תצליח בחלדך?" — וואס מאכט איהר, פרוינד, אין וויא לעבט איהר אויף דער וועלט?" האט מיר דר. לאנדא געפרעגט ביי'ן ערשטען שלום עליכם— „איך האב שוין לענגער נעוואלט אייך זעהן; דען נאך זייענדיג אין נאליציא האב איך אייערע וויסענשאפטליכע כפרים און מאמרים נעלעזען; אין איך וויים דאס איהר זיט אייגער פון זאסניץ'ער תלמידים מובהקים".

— מצבי החומרי לא טוב הוא בארץ הזאת ודוכי לא סוגה כשושנים, אך קמשונים וחרולים על כי מדוך צדד לרגלי, מען קיועלט זיך, מען קעמפפט בער הקים היטי אז מען מוז צופריעדען זיין — האב איך איהם געענטפערט.

— כל זמן איהר זיט צופֿרידן, מיין פֿריינד, איז ניט, — האט ער זיך אָבגערופֿן, — איהר זיט ניט דער ערשטער אין ליידער אויך ניט דער לעצטער פֿון אונזער נושאי־כּלי ההשכלה; וועלט לירדן אין בעקלאָגט זיך אויף זויער פֿינסטערן שׂקואל, דאם רוב פֿון אונזערע בעסטע און נרעסטע האבן נעליטטן; פֿערצווייפֿלט ניט. נעדט אָן כּיט אייער אונטערנעהמונג און האָפֿנט —

אויף דער פֿראַנץ פֿון רימס וועלן אונזערע תלמידי תירה'ס אין סוטה אפֿריקא בכלל אין וועלט די שיטה עבריה בעבריה בפֿרט; האט איהם דר. לאנדא אזוי נעזענטפֿערט:

— דאם, מיין פֿריינד, איז אייך פֿון דיא וויכטיגסטע פֿראַגען דא אין אונזער נייעם היים: דאם תלמיד תירה'ס זיכען נעטהיג, דיזיגענד פֿיר אינזער יוגנד אין כּוטה אפֿריקא אבער אבערהויפֿט, אן דעם איז קיין צווייפֿעל ניט, אבער אולכע אנשטאלטען דארפֿן זיך נעגרינדעט כּיט אן עכט פֿעדאַנאַגישען סיסטאַטישען טאקט, מיט פֿראַפֿעסיאָנאלע לעהרער אין היניענישע יזיאַדיזיגונגען; און דאם לירער פֿעהלט אין אונזערע סוטה אפֿריקאנישע תלמוד תורה'ס, און וואם אַבעטרעפֿט „עבריה בעבריה" בין איך צוואר אויפֿערשטאַנדען; דאם עבריה־בעבריה איז אן אויכנעזיכטיגטע סיסטעמע, א שיטה־טבעית, וועלכע איז נילטוג פֿיר דעם יוגנער אין ארץ ישראל; אבער בשום אופֿן בין איך ניט איינפֿערשטאַנדען דאם עבריה בעבריה זאָלל מאַנכע נימצין בריינגען פֿיר דעם יוגנעד אין אפֿריקא, דא איז אבסאָלוט קיין פּלאַץ פֿיר עבריה בעבריה, איבערנעסענס איז וועגען דעם ענין פֿראַ; א סך צו רידען.

— און וואם זיינען אייערע אנזיכטען וועגען דעם צוקונפֿט פֿון אונזער נייעם דור אין כּוטה אפֿריקא? — האב איך איהם נעשטעלט דיא פֿראַגע, — איז צו האָפֿנען דאם דער יוננער דור וועט אויסוואַקסען מיט אן יודישען נעפֿיהל און מיט אירנענד וועלכע ליעבשאפֿט צו זייער נאציאָן אונד צו אונזער נרויסע פֿערנאַנגענהייט?—

דאָ האט זיך דר. לאַנדא אביסעל פֿערטראַכט. עפּעס א שאָטען פֿון יאוש האט פֿערדונקעלט זיין נעזיכט.

— שאלה גדולה ועמוקה שאלתני, יקירי — האט ער זיך אנגערופֿען מיט א זיפֿץ, — עס טהוט מיך לייד אייך צו זאָנען, דאם איך בין א נרויסער פעסימיסט אין דעם עתיד פֿון אינזער יוגענד דאָ אין אונזער נייעם היים. איך בין א נרויסער מסופֿק אויב עס איז וואם צו ערוואַרטען פֿון אונזער יוננען דור בנוגע אידישקייט; איך האב מורא צו זאנען; דאם פֿון אונזערע קינדער וועט דאָ אויכוואַקסען א דור הפּלגה, ניט וויסענדיג וער זייא זיינען און וואם זיא זיינען. דיא קינדער אליין זיינען אין דעם ניט שולדיג; און שולדיג זיינען זייערע עלטערן. דיא קינדער זעהען וויא דיא עלטערן טרעטען דיא היילינע טראַדיציאָנען אונטער זייערע פֿיס, וויי זיי עסען נבלות וטרפות, וועיבען אום דעם נאנץ יאהר א מקום קדש, זיינען מחלל שבת ויום טיב בפֿרהסיה, אין, נעוועהנליך, דאם וואם דיא עלטערן טהוען, טהוען אוך דיא קינדער! היינט וואם פֿאר א צוקונפֿט קענען מיר פֿון זיי ערוואַרטען? וואם פֿאר א מין אידען וועלען זיי אויסוואַקסען? אבות אכלו בוסר ושני בנים תקהינה!... דערביא האט ער זיך שטאַרק אָבגעוויפֿצט.

— און וויא לעבען אינזערע אידען דאָרט אין אייער אהאַנגעבירג? — האב איך איהם וווייטער נעפֿרעגט, — וויא שטעהט עס דאָרט מיט זייער ביסעל אידישקייט?

— וווידער א הארבע שאלה, — האט ער מיר מיט א אירָאניישען שמייכעל נעענטפֿערט, — דיא וואם קענען לעבען א נוטען מאג, זוכען צו לעבען. דער מאַראַלישער צוטשטאַנד זייערער איז בכלל לירער; זעהר א טרויעריגער, זייא האבען אַפֿילו שוהלען, בתי מדרשים, מנינים, חברות; אבער דיא הפֿקורות בכלל איז אומגעלומפֿערט. א יוהויפֿיצער, א

בויבערוקער אידעל, למשל, ע־לויבט זיך צו טהאָן כל דבר אסור; חלול שבת בפֿרהסיא איז ביי זיי איינע פֿון די קלענסטע עבֿרות, דער „עגל הזהב". דער „כאַווערן" איז זייער גאָט און פֿאר איהם ברויגען זייא זייערע בעסטע און הויליגסטע קרבנות מיט איין וואָרט, עס איז א הפֿקר וועלט, וכל איש הישר בעיניו יעשה.—

און דערמיט האט זיך נעענדיגט אונזער אינטערוויו.

ערשט אין תרמ"ד האט זיך אנגעפֿאַנגען דר. לאנדא'ס טהעטינקייט אין דער העבריאישער ליטעראַטור און חכמת ישראל. פֿון דאַן אָן האבען זיך אבנעדרוקט זיינע ע־האבענע פּאעטישע ווערקע „בר כוכבא" און „אחרית ירושלים" (1885) זיינע ערשטע שירים האבען זיך אבגעדרוקט נאך זייענדיג א דרייצהן יעהרינער אינעל — אין דיא ציטונגען „יונה הירה" און „מחזיקי הדת"; וויעלכע האבען דאן ערשיינען אין לעמבערג. אין איז ער נעווארען א שטענדינער מיטאַרבייטער אין דיא ציטונג „המזכיר" פֿון לעמבערג, און דאן האט זיך אבגעדרוקט זיין גרויסער שיר „אהבת יהונתן" אין פֿינף פּרקים, נענרינדעט אויף א פֿאלקס־יאנע פון קעניג כוביעקעם לעבצן. אין 1887 האט ער הערויסגעגעבען זיין ספֿר „הורדום" א פּאעטישע דראמא אין 5 אקטען. וויעלכע האט א גרויסען איינדרוק נעמאכט אין דער העבריאישער ליטעראַטור. מיט צווייא יאהר שפּעטער האט זיך אבגעדרוקט זיין ספֿר „נגינות".

זייענדיג א אונערמיעדליכער מתמיד און א זעלטענער חריף אין ש"ס ופוסקים; האט דר. לאנדא אָנגעפֿאַנגען זיך פֿאַרצובערייטען אויף רבנות, צו בעקומען סמיכת פֿון גדולים און צו ווערען א רב אין גאליציא. ער האט אבער בעלד זיין ענטשלוסס נעענדערט; און אַנשטאט צו ווערען א גאַליציאַנער רב, האט ער זיך אנגעפֿאַנגען פֿאַרצובערייטען צו אן עקזאַמען אום אַרויינצוטרעטען אין אוניווערזיטעט. דאן איז זיין ליטעראַרישען פֿעדער, און אין 1898 האט זיך אָבגעדרוקט זיין ווערק „דם תחת דם", א היסטאַרישע פּאעטישע דראַמא אין 5 אַקטען אין דער ציט פֿון אַריסטובל הראשון ושמעון בן שטח. און באלד נאכ־עם האט זיך אבגעדרוקט זיין ספֿר „הגזרה שוה", אן איבערזעצטע תלמודישע מיסטערווערק פֿערפֿאַסט אין דייטש פֿון זיין רבי'ן הרב דר. אריה שוואַרץ.

אין 1903 האט זיך אין לאָנדאן אבגעדרוקט זיין כּתר „לבות נשברים" דורך דיא הוצאת ההחיה און באלד נאכדעם אין 1904 „ר' נחמן קראָכמאל" אין דייטש, זיין לעבען און ווירקען, לבד דעם פֿיעלע וויסענשאַפֿטליכע וויכטיגע אַרטיקלען אין „אוצר ישראל" פֿון ר' י"ד אייזענשטיין.

Col. Sir DAVID HARRIS.

נאכטראג צו רעוו. בענדער'ס ביאגראפיע.

רעוו. א. פ. בענדער איז אויך אן אויסגעצייכענטער ליטעראט, ער בעוויזעט א פֿליסיגען פֿעדער אין שרייבען ווי־סבע־שאַפֿט־ליטע־ראַטיש ארטיקלען וועגען רעליגיעזע אין קאָסמאָפּאָליטישע ציוט פֿראַגען, וועלכע בעזיהען זיך איבער־הויפט צו דער אידישער פֿראַגע אין דיזזער מדינה. זיינע ארטיקלען וועדם שטענדיג געדרוקט אין די לאָקאַלע צייטונגען, פּעריאָדיק'ס און רעוויו'ס.

רעוו. א. פ. בענדער נעהויט אן אקטיוון אנטהייל אין אללע וואהלטהעטיגע אָרגאַניזציישאנס. ער איז א מעמבער אף דיא סקוהל באָאַרד אף קייפ דיוויזיאן, א מעמבער אף דיא קייפ האספיטאל באָארד, א מעמבער אף דיא רער קראָסס אף סוויטה אפריקא און א טראסטי אף דיא איבאן בראוסט ער האט אין דיזזע אללע אינסטיטושאנס זעהר פֿ על בייגע־מראָגען און זין מאַטטאָ איז „ארביים, האף און וואַרט".

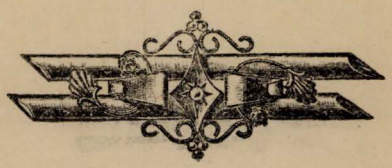

— 29־טער קאַפּיטעל —

קאלאנעל סיר דיוויד הארריס

COLONEL SIR DAVID HARRIS,

K.C. M.G. V.D. M,L.A.,

קאלאנעל סיר דיוויד הארריס, איז אייגער פֿון אונזערע וויכטיגסטע אידען אין סויטה־אַפֿריקא, וועלכער שפיעלט כמעט דיא גרעסטע ראָלע אין דעם בענע־פֿיט פֿון אונזערע אידען אין זייער נייעם היים סויטה אַפֿריקא

עם איז וועדמה וועגען דיזזען גרויסען שטאַטס־מאַן עטוואס מעהר באַריכות צו בעשרייבען.

קאלאנעל סיר דיוויד הארריס איז געבאָרען נעוויאָרען אין לאָנדאָן, דען 12־טען דזשולאַי, 1852. ער איז דער זוהן פֿין מר' וואָאָלף און פֿהאַעב הארריס. ער האט נעהיראַמה אין 1873 צו מיסס ראָזאַ גאַבריעל פֿון פּאָמע־ראַניע. ער האט נעענדיג זיין בילדונגס־קאריערייע אין לעקס־פֿאָרד קאלעדוש אין לאָנדאָן און אין 1871 האט ער פֿער־לאָזען לאָנדאָן און איז נעקומען קיין סויטה־אַפֿריקא, און איז באַלד אווען נאך דיא קימבערליי דיאַמאָנד מיינס.

קוממענדיג אין קימבערליי, האט ער זיך אזויא ווייט הערויפֿנעארבייט; דאס ער איז באַלד נעוואָרען א מעמבער פֿון בעריהמטע פֿירמא „באַרנאַטאָ בראַדהערס", דיא רייכע

דיאַמאָנד מערטשאַנטס. ער איז באַלד געוואָרען א דירעקטאָר פון „דיא די דע ביערס קאָנסאָלידויטעד מיינס" און א פּאַרטנער אין דיא דיאַמאָנד סינדיקיט.

קאַלאָנעל האַרריס איז אַן ענטהוזיאַסטיקער וואָלונטיר, און ער האט מיטגעמאַכט דיא דיאַמאָנד פּיעלד האָרש ביז 1877, ער האט בעקומען א קאָמיסיאן און איז נעגאַנגען מיט מיט סער טשאַרלזש וואַרען צו דיא רעליעף אף קרימוואטאון. דאַן איז ער געוואָרען פּאר כערוויז אין פּיעלד און האט אנטהייל גענומען אין דיא די נאַכפּאָלגענדע קאמפּיין אין 1878, און דאן האט ער בעקומען א מעדאַל פּיר זיין העלדענמיהאט.

קאַלאָנעל סיר דיוויד האַרריס האט גענומען אָן קטיוו פּארט אף דהי פּאָרמיישאן אף וויקטאָריא רייפּעלס, און שטופּפּענארטינ האט ער אזויא וויט געשטיגען, ביז ער איז געוואָרען דער קאָמאַנדיר פון דיעזען רעגימענט. שפּעטער האט ער קאָמאַנדירט דיא נריקוואלאנד בריגיד וועלכע בעשטהט פון דהי דיאַמאָנד פּיעלרס האָרס, דיאַמאָנדס אַרטילערי און קימבערליי רייפּעלס,

אין 7—1896 איז סיר דיוויד האַרריס נעווען דער קאָמאַנדיר פון א גאנצען קאָלום אין דעם בעטשואנאלאנד אויפּשטאנד, וואו ער האט דורך זיין העלדענטהאט מיט גרוים טריומפף אונטערדריקט דיא רעבעלס און איז בעדאַנקט ווָוארען פון דער גאָווערמענט. ווען האט קאָמאַנדירט דיא סאָוו־גאַרד אין דער ציים פון קימבערליי בעלאַגערונג אין 1900—1899 אונד אין 1911 האט ער בעקומען דעם האָנאָור־טיטעל אלס „סיר".—

אין 1897 איז קאַלאָנעל סיר האַרריס רעפּרעזענטירט נעוואָרען אלס „מעמבער אף פּאַרליאמענט" פּאר נריקוואלאנד וועסט אין איז דערוועלבער" מעמבער נעבליבען ביז היינטיגען טאָג, וויל קיין בעסערער פּאר איהם איז נימא.

סיר דיוויד האַרריס איז א דירעקטאר פון די־ביערס קאָנסאָלידייטעד דיאַמאָנד מיינינג קאָמפּ. לימיטיד, אונד שפּיעלט א גרויסע ראָלע אין דער פּינאַנציעלער וועלט.— ער נעהמט אן אקטיוו אינטערעסט אין אללע סאציאַלע, קולטורעלע אין פּינאַנציעלע בעוועגונגען און טרייט זיין בעסט פּיר דעם פּראָגרעס פון זיין קאָמוניטי.

סיר דיוויד האַרריס איז א איד מיט א בריטע פּיהלענדע אידישע האַרץ. ער ליעבט זיין נאציאן, זייער נרויסע פּערנאנענהיים און זייער וואונדערבאר לייד־ענם נעשיכטע ער איז א הייסער אידישער פּאַטריאָט און זיין הארץ בלוטינט אויף דיא פּערפּאַלנונגען פון זיינע ברידער אין די פּינכטערע נלות לענדער.— ער איז נעווען פּאר מעהרערע יאהרען דער פּרעזידענט פון קימבערליי היברו קאָנגרעגיישע, אונד דורך זיין פּאַרטי־עפּליכען רעדנעריישען קראַפט האט ער זעהר פּיעל אויפּנעטהאן פּיר דעם וואהל פון זיינע ברידער־אין ס. אַפּריקא

מיט איין וואָרט; קאַלאָנעל סיר דיוויד האַרריס איז א תכשיט, א ציערונג, א שטאָלץ פּיר אונזערע אידען אין סויטה אפריקא. ער איז אונזער סנגר, אונזער פּערטהעדינגער אונזער אַדוואָקאַט ושמו יזכר לעד ולעולמי עולמים!—

Mr. HARRY GRAUMANN.

מר. האררי גרויטמאנן.

Mr. HARRY GRAUMANN.

בעפֿאר דיא בוערען־קריעג איז מר ה. גרויטמאן נע־ווען „אלרע־מאן" אף יאהאנעסבורג אין דער ציים פֿון דער מלחמה איז ער נעווען משעהרמאן פֿון דער אויסלאנדער קאממיטע אין קייפּטאון. באלד נאכדעם איז ער נעווארען א מעמבער אף דיא יאהאנעסבורג מאון קאונסיל, אין שפעטער איז ער נעווארען טשעהרמאן פֿון דער פֿינאנציאל קאממיטע אף דיא מאון קאונסיל, פאר א נעווייסע ציים, ביז ער האט עם אליין אויפֿגענעבען, ווייל ער איז נעווארען מעיר אף יאהאנעסבורג אין 10—1909.— אין דער ציים וואס ער איז נעווען מייער; האט זיך איהם נראדע אבנעליקט אויס־צואיבען זיין הויכען אמט אין ספעציאלע וויכטיגע אונטער־נעהמונגען. אין יענעם יאהר האט שטאטנעפֿודען דער „יוניאן" פון אלע סויטה אפֿריקאנישע סטייטס. ער האט דאן נענעבען א נרויסארטיגען בינקוועט (דיננער) צו לאָרד סעלבאָרן, דער נאָווערנער פֿון סויט אפֿריקא, וועלכער האט דאן אבנעטרעטען זיין הויכען אמט צו לאָרד נלאדסטאן; וועלכער איז בעשטער־מינט נעווארען אלס נאָווערנער־דושענעראל פיר דער יוניאן אף סויטה אפֿריקא; וועלכען מר' גרויטמאנן אלס מייער, האט צום ערשטען מאהל עפּפענטליך עמפּפאנגען מיט נרויס עהרע אין פּראכט אין יאהאנעסבורג.

באלד נאכדעם וויא דער נאָווערנער־דושענעראל האט בעשטיגען זיין הויכען אמט, האט מר' גרויטמאנן אלס מייער נעהאט דיא עהרע צו עמפּפאנגען די קעניגליכע נעסט, וועל־כע זיינען דאן נעקומען צום בעזוך אין סויטה אפֿריקא אום אנטהייל צו נעהמען אין דיא יוניאן פֿייערליכקייטען. ער האט עמאפּאנגען און בעלויסטיגט די קעניגליכע נעסט דעם דיוק אין ראשעם אף קאנאָויטה און דיא פרינצעסין פּאטריציא דער דיוק אף קאנאָויטה האט נעשאנקען מר' גרויטמאן א זהר ציערליכען זילבער לאָווינג קאפּ (בעכער).

נאך דיעזע עראויגניסע האט מר' גרויטמאנן רעזיגנירט זיין אמט אלס טאון קאנסליער, אבער פֿאלגליך איז ער צוריק עלעקטעט נעוואָרען אלס קאָונסלער, און דאן איז ער צוריק נעוואָרען טשערמאן אף דיא פֿינאנס קאמיטע, און דורך איהם איז דיא קאָונסיל דורכנעהאלפֿען נעוואָרען אין א נעלד־פֿער לעגענהייט פֿון א האלב טיליאן פֿשיג

ביא דעם 2טען יוניאן פּארליאמענט עלעקשיאן דען 20טען אקטאבער 1915, איז מר' גרויטמאנן עלעקטעט נע־וואָרען טשערמאן אף דיא פֿינאנס קאמיטע, און דורך איהם איז דיא קאָונסיל דורכנעהאלפֿען נעוואָרען אין א נעלד־פֿער לעגענהייט פֿון א האלב טיליאן פֿשיג

ביא דעם 2טען יוניאן פּארליאמענט עלעקשיאן דען 20טען אקטאבער 1915, איז מר' גרויטמאנן עלעקטעט נע־וואָרען טיט א גרוים מאדשאריטי אלס מעמבער אף פּארלי־אמענט פֿיר קאמטיססיאנער סטריט, יאהאנעסבורג.

מר' גרויטמאנן איז אויגער פֿון די בעסטע און פּראמי־נענטסטע אידען אין יאהאנעסבורג. ער איז דער האָנאריב פּ־עזידענט פֿון מעהרערע אידישע סאסיעטעס אונד נעהמט א גרויסען אנטהייל אין אללע וואהלטהעטיגע ארגאניזיישאנס. ער איז דער טשערמאן פֿון דער פֿינאנס־קאמיטע אף דיא יאהאנעסבורג בראנדוש אף דיא נאוועגער דושענעראלס פּאגר און פֿון די אווער־ סיעס קאנטינדושענט פֿונד.

מר. זיגפריעד ראפהאעלי.

Mr. S. RAPHAELY,

SOLICITOR.

ער איז געבארען געווארען אין דייטשלאנד אין 1878 ער איז אריבערגעקומען קיין סויטה אפֿריקא אין 1884, וואו זיין פֿאטער האט זיך בעזעטצט אין קווינסטאון, און מיט פֿיער יאהר שפעטער איז ער אריבערגעקומען אין טראנסוואאל.

מר' ראפֿהאעלי האט זיין ערשטע בילדונג בעקומען אין דיא קווינסטאון הויך־שוהלע. שפעטער איז ער אריינגע־קומען אין דיא מאריסט בראדהערס סקוהל, יאהאנעסבורג שפעטער האט ער געפאסט אינטערמידיעט עקזאמיניישאן דורך א פריוואט שטודיום.

מר' ראפֿאעלי האט אנגעפֿאנגען זיין לא־קאריערע אין, וואן באעסהאטען ענד לארענטץ'ס אפֿפֿיס. נאכהער איז ער אנגעקומען אין די אפֿפֿיסעס פון טרעדגאלד, שטיימלער ענד בייערס, וואו ער האט געסערווט זיינע ארטיקעלס אונד האט געפאסט פֿערסט־קלאסס טיטשערס עקזאמיניישען. אין 1899 האט ער געפאסט זיין עקזאמיניישען אלס סאליסיטאר, נא־טארי ענד קאנוויאנסער מיט האנאורס און אין 1903 האט ע־ אנגעפֿאנגען פראקטיצירען פֿאר זיך זעלבסט און האט זיך באלד א גרויסען נאמען ערוואָרבען אלס אויסגעצייכענטער סאליסיטאר.

מר' ראפֿאעלי האט נעגומען א מהעטיגע אקטיוע אינטערעסט אין דיא נעזעלשאפֿטליכע און פאליטישע ארבייט פון זיין קאמיוניטי און איז א מעמבער פון דיא נאווערמענט נאמבלינג קאמיסיאן זיט 1909.— ער איז אינער פון דיא גרינדער פון דושואיש גילד, וואו ער איז פרעזידענט פאר די לעצטע 3 יאהר. ער איז אויך פרעזידענט אף די באארד אף דעפיוטיעס פאר די טראנסוואאל און נאטאל, אין זיט דיא לעצטע צוויי יאהר איז ער גזוואלטן פרעזידענט אף דיא יאהאנעסבורג היברו קאנגרעגיישאן ביז עס איז פֿעראייניגט געווארען מיט די וויטוואטערסראנד אלד היברו קאנגרעגיישאן.

מר' ראפֿאעלי איז א דירעקטאר אף די יאהאנעסבורג פערמאנענט מיוטשואל בויילדינג סאסייעטי אין איז א מעמ־בער אף האוטאן עסטיים אונד ראנד קלובס.

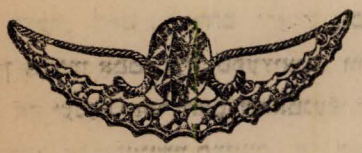

Solicitor S. RAPHAELY.

Mr. HARRY STODEL.

מר׳ העניר שטוידעל.

Mr. HARRY STODEL.

מר׳ **האררי שטוידעל** איז אייגער פון די פראָמינענטסטע אידען אין קייפטאָגער אידישער כהילה, וועלכער האט זיך אויסגעצייכענט אלס עסקן בצרכי צבור. אלס בעלצדקה אין טהעזיגער טעאַטרייסער אין אלע וואָהלטהעטיגע פילאַנטראָפישע אָרגאַניזיישאָנס — ער איז אויגער פון יענע אידישע פיאָניערן אין סיטה אפריקא; וועלבע האבען זיך מיט דער צייט הערויסגעאַרבייט פון קליין ביז גרוים. בעזיטצעדיג אן אונערמיעדליכען פהיגען אינטערעסהמונגס קראַפט האט זיך מר׳ שבאָדעל אזוי ווייט אריינגעאַרבייט; בין ער איז א רייכער מאַן געווארען און אן אקטיווער פילאַנטראָפ, וועלכער שפילט הייגט א גרויסע ראלע אין סיטה אפריקא; אין דאַהער האבען מיר פאר גיט איבריג געפונען עטוואס צו בעשרייבען פון זיין קאַריעלע אין אונזער ספר־זכרונות.

מר׳ **העניר יהודה שטוידעל** איז געבאָרען געוואָרען דען 13־טען דעצעמבער 1869 אין לאָנדאָן בייַ אבטבאַרע עלטערען. ער איז געווען איינער פון די בעסטע סקוהלערס אין דיא „בעלל לאַין פרי־סקוהלי אין לאָנדאָן, וואו ער האט בעקומען זיין ערשטע עדזשוקיישאָן.

אין 1889 איז מר׳ שטוידעל אָנגעקומען אין סויטה אפריקא, פונקט דאָן ווען דער בוערען קריעג האט אויסגעבראָכען. ער איז באַלד אוועק קיין יאהאַננעסבורג, און איז דאָרט געוואָרען א כיטיזשען. באַלד נאך דער מלחמה, האט ער יאהאַננעסבורג פֿערלאָזען און האט זיך בעזעצט אין קייפטאָון, וואו ער האט פראָנערעסירט; און שפעטער איז ער עלעקטעד געווארען אלס מאָן קאָונסלער פאר די נאַרדענס דיוויזיאָן, קייפטאון. עס איז צו האָפֿען, דאס מר׳ שטוידעלס סערוויסעס אלס מאון־קאָנסלער, וועט בריינגען פֿיעל נוצען אין פֿערשיידענע נוצליכע אונטערנעהמונגען און פֿערבעסערונגען שטאָדט אַנגעלעגנהייטען.

מר׳ שטוידעל איז א דירעקטאר פון דיא „אַפֿריקאן טהעאַטערס ט־אָסט לימיטיד", פון דיא „אַפֿריקאן פֿילם טראָסט לטד." און פון דיא „אַפֿריקאן פראָדוקשאנס קאָמפּ. לטד.". ער איז אויך געווען טשערמאן אף דהי פענינסולא לייסטענס וויקטואַלערס אַסאָסיישאן פאר די לעצטע צוויי יאהר און ער מיט זיין פרוי זיינען בייַדע אונערמיעדליכע טהעטיגע ארבייטער אין פֿערשיידענע צדקה אנשטאלטען.

מר׳ שטוידעל איז אויך אן אקטיווער מעמבער אין דיא נאַרדענס סינאָגאָג קאמיטע און איז אויך דירעקטאר אף פיונעראלס (חברה קדושא גבאי). פאר דיא לעצטע 6 יאהר איז ער א רעגעלער אינעגטעלבליכער קווייער מיסטער וועלבער קאנדוקטעט די נריים סינאָגאָג קווייער.

מר׳ אין מרס. שטוידעל האבען פֿיעל בייגעטראָגען צו דעם רוסיא־דושואיש רעליעף פֿאָנד מיט גרוים ענערגיע און מיט ראַטה און טהאַט, ולישרים נאָוה תהילה.

היברו ארדער אף דרואידש.

„ליבערמאן לאדוש", נומ׳ 21.

Hebrew Order of Druids.

Liberman Lodge, No: 21.

דיעזע מאסייעטע איז געגרינדעט געווארען אין דעץ. 1905. דער צוועק פון דיעזע כאסייעטי, איז, צו פֿערזאָרגען א דאקטאר אונד מעדיצין פֿיר קראנקע מעמבערס, וויא אויך אויסצוצאהלען א געוויסע כומע צו דיא נאכגעלאזענע פֿון א געשטאָרבענעם מעמבער. וועז א מעמבער שטאָרבט, צאהלט אוים דער לאדוש 75 פֿש״ג צו דער פֿאמיליע פֿון געשטאָרבענעם, אוז וועז א מעמבערס ווייב שטאָרבט, בעקומט ער 35 פֿש״ג אויסגעצאהלט.

דיא מאסייעט בעשטעהט ביז היים צו טאגען פֿון 120 פֿינאנסיעלע מעמבערס אונד 5 האָנאָרארי מעמבערס — דער האָנאָראָרי פרעזידענט איז קאונסיללאר מר. ה. ליבערמאן J.P. אונד ער איז אויגער פֿון דיא ערשטע גרינדער פֿון דיעזע לאדוש. אין דער צייט וועז דיעזער לאדוש האט זיך גענרינדעט, איז מר. ליבערמאן געווען דער מייער אף קיפּטאון, אוז דער לאדוש איז א נאמען געגעבען געווארען אויף זיין נאמען **ליבערמאן לאדוש** אונד מען האט איהם גע־מאכט פֿיר „לעבענסלענגליכער האָנאָראָרי מעמבער.

א צוויימער האָנ. מעמבער איז דער געווען חון פון די גראדענס סינאָגאָג רעוו. א. לאינאָנס; וועלכער איז יעצט משאָפליין אין דיא מילימערי פֿאָרשעס אונד האט בעקומען דעם ראנק אלס משאָפליין־קעפּטין.

דער קאָפּיטאל פון דער לאדוש בעשטעהט הייגט דיא סומע פון 1300 פֿש״ג, אוז דער לאדוש איז יעצט געווארען א דעווידענג סאסייעטי; צוליעב וועלכע זייא וועלען זיין בע־מיטטעלט צו צאהלען א יעהרליכען דעווידענט, (לכד דיא אויבענער־נאנטע בעזעמם).

דער לאדוש האלט אב זינע מיטטינגס יעדען 2־טען זונטאג פון מאנאט אין סינאָגאָג האלל, ראלאנד כטרים, אום 11 אזהר אין דער פֿרי.— זייער סעקרעטאר איז א געווי־סע־טהעאטער יונגער מאן מר׳ ט. שחור; וועלכער טהוט זעהר פֿיעל פֿיר דיעזען וואהלטהעטיגען ארגאניזיישאן.

הרב דר. יוכף צבי הערץ.

דר. הערץ איז געבאָרען געווארען אין יאהר תרל״ב. זייענדיג קוים צוועלף יאהר אלט, איז ער אַיבערגעקומען מיט זיינע עלטערען קיין אמעריקא אין האט זיך ערצויגען אין נייארקער אידישער סעמינאריום. אין תרנ״ה האט ער בעקומען סמיכות להוראה, און האט דאן בעקומען פֿון אוניווערזיטעט דעם טיטעל „דאָקטאָר דער פֿילאָזאָפֿי", און איז באלד אויפֿ־גענומען געווארען אין נויארק אלס רב און דרשן.

אין תרנ״ט איז דר. הערץ אויפגענומען געווארען אלס רַאבבי אונד פרישער אין יאהאנעסבורג, טראַנסוואַאל, אינר מיט צוויי יאהר שפעטער איז ער אויפגענומען געווארען אלס פראָפעסאָר דער פֿילאָזאָפֿי אין טראַנסוואַאל אוניווערזיטעט.

זייענדיג אין יאהאנעסבורג, האט דר. הערץ זעהר פֿיעל אויפגעטהאן פֿיר דעם יודענטהום אין כווטה אפריקא ער איז אימער געווען דער סנגר, דער מליץ יושר פֿיר זיינע ברידער אין זייער נייעם היים. דיא ברעטהרען פון נרבי־קלע

The Late Rev. J. L. SCHRIRO.

ועלבע האבען זיך אבנעהאקט פון איהם אין פערשידענע ענגלישע צייטונגען, האבען פיר דעם יורעמהום אין סוריה-אפריקא זעהר פיעל נוצען נעבראכט. ער האט זעהר פיעל נעטהאן אין פערשידענע צדקה אנשטאלטען, אין גרינדען פערשיידענע חברות אין וואהלטהעטיג אינסטיטושיענס, אונד ער איז דער עשטער גרונדער, וואס צול עב זין השתדלות אז ג'נגרינדעט נעווארן דער „בית היתומים" אין יאהאנעסבורג.

יעצט איז דה. הערן דער **טשיף ראבבי** פון מלכות ענגלאנד אויך ד"ר. אדלערס פריינד, און לאנדאן: אזן אונזערע אידען אין סוריה אפריקא קענען שטאלץ זיין דערמיט, וואס זיערער א רבבי האט זוכה געווען צו אזא הויכען עמט.

ר' יהודה ליב שרירא ז"ל.

ר"ל שרירא איז געווען איינער פון אונזערע בעסטע יונגענד פריינד פאר דיא לעצטע דרייסיג יאהר, נאך זייענדיג אין אונזער אלטען היים, און דאהער איז ער ווערטה, אלס אלטער חבר, מיר זאלען פיר אויהם שטעלען א מצבת זכרון זין אונזער כפר־זכרונות צום עוויגען אנדינקען.

ר"ל שרירא איז געבארען געווארען אום צום גדליה 1851, אין אשמינע, א קלין שטעדטעל אין ווילנער גובערני, זין פאטער ר' יצחק איז געווען א בכבוד'ער בעל הבית אין אשמינע, און זין זיידע ר' שמואל איז געווען א למדן גדול, א מופלג בתורה ומעשים טובים. ר' שמואל'ס זוהן האט מען נעראפען „דער כמארנאנער עלוי", אין זין פעטער ר' אברהם צוקקערמאנן ז"ל פון ווארשא, איז געווען בעוואוסט אלס משכיל וכהבר כפרים עברים.

לערנענדיג אין דיא חדרים פון די אשמינער מלמדים האט זיך דער יונגער יהודה ליב ע־ווארבען א נאמען אלס כתמיד אין חריף, און דאהער דאט איהם זין פאטער אויעק גענישקט קיין ווילנא, ווא ער איז אנגעקומען אין ר' מאיליעס קלויז אונטער דער השגחה פון ראש ישיבה ר' יצחק ז"ל.— דארט האט ער זיך גלערענט שחיטה אין חזנות בייא דעם בעוואוסטען הון ר' בריך קארליינער, און שפעטער בייא דעם גרויסען וואו שויער הון גריזהענדלער.— ער האט חתונה גע־האט מיט א טאכטער פון א בכבוד'ען בעל הבית אין אשמינע, מיט וועלבע ער האט אויסגעלעבט זיינע יאהרען אין אהדות און פריעדען.— שפעטער איז ער נעווארען הון אי זעזמער; און פון זעזמער איז ער אנגעקומען אלס הון אין ניישטאדט־כוגינד.

אין כויטה עפריקא איז ר"ל שרירא אנגעקומען אין 1891. לאנדכליט האבען איהם אבגענומען אין יאהאנעסבורג אלס הון; און אזוי ווי דיא שטעללע איז איהם נים נעפעלינ

נעווען, האט ער יאהאַנגעסבורג פֿערלאָזען און איז אָנגעקומען צוריק אין קייפֿטאון, מיט דעם ענשלוס צו נעהן צוריק נאך רוססלאַנד. דאָ האבען זיינע לאַנדסלייט איהם אָבגערעט צו נעהן צוריק אַהיים, און ער איז פֿערבליבען אין קייפֿטאון כיז דעם לעצטען טאג פֿון זיין לעבען.

ר"ל שרירא איז נעווען א איד צו נאט און א מענש צו לייטען, א בן תורה וחכמה, א משכיל און א פֿיינער שרייבער. ער איז נעווען איינער פֿון יענע אידען, וועלכע פֿערמיטלען דעם אַלטען מיט דעם נייעם דור; אין אָרטהאָדאָקס און א משכיל לפי רוח הזמן.

ר"ל שרירא איז נעווען אין אויסנעצייכענטער העברייאישער און זשאַרנאַנישער ליטעראַט. נאך זיינדינ אין רוסלאנד פֿלעגט ער שרייבען מאמרים אין די העברייאישע צייטונגען, אונד דאן האט ר' אברהם צוקקערמאַנן אָבגעדרוקט זיין ערש"ע וועריק „שושנה נובלת". מעהרערע פֿון זיינע מאמרים אין שירים האבען זיך שפעטער אבגעדרוקט אין אונזערע צייטונגען „האור", „הארלר", „טעלעגראַף" „פֿאַלקס-צייטונג", „אפֿריקאנער" „האוהב" און „כנרת".— איינער פֿון זיינע בעסטע וועריק אין זשאַרגאַן איז זיין הומאָריסטישע „אידישע ענציקלאָפּידיע", וועלכע האט זיך אָבגעדרוקט אין אונזער מאָנאַט-שריפֿט „דער אפֿריקאַנע". ער האט איבערגעלאזען מעהרערע ספֿרים און שירים בכתובים; וועלכע זיינען וועהרטה פֿערפֿענטליכט צו וועהרען.

ר"ל שרירא איז נעווען א נרויסער עזקן בצרכי צבור ער האט ערענסט און טהעטיג נעארבייט פֿיר דער קייפֿטאנער תלמוד תורה אין פֿיר אנדערע וואָהלטהעטיג אַנשטאַלטען, און ער איז נעווען דער ערשטער וועלכער האט איינגעפֿיהר א „מנין" צו דאוונען אלע טאג בצבור.

נאך א נרויסען שבח קען מען נאך איהם נאַבאנען ער האט מרריך נעווען זיינע קינדער על ברכי התורה והמדע וועלכע זיינען אויסנעוואַקסען מיט נאָט אין מיט ליים. זיין יונגסטער זהן שטודירט דאָקטאר מעדיצין אין לאנדאן.

רייל שרירא איז נעשטארבען ערב ר"ח כיט תשרי, 1912. המשכיל מר' ב מערטלאוו האט דען נעקרייבען איי אונזער „אפֿריקאנער" „על מות שרירא" פֿאלנענדען שירי:—

איה שרירא—הלא יזקד מקומו
בביתי, בין רעיו ומוסדים רבים,
האמנם מת ויספה בלא יומו
ואת ביתו ואת רעיו עזב לעצבים?!

שרירא איהו העסקן והספֿרא,
צנא מלא תורה, חכמה ודעת,
איהו, או אם יש משלו על עפֿ־א
עפֿר אפֿ־יקא—הארץ החומאת!

איהו, מדוע מהר עזב חלר
והמלאכה מרובה ופועלים אין?
הלא כלם כשב, כצעיר כילד
לעצתו ייחלו ויהי לעין!

מדוע? איהו? שמע אשיבך אמרים:—
שרירא היה איש נעלה בין החיים
ויהו כי אין וחקר הכלי היצורים
ויקץ בם — ויעל השמים!...

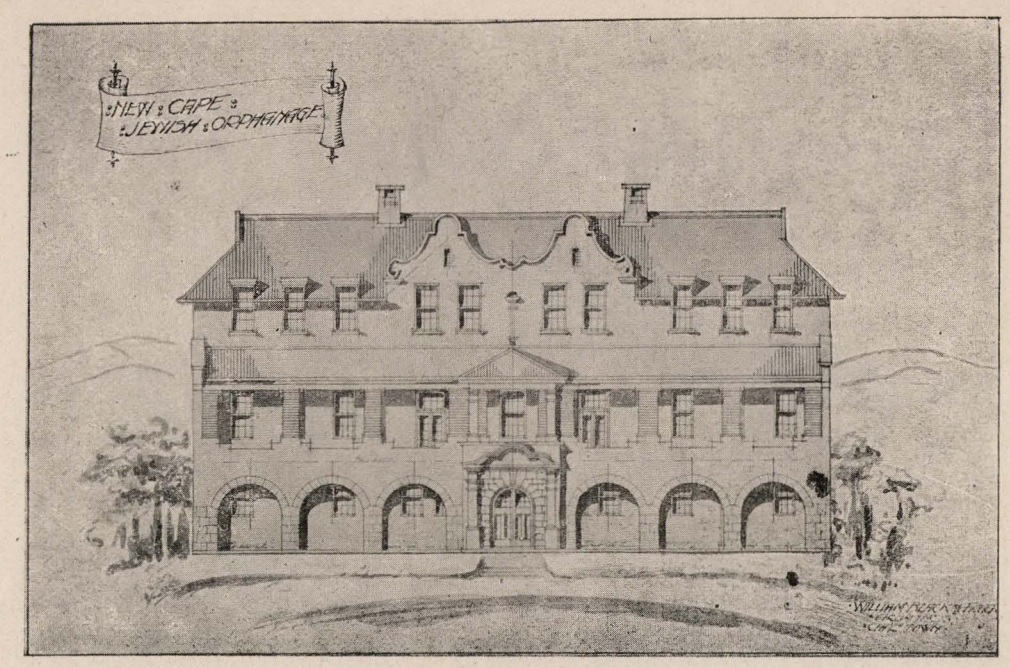

The Jewish Orphanage Buildings.

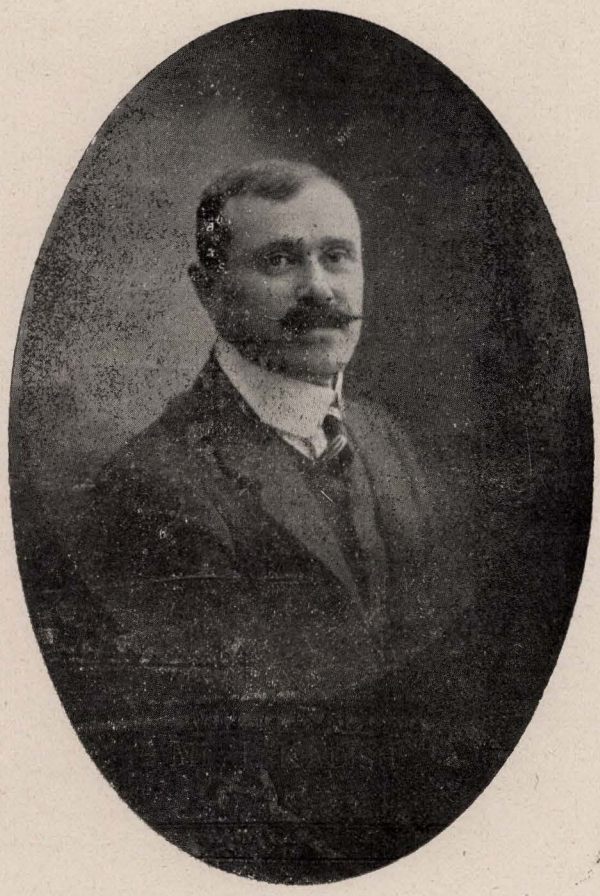

Mr. J. KADISH.

בית יתומים.

Cape Jewish Orphanage.

אייגע פֿון דיא גרעסטע אונד וויכטיגסטע אידישע אינסטיטוציאנס אין קייפּטאון, איז דער „בית-יתומים".— אבווהל דיעזער אינסטיטושאן איז נאך יונג, קום 4 יאהר אלט, דאך האט ער אריבע־געשטיגן אין אזא קורצע צייט דיא איבריגע וואהלטהעטיגע אידישע אינסטיטושאָנס בכמות ובאיכות צולעב זיין טהעטיגען פֿרעזידענט אין קאָם טעע.

דער „בית יתומים" איז געגרינדעט געווארען אין יאהר 1912 דורך דיא דושואיש פֿילאנטהראפּיק סאסייעטי אין ערעפֿענט געווארען ביי קאָלאָנעל סיר דייויד האַרים, דער בית יתומים האט אין דער קורצער צייט פֿון זיין עקזיסטענץ נעמאכט גרויסע פֿארשריטע אין א דאנק צו דיא מהעטיגע קאָמיטע, וועלכע ארבייט מיט גרויס ענערגיע, כשטערט ועצט דיעזע־ אינסטיטושאן זיך בעאהע 1500 יאהר־ליכע מיטגלידער, וועלכע צאהלען פּינאנציעלער באלאנסשט ביז ענדע אפריל 1915, איז גרווען ע־פֿאלגרייך און זיא זיינען שוין אזוא ווייט פֿארמעגליך אין בעמיטע'מ, דאס זיא האבען־עקויפּט א פּלאץ אין אראנדוש וויכטי, אי נער פֿון דיא שעהנסטע נעגענדען אן דיא נארדענס, און מען האט שוין אנגעפֿאנגען צו בויען א גרויסען בית יתומים מיט אללע בעקוועמליכקייטען. דערפֿונדיישאן שטיין פֿון דיעזען בנין איז מיט גרוים פֿאראר גלייגט געווארען ביי דעם גאָווערנער רושענראל לאָרד בוקסטאָן; און וועט אומגעאמט פֿארטיג ווערען, מיט וועלכען קייפּטאנער אידען וועלען קענען שטאָלצירען און דיעזען אלם מוסטער פֿאר אנדערע קהילות.

דיא בית יתומים קאָמיטע איז צוזאמענגעשטעלט פֿון אכטבאַרע פּראָמינענטע בעלי בתים, וועלכע ארבייטען געטרייו און ערענסט פֿיר דעם בענעפֿיט פֿון דיא ארעמע יתומים. פֿיעל האט דיעזער אינסטיטושען צו פֿערדאנקען זייער פּרעזידענט מר' י. קאדיש, וועלכער איז אן אונערמיידליכער ענערגישער אונטערנעהמער אין פֿערשיידענע צדקה אנשטאלטען אונר א גרויסער עסקן בצרכי צבור באמונה. איך וועלל דא פֿערצייכענען איניגע שטריכען פֿון זיין קאריערע.

מר' י. קאדיש איז געבארען דעם 1־טען מארץ 1874 אין פֿרידריכשטאד־ט קוואלאנד; וואו זיין פֿאטער האט זיך בעזעצט נאכדעם וויא ער האט 25 יאהר געדיענט אין דער א־מ־ע. ער האט דו־כגעמאכט דיא קרימער קריעג, און איז דעקאריירט געווארען אויף'ן שלאכט פֿעלד פֿון צאר ניקאלאי ארס נא־קאמיסיאנער אפֿיסער פֿיר זיין אויסצייכנונג אין דער טלחמה. ער וואלט נאך העבער געשטיגען וועז ער וואלט אינעווילינט אוועקצוואוא־פֿען זיין גלויבען, זייענד אבער אן עכט ארטהאדאקסישער איד; האט ער פֿון גרעבסטרע גלייקען ניט געוואלט וויכטען אונד איז איז צופֿריעדען געווען וואס ער האט געקראָגען דעם אויסנאהמליכען זכות פֿון דער־ענירונג צו מענען וואויהנען מיט זיין פֿאמיליע אין דיא גובערניעס וואו עס זיינען פֿאר אידען פֿערבאָטען.

צו 16 יאהר האט מר' י. קאדיש פֿערלאזען רוסלאנד און האט עמיגרירט קיין דובלין, אייערלאנד; וואו ער איז גע־בליבען איניגע יאהר. אין 1894 איז ער אנגעקומען אין סויטה אפֿריקא אונד האט זיך בעזעצט אין יאהאנעסבורג. אין 1895 האט ער יאהאנעסבורג פֿערלאָזען אונד איז אווק קיין בולאָ־וואיא, רהאדעזיא, מיט דער אבזיכט דאָרט צו גרינדען א מי־נער־אל וואָטער פֿעקטאָרי אונר א ברויערי. ער איז דארט נע־וואָרען אפֿארט־ער מיט א גרויסען דושאָרדוש באיעם אונד האט נעמאכט כוקסעס.— אין 1898 איז ער אנגעקומען אין קייפּטאון אונד האט אנגעפֿאנגען זיינע אקטיוויטעטען אין פֿילאנטראפּיק אונד מאסאניק אָרבייט. ער איז מאסטער

אף דהי לאדוש „די חועדע פערוואלטונג" אונד האט אויך אנטהייל גענומען אין דיא „פראווינציאל גראנד לאדוש אף דהי מעטהעראלאדם קאנסטיטושאן". ער נעהמט אויך אן אקטיוו פארט אין די קייפטאון דושואיש פילאנטראפיק סאסייעטי; וואו ער איז געווען עטליכע יאהר פרעזידענט. ער האט דיזען מט אויפגענעבען צוליעב זיינע אקטיוע ארבייט אין דער בית יתומים אינסטיטושאן. פערלאזענדיג אלס פרעזידענט די פילאנטראפיק סאסייעטי; איז ער פרעזענטעד גטווארען מיט א גרויסארטיגען אילומינירטען אדרעסס פיר זיינע גוטע ארבייט פיר דעם אינסטיטושאן.

מר' י. קאדיש איז פאר דיא לעצטע עטליכע יאהר אן אקטיווער קאמיטע מאן אין די ראלאנד סט. סינאגאג. ער איז פאר די לעצטע צווייא יאהר א רעפרעזענטאטיו פון דיא „מאסאניק עדזשוקיישאן פאנד". ער איז אויך א מעמבער אף די דושואיש באארד אף דעפיוטעס פאר כויטה אפריקא, אונד איז אויך א מעמבער אף דהי אלד קייפ באארד, און א נעווענער מעמבער פון די טעריטאריאלארגאניזיישאן קאמיטע.

אין 1902 האט זיך מר. י. קאדיש פערהיראטה צו א געוויסע מיסס עטטוע, א מאכטער פון מר. א. האררים, א פראמינענטער איד (מיר האבען איהם גוט געקענט), ער איז יעצט א פארטנער אין דיא פירם אף קאדיש בראדהערס און איז דער טשערמאן אף די נאלדשמידט ענד זילבערשמידט קאמפ. לטד. אדדערליי סטריט, קייפטאון.

דער „בית יתומים" אינסטיטושאן בעשטעהט פון א שטרייניג ארגאניזירטע קאמיטע; אונד דאהער איז צו האפפען דאס דער צוקונפט פון בית יתומים ווערט זיין ערפאלגרייך עם איז ווערטה צופערצייכענען זייערע נעמען לזכרון:—

י. קאדיש, פרעזידענט. א. מאנשעסטער, ווייז פרעז. א. י. האניקמאן, טרעשורער. ה. קאשאק, סעק. י. לעווי, אוי־דיטאר. פריעדלאנד ענר קאמפ. סאליסיטאר. דר. ש. קאהן, מעדיקאל אדווייזער. ו. ה. ראהם, אפטיקער, אין די העררן דרס. לינאטט, פריים ענד ב. אייזיקס, דענטיסטס. הערדרעסער מר. באק.— קאמיטעע:— ה. קאריש, ע. ל. דייוויס, ע. גאלדשמיטה, ל. גראנער, פ. פאלאקאנסקי, א. פ־יעדלאנדער ר. ווייגבערג, א. לאוראוס, מ. לענטי, ל. פאליקאנסקי, ש. שהעריני, פ. ריינאלדס, י. ווי־טטענבערג, א. באסמאן אין ש. שאסקאלסקי.— דיא לייידיעס קאמיטעע:— מרס. נ פריער לאנדער, משערלייד, מרס. מ. ראזען, ווייז משערלוידי, האנ. סעקרעטארי, מיסס הילל.— דיא קאמיטע ליודיעס:— דיא נעאכטע פרוען: שטערען, האכשיעלד, פאליקאנסקי, שטאדעל דייווידס, לעווי, קאדיש, הילל, וואלף, מאנשעסטער, לענטן מיסס בלומענאוי, מרס. סילבער, שלאמאיוסקי און מרס. י. קאדיש.—

לטוב יזכר מר' קייזק האניקמאן. דער האנ. מרעוי־שורער, וועלכער האט קאלעקטירט דאנייאנס צוויישען דיא פארמערס אין קאנטרי; אין האט אליין אויך ביינעטראגען א בעדיטענדע סומע פיר דיעזען ווכטיגען אינסטיטושאן.

מר. ל. פיינהאלדס איז וועהרטה ערריינערט צו ווערדן אלס דער קאלעקטאר פון בית היתומים. זייע דוג אן אלטער קראנקער מאן; איז ער אונערמידליך צו טהון זיין דיוטי און ער האט א סך אויפגענטהאן פאר דעם בית יתומים.

הרב ר' משה חיים מירוויש.

ער איז געבאָרן געווארען אין יאהר תרל"א אין א קליין שטעדטעל אין רוסלאנד. האט געלערענט אין כלאָדקער ישיבה, דען שפעטער אין דיא גרויסע טעריער ישיבה תחת השגחת הגאון ר' אלעזר גארדאן זצ"ל. זיינע רביים זיינען געווען ר' אלעזר גארדאן, הרר' יוסף ליב בלאך פון שאראוע און הגאון ר' שמעון שקאפ פון בריא.סק.— ער האט בעקומען סמיכות אויף רבנות פון זיין רבין ר"א גארדאן זצ"ל אין פון הגאון ר' שמואל אביגדר פייוועלזאהן הרב מפלונגיאן.

אין תרס"ט איז הרב מירוויש אננעקומען אין סוויטה אַפריקא; און באלד וויא ער איז געקומען אין קיפסטון; איז ער אויפגענומען געוואָרען אלס ראב"ד אין בית בדרש החדש קאנסטיטושען סטריט ער האט אין זיין קהילה געהרינדעט א שיעור קבוע צו לערנען גפ"ת אין דורך זיינע פאָרטרעפליכע דרשות האט ער צוגעצויגען דעם יונגען דור אל הדת ואל היהדות. ער האט בכתובים א ספר „דרך אמונה" על עקרי חדת עפ"י המורה נבוכים והכוזרי; מסודר בלשון צח וקצר המובן לכל. ער האט אויך בכתובים א קובץ דרשות וועלכע ער האט נע'דרשן'ם ברבים.

הרב ר' משה פריעדמאן.

ער איז געבאָרען געווארען אין יאהר תר"כ און האט געלערענט אין גרויסע רושישע ישיבות און האט בעקומען סמיכות פון גרויסע רושישע רבנים — אין תרנ"ז איז ער אַנגעקומען אין סיטה אפריקא און איז באלד אוועק קיין יאָהאַנעסבורג; און דארט איז ער אויפגענומען געוואָרען אלס רב בייא דיא רושישע אָרטהאָדאָקסישע אידען.

הרב פריעדמאן איז א גרויסער עסקן בצרכי צבור דורך אירם איז נעגרינדעט געוואָרען אין יאהאַנעסבורג א גרויסע סלמוד תורה פון 800 קינדער. ער האט דאָרט גענרינדעט א „חברה ש"ס", וואו ער זאגט א שיעור קבוע א בלאַט גמרא, און ער האט פיעל מיטגעווירקט אין פערשיידענע צדקה אנשטאַלטען אין יאהאַנעסבורג.

הרב ר' צבי אייזיקס.

ער איז געבאָרען געווארען אין סובאלק צו פרומע אכזבאַרע עלטערען. זייענריג נאך א יונגער באָי איז ער אריבערגעקומען מיט זיינע עלטערען קיין לאנדאן אין דארט האט ער געלערענט אין די דיברו פרי סקוהל. אין תרמ"ה איז ער געווארען רעוו. פון פריטשער אין גרייט פארסקוט שוהל.— אין תרנ"ד איז ער אָנגעקומען אין יאהאַנעסבורג און דארט איז ער אויפגענומען געוואָרען אלס רעזיר ענד אין פריטשער. אין תר"ס איז ער אויפגענומען געוואָרען אלס רעוו. אין קימבערליי. ווען קימבערליי איז בעלאַגערט געווען פון דיא בוערען, האט ער א גרויסען אנטהיל גענומען אין דער שטאָדט פערטהעדיגונג און ער האט בעקומען פון דער רעגיערונג א מעדאַל פור זיינע אויסצייכנונגען.

רעוו. אייזיקס איז א פאָרטרעפל כער רעדנער, א גע־שיקטליכער שרייבער אין העברייאיש און ענגליש; און זיינע אַרטיקלען אין פערשיידענע צייטונגען, זיינען פולל טיט התלהבות לדת קדשנו.

הרב ר' יעקב פהיליפס.

ער איז געבאָרען אין תרכ"ח אין פאָרטסמוטה, ענג־לאַנד; וואו זיין פאָטער ר' יצחק פהיליפס איז געווען רעוו'

און פריסשער. ער האט געלערענט אין דארטיגען האבינער סעמינאריום, און ערשטע שטעלע אלס רעוו. און פריסשער, איז געווען מראדנאר, פון דארט איז ער אנגעקומען אין סבונזי און סונדערלאנד, און פון דארט איז ער אנגעקומען אין סויטה אפריקא. וואו ער איז באלד אויפגענומען געווארען אלס רעוו. איז פארט עליואבעטה. ער האט זעהר פיעל אויפגעהאלטען אין זיין קהילה, אונד איז בעוואוסט אלס עוסק בצרכי צבור באמונה. ער איז א פערפאסטער אונד זיינע ספרים „מבט בתלמוד" און „המנהגים הדתיים של היהודים", זיינען בעזואוסט אין דער וועלט. סויטה אפריקא קען מיט אזא רעווערענד שטאלצירען.

רעוו. יהודה ליב פהיליפס.

ער איז געבאָרען געווארען אין פארטסמוטה; ענגלאנד, אין תרמ"א אונד האט דארט געענדיגט די האי סקוהל. אין תרס"ט איז ער אנגעקומען אין סויטה אפריקא, אונד איז אויפגענומען־געוואָרען אלס רעוו. אין פרעטאריא, טראנסוואל. ער איז א גרויסער עסקן בצרכי צבור אין זיין קהילה.

רעוו. יצחק משה כהן

ער איז געבאָרען געוואָרען אין תרל"ו; אין האט נעלערענט אין בית מדרש הרבנים אין לאָנדאָן, וואו ער איז נתרגל להוראה נעוואָרען בייא הרב־הכולל דר. נ. אדלער ז"ל ער איז שפעטער אריין אין לאָנדאָנער אוניווערזיטעט אין איז ארויס מיט דעם טיטעל B.A. —

אין תרס"ו איז רעוו. כהן אָנגעקומען אין ס. אפריקא אין ער איז באלד אויפגענומען געוואָרען אלס רעוו. אונד פריסשער אין בולאוויא היברו קאָנגרעגיישאן. דיא דארטיגע אידישע קהילה איז דאָן נאך נעווען יונג און קלין, אין כאָר וויא רעוו. כהן איז דארט אננעקומען, האט דיא קהילה אנגעפאנגען נרויסע פארשריטטע צו מאכען צוליעב די טהעטיגקייט פון רעוי. כהן, וועלכער האט זעהר פיעל אויפגעטהאן אין צרכי צבור אין יענע וייט פערוואָרפענע ווינקעל פון דער וועלט. ער האט זעהר פיעל אויפגעהאלטען אין זיין קהילה, אונד איז בעוואוסט אלס עוסק בצרכי צבור באמונה. ער איז א פערפאסטער אונד זיינע ספרים „מבט בתלמוד" און „המנהגים הדתיים של היהודים", זיינען בעזואוסט אין דער וועלט. סויטה אפריקא קען מיט אזא רעווערענד שטאלצירען.

רעוו. זאב וואלף.

ער איז געבאָרען געוואָרען דען 1-טען סעפטעמבער 1872 אין לאָדזש, רוסיש-פוילען. דאס דורכנעמאכט זיין בילדונג אין לאָדזשער ראבבינער סעמינאריום, און האט זיך פיער הייראט צו זיינע א קווינע דען 23-טען יאנואר 1893.— ער איז אָנגעקומען אין סויטה אפריקא דען 30-טען אויגוסט אין יאהר 1889 און אין 1896 איז ער אויפגענומען געוואָרען אלס רעווערענד אין יאהאנעסבורג אלד הברו קאָנגרעגישאן ביז היינט צו טאגען.— רעוו. וואָלף איז א פיינער רעדנער אונד א טהעטיגער עסקן בצרכי צבור אין זיין קהילה.

Mr. M. PAPERT.

ר' ישראל מרדכי פיפערט.

זיין לעבען אונד וירקען.

איך גלויב, דאס דיא ביאגראפיע פון ר"מ פיפערט ווערט זיין אינטערעסאנט, און קען אויך נוצען כריינגען פיר א לעזער, צו האבען א ריכטיגען בעגריף פון דיא שווערעסטע דונע עפאכע אין דער צייט פון „כלימת האיר והצללים — ליכט אין שיטין — מלחמת הדעת נגד הבערות, פערנונפט נעיען דומהייט און פאנאטיזמוס, א צייט פון רעפארמאציע נענען ארטהאדאקסיע מיט הארטנעקיגקיט נענען בידע מהנות און דעם אדישען לאגער אין דער צווייטער העלפט פון 19טען יאהרהונדערט. זיין לעבענס געשיכטע, צוואר זעדר קורץ נעצייכענט, קען דיענען אלס א רינג פון דער לאנגער קייט פון דיא אלגעמיינע אידישע געשיכטע אין ליטא און וושאבוט.

ר"מ פיפערט איז נעווען צוואמענגעקניפט מיט פיעלע אידישע משכילים, חכמ ם, סופרים אין רבנים פון יענער צייט, מען קען עס לערנען פון זיינע טאמרים „חכמים הזהרו בדבריכם" אין השראלי און „מלחמה בשלום אין הוופה מיט דער מיטווירקונג פון זיין בעכטען פרייגד הרב הגאון רבי אברהם אבא ווערנער ז"ל, רב דמחוזקי הדת בלאנדאן אונד דער טשיף ראבבי דר. ה. אדלער ז"ל.

אין דער מחלוקה וועגען קידוש החודש, וועו דער פראפעסאר צ. אדלער האט אויפגעשטורעמט דעם אידישען לאגער, מיט זיין לעקטשור, דאס דיא ימים טובים זוינען יעצו נוט אין דער ריכטיגער צייט, האט ר' דאן רי"מ פייפערט נענומען א גרויסען אומהיל אין דיעוע ווייטיגע פראגע, לויט ווייא מיר זעהען אין הגאון ווערנערס אפפענע בריף צו דעם „הצופה"

ר' **ישראל מרדכי פיפערט** איז נעבארן נעווארען אין ווילקאמיר, קאוונער גובערניי, ט"ו שבט תרי"א אין 1851).— זיין פאטער איז נעווען א מופלג גדול בתורה אין חוץ זיינע נרויסע למדות אין תלמוד בבלי וירושלמי ועוד איז ער איך נעווען קלאהר אין ספר מורה נבוכים וספר יד החזקה להרמב"ם ועוד ספרי מחקר הקרמונים, א פרייגד פון השכלה ומשכילים אין דער צו איך א ירא שמים, זיין נאמען איז נעווען בעקאנט אלם ר' הירשעל קידאנער מחשפחת הר"א ומצד השני מנכדו ר' הערץ פייפערט, ראש מנהיגי ופרנסי אלטונא והאמבורג בשנת תק"א (ראה כפר ישפת אמת לר' הירש פייפערט) אין דער צייט פון דיא גרויסע מחלוקה צווישען ר' יהונתן אייבשיץ און ר' יעקב עמדין.

אזויא ווייא זיינע צווייא עלטערע זיהן זינען ווען נעשטאבען; האט דער פאטער דעם יונגען פערבליבענעם בן יחיד ימ"פ נוט נעלאזען לערנען ביז 6 יאהר אלט. מיט א צווייא יאהר שפעטער האט ער זיך זעהר נוט אבנעפארטוגט מיט דיא ראשית למודים כייא זיין דרדקי מלמד, אין אזוי ווי דער מלמד איז אוך נעווען א נמרא למדן, האט ער מיט אהם אנגעפאנגען צו לערנען נמרא בשעת ער איז קוים אכט יאהר אלט נעווען אזוי אין צווויי זמנים צייט האט דער קליינער י"מ אויסנעשעפט דיא נאנצע תורה פון ים התלמוד וואם זיין רבי האט פערמאגט. אזויא ווייא זיין פאטער האט עם בעטראכט, האט ער טורא נעהאט איהם צו נעבען צו אן אנדער מלמד משום עין הרע, האט ער אנגעפאנגען אליין מיט איהם צו

לערנען, און אזויא וויא ער האט ניט געקענט אָבגעבען פּיעל צייט פּיר אללע למודים, וויא נעטהיג איז צו לערנען מיט א ריכטיגען סדר הלימוד, האט ער פּערנומען די בעסטע צייט נור אוף הלמוד און זעהר וועניג צייט גילאזען אוף תנ"ך אדער ספּרי השכלה, און אזויא וויא אין א קורצע צייט איז דער בן יחיד נעווארען א בקי אין אייניגע סדרים גטרא מיט אללע סוגיות התלמוד און האט נעקענט זיך טפּלפל זיין מיט דיא גרויסע לומדים בשכל ישר, האט נעמאכט דעם פּאטער נאך מעהר צו שטרעבען צו ברייגגען זיין בן יחיד צו קענען גרייכען למעלת הרבנות. ער האט דאהער נאך מעהר פּערבוינגען דעם למוד ההשכלה, ווייל ער וואר נאך צו יונג צו פּערזוכען צופּיעל פּון עץ הדעת; אין אללעם לערנען צו ווערץ א רב; האט דאן ניט געפּאסט צופּיעל השכלה.

צו יענער צייט האט זיין פּאטער זיך איינגעשאפּט דעם תנ"ך מיט ביאור אין נאך אייניגע ספּרי השכלה. אביסעל האט דער פּאטער מיט איהם געלערענט אין די איבריגע לוידיגע צייט האט ער אליין געלערענט און איז קלאָהר געווארען תנ"ך. דאן האט ער אנגעפּאנגען צו שרייבען דברי מליצה ,שיר און האט זיך געזומען צו השכלה.

אין תרכ"ג איז זיין פּאטער פּלוצלינג אָבגעשטאָרבען, אייניגע רבנים און א מגיד פּון ווילנא האבען איהם מספּיד געווען און דער יונגער צוועלף יעהריגער ים"פ איז געבליבען א יתום. דאן האט זיך אנגעפּאנגען א נייע עפּאכע אין זיין יונגען אריינצוטרעטען אין דיא גרויסע מלחמה פּון האור והחושך.

זיין פּעטער ר' זאב וואלף, בעקאנט אלס ר' וועלווע מיכעש, א למרן און א מוקיר רבנן אבער אויך א קנאי, א היפך פּון י"מ פּערשטארבענעם פּאטער ר' צבי ז"ל; האט אַף איהם געהאט דיא השגחה צוואמען מיט דעם ווילקאמיר רב הגאון ר' בנימין ראבינאוויץ ז"ל, דער פּאטער פּון דעם בע־וואוסטען גאון ר' אליהו דוד תאימים ראבינאוויץ. — ר' בנימין ווילקאמיר איז געזיצן א בציואוטער קנאי, א רודף השכלה (זעה ס' הבאות נעורים), און זיא ביידע האבען דיא אַפּטרפּסית געהאט אויף דעם יונגען ים"פ; אין זיינדיג א בן בית בייא דעם רב אן הויז; האט ער געוואוסט אללעם וואס האט פּאסירט דאן אין זייער גרויסע מלחמה געגען דיא טרענער פּון דגל ההשכלה; איבערהויפּט נעזען לילי־בלום, ווילכער האט נאך דאן געשפּילט דיא ראָלע פּון ראש ישיבה און געטראָגען דיא סימנים פּון א משכיל. זיי האבען זיי־אַלט אויסגיהרען זיין פּאטער ווילען אים איהם אויפּצובריינגען צו זיין ראוי להוראה. ער האט אבער ניט געקענט פּערשטעהן אין געפּינען דעם גרויסען חטא פּון דעם יונגען משכיל דער ראש הישיבה מ"ל לילוענבלום, וועלכער האט אויכגעביטען דעם ספּר אורים ותומים אויף א קאָנקורראַנציע אין מען האט איהם דערפּאר אנגעפּאנגען שטארק רודף צו זיין.

דאן האט זיך דער יונגער ים"פ בעקאנט נעמאכט מיט החכם מל"ל, וועלכער האט איהם מקרב גיזוען און איהם אנגע־וויזען א גראדען דרך אין סדר הלימוד און עניני השכלה. נאך אללע רדיפות וואס מל"ל האט אויסגעשטאנען פּון דיא וויל־קאמירער פּינסטערע קנאים. האט ער דאך געקראָנען צו זיך דעם צוטרויען פּון דעם בעסטען יונגער פּון ווילקאמיר אונר דערונטער אז אויך געוויזן דער יונגער וואויהל־לערנער ים"פ מען פּלענט זיך צוואמענקומען בבית רגש הישיבה פּון רב מרדכי ר' אָרעלעס, וועהיעד ער פּלענט זאָגען דעם שיעור אין גרויסען קליז, און דארט פּלעגט כען לערנען שיעורים אין ספּרי השכלה, ווייל אין זיין הויז איז כען געווען זיבער פּון פּערדאכט אויף השכלה, און אזויא וויא דער „המגיד" אין „המליץ" זיינען דאן געווען א יקר המציאות אין ווילקאמיר' האבען דיא יונגע משכילים הערויסגענעבען אליין א העברי־אישען נעשרייבענעם ויאבענבלאט; רעדאקטירט פּון דיא יונגע משכילים אליין; אום זיך צו געווהנען לכתוב עבריה; אין אזוי

וויא ים"ם איז דאן נעזיצן כשעט דער יונגסטער פון זייא, האט האט מען איהם אויך אריינגעטון צווישען דיא משכילים, און דאס האט איהם נעבראכט פיעלע נוטצען ליטים תבים.

זיין צוגונג צו דער חברה משכילים האט ניט נעקענט לאנג אנהאלטען, ווייל זיין ירושה איז ניט נעווען צו גרוים אין זיין פאטערס עזבון איז נעגאנגען לאיבור בידי אחים; און דערצו איז נאך נעכליבען א שוועכטער התונה צו מאכען. עס איז איהם אין ווילקאמיר עגג נעזיאטען און איז אבנעפאלרען נאך קודאן צו זיין פרוהי־אטע שוועטער; אין איבער א יאהר צייט האט ער דאס נעלעגענט צוזאמען מיט הר' ש"ב ר' מאיר דיין, וועלכער איז שפעטער איעק קיין ארץ ישראל אן איז נעווען א דיין אין בית דין צדק אין ירושלים.

שפעטער איז ים"ם צוריק נעקומען קיין ווילקאמיר צו זיין מוטער אן האט דארט פערב־אכט מיט די משכילים אין האט מיט זייא מיטנעאראביט. צולעצ זיינע מאטר־אלישע אומשטענדען איז ער נעצוואונגען נעווען וויעדער צו פערלאזען זיין נעבורטס שטאדט אן איז אבנעפאהרען נאך א קליין שטאדטלע פאריעלוט, וואו זיין שוואגער הנירש ומשכיל ר' ליב קלאבין איז נעזעסן פרום ומחזיק. דארט האט ער נעזוכט וואנען דיא פריינדשאפט פון הרב הגדול ר' יהידה ליב ליפשיץ משכיל ומחבר ספרים אין זיא האבען גלעריענט צוואמען, אן אזוי ווי ער איז אויפגעוואקסען נעווארען איניגע מאל צו האלטען רעדעס אין בית המדרש פאר'ן עולם, האט ער שפעטער נעהאט דיא מעגליכקייט צו נעבען איניגע השכלה לעקטשורס פאר'ן יוגענד, ניר אימער ועהר פארזוכטיג ווייא אן ווען פאר־צוטראגען ער ואל חלילה ניט נכשל וועדן בלשונו, אן אזוי ווייא דיא שטערטעלע איז בעשטאנען פון חבירים אין מתנגדים האט ער זיך אימער נעהיט ווצא צו זיין פאר ביידע צדדים מיט גרוים פארזיכטיגקייט; אין דאהער איז ער נעבליבט אן בעליבט נעווארען ביי אלעמען.

מיט דיא הילף פון השכיל הר' י"ם פאפילסקי האט ים"ם דארט שפעטער ארגאניזירט א „קרוואק" פון יונגע משכילים פון דיא עיר. א נעוויסער משכיל ר' שבת שחור מתלמידי מל"ל האט זייא אבך מיטנעהאלפען אין זייער פראפאגאנדע. און אין דער־ועלבער צייט האט זיך אנגעפאנגען רעי שטורם פון מחלוקת הרעת נגד הבערות צוליעב מל'לים מאמים דורך זיין אחית התלמוד, וועלכע האבען אויפגעוועקט און אויפגעברויזט דעם כעס הרבנים הקנאים נראע צו ענגער צייט האט זיך גערארפט אויסדריקען הרב י"ל ליפשיץ אין זיינע א דרשה, או אין דער משנה „ארבעה אבות נזיקין" איז נויא קיין כוונות הקבלה, נואם האט אייגעקאבט דעם חזידישען עלעמענט, עס איז נעקומען צו גרויסע מחלוקות, פון וועלכע ים"ם האט פיעל געליטען און ער האט נעזוכט דעם שטורם צו בערוהינען.

צו ענגער צייט האט דער יונגער משכיל ים"ם החונה נעהאסט מיט דיא טאבטער פון א נעוויסען סוחר־נכבד ר' אליהו טעי פון קראקענאיע, אין אנקומענדיג אין קראקענאוועו אויף „בעכט", און דארט האט זיך אנגעפאנגען א צייט און פלאן פיר זיין טהעטיגקייט אין דער שטעדטעלע קראקאי־איי האבען זיך נעפונען דרויא פערשוידענע קלאסטען אידען. א היבסער טהייל זיינען נעווען מופלגי תורה; אייניג יונגע לייט רבנישע קאנדידאטען; דער הטון אין די יונגע איידעמס בני תורה, וועלכע בעהאלטענערהייד האבען נעהאט גרוים חשק צו השכלה. אבער מיט פיל־ איינע־ פאר דעם אנדערען אבער וויבאלד ים"ם איז דארט אנגעקומען, האט ער נעהאט דאס גליק אין גלעגענהייט נושא חן צו זיין ביי אלע קלאסען בייא דיא לומדים זיטצענדיג ביי'ן בלאט גמרא און ביי'ן המון דורך זיינע רעדעס וועלכע ער האט נעהאלטען יערען שבת ערקלעהרענדיג מאמרי חז"ל און פסוקים פון תנ"ך לפי רוח הזמן והסקרה; און דער יוגענד האט נעפונען אין איהם א פריינד, אן ארגאניזאטאר און זיי האבען נעהאט דעם נאנצען צוטרוען; דאס אונטער זיין פליגעל וועלען זיי קענען רוהיג

לערנען צוואמען אין ארוים קיטען בשלום, וויל זיין כלל אי נעווען ניט „אפענשיוו" אנפאלען אפּצען נעגען נעגנער נור „דעפענטיוו". זיך פערטהיידינען, עס הייסט ניט אויפ־רייצען דיא קנאים און כסילים, נור פערהיטען דיא השכלה צו שיטצען נעגען פאנאטיזמוס מיט רוהיגקייט, געלאסענהייט און בעשיידען. העלפען ארבייטען פיר'ן נאציאן, אויפצאסען עם זאל נעלערנט ווערען נעטהיגע למודים, וואס קיינער קען ניט זיין דאגענען, און ער האט מיט דער צייט נעוואונען דעם צוטרויען פון אללע קלאסען, זאגאר די פערפאלגער פון השכלה ווי אויך דער רב הגיר ר' נתן נטע לירוא (פ־ויצ) האט איהם מקרב נעווען צוליעב זיינע פארטרעפליכע דרשות און אזויא האבען שלום נעשלאסען ביידע לאגערן.

א קליינער אינסידענט האט דאן פאסירט; וואס האט נעקענט יא ברייננען שווערוגקייטען צו דער ארגאניזאציע זיין פרויס אנקעל המופלג ר' יהודה ליב, א קנאי; האט נע־מאכט פלוצלינג אן איבער־פאלל אויף זיין ארגו ספרי השכלה וואס ווער אימער אונטער ן שלאם. קריגענדיג דיא שליסעל ד־רך א צופאל פון זיין פרויא, אין נעפינענדיג אזעלכע ספרים ועלכע זיינען איהם ניט נעפעלוג נעווען, איז ער נעווארען אש להבה עד להשחית, אין דאך איז דאס אבנעלאפען מיט גליק און אללעם איז באלד נעבליבען וווערער רוהיג, און די ארבייט איז ווייטער אננענאנגען מיט ערפאלג פיר'ן יונעו־.

דאן איז אנגעקומען דער פינסטערער יאהר תרכ־ח מיט דעם גרויסען הונגער אין רוסלאנד, און מר' פייפערט האט נעמוזט אבפאהרען לרגלי מסחרו קוין סאהלוב נא דניעפער, און קומענדיג דארטען; האט איהם דער צופאל נעדיענט נוט צו פערנאכלעסיגען זיז נעליעבטען ארבייט בעד בני הנעורים. זיינדיג דארט אין הויז פון זיינע א קרובה די פרויא פון הגביר המשכיל ר' שמריהו צוקערמאן, האט ער זיך בער־קאנט נעמאכט מיט דעם יונגען גביר ומשכיל א. שימחאוויטץ דער איידים פון הגביר ר' ישעיהו שור, וועלכער האט איהם פיעל נעהאלפען אין זיין ארבייט להשכלת בני הנעורים. זיין ערשטע ארבייט איז נעווען וואס האט אין די אויסנעטען נעגע־בען שיעורים בנפ"ת אין הגביר שור'ס קלויז אין ר' פינחס'ס שוהל; אין דאדורך האט ער קונה שם נעווען ביא די אלטע אין יונגע לייט פון דיא בוידע שוהלען, און אין א קורצע צייט האט ער נעשאפען א „בית אולפנא" אויף תכ־מת ישראל, אין נאכהער איינגעשאפט א ווייטנטליכען נעשריי. בענעם העברייאישען צייטינג פון דיא בני הנעורים אויטער דעם נאמען „חישראלי". אייניגע פון זיינע באמרים זיינען נאכהער נעדרוקט נעוואארען אין „המגיד" שנת תרכ"ם.

לטוב יזכר גם שם הגביר הג' המשכיל ר' שמואל שמחאוויץ מסלוצק, ווועלכער האט נראדע פערבראכט א לאנגע צייט בי זיינע זיהן אין מאהילוב; אין ער האט אויך נעחאלפען אן נעשטיפט די אידעע אין אזויא זיינען ווידער פערלאפען צוויי יאהר אין נוטצליכע ארבייט, בין ת"ש א נעקומען צוריק צו זיין היים אין קראקענאיוו ערב סוכות שנת תר"ל. ער איז מיט נרוים עהרע בעגעגנט נעווארען פון אללע קלאסען אידען אין שטערטעל אן מען האט איהם נע־בעטען ער זאל זאגען א דרשה אין בית מדרש הנדול, אין ער האט דאס אויסגענומען פיר זיין פראפאגאנדע. אין זיין דרשה האט ער געהאלטען אין העברייאיש. דאס וואר א נ־ויסבע־וואונדער אין די ריכטיגע צייטי; אין ריכטיגען ארט אין פון ריכטיגען פערזאן. דען ווער וואלט נעהאט דעם מוטה אינ־ווענען וואלט מען ערלויבט צו האלבען א דרשה אין לשון הקדש אין קראקענאוויער בית מדרש? אין צוליעב זיין דרשה האט ער שטארק איינגענומען אין שטעדטעל.

אלס ריס"פ האט זיך איינגעאַרדערט זיין פרנסה וויא נעמהיג איז, האט ער זיך גליך נעגומען מיט פּיעל מוטה אין ענערגיע צו זיינע פּפליכטען פּיר דיא עבודת הקדש בעד בני הנעורים. נעפּינענדיג אז זיינע ארבייט ויאס ער האט נעטאָהן פּאַר ד א לעצטע צוויייא יאהר האט נעמאַכט א גוטען ווירקונג פּון דיא זאַמען וואס ער האט פּערזויכט, האט גום נעוואַקסע ער האט בעשטימט א צימער אין זיין וואָהנונג פּיר א „בית הועד לבני הנעורים"; פּיר דיא יוננע ליים מבני העיר אויך פּיר דיא קלויזניקעס פּון בית המדרש; און האט נעקראָנען ר' מיכל מ'ללער, דער כופּר הקהל; צו לערנען רוסיש, און ר' ש"י פּלום, דער בן הרב, צו לערנען חשבון, און צו לערנען תנ"ך וספרי השכלה בעברית: האט ריס"פ אליין נעגומען דיא ארבייט אויף זיך. אלעס שלא על מנת ל"פ, און אזוי איז דיא ארבייט גשגאַנגען שרים בייא שרים נעגרינדעט א חבר „דיברי עבריה" און אין א קורצע ציים ארום האבען דיא יוננע ליום נערעט לשון קדש אין בית מדרש, אין נאַם און אין דערהיים.

פּרופעסינג האט עטוואס פּאבירט, וואס האט נעקענט ביינגען פּיעל שאדען צו זייער נאַציאנאַלע נעביידע. איינינע קנאים האבען עפּעס דערשמעקט דעם ריח ההשכלה פּון בית הועד און דער רב העיר האט גראַדע נעפּונגען בוין איינבינדער דעם כפּר „אמת ואמונה" פּון אד"ם הכהן, וואס זיין תלמיד מוכהק האט נעקוויפּט און נאך אפּאָר כפּרי השכלה, וועלכע זיינען איהם ניט נעפּעלינ נעווען; און ער האט זיי דערווען לשרפּה, נור זיין אורטהויל איז ניט אויסגעפּיהרט נעוויין עס איז שוין נעווען צו שפּעט, און ריס"ג האט שוין דאן בעזעכען צופּיעל קראַנקע. דען דער דעת הקהל על פּי רוב וואר שוין מיט איהם, און ער האט נעלאזט זאגען דעם רב דורך זיין חבר ה' יאשפּאן, דאס ער זאל זיך ניט איילען אויסצופּיהרען זיין פּכק דין אויף' אמת ואמונה, דען נאכען פּון „ברענער" וועט אבגעלאָשען ווערען מיט א טראָפּען טינט אין דיא ציימונגען, און דיא גזרה איז מאַקי בטל גוואָרען.—

שפּעטער האט ריס"פ נעהאט מיט'ן רב א גרויסען איבערריד, אין ער האט איהם איבערצויגט אז אין נענענטהייל דער יוננד האלט זיך זעהר פּיין און אַנשטענדיג, און מיט דער ציים איז אללעם וויעדער רוהיג נעוואָרען.

צו דער זעלבער ציים איז החכם רמ"ל לילינבלום נעקומען צום בעזוך אין זיין נעבורט שטאָדט קיידאַן, אונד דארט האט ער זיך צופּעליג נעטראָפּען מיט זיין אלטען יונגענד פרייגר י"ם פּייפערם, און האט איהם בעהויפּט מיט איינעם פּון זיינע ספּרים „בוסר אָבות". ריס"פ האט איהם נעאַנטוואָרט אין א שיר, נעשריבען לכבודו פּון זיין פּאָריגען לעבען אין ווילקאָביר.

אזוי וויא דאַן האט זיך שוין אָנגעפּאַנגען די מהעפּיגקיים פּין רעזון ישוב ארץ ישראל צוווישען די משכילים אונד גרויסע רבנים; וויא הרה"ג מבי"ע פּין בויסק און הה"ג צבי קאליישער ועוד, איז אויך ריס"פ נעווארען א גרויסער אָנהענגער פּון דעם רעזון. ארומפּאָהרענדיג אין פּערשיידענע שטעט לרגלי מסחרו, האט ער געהאַלטען הייסע רעדעס וועגען רעזון הישוב אין בירז, פּומפּיאַן, פּאָסווּעל, בויסק. אין ריגא האט ער פּערב-אכט א הכשע ציים נעשעפּסהאַלבער, און האט דארט נעהאַלטען רעדעס אין דער אלטער שוהל און איז דער סאָלדאַטען שוהל וועגען ישוב ארץ ישראל.

אין אָנפּאַנג פּון 1880 בשעת עס האט זיך אָנגעפּאַנגען רער. שטראָם פּון עמיגראַציאן נאך אנדערע לענדער האט ריס"פ פּערלאָזען רוכלאנד און איז געקומען קיין ענגלאנד אין דיא ערשטע זאָך יאהר האט ער פּערבראכט אין בירמינגהאם, און דארט האט ער אויך פּרוביירט צו מהאָן ווי וויים מענליך פּיר השכלה עברית, צוואמען מיט המשכיל מר' בערקאוויץ און נאך אייניגע משכילים, נעפּיהרט א קאָרעספּאנדענציע און אינטערווויוס מיט רעזון. עמנואל. אבער

בירמינגהאם איז ליידער נעווען א האַרטער באַדען פֿיר חכמת ישראל און ניט פֿיעל פֿרוכט האָט דאָרט נעקענט ווּאַקסען.

מיט אפֿאַר יאהר שפּעטער האָט זיך רימ"פ בעזעצט אין לאנדאן, ווּאו ער האָט נעפֿונען א טאַבאַק נעשעפֿט, און דאָרט האָט ער פֿאר זיך נעפֿונען א בּרייטען פֿעלד, ווּאו ער האָט נעקענט אויסאיבען זיין טהעטינקייט לטובת ההשכלה וצרכי צבור. זיין ערשטע ארבּיט איז נעווען צוזאַמען מיט החכמים בערלין וראבינאוויץ און זייא האבען נענרינדעט די חברה „קדימה" אין ריט"פ האָט דאן נעהאלטען אייניגע רעדעס אין העברייאיש, אפֿשר דיא ערשטע העבריאישע רעדעס אין ענגלאנד זייט ר' מנשה בן ישראל האָט בעטרעטען דעם ענגלישען באָדען אין קראמוועלס צייטען. פֿון דער חברה קדימה" זיינען העריוסנעקומען אייניגע גוטע צווייגען, וויא חברת „שפֿה חיה" מיט דער מיטווירקונג פֿון דר. קאַפילאוויץ מו"ל „הרגל", חברת „חובבי ציון" מיט דען ד'אַוויגדער, יושב ראש און חברת „המכבים", פֿריהער אינטער'ן נאמען „החלוצים", מיט דיא הילף פֿון מר' בן אליהו און מר' גוטווּאך, אייגער פֿון די פּיאנירען פֿון דער חברה „נטעי כרמים" און פֿערשיידענע חברות ציונים אונטער פֿערשידענע נעמען, אבער אללעם צום זעלבען צוועק און פּונקט פֿון חיבת ציון והשכלת ישראל. אם מעהרסטען האָט ער גענומען אקטיוע ארבּיט אין דיא קאָמיטעם און אויך מיטגעהאלפֿען אין אללע ווּאהלטהעטיגע אנשטאלטען.

כיז דעם יאהר 1890 האָט רימ"פ דרייא מאָהל בעזוכט זיין פֿאַמיליע אין רוסלאנד, און האָט אימער נעזוהן אויפֿצומונטערען זיינע אלטע פרייונד צו דער ארבּיט פֿון חיבת ציון. דאן האָט ער אריבערגעבראכט זיין פֿאַמיליע קיין לאנדאן, איבערלאָזענדיג דאָרט אין רוסלאַנד זיינע בעסטע יוגענד פֿרייונד, איבערהויפט הרב הגאון הגי' ר' מרדכי אייזיק הי"ו, ווּאס האָט איהם געהאָלפֿען פֿיעלע מאָהל אין חכמת ישראל.

אין 1896 האָט ריט"פ פֿערלאָזען ענגלאַנד און ער איז אַריבער געקומען קיין סויטה אַפֿריקא, און ער האָט זיך באַלד בענעבען נאך יאָהאַנעסבורג, אום דאָרט צו שאַפֿען א בּאַנדו פֿיר זיין טאַבאַק נעשעפֿט. ער איז דאָרט אייפֿענומען נעווּאָרען זעהר פֿין דיא פֿיעלע לייט ווּעלכע האבען איהם געקענט פֿון פֿריהער. ער האָט דאָן נעשׂ־בּ־ין נעלונגענע ארטיקלען אין אונזע צייטונגן „האור" אין „טעלעגראַף" אין העבריאיש און אידיש, און דאן האָט ער נעקאָנגען אן אפֿיר פֿון דיא דושואיש קראניקל צו ווערען רעדאקטאר פֿין דיא אידישע בילאַגע מיט א גוטען נעהאַלט. זיינע בוכים האָט איהם ניט עלויבט, און ער האָט נעמוזט צוריקווייזען זייער פֿאַשלאַג מיט דאַנק.

קומענדיג שפּעטער צוריק נאך לאנדאן, איז ריט"פ ניט מיעד נעוואָרען אנצונעהמען זינע ארבּייט ווייטער, אין האָט דעם נ־עסטען אומהייל נעזוכען אין דער תלמיד תיהה פֿון קענאן סמרט אין דורך זיין אינפֿלועזע זייענריג דער כּנן הנשיא אין דער משניח על הלימידים, איז אייננעאַדערט נעוואָרען צו לעזנען אין 3 שפּראַכען נאך דיא פֿעהינקיבּען פֿון דיא קינדער אונטער בעיונדערע לעהרער. ער האָט אבך מיטנעהאלפֿען אין בוען דעם נייעם תלמוד תורה בנין אין קרוסטוען כטרים אונטער דעם נאמען „קאמע־שעל ראַויד תלמוד תורה". צו זיין עהרע האָט מען אויף דעם גרונדשטיין איינגעקריצט זיין נאמען צוואמען מיט סיר פ. נאַטיפֿיורו און פרעזידענט ליוואי לזכר עולם (זעה „היהודי" אין דושואוש קראַניקל 1903).

ריט"פ האָט באַלד נאכדעם א צווייטע רייזע נעמאכט קיין סויטה אַפֿריקא, און האָט זיך בעזעצט אין קייפּטאַן, ווּאו ער האָט עכטאבלירט א טאַבאַק נעשעפֿט ביז היזיגען טאג. קייפּטאנער אידען; וועלכע ווי־סען צו שעטצען זין ווערטה, האבען איהם מקבל נעווען מיט גרויס היבה און כבוד און

באלד ווי ער איז געקומען האט ער נעהאלטען א פאר־ט־עפֿליכען לעקטשור אין העברייאיש פֿיר דיא ציונים באולם דערשי ציון, אין דער לעקטשור איז געדרוקט געוואָרען אין אונזער צייטונג „האור" אינער דעם טיטעל „מטיף לאיש" אין דאן האט ער זיך געוטען מיט גרים ענגיע צו אַ־בייטען פֿיר דעם ציוניזם, ת׳מוד תורה אין בקור חולים. ער איז אין דער עדושקיישואָל קאמיטע פֿאר די לעצטע 12 יאהר אין איז אייך געווען פֿרעזידענט פֿון היעזיגען בקור חולים פֿאר דיא לעצטע צעהן יאהר אין ער האט דעם בקור חולים ערהיבען צו א הויכן שטאַפּל. יעצט איז ער פֿערבליבען אלס לעבענס־לענגלכער האנאַריעל פּרעזידענט און נעהמט אַנטהייל אין צרכי צבור און אין דברים הנוגעים לחכמת ישראל. מיר גלייבען דאס זיינע גוטע ארבייטן איז היער גוט בעקאנט, אין מיר ווינשען איהם ער זאל נאך לאַנג לעבען אין שפֿרעבען פֿיר גוטעם ומעשים טובים.

ר״מ פּייפֿערט איז א פֿיינער גמ־א לטרן, א בקי אין דער אלטער אין מאָדערנער העב־ייא־שער ליטעראַטור, א כפֿרא רבא אין לשון קדש און זשאַרגאָן. ער איז אויך א שר הר נער מזמור עברי, אין אייגער פֿון זיינע בעסטע שירים, איז דער שיר "רעיוני תוגה", וועלכער האט זיך אבגעדרוקט אין אונזער זשורנאַל „דער אַפֿיקאַנער". עס איז וועטה דאס דיעזער ערהאבענער שיר זאל איבערגעדרוקט ווערען אין אונזער „ספר זכרונות".

רעיוני תוגה.

אם תחתור לדעת הצרות והצנעים;
התחתים המלאים על דרכי החיים,
הימן ימיר דמותו למען הרעיך,
ישבור לבבך וישים לאל תקותיך,
עיני אוֹפל יקדירו שמים;
עצב ופחד יחשיכו העינים,
תועקי תנאקי תנהמי ולא יעזרך,
כל עוד לא תשים באין־סוף כסלתיך.

ר״מ פייפערט האט פֿערפֿאסט א בוך אין זשאַרגאָן „לקוט הפנינים" אדער „געקליבענע פערעל" וועלכער האט זיך אבגעדרוקט אין אונזער „אַפֿריקאַנער" אין פֿיעלע פֿאַרטזעטצונגען. דאס איז אן ערהאבענע ווערק, געשריבען מיט טיפֿע פֿיהלעדע אידישע נשמה, צוואמענגעמישט מיט א קרעכץ אין א געצבטער צוואמען, א שארפֿער בייסענדער קריטיק אויף מענשליכע זיטטען, פֿערדאָרבענהייט און געצוקטינקייט. א בייסענדער סאַטיר־ישער שפֿאָט אויף פֿעדשטעלטע, פֿארמאַסקירטע, פֿערפֿארבטע און פֿערדאָרבענע. זיינע „געקליבענע פערעל" וועלכע זיינען געשעפֿט געוואָרען פֿון די טויפֿסטע אבגרונטען פֿון דער מענשליכער נשמה, זיינען ווערטה פֿערעפֿענטליכט צו ווערען אין א בוך־פֿאָרם.

אין יאַנואר 1911 האט ר״מ פייפֿע־ט געפֿייערט זיין 60 יהריגען יובילייאום. דיא געסט זיינען געווען געצהלטע, מן השרידים, נבחרים. לומרים, משבילים און סתם שעהנע בעלי בתים. דיא אללע שבחים וואס דיא רעדנער האבען זיך אויסגעדריקט אויף דעם בעל היובל איז ניט געווען איבערטריבען, אן ער האט ווירקליך פֿערדיענט יעדענם דאנקבאַרקייט צוליעב אללע זיינע מעשים טובים וואס ער האט געטהאָן און טהוט נאך ביז היינט פֿיר פֿערשיידענע וואהלטהעטיגע אנשטאלטען.

אבער 50 גראַטולאַציאָנען, טעלעגראַמען און אדרעסען פֿון קייזטאון און פֿון נאַץ סויטה אפֿריקא, זיינען דעם בעל היובל אנגעקומען, דאָנטער פֿון די פאלענדע אינסטיטושאָנס: דיא דזשואיש פֿילאַנטראָפּיק סאָסייעטי, חברת בקור

חולים; חברה שוחרי תורה, אגודת דורשי ציון; חברות ת"ת ועל כלם איז צו בעוואונדערען דיא אדרעססע פון ירושלים, וועלכע איז א מיסטערווערק אין פערשיידענע פאַרבען.

הרה"ח ר' שרירא ז"ל האט איהם דאַן אַריינגעשיקט פאַלגענדע אדרעססע בשיר:—

ששים לזכנה.

יום הולדת לזכרון בספר
ששים שנה חרות על לוח,
רגעים המה על עפר ואפר
אך הבל הכל חלפו כרוח,
לבחור מהם שנות ענג ונחת
מספרם מעט, יכתבם נער
רק מתי מספר בוחרים לקחת,
דרכם על מפתן הנודע בשער
כמוהם גם אתה, על כל הטובה
ישר כחך עד זקנה עד שיבה,
פנינים העלית מים התלמוד
אהלי תורה לבני ישראל יסדת
פרשת כנפיך על כל נדח וגלמוד
עם חולים אנושים התרעע חמדת
ראש המדבר לציונים ולמכבים
טוב שמך המוב מזהב פרווים.

ימי שנותינו שבעים—שמונים — טילר נער—מעלם—גבר
יחליף מצבו עשרת מונים — משחור—לבן מערש—קבר.
משכיל אל דל ביום צרה — יאצל מרוחו עליהם פי שנים
או בששים שנה הגיע למטרה — ומוב כף נחת ממלא בפנים.

אם בחיים כל עוד הנהו — יתן לבו להטיב בארץ
לשבת ניצר ולא להתהו — לבנות נהרסות ולגדר פרץ

קח את הברכה בעד המפעלים מהיודעים להוקיר ולהחזיק טובה לך בכחך זה והושעת הנכשלים; תפרח כתמר תנוב עד שיבה.

מר' ב. מורטעלדאוו.

ער איז אינער פון אונזערע בעסטע משכילים אין דיעזע ווייסטע סדינה.— ער איז געבאָרען אין דער שטאָדט מעדזשעריטש אין רוסיש־פוילען, אין 1872, צו זעהר אַבסטראַקט עלטערן. זייענדיג נאָך א יונגער חדר־אינגעל אין זיין געבורטס שטאָדט, האט זיך זיין תשוקה געשטאַרקט צו ווייסען און פערשטעהן די וועלט. צו 15 יאהר איז ער אַנגעקומען אין וואלאָזשין ישיבה אונטער דער השגחה פון הגאונים רצ"ה בעלזן ור' חיים סאָלאָוויציק. מיט 2 יאהר שפעטער איז ער אויפ קיין פרעזבורג און האט דאָרט נעלערנט אין דער ישיבה פון הגאון סופר. פון דאָרט איז ער אַוועק קיין ווין; און דאָרט האט ער געלערנט אין דעם בית מדרש פון דר. יעללינק און דר. א. ה. וויים, דער מחבר פון „דור דור ודורשיו", אינד ער האט דאָרט נעזוכט דעם אוניווערזיטעט אלס „אויסערארדענטליכער הערער" אין האט בעקאַנטשאַפט נעמאכט מיט דיא חכמים קינסטליגער און גינציג דער בעל „האשכול".— פון דאָרט איז ער אַוועק קיין פאַריז, און האט דאָרט ערלערנט דיא פראַנצויזישע שפראַכע. ער איז אַוועק צוריק נאך ענגלאַנד און האט זיך בעזעצט אין מאַנשעסטער, דאָס האט ער נעהיראַט און איז דאָרט פאַרבליבען נאַכצע 15 יאהר; וואו ער האט א גרויסען אַנטהייל גענומען אין פערשיידענע צדקה אַנשטאַלטען און איבערהויפט אין דער חברה „המכבים", יועלכער איז נעווען אינער פון דוא מיסדרים.— פון דאָס איז ער אַנגעקומען אין קייפטאון אלס אויבער־לעהרער אין תלמוד תורה הכללית. שפעטער האט ער נעבריינדעט א פענסיאָן־סקוהל אין נום' 10 וואַנדעל סטריט מיט גרויס ערפאָלג.

מר' ב. טורטעלדאוו איז אן אויסגעצייכענטער זשורנאַליסט אין העברייאיש אין זשארגאָן. ער האט פיעל נעשריבען אין פערשיידענע ציטונגען אלס פסעודאָנים „א ש פלוי'

וכהן הוא". זין העבריאישער לעקטשור „שמשון הגבור", וועלכער האט זיך אבגעדרוקט אין אונזער העבריאישן ציי־טונג „כנרת", איז א מיטערווערק. ער איז אויך א פאר־מרעפליכער העבריאישער משורר (ריכטער), און ער האט פיעלע זאבען אין מאנוסקריפט (בכתובים), וועלבע זינגן וועלט פערפֿענטלעכט צו ווערן.

א שלוכט־וואָרט וועגען זיך אלליין.

אמר ר' אישעיא: נאי דכהיב צדקת פזרונו בישראל, צדקה עשה הקב"ה בישראל שפזרן לבין האומות וכו' נמא דהוואי, בהא נחתינן ובהא סלקינן (זבחים פ"ו ע"ב).

דיא „וועלט־געשיכטע בעוויזט אונז וענוג פאקטען, וענוג שטאף, דאס דיא תלמודישע אגדה טראָט דעם חותם האמת, נאך פון דיא אלטע רומישע ציימ. „יעדער נאציאן, יעדע טליכה פאנגט אן און ענדיגט מיט די אלטע ענישט־שע פֿאנע „הבה נתחכמה". דיא יודענפראנע, דער ראככענדאכם, דיא אנטיפאטיע, דער אנטיכעמיטיזמום, האט זיך אינגעפאנגען נלייך מיט דעם יודענהום. דער אלטער זיידע אברדם האט געליטען פון אמרפל מיט זין בלינדע נעציענדינערישע פאלק דער נוט־דערקוילעטער יצחק האט געהאט טראָבעל פון אבימלך מיט זיינע מינכבאָרי, דער אלטער בעל נטופל יעקב — צרות פון זיין ברודער עשיו; פין נבן האומי, פין שכם, ביז אין עניפטנן, וואו עז האט זיך ענטוויקעלט דער אנטיסעמיטיזמום, דיא באָבע־קאמאָנדע, די קישענעווער הולי־אנעס. דער באַרבארזמים, דיא פערשקלאָפונג איז נעווארען וואס וויטער אלץ צטאַרקער. אונזער הויה ער צעהלט אונז „יישמו עלו שרי מסים" נור מיט דעם אבזיכט „למען ע ות בבלותם", מען האט אבער ניט נעקענט זיין דאנענען, פראָ־וביכטירען נענען דיא האַרטע אינערבאָ־עמליכע בעהאנדלונ־ווייל דעם ויידענם קאָנטראָקט איז נאך נעווען אין מאַכט דיא ארבע מאות שנה, א טערמין וואס מען האט ר' יש־אלי, אבגענעבען זיך אויסצולערנען מאבען ציונעל, קנעטען לייהם בויען פיתום און רעכסס האט נעמוזט ערפֿילט ווערען.

שפעטער, וועו מען האט ר' ישראלין מפֿיה נעווען מיט עטליכע גילדען; מיט רכוש נדול, מיט ביזת הים. אונד וויא נוט עהנליך ויערט אללעם רעכט פאר דעם האַרטען נילדען, עס איז אויך רעכט זינגען מה יפית מיט א ניגון פון קינות, אום צו קרינגען פין פריץ אן אבטעל ווייץ אויף פסח א ניתנה פאר א דאָזען פייערדינע שניטצין מיט א [illegible] האַנד דעם פיין, נאבירליך ברעבר ניט רבתחיה, אין מען איז שוין בה"ש נעווארען א נאציאן מיט א נאמען, מיט א רעליגיאן, האט זיך יעצט אנגעפֿהויבען א רעניליאָרהאכס, וויא עס ציטעהט נעשריבען, וואהרום רופט מען דעם בארג ציני. וויל פין דאמאלס אן האט דיא שנאה פון [illegible] נעפֿאנגען, זאלאנג מען איז נעווען אהנע רעלי[illegible] איז דער האכס נעווען קלענער, קוים אבער דאס [illegible] נעמהאן היום נהיית לעם! יעצט ביסטו נעווארען א פאר־איז דער קלאג פאַרטיג נעווארען, נעבליבען א מאַרטירער־פאלק עד היום הזה, א פאלק פון ליידען און שוויגען, א פאלק וועלבע איז ללעג ולקלס, נדחים — אונזערע פער־שמוסענע — דאס זיינען נעווים אללע אידען וואו זיי זיינען, דאס איז דיא נאנצע זונגליכקייט אומה; פעדשטויכען, פער־וואנעלט, אבנעריסען פון דער היילינער לויבער היים, אויבינ

ע ונד, ערטערווייז צושלאגען; צו׳הרג׳ט, ערטערווייז פֿער־
אָרעמט אין פֿערגרעבט אן א׳בראַלל פֿערַאבט; פֿערשפּאַט
אין פֿערהאַסט, וואס דען; ווען ניט נדחים, אָהן מוטה;
שטאָלץ, אָהן ווייללעכקײַט? — „פֿע־שטויסענע" וואס בלאָנ־
זשענען ארום וי״א אין א נעריכטער חמאַרע יעדער איינער
פֿאַר זיך; יעדער איינער אין אַן אנדער וועג — נדחים —
יא, לוידער! וואָלטען מיר נעקענטבלייבען בײַ אונזער ערשטען
בעגעבענעם זיסטעם, ניט שפּעלען זיך מיט פּופּען, מעשה יד
ארם, ניט האלטען; קוסטען; ניאנצען וויי קליינע קינדער זייערע
דאָללם זיערע ליאַלקעס. וואָלט מענליך אונזער שטאָלץ ניט
געבראַכען געווארען, אונזער מאַכט ניט פֿערשוואַכט. מען איז
אבער לוידער ״ווילד נעווארען; זיינען מיר נעקומטען צו דאס;
וואס מיר זיינען יעצט. בזוי ושפּוי, דווים כחופים ומטולטלים,
פֿערשטויסענע — נדחים — מען האט אונז פֿערשיקט אין
בכל, אין מרי, אין שפּאַניען, אין סיבי״יע, מען האט אונז שוין
לאַנג נעווארעמט ואתכם אזרע בכל הארץ, איך וועל אייך צוי־
וואַרפֿען און פֿערזייהען איבער דער גאַנצער וועלט, און ווייל
דאס וואס מען פֿערזייהט מיז וואַקסען, דאַן מענען אללע
שלעכטע כאַראַקטערישע פֿעלקער זיבען אונז אויסצוּרוּיסען, אונז
צו פֿערניכטען, אבראַמען אונזער פּלאַץ. עס ווען אבער זייא
ניעמאלס נעראַטען; אומזיסט איז זייער מיה; די אלטע הבטחה
פֿון כן ירבה וכן יפֿרוץ וועט בלייבען אויף אויבּ׳ג; ישראל
סבא חי וקיים!—

און ווען מען רייסט פֿין איין ווינקעל פֿון דער וועלט
צוהן, וואַקסען אויף אין אַן אנדער ווינקעל צוואַנציג, פֿליקט
מען פֿון איין צוויג, וואַקסט אויף אוף׳ן צוו יטען צוויג פֿרישע
יונגע צווייגען. ״וען שפּאַניע האט נעברענט, האט האָלאנד
און פּוילען געלאַשען, וועו דייטשלאנד האט געשלאָגען, האט
פֿראַנקרייך געלינדערט דעם שמערץ; האט אייראפּא גע־
וואַרגען, האט אזיען געהאָלפֿען זיך רעטטען. מיר קענען דאס
יעהן פֿון אונזער לעצטע פּעריאָדע; וען רוכלאנד האט געשאָפּט
מיט פֿייער; האט דע־ וואַסער פֿון אמעריקא געשטילט דיא
ברענונג. דיא פֿרייַז ענגלאנד האט פֿיר זייא נעצאָלט איהרע
קאָלאָניעס און זיי האבען דארט נעפֿינען א מקום מנוחה וואו
זייער מיעדען קאָפּ אָבצושפּאַרען.

עס איז נור איינער צעהנדליג יאהר זיט בייסה אַפּ־
ריקא האט זיך געזומען ענטוויקלען, איז אויך דער איר נעווּיר
בייא דעם ערשטען מנין. לאנגואם האט זיך דער עולם נע־
מען צוואַנציגזטן, אין ה״ט איז שוין סוסה אפּריקא
נעווארען וויא איינע פֿין די איבריגע וועלט טהיילען, און וויא
דא איז נאך יונג, אינייק; דאך זעהט מען שוין דיא ריזוינע
פֿארשריטע וועלכע קוסט דורך די אייראַיאישע פֿע־פֿאלנונגע
גאַנץ דייטליך מיט די אויגען, דען דיא פֿינסטערע לאַנע פֿין
אונזערע בריידער אין דיא פֿינסטערע גלות ליינער, איז נענוג
אוריאַבע צו בענעזן צעהנדליגע טויזענדע פֿין אונזערע בריי־
דער אין דיזן פֿרייַ קאָלאָניעס פֿון גוטען האָפֿענונג. עס
ציהם אוז לאָקט יעדען לויידענדען צו קומען אליין אונד צו
בענגען דיא פֿאַמיליען זיך צו סעטלען און בלייבען; ואהנ־
האַפֿטוג אונטער דער בריטישער פֿלאַג פֿין פֿרייהייט אונד
נערעכטיגקייט.

און אָט מיט דיזען שטראָם האט מיר מיין שיכזאל
מיטגעשלעפּט אין דאם לאנד פון נאלד, דיאַמאַנטען אונד
האָפֿענונג, לויידער אבער האב איך דאָ קיין נאלד און דיא־
מאַנטען נים געפֿונען! אימער אַרומנעוואַנדעלט איבער שפּיט־
צינג שטעבענדע דערנער און שאַרפּע שניידענדע פֿעלזען
אימער גלעיטען, גשטרעבט, נעהאָפֿט, געהאַרט און זיך אב־
נעגאַרט. פֿיר זיך אליין און פֿיר מין פֿאַמיליע, האב אך ליי־
דער לויידער זעהר וועניג גימהאָן. איך בין אבער שטאָלץ
אייך צו זאָגען, דאם פֿיר אונזער כלל איזען, דאָ אין כונה
אפּריקא, האב איך יא עטוואם נעמדאָן. איך בעט אייך ז׳אַרער
איהר זאָלט מיט אויפֿמערקואמקייט דורכלעזען דאם וואס אי־
ווען איך דאָ ערצעהלען פֿון זיך אליין, אום איהר זאלט

וויכטע איהר; וועלכעס לעזער, דאס איך בין דער ערשטער אידי אין אייר־ניים הים אין כוימה אפריקא וועלכער האט ארויבערגעבראכט אהער אירע דעם ים הגדול דעם ערשטן בלייענדם אידישן זאק בית צו דרוקן אידעש, און איך בין דער ערשטער רעדנער פון א אידישע דעמאקראטיא און פון דער אידישער פרעסע אין כוימה אפריקא.— וויפל איהר? דאס שוין כיט 26 יאהר צוריק קומענדג אין יאהאננעסבורג; האב איך דאָס אננעפאננען הערויסצוגעבן דיא ערשטע אידישע וועכענטליכע צייטונג אונטער דעם נאמען **דער אפריקאנער איזראעליט** וועלכער האט עקזיסטירט קוים 6 מאנאטע, ווייל יאהאננעסבורג איז צו יענער צייט צו אזא זאך נים מסוגל נעווען.

איך האב יאהאננעסבורג פארלאזען ענדע 1890 און איך בין הייבערגעקומען כיט מינעם א שוואנער מר' נייטהאן מיללין צוריק נאך קייפטאון. האבענדיג א הינדערט פונט אב נעשפארט פון מינע יאהאננעסבורגער בינעס, האב איך מיר אנשלאסען זיך צו נעהמען צו בינעס; אין אזוי ווי דער מאנער טייד איז דאן נ׳וועזן אין פוללען שוואנג און גרינע אידעלאך האבען מאקי דאן נעמאכט נעלד פון מאכערי, האב איך נעמאכט שותפות מיט מין שוויאגער נייטהאן מיללין ווי ער איז שוין נים מעהר נעווען קיין קייפ קאלאני און האט שוין נעשוואכט זיך צוזאמענצוי יידען מיט א בויער.— מיר האבען אלזא נעקויפט א טערנאיט ד"ה א קאי מיט א פאי פערד, אונטפאקט מיט פערשיידענע כחורה אין זיך איינגעלאזען מאנען צוישען דיא בויערן אין דער קייפ קאלאני; אין אזוי האבען מיר זיך ביידע ארומגעשלעפט צוישען בעיג אין מהאלען וואו א מאג אין וואו א נאכט איבער צוויי יאהר צייט. שפעטער איז אריבערגעקומען פון רוסלאנד מיין יונגסטער ברודער שלום. איך האב זיך כיט מיין שוואגער אבנעטהיילט, נים האבענדיג וואס זיך צו מהיילען, און האב ארויפגענומען אוף'ן קאי מיין ברודער. זיך צוריק אוועקגעלאזען מאכען אין קאנטרי, מאנאמאנ׳נעיזען נע ונד אין מדבריות, נים דערעסען און נים דערט־וגקען, כיו מיר האבען זיך דערשיעפט אויף א פלאץ האבענטאטם קלוק, א נאוורעמענט אייששפאן אין דער קארוא צווישען שירעם און קאלפינוא.— דאָט האב איך נעעפענט א דושענראל סטאָר אין דארט האב איך אבנענומען מיין פאמיליע פון רוסלאנד, און צוליעב פאמיליען אננעלעגענהייטען, האב איך שפעטער געזוכט דעם פלאץ אויפגעבען און האב כיר מיט מיין פאמיליע בעזעצט אין קיפטאון בין היינטיגען טאג.

באלד נאך איך האב מיר בעזעצט אין קיפטאון האב איך אננעפאנגען הערויסצוגעבען א צווייטע זשורנאליש וועכענטליכע צייטונג אינטער דעם נאמען **האור** און האט עקזיסטירט פינף יאהר כבדר. שפעטער איז אהער אריבער נעקומען פון לאנדאן א נעווייסער אידישער ליטעראט, מר' מ. אייזיק סטאון. מיר זיינען נעווארען פאר־טנערס אין מיר האבען אננעפאנגען הערויסצוגעבען א גרויסע וועכענטליכע צייטונג **דער אידישער העראלד**, וועלכער האט קוים 2 יאהר אנגעהאלטען. מר' כטאון איז אוענק צוריק קיין לאנדאן און איך בין נעבליבען וויעדער אליין. נאָט אבער פערלאזט נים, אין ער האט מיר באלד צוגעשיקט דרייא נייע פארטנערס, נעמלידי: אייגעל, קאפלאנסקי און נאלדבלאטט. ווייא האבען מיר נעראטהען, פון סנולה יוענע, משנה שם צו זיין די צייטונג און אנשבאט „העראלד"; זאל עס הייבען **דער טעלעגראף** און דיא דרייא שותפים, וועלכע האבען מיר פערשפראבען הרים וגבהות, זיינען אויך נים נעווען ערפאלגריך, אונד זייא זיינען פון מיר באלד אבנעשטאנען, ווייל עס האט זיך נים בעצאהלט, און דיא שותפים צווישען זיך האבען נים הארמאנירט. אלזא בין איך וויעדער אליין נעבליבען. איך האב אבער מיין מוטה אונד אונבערנעהמונגם קראפט נים פערלארען, און

איך האב אנגעפאנגען הערויסצוגעבען א נייע וועכענטליכע צייטונג, וועלכער אונטער א נייעם נאמען **דיא אידישע פאלקס-צייטונג**. מיין אלטער יונגערבייזער הר' ר' שרירא ז"ל, איז געווארען מיט מיר א פארטנער; המיט דער מיטווירקונג פון א גרופע ווארשויער שוין־נאליסטן מר' מ. מאטרופאן, אין קורס נאך 6 מיאנאטען צייט זיינען מיר געווארען וועלכער אמאהל אום פארמעגנישפ; איבער פינאנציעלע אנגעלעגנהייטען.

איך בין וועלכער אליין געבליבען שטעהען; אבער איך האב מיין אונטערנעהמונג נוט אויפגענעבען. זעהענדיג דאס אין קורצה אפריקא קען קיין אידישע וועכענטליכע צייטונג לאנג נוט עקזיסטירען; איז בייא מיר געבליבען פיובירען הערויסצוגעבען א ליטעראריש־ווישענשאפטליכען מאנאטשריפט וועלכער דעם נאמען **דער אפריקאנער**, וועלבען איך האב הערויסגענעבען פאר די לעצטע אכט יאהר צייט.

פאלגלידך, ווען יעמאנד וועט אמאהל שרייבען דיא אידישע געשיכטע פון סוריה אפריקא, וויל איך האפען, דאס יענער היסטאריקער וועט גיזווונגען נים צערצילען מיין נאמען צו ערגענדען אן צו גרבען מיר אן אויבענאן צווישען דיא ערשטע אידישע פיאנירס אין דיעזע מדינה, אלס דער ערשטער אידישער רעדאקטאר, אלס דער גרינדער פון דער אידישער צייטונג, ראשון בזמן וראשון בטעלה; והיה זה שכרי.

נאך אל'ם דעם, אפעליער איך צו אייך, נעאבטע פרייגד אין סוריה אפריקא, קויפט מיין בוך „סוף זכרונות" רעקאמענדירט איהם צו אייער פרייגד אין הלב מיר מיט ראטה אינד טהאט; אום איך זאל דיא מנליכקייט האבען פארטזוועטצען מיינע נעבטע אינטערעסאנטען אין הייזים נעבען מעהרערע ווערקע וועגען סוריה אפריקא.

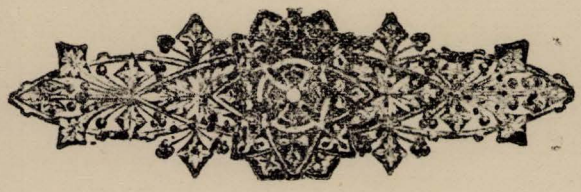

כלי-קדש אלבום.

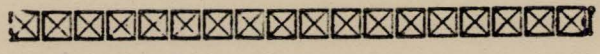

א ליסט ע

פון רבנים, דיינים, רעווערענדס, חזנים, שוחטים אונד מוהלים אין סויטה אפריקא.

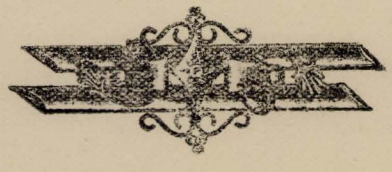

דער אפריקאנער כלי קדש אלבום.

ר' שמואל פינקום

איז געבאָרען נעווארען אין שאוועל; קאָווענער גובערני. ער האט נע-
לערנט תלמוד בייא הרב ר' שלמה אייזיקס ז"ל; און נעלערנט חזנות
בייא דעם בעווימטען חזן ירוחם הקטן אין בעיד טשעוו. ער איז
נעווען 18 יאָהר חזן און שוחט אין רוסלאנד; אין טאָמבאָוו איז נעווען
זיין ערשטע שטעלע, וועהרענד ער איז נאָר אַלט נעווען 22 יאָהר.—
ער איז שפעטער אריבער נעקומען אין סוישה אַפֿריקא, איז אנגעקומען
אַלס רעווערענד אין דורבאַן; נאַטאַל, און עס איז שוין 24 יאהר זייט
ער זיצט דאָרט כיט כבוד און אכטונג.

ר' משה ווינער

איז געבאָרען נעווארען אין שנת הרכ"ה אין נעדרעווויץ; ווילנער גיבערני:
ער האט נעלערנט תלמוד בייא זיין פעטער הרב ר' שמואל צבי. אין
זיינע כחרות'שע יאהרען האט ער נעלערנט אין ווילנא; און שפעטער
האט ער מיהרערע יאהרען נעלערנט אין קאָוונא; ביז ער איז נעקומען
צו זיין שווער אין ווילקאמיר, וועלכער האט נעהאט אן אייגענעם קלויז
און האט זיך נערופען אויף זיין נאָכען ,ר' נחום זרה"ם קלויז". זיטצענדיג
אין ווילקאמיר איז ער נעווען א רבי להברה משנה אין יענעם קלויז אויך
א מעכבער פון אדעססער ועד לחובבי ציון.— אין תרנ"ה איז ער נע-
קומען קיין יאהאנעסבורג און דאָרט האט ער נעדרוקט א קול קורא צו
נרינדען א חברה חובבי ציון; מיט גרויס מיה האט ער בעקומען א רשיון
פון פרעזידענט מר' אלכסנדר צו בעניטצען דעם סקוהל הום ע"י בייהב"נ
פרעזידענט ספרים, פאר א מיטינג אין א ציטמם שץ הברה זוי ג'יהנ-טע
נעווארען.— אין תרס"א איז ער אָנגעקומען אין בולאוויא. הדק"ק,
אלס שוחט ביז הייטיגען טאג.

ר' נחום מענדיל ראבינאוויץ

איז געבאָרען נעווארען ב' אדר תרמ"ז אין רוסלאנד; אין דער שטעדטעל
אורלי גראָדנער גובערני צו רויצע און הויכגעבילדעטע עלטערען, זיין זיידע
איז נעווען בעריהמט מיט דעם נאָמען ,ר' ליבעלע מתמיד", זיין מוטערס
זיידע איז נעווען הרב הגאון ר' חיים ראָבינאָביץ זצ"ל פון וויסאָקי—
ליטאָווסק, זיין פאטער הר"ר אברהם יעקב שליט"א איז דער וויכטיגם
טער בעה"ב אין שטאָדט, זיינע עלטערען האבען איהם מגדל נעווען
על דרך התורה. ער האט נעלערנט אין לאָמזער ישיבה 2 יאהר אונד
זיינדיג א משכיל פון זיין יוגענד, האט ער פיעל נעליטען פון די מנהל
הישיבה, וועלכע האבען פערבאָטען צו לעזען העבריישע השכלה ספרים.
ער האט שפעטער נעלערנט אין בריסקער ישיבה אונטער דיא השגחה
פון הגאון ר' חיים הלוי סאלאוויציג און דארט האט ער אנגעפאנגען
שרייבען זיין ספר „שירי נחום" אויף תורה. ער איז שפעטער אויך
קיין ירושלים, וואו ער האט נעלערנט אין דער בעריהמטער ישיבה
„תורת חיים" פון הגאון ר' יצחק ווינאגראד זצ"ל. דארט האט ער תתונה

עהאט מיט דיא טאכטער פֿון הר"ר מיכל אברהם העריסאן שליט"א, וועלכער איז בעוואוסט אלס „ר' מיכל מנקר", איינער פֿון דיא נכבדי ירושלים אין איז אייך גוט בעקאנט אין סיטה אפֿריקא.— אין כ"ג תמוז תרע"א איז ער געקומען קיין ס. אפֿריקא אין איז שפעטער אויפֿגעזיצן געוואָרען אלס חזן, שוחט, מוהל אין לעהרער אין רוסטענבערג, טראַנסוואַאל, ער איז א פֿיינער דאוונער און א מוהל מומחא.

ר' יצחק הלוי ליוואי.

געבאָרען ז' ניסן תרכ"ג אין שילעטי, מאָהילאָבער גיב' ער האט געלערענט אין שקלאָווער ישיבה פֿון הגאון ר' כינחם מענדעל ניטעלז זצ"ל. שפעטער איז ער יושב קיון ירושלים אין דארט האט ער געלערענט אין דער ישיבה פֿון הגאון ר' נחמיה מחאסלאָוויטץ ז"ל, ער האט דארט התונה געהאט; און האט זיך אייסגעלענט שחיטה.— פֿאר 13 יאהר צוריק איז ער אָנגעקומען אין ס. אפֿריקא אלס שד"ר מבית נחזה היתומים אין שפעטער איז ער אויפֿגענומען געוואָרען אלס שוחט ובעל תפלה אין פרוסקא, קיים קאָלאָני. ער האט התכפים אויף שחיטה פֿון הרב רמ"ח מירוויש פֿין קייפטאון און פֿון הרב ר"מ פֿריעדמאן פֿון יאהאַנעסבורג.

ר' א. ווינבערג.

געבאָרען אין 1870 אין א קליינע שטעדטעל ראפּשיטץ אין גאליציען, ער האט געלערענט אין קראָקאָוויא. ער האט בעקומען קבלה אויף שחיטה פֿון בעריהמטע רבנים וויא אויך פֿון דיא לאָנדאָנדר דיינים און שוחטים, ער האט התונה געהאט מיט זיינע א קאָוינא פֿון טארנאָוויאָבריטץ, גאליציען אין יאהר 1888, וואו זיין פֿרוי"ס זיידע איז געווען א דיין פֿאר פֿיפֿציג יאהר, מיט צוויי יאהר שפעטער איז ער געקומען קיין ענגלאנד אוו אין 1896 האט ער אבגעריזט קיין ס. אפֿריקא. אין דיא פֿאלגענדע קאנגרעגיישאנס האט רעוו. א. ווינבערג געפערוט אין זיין קאריערע: אין בלעקפּאול (ענגלאנד) היברו קאנגרעגיישאן, אין בעלפֿאסט (אויער-לאנד) חיברי קאנגרעגיישאן, אין די פּאָרט (ס. אפֿריקא), אין וויטווא-טערסראנד, פֿארק סטיישען (טראַנסוואָאל) אין שפעטער איז אָנגעקומען אלס חזן אין קייפטאון גאָרדענס קאנגרעגיישאן, אין נאך שפעטער איז ער אָנגעקומען אין בולאָוויא, וואו ער זיצט דאָרט ביז היינטיגען טאג אלס חזן ומוהל, ער איז א שהנער דאוונער; א קונסטליכער מוהל און א גרויסער עסקן בצרכי צבור.

ר' ש. נאלאאן.

איז געבאָרען אין יאהר 1890 אין א קליין שטעדטעל וויאשקי, קאָוינער גובערני, ער האט גלעדרענט אין כלאבאטקי, איז אָנגעקומען אין ס אפֿריקא אין יאהר 1913 און זיינדערם איז ער שוחט אין טולבאך ענר טולבאך-ראָויד; קיים קאָלאָני, ער איז אינפֿארהיראט.

ר' משה שטמער.

געבאָרען אין בירז, קאָוונער גובערניע, איז יאהר 1891, זיין פֿאטער ר' נרדכי איז געווען בי"ד שוחט, ער האט געלערענט אין פּאָניוויז און אין טעלז, חיל המיער סוכות תרע"ג איז ער געקומען קיין ס.אפֿריקא, און איז היינט שו"ב, ש"ץ ומוהל אין ויללינגטאָן, קיים קאָלאָני.— ער איז נאָך אונפֿארהיראט.

ר' יוסף כהן.

געבאָרען אין אלול תרל"ט אין קאַרעליטץ, מינסקער גיבערני, געהערט דעם שיעור פֿון הרב הגאון ר' חיים יהידה ליב זצ"ל, דער ראש מתיבתא דמיר; ער איז געקומען אין ס. אפֿריקא אין תר"ע איינר איז אויפֿגענומען געוואָרען אלס שו"ב אין די-אַר, קיים קאָלאָני.

ר' שרגא מאיר פֿיטעלבערג.

געבאָרען אין יאָר 1866 דעם 14טען דעצעמבער, אין ליבי, קורלאנד באלד נאכדעם זיינען זיינע עלטערן איבערגעצויגען נאך פּילט. קירלאנד; אין פֿון דארט איז ער געפֿאהרען לעלענען אין שקיד; קאָוונער גובערני, אין דעם שיעור פֿון הרב ר' בישה גרינבערג, נו דארט אויפֿן קין ווילנא, וואו ער האט געלערענט דרייא יאָהר אין רעמיילעס ישיבה; אונטער דיא הנהגה פֿון הרה"ג ר' בן ציון וועלטמאן. נאָכדעם האט ער געלערענט 2 יאָהר אין קאָלוועריע, כובאלקער גיב'. ער האט זיך אינטערעסען אויפֿגעלערענט שחיטה אין האט התונה געהאט אין פּילטען וואו ער איז געווען שוחט און לערהרר. אין ס. אפֿריקא איז ער צוגעקומען אין יאהר 1903, 2 יאָהר איז ער געווען אין קימבערליא אלס שוחט, 4 יאהר אין שפרינגפֿאנטיין און יעצט איז ער אין בורגערסדארפּ קיים קאָלאָני אלס ש"ץ ושו"ב.

ר' משה אלטשולער.

געבאָרן י"א אייר שנת תרנ"ד אין גלוסק, מינסקער גיבערני, ער האט געלערנט אין מיר'ער ישיבה תחת הרה"ג ר' אליהו ברוך צמרת ש"יט"א. ער איז אָנגעקומען אין ס. אַפריקא אין יאָהר 1914, אונד איז אויפגענומען געוואָרן אלס חזן, שו"ב ומוהל אין פאָן רהיינסדאָרף.

ר' ישראל צבי בארקאף

געבאָרן אין תרכ"ג אין קריזבורג, ווימָבסקער גיבערני, ער האט התונה געהאט מיט דיא טאָכטער פון הרב ר' אליהו זאָקש, שפעטער איז ער ארומגעריזט אלס שד"ר פֿיר ישיבת טעזש אינטער הרה"ג ר' אליעזר גאָרדאָן זצ"ל, ער האט דרכגעריזט סיבירין אין איז אָנגענומען געוואָרן אין אירקוטסק אלס ש"ץ ושו"ב. נאך שפעטער איז ער געקומען אין ס. אפריקא און בעזיצט יעצט א שטעלע אלס חזן, שו"ב און מוה אין מידדעלבורג; קיים קאָלאָני.

ר' טודרוס בענדעט אבעלסאן.

געבאָרן ר"ח תמוז תרכ"ג אין ניישטאָדט-סוגינד, קאָוונער גובערני, ער האט געלערנט אין טאָוורינ ביי ר' מאיר קעלמער ז"ל אין זיין שיעור זיין שוואָגער ר' משה אבא ז"ל איז געווען א מלמד א מופלג בתורה און פלעגט זאָגען דעם בלאָט גמרא פֿיר דיא ניישטאָדטער לומדים אין בית מדוש. ער האט בעקומען קבלה איף שחיטה פון הרה"ג ר' יעקב חריף ז"ל אין פון הרה"ג ר' מרדכי פֿינשטיין ז"ל פון נאָוואָאלעקסאנדראָווסק, אין פון ניישטאָדטער רב הרה"ג ר' לייזער זעליג שאפירא ז"ל, ער איז שוין 18 יאהר אין ס. אפריקא, און פאר דיא לעצטע 13 יאהר איז ער אלס שוחט אין בלוכפאנטין.

ר' ב. קליין.

געבאָרן אין ראכסיין, קאָוונער גיבערני, אין 1872, געלערנט אין דער טעלזשער ישיבה אונטער דער השגחה פון הרה"ג ר' אליעזר גאָרדאָן ז"ל, ער האט אויך געלערנט אין דער קעלמער תלמוד תורה הגדולה אונטער הרה"ג ר' שמחה זיסעל ז"ל, ער איז געקומען אין ס. אַפריקא אין יאהר 1895, איז געווען יאָהרען לאָנג חזן, שוחט, מוהל, לעהרער אין דאָבערטסאָן, קיף קאָלאָני, אין שפעטער איז ער אָנגעקומען אלס רעזשרענד אין ווילליסטאָן, קיף קאָלאָני, ער איז א פיינער חזן, א בשו"ע שוחט, א קינסטליכער מוהל אין א פראָקטישער לעהרער, אונפֿערהייראָט.

ר' חיים זלמן הלוי שאפירא.

געבאָרן אין נאָוואָ-אלעקסאַנדראָווסקי, קאָוונער גובערני, אין 1876, ער האט געלערנט אין דווינסקער ישיבה אין האט דאָרט אָנגעפֿאַנגען צו לערנען מוזיק ביא דעם חזן ראַבינאָוויץ, שפעטער ערנאָנט אלס כאָר-דיריגענט אין אַלט ניי שוהל ווילנא, אונטער דער צייט איך געלערנט אין ר' מיילעם קלויז. אריינגעשריבען אין טעמפעל אין קאָנסטרוואָטאָריום קעניגסבערג. געהויראָט אין קראָקענאָוע אין תרנ"ט. געקאָגען קבלה אויף שחיטה פֿן דריי רבנים אין מעהרערע שוהלים. געקומען אין קיפטאָן אין תרס"א, געוואָגן ש"ץ ושו"ב אין דערבאן ראַיד, שטעטער אין גרעמס-טאָן, אלבאַני און דיסטריקטס, אין יעצט איז ער חזן, שוחט, מוהל אונד טיטשער אין בענאָני, טראַנספֿאַאל.

ר' פנחס נח זילבערמאן.

געבאָרן אין ירושלים שנת תרמ"ר, צו 15 יאהר האט ער געענדיגט אללע תלמוד תורה חדרים אין ירושלים. שפעטער געלערנט בישיבת עץ-חיים, אין תרס"ד געהויראָט צו א טאָכטער פֿן ר' ליב יאָקאָבזאָהן, א חשוב'ער בעל הבית אין ירושלים. ער האָט זיך דאָרט אויסגעלעהרענט שחיטה אין מוהל'שאַפט מיט קבלות פֿן גדולי ירושלים.— אין תרע"ד איז ער אָנגעקומען אין סויטה אַפֿריקא אין איז באַלד אויטן קיין יאָהאַנעסבורג, דורך דיא השתדלות פון הרב דר. לאָנדא איז ער אָנגעקומען אין מאַפעקינג אלס חזן, שוחט, מוהל און לעהרער.

ר' חיים בנימין ליפקין.

געבאָרן אין יאָהר תרכ"ג אין רוסלאַנד, נעווייל, ביטעבסקער גוב.— געלערנט בייא זיין עלטער-פאָטער ר' יצחק ליפקין זצ"ל און בייא זיין פאָטער ר' ישראל מתתיהו ליפקין ז"ל, געהויראָט אין נעווייל, געקומטען

אין ענגלאַנד אין יאהר 1890, געווען חזן, שו"ב ומוהל אין גרימזבי, סויטה שילדז, כאַנשעסטער, לאַנדאן, געקומען אין ס. אַפֿריקא אין 1911 און איז אַנגעקומען באָקסבורג, טראַנסוואַאל אלס חזן, שו"ב און מוהל.

ר' יעקב שבטר.

חזן, שו"ב, מוהל און מורה עבֿרית, געבאָרן י"ט אב תרמ"ו, זיך ער־צויגען אין ירושלים, זיין פֿאטער הרב ר' שלום שו"ב ז"ל וועלכער איז געווען פֿופֿציג יאהר שוחט אין ירושלים, האט אים ערצויגען על ברכי התורה וההשכלה, ער האט געלערנט אין דער ישיבה פֿון מהרי"ל דיסקין זצ"ל, צו אַבצוהן יאהר איז ער נסמך געווארן לשו"ב פֿון די ירושלים'ער שוחטים און רבנים; צו 19 יאהר האט ער התונה געהאט און האט זיך ערנעהרט פֿון שחיטה און מלמדות.— אין 1901 האט ער אַבגעריזט נאך סויטה אפֿריקא און איז אנגעקומען אלס שוחט אינד לעהרער אין ספרינגס, טראַנס, ביז הייט צו טאגען.

ר' מ. מ. ליווי.

געבאָרן אין 1889 אין ירושלים, געלערנט אין ר' שמואל מאַראַנט'ס ישיבה און אין לעמעל שול; זיין משגיח אין תלמוד און העבֿרייאיש איז געווען דר. ל. גרינהוט. שפעטער האט ער געלערנט אין דיסקין'ס ישיבה „אוהל משה". שפעטער איז ער אוועק קין אויסטראַליען; וואו ער האט זיך אויסגעלערנט דיא ענגלישע שפראַך. זיין ערשטע שטעלע אלס שוחט מוהל און לעהרער איז געווען אין באַלאַראַט, וויקטאָריא, אויסטראַליען אין 1912 איז ער אַנגעקומען אין ס. אַפֿריקא, וואו ער האט געהאַלטען מעהרערע לעקטשורס אין פֿערשיידענע קאַנגרעגיישאַנס אין האה זיך ער־וואַרבען א נאַמען. ער איז שפעטער אַנגעקומען אלס רעווערענד אין אויסט־האָפֿארן, און שפעטער האט ער בעקומען דיא שטעלע אלס רעווערענד פֿון דיא כאליסבערי היברו קאַנגרעגיישאן, רהאָדיזיע, ביז יעצט.

ר' ה. רובין.

געבאָרן אין תרל"ו אין דובראַבנא, מאַהילאָבער גובערני. געלערנט אין ווילנא און קאָווגא. געהיראַט אין תרנ"ח. געווען אייניג יאהר קאַנטאר אין רוסס און שמאַלניקען, אַסט פרוייסען. געקומען אין ס. אַפֿרקא אין ת"ס"ר. ער איז געווען חזן שוחט אין היידעלבערג, טראַנסוואַאל, א"ן אין בראַנדפֿאָרט, פֿרי סטייט; אין כאַלסבורי, רהאָדיזיע, און היינט איז ער חזן, שו"ב, מוהל און לעהרער אין דורבאַן, נאַטאַל.

ר' א. שידלער.

געבאָרן אין רוסלאנד. געלערנט אין סלאבאָדקער און וואַלאָזענער ישיבות, האט געקראָגען סמיכות אויף רבנות פֿון גדוליה. האט אַנגע־שריבען כתבים אויף תורה, בעוואוסט אלס למדן. געקומען אין אַפֿריקא אין איז אַנגעקומען אלס שוחט און בעל תפֿלה אין דאָרטעסטר, ק. ק.

ר' ל. רובין.

פראַקטישער מוהל, בעל תפֿלה אין מיכר־כפֿרים.— געבאָרן אין שימבורג, קורלאַנד, געלערנט אין ר' מאַילעס קלויז אין ווילנא אין אי. מעהרערע ישיבות. ער איז אריבערגעקומען נאך סויטה־אַפֿריקא אי. 1896 אין האט זיך בעזעטצט אין יאהאַנעסבורג, צולעצ ד א בוערען קריעג איז ער נעקומען אין קייפטאון און האט נעעפֿענט א ביכהאַנדלונג. ער האט זיך דאָ בעטהיליגט אין צרכי צבור און איז געווארען פֿאָולאַר' שפעטער איז ער אויטק צוריק נאך יאהאַנעסבורג, וואו ער האט זיך עסטייבליסט אלס בוכהאַנדלער אין מוהל מומחא ביז היינטיגען טאָג.

ר' נ. כהן,

ש"ץ ושו"ב אין קאַלעדאָן, קייפ קאָלאָני.— געבאָרן אין תרמ"ו אין פֿאָניוויע. געלערנט אין דיא דאָרטיגע ישיבות בביהמ"ד הגדול בישיבת ר' כאיר נתן און שפעטער בישיבת ר' שלמה עזרא מער, שפעטער האט האט ער געלערנט אין ווילנא, וואו ער האט זיך אויסגעלערנט שחיטה און איז אַנגעקומען אין וויסטינגע, סובאלקער גוב', אין דאָרט האט ער געגרינדעט א „חדר מתוקן" וואו 40 קינדער האבען געלערנט.— אין תרע"ד איז ער געקומען אין ס. אַפֿריקא, איז אַנגענומען געוואָרען אלס שו"ב אין מאַנטאַגיו; און שפעטע אלס ש"ץ ושו"ב אין קאַלעדאָן.

ר' אליעזר הלל מטות.

געבאָרען אין שאַדעווע אין תרל"ה. געלערנט אין ר' מאיליעם ישיבה אין ווילנא, א תלמיד מובהק פֿון ר' בן ציון חריף אין פֿון הרה"ג רבי איסר מיכל שאַטער זצ"ל. געקומען אין כייבה אַפֿריקא אין 1910 אונד איז אויפֿגענומען געוואָרען אלס ש"ץ ושו"ב אין קראָנשטאַדט ק. ק.

ר' אפֿרים הלוי שזיין.

ש"ץ, שו"ב ומיהל אין בויאָרט וועסט; קיים קאָלאָני.— געבאָרען אין ווארהם, קאלישער גובערני, אין תרל"ט, ערצויגען און געלערנט אין לאָדוש; געווען אן אייגנעהער בייץ נאון ר' אליה חיים מייזעל זי"ל.— שפעטער געלערנט אין בריסקער ישיבה אונטער הגאון ר' חיים סאלאוויציג, אויך אין טעלזער ישיבה. ער איז א מופֿלג להוראה און האט אנגעשריבען חדושים בהלכה ואגדה ועניני השבלה. ער איז שו"ב ומוהל מובחר און איז פֿערהייראט.

ר' א. מארפֿעלאווסקי.

ש"ץ, שו"ב ומוהל. געבאָרען אן 1889 אין דער שטאָדט מיר; מינסקער גובערני. געלערנט אין מיר'ער ישיבה פֿונקציאָנירט שפעטער זיך גלערנט שחיטה אין דער וועלבער שטאָדט. אין 1910 האט ער אָבגעריזט נאך לאָדאן אן האט דאָרט פֿערבראכט פֿונקטאָטען אונד דאן גליידְ נאך סויטה אפֿריקא.— זיין ערשטע שטעלע אלס שוחט איז געווען מאַפֿעקינג; קיים קאלאני; און יעצט איז ער דער רעוועדנד פֿון אנערסאָנטין, אַראַנדוש פֿרי סטויט.

ר' שמואל יהודה יאזעפאוויטץ.

שו"ב, ש"ץ, מוהל אין לעהרער אין זאַסטראָן, אַראַנדוש פֿרי סטויט.— געבאָרען אין תרמ"ט אין ראָקישקי; קאָבנער גובערני; געלערנט אין דווינסק אין ווישעגבערג'ס ישיבה און אין בית המדרש הגדול, שחיטה געלערנט אין קרעסלאָוויץ, ביטאַסקער גוב. ער האט קבלה פֿון קרעזלאָווער אין ראָקישקער רבנים אויך פֿון הרה"ג יצחק יעקב ראבינאָוויטץ תאומים ז"ל פֿון פּאָניוויעז. געקומען אין ס. אפֿריקא אין תרע"ג, געווען א יאתר אין איסט-לאָנדאן אלס טשעשער; און יעצט אין זאַסטראָן.

ר' שלמה אלהנן בערעלאוויץ.

געבאָרען אין הרכ"ח אין היוּאדאָן; קאָבנער גובערני; געלערנט אין פֿיקעלען בייא זיין אָנקעל ר' מענדל דוכן ז"ל אין מען האט איהם גערופֿען „דער חוואַראַנער מתמיר". שפעטער האט ער געלערנט אין פּאָניוויעז בייא ר' אליהו דוד תאומים ז"ל אין נאך שפעטער האט ער זיך אויס. געלערנט שחיטה בייא די פּאָנעוויעזער שוחטים מיט קבלה פֿון גרויסע רבנים.— אין 1903 איז ער אָנגעקומען אין סויטה אפֿריקא אין האט באלד בעקומען א שטעלע אלס ש"ץ. שו"ב ומוהל אין ווילאָוויטאָר; קיים קאָלאָני; וואו ער איז ביז היינטיגען טאָג.

ר' אלקסנדר משה יאמאבס.

ש"ץ, שו"ב, מוהל און לעהרער אין פֿעראיי יגינז; מראָנסכאָל. געבאָרען אין ת"ל"ג אין טעלז. זיין פֿאטער, ר' אהרן ליב מעלבייטלער איז געווען א למדן און א שהנער בעל תפֿלה. ער האט געלערנט אין זאָגערער ישיבה בייא זיין קאָזין ר' הערשל סאָלאָנטער און שפעטער אין ניישטארט-סינגער בייא זיין אָנקעל הרב ר' גרשון שפירא זי"ל. ער האט זיך אויסגעלערנט שחיטה אין טעלז אן האט געקראָגען קבלה פֿון הגאון ר' אליעזר גאָרדאן ז"ל. אין תרנ"ח איז ער אָנגעקומען אין מעזעל אלס ש"ץ ושו"ב און איז דארט געווען 5 יאהר. אין תרס"ח איז ער געקומען אין אפֿריקא, זיין ערשטע שטעלע אלס ש"ץ איז געווען אין יאהאַנעסבורגער ביחס"ר הת'מודי, שפעטער איז ער אָנגעקומען אין אויסהאָאָרן; דאן אין לייגסבורג; און יעצט איז ער רעוועדנד אין פֿעראייניגט, נראָנסמאָאל אן, זעט דאָט כב וד.

ר' אליעזר חיים ליפשיטץ.

ש"ץ; שו"ב ומוהל. געבאָרען אין ירושלים אין תרנ"ג, געלערנט אין דיא ישיבה הגדולה עץ חיים אונטער ר' שמואל סאָלאָמט ז"ל זון ר' אליה דוד ראבינאביטץ תאומים ז"ל, ר' יצחק בלאָזער ז"ל ור' חיים ברלין ז"ל. ער האט זיך אויסגעלערנט מלאכת השחיטה און האט בעקומען תעודות פֿון דיא ירושלים'ער שוחטים, פֿון ר' משה פֿראנקו שליט"א און א בריף פֿון ענגלישען קאָנסולאט וועלכער בעשטעטיגט דיא תעודות. אין תרע"ב איז ער אָנגעקומען אין ס. אפֿריקא. זיין ערשטע שטעלע איז געווען טולבאך; קיים קאָלאָני. ער האט תעודות פֿון הרב ר' משה

חיים מירוויש אין פֿין רעוו, בערער.— היינט איז ער ש"ב אין ברעדאַרכדאָרפּ, קייפּ קאלאני.

ר' זאב וואלף שמילג.

געבאָרן אין 1891 אין וואַדאקלע, ווילקאָמירער אויעזד. געלערנט אין פּאָניוויעז אין שאַראָיע. האט זיך אייגענלערנט מלאכת השחיטה מיט קבלה פֿון שוחטים אין רבנים. אין 1912 איז ער אָנגעקומען אין סויטה אַפֿריקא, וואו ער איז ביז היינט שוחט; בעל תּפֿלה און לעהרער אין סוטהערלאנד; קייפּ קאלאני.

ר' מ. הערצאוויטץ.

ש"ב; ש"ץ, מוהל אין לעהרער.— געבאָרן אין א קליינע שטעדטעל אין קאוונער גובערני, אין תר"ן. געלערנט אין ר' הערצוליס פאניוויער ישיבה. שפעטער האט ער געלערנט אין טעלז אינטער דער השגחה פֿון הרה"ג ר' אליעזר גאָרדאָן ז"ל, פֿון דאָרט איז ער אויעק קיין סלאבאָטקע אין האט דאָרט געלערנט אין דער ישיבה „כנסת בית ישראל". ער האט זיך דאָרט אויסגעלערנט שחיטה און איז אויעק קיין פאָסטויעל. דאָרט האט ער זיך געלערנט חונות ביי דעם בעריהמטען חזן ר' מרדכי לייבאָביטש.— אין תרע"א איז ער געקומען קיין ס. אפֿריקא; אין האט באלד בעקומע א שטעלע אין וואוסטער ביז היינטיגען טאג.

ר' יצחק יעקב לעווין.

ש"ץ, שו"ב, מוהל אין לעהרער.— געבאָרן אין יאהר 1875 אין טאַווריג; קאָבנער גובערני. געלערנט אין טאַוריג, נייטשאדט סוגינד סלאבאָטקע, זאגער, שאבילע. געקומען נאך ענגלאַנד אין יאהר 1904, אין אין ס. אפֿריקא איז ער געקומען אין יאהר 1912. ער איז שפעטער אָנגעקומען אלס רעזשרענד אין ראָבערטסאָן; קייפּ קאלאני.

החזן יהושע זאב ווילדער.

רעזו. ווילדער איז געבאָרן געוואָרן אין יאהר 1870 דען 15־טען מאַרץ, אין סטאַניסלאוטשיק, גאַליציען, בייא בראָדי. ביז 18 יאהר האט ער געלערנט אין דער דאָרטיגער ישיבה און האט זיך אויסגעלערנט שחיטה. פֿונ יאהר איז דאָרט נעווען חזן אין שוחט, און שפעטער איז ער אויפֿגענומען געוואָרן אלס חזן אליין אין סטאַניסלאָוו, גאַליציען. פֿין דאָרט האט מען איהם נערופֿען קיין אַמעריקא, אין פֿין אמעריקא איז ער געקומען קיין רוסלאנד, וואו ער איז אויפֿגענומען געוואָרן אלס חזן אין דער אדעסער גרויסע סינאָגָ. ער ער האט דאָן נעמוזט אדעסא פֿערלאָזען איבער די פּאָגראָמען און רעוואָלוציאָן, און איז אָנגעקומען אין מאַנשעסטער, אין די. ניו סינאָגָ אלס חזן. פֿון דאָרט איז ער שפעטער צוריק אוועק קיין רוסלאַנד; אין איז אָנגעקומען אלס חזן אין נראדנא פֿון דאָרט איז ער אויסגעווויזען געוואָרען אלס אמעריקאַנישער אונטערטהאָן, און דאָן האט מען איהם אָבגערופֿען אלס חזן אין קייפטאון אין דיא ראָלאַנד סטריט קאָנגרעגיישאָן, ביז היינט צו טאגען, וואו ער איז בעוואוסט אלס איינער פֿון דיא בעסטע חזנים אין סויטה אַפֿריקא.

ר' יקותיאל זיסקינד שמידט.

ער איז געבאָרן געוואָרן אין תרכ"ט אין וועסטע קָוונער נוב. געלערנט אין שאַוועל בייא ר' שלמה מדרש"א. שפעטער געלע־ענט אין טעלזער ישיבה פֿיער יאהר אונטער דער השגחה פֿין הגאון ר' אליעזר גאָרדאָן זצ"ל.— ער האט התונה נעהאט אין אלכאַד, קאָוו. נוב. אין ערב ראש השנה שנת תרנ"ח, איז ער אַריבער געקומען קיין קייפטאון. ער איז באלד אוועק קיין יאהאַנעסבורג, און צוליעב דער כלחה איז ער צוריק געקומען קיין קייפטאון, און האט געפֿענט א

אידישען בוכהאַנדלונג און כּתיבהאַנד־ אין האַריזונטאַן סטר.
ר' יקותיאל זיסקינד שמידט איז א למדן אין ש"ס און פוסקים
אין ער איז דער בלאָז־זאָגער בוי דער חב"ה שוחרי ת"ת.

ר' חיים טוראָק.

למדן, משכיל און מחבר.— געבאָרן אין א ליטווישע קלייַן־
שטערטל; בייא אכטבאַרע עלטערן, וועלכע האבען איהם
מדריך געווען על ברכי התורה וההשכלה. זייענדיג נאך א
יונגער מאַן, איז ער שוין בעוואוסט געווען אלם א מופלג
בתורה, חריף ומתמיד, אין איז נעווען א תלמיד מובהק בייא
הרב הגאון החכם ר' משה איצל טאיבינער ז"ל, ער האט זיך
שפעטער נענומען צו השכלה און איז נעיוארען אן עכטער
ליטווישער משכיל; איינער פון יענע משכילים, וועלכע האַ־
בען געשטרעבט צו פעראייניגען תורה און השכלה צוואַמען,
אין ער איז צו יענע־ ציים נעווען איינע־ פון דיא נושאי דגל
ה השכלה אין ליטוא

פאַר 26 ואהר צוריק איז ר' חיים טוראָק אריבע־
גיקומען קין סויטה אַפֿריקא; אין האט זיך בעזעצט אין
וואודסטאָק—קיפּטאון. דא האט ער אננעהויבען צו האַנדלען
און וואַנדלען. די הצלחה איז אים בינעשטאַנען אין ער איז
נעוואָרען אן ע־האַבענער פּראָמינענטער ביזנעס מאַן מיט א
שהנעם נאָמען בי היינטיגען טאג.

דאַן האט מר' טוראָק זיך נענומען צו וואָהלטהעטיגע
אונטע־נעהמונגען. ער איז איינער פון די ערשטע גרינדער פון
דער קהלה „אגודת אחים"; פון די ע־שטע חברה חובבי ציון,
אין פון די ערשטע תלמוד תורה. ער האט נעקו פֿט די ערש־
טע 25 שע־ם פון קאָלאָניאל באַנק, נעש־קט איינינג הונדע־ט
פֿונט צו דיי סאָקאָלאָו צו גרינדען א העבריאישע עני־ק־
לאָפעדע כללית. ער האט בעקומען א קיבעל פון דר. הערציל
פון 6טען באָזעלער קאָנגרעס. שפעטער האט ער גענרינדעט
א תלמוד תורה אין יואודסטאָק מיט גרויס ע־פֿאָלג. אוך ער
איז דער ערשטער אין סויטה אַפֿריקא וועלכער האט גענ־ינדעט
א מאנאַטליכען רעליגיעזען פֿאָנד קאָלעקטען אין וואודסטאָק וואו
עס וועי־ט קאָלעקטירט בי־ 50 פונט מאָנאטליך.

ר' חיים טוראָק איז א כופֿר מהיר אין העבריאיש און
זשאַרגאָן פֿאַר דיא לעצטע 20 יאהר איז ער נעווען א שטענ־
דיגער מיטאַרבייטער אין אונזערע פֿערשיידענע ציימונגען, און
זיינע אַרטיקלען זיינען אימער נעווען בעליבט ביי די לעזער־
זיינע „היאַריכטשע שרי־פֿטען", וועלכע האבען זיך אָבגע־
דרוקט אין 5 העפֿטען אין אונזער דר קעריי, זיינען ערהאַבען
אין עכט קרימיש. ער איז א תלמיד מובהק פֿין אינזע־ אל־
טען חדר, א מוקיר רבנן, אן אוהב התכלה און א נדבן.

ר' בער בר' בנימין בינוש וויטטען.

ער איז געבאָרען געוואָרען אין פּונאָוע, פאָנווועזער או־
יעזד, קאָוו. גוב. אין 1865. נעלערענט אין ר' שלמה־ שיעוי־
אין שאַוועל, שפעטער אין ווילקאמיר אין דער ישיבה פֿין ר'
הירש'ל סופראַנער, דאַן אין פאָסוועלער ישיבה אונטער הדיין
־' צבי ה רש סר גא, דאן אין ווילנער קצב'אישער קלוי־ —
נעלערענט שחיטה אן רינא בייא ר' אברהם שמעון פאָס־
ווועלער, שפעטער איז ער אָננעקומען אין ק־אַקענאָווע; האט
דארט נעלער־ענט מוהל שאַפֿט. האט בעקומען קבלה איף
שחיטה פֿון רינא'ר רב ר' משה שפירא, פֿון קראַקענאָווער
רב און פֿון הגאון ר יצחק אלחנן זצ"ל. ער איז נעקומען,
אין סויטה אַפֿריקא אין 1896, נעזוען צוערשט שוחט אין
ראַנדפֿאנטיין; און שפעטער אין 1901 איז ער אויפֿגענומען
נעוואָרען אלם שוחט ומוהל אין דיא נאַ־דענם קאנג־ענוישאן
קייפּטאון. האט שפעטער נעעפֿענט א סאַרים געשעפֿט אין
קאַלעראָן סטרים. ער איז א בעוואוסטער פּ־אַקטישע־ מוהל
מיט טעסטימאָניאלס פון רבנים אין דאָקטוירים, אין נעהמט
אן מוהלשאַפֿט אין שטאדט און אין קאָנטרי.

מר' מ. ביינקענשטאדט.

רע איז נעבאָרען נעוואָרען צו אבטבא"ע עלטערען אין אשמינע וויל. גוב. וועלכע האבען איהם נעגעבען אן עבט אידישע ע- ציהונג — אין 1905 איז ער אַריבערגעקומען קיין סויטה- אַפֿריקא פון ווילנא, וואו ער האט נעהאַט א האַלבייל אונר ריטייל סמייסענערי. דיינקענדיג אז סויטה אַפֿריקא איז א ברייטע פֿעלד פֿיר אוריש ספֿרים, לימוראַטור אז"וו, איז ער מיט דיא איינשטימונג פון דיא בעריהמטע ווילנער פֿער- לעגער מ. קאַזענעלענבאָגען אבנעפֿאָהרען קיין ס. אפֿריקא מיט א גרויסען סטאָק פֿערשיידענע אידישע ס׳רים און האט זיך עסטייבליסט אין קייפטאון. ער האט זיך אבער באלד ארומנעזעהן דאס ער האט זיך נעגאַרט אין רעבנונג און דאס קייפטאון איז נאָך ניט מסוגל פֿאר אזא מין ביזנעס. בעזיט- צענדיג אבער אן אונערטיעדליכען אינטערעסהמונגסקראַפט אין ביזנעס, איז ער אין פֿערלויף פֿון צעהן יאהר צייט נע- וואָרען דער גרעסטער אידישער בוכהאנדלער אין דיעזער מדינה. זיין ספֿרים שאָפּ איז איבערגילט מיט ווילנער ש"ס'ן אין ספֿרי רומעל, אללערליי אלטע און מאָדערנע ספֿרי השכלה און צוליעב זיין ראַיליטעט און פינקטליכקיים האט ער זיך ערוואָרבען פֿיעלע קאָסטמער איבער־אלל, — עס קומט איהם בעזונדערס א גרויסען דאַנק דאַפֿיר, וואס ער האט אריינג- בראכט אין היזיגען מארקעט דיא בעריהמטע מאַנישעוויצעס סינסינעטער מצות, פֿיר וועלכע ער קריגט אריין טויזענרע דאַנקען יערען יאהר.

ר' משה שמחה הורוויטץ,

רעוורענד, חזן, שוחט, מוהל און לעהרער. נעבאָרען אין א קליין שטעדטעל ערזוועליק, ראסטינער אויזר, ביא אבט- באַרע עלטערען. זיין פֿאטער ר' ליוזער איז נעווען יאה־ען לאנג שוחט אין ערזוועליק. ער האט נעלערענט אין ציאוסק לעבין קאוונא און אין אנדערע ישיבות. פֿאר א יאהר 20 צוריק איז ער אריבערגעקומען קיין סויטה אַפֿריקא, און ער איז באַלד אנגעקומען אין פּאָרט אלם רעוורענד, וואו ער איז נעוועסען עטליבע יאהר. ער האט שפּעטער פּאָרט פֿערלאזען נאהייראט און זיך בעזעצט אין קייפטאין אלם פרייוואט בעל- הבית. נאך שפּעטער איז ער אָנגעקומען אין קווינסטאון אלם רעוורענד אין אין אנדערע פֿערשידענע קהילות. ער איז בע- וואוסט אלם פֿיינער חזן, שוחט, לעהרער און פּראַקטישער מוהל.

ר' א. ש. האפֿפענבערג.

חזן, שוחט און מוהל. נעבאָרען אין רוסלאנד, אריבערנעקו- מען קיין סויטה אַפֿריקא פֿאר א יאהר 20 צוריק. נעווען מעהרערע יאהרען חזן. שוחט און מוהל ביי דיא נארדענס קאָנגרעגיישאָן. יעצט איז ער רעוורענד אין קאַנדפֿאָרטיין טר. ע־ איז א שעהנער בעל תפֿלה; א קינסטלי־כער מוהל א גוטער לעהרער.

ר' ר. א. לייאנס.

חזן, שוחט, מוהל אין לעהרער. נע אָרען אין רוסלאנד, אריבערנעקומען קיין סויטה אַפֿריקא פֿאר א יאהר 28 צוריק. אָנגעקומען אלם חזן, שוחט אין מוהל אין דר יאָרדענס קאָנגר רעגיישאן אונטער הרב ארענשטיין ז"ל, וואו ער איז יאהרען לאנג נעוועסען בכבוד ובשם טוב, שפּעטער איז ער אויסגעקוקט זיין זאהאַנגכבור, אין ווען דיא מלחכה דאס אויסגעבראכען אין אייראפּא אוז אין דושערמאן וועסט אַפֿריקא, איז רעזו. לייאָנס גיפֿענימען נעוואָרען פֿון דיא יונ־אן נאָוורעמע־ט אלס דושואיש טשאפּליין איז דיא יוניאן פֿארשפּעם אין דושע־מאן וועסט אַפֿ־יקא אונד האט בעקומען דעם טיטעל אלם קעפּטיין רעיי. לייאנס איז בעוויזיטם אלם פֿיינער חזן, קינסטליכער מוהל אונד פּ־אקטישער לעהרער.

ר' אפֿרים קלמן שעהר.

חזן, שוחט, מוהל און לעהרער. נעבאָרען אין ראָסטינער או- יעזד אין א קליין שטעדטעלע, נעלערענט אין ישיבות. אריבער- נעקומען אין סויטה אַפֿריקא פֿאר 26 יאהר צוריק. ער איז נעווען רעוורענד אין פֿערשידענע קהילות. יעצט איז ער בעל תפֿלה, שוחט, מוהל אונר לעהרער אין שטעלענבוש, ק. ק.

ר' אליהו שלמה וואלט.

נעבאָ־ען אין ווילקאָמיר, קאָוֹנער גובע־ני, ענדע יאהר 1850. געלערנט אין בעוואוסטע נרויסע רוסישע ישיבות און אין מעהרערע נרויסע און קליינע שטעדט. דערוונטער ווילקאָמיר, כראַבאדקע אנד קאוויא. שחיטה געלערנט אין ווילקאָמיר. קבלה און סמיכות פֿון פֿיערצ שחטים ורבנים מומחים ונאונים. זינען—מויז: בני בעוואוסטע חונים, דעוונטער בייא ווילקאָמיר, און קאיינער חונים, אין בני דעם בעוואוסטען חון סיראָמא פון ווילנא. ער האט אונטערדעסען אָנגענומען איינינע פלעצער א"ס ש"ץ ושו"ב און אויך נעוועזן אויך במקום רב. ער שמאמט פֿון א נ ו סע אין אנשטענדינע פאמיליע, פֿון בעוואוסטע נאונים, נעלעהרטע או"ו. ער איז אונפֿערהיראָט און איז אריבערנעקומען קיין סוימה אפֿריקא אין 1902.

ער איז נעווען רעווערענד אין מידדעלבורג, ליידשמידט, אין שטעללענבוש, קייפ קאָלאני. שפּעטער אין ערמעלא אונד ראַנדפֿאָנטיין, טראַנסוואָאל, אונד יעצט אין כטענדערבאון טראַנסוואָאל.— זיינדינ אין מידדעלבורג האט ער א כך נעווירקט. ער האט דאָרט נעגרינדעט א בית התבילה (מקוה), און איז אויך דאָן ז פּוינטעד נעווארען אלס מעררידוש אפֿפּיסער פֿיר קייפ קאָלאני. נעווען טשאַפליין צו דיא דאָרטינע פֿרייטיכען לאָדוש אונד אזוא אויך אין כטענדערמאָן, מערידוש אפֿפּיסער פֿיר טראַנסוואָאל, נעקראָנען פּערמישאן אונד נוט אינסטרוקציאָנס אין דיא נאָוורעמענט כקוהל צו דיא אידישע קינדער אין היברו אונד דעליגיאן. ער האט נעגרינדעט אין סטאַנדערטאון א חברה קדישה ותומכי יד, א אידישען פֿרויען פֿעראיין, א אידישע קינדער סאָסייעטי אז"ו. ער איז שו"ב, מוהל מומחא, ש"ץ אונד מנגן נפלא אונד אן אַנציהענדער רעדנער אין אידיש ענגליש אינד דאָמש.— ער טהוט פֿיר אידען אונד אידישקייט זעהר פֿיעל, איז א בעל טובה אונד א בעל צדקה, נעהמט אנטהייל במעט אין אללע סאָסייעטעס אונד קאָמיטעס אונד ווערט איינגעלאדען צו אללע ווכטיגע מיטינגס אונד ווערט אויפֿגעפֿאדערט צו רעדען. מיט אין וואָרט, ער איז אידישער פּאַטריאָטישער איד, א מענשישער מענש, א כבוד פֿיר דעם יודענטהום אין כויטה אפֿריקא — נאָה למקום ונאָה לבריות.

רעוי. א. ש. וואָלט איז נעווֹאָרען א בריטיש סאָבדושעקט אין קייפ קאָלאני; איז א ענגלישער אונד אַפֿרִיקאנער פּאַטריאָט, טהוט פֿיעל פֿיר קינדער ערציהונג, פֿיר בילדונג אונד פֿיר אָרעמע קראנקע. ער האט פֿיעלע ייִדען נעהאָלפֿען פֿון צרות אינד טראָבעל. זין ויאָרט נעהט ווייט, דער כבוד היהודי איז ביי אים זעהר טהייער. איבערהויפט וואו עס קען חלילה אנדריהרען דעם כלל, פֿיהלט מיט און טהוט פֿיעל פֿיר דיא לייִדענדע אידען אין איצטינע שטורמישע צייט. אין דאָפיר איז ער בעיואוסט אין נעאכטעט בייא אלעמען, סאו בייא אידען סאו בייא קריסטען.

ער האט אויסנעפֿיהרט דאם אללע אידישע סאלדאטען פֿון דעפענס פּארס און בירנעריס דארטו זאללען אבנעלאוט ווערען אויף שבתים וימים טובים, וויא נעפּין בשר כשר אונד קיממען אין שיהל, אויך אין סקוהל זאלען אידישע קינדער ניט נעהן שבתים אונד ימים טובים קיינע עקזאמינייסאנס אטענדירן. ער טרייט דאס אללע אידען זאללען האלטען כשר'ע אינד עכט אידישע היזער, אונד פלאנצט איין אין די קינדער איר שקויט אונד פאטריאטיזם צו זייער פאלק אונד לאנד, אונד צו דיא לאנד אין וועלכע זייא לעבין.

רעוי. וואלט האט קבלה אויף שחיטה פון נרויסע רבנים אונד שוחטים פון רוססלאנד אונד סוימה אפריקא, דארונטער אויך פון ר' יהודה ליב שרירא ז"ל. ער האט טעסטימאָניאלס איך מוהלשאפט פון בעריהמט מוהלים אינד דאקטורס.

רעוי. וואלט איז א נוטער היברו סקוהלער אונד טיטשער, א נוטער פּרעדאנג אונד א פיינער רעדנער. זיין קהילה קען מיט אים שטאלצירען.

לפני כם משפט המבקרים אצמדק.

מה כחי כי איחל ומה קצו כי אאריך נפשי? אם כח אבנים כחי? אם בשרי נחוש? (איוב ו' י"א י"ב).

ווערטהע לעזער! בשעת איהר וועט לעזען דיזעז בוך, דער ערשטער אידישער בוך, וועלכער איז נעדרוקט געווארען אין סוויטה־אמעריקא; ווען איהר נעווינט נעבינט פעהלערען, פנימית אין סנגון הלשון, דרוק־פעהלערען און סתם פעהלערען אין זיין טעכנישען און קאמפאזיטארישען בעציהונג; אין נעווינט ווען איהר מיר דן זיין לכף חובה. אבער ווען איך ווען אייך ערצעהלען וויא אזוא איז אם דיעזעם בוך בעשאפען נעווארען; יוולל איך האפען, דאם איהר וועט בעזויטינגען אייערע פארזורטהיילע [משפטים קדומים] איהרווענט פע־ביילאזען דיא פעהלערען און איהר וועט מיר דן זיין לכף זכות.— הערט אזן שטונט!— אין מענש, אין כשר ודם, האט זיך אונטערנומען צו בויען א גרויסען שטארקען בנין, אהן לייהם אזן אהן ציגעל, בלויז מיט זיינע צעהן פינגערען אזן מיט זיין אונטערמיעדליכען אונטערנעהמונגם קראפט.— מען ערצעהלט פון דעם גרויסען אונשטערבליכען פרץ סמאלענסקין, דאם ער אליין איז נעשטאנען איבער דיא בלייענע קאסטענם אין ווייזן אזן דאם מאל אין נאכט אליין נזזועם זיין ע־האבזיגם מאנאט שריפט „השחר" ווילט איהר מיר גלויבען, ווען איך וועל אייך ערצעהלען, דאם איך האב אט יענעם נענעמלען גרויסען כשכיל אין דעם בעציהונג אינערנעשטיגען, לבד דעם וואם דער נאנצער בוך „ספר הזכרונות" איז מהחל ועד כלה אבנעזעצט נעוואארען אבסאלוט פון מיינע אייגענע הענד האב איך נאך אנדערע ארבייט נעמוזט טהאן, שלוסען די פאקטם, ארגומענטירען קאקטורען, מגיה זיין, אבדרוקען, צוריק דיא שריפט אבלייגען אזן ווייטער זעטצען.— ווען א בוך ווערט נעדרוקט, וויא קליין דאם בוך זאל זיין, בעשעפטיגט מען נעוועהנליך מעהרערע מענשען, יערערר אין זיין פאך: בעזונדער אזן דען נעפינט דער קריטיקער פעהלערען, אזן איך אליין האב מיר אונטערנומען הערויסצוגעבען א ווערק פין איבער 250 זייטען אזן לעקסיקאן פארמאט אזן אילוסטרירט, בלויז מיט מיינע אייגענע נאקענטע צעהן פינגערען!— איך האב נים נערוהט נים נעראשט, פערנאכלעסיגט פאמיליען פפליכטען; בעזויטינט קערפערליכע צערשטרייאונגען, אונאונטערבראכען נעשטאנען איבער דיא בלייענע שריפט־קאסטענם, נעוועצט אזן נעדרוקט, אזן שליעסליך נאך אזא אונערמיעדליכען אונטערנעהמונג האב איך מיט טריאומפה בעזיגט אללע שווירינקיטען, אזן דער „ספר זכרונות לינגט יעצט פאר אייך פאלשטענדיג אבנעדרוקט, כלול בהדרו ובתכלית היופי.

נעהמענדיג דאם אללעם אין אנבעטראכט, בעט איך אייך, נעאבטע לעזער, איהר זאלט בעזויטינען דיא אללע פעהלערען וועלכע איהר וועט גיפינען לעזענדיג דעם ספר הזכרונות, פערנעסט נים אין ווועלכע אינהאלטם אנגעלעגענהייטען אזן אונטער ווועלכע אומשטאנדען אט דיעזעם ווערק איז בעשאפען נעווארען, זייט מיר נים דן לכף חובה; לאזט פארבייא דיא אייגעלהייטען בעזויטינט דיא דרוק־פעהלערען אזן זיין מיר דן לכף זכות.

אויב איהר ווילט מיט מיר דיעזען נרויסען חסד טהאן, אפעליער אך צו אייך איהר זאלט מיר העלפען! אונד אללעם וואם איך פערלאנג פון אייך. איז בלויז א קלייניגקייט; נעמלך:— קויפט דעם „ספר הזכרונות", רעקאמענדירט איהם צו אייערע פרוינד אזן בעקאנטע, פאטראניזירט איהם אזן סוכארם איהם, אזן נים מיר א האנד; אך זאל קיינען פארטזעטצען מיינע נעכמטע אונטערנעהמונגען. פערנעסט נים, דאם אט דער ספר הזכרונות איז דער ערשטער בוך וואם איז ווען נעדרוקט אין אין סוויטה אפריקא, פערנעסט נים; דאם אייך בין דער ערשטער אידישער דרוקער; דער ערשטער אידישער רעדאקטאר אזן דער ערשטער אידישער פערפאכסער אין סוויטה אפריקא. דאהער איז אייער שולד אין פפליכט, איהר זאלט מיר העלפען אום צו קיינען הערויסגעבען מיינע איבריגע ווערקע וועלען אייער נייעם היים סוויטה אפריקא.

הגדה לפסח.

צו זאגען דרייא מאהל מעגליך אום צו נעדינקען או דער **באל איידשענט** פֿיר **סויטה אמריקא** או דיא וועלט בעריהמט **מאיר לאנדאן ס מצה** פון נויארק, איו מר. **שמידט** פון 50 האדרינגטא, סטרים. קייסמאן

דיא הגדה איז פֿאר יעדען איינעם צו זאגען אויך צו מהאן לוים ווא דיא **הגדה** היסם.

קדש, יעדער מאכט קידוש אויף ווין, איו ראבהוזם אויף נוטע ווין, און נוטע ווין אוך בילליג, איז נאר צו קלינע בייא מר' **שמידט** 50 האדרינגטאן סטר־ט: קייסמאן

מגיד, יעדער איינער דארף זאגען די **הגדה** אין א נוטע הגדה אוך א בילליג קרינם איהר בי מר' **שמידט.**

מצה; יעדער מוז עסען דעם כזית מצה, צו קרינען דעם בעסטען אבעריקאנער מצה אוך קאשניאל מצה; איז נאר צו ביקומען בייא מר' **שמידט.**

מרור; ווער עס ווייל האבען אויעים; זאל נעהמען מרור אוסצוזוכען אדער קאלאניאלע; און דאס איז נאר צו קרינען בייא מר' **שמידט.**

כורך, ווען דער נאנצער אידער איז איינגעקוימט נעווארען בייא מר' **שמידט**; ווילעלט ער אין זעהר נוט עס זאל נים זין קין שאדען און שקט אריין אין הויז ויאי מען ציינם איהם אן.

שולחן ערך; ווען דער טיש איז נענריים מים אללע נוטע שפייזען; מים איינוע זאכען ציור, נוטע ווין, בראנפֿי קייס: מעד; ווויוישט סמוק ביף, פלוימען, עפעל; בארנע, ווען דאס איז אללעס עקויפט נעווארען בייא מר' **שמידט**, אין דיא פרייא און קינדערלאך זימצען אללע ארום טיש אוך מען איז ציריעדען וואס מען זאל נעקויפט בייא מר' **שמידט**. אוז מענש איז נעווים א ירא ה', וויל אויף דעם בענשען איז בקום נעווארן אונזער אלטען מאטעם רוד'ס ברכה: כי אם יבורך נבר ירא ה'.

צפון, פון צפון און פון דרום אין פון איבעראלל, בעט מר' **שמידט** או מען זאל פון אידם קויפען אללעס ווי יעמאנד־נעבריכט פאר פסח.

ברך; נעבענשט איז דערוינינער וואס האט אללעס איינגעקויפט בייא מר' **שמידט** פון 50 האדרינגטאן סטריט. ער איז נעבענשט אין זיין נע־ד, עס קאסט אהם בילליגער פון איבעראלל, אוך דיא כחות איז פֿרש אין נוט.

בייא מר' **שמידט**, 50 האדרינגטאן סטרים; איז צו בעקומען **אמעריקאנער, לאנדאנער אין קיפמאנער ניצות** אין **מעדל** אויער מצות, נעמזענע שמאלץ, וואורשם, נעפֿרוקענטע עפעל אין באנעם, פלוימען; פאבע אויסן, ראוינען זויבע אוך ביטערע מאנדלען, עססענטיאלס, חדין, נערי כע־טע צונגען, קיר אפֿעל מעהל; אנציזוים, אויוים טשין, צוקער, פעפֿער, אינגבער; קאניל, אוך אלעס וואס נור בעלאנגט צו פסח, **בילליג** אין **ראיעל**. עס ווער נור נעשמעקט אין נאנץ מיטה אפֿרוקא **דארסייל** אוך **ריטשיר**.— אויך בעקומט איהר בייא מיר אמעריקאנער אוך לאנדאנער צייטונגען; זוידיינע אוך וואכענע בלעטער, תפילין, צוצית, מזוזות, כפרי תורות, טלית ס, אין תפילין בעגם, תנ"ך, חומשים, מחזורים; סדורים, מים ענגלישע, דייטשע אוך אידיש דייטש איבערועטצונגען. ש"ס, משניות: פיסקים; מגלות, רצועות, מעהארעם; ווערטערביכער ושארנאישע נעשיכטען צום לעזען אויף —/2 פער מאנאם. אידישע מוזיק, נאשען פיר פיאנא אוך ווייליז.— איך גלויב אז א־ה־ר פֿערשטעהי, אז איך בין ניט איבען דיא הגדה, וואדער דיא כניידלאך, דארוים זאל יעדער נעפֿעליגסט זיין אדרעס צו מיר אהיינשיקען.

אדרעסס:— **זימנינד שמידט**, 50 האדרינגטאן סטרים; פ. א. באקס 669, קייסטאון.

בעמערקונג פון הערויסגעבער.— מר' שמידט'ס ספרים נעשעפֿט איז איינער פֿון די גרעסטע אין ערשטע אין אפֿריקא, זיין נאמען איז נאך בעקאנט אוך בעוואוסט אין איבעראלל צוליעב זיין עהרליכקייט, רעאליטעט אוך פינקטליכקייט, אין אטטענדען זיינע צאהלרייכע קאסטאמערם.

דיא נייע מצה בעקעריי

פון דער וועלט בעריהמטע

ב. מאנישעוויטץ קאמפ. סינסינעטי, אהייא, אמעריקא.

Sole South African Agent M. BEINKENSTADT, 76, Caledon St. Cape Town. P. O. Box 1148.

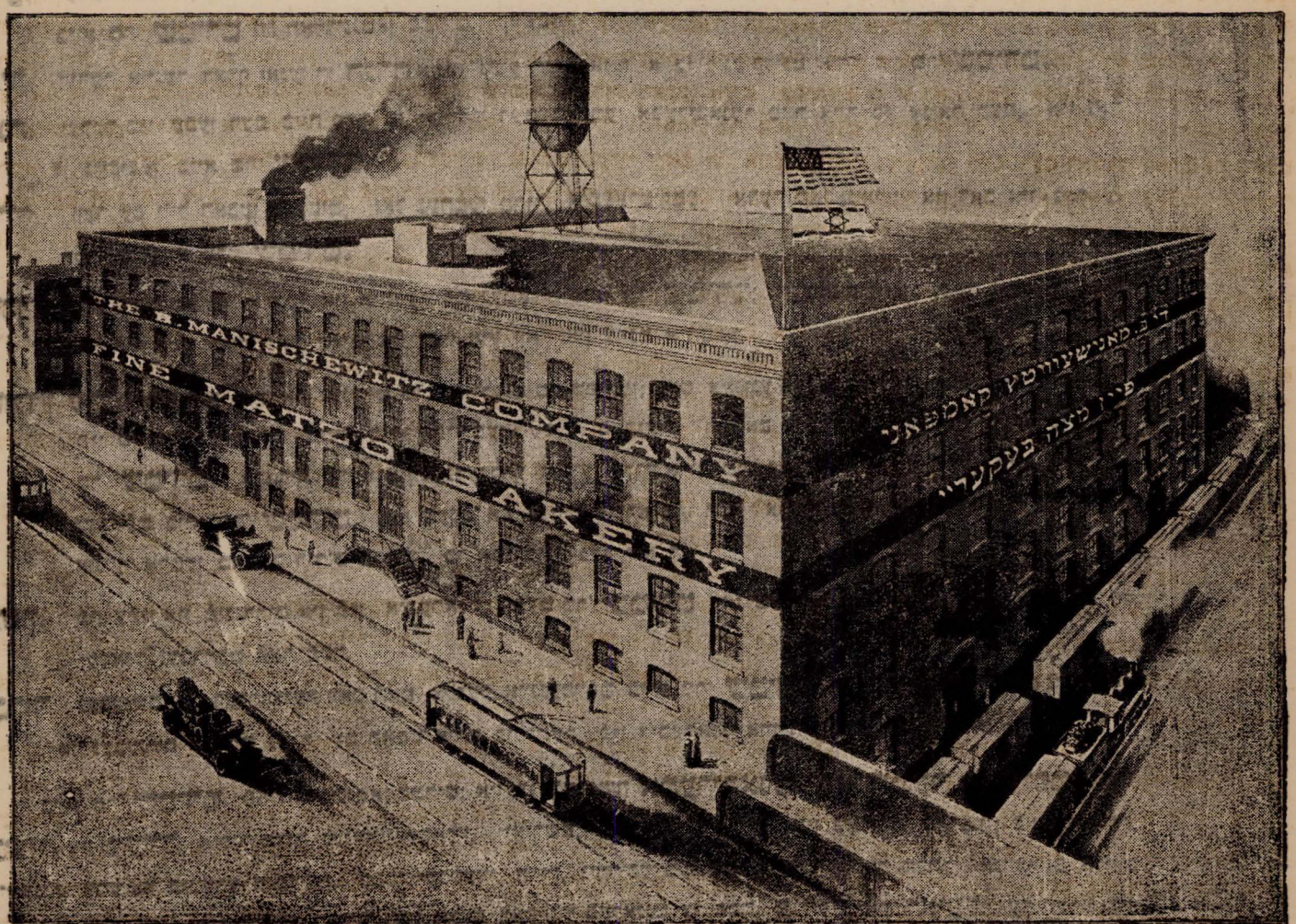

אללע נייעסטע ערפינדונגען וואס נרויסע כחות האבען געשאפען צו מאכען לייכטער אן בעסער מענשליכע ארבייט, אלעס וואס מען קען נור קרינען פאר נעלד צו מאכען אזא זאך אויף דער העכסטער שטופע פון פאלקאמענהייט נעפינט זיך אין דיזער נייער מצה פעקטארי; וועל־כע איז יעצט די נרעסטע אן די רייכסטע מצה בעקעריי אין דער וועלט.— דיזעז נרויסע וואונדער־שעהנע מצה פעקטארי נים אריים 75 מויזענד פונט מצה טעגליך אן אלעס וועלכע הויך וואונדערבארע מאשינען וואס ווערען נעשריבען פון עלעקטרי. דיא פעקטארי כע־שעפטינט איבער 150 ארבייטער, אבער ווען מען זעהט דיזע ארבייטער אין דיזעז פעקטארי; קען מען זיך קיים פארשטעלען או דאס איז א מצה פעקטארי. אין א לאבאראטאריום, וואו מען מאכט וויסענשאפטליכע אונטערזוכונגען אדער וואו מען שליפט בריליאנטען, קען נים זיין רוינער אין זויבערער ווי אין דיזעזר מצה בעקעריי.— די וועגט זיינען פון קאלאהר וויסע קאכלעס אן מארמאר, די מאשינען זיינען אלע ניקעל פליים אן גלאנצען ווי פיינזילבער; די ארבייטער נעהן אנגעטאן אין וויסע בגדים אן אין דער נאנצער פאבריק פיהלט זיך אז דארט ווערט נעטהאן א היילינע ארבייט.— דיא ארבייטער זעהען נים אוים ווי די אמאהליגע אויסגעמאטרעטע פערהונגערטע פער׳חושך׳טע מצה בעקערס, ווען זיי קומען אין דער פריה אין דיזעזן גן עדן צו דער ארבייט. נעהט זיך יעדער ארבייטער אריין אין זיין לאקער, טהוט זיך אוים זיינע ווא־כעריגע בגדים, נעהטט א גוטע שפריץ באד, וואס איז דא אויף פלאץ אייגענפיקסט אן טהוט זיך אן קלאהר וויסע בגדים, יעדען פריה אהנגען ווי עס פאסט לשרת בקודש.— דיזער וועלט סערווירט אין פעקטארי יעדען כוד הטלה, די פיינסטע קרעפטענדע אן נעשמאקע נע־קעכטס; אן מען רעכענט דיא ארבייטער בלויז 10 סענט א מאהלציים. טהעע וועלט סערווירט פריי צו יעדען ארבייטער 3 מאהל א טאג.

דאס מערקווירדינסטע אין דיזער נייער מדינה בעקערייי איז דאס, וואס איהר זעהט וויא מצות פליהען פון דוא מאשינען צו אן אויוועז וואס זעהט אוים ווי א רייכע נרויסע סיף, אין איהר וויסט ניט פון וואנען די מצות נעהמען זיך, איהר זעהט ניט קיין מעהל, קיין מענשליכע האנד ריהרט זיך ניט אן צו קיין „מצרע" אין וי דורך וואונדער ווערען אוינעבליקליך פערטיג פראכטפאלע ריכטיג נעקנאטענע אן צו דער מאס געבאקענע מצות, וואס זיינען כשר בתכלית הכשרות. ריין אן נעשמאק, או זייא צוגעהען זיך אינפאך אין סויל.

די נייע מאנישעוויץ מצה פעקמארי איז ווערטה מען זאל זי פאהרען אנקוקען. ס'איז א נרויסע פרעכטינע 5 שטאקינע נעביידע וואס פערנעהמט דעם נרויסען פלאס פון נומער 2100 ביז נומער 2128 וועסט 8מז סטריט, סנסינעטי, נעבען דיזאס פון די דייטאן, מאליידא ענד דעטראים ווילראוד, דער סאמע צענטער פון סינסינעטי, און ואנאר די קיסטען שטעהען אוים די פענסטער און בעוואונדערען די נרויסע רייליקייט וואס ווערט אבנעהיס ביי'ם באקען דיא מצות אין די מאנישעוויץ בעקעריי.— 27 יאהר זיינען אוועק אין זוכען יעדען טאג מעהר צו סאכען די מצה מעהר ריין, מעהר כשר און מעהר צופריעדענשטעלענד אן אלעם וואס האס צו טהאן מים דער קוואליטי; מים דער כשרות בלי שום חשש און מים דער בעהאנדלונג.— קליין, זעהר קליין האס דיזעז פעקמארי אנגעפאנגען איהר טהעטינקייט מים 27 יאהר צוריק. דער ועלינער הייב דוב בער מאנישעוויטץ ז"ל דער נרינדער פון דער מאנישעוויטץ פירמא, איז נעווען א איד א נרויסער למדן וירא שמים, א נרויסער נדבן און א דימענטענער מענש פון נאטור. דיזע אלע זעלטענע מעלות האבען איהם נעפיהרט צו א לאנגואסען אבער צו א זיכערען ערפאלג, דו מאנישעוויטץ פירמא איז נעווארסטן פון טאג צו טאג, פון יאהר צו יאהר, ביז ס'איז יעצט נעווארען די נרעסטע אין די רייכסטע מצה פירמא אין דער וועלט.— דער יעצטינער מעמפעל פיר מצה בעקעריי; וואס איז אויפנעפיקסט נעווארען לויט דעם לעצטען וואס פון קונסט פערנעהמט 193 פום די בייט און 120 פום די טיף. די נעביידע אליין קאסט אויבער 150 טויזענד דאללאר. דיא מאשינען קאסטען א פערמענען; נעמאכט נעווארען צו אירדער לויט פלענער אין פעם נעסט וואס דער ועלינער נרינדער אין זיינע זיהן האבען אליין ערפונדען.

דער פלאץ וואו די מצה ווערט נעבאקען, איז צו בעוואונדערען, א דרוק מים א באטען, א ריהר אן אן עלעקטרישען קנעפפל—און דיא וואונדערבארע מאשינערי הויבט זיך אן בעוועגען, די מעהל אין די מים שלנו ווערט גלייך פערוואנדעלט אין טויג, דאס טויג פאננט אן לויפען דורך נעשליפענע שטאלענע ראלערס און ווערט נעפרעסט נאכן דין, דאן ווערט עס אויף א וואונדערבארען אופן נערעדעלט אין נעשנוטענע, די מצות פליהען דורך דער מאשין אין א נעז אוועק וואס שיינט ווי נאלד—דער אוועק האלט איבער 100 פום לאנג און אין אוועק בעוועגט זיך די מצה און נעהט ווייטער אזוי לאנג ביז זי קומט צום צווייטען ענד איז זי פאלשטענדיג פערטיג. אין ערשט פון אוועק נעהט זיא דורך מאשינען אין די אנדערע צימער וואו עס שטעהען די ארבייטער אין בנדי כהוגה מיט ווייסע נלאזען אן ארבייטען מים'ן פאקען.

די רוסם וואו די מצה ווערט נעבאכט און נעפאקט, זיינען זויבער און ריין, די מאשינען זיינען שטוב פרוף, דורך א בעוונדער אינעניעם פעטענט נעהען אין די מאשינען אויסלבע בארשטען וואס האלטען אימער ריין די ראלערס אין די מנה. פון דעם אנפאנג מאבען דעם טויג ביז די מצה קומט ארויס אין אויוועז נעדוועקט ניט מעהר ווי דריי מינוט, עז קען דערבער קיין חשש ניט זיין וויזען חמץ — די זעלבע פאה זיכטינקייט ווערט אנגעהאלטען אין די ווייהייזער ווא' די מצות ווערען נעפאקט. די זעק אין ווילכע די מצה מעהל ווערט נעפאקט, ווערט נעווואשען מים א סאציעלען כעמישען שטאף וואס נעהמט אלויס יעדע אינסיינלכקייט, עס ווערט נעפאקט אין קאסטנס אין גלייך אין די קארס וואס נעפינען זיך בייי דער פעקטארי מים דירעקטע קאנעקשאן פון סאציאלעע ליינס צו אלע סיליאודס.— די מצה ווערט אלויס נעפיהרט ניט נאר אין יעדע שטאדט אין אמעריקא נאר אויך אין אייראפא, אזיע, אפריקא און אויסטראליען. עס איז ניטא א אידישע סביבה וואו די מאנישעוויטץ מצה זאל ניט נרייכע. וועגען די קוואליטעט פון די מצה אליין איז דאס ניט נעפהיג צור ידען, די וואס האבען עס איין מאל פערזוכט ווייסען עס. דער יום טוב האס א בעסערען אויסזוהן מים א ניטע מצה פון מאנישעוויטץ'ס מצה בעזערוי.

אזוי ווי הייב דוב בער מאנישעוויטץ ז"ל איז נעווען אייגער פון די בעסטע אידען אין דיזעז לאנד, א נרויס נדבן למדן און כעל צדקה, אזוא זיינען אויך זיינע נאכפאלגער, זיינע קינדער וואס זיינען פון זיי זיינען בעפעיגט נעשטאנען נעווארען נאך ארץ ישראל, וי זאלען דארט האבען א ריכטיגע אידישע ערציהונג — אין אלע הינזיכטען פיהרט זיך יעדעס די מאנישעוויטץ פירמא ווי זי האס זיך נעפיהרט פון דער אלטער מאנישעוויטץ עה"ש האס נעלעבט. אייך יעצט ניט די פירמא מעשר 10 פ"ס פון איהרע פערדינסטען צור צדקה אינר אויך עצט איז די הויז פון פאר אלטמען וי דאס הויז פון אברהם אבינו פיר יעדען הונגעריגען אן נויטלייד ענדען.— דיא זיהן פון אלטען מאנישעוויטץ ז"ל מאיר, יעקב, יוסף, מרדכי און צבי הירש מאנישעוויטץ, די יעצטינע אינעמטמער. נעהען מים'ן וועלבען עה"ליבען אידישען וועג וואס דער פאטער האס זיי ערציהונג אין זייער מצה פעקטארי איז א שטאלץ ניט נור פיר זיי נור אויך פיר אלע אידן אין אמעריקא.

די השנחה אויף די כשרות איז אונטערן אויפזוהן פון הרבנים הנאונים א. י. לעפסער און ס. ליפשיץ פון סינסינעטי מים הכ שרים.

ארדערט די וועלט בעריהמטע מאנישעוויץ'עס מצה, וועלבע איז די בעסטע אין דער וועלט. צו בעקומען איבעראלל וואו אידן נעפינען זיך.

מיט ארדערס זיך צו ווענדען צו מ. בינזענשטא"ט 76 קאלעדאן סט. פ. א. באקס 1148, קייפסטאון.

M. Beinkenstadt, Bookseller, Stationer & Printer. 76 Caledon St. P.O.B. 1148, Cape Town.

פיף ביזנעס לייט.

דיא דרוקערייַ פון נ. האפפמאנן

נעהמט אויף אלערליי קאמערשעל אוו פריוואט

דרוקק ארבייט

נעמליך: בילל העדס, אינוואיזעס, לעטטער העדס, אינוועלאפּס, ביזנעס קארדס, ווייזיטינג קארדס, פראגראמס, וועדינג קארדס, צירקולארס אז"ו.

אלעס גענגען בילליגע פרייזען אוו פינקטליכע בעהאנדלונג.

N. Hoffmann, 28, Dorp St. Cape Town נאטירט דיא אדרעסס

The Jews in South Africa.

OF ALL MATTERS CONCERNING JEWISH AND JUDAISM IN S. AFRICA.

By N. Hoffmann.

Editor of the Monthly Journal DER AFRIKANER, and Author of several Hebrew Scientific Works.

Assisted by Scholars, Rabbies, Reverends and Prominent men of South Africa, including Rabbi Dr. J. L. Landau, Rev. Prof. A. P. Bender, Col. Sir David Harris, H. Liberman, Adv. M. Alexander, Solicitor S. Raphaely, H. Graumann, etc.

Printed and Published by N. Hoffmann, 28, Dorp St. Cape Town.

1916